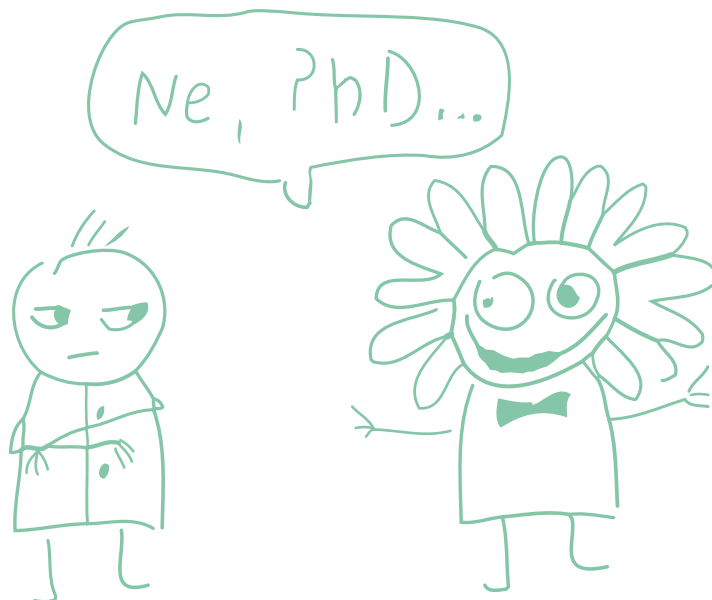

Česko-slovenská psychologická konference
(nejen) pro doktorandy a o doktorandech

PhD existence

2015

Sborník odborných příspěvků
Proceedings

PHD EXISTENCE 2015

ČESKO-SLOVENSKÁ PSYCHOLOGICKÁ KONFERENCE
(NEJEN) PRO DOKTORANDY A O DOKTORANDECH

Sborník odborných příspěvků

PHD EXISTENCE 2015

CZECH & SLOVAK PSYCHOLOGICAL CONFERENCE
(NOT ONLY) FOR POSTGRADUATES AND ABOUT POSTGRADUATES

Proceedings

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

PHD EXISTENCE 2015

česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech

Eva Maierová
Lenka Šrámková
Kristýna Hosáková
Martin Dolejš
Ondřej Skopal
(Eds.)

Sborník odborných příspěvků
Konference se konala 4.–5. 2. 2015 v Olomouci

Olomouc 2015

Oponenti

doc. PhDr. Vladimír Řehan

doc. PhDr. Martin Lečbych, Ph.D.

Záštitu nad konferencí převzali

Rektor UPOL prof. Mgr. Jaroslav Miller, Ph.D.

Děkan FF UPOL doc. PhDr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.

Proděkan pro vědu a výzkum, 1. zástupce děkana FF UPOL doc. Mgr. Jiří Špička, Ph.D.

Vedoucí Katedry psychologie FF UPOL PhDr. Matúš Šucha, Ph.D.

Organizátor konference

Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Partneři konference

Contexo

Česká asociace studentů psychologie – ČASP, o. s

Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Nakladatelství Portál

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správně právní popř. trestně právní odpovědnost

Na vydání této publikace se finančně podílí:

Evropský sociální fond,

Státní rozpočet České republiky

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Číslo a název projektu: Inicie mezioborového potenciálu psychologie – inovace odborné přípravy studentů UP pro praxi
CZ.1.07/2.2.00/28.0143

1. vydání

Editors © Eva Maierová a kolektiv, 2015

Cover Illustration © Ondřej Skopal, 2015

Cover © Kateřina Manková, 2015

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2015

ISBN 978-80-244-4694-3

Obsah

Ekologická validita testů exekutivních funkcí u pacientů se schizofrenií Kristýna Drozdová	11
Hodnotenie vzťahovej väzby v strednom detstve – psychometrické vlastnosti dotazníka škála istoty Mária Barátová, Marta Popelková	25
Jak z(a)jistit reliabilitu verzí testů studijních předpokladů? Lucie Viktorová, Miroslav Charvát	38
Měření kreativity: přehled metod v soudobém výzkumu Daniel Dostál	48
Možnosti diagnostiky pragmatické jazykové roviny u osob s poruchami autistického spektra Alena Řihová, Kateřina Vitásková, Lucie Šebková	55
Osobnostné koreláty odolnosti v dodržiavání predsavzatí Radka Čopková	65
Položková analýza testů studijních předpokladů jako součást zkvalitňování procesu přijímání na vysokou školu Miroslav Charvát, Lucie Viktorová	75
Posttraumatický rozvoj a kvalita života rodičů dětí s autizmom v kontexte rodičovského stresu a sociálnej opory Gabriel Baník, Michaela Hrabovecká	86
Praktické užití PFT (C-W), verze pro neslyšící David Čáp, Michaela Veselá, Ivana Běhalová	97
Prarodičovská role očima babiček a dědečků Šárka Moštková, Irena Sobotková	103
Psychometrické vlastnosti dotazníka kariérovej motivácie Katarína Baňasová, Tomáš Sollár	117
Psychometrické vlastnosti dotazníka kariérovej rozhodnutost Kristína Kasášová, Katarína Baňasová, Tomáš Sollár	129
Rodina v rozvodové situaci očima dětí Xenie Uholyeva	139
Směry agrese u dopravních policistů a použití Rosenzweig PFT (C-W) ve výzkumu Lenka Šrámková, Panajotis Cakirpaloglu	156
Sociální desirabilita u výběrového pohovoru Eva Gladyszová, Olga Pechová, Daniel Dostál	163
Sociální kognice u pacientů se schiofrenií: využití Tematicko-apercepčního testu Kristýna Hosáková, Martin Lečbych	173
Sociokultúrne úskalia pri posudzovaní školskej zrelosti rómskych detí (v kontexte tvorby sociálnych sietí obyvateľov marginalizovaných rómskych komunit) Miroslava Čerešníková	179
Souvislost regulace emocí s onemocněním štítné žlázy Karolína Fryšťacká, Martina Fülepová	190
Spiritualita a postoje ke smrti Klára Machů, Olga Pechová, Daniel Dostál	197

Spoločný projekt dvoch národov alebo podobnosti a rozdiely v procese a výsledkoch výskumu zameraného na rizikové správanie a osobnostné rysy dospievajúcich na slovensku a v Českej republike	
Michal Čerešník, Martin Dolejš	203
Tak akorát? Počet sexuálnych partnerů a sexuální chování	
Jan Šmahaj, Kristýna Vacková, Jan Jokl	220
Změna sebehodnocení u žáků druhého stupně posuzovaná na základě Rosenbergovy škály sebehodnocení (RŠS)	
Jaroslava Suchá, Martin Dolejš, Ondřej Skopal, Lucie Vavrysová	229
Základní psychometrické vlastnosti dotazníku agresivity Busse a Perryho u žáků ve věku 11 až 15 let	
Ondřej Skopal, Martin Dolejš, Jaroslava Suchá	236
Vplyv neuvedomovanej aktivácie cieľov na inhibičnú kontrolu	
Pavol Kačmár	245
Vývoj testu sociálního zrání osobnosti	
Radko Obereignerů, Veronika Krausová, David Čáp, Kristýna Vlačušková, Eva Reiterová, Irena Balaban-Cakirpaloglu, Kristýna Göthová, Štěpánka Pavlí, Kamila Daňková, Markéta Nováková	257
Zhodnocení interpersonálních charakteristik pisatele pomocí grafometrické metody	
Dalibor Kučera, Jana Marie Havigerová	272
Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež aneb jak se liší od „normálních“ adolescentů?	
Vanda Zemanová, Martin Dolejš	280

Contents

Ecological validity of the executive function tests in patients with schizophrenia Kristýna Drozdová	11
Attachment assesment in middle childhood – psychometric properties of security scale questionnaire Mária Barátová, Marta Popelková	25
How to assess/ensure the reliability of different versions of learning potential tests? Lucie Viktorová, Miroslav Charvát	38
The assessment of creativity: overview of methods in contemporary research Daniel Dostál	48
Possibilities of diagnosing pragmatic language level in individuals with autism spectrum disorders Alena Řihová, Kateřina Vitásková, Lucie Šebková	55
Personality correlates of resistance in compliance with resolutions Radka Čopková	65
Item analysis of learning potential tests as a way of increasing quality of university admission process Miroslav Charvát, Lucie Viktorová	75
Posttraumatic growth and quality of life in parents of children with autism in context of parental stress and social support Gabriel Baník, Michaela Hrabovecká	86
Practical use of PFT (C-W), version for deaf people David Čáp, Michaela Veselá, Ivana Běhalová	97
Grandparent´s role as seen by grandmothers and grandfathers Šárka Moštková, Irena Sobotková	103
Psychometric qualities of the career motivation questionnaire Katarína Baňasová, Tomáš Sollár	117
Psychometric evaluation of the career decidedness scale Kristína Kasášová, Katarína Baňasová, Tomáš Sollár	129
Family in a divorce situation through the eyes of children Xenie Uholyeva	139
Directions of aggression among traffic policemen and usage of the Rosenzweig PFT (C-W) in research Lenka Šrámková, Panajotis Cakirpaloglu	156
The social desirability in the selection interview Eva Gladyszová, Olga Pechová, Daniel Dostál	163
Social cognition in patients with schizophrenia: The use of thematic apperception test Kristýna Hosáková, Martin Lečbych	173
Socio-cultural problems in the assessment of the Roma children school preparedness (in the context of the social network of the marginalised Roma community habitants) Miroslava Čerešňíková	179
Connection between regulation of emotions and thyroid disorders Karolína Fryšťacká, Martina Fülepová	190
Spirituality and attitudes towards death Klára Machů, Olga Pechová, Daniel Dostál	197

A joint project of two countries or the similarities and the differences in the process and in the results of the research focused on risk behavior and personality traits of adolescents in slovakia and in the czech republic	
Michal Čerešník, Martin Dolejš	203
Just enough? The number of sexual partners and sexual behavior	
Jan Šmahaj, Kristýna Vacková, Jan Jokl	220
Changes in self-esteem of pupils assessed by Rosenberg self-esteem scale (RSES)	
Jaroslava Suchá, Martin Dolejš, Ondřej Skopal, Lucie Vavrysová	229
Basic psychometric properties Of The Buss & Perry Aggression Questionnaire among pupils aged 11 to 15 years	
Ondřej Skopal, Martin Dolejš, Jaroslava Suchá	236
The influence of unconscious goal activation on the inhibitory control	
Pavol Kačmár	245
Development of the social maturation test	
Radko Obereignerů, Veronika Krausová, David Čáp, Kristýna Vlačušková, Eva Reiterová, Irena Balaban-Cakirpaloglu, Kristýna Göthová, Štěpánka Pavlí, Kamila Daňková, Markéta Nováková	257
The assessment of interpersonal characteristics of a writer using graphometric methods	
Dalibor Kučera, Jana Marie Havigerová	272
Well-being, self-esteem and prevalence of risk behavior among clients of youth drop-in centres and their differencies from „normal“ adolescents	
Vanda Zemanová, Martin Dolejš	280

Předmluva

Ve dnech 4. a 5. 2. 2015 proběhl v Olomouci již pátý ročník konference PhD existence (česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech), tentokrát na téma psychologické diagnostiky s podtitulem „Cogito ergo experior (Myslím, tedy testuji)“. Mezi hlavní témata konference patřily: převod diagnostických metod, zkušenosti s psychologickou diagnostikou za použití projektivních i neprojektivních metod, prezentace nejen dizertačních výzkumů. Účastníci se tak seznámili s širokým spektrem zajímavých témat spadajících do oblasti psychodiagnostiky. Jako obvykle pozvání přijalo mnoho významných odborníků z různých univerzit v České republice, kteří významně přispěli k vysoké odborné úrovni konference, a za což jim patří velký dík.

Tento sborník představuje výběr nejlepších příspěvků, které byly prezentovány na konferenci. Věříme, že pročitání sborníku pro vás bude zajímavé, obohacující a naleznete v něm inspiraci. Vznik tohoto sborníku, stejně jako celé konference, by nebyl možný bez spolupráce projektového týmu, který pracoval na odborném i na organizačním zajištění, a ve kterém byla radost pracovat. Těšíme se na další ročníky konferencí PhD Existence.

V Olomouci dne 23. 3. 2015

Lenka Šrámková a Kristýna Hosáková

vedoucí programového výboru

Foreword

On February 4-5, 2015 the 5th year of the PhD Existence conference (Czech and Slovak psychological conference (not only) for graduate students and about them) was held. This time the main theme of the conference was psychological diagnostics with the subtitle „Cogito ergo experior (I think, therefore I test)“. The main topics were: adaptation of diagnostic methods, experiences with psychological diagnosing with use of both projective and non-projective methods and presentation of research proposals. The participants got a chance to become familiar with a wide range of psychodiagnostic topics. As usual, many leading experts from various universities accepted our invitation and therefore contributed to the high professional level of the conference for which we are thankful.

This conference proceeding presents the selection of the best conference contributions. We believe that you will find it interesting, enriching and inspiring. Making this proceeding as well as the conference would not be possible without a great team with whom it was pleasure to work. We are looking forward to the next years of PhD Existence conference.

In Olomouc, March 23, 2015

Lenka Šrámková and Kristýna Hosáková

Heads of the programme committee

EKOLOGICKÁ VALIDITA TESTŮ EXEKUTIVNÍCH FUNKCÍ U PACIENTŮ SE SCHIZOFRENIÍ

ECOLOGICAL VALIDITY OF THE EXECUTIVE FUNCTION TESTS IN PATIENTS WITH SCHIZOPHRENIA

Kristýna DROZDOVÁ

Psychiatrická léčebna, Havlíčkův Brod, Česká republika, FF UK, Praha, katedra psychologie, Česká republika, drozdova25@seznam.cz

Abstrakt: V předkládaném výzkumu jsme vyšetřili 50 pacientů se schizofrenií vybranými testy exekutivních funkcí. Pomocí korelace jsme zjišťovali souvislost výsledků těchto testů a škál popisujících funkční výkonnost s cílem specifikovat jejich ekologickou validitu. Ekologická validita je zvláštní formou externí validity. Vypovídá o míře shody výsledků testů a chování v běžných každodenních situacích, jinými slovy co přináší výsledek testu pro praktický život pacienta. Některé testy exekutivních funkcí korelovaly statisticky významně zejména s nově vytvořenou klinickou škálou, nejčtenější byly korelace testu verbální fluence, sémantické i kategoriální. Míry WCST nekorelovaly se škálou PSP, zatímco uspokojivé korelace vykazovaly s klinickou škálou. IADL škála měla nejméně korelací s testy exekutivních funkcí. Důležitou proměnnou byl vzhled pacienta do onemocnění a handicapu. Škála vzhledu korelovala významně se škálami funkční výkonnosti, významná byla též korelace škály vzhledu se subtestem podobnosti. Jako problematická se jeví volba popisu sociálního fungování pomocí self ratingu i ratingu založeného na dotazování pacienta kvůli narušenému vzhledu pacientů s diagnózou schizofrenie. Uspokojivé vyšetření exekutivních funkcí i funkční výkonnosti je základní podmínkou pro plánování cíleně psychiatrické rehabilitace a resocializace odpovídající přesně potřebám konkrétního pacienta.

Abstract: In this study, 50 patients with schizophrenia were assessed by selected tests of executive functions. With the use of correlations, we investigated the relationship of executive tests outcomes and the scales describing daily functioning with the aim to specify their ecological validity. Ecological validity is a specific form of external validity. It refers to the extent of the relation of outcome measures and the behaviour in ordinary daily situations. Or, in other words, what does the test outcome bring for the patient's real life. Several executive function tests did correlate significantly with the newly developed clinical scale. Controlled oral word association test (both semantic and categorial) had the most frequent correlations. WCST outcomes had no significant correlations with PSP scale while significant correlations were found with clinical scale. IADL scale had least correlations with the executive function tests. The important variable was patient's insight into their illness and their handicap. Insight scale correlated significantly with the scales of functioning as well as with WAIS-III Similarities subtest. Choosing self rating or patient questioning as a measure for describing the social functioning seems to be problematic mainly due disturbed insight in schizophrenia patients. Acceptable assessment of executive function and social functioning is a fundamental condition for planning psychiatric rehabilitation and resocialization in accordance with the needs of the particular patient.

Klíčová slova: ekologická validita, exekutivní funkce, schizofrenie, funkční schopnosti

Key words: ecological validity, executive functions, schizophrenia, functional abilities

Úvod

V tomto výzkumu jsme se zaměřili na prozkoumání souvislosti mezi neuropsychologickými testy exekutivních funkcí a běžným každodenním fungováním pacientů, kteří odcházejí do ambulantní péče po ukončení léčby akutní exacerbace schizofrenie. Deficit exekutivních funkcí u této pacientské populace je dokládán mnoha výzkumy (Alvares & Emory, 2006, Kerns et al., 2008, Joshua et al., 2009). Výzkumy souvislosti mezi testy exekutivních funkcí a sociálním a pracovním fungováním přinášejí stále nejednotné a nejasné výsledky. Vedlejším cílem této studie bylo zjistit, zda máme

možnosti v běžné klinické praxi hodnotit funkční schopnosti pacientů a předpoklady jejich úspěšného začlenění se do komunity a pracovního prostředí, eventuálně zda máme nástroje pro popis specifických oblastí, ovlivnitelných psychiatrickou rehabilitací.

Teoretické zakotvení výzkumu

Schizofrenie je závažné psychické onemocnění, narušující všechny složky lidské psychiky, některé markantněji než ostatní. Onemocnění je úzce propojeno s narušením kognitivních funkcí i se „závažným funkčním postižením v oblasti sociální i pracovní, narušuje soběstačnost a má za následek sníženou kvalitu života“ (Mohr et al., 2012, str. 280). V poslední době se v souvislosti s důrazem na dosažení úzdravy a minimalizaci funkčního postižení pacientů hledají spolehlivé nástroje k detekci přítomnosti tohoto postižení, hodnocení jeho závažnosti a změny (Mohr et al., 2012). Jedná se především o různé posuzovací škály. Tyto škály mohou být multidimenzionální, které popisují několik aspektů fungování v běžném životě, a globální, které shrnují symptomy a denní fungování do jediné výsledné míry (Llorca et al., 2009). V praxi rozšířené je skórování sociálního osobního a sociálního fungování pomocí PSP škály (Personal and Social Performance Scale), vyvinuté Morosinim (Patrick et al., 2009) na podkladě širší škály Global Assessment of Functioning z DSM IV. Někteří autoři preferují použití multidimenzionálních škál, jako je například Behavioral Assessment of the Dysexecutive Syndrome (BADS), Neurobehavioral Rating Scale (NRS), Functional Remission of General Schizophrenia (FROG) nebo Behavioral Rating Inventory of Executive Functioning (BRIEF-A). Tyto škály využívají posouzení zkoumané osoby pečovatelem nebo psychiatrem. Vedle toho je možné se spolehnout i na sebesposouzení samotného pacienta na self-ratingových škálách. Studie využívající jako míru chování v otevřeném prostředí rating druhou osobou častěji vykazují statisticky významné souvislosti, zatímco studie založené na self-ratingu spíše nedávají signifikantní výsledky (Chaytor & Schmitter- Edgecombe, 2006).

Funkční výkonnost je komplexní charakteristika, do které se promítá přítomnost pozitivních i negativních příznaků schizofrenie, sociální percepce a chování pacienta, jeho kognitivní fungování i environmentální faktory (Erol et al., 2009). Kognitivní deficit je klíčovým faktorem, který limituje dosažení premorbidní úrovně funkční výkonnosti. Pacientova funkční výkonnost a well-being jsou nejčastěji považovány za kritické parametry ke zhodnocení remise onemocnění (Llorca et al., 2009).

Nálezy strukturálních a funkčních změn potvrdily, že narušení kognitivních funkcí je primárním příznakem schizofrenie (Tůma, 1999). Klinicky významný kognitivní deficit se vyskytuje u 40-60% nemocných (Kučerová et al., 2005, str. 413). K nejvýraznějšímu postižení kognitivních funkcí dochází již během první epizody psychotického onemocnění (Obereignerů et al., 2011), poté může zůstat dlouhodobě stabilní nebo se zhoršovat s každou další atakou. U pacientů s diagnózou schizofrenie bývá nejvíce narušena paměť, exekutivní funkce, pozornost, motorické schopnosti a řeč. Postižení paměti a exekutivních funkcí celému deficitu relativně dominuje. „K relativně zachovaným oblastem patří: expresivní slovník, všeobecné znalosti, schopnost abstrahovat podobnosti“ (Goldberg, 1995). Hodnocení kognitivních a exekutivních dysfunkcí je stále v běžné praxi zanedbáváno (Obereignerů et al., 2011) navzdory tomu, že přesný popis profilu narušených a zachovaných funkcí je nezbytný pro plánování cílené psychosociální a pracovní rehabilitace i péče o pacienta v ambulantní sféře.

Během neuropsychologického vyšetření vycházíme ze základního předpokladu, že neuropsychologické testy jsou ekologicky validní, tedy že „narušené mozkové procesy, které vedou k špatnému výkonu v testech, vedou také špatnému výkonu mimo testovou situaci“ (Chaytor et al., 2006, str. 217). V současné literatuře existuje velmi málo výzkumných prací, zabývajících se tímto předpokladem, přestože „vyšetřování ekologické validity neuropsychologických testů se stává důležitým tématem poslední dekády“ (Chaytor & Schmitter-Edgecombe, 2003). Literatura zabývající se ekologickou validitou neuropsychologického vyšetření se vyznačuje značnou rozmanitostí a nejednotností. Některé výzkumy prokazují relativně robustní souvislost vybraných mír neuropsychologického vyšetření a každodenních schopností, jiné naopak poukazují na malou či nesignifikantní souvislost mezi nimi.

Validita jako základní charakteristika testové metody odpovídá na otázku, zda test skutečně měří, co měřit má. „Validitu testu můžeme zjednodušeně charakterizovat jako míru shody mezi naměřenými výsledky (získaným skóre) a tím, co jsme chtěli měřit (nějakou stanovenou kvalitou, kritériem)“ (Ferjenčík, 2000). Tuto vlastnost testových výsledků vztahu-

jeme ke konkrétní situaci, ke konkrétnímu účelu nebo k určitému použití dané metody. Problematika ekologické validity je v odborné literatuře zmiňována zejména v souvislosti se vztahem mezi reálným životem a výsledky testů (Preiss, 2005). Poukazuje na rozpor mezi „umělým“ prostředím testové situace s kontrolovanými proměnnými a stochastickou povahou všedního života, v níž lze určité jevy předvídat je s určitou pravděpodobností. Ekologická validita se stala důležitým tématem neuropsychologie posledních let (Rabin et al., 2007). Ústředním problémem takových výzkumů je výběr kritérií a způsobu popisu chování v prostředí. Metaanalytický přístup je komplikován značnými rozdíly mezi zkoumanými populacemi a odlišností mezi typem a počtem neuropsychologických testů exekutivních funkcí. Vedle toho mohou být výsledky testů zkresleny některými jinými proměnnými, jako jsou malý rozsah chování pozorovaného během vyšetření, nemožnost použít kompenzačních strategií, interference s non-kognitivními faktory (motivace, emoční problémy, úroveň premorbidního fungování, zdravotní problémy aj.).

Metodologie

Jednalo se o naturalistickou, neintervenci studii. Studovaný soubor tvořili pacienti splňující kritéria Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10) pro schizofrenii anebo schizoafektivní poruchu, hospitalizovaní na oddělení psychosociální rehabilitace psychotických poruch Psychiatrické nemocnice v Havlíčkově Brodě. Tito pacienti vykazovali optimální odpověď na psychofarmaka a byli schopni se plně účastnit rehabilitačního a resocializačního programu oddělení. Jejich psychický stav, symptomy onemocnění a spolupráce dovozovaly jejich hospitalizaci na doléčovací oddělení. Sběr dat se uskutečňoval v průběhu roku 2014.

Výzkumný vzorek je složen z 50 respondentů, kteří vyplnili kompletní protokol (37 mužů a 13 žen). Průměrný věk byl 34,8 let (SD 8,0468), v rozpětí od 20 do 53 let. Nejčastější dosažené vzdělání bylo středoškolské bez maturity (vyučení, 42 %), poté následovalo úplné středoškolské vzdělání s maturitou (28 %). Základní vzdělání mělo 18 % pacientů a vyšší vzdělání než středoškolské mělo 12 %. Průměrná délka vzdělání byla 12,58 (SD 2,6426). Nejčastěji se jednalo o pacienty svobodné (72 %), dále byli zastoupeni pacienti rozvedení (14 %) a žijící v trvalém svazku (14 %). Respondentů majících trvalé zaměstnání bylo 14 %, zatímco v plném invalidním důchodu se nacházela více než polovina sledovaného souboru (60 %) a nezaměstnaných bylo 8 %. Mezi ostatní formy jsme zařadili 18 % respondentů, kteří byli na rodičovské nebo mateřské dovolené nebo v částečném invalidním důchodu. Skupiny se mezi sebou statisticky významně lišily v hodnotách dosažených na škále PSP ($H = 15,82267$, $p = 0,0268$), jiné rozdíly nebyly zaznamenány.

Diagnóza jednotlivých pacientů byla stanovena psychiatrem na základě psychiatrického vyšetření v souladu s kritérii MKN-10. Ve skupině respondentů převažovala diagnóza schizofrenie (86 %) na diagnózou schizoafektivní porucha (14 %), typ schizofrenie nebyl sledován. Mezi diagnózami nebyl statisticky významný rozdíl v žádné ze sledovaných proměnných, vyjma převahy negativních příznaků u pacientů se schizofrenií ($H = 8,857277$, $p = 0,0029$). Nejčastějším průběhovým typem onemocnění byla pomalá degradace s postprocesuálním defektem (42 %). Opakovanou ataku s dobrou remisí mezi epizodami jsme zaznamenali u 24 % respondentů. V 20 % se jednalo o kontinuální průběh onemocnění. 14 % pacientů bylo hospitalizováno jako prvoataka. Byly nalezeny významné rozdíly mezi průběhovými variantami. Pacienti s přítomným defektem skórovali méně v PSP škále ($H = 16,80127$, $p = 0,0021$) a v klinické škále ($H = 15,17058$, $p = 0,0044$), měli větší zastoupení negativních příznaků ($H = 18,58931$, $p = 0,0009$) a vyšší skóre v PANSS ($H = 13,27823$, $p = 0,0100$). Většina pacientů byla léčena atypickými antipsychotiky, ostatní byli léčeni kombinací klasických a atypických antipsychotik nebo polyfarmacií, tj. antipsychotiky v kombinaci s psychofarmaky jiných skupin – biperiden, klonazepam, valproát, lamotrigin, gabapentin.

Aktuální psychiatrické symptomy jednotlivých pacientů byly zhodnoceny na škálách PANSS v době vyšetření testovou baterií. Hodnocení charakterizovalo respondentovu psychopatologii v rozsahu hodnocení jednoho týdne, předcházejícího vyšetření, na podkladě rozhovoru s pacientem, pozorování chování pacienta při vyšetření i na oddělení a na základě informací získaných z rozhovorů s ošetřujícím personálem. Všichni pacienti byli hodnoceni jedním hodnotitelem, proto nebyla zjišťována interrater reliabilita. Průměrný skóre dosahovaný v PANSS byl 54,4 (SD 8,4298), ve škále pozitivních příznaků 9,76 (SD 2,4122) a ve škále negativních příznaků 18,38 (SD 4,2421). Muži dosahovali vyšších skóre v PANSS ($H = 4,287832$, $p = 0,0384$) i ve škále negativních příznaků ($H = 4,834820$, $p = 0,0279$). Popisná statistika, charakterizující výsledky posuzovacích škál psychopatologie jsou uvedeny v tabulce 1.

Tab. 1: Charakteristiky sledovaného vzorku

CHARAKTERISTIKY PACIENTŮ					
	<i>N</i>	<i>průměr</i>	<i>minimum</i>	<i>maximum</i>	<i>SD</i>
<i>Věk (roky)</i>	50	34,80	20,50	53,42	8,0468
<i>Vzdělání (roky)</i>	50	12,58	8,00	23,00	2,6426
<i>Věk začátku choroby</i>	50	25,16	17,00	46,00	4,9497
<i>Trvání choroby (roky)</i>	50	9,32	1,00	34,00	8,21392
<i>Délka nynějšího pobytu (dny)</i>	50	85,16	7,00	365,00	78,19765
<i>Škála obecné psychopatologie</i>	50	26,46	8,00	39,00	5,7542
<i>Škála pozitivních příznaků</i>	50	9,76	7,00	20,00	2,4122
<i>Škála negativních příznaků</i>	50	18,38	9,00	31,00	4,2421
<i>PANSS</i>	50	54,40	36,00	70,00	8,4298
<i>PSP škála</i>	50	7,30	5,00	10,00	0,95297
<i>klinická škála</i>	50	33,64	19,00	46,00	7,0711
<i>IADL</i>	50	70,5	45,00	80,00	10,11414

Všichni pacienti podepsali informovaný souhlas s účastí ve výzkumu. Účast ve výzkumu nebyla honorována. V rámci plánovaného propuštění do ambulantní péče bylo provedeno rozšířené výstupní vyšetření, obsahující škály, popisující psychopatologii (PANSS, Scale for the Assessment of Positive Symptoms, SAPS, Andreasen, 1984, Scale for the Assessment of Negative Symptoms, SANS, Andreasen, 1983). Dále jsme pacienty vyšetřili pomocí škál, hodnotících funkční výkonnost (Škála osobní a sociální výkonnosti, dále jen PSP, škála aktivit běžného života, dále jen IADL) a nově vytvořenou klinickou škálou hodnocení aktivity pacienta psychiatrem. Pacienti odpověděli na několik dotazů během strukturovaného interview hodnotícího klinický vhled (Schedule for Assessment of Insight, dále jen SAI, David, 1990). Zaznamenávali jsme i sebeposouzení pacienta s využitím položek Social Functioning Scale (Birchwood et al., 1990).

Součástí vyšetřovacího protokolu bylo zjištění informací o onemocnění (diagnóza, délka současného léčení, celková délka onemocnění, věk začátku nemoci, průběhová varianta, druh léčby) a demografických dat (věk, pohlaví, partnerský stav, dosažené vzdělání, roky vzdělání, zaměstnání a sociální situace).

Všichni pacienti podstoupili vyšetření baterií testů exekutivních funkcí – Wisconsinským testem třídění karet (dále jen WCST, PAR, 2003, Heaton et al., 1993), testem Reyovy-Osterriethovy figury (dále jen ROCF) podle Bostonského skórovacího systému (dále jen BQSS), testem verbální fluence sémantické i kategoriální (Preiss et al., 2012) a Testem cesty TMT (Reitan & Wolfson, česká úprava Preiss & Preiss, 2006). Tyto testy mají prokázanou citlivost k narušení exekutivních funkcí (Lezak, 2004, Strauss et al., 2006, Jefferson et al., 2006) a jsou v neuropsychologické diagnostice používány s vysokou frekvencí (Rabin et al., 2005). Respondentům byl administrován subtest Podobnosti z Wechslerova testu inteligence (Wechsler, česká verze Černochová et al., 2010).

Do výzkumu nebyli zařazeni pacienti, kteří splňovali některé z uvedených vylučovacích kritérií:

1. Elektrokonvulzivní terapie probíhající nebo v nedávné anamnéze ukončená (s minimálním odstupem 6 týdnů).
2. Jiná diagnóza z okruhu F20. než schizofrenie (F20.) a schizoafektivní porucha (F25.).
3. Pacienti, jejichž aktuální epizoda byla precipitována abusem návykových látek, a jejichž pozitivní psychotické symptomy kompletně vymizely v průběhu jednoho nebo dvou týdnů iniciální antipsychotické léčby, byli rovněž vyloučeni. Anamnestický údaj o užívání psychoaktivních látek (alkohol, nikotin, kanabinoidy) byl tolerován. Vyloučení těchto pacientů by značně zredukovalo skupinu zejména mladých nemocných, u nichž se užívání psychoaktivní látky stává téměř pravidlem. Vyloučení byli také pacienti, u nichž byl prokázán abusus návykových látek v posledních 6 týdnech nebo závislost na návykových látkách v posledním půlroce.
4. Stav kompenzace choroby

5. Floridní psychotická symptomatika, vylučující hospitalizaci na doléčovacím oddělení, tj. žádná z položek PSS neskóruje 3 a více.
6. Nadměrná negativní symptomatika, tj. žádná z položek NSS neskóruje více než 4.
7. Nepřítomnost agresivního chování, s výjimkou lehké sociální verbální odbržděnosti, tj. na škále PSP není agresivní chování vyšší než mírné.
8. Výrazné extrapyramidové nežádoucí účinky medikace, limitující provedení kresby.
9. Komorbidita - Závažné tělesné onemocnění nebo onemocnění motorického a sensorického systému, interferující s běžným denním fungováním (těžší vady zraku, sluchu a hybnosti), mentální retardace, pervazivní vývojová onemocnění.

Sledovaní respondenti dosahovali v PSP škále vyššího hodnocení než 50, podle orientačního stanovení závažnosti postižení se jednalo o pacienty, kteří měli jen mírné obtíže (71-100) nebo různý stupeň postižení (31-70). V našem vzorku nebyli žádní pacienti z nejnižšího pásma závažnosti, vyžadující intenzivní dohled a podporu. Škála je konstruována tak, že pacientovi je vždy přiděleno rozmezí deseti bodů (např. od 31-40) podle daných charakteristik. Přesné umístění v rámci tohoto desítkového systému je na uvážení psychiatra. Zvolili jsme převedení desítkové soustavy na jednotkovou, přičemž jsme upustili od podrobného rozdělení (pacient, kterého jsme na škále PSP zařadili mezi body 31-40, byl ohodnocen skórem 4). Tento postup usnadnil statistické zpracování, a vyhnul se předpokládanému subjektivnímu zkreslení skórovatelem. Průměrnou hodnotou PSP škály bylo 7,3 bodů (SD 0,95297). Ženy dosahovaly vyššího skóru na PSP škále ($H = 4,532194$, $p = 0,0333$), lepších výsledků dosahovaly na škále PSP i na klinické škále pacienti s vyšším vzděláním ($H = 13,83443$, $p = 0,0078$, resp. $H = 10,03210$, $p = 0,0399$). Průměrným počtem bodů v IADL škále bylo 70,5 bodu (SD 10,11414). Nově vytvořené klinická škála sloužila pro posouzení celkové funkční výkonnosti pacienta na oddělení. Toto posouzení prováděl psychiatr na škále Likertova typu od 1 do 5. Hodnocena byla pacientova aktivita v posledním týdnu, jeho náhled na onemocnění, náhled na vlastní omezení vinou onemocnění, jeho schopnost reflexe (uvažování o sobě ve vztahu k ostatním), compliance na léčbě a medikaci, spolupráce s lékařem, sociální izolace, míra, do jaké pacient potřebuje motivovat do aktivit a míra podpůrného prostředí v komunitě. Poslední dvě položky zachycovaly přítomnost či nepřítomnost kompenzatorních mechanismů proti sníženému sociálnímu fungování.

Všichni pacienti byli vyšetřeni testovou baterií testů exekutivních schopností, obsahující WCST, TMT B, verbální fluence kategoriální a sémantická, Podobnosti z Wechslerova testu inteligence a testem ROCF (Bostonský systém). Vybrané míry těchto testů spolu s průměrným hrubým skórem a směrodatnou odchylkou prezentuje tabulka 2. Pro další testování jsme vybrali součet všech slov a průměrný počet slov obou verbálních fluencí, pro WCST celkový počet chyb, počet perseverativních a neperseverativních chyb a počet dokončených kategorií.

Tab. 2: Deskriptivní statistika výkonu v testech exekutivních funkcí

CHARAKTERISTIKY EXEKUTIVNÍHO FUNGOVÁNÍ					
	<i>N</i>	<i>průměr</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>SD</i>
<i>PODOBNOSTI (počet bodů)</i>	50	20,52	11,00	30,00	4,1169
<i>VERBÁLNÍ FLUENCE – součet všech slov</i>	50	31,80	11,00	52,00	9,7938
<i>VERBÁLNÍ FLUENCE – průměrný počet slov</i>	50	10,73	3,67	18,33	3,5016
<i>VERBÁLNÍ FLUENCE - součet všech slov v kategorii</i>	50	30,68	15,00	50,00	7,6223
<i>VERBÁLNÍ FLUENCE – průměrný počet slov v kategorii</i>	50	15,48	7,50	25,00	3,7142
<i>TMT B (čas/sekundy)</i>	50	120,08	54,00	519,00	69,7786
<i>WCST počet chyb</i>	50	38,96	7,00	82,00	20,4000
<i>WCST počet perseverativních chyb</i>	50	19,64	4,00	76,00	12,7803
<i>WCST počet neperseverativních chyb</i>	50	19,32	2,00	43,00	11,0351
<i>WCST počet ukončených kategorií</i>	50	4,44	0,00	6,00	1,7747
<i>BQSS organizace</i>	50	5,4	1,0	8,0	1,840586
<i>BQSS fragmentace</i>	50	2,8	0,0	4,0	1,245400
<i>BQSS plánování</i>	50	2,66	1,0	4,0	0,871546
<i>BQSS úhlednost</i>	50	3,04	1,0	4,0	0,807111
<i>BQSS perseverace</i>	50	3,54	2,0	4,0	0,734291

Statisticky významné rozdíly ve výkonu v testech exekutivních testů byly nalezeny mezi pohlavími u jediného testu: podobnosti, ve kterém muži skóroval lépe než ženy ($H = 4,621695$, $p = 0,0316$). Lepšího výkonu dosahovali pacienti s vyšším vzděláním v testu kategoriální verbální fluence (celkový skóre: $H = 12,94396$, $p = 0,0116$). Další statisticky signifikantní rozdíly byly nalezeny mezi průběhovými variantami. Pacienti s přítomným postprocesuálním defektem měli méně dokončených kategorií WCST ($H = 13,42341$, $p = 0,0094$), dělali více chyb (celkově: $H = 12,41301$, $p = 0,0145$, perseverativní: $H = 10,01591$, $p = 0,0402$, i neperseverativní: $H = 11,40298$, $p = 0,0224$). Získali méně bodů v subtestu Podobnosti ($H = 19,38435$, $p = 0,0007$) a v TMT B potřebovali delší čas k jeho dokončení ($H = 9,714882$, $p = 0,0455$).

Pro výzkum byla stanovena jedna hlavní hypotéza, formulovaná výrokem, že míry exekutivních schopností statisticky významně korelují s mírami funkčních schopností. Tato hypotéza byla testována pro každý z testů exekutivních funkcí.

Při statistickém zpracování dat byl využit software MS Excel a Statistica 12. Téměř všechny sledované proměnné neměly normální rozložení (testováno χ^2 testem dobré shody). Vzhledem k nepřítomnosti normálního rozložení a vzhledem k metodě výběru respondentů byly zvoleny neparametrické testy testování hypotéz. Spearmanův korelační koeficient (ρ) byl použit pro testování souvislosti mezi proměnnými intervalovými a Kruskal-Wallisův test (H) při testování závislosti intervalové proměnné na kategoriální proměnné. Statistické analýzy byly počítány na 95% hladině významnosti.

Výsledky

Zpracování dat bylo následující: nejprve jsme provedli zpracování demografických dat našeho výzkumného vzorku, popisnou statistiku exekutivního fungování. Poté jsme připravili korelační matrix mezi jednotlivými exekutivními mírami. Nakonec jsme specifikovali lineární souvislosti mezi vybranými mírami exekutivního fungování a mírami funkční výkonnosti, popsané škálami denního fungování.

Vzájemné korelace mezi proměnnými exekutivních funkcí

S využitím Spearmanova koeficientu korelace byla vytvořena korelační matice vzájemných vztahů mezi výsledky testů exekutivních schopností. Tato matice je uvedena v tabulce 3, tučně jsou vyznačeny statisticky signifikantní výsledky ($p > 0,05$). V matici nejsou uvedeny skóre BQSS, které nekorelovaly významně se žádnou ostatní proměnnou, vyjma statisticky významné korelace úhlednosti a dokončené kategorie z WCST ($\rho = 0,50707$, $p > 0,05$). Výsledek testu TMT B

statisticky signifikantně koreluje s testem WCST (perseverativní chyby a počet dokončených kategorií) a Podobnosti koreluje rovněž s WCST, konkrétně s počtem dokončených kategorií a celkovým počtem chyb). Verbální fluence sémantická i kategoriální mají vzájemně statisticky významné korelace. Podobně jako i jednotlivé míry WCST korelují vzájemně mezi sebou. Proměnnou s nejvíce korelacemi s ostatními testy je počet dokončených kategorií z WCST, který má statisticky významný vztah s TMT B, Podobnostmi, kategoriální verbální fluencí, relativní i celkovou, a počtem chyb WCST, celkovými i počtem chyb perseverativních a neperseverativních.

Tab. 3: Vzájemné korelace mezi testy exekutivních funkcí

	TMT B (čas)	Podobnosti	Celková sémantická verbální fluence	Relativní sémantická verbální fluence	Celková kategoriální verbální fluence	Relativní kategoriální verbální fluence	WCST celkový počet chyb	WCST perseverativní chyby	WCST neperseverativní chyby	WCST dokončené kategorie
TMT B (čas)	1,00000									
Podobnosti	0,03261	1,00000								
Celková sémantická verbální fluence	-0,01339	0,29840	1,00000							
Relativní sémantická verbální fluence	0,04435	0,28934	0,98743	1,00000						
Celková kategoriální verbální fluence	-0,27759	0,28888	0,43279	0,42712	1,00000					
Relativní kategoriální verbální fluence	-0,25138	0,28905	0,49577	0,49828	0,97450	1,00000				
WCST celkový počet chyb	0,33512	-0,34872	-0,10282	-0,08218	-0,17655	-0,15059	1,00000			
WCST perseverativní chyby	0,41658	-0,33625	0,02128	0,04966	-0,21044	-0,17667	0,95490	1,00000		
WCST neperseverativní chyby	0,27070	-0,25839	-0,15548	-0,13380	-0,11463	-0,09243	0,95808	0,85809	1,00000	
WCST dokončené kategorie	-0,37549	0,53525	0,20740	0,16835	0,43839	0,37749	-0,69918	-0,66235	-0,64612	1,00000

Vzájemné korelace mezi proměnnými funkční výkonnosti

Všechny škály popisující funkční výkonnost na podkladě posouzení druhou osobou spolu uspokojivě korelují, s výjimkou IADL a SAI. Pacientovo posouzení svého sociálního stažení nekoreluje s žádnou psychiatrickou škálou. Pacientovo hodnocení mezilidských vztahů koreluje signifikantně s klinickou škálou, s PSP i s AIDL. Statisticky signifikantní a negativní vztah byl nalezen mezi pacientovo posouzení vlastních sociálních aktivit a posouzením psychiatra (klinická škála, SAI). Ostatní míry pacientova posouzení nekorelují s posouzením psychiatrem vůbec. Korelační matice výsledků Spearmanova koeficientu korelace je uvedena v tabulce 4, statisticky signifikantní výsledky jsou uvedeny tučně (p value 0,05).

Tab. 4: *Vzájemné korelace mezi škálami funkční výkonnosti a pacientovým posouzením této výkonnosti*

	<i>klinická škála</i>	<i>PSP škála</i>	<i>IADL</i>	<i>SAI</i>	<i>sociální stažení</i>	<i>Mezilidské vztahy</i>	<i>sociální aktivity</i>	<i>volnočasové aktivity</i>	<i>nezávislost 1</i>	<i>nezávislost 2</i>
<i>klinická škála</i>	1,00000									
<i>PSP škála</i>	0,53666	1,00000								
<i>IADL</i>	0,50445	0,60312z	1,00000							
<i>SAI</i>	0,64699	0,29472	0,14830	1,00000						
<i>sociální stažení</i>	-0,05802	0,03788	0,03014	-0,06125	1,00000					
<i>mezilidské vztahy</i>	0,47950	0,33883	0,28147	0,27762	0,20600	1,00000				
<i>sociální aktivity</i>	-0,30517	-0,01058	-0,10946	-0,34689	0,14286	0,13274	1,00000			
<i>volnočasové aktivity</i>	-0,07248	0,15631	0,24226	-0,34067	0,21650	0,19687	0,45088	1,00000		
<i>nezávislost 1</i>	-0,11405	-0,07559	0,22864	-0,18240	0,32988	0,11797	0,32939	0,51084	1,00000	
<i>nezávislost 2</i>	-0,17422	-0,05905	0,14102	-0,10909	0,24970	-0,10761	0,32122	0,41680	0,64363	1,00000

Funkční výkonnost a její vztah k exekutivním funkcím (WCST)

S cílem změřit ekologickou validitu testů exekutivních funkcí jsme korelovali vybrané skóry exekutivních testů (WCST, TMTB, VF, podobnosti) a výsledky čtyř klinických škál (Klinická škála, PSP škála, IADL škála a SAI). Žádná ze sledovaných charakteristik WCST (počet chyb, počet perseverativních chyb, počet neperseverativních chyb, i počet dokončených kategorií) nekoreluje statisticky významně s mírami funkční výkonnosti, měřeními pomocí PSP škály a pomocí IADLs. Naopak všechny míry WCST statisticky významně korelovaly s klinickou škálou a se škálou vzhledu do onemocnění, negativně pro chyby a pozitivně pro dokončené kategorie. Hodnoty Spearmanova koeficientu korelace jsou uvedeny v tabulce 5, tučně jsou vyznačeny statisticky signifikantní výsledky (p value 0,05). Perseverativní chyby WCST, jejichž zvýšení bývá považováno za typický rys pro schizofrenii, nebyly vztaženy k žádné ze škál denního fungování. PSP škála nekoreluje s žádnou mírou WCST. Přestože korelace nedosahují dostatečné statistické signifikace, jsou ve správném směru a nelze vyloučit, že by mohly dosáhnout statistické významnosti, kdyby byl sledovaný soubor větší.

Tab. 5: *Hodnoty Spearmanova koeficientu korelace - WCST I.*

<i>WCST</i>	<i>Klinická škála</i>	<i>PSP škála</i>	<i>IADL</i>	<i>SAI</i>
<i>Celkový počet chyb</i>	-0,345130	-0,183035	-0,028249	-0,332246
<i>Perseverativní chyby</i>	-0,290670	-0,201647	0,007444	-0,228158
<i>Neperseverativní chyby</i>	-0,288815	-0,247679	-0,165755	-0,292403
<i>Počet dokončených kategorií</i>	0,379025	0,146528	0,022494	0,364117

Celkový počet chyb a počet perseverativních chyb koreluje statisticky signifikantně s pacientovým posouzením stavu a omezení nemocí jen v jedné položce (Nezávislost 1). Mezi ostatními položkami nebyl prokázán statisticky signifikantní vztah. Hodnoty Spearmanova koeficientu korelace jsou uvedeny v tabulce 6, tučně jsou vyznačeny statisticky signifikantní výsledky (p value 0,05).

Tab. 6: Hodnoty Spearmanova koeficientu korelace - WCST II.

WCST	Pacientův náhled	Sociální stažení	Mezilidské vztahy	Sociální aktivity	Volnočasové aktivity	Nezávis- lost 1	Nezávis- lost 2
Celkový počet chyb	-0,173141	0,036999	-0,040072	0,260151	0,115081	0,328178	0,166375
Perseverativní chyby	-0,096872	0,037437	0,061036	0,261342	0,152346	0,350422	0,120763
Neperseverativní chyby	-0,166422	0,027971	-0,186640	0,179083	0,066521	0,208874	0,119419
Počet dokončených kategorií	0,166923	-0,104111	0,057584	-0,201158	-0,138289	-0,240903	-0,098507

Funkční výkonnost a její vztah k exekutivním funkcím (verbální fluence)

Všechny sledované míry obou verbálních fluencí (vyjma P) korelují statisticky signifikantně s klinickou škálou a s PSP škálou. Skóry IADL korelují statisticky významně s celkovým skórem sémantické verbální fluence, s verbální fluencí K a kategoriální fluencí Ovoce-zelenina. Skóry získané na škále vzhledu korelují statisticky významně jen výsledkem v kategoriální verbální fluencí. Kategoriální verbální fluence koreluje s pacientovým sebeposouzením lépe než sémantická verbální fluence (podobně jako škála vzhledu). Hodnoty Spearmanova koeficientu korelace jsou uvedeny v tabulce 7 a 8, tučně jsou vyznačeny statisticky signifikantní výsledky (p value 0,05).

Tab. 7: Hodnoty Spearmanova koeficientu korelace – verbální fluence I.

VF	Klinická škála	PSP škála	IADL	SAI
Sémantická VF (N)	0,313174	0,188800	0,193861	0,144030
Sémantická VF (K)	0,340849	0,336515	0,295411	0,166767
Sémantická VF (P)	0,243089	0,228688	0,256549	0,016968
Celkem sémantická VF	0,352760	0,307585	0,300665	0,127894
Relativní sémantická VF	0,350216	0,293969	0,298201	0,128718
Kategoriální VF (zvířata)	0,318626	0,459065	0,170214	0,294156
Kategoriální VF (ovoce-zelenina)	0,432520	0,305664	0,289556	0,325494
Celkem kategoriální VF	0,345073	0,343201	0,181924	0,296628
Relativní kategoriální VF	0,373913	0,367899	0,206462	0,343715

Tab. 8: Hodnoty Spearmanova koeficientu korelace – verbální fluence II.

VF	Pacientův náhled	Sociální stažení	Mezilidské vztahy	Sociální aktivity	Volnočasové aktivity	Nezávis- lost 1	Nezávislost 2
Sémantická VF (N)	0,12786	0,19643	0,24912	-0,13563	-0,08150	-0,15699	-0,33264
Sémantická VF (K)	0,31424	0,18780	0,32661	-0,10220	0,00094	0,03081	-0,08802
Sémantická VF (P)	0,23696	0,06717	0,11847	-0,11086	0,01703	0,03971	-0,11148
Celkem sémantická VF	0,28575	0,17900	0,28588	-0,11831	-0,00005	0,01690	-0,18220
Relativní sémantická VF	0,27758	0,16244	0,26797	-0,12308	-0,00125	0,01630	-0,17465
Kategoriální VF (zvířata)	0,32844	0,33616	0,35946	-0,02465	0,14336	-0,07514	-0,06323
Kategoriální VF (ovoce-zelenina)	0,30944	0,24807	0,22215	-0,24231	0,03995	0,14934	-0,09453
Celkem kategoriální VF	0,30277	0,39857	0,29697	-0,08675	0,14839	0,04899	-0,03359
Relativní kategoriální VF	0,34932	0,35582	0,32307	-0,12013	0,14119	0,05332	-0,05680

Funkční výkonnost a její vztah k exekutivním funkcím (TMT B a Subtest Podobnosti z WAIS III.)

Čas TMT B nekoreluje statisticky významně s žádnou mírou sociálního fungování. Jedinou zaznamenanou signifikantní korelací je negativní vztah s PSP škálou ($\rho = -0,282507$, p value 0,05). V ratingu pacienta jsme zachytili pozitivní

statisticky významnou korelaci mezi časem TMT B a posouzením nezávislosti ($\rho = 0,328724$, p value 0,05). Subtest Podobnosti z WAIS III. koreluje statisticky významně a pozitivně s klinickou škálou ($\rho = 0,402806$, p value 0,05) a se škálou vhledu ($\rho = 0,395069$, p value 0,05). S PSP škálou ani s IADL nebyly nalezeny lineární korelace. Rovněž tento subtest koreluje statisticky významně s pacientovým náhledem (Spearmanův koeficient korelace 0,361225, p value 0,05) a s jeho posouzením sociálních ($\rho = -0,465784$, p value 0,05) a volnočasových aktivit ($\rho = -0,304261$, p value 0,05).

Závěry

BQSS nekoreloval s ostatními testy exekutivních funkcí, předpokládáme, že u těchto pacientů nepřináší žádnou další informaci k popisu exekutivních dysfunkcí. Korelace mezi zvolenými mírami exekutivních testů a škálami denního fungování nebyly příliš vysoké ani četné. Četnější korelace mezi proměnnými vykazovala nově vytvořené klinická škála pro hodnocení chování hospitalizovaného pacienta. Uspokojivou ekologickou validitu má test verbální fluence, a to zejména fluence kategoriální. Byl zachycen značný rozdíl mezi kategoriální a sémantickou verbální fluencí. Pacienti s postprocesuálním defektem měli horší výkon ve všech testech exekutivních funkcí, vyjma verbální fluence a BQSS, vykazovali také horší funkční výkonnost ve škále PSP i klinické škále. Závažnost onemocnění byla vyšší (PANSS) a převažovaly u nich negativní onemocnění.

Diskuse

Vzájemné korelace mezi vybranými mírami exekutivních funkcí ukazují, že lidská exekutiva je komplexní a multifacetovou složkou psychiky, kterou není možné popsat jediným testem anebo jedním skórem. WCST, verbální fluence, podobnosti i TMT B přispívají k popisu exekutivních funkcí svým neredukovatelným podílem. Tyto míry jsou významně vztaženy jedna k druhé (tj. všechny měří exekutivní funkce u této skupiny pacientů), ale zároveň vykazují nepřekrývající se variabilitu (tj. že tyto míry nejsou pouhými rozdílnými mírami toho samého konstruktů).

Proměnné BQSS, které někteří autoři (Stern et al., 1999, Elderkin-Thompson et al., 2004, Sommerville et al., 2000) považují také za míry exekutivních funkcí (organizace, fragmentace, plánování organizace a perseverace), nejsou k ostatním mírám exekutivních funkcí v žádné lineární souvislosti. Můžeme se tak domnívat, že měří jiný koncept než exekutivní funkce nebo že testové míry zachycují určitý faktor exekutivních funkcí, který se neprotíná do ostatních testů. Nepřítomnost korelace mezi WCST a kresbou figury je do jisté míry proti našemu očekávání, neboť u obou testů musí respondent vyvinout určité strategické plánování. Oba testy taktéž obsahují figurální faktor (u WCST jsou tvary, barvy a umístění, sama figura u BQSS). Přesto je možné, že využití tohoto figurálního faktoru se může lišit v závislosti na překládaném materiálu a povaze úlohy samotné. Nicméně korelace mezi exekutivními mírami kresby Reyovy Osterriethovy figury a WCST nebyla prokázána ani Elderkin-Thompsonovou a kolegy (2004), kteří proto spojují skóry BQSS se zachycením nonverbální organizace a vzhledu pro jeho úzkou souvislost s výsledkem v subtestu Matice (WAIS III). Rovněž korelace mezi proměnnými BQSS a funkční výkonností nebyly statisticky významné. K podobným výsledkům došli i Chaytor a spolupracovníci (2006), kteří neprokázali vztah mezi Stroopovým testem a ostatními mírami exekutivního fungování, zatímco WCST, TMTB a verbální fluence mezi sebou statisticky středně významně a pozitivně korelovaly.

Avšak korelace mezi zvolenými mírami exekutivních testů a škálami denního fungování nebyly příliš vysoké podobně jako v jiných výzkumech, využívajících komplexnější míry funkční výkonnosti (Burgess et al., 1998) nebo prováděné na populaci neurologických pacientů (Chaytor et al., 2006). Četnější korelace mezi testy exekutivních funkcí vykazovala nově vytvořené klinická škála, hodnotící chování pacienta na rehabilitačním oddělení na základě pozorování a cílených

dotazů. PSP škála má větší využitelnost v ambulantní psychiatrii, což se mohlo odrazit v nižších korelacích s testy exekutivní výkonnosti. Obě škály mají mezi sebou statisticky významný vztah, zachycují tedy velmi pravděpodobně podobné charakteristiky denního fungování. Škála IADL přináší podobnou informaci, jako obě předešlé škály, chybí jí však důraz na vhléd (nekoreluje se SAI). Korelace IADL s exekutivními skóry byla nejméně častá a její hodnoty nedosahovaly hodnot, získaných při porovnání Klinické škály ani PSP. Tato škála, která byla původně vyvinutá pro osoby s kognitivním deficitem (Tomaszewski Farias et al., 2003), zachycuje pravděpodobně jen část informace o denním fungování těchto pacientů.

Rating na škálách funkční výkonnosti byl prováděn na podkladě pozorování, informací od ošetřujícího personálu nebo rodiny. Literatura i tato studie ukazují, že self report pacienta má menší vztah k mírám kognitivního či exekutivního výkonu než posouzení pečovatelem nebo psychiatrem (Burgess et al., 1998, Evans et al., 1997, Chaytor et al., 2006). Sebeuposouzení kognitivních schopností mělo jen slabý nebo žádný vztah k výsledkům testů u neurologických a psychiatrických pacientů. Chan a kolegové (2008) zjistili při výzkumu prospektivní paměti jako součásti exekutivní dysfunkce u pacientů se schizofrenií, že tito pacienti mají výrazně narušenou prospektivní paměť a přesto si na tyto obtíže nestěžují. Subjektivní a objektivní míry prospektivní paměti jsou dvě odlišné domény, které by měly být vyšetřovány odděleně. Lze spekulovat o tom, zda se na uvedeném nepodílí nedostatek vhledu nebo specifická forma neglectu či anozognoze pacientů se schizofrenií (David, 1990). Rossell et al. (2003) potvrdili vztah mezi vhladem a exekutivním výkonem, poukázali na to, že špatný výkon ve WCST je obráceně korelován s vhladem u schizofrenie stejně jako s negativními příznaky. „Pacientův report je zatížen chybou vinou nedostatečného vhledu a narušení paměti, proto většina studií ekologické validity spoléhá na dotazníky vycházející z posouzení informantem nebo klinické ratingové škály pro jejich menší systematickou chybu a snadnou dostupnost“ (Chaytor et al., 2006, str. 218). Ačkoliv i rating posuzovatelem má svá úskalí a je citlivý k různým vlivům.

Předkládaný výzkum ukazuje, že uspokojivou ekologickou validitu má test verbální, a to zejména fluence kategoriální. Chaytor a kolegové (2006) našli jen marginální korelace pro verbální fluenci. Rozdílný výsledek je velmi pravděpodobně způsoben odlišnou populací. Jejich výzkum byl prováděn na pacientech s různými neurologickými diagnózami, přestože rovněž vykazovali deficit exekutivních funkcí podobně jako u schizofrenie. Pacienti byli také vyšetřeni pouze sémantickou verbální fluencí, která i v našem výzkumu měla menší koeficienty korelace než kategoriální. Zde se ukazuje klinická užitečnost zařazení kategoriální verbální fluence u pacientů se schizofrenií. Vedlejším nálezem byl také značný rozdíl mezi kategoriální a sémantickou verbální fluencí.

Přestože je WCST považován za zlatý standard ve vyšetřování exekutivních funkcí, přináší naše zkoumání ekologické validity nejednoznačné výsledky. Všechny míry dobře korelují s nově vytvořenou klinickou škálou, ale se škálou PSP jsme nenašli žádnou statisticky významnou souvislost. Je možné, že PSP škála není čistým ukazatelem psychosociálního fungování a je značně ovlivněna aktuální psychopatologií. Klinická škála hodnotí elementárnější oblasti funkční výkonnosti, například spontánní aktivitu pacienta nebo sociální izolovanost namísto narušení mezilidských vztahů jako celek. PSP škála je vhodnou mírou do ambulantní péče a je možné, že aplikace na pacienty, kteří jsou na rehabilitačním oddělení, mohla zkreslit hodnocení.

TMT B je mírou kognitivní flexibility, která je nezbytná pro zvládnání nároků běžného denního života. Výsledek tohoto testu středně významně koreluje se škálou PSP. Naproti tomu subtest podobnosti má vztah ke klinické škále a ke škále vhledu, což je pravděpodobně způsobeno i tím, že součástí klinické škály je posouzení vhledu do onemocnění. Tento subtest koreluje i s pacientovým náhledem na onemocnění, kdy sám pacient může anonymně vyplnit krátké semistruktu-

rované interview.

Existuje několik omezení této studie. Je třeba akceptovat, že vzorek pacientů je relativně malý. Nadto je celkem nehomogenní, vykazuje nerovnoměrné zastoupení žen a mužů i diagnózy schizofrenie a schizoafektivní poruchy. Do výzkumu jsme vybrali pouze čtyři testy exekutivních funkcí z celé řady možných testů (Strauss et al., 2006, Lezak, 2004). Vybrané testy jsou běžně užívané v klinické praxi, což odráží jejich dostatečnou klinickou užitečnost. Nejproblematictějšími místem výzkumu se jeví výběr míry funkční výkonnosti. Nejpodstatnější otázkou ekologické validity je volba způsobu měření každodenních schopností. Přednostní volba posouzení druhou osobou je dostatečně opodstatněná dostupnou literaturou i výsledky. Nicméně výhodnější se jeví použití některých vícedimenzionálních škál, které nejsou tak výrazně ovlivnitelné psychopatologií (Behavioral Assessment of Dysexecutive Syndrome, BADS a DEX, Bennett et al., 2005, Chan et al., 2001, FROG, Llorca et al., 2009). PSP škála nese některé z limitů tohoto druhu škál – „nepřesnou terminologii, absenci behaviorálních kotevních bodů, nedostatek objektivních popisů stupně postižení a zahrnutí položek, které reflektují symptomy“ (Llorca et al., 2009, str. 219). Výběr kritéria denního fungování se jeví jako inherentní omezení veškerého výzkumu ekologické validity neuropsychologických testů. Škála bude vždy jen více či méně přesnou aproximací skutečného každodenního výkonu. Proto je vhodné použití více různých způsobů popisu denního fungování a to včetně pacientova vlastního posouzení omezení funkční výkonnosti, které mu nemoc přináší, ve smyslu konvergentní validity. Autoři Chaytor, Schmitter-Edgecombe a Burr (2006) považují volbu adekvátní míry posouzení každodenních schopností za kruciólní v celém výzkumném designu, vedle toho však uvádějí, že neexistuje „žádný perfektní způsob kvantifikace skutečných každodenních schopností, i protože každá forma vyšetření je zatížena do určitého stupně chybou“ (ibidem).

Navrhujeme standardní zařazení testů exekutivních funkcí při posouzení funkčních schopností v rámci plánování rehabilitace a resocializace. Testy exekutivních funkcí mají střední validitu vzhledem k funkční výkonnosti. Vyšetření exekutivních funkcí je také vhodné doplnit a specifikovat některou ze škál popisujících chování v běžných situacích nebo pozorováním při provádění činností (mapa ZOO v Behavioral Assessment of Dysexecutive Syndrome, BADS, nebo ve virtuální realitě, Fajmonová et al., 2011). Podobně podnětné se jeví rozšíření hodnocení na škále DEX dvěma škálami k zachycení možných kompenzatorních mechanismů, které ve svém výzkumu provedla Chaytor a kolegyně (2006).

Literatura

- Alvares, J., & Emory, E. (2006). Executive Function and the Frontal Lobes: A Meta-Analytic Review. *Neuropsychological Review*, Vol. 16, pp. 17-42.
- Andreasen, N. (1983). The Scale for the Assessment of Negative Symptoms (SANS). University of Iowa.
- Andreasen, N. (1984). The Scale for the Assessment of Positive Symptoms (SAPS). University of Iowa.
- Bennett, P., Ong, B., & Ponsford, J. (2005). Measuring executive dysfunction in the acute rehabilitation setting: Using the dysexecutive questionnaire (DEX). *Journal of International Neuropsychological Society*(11), stránky 376-385.
- Birchwood, M., Smith, J., Cochrane, R., Wetton, S., & Copestake, S. (1990). The Social Functioning Scale. The development and validation of a new scale of social adjustment for use in family intervention programmes with schizophrenic patients. *British Journal of Psychiatry*(157), stránky 853-859.
- Burgess, P., Alderman, N., Evans, J., Emslie, H., & Wilson, B. (1998). The ecological validity of the test of executive function. *Journal of International Neuropsychological Society*(4), stránky 547-558.
- David, A. S. (1990). Insight and psychosis. *British Journal of Psychiatry*(156), stránky 798 -808.
- Elderkin-Thompson, V., Boone, K., Kumar, A., & Mintz, J. (2004). Validity of the Boston Qualitative Scoring System for the Rey-Osterrieth Complex Figure Among Depressed Elderly Patients. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 26(5), stránky 598-607.

- Erol, A., Ünal, E., Tunc Aydin, E., & Mete, L. (2009). Predictors of Social Functioning in Schizophrenia. *Turkish Journal of Psychiatry*, 20(4), stránky 313-321.
- Evans, J., Chua, S., Mc Keenna, P., & Wilson, B. (1997). Assessment of the Dysexecutive syndrome in schizophrenia. *Psychological Medicine*(27), stránky 635-646.
- Fajmonová, I., Rodriguez, M., Horáček, J., Brom, C., Čeplová, Z., Bureš, J., & Vlček, K. (2011). Prostorová kognice a schizofrenie. *Psychiatrie*, 15(Suppl. 2), stránky 15-22.
- Goldberg, T., & Gold, J. (1995). *Neurocognitive Deficits in Schizophrenia*. V D. W. S.R. Hirsch, *Schizophrenia*. Cambridge.: Cambridge University Press.
- Heaton, R., Chelune, G., Talley, J., Kay, G., & Curtiss, G. (1993). *Wisconsin Card Sorting Test Manual: Revised and Expanded*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Chan, R., & Manly, T. (2002). The application of dysexecutive syndrome measures across cultures: Performance and checklist assessment in neurologically healthy and traumatically brain-injured Hong Kong Chinese volunteers. *Journal of International Neuropsychology*(8), stránky 771-780.
- Chan, R., Shum, D., Touloupoulou, T., & Chen, E. (2008). Assessment of executive functions: Review of instruments and identification of critical issues. *Archives of Clinical Neuropsychology*(23), stránky 201-216.
- Chan, R., Wang, Y., Ma, Z., Ho, .., Yuan, Y., Yu, X., . . . Gongi , Q. (2008). Objective measures of prospective memory do not correlate with subjective complaints in schizophrenia *Zh. Schizophrenia Research*, 103(1-3), stránky 229–239.
- Chaytor, N., & Schmitter-Edgecombe, M. (2003). The Ecological validity of neuropsychological tests: A review of the literature on everyday cognitive skills. *Neuropsychology Review*, 13(4), stránky 181-197.
- Chaytor, N., Schmitter-Edgecombe, M., & Burr, R. (2006). Improving the ecological validity of executive functioning assessment. *Archives of Clinical Neuropsychology*, Vol. 21, Issue 3, pp. 217-227.
- Jefferson, A., Paul, R., Ozonoff, A., & Cohen, R. (2006). Evaluating elements of executive functioning as a predictors of instrumental activities of daily living (IADLs). *Archives of Clinical Neuropsychology*(21), stránky 311-320.
- Joshua, N., Gogos, A., & Rossell, S. (2009). Executive functioning in schizophrenia: A thorough examination of performance on the Hayling Sentence Completion Test. *Schizophrenia Research*(114), stránky 84-90.
- Kerns, J., Nuechterlein, K., Braver, T., & Barch, D. (2008). Executive Functioninf Component mechanisms and schizophrenia. *Biol Psychiatry*(64), stránky 26-33.
- Kučerová, M., Kunovská, M., Příkryl, R., Navrátilová, P., & Černík, M. (2005). Profil kognitivního poškození u schizofrenních pacientů a pacientů s depresivní poruchou. *Čes. a slov. Psychiat.*, 101(8), stránky 412-421.
- Lezak, M. (2004). *Neuropsychological Assessment*. 4th Edition. New York: Oxford University Press.
- Llorca, P.-M., Lancon, C., Lancrenon, S., Bayle, F.-J., Caci, H., Rouillon, F., & Gorwood, P. (2009). The Functional Remission of General Schizophrenia (FROGS) scale: Development and validation of a new questionnaire. *Schizophrenia Research*(113), stránky 218-225.
- Mohr, P., Bravermanová, A., Melicher, T., Rodriguez, M., Čeplová, Z., & Kopřiva, J. (2012). Funkční schopnosti a spokojenost s léčbou pacientů se schizofrenií v České republice: průřezová studie. *Čes a slov Psychiat*, 108(6), stránky 279-285.
- Obereignerů, R., Obereignerů, K., Divéky, T., & Praško, J. (2011). Kognitivní deficity u schizofrenie. *Psychiatrie pro praxi*, 12(2), stránky 74-79.
- Odhuba, R., van den Brock, M., & Johns, L. (2005). Ecological validity of measures of executive functioning. *British Journal of Clinical Psychology*, 44(Pt(2)), stránky 269-278.
- Patrick, D., Burns, T., Morosini, P., Rothman, M., Gagnon, D., Wild, D., & Adriaenssen, I. (2009). Reliability, validity and ability to detect change of the clinician-rated Personal and Social Performance Scale in Patients with acute symptoms of schizophrenia. *Current Medical Research and Opinion*, 25(2), stránky 325-338.
- Preiss, M., Bartoš, A., Čermáková, R., Nondek, M., Benešová, .., Rodriguez , M., . . . Nikolai, T. (2012). *Neuropsychologická baterie Psychiatrického centra Praha. Klinické vyšetření základních kognitivních funkcí. 3., přepracované vydání*. Praha: Psychiatrické centrum Praha.
- Psychological Assessment Resources. (2003). *Computerised Wisconsin Card Sort Task Version 4 (WCST)*. Psychological Assessment Resources.

- Rabin, L., Barr, W., & Burton, L. (2005). Assessment practices of clinical neuropsychologists in the United States and Canada: A survey of INS, NAN, and APA Division 40 members. *Archives of Clinical Neuropsychology*(20), stránky 33-65.
- Rabin, L., Burton, L., & Barr, W. (2007). Utilization Rates of Ecologically Oriented Instruments Among Clinical Neuropsychologists. *The Clinical Neuropsychologist*, 21(5), stránky 727-743.
- Raboch J., Z. P. (2002). : Psychiatrie. Praha: Galén.
- Raboch J., Z. P. (2002). Psychiatrie. Praha: Galén.
- Reitan, R., Wolfsonová, D., & úprava: Preiss, M., Preiss, J. (2006). Test cesty - TMT II. vydání. Brno: Psychodiagnostika.
- Rossell, S., Coakes, J., Shapleshe, P., Woodruff, W., & David, A. (2008). Insight: Its Relationship with cognitive function brain volume and symptoms in schizophrenia. *Psychological Medicine*(33), stránky 111-119.
- Somerville, J., Tremont, G., & Stern, R. (2000). The Boston Qualitative Scoring System as a Measure of Executive Function in Rey Osterrieth Complex Figure Performance. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, Vol. 22, Issue 5, pp. 613-621.
- Stern, R., Javorsky, D., Singer, E., Harris, N., Somerville, J., Duke, L., . . . Kaplan, E. (1999). BQSS: Boston Qualitative Scoring System for the Rey-Osterrieth Complex Figure. Odessa: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Strauss, E. S. (2006). A compendium of Neuropsychological Tests. Administration, Norms, and Commentary. New York: Oxford University Press.
- Tomaszewski Farias, S., Harrelb, E., Neumannt, C., & Houtzb, A. (2003). The relationship between neuropsychological performance and daily functioning in individuals with Alzheimer disease: Ecological validity of neuropsychological tests. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 18(6), stránky 655-672.
- Tůma, I. (1999). Schizofrenie a kognitivní funkce. Praha: Psychiatrické centrum Praha.
- Wechsler, D., & česká verze: Černochová, D. G. (2010). WAIS-III - Wechslerova inteligenční škála pro dospělé. Praha: Test centrum.

HODNOTENIE VZŤAHOVEJ VÄZBY V STREDNOM DETSTVE – PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI DOTAZNÍKA ŠKÁLA ISTOTY

ATTACHMENT ASSESMENT IN MIDDLE CHILDHOOD – PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF SECURITY SCALE QUESTIONNAIRE

Mária BARÁTOVÁ, Marta POPELKOVÁ

Katedra psychologických vied, FSVaZ UKF v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra, Slovensko,
baratova.maria@gmail.com

Abstrakt: Cieľom príspevku je overenie psychometrických vlastností zahraničného sebvýpoved'ového dotazníka Škála istoty. Dotazník je určený pre deti v strednom detstve a posudzuje mieru istoty väzbového vzťahu z hľadiska percipovanej dostupnosti väzbovej postavy. Výskumnú vzorku tvorilo 156 žiakov základných škôl vo veku 9-12 rokov. Žiakom sme administrovali batériu testov, ktorých súčasťou boli 3 sebvýpoved'ové dotazníky: Škála istoty – verzia pre matku, Škála zjavnej anxiety pre deti a Sebaposudzovacia škála depresivity pre deti. Zamerali sme sa na základné psychometrické parametre vo vzťahu k reliabilite – vnútornej konzistencii, faktorovej štruktúre a konštruktivej súběžnej a diskriminačnej validite. Výsledky poukázali na vhodnosť a spoľahlivosť metodiky. Dotazník predstavuje reliabilný a validný merací nástroj vzťahovej väzby. Výsledky faktorovej analýzy poukázali na možnosť odlišného faktorového riešenia slovenskej jazykovej verzie dotazníka.

Abstract: The aim of the study is to verify psychometric properties of foreign self-report questionnaire named Security Scale. The questionnaire is used with children in middle childhood and assesses security of attachment relationship according to perceived availability of attachment figure. Research sample was created by 156 9-12 year old pupils of primary schools. We administered them battery of tests, which consisted also of 3 self-report questionnaires: Security Scale – version for mother; Children's Manifest Anxiety Scale and Children's Depression Inventory. We focused on basic psychometric properties – reliability (internal consistency), factor structure and construct convergent and discriminant validity. Results showed, that the methodics is appropriate – the questionnaire is reliable and valid measure of attachment. The results of factor analysis showed the possibility of different factor structure of slovak version of the questionnaire.

KLúčové slová: Škála istoty; vzťahová väzba; stredné detstvo; psychometrické vlastnosti

Keywords: Security Scale; attachment; middle childhood; psychometric properties

Úvod

Väzbové správanie je súčasťou každého vývinového obdobia života jedinca. Hlavným cieľom väzbového systému je zabezpečenie blízkosti a/alebo komunikácie s väzbovou postavou, hoci spôsoby, akým uvedené ciele dosiahnuť, podliehajú počas vývinu významných zmenám (Bowlby, 2010).

Empirický výskum v oblasti teórie citového pripútania sa sústredil predovšetkým na vývin vzťahovej väzby a evidenciu prejavov väzbového správania v ranom detstve (Weinfeld, Sroufe, Egeland, & Carlson, 2008). Kvalita vzťahovej väzby sa súčasne intenzívne skúmala na úrovni generalizovaných mentálnych reprezentácií v neskorej adolescencii a dospelosti (Allen, 2008; Mikulincer & Shaver, 2007). Výsledky dlhoročného skúmania prediktorov, korelátov a dôsledkov vo vzťahu k individuálnym rozdielom vo vzorcach citového pripútania u detí v ranom detstve, adolescentov a dospelých prispeli ku koncipovaniu stabilnej teoretickej, metodickej a aplikačnej základne (Thompson, 2008; Dubois-Comtois, Cyr, Pascuzzo, Lessard, & Poulin, 2013).

V porovnaní s raným detstvom, adolescenciou a dospelosťou je problematika citového pripútania v strednom detstve relatívne málo prebádaná, absentuje dostatočná poznatková a spoľahlivá metodologická báza. Zvýšený záujem výskumníkov o normatívne vývinové zmeny vo väzbovom systéme, organizácii väzbového správania a individuálnych rozdieloch v kvalite vzťahovej väzby u detí vo veku 8-12 rokov je možné zaznamenať až v posledných rokoch.

V súvislosti s empirickým meraním vzťahovej väzby v strednom detstve autori modifikovali viaceré existujúce metodiky (určené pre mladších alebo starších respondentov) alebo vytvorili úplne nové meracie nástroje. Ako uvádzajú M. Dwyer (2005) a D. Laible (2005), u väčšiny z výskumne aplikovaných metodík v zahraničí absentujú uspokojivé a komplexné dôkazy o validite a reliabilite. Zároveň podľa našich informácií nedisponujeme v domácich podmienkach pre potreby výskumu na širších súborech nástrojov merania kvality vzťahovej väzby určeným priamo pre deti v strednom detstve, ktorý by umožňoval skupinovú administráciu a screeningové posúdenie väzby. Cieľom príspevku je preto overiť psychometrické vlastnosti slovenskej verzie sebakýpoved'ového dotazníka Škála istoty (Security Scale), ktorý hodnotí kvalitu vzťahovej väzby na základe dvoch ukazovateľov – pomocou dimenzie bezpečie-neistota (dimenzionálny prístup) a pomocou dvoch základných kategórií vzťahovej väzby (kategorický prístup).

Vzťahová väzba v období stredného detstva

Teória vzťahovej väzby predpokladá, že rané opakované skúsenosti s primárnymi opatrovníkmi modelujú očakávania o dostupnosti a ochote reagovať u významných druhých (Bowlby, 2010). Internalizované očakávania z raných dyadických vzťahov podmieňujú adaptívne správanie a emočné prežívanie v sociálnych vzťahoch počas detstva, dospelovania aj dospelosti (Mikulincer & Shaver, 2007).

Hoci je potreba vzťahovej osoby najviac evidentná v období raného detstva, väzbové správanie má celoživotný charakter. Väzbové vzťahy však neostávajú v nezmenenej podobe. V procese celoživotného vývinu podliehajú významným zmenám z hľadiska percepcie väzbovej figúry, reprezentácie vzťahovej väzby aj väzbových potrieb.

Dôležité normatívne zmeny v organizácii citového pripútania evidujeme aj v období medzi ôsmym a dvanástym rokom života dieťaťa. Podľa K. Kerns (2008) sa v období stredného detstva transformuje hlavný cieľ väzbového behaviorálneho systému. Požiadavka fyzickej prítomnosti resp. blízkosti väzbovej postavy dôležitá v ranom detstve ustupuje významu vnímanej dostupnosti väzbovej osoby (Bowlby, 2012). V súvislosti s uvedenou zmenou sa uvoľňujú aj podmienky aktivácie a terminácie väzbového systému. Klesá intenzita a frekvencia väzbového správania (Kerns, Tomich, & Kim, 2006; Liebermann, Doyle, & Markiewicz, 1999) a dieťa svoje väzbové potreby saturuje najmä prostredníctvom otvorenej komunikácie (Bowlby, 2010; Dwyer, 2005).

Empirické hodnotenie vzťahovej väzby v strednom detstve

Výskumníci v oblasti citového pripútania vytvorili rozmanité nástroje na meranie vzťahovej väzby v rôznych vývinových obdobiach. Väzba v ranom detstve sa posudzuje predovšetkým na základe manifestných behaviorálnych prejavov väzbového správania dieťaťa v teste neznámej situácie (Strange Situation Test; Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978), zatiaľ čo v neskoréj adolescencii a dospelosti dominuje naratívny prístup – zisťuje sa mentálna reprezentácia raných skúseností s väzbovou postavou („stav mysle“) pomocou semi-štrukturovaného interview (Adult Attachment Interview; Hesse, 2008; Main, Kaplan, & Cassidy, 1985). Uvedené metódy predstavujú z dôvodu dôslednej validizácie tzv. „zlatý štandard“.

Pre obdobie stredného detstva a ranej adolescencie jednotným prístupom k meraniu vzťahovej väzby a metódou „zlatého štandardu“ nedisponujeme. Vo výskume sa na diagnostiku vzťahovej väzby využívajú predovšetkým semi-projektívne naratívne prístupy (Granot & Maysel, 2001), interview (Shmueli-Goetz, Target, Fonagy, & Datta, 2008), dotazníky (Kerns et al., 2006) a projektívne kresby (Fury, 1996). Používané metodiky vznikli vo väčšine prípadov úpravou nástrojov určených pre mladší alebo starší vek a neboli dostatočne overené. Zároveň v slovenskom a českom jazykovom prostredí sú vyššie spomínané meracie nástroje využívané len sporadicky, respektíve vôbec nie.

Jednou z metód, ktorá bola vytvorená priamo pre deti v strednom detstve, je sebakýpoved'ový dotazník Škála istoty (Security Scale). Dotazník je vzťahovo-špecifický, čiže zisťuje percipovanú kvalitu vzťahovej väzby medzi dieťaťom

a hlavnými väzbovými postavami (rodičmi). Vychádza z koncepcie fenoménu bezpečnej základne. Kvalita vzťahovej väzby je určená ako miera, do akej dieťa dôveruje, že väzbová postava bude v čase distressu dostupná (Dwyer, 2005; Kerns, Seibert, 2011). V porovnaní s inými dotazníkmi administrovanými aj deťom v strednom detstve (napr. IPPA) sú formulácia a obsah položiek primerané detskému veku a prežívaniu a zohľadňujú identifikované základné normatívne zmeny v organizácii väzbového systému. Výhoda dotazníka spočíva aj v dvoch spôsoboch prezentácie výsledkov – na spojitých dimenzii kontinua bezpečie-neistota alebo pomocou dvoch výlučných kategórií vzťahovej väzby.

Výsledky získané dotazníkom Škála istoty sú dostatočne stabilné v čase – $r = 0,75$ pre dvojtýždňový interval medzi meraniami (Kerns, Klepac, & Cole, 1996), $r = 0,28$ a $0,37$ pre interval 2 a 3 roky medzi meraniami (Kerns, Tomich, Aspelmeier, & Contreras, 2000; Verschueren, Marcoen In Kerns & Seibert, 2011). Autori ďalej zaznamenali vysoko signifikantné asociácie s inými metódami merania vzťahovej väzby v strednom detstve (Granot & Mayselless, 2001; Kerns et al., 2000; Kerns, Brumariu, & Seibert, 2011; Younger, Corby, & Perry, 2005).

Spojité skóre bezpečie-neistota signifikantne koreluje s rôznymi ukazovateľmi adaptability dieťaťa voči podmienkam sociálneho prostredia. Autori preukázali súvislosť medzi percipovanou istotou vo vzťahu k väzbovým postavám a kvalitou rovesníckych vzťahov (Liebermann et al., 1999), vyššou úrovňou sociálnej kompetencie (Booth-Laforce, Kim, Rubin, Rose-Krasnor, & Burgess, 2006) a nižšou prevalenciou externalizujúcich a internalizujúcich problémov v strednom detstve (Al-Yagon, 2012; de Minzi, 2006; Granot & Mayselless, 2001). Získané výsledky sú v súlade s postulátmi teórie vzťahovej väzby, čo podporuje vysokú úroveň konštruktivej a empirickej kritériálnej validity dotazníka Škála istoty.

Výskumné ciele

Predkladaná štúdia predstavuje pilotný príspevok k procesu validizácie slovenskej verzie sebvýpovedového dotazníka Škála istoty (Security Scale). Cieľom štúdie je overiť psychometrické vlastnosti dotazníka Škála istoty (Security Scale), ktorý sa na základe výsledkov zahraničných výskumov javí ako pomerne reliabilný a validný nástroj merania vzťahovej väzby u detí vo vývinovom období stredného detstva. Zameriame sa na vnútornú konzistenciu ako dôkaz reliability a na preskúmanie faktorovej štruktúry slovenskej verzie dotazníka.

Pri posúdení validity Škály istoty vychádzame zo základných teoretických poznatkov o vzťahu medzi kvalitou citového pripútania a adaptívnym vývinom jednotlivca. Ako uvádza L. A. Sroufe (2005), bezpečná vzťahová väzba pôsobí podporne, protektívne pred rozvojom prejavov maladjustácie. Percipovaná neistota vo vzťahu k väzbovej postave predstavuje rizikový faktor vzniku internalizujúcich a externalizujúcich problémov, ktoré narúšajú fungovanie jedinca v širšom sociálnom prostredí. Nedôvera v dostupnosť väzbovej postavy vedie podľa J. Bowlbyho (2010) ku generalizovanej tendencii reagovať strachom a úzkosťou v bežných sociálnych situáciách. Depresívna symptomatológia je podmienená nemožnosťou nadviazať istý a stabilný vzťah s väzbovou postavou (Bowlby, 2013) a externalizujúce problémy spojené s agresívnymi a hostilnými prejavmi sú výsledkom opakovanej skúsenosti dieťaťa s odmietnutím (Bowlby, 2012). Uvedené teoretické predpoklady podporili výsledky viacerých výskumov. Autori empiricky preukázali, že deti s bezpečnou vzťahovou väzbou v ranom detstve aj v strednom detstve majú v porovnaní s vyhýbavo a ambivalentne pripútanými deťmi celkovo menej problémov v správaní a sociálnych vzťahoch (Brenning, Soenens, Braet, & Bosmans, 2012; de Minzi, 2006; Esbjørn, Bender, Reinholdt-Dunne, Munck, & Ollendick, 2012; Granot & Mayselless, 2001).

V strednom detstve sa podľa M. D. Giudice & J. Belsky (2010) začínajú prejavovať aj prvé genderové rozdiely v kvalite vzťahovej väzby. J. Bowlby (2010) v pôvodných východiskách teórie citového pripútania zdôrazňuje ochrannú funkciu vzťahovej väzby (citové puto medzi jedincom a väzbovou postavou je podstatné pre prežitie), moderné prístupy evolučnej psychológie však upriamujú pozornosť aj na význam reprodukčnej funkcie väzbového systému – vzťahová väzba z tohto pohľadu slúži ako regulačný mechanizmus intímnych vzťahov a reprodukčných stratégií v dospelosti (Belsky, 2010). Stredné detstvo je obdobie tranzície, kedy sa z dôvodu čiastočnej reorganizácie väzbového systému a procesu socializácie väzbové stratégie chlapcov a dievčat začínajú líšiť (Giudice & Belsky, 2010). U dievčat dominujú vzorce bezpečnej vzťahovej väzby, zatiaľ čo chlapci preferujú skôr stratégie spojené s neistou väzbou (Granot & Mayselless, 2001).

Na základe uvedených teoretických predpokladov sme pre overenie konštruktivej validity (súbežnej a diskriminačnej) (Urbánek, Denglerová, & Širůček, 2011) vybrali nasledovné zdroje dôkazov:

- korelácia medzi testovým skóre bezpečie-neistota a depresívnou symptomatológiou,
- korelácia medzi testovým skóre bezpečie-neistota a mierou úzkosti,
- preukázanie rodových rozdielov vo vzťahu k testovému skóre.

V súvislosti s predpokladom o konštruktivej validite sebavýpoved'ového dotazníka Škála istoty (Security Scale) očakávame, že deti, ktoré percipujú väzbovú postavu v prípade distresu ako dostupnejšiu, budú z hľadiska maladjustácie vykazovať nižšiu úroveň internalizujúcich problémov – depresivity a anxiety. Z hľadiska preukázania rodových rozdielov predpokladáme, že dievčatá budú hodnotiť vzťah s väzbovou postavou ako istejší v porovnaní s chlapcami – rovesníkmi.

Metódy

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 156 detí vo vývinovom období stredného detstva ($M=10,85$; $SD=0,92$). Deti boli žiakmi 4., 5. a 6. ročníka 4 základných škôl v Nitrianskom kraji, SR. Participanti boli získavaní do vzorky pomocou príležitostného výberu. Podmienkou pre účasť na výskume bolo podpísanie informovaného súhlasu určeného pre rodiča resp. zákonného zástupcu dieťaťa. Bližšiu charakteristiku výskumného súboru uvádzame v tabuľke 1.

Tab. 1: Základné demografické charakteristiky výskumného súboru

		<i>n</i>	%
<i>pohlavie</i>	<i>chlapec</i>	80	51,3
	<i>dievča</i>	76	48,7
<i>rodina</i>	<i>úplná</i>	116	74,4
	<i>neúplná</i>	31	19,9
	<i>býva so starými rodičmi</i>	5	3,2
	<i>detský domov</i>	4	2,6
<i>spolu</i>		156	100

Použité metodiky

Deťom, ktoré sa zúčastnili výskumu, sme administrovali batériu dotazníkov, ktorej súčasťou bol aj dotazník Škála istoty a 2 ďalšie dotazníky použité pre overenie konštruktivej validity.

Škála istoty (Security Scale) – dotazník tvorí 15 položiek, ktoré sú zamerané na hodnotenie vedomých reprezentácií väzbových vzťahov. Popisujú typické prežívanie a behaviorálne prejavy dieťaťa. Položky sú uvádzané v Harterovej (In Kerns & Seibert, 2011) formáte nútenej voľby – „Niektoré deti... Iné deti...“ Deťom sa prezentujú dve možnosti na výber – majú sa rozhodnúť, ktorej skupine detí sa vo svojom prežívaní resp. správaní vo vzťahu k matke a k otcovi viac podobajú, a či sa dané tvrdenie na ne úplne hodí (úplná pravda) alebo len čiastočne hodí (čiastočne pravda). Takto formulované položky vedú k predpokladu, že polovica detí vníma svet prvým spôsobom a zvyšok druhým, čo legitimizuje akúkoľvek možnosť odpovede. Formát nútenej voľby môže do istej miery obmedziť riziko odpovedať sociálne žiaducim spôsobom.

Dotazník je konštruovaný ako jednodimenzionálny – meria kvalitu väzbového vzťahu z hľadiska percipovanej miery istoty k väzbovým postavám. M. Liebermann, A. Doyle, & D. Markiewicz (1999) navrhli možné zmeny v skórovaní dotazníka. Uvažujú o existencii dvoch faktorov (Dôvera/závislosť a Dostupnosť), ktoré sýtia celkovú mieru istoty vzťahu dieťa-väzbová postava, avšak svoje návrhy empiricky neoverili. Výskumy preukázali vysokú mieru reliability a validity jednodimenzionálnej podoby dotazníka (bližšie v časti Úvod).

Výsledné skóre v dotazníku reprezentuje spojitú dimenziu neistota-bezpečie vo vzťahu k väzbovej postave (v našom prípade sme pracovali iba so škálou pre matku). Položky sú skórované na škále 1-4. Odpoveď popisujúca bezpečnú reprezentáciu väzbového vzťahu je hodnotená stupňom 4 v prípade úplnej platnosti výroku a stupňom 3 v prípade čas-

točnej platnosti výroku. Odpoveď reprezentujúca dimenziu neistoty je hodnotená stupňom 1 v prípade úplnej platnosti a stupňom 2 v prípade čiastočnej platnosti. Celkové skóre istoty je priemerom skóre vo všetkých položkách. Čím vyššie skóre dieťa dosiahne, tým percipuje väzbový vzťah ako istejší. Priemerné skóre v prípade nášho výskumného súboru bolo $M=3,23$; $SD=0,49$; $min=1,67$; $max=4,00$.

Dotazník nám sprístupnila autorka K. Kerns v osobnej korešpondencii. Preklad dotazníka zahŕňal viaceré etapy. Pôvodnú anglickú verziu preložili do slovenského jazyka dvaja nezávislí prekladatelia. Oba preklady sme porovnali a znenie položiek upravili. Následným spätným prekladom do angličtiny sme overili zachovanie významu jednotlivých položiek. Konečnú verziu sme konzultovali s učiteľkou slovenčiny a realizovali sme skúšobnú administráciu dotazníka malej skupine detí vo veku 9 rokov.

Škála zjavnej anxiety pre deti (*Children's manifest anxiety scale – CMAS – Castaneda, McCandless, & Palermo, upravili Ruisel & Snopková, 1980*) – dotazník zisťuje predispozíciu, čiže relatívne stabilný sklon k anxiety u detí vo veku 8/9-14 rokov. Pozostáva z 53 položiek, pričom 42 položiek je zameraných na identifikovanie úzkosti a 11 položiek je súčasťou tzv. ľži škály. Položky opisujú emócie, myšlienky a behaviorálne prejavy súvisiace s prežívaním anxiety v bežných situáciách. Dieťa má vyjadriť súhlas označením možnosti ÁNO alebo nesúhlas označením možnosti NIE pri každej položke. Sčítaním všetkých kladných odpovedí dostaneme výsledné hrubé skóre, ktoré reprezentuje mieru úzkosti. Autori uvádzajú uspokojivé hodnoty reliability a validity slovenskej verzie. V našom výskumnom súbore má Cronbachov koeficient alfa hodnotu 0,80.

Sebapozudzovacia škála depresivity pre deti (*Children's depression inventory CDI – Kovacs, upravil Preiss, 1988*) – dotazník zisťuje úroveň a závažnosť depresívnej symptomatológie u detí a adolescentov vo veku 7-17 rokov. Škálu tvorí 27 položiek, ktoré popisujú symptómy depresivity. Dieťa má v každej položke vybrať možnosť, ktorá najlepšie vystiňuje, ako sa cítilo za posledné dva týždne. Položky sýtia 5 faktorov resp. subškál: Zlá nálada, Interpersonálne ťažkosti, Nevýkonnosť, Anhedónia a Znížené sebahodnotenie. Položky sú hodnotené podľa závažnosti prejavu bodmi 0-2. Celkové hrubé skóre dané sčítaním bodov udáva mieru depresívnej symptomatológie. Autor uvádza uspokojivé hodnoty reliability a validity škály. V našom výskumnom súbore dosiahol Cronbachov koeficient alfa hodnotu 0,81.

Výsledky

Reliabilita – vnútorná konzistencia

Cronbachov koeficient alfa nadobudol hodnotu 0,81, čo v porovnaní s referenčnými vzorkami poukazuje na dobrú úroveň vnútornej konzistencie dotazníka (Tab. 2). Posúdenie príspevku jednotlivých položiek k celkovej reliabilite škály preukázalo, že žiadna z položiek neznižuje vnútornú konzistenciu škály.

Tab. 2: Hodnoty koeficientu alfa – porovnanie s referenčnými vzorkami

	Cronbachov koeficient α		
	Vzorka SR	Vzorka USA	Vzorka Argentína (španielsky hovoriaca)
Škála istoty	0,81	0,80	0,70

Korigovaná položková analýza

Tabuľka 3 ukazuje výsledky korigovanej položkovej analýzy – korelácie medzi skóre položky a skóre „zvyšku testu“, čiže skóre zloženého zo súčtu skóre všetkých položiek okrem korelovannej položky (Urbánek et al., 2011). Korelačné koeficienty dosahujú hodnoty vyššie ako 0,3, čo je v literatúre uvádzaná hranica pre položky s dostatočne vysokou rozlišovacou účinnosťou (Kline In Urbánek et al., 2011). Jedine položka č. 2 (v znení Niektoré deti majú pocit, že mama im až príliš často zasahuje do toho, čo robia, ale iné deti majú pocit, že mama ich nechá robiť si veci po svojom.) koreluje so skóre „zvyšku testu“ nízko ($r=0,225$, $p=0,01$).

Tab. 3: Korelácie položiek so škálou s vynechaním položky

<i>Položky dotazníka Škála istoty</i>	<i>r</i>
ŠI1	0,312**
ŠI2	0,225**
ŠI3	0,327**
ŠI4	0,422**
ŠI5	0,406**
ŠI6	0,403**
ŠI7	0,339**
ŠI8	0,608**
ŠI9	0,484**
ŠI10	0,419**
ŠI11	0,665**
ŠI12	0,672**
ŠI13	0,341**
ŠI14	0,484**
ŠI15	0,369**

Poznámka: ** $p < 0,01$

Konštruktová validita – súbežná a diskriminačná

Výsledné skóre dotazníka Škála istoty (reprezentované dimenziou bezpečie-neistota) koreluje štatisticky a vo väčšine prípadov aj vecne významne ($r \geq 0,10$) s oboma konštruktmi, ktoré sme na základe teórie vzťahovej väzby vybrali ako dôkazy konštruktivej validity. Deti, ktoré hodnotili vzťah s matkou ako hlavnou väzbovou postavou ako istejší, udávali menej symptómov anxiety a depresivity vo všeobecnosti aj v jednotlivých oblastiach.

Tab. 4: Korelácie medzi skóre dotazníka Škála istoty a depresívnou a úzkostnou symptomatológiou

<i>r</i>		<i>Škála istoty</i>	
		<i>r²</i>	
<i>CDI</i>	<i>Hrubé skóre</i>	-0,38**	0,14
	<i>Zlá nálada</i>	-0,26**	0,068
	<i>Interpersonálne ťažkosti</i>	-0,28**	0,079
	<i>Nevýkonnosť</i>	-0,32**	0,10
	<i>Anhedónia</i>	-0,23**	0,05
	<i>Znížené sebahodnotenie</i>	-0,47**	0,221
	<i>CMAS</i>	-0,31**	0,097

Poznámka: ** $p < 0,01$

Potvrdili sa aj významné rozdiely medzi chlapcami a dievčatami v percepcii väzbového vzťahu s matkou. Tabuľka 5 udáva výsledné hodnoty Mann-Whitneyho U-testu, ktorý preukázal, že dievčatá hodnotili vzťah s matkou ako istejší v porovnaní so skupinou chlapcov.

Tab. 5: Medzipohlavné rozdiely v percipovanej miere istoty väzbového vzťahu

		<i>N</i>	<i>Stredné poradie</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
<i>Škála istoty</i>	<i>chlapci</i>	77	68,28	2254,500	0,027
	<i>dievčatá</i>	74	84,03		

Faktorová štruktúra

Na skúmanie faktorovej štruktúry sme použili metódu analýzy hlavných komponentov (PCA) s rotáciou direct oblimin. Nepriamu (oblique) metódu rotácie sme zvolili na základe predchádzajúcich výskumov, ktorých výsledky naznačili, že v prípade viacfaktorového riešenia dotazníka sú faktory stredne silno skorelované (Kerns et al., 2006; Lieberman et al., 1999). Podmienky pre použitie exploračnej faktorovej analýzy (FA) boli splnené (KMO=0,824; Barlettov test sfericity bol signifikantný; počet respondentov 10,4x väčší ako počet položiek). Exploračnou FA sme získali 4 faktory s vlastnou hodnotou (eigenvalue) >1. Takéto faktorové riešenie rozložilo položky dotazníka na menšie celky, pre ktoré sme nenašli zmysluplné interpretácie (2 faktory boli tvorené každý 3 položkami, čo nemožno podľa A. B. Costello & J. W. Osborne, 2005 považovať za dostatočne silný faktor). Voľbu menšieho počtu faktorov podporuje sutinový graf (scree plot), relatívne malé percento vysvetlenej variability (<4%) pre 2 faktory s najnižšou vlastnou hodnotou a takisto zahraničné výskumy, v ktorých je dotazník aplikovaný ako jednodimenzionálny.

Ďalším krokom v rámci overenia faktorovej štruktúry Škály istoty bolo testovanie jednofaktorového a dvojfaktorového riešenia dotazníka. Použitím FA s predvoleným počtom faktorov 1 (podľa počtu z originálneho nástroja K. Kerns) sme získali faktorové riešenie podobné originálnej metodike. Extrahovaný faktor s vlastnou hodnotou 4,241 vysvetľoval 29,123% celkovej variability. Zhodu s pôvodnou faktorovou štruktúrou je možné považovať za uspokojivú, avšak u 2 položiek (položka 1 a 2) nebola zistená postačujúca hodnota faktorového náboja. Faktorové náboje jednotlivých položiek uvádzame v tabuľke 6.

Tab. 6: Faktorová analýza dotazníka Škála istoty s obmedzením na 1 faktor

<i>Položky</i>	<i>Faktor 1</i>
<i>SŠ1</i>	0,292
<i>SŠ2</i>	0,281
<i>SŠ3</i>	0,416
<i>SŠ4</i>	0,523
<i>SŠ5</i>	0,506
<i>SŠ6</i>	0,517
<i>SŠ7</i>	0,430
<i>SŠ8</i>	0,695
<i>SŠ9</i>	0,601
<i>SŠ10</i>	0,536
<i>SŠ11</i>	0,756
<i>SŠ12</i>	0,770
<i>SŠ13</i>	0,447
<i>SŠ14</i>	0,575
<i>SŠ15</i>	0,471
<i>Vlastná hodnota</i>	4,241
<i>% vysvetlenej variancie</i>	29,123

FA s predvoleným počtom faktorov 2 (podľa návrhu Lieberman et al., 1999) sme získali faktor nazvaný Dostupnosť (položky 2, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 14) a faktor nazvaný Dôvera (1, 3, 4, 9, 10, 13, 15), ktoré spolu vysvetľovali 38,48% celkovej variability. Medzi faktormi je významný silný pozitívny vzťah ($r=0,51$, $p<0,01$). V tabuľke 7 uvádzame faktorové náboje položiek, vlastné hodnoty a % vysvetlenej variancie oboch faktorov.

Tab. 7: Faktorová analýza dotazníka Škála istoty s obmedzením na 2 faktory

<i>Položky</i>	<i>Faktor 1 – Dostupnosť</i>	<i>Faktor 2 – Dôvera</i>	
<i>SŠ1</i>		<i>0,306</i>	
<i>SŠ2</i>	<i>0,451</i>		
<i>SŠ3</i>	<i>0,221</i>	<i>0,323</i>	
<i>SŠ4</i>		<i>0,597</i>	
<i>SŠ5</i>	<i>0,470</i>		
<i>SŠ6</i>	<i>0,469</i>		
<i>SŠ7</i>	<i>0,709</i>	<i>- 0,216</i>	
<i>SŠ8</i>	<i>0,746</i>		
<i>SŠ9</i>		<i>0,762</i>	
<i>SŠ10</i>		<i>0,599</i>	
<i>SŠ11</i>	<i>0,642</i>	<i>0,260</i>	
<i>SŠ12</i>	<i>0,597</i>	<i>0,325</i>	
<i>SŠ13</i>		<i>0,628</i>	
<i>SŠ14</i>	<i>0,559</i>		
<i>SŠ15</i>		<i>0,644</i>	
<i>Vlastná hodnota</i>	<i>4,368</i>	<i>1,403</i>	<i>∑ % variancie</i>
<i>% vysvetlenej variancie</i>	<i>29,123</i>	<i>9,357</i>	<i>38,48</i>

Poznámka: faktorové náboje <0,2 nie sú zobrazené

Jednotlivé modely sme porovnali pomocou konfirmačnej faktorovej analýzy. Overovali sme platnosť pôvodného jednofaktorového modelu, jednofaktorového modelu po eliminácii dvoch problematických položiek a dvojfaktorového modelu. Indexy globálnych ukazovateľov zhody aj porovnanie s nulovým modelom uvedené v tabuľke 9 preukázali vhodnosť dvojfaktorovej štruktúry dotazníka, pre jednofaktorový model so všetkými položkami indexy dosahujú resp. blížia sa k akceptovateľným hodnotám (s výnimkou testu chi-kvadrát).

Tab. 9: Konfirmačná faktorová analýza dotazníka Škála istoty

	<i>X2</i>	<i>X2/df</i>	<i>RMR</i>	<i>RMSEA</i>	<i>CFI</i>	<i>GFI</i>	<i>PGFI</i>	<i>BIC</i>
<i>Model 1</i>	<i>142,690</i> <i>(p=0,000)</i>	<i>1,59</i>	<i>0,051</i>	<i>0,062</i>	<i>0,89</i>	<i>0,90</i>	<i>0,67</i>	<i>293,208</i>
<i>Model 2</i>	<i>118,400</i> <i>(p=0,000)</i>	<i>1,82</i>	<i>0,061</i>	<i>0,074</i>	<i>0,88</i>	<i>0,89</i>	<i>0,64</i>	<i>248,850</i>
<i>Model 3</i>	<i>108,093</i> <i>(p=0,082)</i>	<i>1,21</i>	<i>0,50</i>	<i>0,038</i>	<i>0,96</i>	<i>0,92</i>	<i>0,68</i>	<i>263,629</i>

Poznámka: Model 1 – jednofaktorový, Model 2 – jednofaktorový (vynechané položky 1, 2), Model 3 – dvojfaktorový

Diskusia

Cieľom štúdie bolo prezentovanie pilotných výsledkov týkajúcich sa overovania psychometrických vlastností slovenskej verzie dotazníka Škála istoty (Security Scale), ktorá meria jednodimenzionálny konštrukt reprezentujúci mieru dôvery dieťaťa voči dostupnosti väzbovej postavy (mamy alebo otca). Zamerali sme sa na posúdenie reliability z hľadiska aspektu vnútornej konzistencie, konštruktivej validity a faktorovej štruktúry škály pre matku.

Reliabilita – vnútorná konzistencia

Z hľadiska aspektu vnútornej konzistencie dotazníka je možné konštatovať, že slovenská verzia Škály istoty (Security Scale) pre matku predstavuje pomerne spoľahlivý nástroj hodnotenia vedomých reprezentácií väzbových vzťahov. Položky škály sú v porovnaní s pôvodnou anglickou (Kerns et al., 2000) a preloženou španielskou jazykovou verziou (de Minzi, 2006) dostatočne vnútorne konzistentné a všetky prispievajú k reliability nástroja.

Korigovaná položková analýza

Na základe koeficientov korigovanej korelácie je možné konštatovať vhodnosť všetkých položiek slovenskej verzie dotazníka Škála istoty. Ako problematická sa však ukázala položka č. 2 v znení: Niektoré deti majú pocit, že mama im až príliš často zasahuje do toho, čo robia, ale iné deti majú pocit, že mama ich nechá robiť si veci po svojom. Korigovaná korelácia položky so skóre „zvyšku testu“ nedosiahla požadovanú hodnotu, čo poukazuje na nízky príspevok položky k meranej dimenzii istoty väzbového vzťahu medzi dieťaťom a matkou. Na druhej strane, analýza vnútornej konzistencie dotazníka preukázala, že po vylúčení danej položky sa hodnota Cronbachovho koeficientu alfa zvýši iba o 0,002 (na 0,812), čo je zanedbateľná hodnota. Výsledky štatistickej analýzy môžu skôr naznačovať problémy s porozumením položke resp. s počiatočným porozumením princípu vyplňania dotazníka vzhľadom na umiestnenie položky.

Konštruktová validita – súbežná a diskriminačná

Na základe postulátov teórie vzťahovej väzby sme ako zdroje dôkazov o konštruktivej validite dotazníka vybrali preukázanie významných asociácií s konštruktmi detskej depresivity a úzkosti (súbežná validita) a medzipohlavných rozdielov v percepcii väzbového vzťahu (diskriminačná validita).

J. Bowlby (2010, 2012, 2013) predpokladá, že kvalita vzťahovej väzby a internalizované skúsenosti s väzbovou postavou pôsobia na adaptívny vývin jednotlivca. Bezpečná vzťahová väzba predstavuje v tomto kontexte potekatívny faktor, neistá vzťahová väzba rizikový faktor. V predkladanej štúdií deti, ktoré hodnotili vzťah s matkou ako istejší, udávali nižší počet symptómov depresie a zároveň nižšiu úroveň anxiety. Neistý väzbový vzťah s mamou významne súvisel s nárastom depresívnej aj úzkostnej symptomatológie. Výsledky štúdie sú v súlade s teoretickými predpokladmi aj s empirickými dôkazmi o vzťahu medzi internalizujúcimi problémami a istotou väzbového vzťahu (Colonnesi, Draijer, & Stams, 2011; Dallaire & Weinraub, 2007; Esbjørn et al, 2012; Gullone, Ollendick, & King, 2006). Vecne významné vzťahy sa v našom výskumnom súbore preukázali v prípade celkovej úrovne depresivity, zníženého sebahodnotenia, nevykonnosti a sčasti aj prejavov úzkosti. Efekt stredného rozsahu naznačuje, že percipovaná kvalita väzbového vzťahu a zvnútornené očakávania o dostupnosti väzbovej postavy prispievajú k určitým prejavom adaptácie jedinca. Podiel vzťahovej väzby na vysvetlení symptómov spojených s interpersonálnymi ťažkosťami, zlou náladou a anhedóniou bol z hľadiska hodnotenia miery efektu minimálny. Rolu pravdepodobne zohráva vzájomné pôsobenie iných rizikových faktorov – rodinné fungovanie, dedičná záťaž a predispozície.

Zároveň sme zistili, že existujú štatisticky aj vecne významné (s efektom malého až stredného rozsahu) rozdiely medzi chlapcami a dievčatami z hľadiska vnímania väzbového vzťahu s matkou. Chlapci percipovali v porovnaní s dievčatami hodnotený väzbový vzťah ako neistejší, čo podporuje hypotézu o genderových rozdieloch objavujúcich sa v období stredného detstva (Belsky, 2010). Podobné výsledky publikovali aj D. Granot & O. Mayseless (2001) - pre dievčatá vo výberovom súbore boli charakteristickejšie bezpečné väzbové stratégie, zatiaľ čo u chlapcov autori zaznamenali významne vyššiu prevalenciu neistého prototypu vzťahovej väzby. Evidencia genderových rozdielov v období stredného detstva môže súvisieť s procesom rodovej socializácie (špecifita v interakciách s rovesníkmi, hre, osvojovaní sociálnych rol) a s následnými vývinovými zmenami vo väzbovom systéme odlišne zasahujúcimi kvalitu vzťahovej väzby u chlapcov a dievčat (Giudice & Belsky, 2010). Rolu môže zohrávať aj interakcia pohlavia väzbovej postavy a dieťaťa – deti môžu rozdielne hodnotiť väzbovú postavu iného pohlavia a rovnakého pohlavia.

Na základe prezentovaných empirických zistení je možné konštatovať, že slovenská verzia dotazníka Škála istoty sa z hľadiska vzťahu k teoreticky súvisiacim konštruktom aj diferencovaním medzi skupinami ukazuje ako validná.

Faktorová štruktúra

Faktorovú štruktúru dotazníka sme analyzovali s využitím exploračnej a konfirmačnej faktorovej analýzy. Škála istoty je konštruovaná aj výskume aplikovaná ako jednodimenzionálna (Kerns et al., 2006; Kerns & Seibert, 2011), jedine M. Lieberman et al. (1999) uvažujú o alternatívnom spôsobe skórovania – rozdelení položiek do dvoch subškál.

V exploračnej faktorovej analýze sme testovali obe riešenia. V rámci jednofaktorového riešenia sme zaznamenali nízke faktorové náboje u dvoch položiek – položka 1 (Niektorým deťom nerobí problém veriť svojej mame, ale iné deti

si nie sú také isté, či môžu svojej mame veriť.) a položka 2 (Niektoré deti majú pocit, že mama im až príliš často zasahuje do toho, čo robia, ale iné deti majú pocit, že mama ich nechá robiť si veci po svojom.). V rámci dvojfaktorového riešenia dosiahli všetky položky uspokojivé úrovne faktorových nábojov, avšak rozloženie položiek sa odlišovalo od návrhu M. Lieberman et al. (1999). Faktor interpretovaný ako Dostupnosť sýtlo 8 položiek dotazníka (namiesto pôvodných 6) a faktor interpretovaný ako Dôvera sýtlo 7 položiek (namiesto pôvodných 9). Položky 2, 5 a 6 (u Lieberman et al., 1999 súčasťou faktora Závislosť) mali v rámci nami extrahovaného faktora Dostupnosť v porovnaní s ostatnými zaradenými položkami nižšie faktorové nabitia, čiže sa môžeme domnievať, že významne neurčujú interpretáciu faktora. V prípade faktora Dôvera položky 4 a 10 (u Lieberman et al., 1999 súčasťou faktora Dostupnosť) však dosiahli vysoké faktorové nabitia. Analýza položiek z významového aj obsahového hľadiska naznačuje vyššiu podobnosť položiek v rámci nami extrahovaných faktorov v porovnaní s navrhovaným riešením M. Lieberman et al. (1999) – položky vo faktore Dostupnosť popisujú ochotu reagovať a dostupnosť väzbovej postavy v prípade distressu a položky vo faktore Dôvera zahŕňajú skôr emočnú dimenziu vnímanej dostupnosti a spoliehanie sa. Rozdiely medzi položkami však považujeme v niektorých prípadoch z hľadiska príslušnosti k dvom faktorom ako samostatným konštruktom za ťažšie interpretovateľné. Faktory spolu významne korelujú, čo naznačuje vzájomné prekrývanie oboch konštruktov.

Pri konfirmačnej faktorovej analýze sme overovali štruktúru nástroja v troch modeloch – pre jednofaktorový model, pre model s dvoma vylúčenými problematickými položkami a pre dvojfaktorový model. Jednofaktorový aj dvojfaktorový model poukazujú na pomerne dobrú zhodu s postulovaným modelom, na základe hodnôt indexov možno uprednostniť model s dvoma extrahovanými faktormi. Indexy pre jednofaktorový model sa blížili k akceptovateľným hodnotám. Model s vylúčenými položkami 1 a 2 sa neukazuje ako vhodný, na význam vynechaných položiek poukazuje aj analýza vnútornej konzistencie nástroja a korigovaná položková analýza. Koeficient korigovanej korelácie je nižší v prípade druhej položky, avšak obe položky vykazujú významný príspevok k celkovej reliabilite nástroja. Položky sú zaradené hneď na začiatku dotazníka, čo môže vysvetliť nepriaznivé hodnoty v rámci niektorých štatistických analýz. Špecifikom metódy je dvojstupňový formát odpovede, ktorý je náročnejší na porozumenie ako klasické dichotomické odpovede alebo škály lickertovského typu. L. Wichstrøm (1995) uvádza niekoľko nevýhod spojených s daným typom odpovede – škála je náročnejšia na administráciu, je potrebný väčší časový interval na inštrukciu, kompletizáciu dotazníka a zvyšuje sa riziko nesprávneho pochopenia spôsobu odpovede. Keďže sa jedná o úvodné položky, je možné uvažovať o problémoch s porozumením inštrukcie a princípu vyplňania dotazníka, ktoré mohli ovplyvniť následné pôsobenie položiek v rámci dotazníka.

Realizovaná exploračná a konfirmačná faktorová analýza nedáva jednoznačnú odpoveď na otázku vhodnosti faktorového riešenia slovenskej verzie dotazníka Škála istoty (Security Scale). Ukazuje sa, že v slovenskom preklade dotazníka sú dva faktory sýtené odlišnými položkami ako v prípade M. Liebermann et al. (1999). Z hľadiska interpretácie položiek síce môžeme uvažovať o dvoch samostatných faktoroch, avšak faktory sú vzájomne silno skorelované, čo poukazuje na významnú súvislosť všetkých položiek. Položky oboch faktorov nie je možné úplne oddiferencovať, keďže vo všeobecnosti je dimenzia istoty väzbového vzťahu v strednom detstve ovplyvnená percipovanou dostupnosťou aj internalizovanou dôverou v dostupnosť väzbovej postavy. Tieto dva konštrukty je možné z hľadiska interpretácie považovať za takmer totožné. Jednofaktorové riešenie poskytuje zmysluplnejšiu interpretáciu a kopíruje aplikáciu dotazníka v zahraničnom výskume. Hodnotenie dotazníka na základe dvoch faktorov (subškál) môže byť prínosné z hľadiska výskumu normatívnych zmien vo vzťahovej väzbe v strednom detstve, zatiaľ čo analýzy s celkovým skóre je možné využiť v rámci skúmania efektu citového pripútania, čo umožní aj interkultúrne porovnanie výsledkov.

Je zároveň potrebné zvážiť, či rozdiely vo faktorovom riešení dotazníka nevznikli v dôsledku prekladu alebo v dôsledku interkultúrnych rozdielov vo vnímaní vzťahu s väzbovou postavou. Na základe uvedeného odporúčame faktorovú štruktúru dotazníka preskúmať na reprezentatívnejšej vzorke a s menšou jazykovou úpravou problematických položiek príp. zjednodušiť podávanú inštrukciu.

Záver

Výsledky prezentovaného výskumu naznačujú, že slovenská verzia dotazníka Škála istoty (Security Scale) predstavuje reliabilný a validný merací nástroj určený k hodnoteniu vedomej reprezentácie väzbových vzťahov. Za hlavný prínos štúdie považujeme overenie metodiky zisťujúcej kvalitu vzťahovej väzby u detí vo vývinovom období stredného detstva, keďže v domácom jazykovom prostredí podobným nástrojom nedisponujeme. Využitie je možné očakávať najmä v základnom a aplikovanom výskume vzťahovej väzby v strednom detstve.

Limity štúdie

Za hlavné obmedzenia prezentovanej štúdie pokladáme skutočnosť, že analyzované dáta mali sebvýpovedový charakter, a neoverenie konštruktivej validity z hľadiska asociácií s inými metodikami merania vzťahovej väzby. Nadväzujúci výskum je vhodné obohatiť informáciami od významných druhých a bližšie preskúmať validitu konštruktívneho dotazníkom.

Literatúra

- Ainsworth, M., Blehar S., Waters, M. C., & Wall, E. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Allen, J. P. (2008). *The Attachment System in Adolescence*. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.). *Handbook of Attachment: theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press.
- Al-Yagon, M. (2012). *Subtypes of Attachment Security in School-Age Children With Learning Disabilities*. *Learning Disability Quarterly*, 35 (3), 170-183. Retrieved from: www.ebscohost.com.
- Belsky, J. (2010). *Childhood experience and the development of reproductive strategies*. In *Psicothema*, 22 (2), 28-34. Retrieved from: <http://www.psicothema.com/pdf/3692.pdf>.
- Booth-Laforce, C., Kim, A. H., Rubin, K. H., Rose-Krasnor, L., & Burgess, K. (2006). *Attachment, self-worth, and peer group functioning in middle childhood*. *Attachment & Human Development*, 8 (4), 309-325. Retrieved from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>.
- Bowlby, J. (2010). *Vazba : Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál.
- Bowlby, J. (2012). *Odloučení : Kritické období raného vztahu mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál.
- Bowlby, J. (2013). *Ztráta : Smutek a deprese*. Praha: Portál.
- Brenning, K. M., Soenens, B., Braet, C. & Bosmans, G. (2012). *Attachment and depressive symptoms in middle childhood and early adolescence: Testing the validity of the emotion regulation model of attachment*. *Personal Relationships*, 19 (3), 445-464. Retrieved from: onlinelibrary.wiley.com.
- Colonessi, Ch., Draijer, E. M., & Stams, G. J.. (2011). *The Relation Between Insecure Attachment and Child Anxiety: A Meta-Analytic Review*. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology* 40 (4), 630-645, doi: 10.1080/15374416.2011.581623.
- Costello, A. B. & Osborne, J. W. (2005). *Best Practices in Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations for Getting the Most From Your Analysis*. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 10 (7), 1-9. Retrieved from: <http://pareonline.net/getvn.asp?v=10&n=7>.
- Dallaire, D. H., & Weinraub, M. (2007). *Infant–mother attachment security and children’s anxiety and aggression at first grade*. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28 (5-6), 477-492. doi:10.1016/j.appdev.2007.06.005.
- De Minzi, M. C. R. (2006). *Loneliness and Depression in Middle and Late Childhood: The Relationship to Attachment and Parental Styles*. *The Journal of Genetic Psychology*, 167 (2), 189-210. doi: 10.3200/GNTP.167.2.189-210.
- Dubois-Comtois, K., Cyr, Ch., Pascuzzo, K., Lessard, M. & Poulin, C. (2013). *Attachment Theory in Clinical Work with Adolescents*. In *Child & Adolescent Behavior*, 1 (3), 1-8. Doi: dx.doi.org/10.4172/jcalb.1000111.
- Dwyer, K. M. (2005). *The Meaning and Measurement of Attachment in Middle and Late Childhood*. *Human Development*, 48, 155-182. Retrieved from: <http://jpkc.ecnu.edu.cn/fzlx/jiaoxue/The%20Meaning%20and%20Measurement%20of.pdf>.

- Esbjörn, B. H., Bender, P. K., Reinholdt-Dunne M. L., Munck L. A., & Ollendick, T. H. (2012). The Development of Anxiety Disorders: Considering the Contributions of Attachment and Emotion Regulation. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 15, (2), 129-143.
Retrieved from <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10567-011-0105-4#page-1>.
- Fury, G. S. (1996). The relation between infant attachment history and representations of relationships in school-aged family drawings : dissertation thesis. Ann Arbor : University of Minnesota.
- Giudice, M. D. & Belsky, J. (2010). Sex differences in attachment emerge in middle childhood: An evolutionary hypothesis. *Child Development Perspectives*, 4 (2), 97-105. Doi 10.1111/j.1750-8606.2010.00125.x.
- Granot, D., & Maysless, O. (2001). Attachment security and adjustment to school in middle childhood. *Journal of Behavioral Development*, 25 (6), 530-541. Doi: 10.1080/01650250042000366.
- Hesse, E. (2008). The Adult Attachment Interview: Protocol, Method of Analysis, and Empirical Studies. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.). *Handbook of Attachment : theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press.
- Kerns, K. A. (2008). Attachment in Middle Childhood. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.). *Handbook of Attachment : theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press.
- Kerns K. A., Klepac L., & Cole A.. (1996). Peer relationships and preadolescents' perceptions of security in the child-mother relationship. *Developmental Psychology*. 32 (3), 457-466. Retrieved from: psycnet.apa.org.
- Kerns, K. A., Tomich, P. L., Aspelmeier, J. E., & Contreras, J. M. (2000). Attachment based assessments of parent-child relationships in middle childhood. *Developmental Psychology*, Vol. 36 (5), 614-626.
Retrieved from: <http://psycnet.apa.org/index.cfm?fa=buy.optionToBuy&id=2000-15399-007>.
- Kerns, K. A., Tomich, P. L., & Kim, P. (2006). Normative Trends in Children's Perceptions of Availability and Utilization of Attachment Figures in Middle Childhood. *Social Development*, 15 (1), 1-22. Doi: 10.1111/j.1467-9507.2006.00327.x.
- Kerns, K. A., Brumariu, L. E., & Seibert, A. (2011). Multi-method assessment of mother-child attachment: Links to parenting and child depressive symptoms in middle childhood. *Attachment & Human Development*, 13 (4), 315-333. Doi: 10.1080/14616734.2011.584398.
- Kerns, K. A., & Seibert A. C. (2011). Finding Your Way Through the Ticket: Promising Approaches to Assessing Attachment in Middle Childhood. In WATERS, E. et al. *Measuring Attachment*. New York : Guilford Press.
- Laible, D. (2005). Measuring Attachment in Middle Childhood: Challenges and Future Directions. In *Human Development*, 48, 183-187. Doi: 10.1159/000085520.
- Liebermann, M., Doyle, A., & Markiewicz, D. (1999). Developmental Patterns in Security of Attachment to Mother and Father in Late Childhood and Early Adolescence: Associations with Peer Relations. *Child Development*, 70 (1), 202-213. Retrieved from: onlinelibrary.wiley.com.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-2, Serial No. 209), 66-104.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. (2007). *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*. New York: Guilford Press.
- Preiss, M. (1998). *Sebapodszovacia škála depresivity pre deti: príručka*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Ruisel, I., & Snopková, N. (1980). *Škála zjavnej anxiety pre deti : príručka*. Bratislava : Psychodiagnostické didaktické testy.
- Shmueli-Goetz, Y., Target, M., Fonagy, P., & Datta, A. (2008). The child attachment interview: A psychometric study of reliability and discriminant validity. *Developmental Psychology*, 44 (4), 936-956. Doi: .
<http://dx.doi.org/10.1037/0012-1649.44.4.939>.
- Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. In *Attachment & Human Development*, 7 (4), 349-367. Doi: 10.1080/14616730500365928.
- Thompson, R. A. (2008). Early Attachment and Later Development: Familiar Questions, New Answers. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.). *Handbook of Attachment : theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press.
- Urbánek, T., Denglerová, D., & Širůček, J. (2011). *Psychometrika*. Praha: Portál.

- Weinfield, N. S., Sroufe, L. A., Egeland, B., & Carlson, E. (2008). Individual Differences in Infant–Caregiver Attachment: Conceptual and Empirical Aspects of Security. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.). *Handbook of Attachment : theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press.
- Wichstrøm, L. (1995). Harter's Self perception profile for adolescents: Reliability, validity and evaluation of the question format. *Journal of Personality assesment*, 65 (1), 100-116. Doi: 10.1207/s15327752jpa6501_8.
- Yunger, J. L., Corby, B. C, & Perry, D. G. (2005). Dimensions of Attachment in middle childhood. In K. A. Kerns & R. A. Richardson. *Attachment in Middle Childhood*. New York: Guilford Press.

JAK Z(A)JISTIT RELIABILITU VERZÍ TESTŮ STUDIJNÍCH PŘEDPOKLADŮ? HOW TO ASSESS/ENSURE THE RELIABILITY OF DIFFERENT VERSIONS OF LEARNING POTENTIAL TESTS?

Lucie VIKTOROVÁ, Miroslav CHARVÁT

Katedra psychologie FF UP v Olomouci, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, Česká republika,
lucie.viktorova@upol.cz

Abstrakt: Představte si, že máte 12-16 verzí testu, který má „zjišťovat totéž“, každou verzi administrujete jiné skupině uchazečů a na výsledcích vašeho srovnání závisí rozhodnutí o přijetí či nepřijetí uchazeče na vysokou školu. V této situaci tzv. high-stakes testování je kritické, aby všechny verze byly srovnatelně náročné, kvalitní, a aby zároveň předem nedošlo k prozrazení otázek a tím ke zvýhodnění některých uchazečů. Tyto skutečnosti znesnadňují ověření reliability testů dle standardních postupů, autoři proto popisují způsoby a logiku, s jakou přistupovali k analýzám Testu předpokladů ke studiu na FF UP (SPF). Prezentovány jsou srovnání koeficientů vnitřní konzistence a dalších testových parametrů. Nastíněna je také možnost vyvažování různých verzí testu pro případ jejich odlišné obtížnosti a možnosti pilotního ověření testových položek.

Abstract: Imagine you have 12-16 test versions that are supposed to „measure the same thing“, each version administered to a different group of applicants and the results of your comparison decide whether the applicant will be granted admission for university studies. In this so called high-stakes testing situation, it is critical that all the versions are equally difficult, of sufficient quality, and that none of the test items are revealed beforehand, because this could be an advantage for some of the applicants. These facts make the test reliability assessment according to standard procedures rather difficult; therefore, the authors describe the ways and logic they followed while analyzing the reliability of SPFs. Comparisons of internal consistency coefficient and other test parameters are presented. Besides that, possible methods of test equating (in case their difficulty varies) and pilot testing of the items are discussed.

Klíčová slova: test studijních předpokladů; reliability testu; vnitřní konzistence; paralelní verze testu; pilotní ověření položek

Keywords: learning potential test; test reliability; internal consistency; parallel test versions; pilot item testing

Grantová afiliace: MŠMT SGS IGA FF_2013_011 Testy studijních předpokladů jako součást přijímacího řízení na vysokou školu a jejich potenciál k predikci akademického úspěchu

Úvod – high-stakes testování v praxi FF UP

Představte si následující situaci: Jste vedoucím sekce velké organizace a na omezené množství volných míst máte vybrat vhodné kandidáty z několika stovek či tisíců uchazečů. Nemáte kapacitu mluvit s každým zvlášť, rozhodnete se tedy předložit jim jednotný test znalostí a schopností, na jehož základě vyberete určitý počet nejlepších respondentů. Nechcete riskovat, že budou testové otázky předem prozrazeny, zároveň však nemáte prostor seznat všechny uchazeče v jeden čas na jedno místo, a tak vytvoříte více testových verzí. Jak zajistíte, že budou všechny verze srovnatelně náročné?

Před stejnou otázkou stojí tvůrci Testu předpokladů ke studiu na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (dále jen SPF) od roku 2011, kdy byl tento test zaveden jako povinná součást přijímacího řízení do prezenčního i kombinovaného bakalářského studia. Na FF UP se každoročně hlásí přibližně 4 tisíce uchazečů, přijato však může být asi jen 1 300 z nich (MŠMT, 2014). Některé obory mohou přijmout všechny přihlášené, u jiných poptávka mnohonásobně převyšuje nabídku, ve všech případech je však v zájmu univerzity vybrat si uchazeče co nejschopnější a motivované studium úspěšně dokončit. Test předpokladů ke studiu tedy využívají všechny obory, ovšem různým způsobem: Někde je výsledek SPF jediným kritériem přijetí, jindy rozhodnutí závisí na kombinaci výsledků s oborovým testem (většinou

v poměru 30:70 ve prospěch oborového testu) a/nebo ústním pohovorem či doložením konkrétních certifikátů.

Cílem tvůrců je tedy vytvořit test svým způsobem „univerzální“, který bude zároveň umožňovat srovnatelnost výsledků uchazečů o různé obory. Jakmile ovšem bude test jednou použit, nařizuje Vyhláška 343/2002 Sb. zveřejnění jeho otázek, čímž by jeho opětovná administrace v nezměněné podobě ztratila výpovědní hodnotu o schopnostech uchazečů (pomineme-li schopnost dohledat a naučit se proběhlá znění otázek). Podobně, pakliže by došlo k prozrazení otázek před samotným testováním, ztrácí validitu i výsledky samotného přijímacího řízení. Zároveň není v dosavadních možnostech FF UP sezvat všechny uchazeče v jediný termín, ideálně pak na jediné místo, a tak z hlediska výše uvedených rizik nezbyvá, než pro každou skupinu uchazečů vytvořit paralelní verzi testu – a další rok celý postup opakovat.

A zde nastává zásadní problém: Jak zajistit, že výsledky ze všech verzí testu budou opravdu srovnatelné, chceme-li se zároveň vyhnout prozrazení testových otázek v průběhu např. pilotního testování? Cílem tohoto příspěvku je představit postup, jakým autoři přistupovali k ověřování reliability dosud administrovaných testů SPF na FF UP (12 – 16 verzí v každém ročníku v letech 2011 – 2014), a nastínit budoucí možnosti jednak pilotního ověřování jednotlivých položek, jednak vyrovnávání (equating) výsledných skóre z různých verzí testu za pomoci sofistikovaných statistických metod.

Reliabilita, vyrovnávání skóre a situace na FF UP

Pojem reliabilita se týká spolehlivosti měření, to znamená, zda by titíž lidé dosáhli v (stejných či paralelních formách) testu stejných výsledků, pokud by byli (opakovaně) měřeni za stejných podmínek a zkoumaná vlastnost se u nich nezměnila (Crocker, & Algina, 2008; Urbánek, Denglerová, & Širůček, 2011). Spolehlivost je v situaci, kdy na výsledku testu závisí přijetí či nepřijetí uchazeče do dalšího vzdělávání (tzv. high-stakes testování), zásadní, neboť jak říká Schindler a kol. (2006, 16), „na základě výsledků málo reliabilních testů není možné činit významné závěry o žácích, protože nelze vyloučit příliš velký podíl náhody“. (Na tomto místě lze také uvést poznámku americké Národní asociace školních psychologů, totiž že samotný výkon v jakémkoliv standardizovaném testu by rozhodně neměl být používán jako jediné kritérium přijetí či nepřijetí na vysokou školu a přihlížet by se v tak důležité situaci mělo k více indikátorům, např. dosavadním školním výkonům, sociální situaci apod. (National Association of School Psychologists, 2002).)

V rámci klasické testové teorie (CTT) existují v zásadě tři způsoby, jak reliabilitu ověřovat (Urbánek, Denglerová, & Širůček, 2011):

- a) na základě opakování předložení téhož testu stejným probandům ve dvou různých časových bodech (test-retestová reliabilita nebo též stabilita v čase);
- b) srovnáním výkonu stejných osob ve dvou různých formách testu předložených současně (reliabilita paralelních forem či také ekvivalence); nebo
- c) porovnáním množství správných a špatných odpovědí každého zkoušeného v různých částech testu, případně na úrovni jednotlivých položek (reliabilita vnitřní konzistence nebo také split-half reliabilita).

Schindler a kol. (2006, 17) přitom uvádějí, že pro testy v high-stakes situaci činí požadovaná reliabilita alespoň $r = 0,8$ a „pro ostatní školskou praxi postačuje koeficient reliability pohybující se v blízkosti hodnot 0,6–0,7“ (srov. Crocker, & Algina, 2008; Schultz, & Whitney, 2005).

Kontext administrace testů SPF de facto vylučuje možnost retestu, nebudeme se jím tedy dále zabývat. Koeficient vnitřní konzistence zjednodušeně řečeno ukazuje, nakolik test, resp. jeho jednotlivé položky měří stejnou dovednost či vlastnost (Schindler a kol., 2006; Urbánek, Denglerová, & Širůček, 2011). Schindler a kol. (2006) upozorňuje, že obsahují-li testy různé oddíly či pokud z hlediska obsahu (a obsahové validity) cílí na pokrytí více schopností najednou, jejich vnitřní konzistence bývá obvykle nižší než u testů homogenních. To, jak dále uvidíme, se může týkat také testů studijních předpokladů.

Pokud jde o paralelní testových forem, uvádějí Crocker a Algina (2008), že dvě verze testu je možné označit za paralelní, pokud je pravý skóre každého testovaného v obou verzích stejný a zároveň mají obě verze shodné chybové rozptyly; stejně tak by se neměly lišit průměry a směrodatné odchylky jednotlivých testů a skóre uchazečů z obou verzí by společně měly vysoce korelovat. Urbánek, Denglerová a Širůček (2011) hovoří o různých pojetích paralelní, jednak jako o srovnatelnosti obsahu, instrukce a způsobu administrace, dále jako o ekvivalenci získaných skóre z hlediska interpreta-

ce a v neposlední řadě jako o shodě parametrů (průměrů, směrodatných odchylek aj.) různých forem testu.

Tento popis se ovšem týká situace, kdy srovnáváme výkon týchž probandů v odlišných verzích testu. V případě SPF každý uchazeč absolvuje test pouze jednou a uchazečům v jednotlivých termínech jsou administrovány jiné testové (většinou párové, viz dále) verze. Přesněji řečeno, v každém z dosavadních ročníků bylo vytvořeno 12–16 párových verzí testu; „párových“ v tomto případě znamená, že každá dvojice testů (lichá–sudá verze) sestávala z identických položek, pouze v jiném pořadí a s jiným pořadím správných odpovědí. Zároveň bylo cílem tvůrců, aby si byly všechny testové verze podobné jak formálně, tak obsahově. Každá verze tedy obsahovala stejné instrukce, formát položek a jejich vyplňování, způsob vyhodnocení, a také stejné subtesty (verbální myšlení, kritické myšlení, logicko-analytické myšlení, popř. prostorovou představivost, a všeobecný přehled). Shodný byl pro všechny verze i počet otázek v každém subtestu a na podkladě expertního posouzení byla vyvíjena snaha, aby položky v jednotlivých oddílech napříč verzemi cílily na stejné či podobné schopnosti a vědomosti (vč. subtestu všeobecného přehledu) a byly pokud možno ekvivalentně náročné.

Zde je nutné poznamenat, že bez pilotního ověřování na vzorku probandů z cílové populace není možné odhadnout, jak se budou položky v testové situaci skutečně „chovat“, tzn. jak obtížné budou pro uchazeče o studium na FF UP. Pilotáž high-stakes testů je přitom značně riskantní z hlediska možného prozrazení otázek. Jednou z variant, jak toto riziko zmírnit či obejít, může být pilotování položek s několikaletým předstihem, tzn. položky pilotované v jednom roce budou do „ostrých“ testů zařazené až po několika letech. Pilotáž lze přitom nejjednodušeji provést v zásadě dvěma způsoby: na vybraném vzorku z cílové skupiny, získaném mimo ostrou testovou situaci (např. z řad maturantů daného roku), nebo přímo v průběhu ostrého testování tak, že některé položky v ostrých testech nebudou započítány do výsledného skóru a použity jako „ostré“ až v některém z budoucích ročníků.

Oba z výše uvedených postupů mají svá pro i proti. Při získávání vzorku mimo testovou situaci je – kromě časové, finanční a personální náročnosti – patrně nejobtížnější definice cílové populace. V případě testů SPF – které jsou používány jak pro prezenční, tak kombinované bakalářské studium – je možné se ptát, zda bude testování validní, bude-li probíhat ku příkladu právě pouze na maturantech daného roku, pokud víme, že studenti kombinovaného studia jsou většinou lidé starší 30 let (MŠMT, 2014). Zároveň se na české vysoké školy, FF UP nevyjímaje, hlásí také určitý podíl uchazečů ze Slovenska, jejichž výkon např. ve verbálním subtestu může být ovlivněn odlišnostmi mateřského jazyka (sdělení vyplývající ze zpětnovazebného dotazníkového šetření autorů mezi uchazeči absolvujícími SPF v letech 2013 a 2014). Na druhou stranu, pokud bychom využili k pilotáži ostré testové situace – a tedy získali vzorek velmi dobře reprezentující aktuální cílovou populaci – může být procesně obtížné uchazečům vysvětlit, proč některé (a které) položky nebudou do celkového skóru započítány, zvláště nebudou-li, opět vzhledem k validitě testování, tyto uchazečům známy předem.

Vzhledem k výše řečenému je tedy možné předpokládat, že bez předchozí pilotáže budou výsledky a souhrnné parametry jednotlivých verzí kolísat. Proto je z hlediska zachování spravedlivosti nutná implementace některého ze systémů vyrovnávání výsledků uchazečů absolvujících různé testové verze. Kolen a Brennan (2014) popisují několik základních metod (lineární, ekvipercentilové aj.), jak lze k vyrovnávání skóru přistupovat. V zásadě je ovšem určující, na jak rozsáhlém vzorku a za jaké situace byla data získána, resp. zda lze skupiny uchazečů absolvujících odlišné verze považovat za náhodné (tzv. random groups design) či nikoliv (tzv. non-equivalent groups design). Náhodné skupiny mohou vznikat např. poskládáním testových variant různě za sebou tak, že každý uchazeč dostane jinou variantu; to v podstatě odpovídá situaci administrace testů SPF v jednom termínu, kdy polovina přítomných dostane variantu sudou, polovina variantu lichou. Předpokladem poté je, že veškeré rozdíly v testových parametrech lze připsat rozdílu mezi testovými verzemi, nikoliv rozdílnosti uchazečů.

Z hlediska logistiky celkové organizace přijímacího řízení na FF UP (časová návaznost oborových testů a ústního pohovoru) lze však spíše uvažovat o skupinách neekvivalentních, neboť účastníci sezvaní k jednomu termínu testování mohou představovat skupinu uchazečů o konkrétní specifické obory (např. psychologii v jednom termínu, filologii v jiném), jejíž obecné schopnosti, dovednosti – a v neposlední řadě motivace – se mohou navzájem lišit. Není pak zcela možné určit, která část celkového rozptylu skóru je připsatelná odlišnosti pravých skóru uchazečů, různé obtížnosti jednotlivých verzí nebo vnějším vlivům, např. rozdílnému času začátku administrace (a tedy potenciální únavě respondentů). Za těchto okolností pak Kolen a Brennan (2014) doporučují využití srovnání přes tzv. kotvící položky, které jsou společné pro více testových variant a umožňují tak jednotně posoudit výkon účastníků, kteří jinak absolvovali odlišné verze. Pro situaci administrace SPF lze zvažovat riziko prozrazení kotvících položek dříve, než stihnou být administrovány všechny verze tes-

tů, vůči potenciálnímu přínosu tohoto postupu, pokud jde o přesnost a spravedlivost vyhodnocení pro všechny uchazeče.

S ohledem na uvedené skutečnosti nebylo při vyhodnocování reliability testů SPF v uplynulých ročnících, kdy z hlediska organizačního a finančního zajištění nebylo možné provést bezpečnou pilotáž položek, možné plně uplatnit standardní postupy. Pokud bychom srovnávali čistě parametry jednotlivých (lichých) verzí mezi sebou, nebyli bychom schopni odlišit, jaká část chybového rozptylu je připisatelná kterému potenciálnímu zdroji chyb, a tedy jasně rozhodnout, zda jsou všechny verze striktně empiricky paralelní. Zároveň však předpokládáme, že minimálně páry lichých a sudých verzí, které obsahují identické položky a byly administrovány v tutéž dobu (tj. v podstatě splňují design náhodných skupin) by měly vykazovat podobné parametry. Pokud by tomu tak nebylo, můžeme uvažovat, že i prohození pořadí otázek či správných odpovědí může významně ovlivnit výsledné skóre respondentů. Rozhodli jsme se tedy pro srovnání průměrů, směrodatných odchylek a koeficientů vnitřní konzistence alespoň párových verzí testů administrovaných v letech 2011–2014.

Současně očekáváme, že mají-li testy měřit tutéž vlastnost, a to i napříč jednotlivými ročníky, pak by uchazeči, kteří test SPF absolvují opakovaně (tzn. opakovaně se hlásící na FF UP), měli dosahovat podobných výsledků. Jsme si vědomi, že uchazeči mohli během let některé typy úloh trénovat, a tedy ani toto srovnání nebude stoprocentně přesné. Stejně jako v předchozím případě se tedy jedná spíše o pokus ověřit reliabilitu testů SPF tak vhodným způsobem, jakým to jen současná situace dovoluje.

Výzkumný soubor a metody analýzy dat

Pro účely ověření reliability párových (lichých a sudých) verzí SPF jsme využili data 4 480 uchazečů v souboru SPF 2011, 4 459 uchazečů v souboru SPF 2012, 4 231 uchazečů v souboru SPF 2013 a 3 836 uchazečů v souboru SPF 2014. Podrobné údaje k jednotlivým verzím lze nalézt ve výsledkových tabulkách. K ověření stability výkonu opakovaně se hlásících uchazečů byly k dispozici výsledky 537 osob, které test absolvovaly v roce 2011 a 2012, 448 účastníků absolvovalo test v roce 2012 a 2013, 262 uchazečů se zúčastnilo testů v roce 2013 a 2014 a 153 uchazečů shodně absolvovalo test v letech 2011 a 2013. Pro ostatní kombinace let byl počet účastníků příliš nízký ($n < 85$), rozhodli jsme se je proto neanalyzovat.

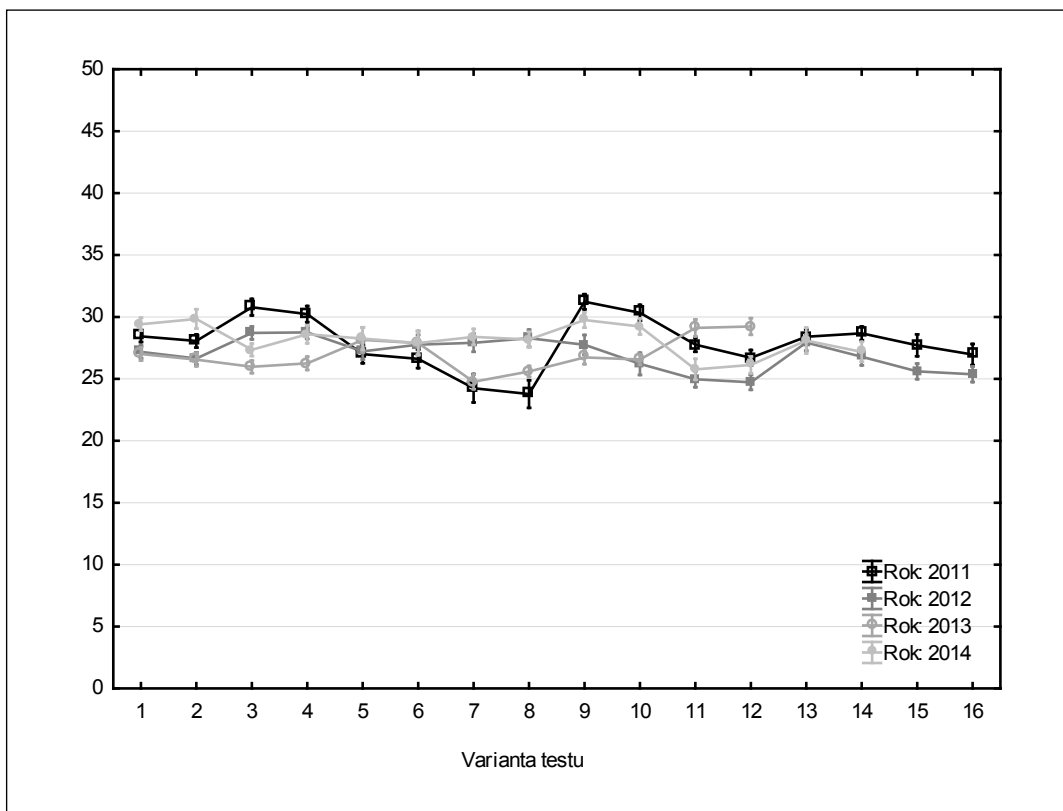
Pro jednotlivé verze testů SPF 2011–2014 byly nejprve vypočítány průměrné počty správně zodpovězených otázek, jejich směrodatné odchylky a koeficienty vnitřní konzistence pomocí Kuder-Richardsonova vzorce 20 (KR-20), období Cronbachova koeficientu alfa pro dichotomicky skórované položky (Feldt, 1969). Porovnání průměrných počtů správně vyřešených položek proběhlo pomocí dvouvýběrového t-testu, srovnání směrodatných odchylek pomocí F-testu pro rozptyl. Pro porovnání koeficientů vnitřní konzistence byl využit balíček „cocron“ v programu R, pracující na základě F-testu dle Feldta (1969).

Výsledky opakovaně se hlásících uchazečů z let 2011–2014 byly srovnávány pomocí párových t-testů a Pearsonova korelačního koeficientu. Praktickou významnost rozdílů výsledků uchazečů v jednotlivých datech jsme hodnotili pomocí Cohenova koeficientu d .

Zhodnocení reliability testů SPF 2011–2014

Tabulka 1 podává přehled o základních deskriptivních statistikách všech verzí testů SPF z let 2011–2014. Při pohledu na Obrázek 1 je patrné, v jakém rozsahu variovaly jednotlivé průměry hrubých skóre v závislosti na verzi testu (sudé i liché) a na ročnících SPF. Největší výkyvy můžeme sledovat v ročníku 2011 (první rok administrace nových SPF), a to zejména u verzí 3 – 4 a 9 – 10, které se celkově jeví jako nejlehčí anebo byly administrovány nejlepší skupině. Naopak verze 7 – 8 z téhož roku se jeví celkově jako nejtěžší anebo jsou výsledkem nejslabšího výkonu dané skupiny uchazečů.

Obrázek 1: Srovnání průměrů jednotlivých verzí SPF z let 2011–2014

Výsledky srovnání průměrů a směrodatných odchylek párových verzí testů SPF z let 2011 – 2014 shrnuje Tabulka 2. Na hladině $\alpha = 0,05$ je možné nalézt rozdíly mezi průměry verzí 9 – 10 a 11 – 12 z roku 2011, verzí 9 – 10 a 13 – 14 z roku 2012, verzí 7 – 8 z roku 2013 verzí 3 – 4 z roku 2014, které v praxi odpovídají jedné správně zodpovězené otázce. Taktéž se jako signifikantní ukázal rozdíl ve směrodatných odchylkách verzí 1 – 2 z roku 2011. Celkově ovšem můžeme konstatovat, že průměry a směrodatné odchylky párových verzí se od sebe ve většině případů signifikantně neliší.

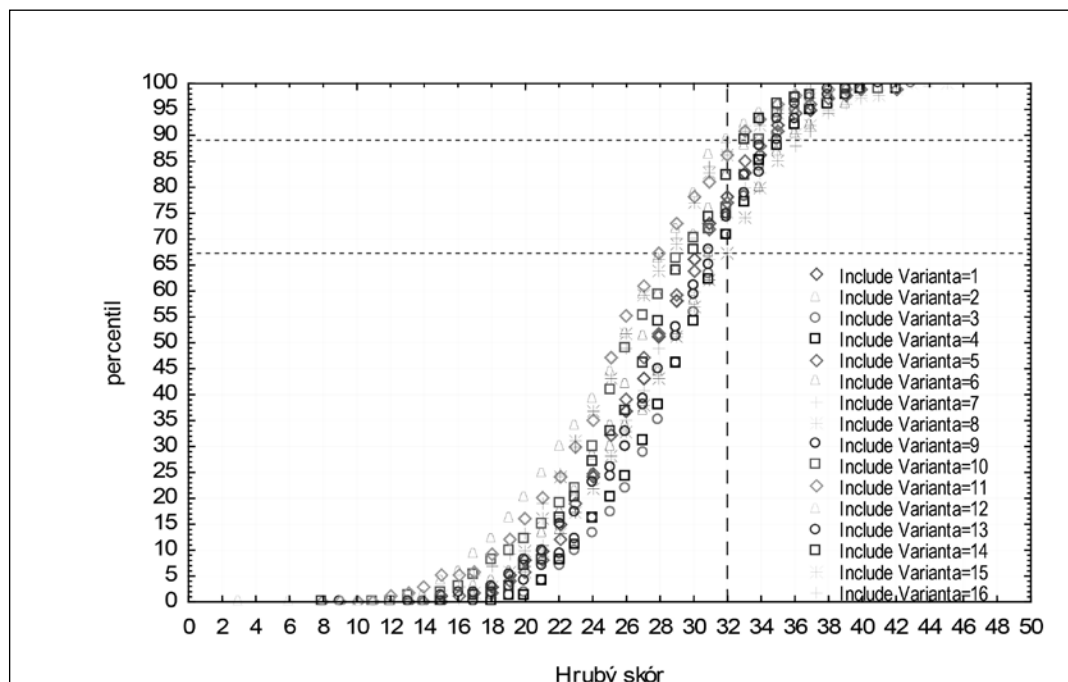
Tab. 2: Výsledková tabulka pro t-test a F-test párových verzí SPF 2011–2014

Pár verzí	M1	M2	t	sv	p	N1	N2	SD1	SD2	F	p
SPF 2011											
1-2	28,44	28,06	1,063	1140	0,28	584	558	5,74	6,31	1,208	0,024
3-4	30,79	30,23	1,190	667	0,23	333	336	6,14	6,05	1,029	0,79
5-6	27,00	26,62	0,708	500	0,48	257	245	5,91	5,98	1,023	0,86
7-8	24,24	23,77	0,578	191	0,56	100	93	5,77	5,41	1,137	0,53
9-10	31,23	30,33	1,988	690	0,047	357	335	5,88	5,93	1,019	0,86
11-12	27,76	26,70	2,465	698	0,014	360	340	5,56	5,86	1,114	0,32
13-14	28,40	28,68	-0,688	684	0,49	345	341	5,61	5,16	1,181	0,12
15-16	27,71	26,97	1,198	294	0,23	151	145	5,49	5,17	1,130	0,46
SPF 2012											
1-2	27,18	26,65	1,478	851	0,14	431	422	5,38	5,12	1,106	0,30
3-4	28,71	28,75	-0,101	625	0,92	308	319	4,67	4,82	1,066	0,58
5-6	27,23	27,77	-1,037	476	0,30	248	230	5,33	6,04	1,285	0,054
7-8	27,92	28,28	-0,711	525	0,48	252	275	5,89	5,83	1,022	0,86
9-10	27,75	26,21	2,552	358	0,011	194	166	5,59	5,86	1,097	0,54
11-12	24,97	24,72	0,552	656	0,58	307	351	5,72	5,74	1,008	0,95
13-14	27,94	26,79	2,397	407	0,017	213	196	4,83	4,90	1,030	0,83
15-16	25,61	25,37	0,523	545	0,60	272	275	5,25	5,29	1,016	0,90
SPF 2013											
1-2	27,01	26,55	1,18	739	0,24	367	374	5,19	5,23	1,014	0,89
3-4	25,98	26,26	-0,750	735	0,45	375	362	4,97	5,19	1,093	0,39
5-6	28,15	27,89	0,368	253	0,71	125	130	5,63	5,62	1,005	0,98
7-8	24,77	25,60	-2,202	966	0,028	344	624	5,56	5,66	1,035	0,73
9-10	26,73	26,60	0,481	984	0,63	342	644	5,08	5,49	1,166	0,11
11-12	29,12	29,23	-0,238	542	0,81	276	268	5,76	5,56	1,076	0,55
SPF 2014											
1-2	29,41	29,84	-0,897	716	0,37	503	215	5,96	5,81	1,055	0,66
3-4	27,35	28,60	-2,783	690	0,006	470	222	5,52	5,53	1,002	0,98
5-6	28,26	27,90	0,539	272	0,59	140	134	5,45	5,65	1,075	0,67
7-8	28,39	28,17	0,487	696	0,63	354	344	6,07	5,77	1,106	0,35
9-10	29,75	29,23	1,142	685	0,25	360	327	5,88	5,99	1,038	0,73
11-12	25,77	26,12	-0,632	396	0,53	138	260	5,01	5,49	1,203	0,23
13-14	28,10	27,18	1,336	367	0,18	123	246	5,80	6,39	1,214	0,23
15-16	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

Pozn.: M1 a M2 = průměrný počet správně zodpovězených otázek v příslušných verzích; sv = stupně volnosti; N1 a N2 = počet účastníků jednotlivých verzí; SD = směrodatné odchylky; X = data nejsou dostupná. Kurzívou zvýrazněné p-hodnoty jsou signifikantní na hladině $\alpha = 0,05$.

Pro ilustraci, jak mohou odlišné obtížnosti jednotlivých verzí testu ovlivnit celkové umístění uchazeče, uvádíme Obrázek 2. Ten ukazuje srovnání hrubých skóre ze všech 16 verzí ročníku SPF 2012 a jim odpovídající percentily ve skupinách, jejichž velikost kolísala od 166 do 431 uchazečů. Z Obrázku 2 je patrné, že například hrubému skóru HS = 32 mohl být v různých verzích přiřazen percentil v extrémech od 67 do 89.

Obrázek 2: Srovnání hrubých skóre a percentilů ve všech 16 verzích testu SPF 2012

Výsledky srovnání koeficientů vnitřní konzistence testů SPF z let 2011–2014 nabízí Tabulka 3. Na dané hladině $\alpha = 0,05$ byl nalezen rozdíl ve vnitřní konzistenci verzí 1 – 2 z roku 2011 a verzí 5 – 6 z roku 2012.

Tabulka 3: Srovnání koeficientů vnitřní konzistence párových verzí SPF 2011–2014

Pár verzí	KR-201	KR-202	sv1	sv2	F	p	Pár verzí	KR-201	KR-202	sv1	sv2	F	p
SPF 2011							SPF 2013						
1-2	0,71	0,76	583	557	1,208	0,024	1-2	0,65	0,65	366	373	1,000	0,999
3-4	0,76	0,75	332	335	1,042	0,709	3-4	0,60	0,63	374	361	1,081	0,455
5-6	0,73	0,74	256	244	1,039	0,765	5-6	0,73	0,73	124	129	1,000	0,999
7-8	0,72	0,68	99	92	1,143	0,518	7-8	0,68	0,70	343	623	1,067	0,505
9-10	0,77	0,78	356	334	1,046	0,679	9-10	0,64	0,70	341	643	1,200	0,058
11-12	0,68	0,72	359	339	1,143	0,212	11-12	0,72	0,69	275	267	1,107	0,403
13-14	0,72	0,67	344	340	1,179	0,129	13-14	X	X	X	X	X	X
15-16	0,72	0,68	150	144	1,143	0,420	15-16	X	X	X	X	X	X
SPF 2012							SPF 2014						
1-2	0,69	0,65	430	421	1,290	0,211	1-2	0,73	0,72	502	214	1,037	0,765
3-4	0,60	0,64	307	318	1,111	0,353	3-4	0,69	0,69	469	221	1,000	0,999
5-6	0,68	0,76	247	229	1,333	0,027	5-6	0,68	0,71	139	133	1,103	0,566
7-8	0,73	0,73	251	274	1,000	0,999	7-8	0,76	0,74	353	343	1,083	0,456
9-10	0,71	0,74	193	165	1,115	0,464	9-10	0,74	0,74	359	326	1,000	0,999
11-12	0,71	0,72	306	350	1,036	0,753	11-12	0,65	0,71	137	259	1,207	0,219
13-14	0,61	0,62	212	195	1,026	0,852	13-14	0,72	0,77	122	245	1,217	0,222
15-16	0,67	0,68	271	274	1,031	0,800	15-16	X	X	X	X	X	X

Pozn.: KR-201 a KR-202 = koeficienty vnitřní konzistence v příslušných verzích; sv = stupně volnosti; X = data nejsou k dispozici/ tyto verze nebyly v daném roce administrovány. Kurzívou zvýrazněné p-hodnoty by byly signifikantní na hladině $\alpha = 0,05$.

K posouzení, zda uchazeči, kteří absolvují test SPF opakovaně (opakovaně se hlásí na FF UP), dosahují v jednotlivých ročnících podobných skóre, nabízí informace Tabulka 4. Jak je vidět, výsledky uchazečů v jednotlivých letech – až na ročník 2013–2014 – spolu poměrně silně a statisticky významně souvisí, přičemž souvislost je ještě relativně slabší mezi lety 2011 a 2013. Průměrné skóre uchazečů v párových porovnáních se – opět až na ročník 2013–2014 – statisticky významně liší. V praxi se jedná o rozdíl cca 1–2 správně zodpovězených otázek; praktická významnost těchto rozdílů (počítaná Cohenovým d) je pouze slabá.

Tab. 4: Srovnání výkonu opakovaně se hlásících účastníků v SPF 2011–2014

Srovnání SPF	Pr.1	Pr.2	t	sv	p	d	r	p	r^2
2011 – 2012	28,06	27,17	4,291	536	<,001	0,185	0,615	<,001	0,378
2011 – 2013	29,19	27,30	3,969	152	<,001	0,319	0,463	<,001	0,214
2012 – 2013	26,12	26,77	-2,767	447	0,006	0,131	0,557	<,001	0,310
2013 – 2014	28,27	27,66	1,356	261	0,176	0,084	0,124	0,045	0,015

Pozn.: Pr = průměrné skóre uchazečů v daném ročníku; sv = stupně volnosti;
d = Cohenovo d ; r = Pearsonův korelační koeficient; r² = vysvětlený rozptyl.

Diskuze a doporučení

Jak je vidět z prvních dvou tabulek a grafů, kolísá obtížnost verzí SPF nejen napříč roky, ale i v rámci jednotlivých ročníků. Ačkoliv srovnání párových verzí většinou nedosahovala statistické významnosti, je v některých případech možné konstatovat rozdíl v průměru odpovídající až jedné správně zodpovězené otázce. Vzhledem k tomu, že způsob administrace těchto verzí v principu odpovídá designu náhodných skupin podle Kolena a Brennana (2014), lze uvažovat, že příčina tohoto rozdílu spočívá v samotných verzích (spíše než v rozdílných schopnostech uchazečů). To by v podstatě znamenalo, že už prohození pořadí testových oddílů, otázek a/nebo správných odpovědí může ovlivnit náročnost testu. Tuto skutečnost si lze poměrně snadno představit v případě testu, jehož položky jsou záměrně řazeny dle stoupající obtížnosti, či v případě položek s delším či komplikovanějším zněním a nabídkou odpovědí (kde trvá déle, než uchazeč všechny možnosti přečte, příp. než dojde ke správné odpovědi). První zmíněná situace se testů SPF netýká (či alespoň ne záměrně), druhé se tvůrci snaží spíše vyhnout, ačkoliv nelze její vliv v uplynulých ročnících vyloučit. Zajímavá zjištění by v tomto ohledu mohly přinést i analýzy průměrné obtížnosti jednotlivých oddílů, kterým se věnujeme na jiném místě v tomto sborníku (Charvát, & Viktorová, v tisku).

Pokud jde o obtížnosti jednotlivých lichých verzí v rámci ročníku, záměrně jsme neprováděli vzájemná statistická srovnávání, neboť by vzhledem ke způsobu administrace (potenciálně neekvivalentní skupiny) nebylo možné rozlišit jednotlivé zdroje celkového rozptylu: potenciálně odlišné pravé skóre různých skupin uchazečů (zájemců o jiné obory), různou obtížnost samotných verzí či vlivy jiných podmínek testové situace, např. začátku doby administrace. Z pohledu na deskriptivní statistiky je ovšem patrné, že v absolutních hodnotách průměrně dosažených skóre (resp. i směrodatných odchylek a koeficientů vnitřní konzistence) mezi verzemi rozdíl existuje, a to v řádu až 6 správně zodpovězených otázek. Bylo by tedy jistější při vyhodnocování aplikovat některou z metod vyrovnávání testu (např. ekvipercilové či alespoň lineární vyrovnávání), abychom zamezili potenciálnímu znevýhodnění některých uchazečů.

V tomto ohledu se také lze zamyslet nad možným odlišným fungováním položek u různých skupin respondentů; v případě testů SPF pak především uchazečů hlásících se do prezenčního a kombinovaného studia (ale třeba i mužů a žen apod.). Z povahy testu je možné se dohadovat, nakolik je jeho využití u osob, které se nehlásí na vysokou školu čerstvě po maturitě, ale již po několika letech „v praxi“, validní a oprávněné.

Stejně tak si klademe otázku, zda by v rámci přijímacího řízení nebylo lepší využívat modelu, který by více reflektoval odlišné potřeby a poměr poptávka/nabídka různých oborů, než se snažit vytvořit „univerzální“ test využitelný napříč celým spektrem oborů na FF UP, jehož psychometrické vlastnosti pak budou mít potíže s dodržením klasických standardů psychodiagnostických metod. Už při pohledu na koeficienty vnitřní konzistence, které se v jednotlivých ročnících pohybují mezi hodnotami 0,60 – 0,79, totiž můžeme konstatovat skutečnost popisovanou Schindlerem a kol. (2006), a to problematickou soudržnost testu obsahujícího oddíly zaměřené na různé dovednosti a schopnosti. Tento fenomén by nejspíše šel do určité míry ovlivnit pilotním testováním a vyřazením špatně fungujících položek – a tato praxe je rozhodně doporučení hodná –, považujeme však za podstatné neopomenout a zabývat se i samotnou filozofií testování u přijímacího řízení. Ze stejného důvodu bychom také byli pro zavedení hodnocení, popř. přijímání na základě více indikátorů, jakými vedle oborových testů a ústních pohovorů mohou být např. známky žáka ze střední školy či jeho portfolio dosavadních školních výsledků a mimoškolních aktivit.

Celková doporučení vyplývající z našich analýz by tedy šla shrnout asi následovně:

- a) Před samotným administrováním testů studijních předpokladů se zamyslet nad jejich funkcí, především pak s ohledem na různé obory FF. Zváženo by mělo být (ne)doplnění výsledku o oborové testy, ústní pohovor, ale i jiné potenciální ukazatele schopností, vlastností, dovedností a výkonu studenta. Doporučujeme i diskuzi nad finančními, personálními a časovými kapacitami fakulty, které mohou mít na výsledný proces přijímacího řízení zásadní vliv.
- b) V případě rozhodnutí ponechat jednotné přijímací testy investovat do jejich pilotáže, ať již formou pilotních položek v „ostrých“ testech, nebo předchozím ověření na vhodném vzorku. Zde zastáváme názor, že i „ne sto procentně reprezentativní“ vzorek pro pilotáž (maturanti vs. lidé z praxe) je lepší než žádný vzorek.
- c) Zamyslet se nad změnami v organizaci přijímacího řízení; v případě ponechání současného logistického řešení (uchazeči o konkrétní obory jsou seznámeni na konkrétní termín) se pro lepší srovnatelnost obtížností jednotlivých variant i schopností uchazečů jeví nutným zavedení tzv. kotvících položek, které budou mít všechny či některé testy společné.
- d) Ať už bude uspořádání testování jakékoliv, využívat možnosti vyvažování testových verzí pomocí lineárních či ekvippercentilových metod. V současné literatuře (např. Kolen, & Brennan, 2014) existuje řada návodů, jak k této problematice přistupovat vzhledem k podmínkám testování, velikosti vzorku i potenciálním chybám v měření, přikláníme se proto k jejich aplikaci i v praxi přijímacího řízení.

Jsme si vědomi, že zde popisované analýzy nejsou standardní praxí při ověřování psychometrických vlastností psychologických testů, s ohledem na popsání specifika tvorby a administrace testů studijních předpokladů na FF UP si je však dovoluujeme považovat alespoň za hrubý odhad reálné situace. Pro další ročníky ovšem doporučujeme zavedení některých procesních, popř. i obsahových změn, které by do budoucna mohly posuzování těchto parametrů zpřesnit a usnadnit.

Přehled použité literatury

- Crocker, L., & Algina, J. (2008). Introduction to classical and modern test theory. Mason, OH: Cengage.
- Eid, M., Gollwitzer, M., & Schmitt, M. (2010). Statistik und Forschungsmethoden Lehrbuch; mit Online-Materialien (1. Aufl. ed.). Weinheim: Beltz.
- Feldt, L. S. (1969). A test of the hypothesis that cronbach's alpha or kuder-richardson coefficient twenty is the same for two tests. *Psychometrika*, 34(3), 363-373.
- Charvát, M., & Viktorová, L. (2015). Test předpokladů ke studiu na FF UP a jeho více či méně podařené položky. In Maierová et al. (Eds.) (2015). PHD EXISTENCE 2015 česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech 73-83. Univerzita Palackého Olomouc.
- Kolen, M.J., & Brennan, R. L. (2014). Test Equating, Scaling, and Linking: Methods and Practices. New York: Springer.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. (2014). Přijímací řízení ke studiu na vysoké a vyšší odborné škole. Získáno z <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/prijimaci-rizeni-ke-studiu-na-vysoke-a-vyssi-odborne-skole-1>.
- National Association of School Psychologists. (2002). Large Scale Assessments and High Stakes Decisions: Facts, Cautions and Guidelines. Získáno z http://www.nasponline.org/resources/factsheets/highstakes_fs.aspx.
- Schindler, R., a kol. (2006). Rukověť autora testových úloh. Praha: Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání.
- Schultz, K. S., & Whitney, D. J. (2005). Measurement theory in action: Case studies and exercises. Thousand Oakes: Sage Publications.
- Urbánek, T., Denglerová, D., Širůček, J. (2011). Psychometrika: měření v psychologii. Praha: Portál.
- Vyhláška č. 343/2002 Sb. o postupu a podmínkách při zveřejnění průběhu přijímacího řízení na vysokých školách.

MĚŘENÍ KREATIVITY: PŘEHLED METOD V SOUDOBÉM VÝZKUMU

THE ASSESSMENT OF CREATIVITY: OVERVIEW OF METHODS IN CONTEMPORARY RESEARCH

Daniel DOSTÁL

Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Česká republika
daniel.dostal@upol.cz

Abstrakt: Cílem sdělení je prezentovat nejvlivnější soudobé přístupy k měření kreativity, které byly zjištěny na základě analýzy souborů studií daného tématu, uveřejněných v třech mezinárodních časopisech v letech 2007 až 2014. Ukázalo se, že v soudobém výzkumu dominují testy divergentního myšlení, sebepopisné škály, analýza tvůrčích produktů a zejména dotazníky kreativní úspěšnosti. V menším množství studií se setkáme s úlohami založenými na řešení problémů pomocí vhledu nebo na vytváření verbálních asociací. Někdy je jako zdroj informací o kreativitě využívána profese zkoumaných osob a jejich věhlas. Všechny uvedené přístupy k měření tvořivosti mají své přednosti i limity. Volba konkrétní metody bývá často určena tématem výzkumu. Výsledky prezentované studie naznačují rostoucí využívání testů kreativního úspěchu, zejména Creative Achievement Questionnaire (CAQ). Předešlé výzkumy využívající CAQ na české populaci nicméně naznačují jeho vysokou kulturní podmíněnost.

Abstract: The aim of the study is to present the most influential contemporary approaches to the assessment of creativity identified by an analysis of creativity-related papers published in three international journals between 2007 and 2014. Results show that tests of divergent thinking, self-report scales, analyses of creative products, and in particular questionnaires of creative achievement are the predominant methods of the creativity assessment. Insight problems or a creation of verbal associations are used in a smaller number of studies. Also the level of creativity is estimated from professions and eminence of respondents in several cases. Each of these approaches to the creativity assessment has its advantages and limitations. The choice of a particular method is often determined with a research topic. The results of the study suggest an increasing use of the measures of creative achievement, especially the Creative Achievement Questionnaire (CAQ). However, studies employing the CAQ in Czech university students' samples suggest its high sensitivity to cultural differences.

Klíčová slova: kreativita, měření kreativity, divergentní myšlení, tvůrčí produkt, kreativní úspěšnost

Keywords: creativity, creativity assessment, divergent thinking, creative product, creative achievement

Príspevek vznikl za podpory grantu č. CZ.1.0/2.3.00/30.004 POST-UP, financovaného Strukturálními fondy EU a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Úvod – problematika měření kreativity

Lidé se liší schopností nacházet řešení problémů, se kterými se nelze vypořádat pomocí známých a rutinně používaných postupů. Někteří dokážou věrně popsat skutečnost pomocí nových teorií, vymyslet užitečné vynálezy či originálním způsobem vyjádřit pocity prostřednictvím uměleckého díla. Jiní tyto schopnosti buď nemají, nebo je mají v omezené míře. Schopnost vytvářet produkty, které jsou v daném sociálním kontextu pokládány současně za nové (originální) a užitečné (smysluplné) označujeme jako kreativitu (Plucker, Beghetto, & Dow, 2004).

Výzkum kreativity má v psychologii bohatou historii. V současné době existuje velké množství promyšlených teorií, které tento konstrukt popisují a vysvětlují jeho vztah k dalším psychologickým fenoménům. V prvních dekádách dvacátého století se tvořivostí zabývali badatelé ovlivnění gestalt psychologií a od padesátých let byla systematicky zkoumána jako složka inteligence i jako samostatná (zejména kognitivní) schopnost. V dalších desetiletích byl postupně stále kladen stále větší důraz na komplexnost fenoménu kreativity – na roli prostředí, nekognitivních faktorů (například motivace), na její doménovou specifitu a provázanost s dalšími proměnnými. I přes tuto dlouhotrvající a systematickou snahu porozu-

mět lidské tvořivosti se psychologové dosud neshodují v jejím teoretickém vysvětlení. Prozatím nezastávají jednoznačné stanovisko ani v tak zásadní otázce, jakou je to, zda je kreativita projevem duševního zdraví (Schlesinger, 2009), nebo se spíše pojí s psychopatií (Kaufman, 2001; Ludwig, 1998).

Jedním z důvodů této teoretické rozmanitosti je to, že význam pojmu kreativita je do značné míry určen způsobem jejího měření. Zvolíme-li například test, který posuzuje úroveň kreativity na základě výkonu při řešení sady problémů, bude se kreativita překrývat s inteligencí, čímž bude ovlivněn její vztah k dalším vnějším i vnitřním faktorům. Pokud však vybereme pro měření tvořivosti dotazník založený na sebeposuzování, pak bude zjištěná proměnná úzce souviset s rysy osobnosti, které obvykle měříme právě touto cestou (Silvia, Kaufman, Reiter-Palmon, & Wigert, 2011).

Cíle výzkumu

Cílem tohoto textu je čtenáři poskytnout přehled postupů při měření kreativity, které jsou v soudobém výzkumu nejčastěji využívány. Dále se pokusíme zmapovat trendy v jejich užívání v období od roku 2007 do roku 2014. Nakonec budeme diskutovat silné a slabé stránky jednotlivých postupů a oblasti jejich možného využití.

Metodologie

Pro zmapování četností jednotlivých metod měření kreativity jsme analyzovali náhodně vybraný soubor výzkumných studií, v nichž autoři nějakým způsobem kreativitu diagnostikují. Postupovali jsme tak, že jsme v databázi EBSCO vyhledali veškeré texty, publikované v letech 2007 až 2014 v časopisech *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*® (APA, IF: 1.787), *Creativity Research Journal* (Routledge, IF: 1.605) a *The Journal of Creative Behavior* (Wiley, IF: 1.135). Z tohoto souboru jsme pak v každém roce náhodně vybrali 30 výzkumných studií, zaměřených na kreativitu nebo na některý z blízkých konstruktů. V souboru byly nakonec ponechány pouze ty studie, v nichž se autoři na základě určitého chování jedinců, testových výsledků, analýzy produktů či dalších charakteristik pokoušeli usuzovat na kreativitu zkoumaných osob. Vypuštěny tedy byly metaanalytické práce, výzkumy implicitní teorie kreativity atp. Tento krok vedl ke snížení počtu sledovaných článků z 240 na 190. U každého z nich jsme prostudovali kapitolu o použitých metodách a zaznamenali, které způsoby diagnostiky kreativity autoři zvolili.

Výsledky a zhodnocení metod diagnostiky kreativity

Při snaze zmapovat frekvenci jednotlivých metod vyšlo najevo úskalí tohoto postupu – při výzkumu kreativity se relativně málo využívají standardizované nástroje přesně v té formě, v jaké jsou uvedeny svými tvůrci. Autoři jednotlivých studií často volí zkrácené verze, výběry substestů, upravují systémy skórování či navrhují sami své vlastní postupy k posouzení kreativity. Místo zaznamenávání frekvence použití konkrétních testů kreativity jsme proto dali přednost rozdělení diagnostických postupů do šesti kategorií podle paradigmatu, z něž vychází. Jedná se o tyto oblasti:

Posouzení kreativity na základě vykonávané profese. Přestože se nejedná o měření či diagnostiku v pravém slova smyslu, přibližně v 5 % studií jsme se setkali s tím, že kreativita byla přisuzována jedincům na základě profese, kterou vykonávají. Některé profese jsou tradičně označovány jako kreativní, ačkoliv nelze přesně stanovit hranice nebo typické příklady této kategorie. Mezi kreativní profesionály bývají obvykle řazeni vědci a umělci rozmanitých zaměření, někdy také designéři, inženýři, lidé pracující v marketingu, programátoři, někteří pedagogové atp.

Je zjevné, že tato metoda diagnostiky kreativity celou problematiku nebezpečně zjednodušuje. Přestože můžeme usuzovat na přítomnost kreativity respektive na její vysokou úroveň například u umělců, stěží můžeme určit skupinu, která touto vlastností nedisponuje. Zejména v oblasti „malé“, každodenní (little-c, Kaufman & Beghetto, 2009) kreativity není tato metoda příliš vhodná. Pokud však zůjme náš výběr na ty jedince, kteří dosáhli v některé z kreativních profesí věhlasu (např. umělci světové úrovně, držitelé Nobelových cen), pak můžeme předpokládat, že pracujeme s vysoce tvořivými jedinci.

Posuzování kreativity na základě profese má nicméně své neoddiskutovatelné výhody. Tou největší je to, že můžeme pracovat s jedinci, které jsme nemohli podrobit skutečnému testování – například proto, že pracujeme s rozsáhlými soubory na celonárodní úrovni (např. Kyaga et al., 2013) nebo proto, že již nežijí nebo jsou z jiného důvodu nedostupní (Ludwig, 1995, 1998).

Problémy související s vhledem. Pravděpodobně nejstarší postup vědeckého výzkumu kreativity vychází z tradice gestalt psychologie, podle níž je podstatou řešení problému náhlá restrukturační pozorovaných vztahů, vedoucí ke vzniku pregnantní struktury. Tato restrukturační bývá označována termínem vhled (Schultz & Schultz, 1992). Kreativitu lze tudíž testovat tak, že jedince necháme řešit problémy, které právě toto přestrukturování (překročení rámce, myšlení „*out of the box*“) vyžadují. Tento způsob zjišťování kreativity jsme zaznamenali v 8 % analyzovaných studií. Jedná se o poměrně heterogenní skupinu, která jednak zahrnuje klasické úlohy, jakými jsou např. Maierův problém devíti bodů (Maier, 1930), místnost s dvěma provazy (Maier, 1931), Dunckerův problém se svíčkou (Guilford, 1959) či problém s rentgenovým zářením (Duncker, 1945), jednak nejrůznější hádanky s „chytákem“. Typická hádanka v této kategorii metod by mohla znít takto: *Gréta má čtyři krátké řetízky, z nichž každý má jen tři články, a chce je všechny spojit do jediného uzavřeného (kruhového) řetízku. Zlatník si účtuje za otevření jednoho článku 2 centy a za jeho uzavření 3 centy. Co má Gréta chtít po zlatníkovi, aby celá práce vyšla na 15 centů?* (Perkins, 2000)

Do této kategorie metod jsme zařadili také Test vzdálených asociací (Remote associates test, RAT, M. T. Mednick, 1963), který vychází z poněkud odlišného teoretického základu než výše uvedené postupy. S. Mednick (1962) předpokládá, že podstatou kreativity je schopnost propojovat vzdálené, na první pohled nesouvisející, obsahy. Tato schopnost souvisí s asociační strukturou jedince, která může být různě široká. Čím je širší, tím má jedinec větší šanci nalézat originální řešení. RAT, který šířku asociační struktury testuje, se skládá z trojic slov. Testovaná osoba vždy hledá ke třem slovům čtvrté, které tvoří s každým z nich smysluplné sousloví. Například slova *light, birthday, wax* (světlo, narozeniny, vosk) by doplnilo slovo *candle* (svíčka) (S. A. Mednick, 1962).

Výhodou výše uvedených postupů je snadné a jednoznačné skórování (počet vyřešených problémů) a ve většině případů snadná administrace. Nevýhodou je značný překryv zjištěné tvořivosti s inteligencí, která se uplatňuje při řešení libovolného abstraktního problému. Zdá se, že zejména RAT, přestože je poměrně hojně využíván, měří spíše verbální inteligenci než kreativitu (Lee, Huggins, & Therriault, 2014).

Testy divergentního myšlení. Nejhojněji užívanou metodou k posouzení kreativity, respektive kreativního potenciálu, jsou testy divergentního myšlení, které byly využity ve 49 % analyzovaných studií. Pojem divergentní myšlení vychází z teorie struktury inteligence J. P. Guilforda (*Structure of Intellect, SOI*). Vyjadřuje schopnost generovat rozmanitá řešení předloženého problému. Jeho protipólem je konvergentní myšlení, směřující k nalezení jediné správné odpovědi (Guilford, 1967). Testovaná osoba je zpravidla vybídnuť k hledání co největšího počtu různých řešení určitého úkolu. Její verbální či figurální odpovědi jsou zaznamenávány a hodnoceny z hlediska jejich fluence, flexibility, originality a elaborace. Fluence (též ideační fluence) bývá kvantifikována jako počet odpovědí na daný podnět, flexibilita jako počet kategorií, do kterých lze odpovědi rozdělit na základě jejich rozmanitosti či odlišnosti (nepodobnosti). Originalitou se rozumí počet řešení problému, která zpravidla nejsou nalezena ostatními jedinci. Elaborace představuje jejich propracovanost a kvalitu (Plucker & Makel, 2010).

Nejčastěji využívanou metodou této kategorie je Torranceho test tvořivého myšlení (*Torrance Tests of Creative Thinking, TTCT*), který se široce uplatnil jak ve výzkumu kreativity, tak v pedagogické praxi (Lissitz & Willhoft, 1985). Test byl uveřejněn v roce 1966, prošel čtyřmi revizemi (v letech 1974, 1984, 1990, a 1998) a byl přeložen do více než 35 jazyků (Kim, 2006). Poměrně často se ve výzkumech využívá i jeho zkrácená verze *The Abbreviated Torrance Test for Adults* (ATTA, Goff & Torrance, 2002). Typickou úlohou dané metody jsou opakované figury, k nimž testovaná osoba dokresluje řadu stejných geometrických figur (např. koleček) a vytváří z nich smysluplné obrázky. Verbálním testem divergentního myšlení je například úkol, kdy jedinec vytváří seznam možných využití nějakého obyčejného objektu, nejčastěji cihly. Tato úloha, kterou navrhl Guilford, je zřejmě nejčastěji využívaným testem tvořivosti. Byla zařazena i do TTCT.

Nespornou výhodou testů divergentního myšlení je jejich obrovská opora v dřívějších výzkumech. TTCT je zřejmě nejprozkoumanějším nástrojem měření kreativity. Princip testů divergentního myšlení lze aplikovat na celé spektrum dalších zkoušek, což poskytuje badatelům značnou svobodu. To si však vybírá svou daň v podobě roztržitého diagnostiky

tvůrčivosti. Tradiční úlohy jsou často modifikovány, výzkumníci používají jen vybrané subtesty či vytváří své vlastní „ad-hoc“ zkoušky divergentního myšlení. Největší slabinou testů divergentního myšlení je nicméně to, že neměří kreativitu jako celek. Divergentní myšlení lze označit za kreativní potenciál, jehož měření samo o sobě nedokáže předpovědět, zda bude jedinec kreativní, či nikoliv (Kim, 2006).

Analýza kreativního produktu. Poměrně slibnou metodou je posouzení kreativity na základě analýzy tvůrčího produktu. Metody spadající do této kategorie jsme našli v 21 % studií v našem souboru. Jedná se o širokou skupinu postupů, kterou lze aplikovat na rozmanité oblasti kreativity. Testovaný jedinec dostane za úkol vytvořit určitý produkt – například navrhnout řešení nějakého špatně definovaného problému, napsat báseň, povídku či vytvořit kresbu dle zadání. Často se také využívá navrhování reklam či marketingových kampaní. Takto vzniklé výtvořky jsou posuzovány skupinou nezávislých porotců. Ti mohou posuzovat obecně, do jaké míry považují produkt za tvůrčí, nebo jej hodnotit dle více kritérií (např. originalita, funkčnost). Jako ukazatel reliability se volí shoda mezi porotci.

Popisovaný postup bývá označován jako *Consensual Assessment Technique* (CAT, Amabile, 1982) a nevychází z žádné konkrétní teorie kreativity. Jeho předpokladem je to, že porotci dokážou s určitou přesností rozeznat, nakolik je daný produkt kreativní. J. Baer a S. McKool navrhuji užití pětibodové škály s tím, že posuzovatelé mohou používat i zlomky bodů. Mělo by být zdůrazněno, že výtvořky jsou srovnávány pouze uvnitř skupiny, takže ty nejslabší by měly dostat přibližně jeden bod a ty nejlepší pět. Posuzovatelé pracují zcela nezávisle na sobě a svá rozhodnutí nijak neobhajují ani dodatečně nediskutují.

Výzkumy této metody ukazují, že poskytují-li hodnocení experti v dané doméně, tak jejich shoda se pohybuje v rozmezí 0,7 až 0,9. Hodnocení expertů se obvykle odlišuje od hodnocení nováčků, například studentů (Baer & McKool, 2009). Z toho vyplývá hlavní nedostatek této metody, kterým jsou její velké nároky na zdroje. Sestavení panelu expertů může být nákladné a nesnadné. Metoda CAT je spolehlivým zdrojem zjevné (face) validity a vyniká univerzálním užitím napříč libovolné kreativní domény.

Sebepopisné škály. Řada badatelů se pokouší ke kreativě přistupovat jako k osobnostnímu rysu a měřit tento konstrukt pomocí sebesposouzení zkoumaných osob. V našem průzkumu jsme využití těchto technik identifikovali v 29 % studií. Sebesposuzovací škály mají v psychologii silnou tradici a jsou stále do jisté míry kontroverzním nástrojem (Haeffel & Howard, 2010). Možnost jejich využití je v případě kreativity diskutabilní zejména proto, že je pokládána spíše za schopnost než za osobnostní rys, takže bychom při jejím měření očekávali spíše výkonnostní přístup. Řada studií nicméně naznačuje, že přes všechna omezení mají dotazníky měřící kreativitu ve výzkumu své místo a že jejich aplikace přináší relevantní zjištění (Silvia, Wigert, Reiter-Palmon, & Kaufman, 2012).

Otázkou je, zda lze konstrukt měřený sebesposuzovacími škálami označovat pojmem kreativita. R. Beghetto, který v této oblasti publikoval řadu studií, volí pro daný fenomén označení kreativní „*self-efficacy*“. Tato charakteristika sice nezahrnuje kreativitu v celé její šíři, ale je s ní zřejmě úzce spojena. Tvůrčí úspěch upevňuje přesvědčení jedince o vlastních schopnostech, a naopak, tvůrčí sebedůvěra je důležitá při prosazování nových nápadů (Beghetto, 2006). M. Runco se svými spolupracovníky (2000) se pokusil s pomocí sebespopisných škál měřit tzv. ideační chování (*ideational behavior*) s cílem vytvořit metodu, která by mohla sloužit jako kritérium validity testů divergentního myšlení. Runcova škála ideačního chování (*Runco Ideational Behavior Scale*, RIBS) má 23 položek, k nimž patří „*Mám mnoho bláznivých myšlenek,*“ či „*Často v noci špatně spím, protože se mi hlavou honí příliš mnoho nápadů*“ (Runco, et al., 2000, p. 399).

Řada sebespopisných metod se pokouší postihnout kreativitu v celé její šíři a složitosti. Příkladem je Kaufmanova škála doménově specifické kreativity (Kaufman Domains of Creativity Scale, K-DOCS), jejímž cílem je zmapovat míru tvořivosti jedince v pěti relativně širokých doménách tvořivosti. Testovaná osoba je vybíduta k tomu, aby srovnávala předpokládanou míru své kreativity se svými vrstevníky při rozmanitých činnostech bez ohledu na to, zda tuto činnost někdy skutečně vykonávala (Kaufman, 2012).

I přes svou různorodost sdílí sebesposuzovací škály kreativity jednu vlastnost: při zkoumání souběžné validity spolu vzájemně korelují mnohem silněji než s dalšími ukazateli míry kreativity. Příčinou by zřejmě mohl být sdílený faktor, kterým je přesvědčení o své vlastní kreativě.

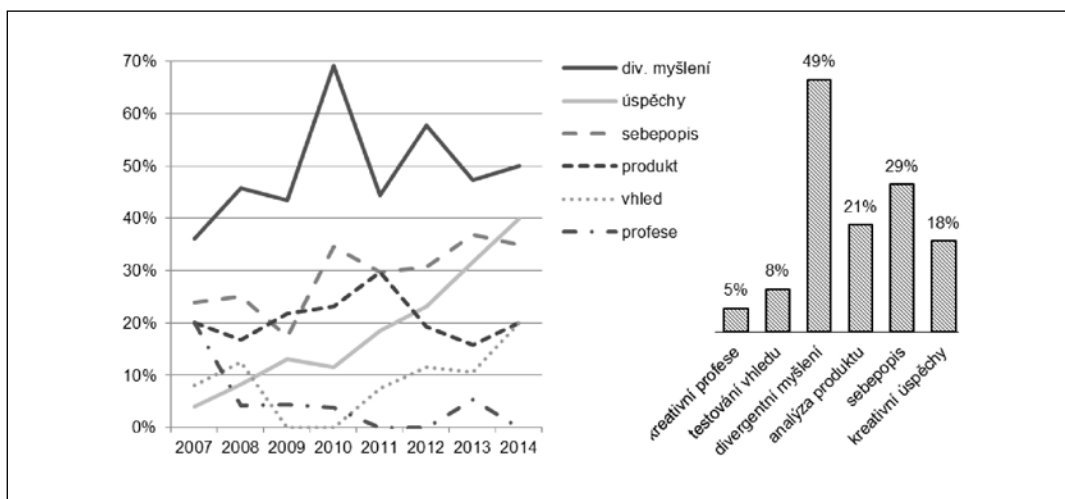
Kreativní úspěchy. Poslední kategorie, kterou jsme zaznamenali v 18 % studií, je měření kreativního úspěchu. Tento přístup vychází z předpokladu, že nejlepším prediktorem budoucího tvořivého chování jedince je jeho kreativní chování v minulosti. Kreativní úspěšnost je zpravidla měřena dotazníky (respektive „checklisty“) se seznamem nejrůznějších tvůrčích úspěchů. Respondenti odpovídají na otázku, kterých z nich ve svém životě dosáhli. Tyto metody bývají někdy řazeny mezi sebeposuzovací škály (viz např. Plucker & Makel, 2010), od kterých se však liší tím, že úkolem zkoumané osoby není posuzovat míru své tvořivosti, ale pouze poskytnout pravdivý seznam svých úspěchů.

Příkladem metod měření kreativního úspěchu jsou Biografický inventář kreativního chování (Biographical Inventory of Creative Behaviors, BICB) a Dotazník kreativního chování (Creative Behavior Inventory, CBI) (Silvia, et al., 2012). Největší popularitě se v dané kategorii však těší Dotazník kreativní úspěšnosti (Creative Achievement Questionnaire, CAQ) autorského týmu S. Carson (2005). Jedná se o seznam 70 položek, popisujících kreativní úspěchy v deseti oblastech, jakými jsou vizuální umění, vynálezectví či kulinářské dovednosti. V každé doméne jsou jednotlivé položky vzestupně seřazeny podle toho, jak obtížné je daného úspěchu dosáhnout (hodnoceno experty) a kolika lidem se to podaří. Položky proto mají rozdílné váhy od jednoho po sedm bodů. U většiny položek respondent odpovídá pouze dichotomicky, tj. zda daného úspěchu dosáhl, či nikoliv. U vybraných položek navíc doplňuje údaj, kolikrát daný tvůrčí akt uskutečnil. Počet bodů za položku se pak tímto číslem násobí. Výsledkem je suma bodů pro každou kreativní doménu, případně celkový počet bodů v různých oblastech (Carson, et al., 2005).

Nespornou výhodou těchto metod je pokrytí kreativity v celé její šíři – od malé (každodenní), až po kreativitu špičkové úrovně. Nevýhodou je zejména obtížné statistické zpracování. Rozložení výsledků kopíruje rozdělení kreativity v populaci. Výsledky jsou tedy extrémně zešíkmené k vysokým hodnotám. Kromě toho trpí škály kreativní úspěšnosti některými slabinami sebeposuzovacích inventářů, například možností zkeslení výsledků testovanou osobou.

Kromě zastoupení jednotlivých kategorií metod v soudobých studiích kreativity jsme se pokusili zmapovat přítomnost určitých trendů v jejich využívání. Vývoj i zastoupení jednotlivých způsobů měření tvořivosti během sledovaného období shrnuje graf 1.

Graf 1: Zastoupení metod měření kreativity ve zkoumaném souboru studií v jednotlivých letech a během celého sledovaného období.

Diskuze

Nabízí se otázka, který z různých přístupů k měření kreativity je nejefektivnější a měl by tudíž mít před ostatními přednost. Ukazuje se, že každý z šesti nejfrekventovanějších postupů má své silné i slabé stránky a týká se jiného aspektu komplexního fenoménu kreativity. Pokud bychom měli na základě výsledků naší studie dát badatelům nějaké doporučení, přiklonili bychom se ke kombinování různých postupů. Studie, které potvrzují platnost testované hypotézy na základě

několika ukazatelů kreativity, představují mnohem validnější argumenty než studie zkoumající kreativitu z jediného úhlu pohledu. Pokud spolu různé metody měření kreativity vzájemně korelují, pak lze předpokládat, že příčinou nalezené korelace je skutečně kreativita zkoumaných osob, tedy nikoliv systematická chyba či artefakt vzniklý v procesu měření.

Domníváme se, že zvláštní pozornost je třeba věnovat měření kreativního úspěchu, respektive metodě CAQ. Přestože jsou údaje v grafu 1 zatíženy relativně velkým chybovým rozptylem, plynoucím z malého výzkumného souboru, zdá se, že existuje určitý rostoucí trend ve výzkumném využití této metody. Předpokládáme, že CAQ, případně další škály založené na obdobném principu, budou díky svým dobrým vlastnostem (Silvia, et al., 2012) nacházet čím dál tím větší uplatnění. Přesto je vhodné vyvarovat se nekritického převádění těchto metod do jiného kulturního a jazykového prostředí. Možnosti škály CAQ byly v českém prostředí testovány na vysokoškolských studentech (Dostál & Plháková, 2015; Plháková, Dostál, & Zášková, 2015), přičemž výsledky naznačují zřejmou kulturní podmíněnost. Některé z měřených domén nevykazují očekávanou sestupnou tendenci četností pozitivních odpovědí, případně v nich téměř všichni respondenti mají nulové skóry. Otevření této cesty k měření kreativity v českém prostředí si zřejmě ještě vyžádá nemalé úsilí.

Závěr

V soudobém výzkumu dominují při měření kreativity a příbuzných konstruktů zejména testy divergentního myšlení, sebepopisné škály a dotazníky kreativní úspěšnosti, případně analýza kreativního produktu pomocí Consensual Assessment Technique. V malém množství studií se setkáváme s úlohami založenými na řešení problémů pomocí vhledu, případně s Remote Associates Test. Někdy je jako zdroj informací o kreativě využívána profese zkoumaných osob a jejich věhlas. Výsledky naznačují rostoucí oblibu testů kreativního úspěchu, zejména Creative Achievement Questionnaire.

Literatura

- Amabile, T. M. (1982). Social-Psychology of Creativity - a Consensual Assessment Technique. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(5), 997-1013. doi: Doi 10.1037/0022-3514.43.5.997
- Baer, J., & McKool, S. (2009). Assessing creativity using the consensual assessment. In C. Schreiner (Ed.), *Handbook of assessment technologies, methods, and applications in higher education*. Hershey, Pennsylvania: IGI Global.
- Beghetto, R. A. (2006). Creative self-efficacy: Correlates in middle and secondary students. *Creativity Research Journal*, 18(4), 447-457. doi: DOI 10.1207/s15326934crj1804_4
- Carson, S. H., Peterson, J. B., & Higgins, D. M. (2005). Reliability, validity, and factor structure of the creative achievement questionnaire. *Creativity Research Journal*, 17(1), 37-50. doi: DOI 10.1207/s15326934crj1701_4
- Dostál, D., & Plháková, A. (2015). *Soudobé teorie a výzkum kreativity*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Duncker, K. (1945). On problem solving. *Psychological Monographs*, 58(270), 1-113.
- Goff, K., & Torrance, E. P. (2002). *The Abbreviated Torrance Test for Adults (ATTA)*. Bensenville, IL: Scholastic Testing Service.
- Guilford, J. P. (1959). Three faces of intellect. *American Psychologist*, 14(8), 469-479.
- Guilford, J. P. (1967). *The nature of human intelligence*. New York: McGraw-Hill.
- Haefel, G. J., & Howard, G. S. (2010). Self-Report: Psychology's Four-Letter Word. *American Journal of Psychology*, 123(2), 181-188.
- Kaufman, J. C. (2001). The Sylvia Plath effect: Mental illness in eminent creative writes. *Journal of Creative Behavior*, 35(1), 37-50.
- Kaufman, J. C. (2012). Counting the Muses: Development of the Kaufman Domains of Creativity Scale (K-DOCS). *Psychology of Aesthetics Creativity and the Arts*, 6(4), 298-308. doi: Doi 10.1037/A0029751

- Kaufman, J. C., & Beghetto, R. A. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, 13(1), 1-12. doi: Doi 10.1037/A0013688
- Kim, K. H. (2006). Can we trust creativity tests? A review of the Torrance tests of Creative Thinking (TTCT). *Creativity Research Journal*, 18(1), 3-14. doi: DOI 10.1207/s15326934crj1801_2
- Kyaga, S., Landen, M., Boman, M., Hultman, C. M., Langstrom, N., & Lichtenstein, P. (2013). Mental illness, suicide and creativity: 40-Year prospective total population study. *Journal of Psychiatric Research*, 47(1), 83-90. doi: DOI 10.1016/j.jpsychires.2012.09.010
- Lee, C. S., Huggins, A. C., & Therriault, D. J. (2014). A Measure of Creativity or Intelligence? Examining Internal and External Structure Validity Evidence of the Remote Associates Test. *Psychology of Aesthetics Creativity and the Arts*, 8(4), 446-460. doi: Doi 10.1037/A0036773
- Lissitz, R. W., & Willhoft, J. L. (1985). A Methodological Study of the Torrance Tests of Creativity. *Journal of Educational Measurement*, 22(1), 1-11. doi: DOI 10.1111/j.1745-3984.1985.tb01044.x
- Ludwig, A. M. (1995). *The price of greatness: Resolving the creativity and madness controversy*. New York: Guilford Press.
- Ludwig, A. M. (1998). Method and madness in the arts and sciences. *Creativity Research Journal*, 11(2), 93-101.
- Maier, N. R. F. (1930). Reasoning in humans: I. On direction. *Journal of Comparative Psychology*, 10, 115-143.
- Maier, N. R. F. (1931). Reasoning in humans. II. The solution of a problem and its appearance in consciousness. *Journal of Comparative Psychology*, 12(2), 181-194. doi: doi: 10.1037/h0071361
- Mednick, M. T. (1963). Research Creativity in Psychology Graduate-Students. *Journal of Consulting Psychology*, 27(3), 265-&. doi: Doi 10.1037/H0042429
- Mednick, S. A. (1962). The Associative Basis of the Creative Process. *Psychological Review*, 69(3), 220-232. doi: Doi 10.1037/H0048850
- Perkins, D. (2000). *The Heureka Effect*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Plháková, A., Dostál, D., & Zášková, T. (2015). Hollandova typologie profesních zájmů ve vztahu k doménově specifické kreativě. *Československá psychologie*, 59(1), 17-32.
- Plucker, J. A., Beghetto, R. A., & Dow, G. T. (2004). Why isn't creativity more important to educational psychologists? Potentials, pitfalls, and future directions in creativity research. *Educational Psychologist*, 39(2), 83-96. doi: DOI 10.1207/s15326985ep3902_1
- Plucker, J. A., & Makel, M. C. (2010). Assessment of Creativity. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), *Cambridge handbook of creativity* (pp. 48-73). New York, NY: Cambridge University Press.
- Runco, M. A., Plucker, J. A., & Lim, W. (2000). Development and psychometric integrity of a measure of ideational behavior. *Creativity Research Journal*, 13(3-4), 393-400.
- Schlesinger, J. (2009). Creative Mythconceptions: A Closer Look at the Evidence for the „Mad Genius“ Hypothesis. *Psychology of Aesthetics Creativity and the Arts*, 3(2), 62-72. doi: Doi 10.1037/A0013975
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (1992). *A history of modern psychology*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Silvia, P. J., Kaufman, J. C., Reiter-Palmon, R., & Wigert, B. (2011). Cantankerous creativity: Honesty-Humility, Agreeableness, and the HEXACO structure of creative achievement. *Personality and Individual Differences*, 51(5), 687-689. doi: DOI 10.1016/j.paid.2011.06.011
- Silvia, P. J., Wigert, B., Reiter-Palmon, R., & Kaufman, J. C. (2012). Assessing Creativity With Self-Report Scales: A Review and Empirical Evaluation. *Psychology of Aesthetics Creativity and the Arts*, 6(1), 19-34. doi: Doi 10.1037/A0024071

MOŽNOSTI DIAGNOSTIKY PRAGMATICKÉ JAZYKOVÉ ROVINY U OSOB S PORUCHAMI AUTISTICKÉHO SPEKTRA

POSSIBILITIES OF DIAGNOSING PRAGMATIC LANGUAGE LEVEL IN INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Alena ŘÍHOVÁ, Kateřina VITÁSKOVÁ, Lucie ŠEBKOVÁ

Ústav speciálněpedagogických studií, Pedagogická fakulta UP v Olomouci, Česká republika
alena.rihova@upol.cz, katerina.vitaskova@upol.cz, lucka.sebkova@seznam.cz

Abstrakt: Primárním deficitem projektujícím se do klinického obrazu poruch autistického spektra (PAS) je narušení komunikační schopnosti zasahující pragmatickou jazykovou rovinu. Rovina sociálního uplatnění komunikace determinuje komplexní vývoj jedince s PAS a predikuje jeho socializaci. Z těchto důvodů diagnostika pragmatické jazykové roviny představuje významnou oblast v rámci komplexní intervence u osob s PAS. Cílem překládaného příspěvku je akcentovat na změnu paradigmatu ve vědním oboru logopedie, dále zdůraznit významný aspekt interdisciplinární kooperace logopeda s psychology, lingvisty a neurology a rovněž poukázat na stávající situaci v diagnostice pragmatické jazykové roviny u osob s PAS. Teoretická východiska utvářející iniciální část příspěvku budou doplněna výsledky výzkumu s názvem *Pragmatická jazyková rovina u osob s poruchami autistického spektra podpořeného Grantovou akademií České republiky (GAČR, 14-31457S, 2014/2016, řešitel: Vitásková)*.

Abstract: The primary deficit reflected in the clinical picture of autism spectrum disorders (ASD) is impairment of communication ability affecting the pragmatic language level. The extent of social application of communication determines the comprehensive development of an individual with ASD and predicts his/her socialization. For these reasons, the diagnosis of pragmatic language level constitutes a significant domain within comprehensive intervention in individuals with ASD. The goal of this contribution is to accentuate the change of paradigm in the scientific sphere of speech and language therapy, emphasise the significant aspect of interdisciplinary cooperation of a speech and language therapist with psychologists, linguists and neurologists, and refer to the current situation in diagnosing pragmatic language level of individuals with ASD. The theoretical solutions forming the initial part of this contribution shall be supplemented by the results of the research titled *Pragmatic Language Level of Individuals with Autism Spectrum Disorders supported by the Grant Agency of the Academy of Sciences of the Czech Republic (GAČR, 14-31457S, 2014/2016, researcher: Vitásková)*.

Klíčová slova: poruchy autistického spektra, pragmatická jazyková rovina, diagnostika, logoped, logopedická intervence.

Keywords: autism spectrum disorders, pragmatic language level, diagnosis, speech and language therapist, speech and language therapy intervention.

Uvedení do problematiky

Diagnostika (diagnostics) činnost směřující k zjištění diagnózy, projevů a příznaků choroby s cílem odhalit její příčiny, způsob léčby a prognózu (Hartl, Hartlová, 2010 str. 99) náleží k primární profesní náplni logopeda – odborníka, jehož intencí jsou osoby s narušenou komunikační schopností (srov. Lechta, 2003, 2011). Cséfalvay, Lechta a kol. (2013) akcentují, že problematika narušené komunikační schopnosti je mimořádně heterogenní kategorie, která je v moderním pojetí předmětem zájmu různých vědních oborů, přičemž jejich pohledy a diagnostické přístupy se často vzájemně překrývají. Abychom docílili komplexnosti diagnostiky, je nezbytná preference transdisciplinárního přístupu a aktivní participace logopeda s psychologem, speciálním pedagogem, pediatrem, psychiatrem a neurologem. Základní diference diagnostiky narušené komunikační schopnosti implementuje tři úrovně, k nimž náleží orientační diagnostika, základní diagnostika a speciální diagnostika (Škodová, Jedlička a kol., 2003).

Vysoce specifickou oblast narušené komunikační schopnosti představují symptomatické poruchy řeči (SPŘ), které reprezentují velice široký okruh různých forem poruch komunikace koexistujících primárně či sekundárně s určitým typem zdravotního postižení, onemocnění či patologického stavu (Vitásková in Vitásková a kol., 2013). Komunikace osob se symptomatickými poruchami řeči je a priori determinována velkým množstvím etiologických a symptomatologických faktorů, které kladou zvýšené nároky na kvalitu a efektivitu práce týmu posuzujícího narušenou komunikační schopnost, nejčastěji logopeda. Interdisciplinární kooperace může být ale negativně ovlivněna insuficiencí znalosti specifických identifikovatelných obtíží, které mohou mít méně zřetelný či symptomatologicky multikomplikovaný charakter (Říhová, Vitásková, 2012; Vitásková in Vitásková a kol., 2013). I přes danou skutečnost a významnost realizace logopedické intervence u osob se SPŘ je možné dle analýzy Popoviče (2012) vnímat danou skupinu osob za nedostatečnou vzhledem k zastoupení klientely v péči logopedů České republiky. Dle zmíněné analýzy bylo v ČR v roce 2011 na samostatných logopedických pracovištích intervenováno 138 tisíc klientů. Primární pozici zaujímala dyslálie (49 %), opožděný vývoj řeči (23 %) a vývojová dysfázie (14 %). Podíváme-li se na diagnózu SPŘ, lze říci, že ve věkové skupině 0–18 let tvořili klienti s poruchou sluchu 1,1 % a 5 % zastupovala skupina, kam náleží poruchy řeči při neurologických onemocnění, při PAS, dysfonii, palatolálii a dysartrii. U věkové kategorie nad 19 let byla v kontextu SPŘ detekovaná porucha řeči při neurologických onemocněních (6,8 %), poruchách sluchu (1,5 %), poruchách řeči při duševních nemocech (1,2 %) a 0,4 % prevalence byla specifická pro ostatní diagnózy implikující PAS, palatolálie a specifické poruchy učení.

V příspěvku se zaměříme na poruchy autistického spektra, které náleží k ireverzibilním neurovývojovým poruchám determinujícím komunikační, sociální a kognitivní schopnosti (srov. Simpson, 2005).

Pragmatická jazyková rovina u osob s PAS

Pragmatická jazyková rovina, tedy rovina sociální aplikace, sociálního uplatnění komunikační schopnosti akcentující na sociální aspekty komunikace (srov. Lechta, 2003, Grigorenko, Klin, Volkmar, 2003 a Wallace, 2008) je v současné logopedii preferována a zdůrazňována. Uvedené reflektuje emancipační proces v 90. letech minulého století hovořící o tzv. pragmalingvistické koncepci v logopedii (srov. Lechta, 2011) a aktuální klasifikace poruch komunikace ASHA (*American Speech-Language-Hearing Association, 1993*), která kategorizuje poruchy pragmatiky mezi jazykové poruchy, pro něž je charakteristické narušení funkce jazyka. Danou skutečnost lze detekovat také v nové klasifikaci DSM-V. (2013), jež v této souvislosti zavedla samostatnou skupinu poruch spadajících do oblasti logopedie a souvisejících s pragmatickou jazykovou poruchou – *social pragmatic communication disorder* (SCD, SPCD) neboli *pragmatic language impairment* (Social Language Use Pragmatics, ©1997–2014). Pragmatické jazykové rovině se blíže věnuje Watzlavick (1999). Podotýká, že v širším pojetí se pragmatika lidské komunikace jako věda zabývá účinky lidské komunikace a jejím působením v rovině chování.

Narušení pragmatické jazykové roviny má významný dopad na interpersonální interakci a socializaci v globálním aspektu (Greenspanem, Shankerem, 2004). Pragmatická jazyková rovina je rovněž ústřední oblastí koncepcí, k nimž náleží například teorie mysli, koncept interpersonální decentrace či teorie sdílení pozornosti, což vyplynulo např. již z dříve zjištěných souvislostí mezi spojením teorie mysli s vývojem diskurzu (Hale, Tager-Flusberg, 2005) či novějších výsledků Fernandez (2013) poukazujících na podmíněnost komunikační kompetence dětí v sociálním kontextu vývojem sociálně-kognitivního uvažování vyššího řádu. Specifický kognitivní styl osob s PAS je odpovědný za rigiditu v myšlení, za obtíže v porozumění metakomunikaci, doslovné a přesné chápání instrukcí a situací. Je také důsledkem malé schopnosti či neschopnosti generalizace a problémů v recepci komplexních sociálních vztahů a situací (Matzies, 2010; Ošlejšková, 2006; Thorová, 2006).

Vrozené deficity v reciproční sociální interakci jsou také objasňovány teorií mysli a teorií centrální koherence. „Teorie mysli je specifická kognitivní schopnost, která umožňuje vytvářet systém úsudků a názorů o duševních stavech, které nelze přímo pozorovat. Jedná se o komplexní fenomén, který se u člověka vyvíjí od raného dětství a umožňuje dítěti chápat, že existuje i jiný svět, než který vnímá svými smysly“ (Baron-Cohen et al., in Hrdlička, Komárek, 2004, s. 26). Důsledkem neschopnosti uvědomění si duševních stavů jiných lidí je neporozumění lidským pocitům, deficity v recepci informací, které lidé již z předchozích zkušeností znají, a problémy s pochopením intencí ostatních osob (Baron-Cohen, 1997; Jelínková, 2010; Thorová, 2006). Centrální koherence je schopnost sumarizovat dílčí informace a vytvářet z nich tímto způsobem smysluplné celky (Gillberg, Peeters, 2003; Schopler, Lansing, Waters, 2000). Autorka teorie Uta Frith

zmiňuje, že její aberace se manifestuje myšlením ve fragmentech, obtížemi ve třídění informací do celků a problémy s vyvozováním a řazením informací a v rozsáhlých kontextech teorie mysli a mozkových odchylek, dále tyto teorie již přes dvacet pět let analyzuje a kriticky srovnává (Frith, 2014). Již dříve jsme navíc poukázali na komplikované a mnohdy nepředvídatelné kontexty neverbálních poruch učení, poruch autistického spektra, poruch chování a schizofrenie v důsledku pravohemisférových lézí u dětí a dospělých, na lateralizaci jazykových a řečových schopností, mimo jiné rovněž v kontextu teorie mysli (viz např. Semrud-Clikeman, Glass, 2008 nebo Champagne-Lavau, Joannette, 2009 in Vitásková, 2010; 2011).

Deficity a markantní difference pragmatické jazykové roviny jsou charakteristické pro diagnostickou kategorii poruch autistického spektra (PAS). Specifika narušené této jazykové roviny jsou zřejmá již v raném věku dítěte (aberace v pre-verbální vokalizaci), projektují se v užití gest (absence deklarativní gestikulace), v celé škále neverbální komunikace, determinují také její složku verbální a ovlivňují možnosti aplikace komunikace (Bondy, Frost, 2007, Boyd, 2011). Poruchy pragmatické jazykové roviny se dotýkají všech diagnóz patřících do PAS. Na skutečnost, že i přes možnou absenci obtíží dotýkajících se foneticko-fonologické jazykové roviny a aktivní slovní zásoby, vykazuje pragmatika komunikace u osob s Aspergerovým syndromem významná a sociální interakci znevýhodňující specifika, poukazuje výzkum, který uskutečnil Ramberg, Ehlers a Nydén (1996). Uvedení odborníci mapovali prezenci diferencí ve slovní zásobě, porozumění a pragmatice u tří heterogenních probandů. Výsledky studie poukazují, že Aspergerův syndrom má vzhledem k vysocefunkčnímu autismu a SLD signifikantně vyšší úspěchy ve verbálním IQ, což je reflexí dobré aktivní slovní zásoby, verbální paměti a schopnosti nápodoby u osob s tímto postižením, ale na druhou stranu homogenně detekované deficity v sociálních aspektech komunikace, tedy v pragmatické jazykové rovině. O pragmatické jazykové rovině jako bazálním problému v komunikační schopnosti u osob s PAS hovoří také Howlin (2005), podle níž hlavní problém převážně většiny osob s PAS nespočívá v tom, jaká slova používají, ale jak je používají. Podstatnou aberací pojící se s interferencí ve funkční komunikaci je nedostatek reciprocit a vzájemnosti v komunikaci. Její reflexí je snížená schopnost až neschopnost naslouchat sdělením druhého, absence radosti z rozhovoru, problémy s přizpůsobením se a s tím spojené „skákání do řeči“, nerespektování osobní zóny či ulpívání na oblíbeném, jednostranně zaměřeném tématu (Howlin, 2005). O inflexibilním kognitivním stylu a problémech s adaptací hovoří Jelínková (2009), která zároveň uvádí, že dopad těchto obtíží je evidentní v inklinaci pro verbální stereotypie, verbální rituály, logorheu či v preferenci vědeckých otázek a specifických témat na úkor funkční komunikace. Obtíže související s pragmatickou jazykovou rovinou u osob s PAS mají neurobiologickou bázi, což je zřejmé například i z výsledků studie uskutečněné Tesingem, Buitelaarem, Peterssonem et al. (2009). Dle dílčích výsledků daného výzkumu dochází u osob s PAS (především u lidí s Aspergerovým syndromem) k zvýšené aktivitě v pravostranném frontálním gyru – Brodmann oblast 47 (zmapováno prostřednictvím fMR), což je dle autorů šetření vnímáno jako kompenzace cerebelárních deficitů. Odlišnosti ve zpracování emočních výrazů v tváři bylo předmětem výzkumu Critchleye a kol. (2000 in Koukolík, 2002). Při zpracování emočně saturovaných informací se u osob s PAS odlišně vzhledem k intaktním osobám aktivovala oblast mozečku, střední části limbického systému a spánkových korových oblastí. Osoby s PAS na rozdíl od kontrolní skupiny neaktivovaly oblast levé amygdaly a levou polovinu mozečku (in *ibid.*). Uvedené je v reciproční vazbě s výše zmíněnou teorií mysli, jejíž narušení u osob s PAS predisponuje deficity v recepci emotivity a její regulace u druhého člověka, současně s např. obtížemi ve vnímání seriálně řazených sekvencí událostí apod. (Leggio, Molinari, 2015).

Diagnostika pragmatické jazykové roviny u osob s PAS

Efektivní stimulaci pragmatické jazykové roviny předchází podrobná diagnostika a diferenciální diagnostika dílčích symptomů, jež jsou v recipročním vztahu s funkčním užitím komunikace v sociálním kontextu. Pragmatickou jazykovou rovinu lze diagnostikovat různými metodami a postupy, mezi které náleží testové materiály, rozhovor, pozorování a metoda analýzy spontánních vzorků řeči (Jehličková 2012 in Vrbová, 2012). Evidujeme testy zaměřené na pragmatickou jazykovou rovinu v zahraničí (viz níže) či testy, které konstruovali psychologové či psychiatři, ale přesto můžeme říci, že v České republice v současné době absentuje diagnostický materiál cílený primárně na hodnocení pragmatické jazykové roviny u osob s PAS, který by bylo možné plně využít v rámci logopedické praxe. Daná skutečnost byla incitívou k záměru jeho tvorby, což je dílčí plánovaný výstup projektu *Pragmatická jazyková rovina u osob s poruchami autistického spektra* podpořeného GAČRem (14-31457S, 2014/2016, řešitel: Vitásková), o jehož výsledcích pojednáváme v následující části příspěvku. Nyní uvedeme ukázky možnosti diagnostiky této jazykové roviny s odkazy jak na tuzemské,

tak zahraniční eventuality. Diagnostika pragmatické jazykové roviny, vzhledem k variabilitě a perfuznosti symptomů reflektující se primárně v narušené komunikační schopnosti by měla být především úlohou logopeda. Samozřejmě komplexní náhled je na danou oblast vytvořen jen v případech interdisciplinární kooperace s psychologem, psychiatrem, případně s neurologem a speciálním pedagogem.

Mikulajová (2003) uvádí, že k dosažení kvalitní diagnostiky je potřeba využívat také anamnestické údaje o dítěti, analýzu jeho spontánního projevu, pozorování a rozhovor. Pragmatiku je potřeba studovat také společně s natáčením videozáznamu nejlépe v přirozeném prostředí dítěte (doma, ve škole), jen díky tomu mohou být objektivněji zachyceny všechny projevy narušení. Obecný postup při diagnostice narušeného vývoje, který lze modifikovat i na vyšetření pragmatiky prezentuje Bernsteinová a Tiegermanová (in *ibid.*). Mezi další pomocné diagnostické návody lze považovat Heidelberský test řečového vývoje (HSET), jehož výsledky však nejsou zcela významné vzhledem k chybějící české standardizaci (Grimmová, Schöler, Mikulajová, 1997). Za velmi přínosnou je dnes jistě považována výzkumná činnost odborníků, kteří se podíleli na vytvoření zcela nového diagnostického nástroje pod názvem Dotazník funkcionální komunikace (DFK) (*Dotazník funkcionální komunikace, 2014*).

Na Slovensku je dalším příkladem test z roku 1998 Vyšetrenie funkcionálnej komunikácie VFK (Cséfalvay, Demovičová) (Mikudová, 2014). Poměrně novou prakticky pojatou publikaci zaměřující se na diagnostiku nejen pragmatické jazykové roviny, ale i dalších oblastí, představuje kolektiv autorů s názvem Diagnostické domény pro žáky s narušenou komunikační schopností především pro účely pracovníků SPC. Materiál poskytuje pomocí pětistupňové škály zhodnocení pragmatické jazykové roviny a specificky také neverbální komunikace u dětí. Ve stejném kontextu také uvádí výčet dalších pomocných diagnostických materiálů: Mnichovská funkcionální vývojová diagnostika pro děti od 0–3 let (1990), Bayleyové standardizovaná stupnice dětského vývoje (1983), Kovaříkův vývojový screening (1979), Vinlandská škála sociální zralosti – VABS (1965). (Jehličková in Vrbová, 2012, s. 39). Na diagnostiku pragmatických funkcí jazyka je zaměřen například Test of Pragmatic Language (TOPL), Phelps-Terasaki, Phelps Gunn, 1992, dále také Test of Language Competence-Expanded Edition, Secord E. (1989) (Čadilová, Thorová, Žampachová, 2012). Jako screeningovou techniku PAS ale s absencí bližší pozornosti věnované pragmatické jazykové rovině můžeme zmínit DACH (Dětské autistické chování), které detekuje narušení verbální, neverbální komunikace a sociálního chování nebo strukturované vyšetření prostřednictvím testu ADOS (Autism Diagnostic Observation Schedule) (Thorová, 2006). Geneze evaluace a selekce nejvhodnějšího a pragmaticko-jazykově citlivého a relativně reliabilního testu však svědčí o stále ještě nedostatečně prověřené oblasti. O určité limitaci a kritice TOPL ve prospěch užití CCC-2 testového materiálu lépe reflektující stupeň pragmatické poruchy např. hovoří studie Volden, Phillips (2010). Hodnocení dětské komunikace – CCC-2 (Children's Communication Checklist) představuje screening všech komunikačních obtíží včetně identifikace poruch pragmatiky. První testování realizuje rodič či jiný dospělý, který je bezprostředně v blízkosti osoby s PAS. Mezi hodnotící kategorie patří zahájení a scénář promluvy, použitý jazyk, kontext, neverbální komunikace, opakující se zájmy, frekvence a četnost mluvy, využívání a porozumění společenských pravidel, schopnost řídit konverzaci, chápání humoru apod. Vyhodnocení trvá 15 minut, po tomto čase je záznamový arch předán odborníkovi, který uskuteční vyhodnocení (Volden, Coolican et al., 2008; Reisinger et al., 2011).

Metodologické aspekty výzkumného šetření

V této části příspěvku přiblížíme partikulární výsledky výzkumného šetření uskutečněného v rámci projektu s názvem Pragmatická jazyková rovina u osob s poruchami autistického spektra (14-31457S, 2014/2016, řešitel: Vitásková) podpořeného Grantovou akademií České republiky (GAČR) a realizovaného na Ústavu speciálněpedagogických studií pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Budeme pojednávat o dílčí části výzkumu, pro jejíž realizaci byla za hlavní výzkumnou metodu zvolena metoda dotazníkového šetření. Dotazník se stával z 20 položek, které byly v převážné většině (n=17) semistrukturovaného charakteru. Jeho součástí byl informovaný vstup o daném výzkumu, ujištění o anonymnosti šetření a závěrečný prostor pro případné poznámky a připomínky. Při jeho konstrukci jsme preferovali on-line verzi vytvořenou prostřednictvím služby google drive. Dotazník byl následně distribuován elektronickou cestou, přičemž kontakty na jednotlivé respondenty – tedy logopedy působící v rezortu ministerstva zdravotnictví, ministerstva školství a ministerstva práce sociálních věcí, byly získány prostřednictvím kontaktních e-mailových adres volně přístupných na webových stránkách. Jednalo

se především o webovou adresu Asociace klinických logopedů České republiky (dostupné na: <http://www.klinickalogopedie.cz/index.php?pg=verejnost--adresar-logopedickych-pracovist>), dále na adresáři SPC logopedických (dostupné na: <http://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/deti-se-zdravotnim-postizenim/deti-s-poruchami-reci/kde-hledat.shtml>) a prostřednictvím dalších, individuálně dohledávaných kontaktů.

Dotazník byl distribuován 15. 3. 2014 a celkový počet distribuovaných dotazníků byl 745 (kliničtí logopedi n=421, logopedi ve školství n=257, logopedi v sociálním rezortu n=67).

Výzkumné cíle

V předkládaném příspěvku se zaměříme na následující výzkumné cíle:

1. Zjistit, zda oslovení respondenti vnímají důležitost zaměření se na pragmatickou jazykovou rovinu.
2. Analyzovat, zda logopedi ČR aplikují v rámci logopedické intervence u osob s PAS diagnostické nástroje pro pragmatickou jazykovou a také zmapovat, o jaké diagnostické materiály se jedná.
3. Detekovat, na které komunikační oblasti se následně logopedi ČR u osob s PAS orientují.

Výzkumné otázky

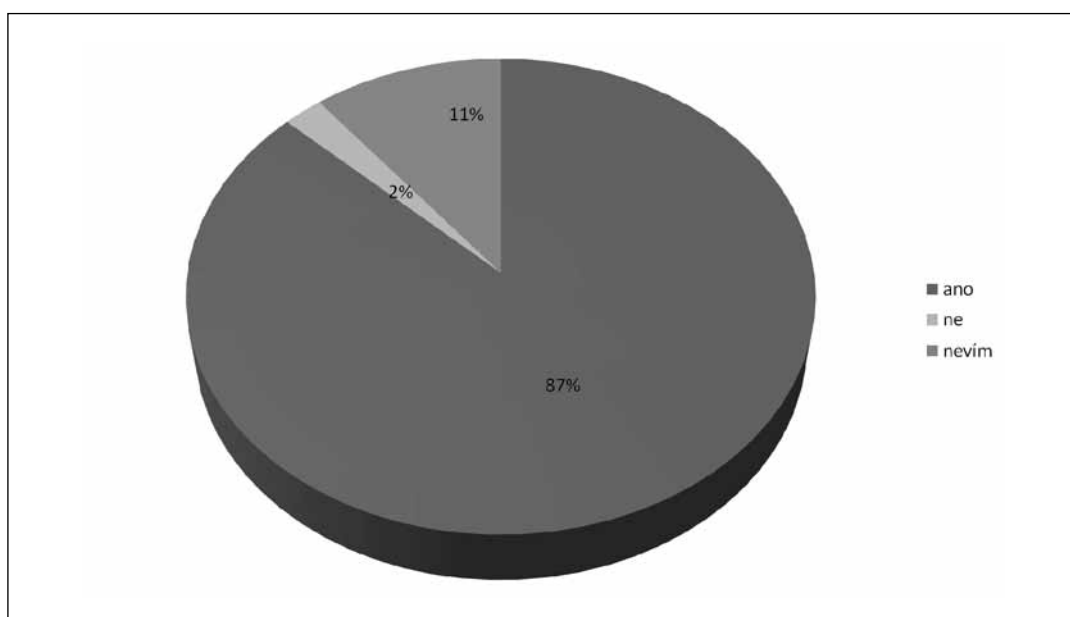
K výzkumným otázkám náleží:

1. Vnímají oslovení respondenti důležitost v zaměření se na pragmatickou jazykovou rovinu?
2. Aplikují logopedi ČR v rámci logopedické intervence u osob s PAS diagnostické nástroje pro pragmatickou jazykovou rovinu? O jaké konkrétní materiály se jedná?
3. Na které komunikační oblasti se logopedi ČR u osob s PAS orientují?

Výsledky výzkumného šetření

První oblastí, o které budeme pojednávat je zmapování toho, zda oslovení respondenti (logopedi České republiky) považují zaměření se na pragmatickou jazykovou rovinu u osob s PAS za důležitou.

Graf 1: Reflexe důležitosti zaměření se na pragmatickou jazykovou rovinu u osob s PAS

Z výše prezentovaného grafu č. 1 vyplývá, že hlavní zastoupení zaujímá kladné stanovisko k diagnostice a stimulaci pragmatické jazykové roviny – 87 % respondentů inklinuje k danému vyjádření. Negativní reflexe je zastoupena 2% saturací – tedy 4 respondenti udávají, že není významná diagnostika a stimulace pragmatické jazykové roviny. Vyšší procentuální zastoupení představuje kategorie „nevím“, se kterou souhlasí 19 respondentů (11 %), kterou nemůžeme vnímat za zanedbatelnou, ale naopak za poukazující na nedostatečnou informovanost v dané oblasti.

Na tuto položku dotazníku bylo v přímé návaznosti odůvodnění zvolené odpovědi. Z jednotlivých odpovědí vybíráme:

R1: „Aby došlo k vzájemnému porozumění, zhodnocení aktuálních schopností komunikovat, bariér v komunikaci. Zlepšení kvality života s využitím všech prostředků komunikace. Bez pochopení pragmatické roviny je jazyk pro komunikaci v podstatě bezcenný.“

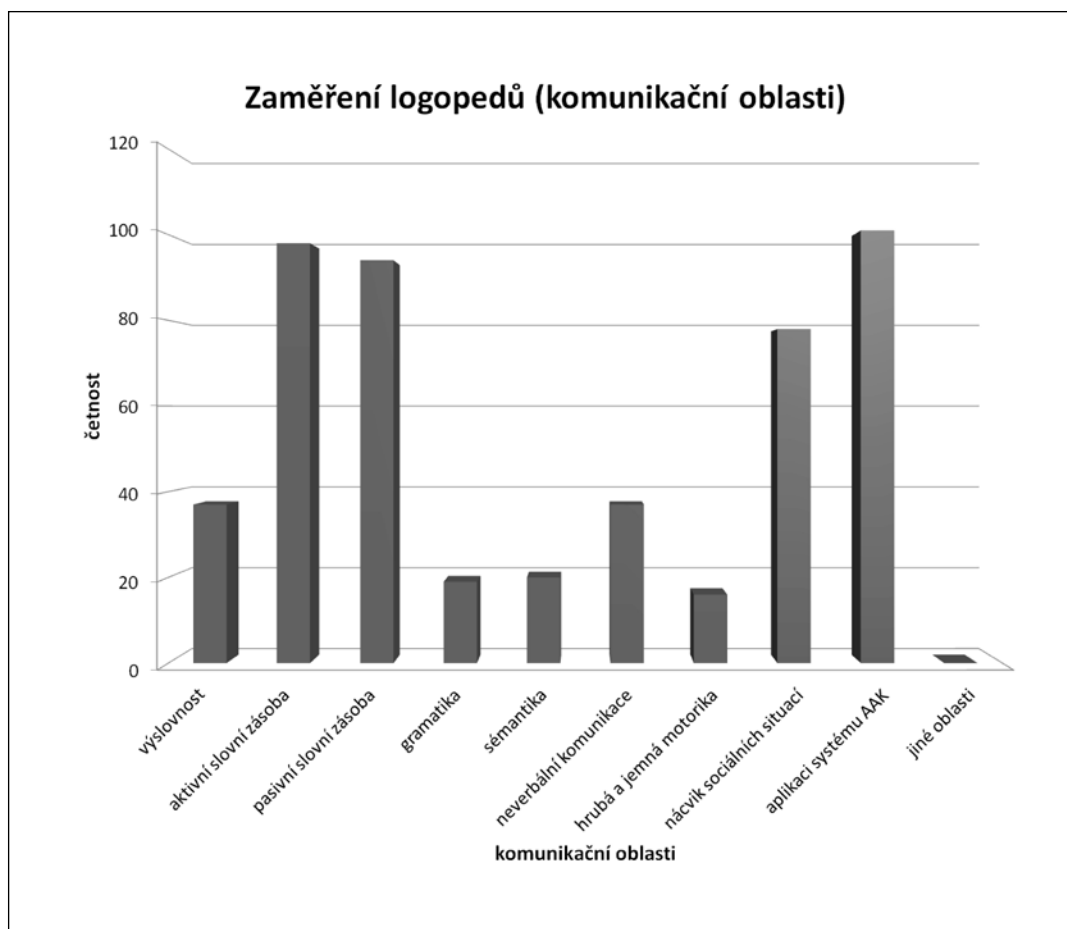
R2: „Protože všechny osoby s PAS mají tuto rovinu porušenou a pak se vlastně nedomluví, vzniká hodně nedorozumění a dochází ke stresu atd. Možná by se v rámci získané sebedůvěry při úspěšném rozvoji této jazyk. **R3:** Roviny mohly též rozvinout komunikační schopnosti a tím pádem společenské uplatnění osoby s PAS.“

„Umožňuje cíleně zaměřit terapii a tím rozvinout pragmatickou jazykovou rovinu. V naší praxi na to nebývá čas, ale je to důležité pro život (školka, rodina, škola apod. by na to měli stále myslet).“

Zaznamenané odpovědi jsou obsahově správné, dobře popisují podstatu důležitosti v zaměření se na pragmatickou jazykovou rovinu u osob s PAS. Bohužel nebyly negativní odpovědi blíže specifikované.

Níže prezentující data se vztahují ke komunikačním oblastem, které jsou následně v rámci logopedické intervence u osob s PAS logopedi intervenována. Zaměření se na uvedené oblasti rovněž vnímáme za reflexi znalosti bazálního jazykového problému u osob s PAS – tedy deficitů v pragmatické jazykové rovině, která je také v přímé souvislosti s recepcí významnosti diagnostiky pragmatické jazykové roviny u osob s PAS.

Graf 2: Komunikační oblasti

Výše vizualizovaný graf č. 2 znázorňuje, na které oblasti komunikace se logopedi v rámci realizované logopedické intervence zaměřují. Z výsledků je zřejmé, že v největší četnosti (N=101; 20,2 %) logopedi aplikují prvky alternativní a augmentativní komunikace. Následující pozice náleží rozvoji aktivní slovní zásoby (N=98; 19,6 %), pasivní slovní zásoby (N=94; 18,8 %) a nácviku sociálních situací (N=78; 15,6 %). Podíváme-li se na antagonistickou pozici, tak v nejmenších ukazatelích je logopedická intervence cílená na hrubou a jemnou motoriku (N=16; 3,2 %), gramatiku (N=19; 3,8 %), sémantiku (N=20; 4 %) a výslovnost (N=37; 7,40 %).

Můžeme říci, že i v oblasti cíleného rozvoje evidujeme insuficientní séry související s hrubou a jemnou motorikou (daná oblast zaznamenána pouze 16 respondenty). Dle výpovědí jednotlivých respondentů dále za významně nedostačující považujeme rozvoj gramatiky, která vzhledem k obtížím s generalizací a kognitivní flexibilitou, je další významně deficitní oblastí. Nízkou četností saturaci zaznamenáváme také v případě neverbální komunikace, která rovněž představuje markantní diference u osob s PAS.

Nyní budeme hovořit o recepci komunikační oblasti, kterou logopedi u osob s PAS vnímají za narušenou a následně o diagnostických materiálech, jež u osob s PAS za účelem diagnostiky aplikují. Znalost aberantní jazykové roviny je primárním předpokladem vhodně orientované logopedické intervence i adekvátně zvolené náplni intervence.

Tab. 1: *Recepce narušené komunikační schopnosti u osob s PAS*

<i>komunikační oblast</i>	<i>četnost</i>	<i>procentuální četnost</i>
<i>foneticko-fonologická jazyková rovina</i>	56	9,44
<i>morfologicko-syntaktická jazyková rovina</i>	74	12,48
<i>lexikálně-sémantická jazyková rovina</i>	82	13,83
<i>pragmatická jazyková rovina</i>	132	22,26
<i>neverbální komunikace</i>	92	15,51
<i>hrubá a jemná motorika</i>	34	5,73
<i>oromotorika</i>	28	4,72
<i>specifika ve vizuálním a auditivním vnímání</i>	86	14,50
<i>jiné</i>	1	0,17
<i>nevím</i>	8	1,35
Σ	593	100

Z uvedené tabulky č. 1 je patrné, že v největší míře (N=132; 22,26 %) logopedi recipují za narušenou oblast pojící se s pragmatickou jazykovou rovinou, což můžeme považovat za pozitivní výsledek, protože deficity této sféry jsou pro osoby s PAS charakteristické. S pragmatickou jazykovou rovinou je v úzké vazbě neverbální komunikace, kterou zaznamenalo 92 respondentů (15,51, %). V případě této kategorie je četnost již nižší, zaujímá ale druhou frekvenční pozici. Následující četnost je specifická pro jiné variabilní symptomy, ke kterým náleží specifika ve vizuálním a auditivním vnímání (N=86; 14,50 %), následně pro lexikálně-sémantickou jazykovou rovinu (N=82; 13,83 %) a morfologicko-sémantickou jazykovou rovinu (N=74; 12,48 %).

Za jednu z nejnižše saturovaných lze považovat aberace v hrubé a jemné motorice (N=34; 5,73 %) a oblast oromotorických obtíží (N=28; 4,72 %). I přes to, že jsou uvedené obtíže detekované v nejmenším početním zastoupení, můžeme je v rámci klinického obrazu PAS zaznamenat, a to především u diagnóz Aspergerův syndrom či Atypický autismus a jejich prevalence může znamenat ztížení realizace logopedické intervence a také kontraindikaci v aplikaci intervenčních postupů vyžadujících jemnou a precizní oromotoriku, hrubou a jemnou motoriku.

Zaměříme-li se na diagnostiku pragmatické jazykové roviny je zřejmé, že 69 respondentů z celkového počtu 118 logopedů, kteří mají v péči osoby s PAS, se cíleně zaměřuje na diagnostiku pragmatické jazykové roviny. Jedná se o 58,47 %, tedy mírně nadprůměrnou inklinaci, kterou nemůžeme, vzhledem k bázi problematiky PAS vnímat za dostačující.

Nyní specifikujeme diagnostické nástroje aplikované při diagnostice pragmatické jazykové roviny u osob s PAS. Pro zmapování této oblasti byla v dotazníku vymezena otevřená položka, v rámci které měli dotazovaní uvést konkretizaci nástrojů využívaných pro diagnostiku této oblasti komunikace. V následujícím textu uvádíme vybrané přímé výpovědi od respondentů.

R1: „HSET test, jinak nemám diagnostické materiály, vlastní modifikace, pozorování, rozhovor. Nestand. H-S-E-T, dále některé testy pro afatiky nebo jejich části odpovídající věku. Bez nástrojů, standartní otázky, situační a příběhy.“
R2: „Žádné, jedná se o zhodnocení a popsání projevů a zvláštností spadajících do pragmatické jazykové roviny. Porozumění pokynům, obrázkům, výběr obrázků, dějové obrázky, obrázky, kde se odehrává nějaká specifická situace - pozdrav, atd.“
R3: „Chápání ANO-NE sekvencí, výběr z možností. Hodnotím ji, jak ji vnímám. Rozhovor s doprovodem, pozorování, komunikace s pacientem. Pozorování, kvalitativní zhodnocení. Zjišťovala bych, na jaké úrovni osoba komunikuje se svými blízkými nebo cizími osobami, jak je schopna se učit, jak a zda udržuje zrakový kontakt, jestli používá nějaké komunikační pomůcky apod.“
R4: „PEP-R, o žádném nevím. Bohužel nemám žádný diagnostický nástroj, na základě orientačního logopedického vyšetření posoudíme, v čem narušená pragmatická rovina řeči (udržení očního kontaktu, udržení tématu, dialogu, skákání do řeči, vykání, tykání apod.). Pozorování, rozhovor s rodiči, anamnestické údaje, hry.“

Uvedené repliky poukazují na hlavní problém týkající se absence diagnostických testů hodnotících pragmatickou jazykovou rovinu v České republice. Na dané skutečnosti se shodují všichni výše prezentovaní respondenti, kteří poukazují na tuto insuficienci a v praxi se orientují především na základě vlastního pozorování či rozhovoru.

Závěr

Prezentované dotazníkové šetření je dílčím výstupem projektu GAČR (14-31457S, 2014/2016, řešitel: Vitásková) jehož ústřední oblastí je pragmatická jazyková rovina u osob s poruchami autistického spektra (PAS). Důvodem výběru této problematiky je aktuálnost PAS reflektující se ve zvyšující se prevalenci osob s PAS, v nárůstu nákladů VZP (o 21 %) a v preferovaném integračním a inkluzivním trendu ve speciální pedagogice. Markantním a specifickým symptomem determinujícím psychosociální vývoj dítěte s PAS a následné jeho vzdělávání i pracovní uplatnění jsou deficity zasahující narušenou komunikační schopnost, primárně pragmatickou jazykovou rovinu.

Ústřední sférou šetření je oblast diagnostiky. Podíváme-li se na komunikační oblasti, které jsou u osob s PAS v rámci logopedické intervence diagnostikovány, náleží sem především aktivní slovní zásoba (15,90 %) a pasivní slovní zásoba (15,61 %). Další pozice patří výslovnosti (15,03 %) a nácvičku sociálních situací (15,03 %). Je zřejmé, že i přes to, že oslovení respondenti z 87 % považují zaměření se na pragmatickou jazykovou rovinu za významné, v praxi se orientují stále především na aktivní slovní zásobu, pasivní slovní zásobu a na výslovnost, tedy na foneticko-fonologickou jazykovou rovinu. Dále je zřejmé, že pouze 40 % respondentů aplikuje konkrétní diagnostické nástroje pro hodnocení narušené komunikační schopnosti u osob s PAS a konkrétně na diagnostiku pragmatické jazykové roviny se zaměřuje pouze 58 % respondentů, přičemž z jednotlivých odpovědí je patrné, že respondenti poukazují na absenci diagnostického materiálu směřovaného na pragmatickou jazykovou rovinu u osob s PAS a v praxi preferují primárně vlastní pozorování či rozhovor. Při realizaci logopedické intervence logopedi nejvíce používají pomůcky související s alternativní a augmentativní komunikací, dále tzv. klasický obrázkový materiál, který je běžnou součástí vybavení logopedických pracovišť a logopedické softwarové programy. Z konkrétních materiálů aplikovaných v rámci intervence můžeme jmenovat TEACCH program, VOKS, PECS, materiál získaný v rámci kurzu absolvovaného v APLA Praha a publikaci Logopedická intervence u osob s poruchami autistického spektra (Říhová, Vitásková, 2012).

Předkládaný příspěvek poukázal na stávající situaci v diagnostice pragmatické jazykové roviny u osob s PAS z aspektu logopedů České republiky. Poodhalil deficitní oblasti a podotkl na absenci tuzemského diagnostického materiálu směřovaného na pragmatiku u osob s PAS, jehož tvorba je následujícím dílčím výstupem projektu GAČR (GAČR, 14-31457S, 2014/2016, řešitel: Vitásková).

Seznam použité literatury

- Baron – Cohen, S. (1997). *Mindblindness: An Essay on Autism and Theory of Mind*. Cambridge (USA): MIT Press.
- Bondy, A., & Frost, L. (2007). *Vizuální komunikační strategie v autismu*. Praha: Grada.
- Boyd, B. (2011). *Výchova dítěte s Aspergerovým syndromem*. Praha: Portál.
- Čadilová, Z., Thorová, K., & Žampachová, Z. a kol. (2012). *Katalog posuzování míry speciálních vzdělávacích potřeb, část II. Diagnostické domény pro žáky s poruchami autistického spektra*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Cséfalvay, Z., & Lechta, V. a kol. (2013). *Diagnostika narušené komunikační schopnosti u dospělých*. Praha: Portál.
- Dotazník funkcionální komunikace (DFK). 2013. In: *Fakultní nemocnice Brno* [online]. © 2014 [cit. 2014-04-06]. Dostupné z: <http://www.fnbrno.cz/nemocnice-bohunice/neurologicka-klinika/dotaznik-funkcionalni-komunikace-dfk/t4546>.
- Fernandez, C. (2013). Mindful storytellers: Emerging pragmatics and theory of mind development. *First Language*, 33 (1), 20-46. doi:10.1177/0142723711422633
- Frith, U. (2014). Autism - are we any closer to explaining the enigma? *Psychologist*, 27(10), 744-745.
- Gillberg, CH., & Peeters, T. (2003). *Autismus – zdravotní a výchovné aspekty*. Praha: Portál.
- Greenspan, S. I., & Shanken, S. G. (2004). *Der erste gedanke. Frühkindliche Kommunikation und die Evolution menschlichen Denkens*. Printed in Germany: Beltz.
- Grigirenko El., Klin A., & Volkmar F. (2003). Annotation: Hyperlexia: disability or superability? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 1079–1091.
- Grimmová, H., Schöler, H., & Mikulajová, M. (1997). *Heidelberský test vývoje řeči H-S-E-T. 2*. Brno: Psychodiagnostika.
- Hale, C.M, Tager-Flusberg, H. (2005). Social communication in children with autism. The relationship between theory of mind and discourse development. *Autism*, 9 (2), 157-178. doi: 10.1177/1362361305051395
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Howlin, P. (2005). *Autismus u dospívajících a dospělých*. Praha: Portál.
- Hrdlička, M., Komárek, V. (2004). *Dětský autismus*. Praha: Portál.
- Jelínková, M. (2009). *Vzdělávání a výchova dětí s autismem*. Praha: IPPP.
- Jelínková, M. (2010). *Autismus – pervazivní vývojové poruchy*. Praha: Autistik.
- Koukolík, F. (2002). *Lidský mozek: funkční systémy, normy a poruchy*. Praha: Portál.
- Leggio, M., & Molinari, M. (2015). Cerebellar Sequencing: a Trick for Predicting the Future. *Cerebellum*, 14(1), 35-38. doi:10.1007/s12311-014-0616-x
- Lechta, V. a kol (2011). *Terapie narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál.
- Lechta, V. a kol. (2003). *Diagnostika narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál.
- Matzies, M. (2010). *Sozialtraining für Menschen mit Autismus-Spektrum-Störungen*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Mikudová, H. (2014). *Pragmatická jazyková rovina u osob s poruchami autistického spektra*. Olomouc. Diplomová práce. Vedoucí práce: Říhová.
- Mikulajová, M. (2003). *Diagnostika narušeného vývoje řeči*. In Lechta, V. et. al. *Diagnostika narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál.
- Ošlejšková, H. (2006). Autismus. Neurologické, behaviorální a kognitivní projevy. *Pediatric pro praxi*, 5 (4), 189–191.
- Popovič, I. (2012). Činnost logopedických pracovišť v ČR v roce 2011. *ÚZIS ČR, Aktuální informace č. 18/2012*. [cit. 2013-06-08]. Dostupné z: <http://www.uzis.cz/rychle-informace/cinnost-logopedickych-pracovist-cr-roce-2011>.
- Ramberg, CH., Ehlers, S., Nydén, A., Johansson, M., & Gillberg, CH. (1996). Language and pragmatic functions in school-age children on the autism spectrum. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 31(4), 387-413. doi: 10.3109/13682829609031329.
- Reisinger, L, Cornish, K., & Fombonne, É. (2011). Diagnostic differentiation of autism spectrum disorders and pragmatic language impairment. *Journal Of Autism And Developmental Disorders*, 41(12), 1694-1704. doi:10.1007/s10803-011-1196-y
- Říhová, A., & Vitásková, K. (2012). *Logopedická intervence u osob s poruchami autistického spektra*. Odborná publikace pro logopedy. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Schopler, E.; Lansingová, M., Watersová, L. (2000). *Výukové aktivity pro děti s autismem*. Praha: Modrý klíč.

- Simpson, R., L. (2005). *Autism Spectrum Disorders. Interventions and Treatments for Children and Youth*. California: Corwin Press.
- Škodová, E., Jedlička, I. a kol. (2003). *Klinická logopedie*. Praha: Portál.
- Social Language Use (Pragmatics) [online]. American Speech-Language-Hearing Association ASHA, © 1997-2014 [cit. 2014-02-11]. Retrieved from <http://www.asha.org/public/speech/development/pragmatics.htm>
- Tesing, C. M. J., Buitelaar, & J. K., Petersson, K. M. (2009). Neural correlates of pragmatic language comprehension in autism spectrum disorders. *Brain*. 132(7), 1941-52. doi: 10.1093/brain/awp103
- Thorová, K. (2006). *Poruchy autistického spektra*. Praha: Portál.
- Vitásková, K. (2010). Pravoemisférové deficity v oblasti narušené komunikační schopnosti a jejich dopad na edukaci. In: *Zborník z príspevkov z III. medzinárodnej špeciálnopedagogickej konferencie konanej v dňoch 23.–24. septembra 2010 v Bratislavě*. 221–227. Bratislava: IRIS.
- Vitásková, K. (2011). Vybrané pravoemisférové deficity v logopedii a jejich etiologická a symptomatologická provázanost. In: *KOMUNIKACE A HANDICAP. Sborník textů mezinárodní vědecké konference*. Gaudeamus: Hradec Králové. 199-211.
- Vitásková K. a kolektiv (2013). *Vybrané typy narušené komunikační schopnosti v interdisciplinárním přístupu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Volden, J., & Phillips, L. (2010). Measuring pragmatic language in speakers with autism spectrum disorders: Comparing the children's communication checklist--2 and the test of pragmatic language. *American Journal of Speech-Language Pathology*. 19(3), 204-212.
- Volden, J., Coolican, J., Garon, N., White, J., & Bryson, S. (2009). Brief Report: Pragmatic Language in Autism Spectrum Disorder--Relationships to Measures of Ability and Disability. *Journal Of Autism And Developmental Disorders*, 39(2), 388-393..
- Vrbová, R. et al. (2012). *Katalog posuzování míry speciálních vzdělávacích potřeb. Část II. (Diagnostické domény pro žáky s narušenou komunikační schopností)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Wallace L.G. (2008). Neuropsychological studies of savant skills: Can they inform the neuroscience of giftedness? *Roeper Review*, 30, 229-246.

OSOBNOSTNÉ KORELÁTY ODOLNOSTI V DODRŽIAVANÍ PREDSAVZATÍ PERSONALITY CORRELATES OF RESISTANCE IN COMPLIANCE WITH RESOLUTIONS

Mgr. Radka Čopková

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Slovenská republika,
radka.copkova@gmail.com

Abstrakt: *Isté spetrenie výskumu problematiky sebakontroly v oblasti plnenia stanovených cieľov prináša tematika predsavzatí a ich dodržiavania. Odolnosť v dodržiavaní predsavzatí sa javí ako fenomén spájajúci v sebe prvky vysokej miery sebakontroly, pevnej vôle a odolnosti voči vplyvu pokušení. Dôkazom je aj empirické potvrdenie vzťahu tohto konštruktú so sebakontrolou (Lovaš, Čopková, 2012), ktorý nám objasňuje fungovanie mechanizmu odolnosti v dodržiavaní predsavzatí z jeho procesuálnej stránky. Výzvou pre nasledujúci výskum sa pre nás naopak stala otázka, odrazom ktorých stabilných osobnostných charakteristík je schopnosť odolávať pokušeniam, resp. dodržiavať predsavzatia, čo sme sa pokúsili zistiť prostredníctvom osobnostného dotazníka NEO-FFI (Ruisel, Halama, 2007) a metodiky skonštruovanej špeciálne na účely zachytenia fenoménu odolnosti v dodržiavaní predsavzatí. Výsledné zistenia sú prezentované v príspevku.*

Abstract: *Resistance in compliance with resolutions brings some diversification to the self-control research in the area of goal attainment. It seems to be a phenomenon combining issues of high self-control, willpower and resistance to temptations. We consider the empirical confirmation of the relationship between resistance in compliance with resolutions and self-control construct (Lovaš, Čopková, 2012) as the proof explaining process aspects of mechanism of resistance in compliance with resolutions. The challenge for the next research was to identify those stable personality characteristics reflecting the ability of resisting to temptation, respectively complying with the resolutions, what we tried to find out by using a personality questionnaire NEO-FFI (Ruisel, Halama, 2007) and the method designed specifically for the purpose of capturing the phenomenon of resistance in compliance with resolutions. The result findings are presented in the paper.*

Keywords: *resistance to compliance with resolutions, willpower, goal, self-control, conscientiousness*

Kľúčové slová: *odolnosť v dodržiavaní predsavzatí, vôľa, cieľ, sebakontrola, svedomitosť*

Príspevok je podporený grantovým projektom VEGA 1/0924/15 Procesy sebaregulácie v dosahovaní distálnych cieľov

Úvod

Výskum cieľov, procesu ich stanovovania a dosahovania je súčasťou celého spektra psychologických disciplín. Pomerne často sa s touto témou stretávame v organizačnej alebo školskej psychológii, kde hrajú prím najmä skupinové a vzdelávacie ciele. Predmetom nášho záujmu sa však stali osobné ciele so špecifickým charakterom – predsavzatia, resp. odolnosť v ich dodržiavaní vzťahujúca sa na situácie, keď je človek vystavovaný vplyvu konkurenčných lákadiel. Východiskom sa pre nás stali doteraz nadobudnuté poznatky o podstate tohto procesu vyplývajúce z teórie sebakontroly a vôle, ktoré nás nabádali k tomu, aby sme zvolenú problematiku objasnili aj v jej osobnostnej rovine.

Cieľ

O cieľi ako o relatívne širokom konštrukte pojednáva definícia Austina a Vancouvera (1996), ktorá o ňom hovorí ako o internej reprezentácii želaných stavov, kde sú tieto stavy považované za výsledky, udalosti alebo procesy. Vnútorne reprezentované želané stavy sa pohybujú od biologicky stanovených vzťažných bodov pre interné procesy (ako je telesná teplota) až po komplexné kognitívne zobrazenia požadovaných výsledkov (napr. kariérny postup). Rovnako môžu ciele variovať od momentálnych po celoživotné a od neurologických až po tie interpersonálne. Rôznorodosť definícii cieľa vy-

plýva aj z aspektov, ktoré sú pri jeho popise zohľadňované. V jednom sa však všetky definície zhodujú a to v tom, že ciele nie je možné skúmať a porozumieť im ak sú izolované od ostatných cieľov a taktiež je nutné zohľadňovať súhrn kognitívnych, behaviorálnych a afektívnych odpovedí sprevádzajúcich dosahovanie cieľov. Definície cieľa sa líšia aj vzhľadom od jednotlivých prístupov k tomuto konštraktu. Jedna z najuniverzálnejšie používaných hovorí o cieľi ako o kognitívnej reprezentácii želaného konečného stavu, ktorý má dopad na hodnotenia, emócie a správanie (Fishbach, Ferguson 2007).

Štúdium cieľov je sprevádzané štyrmi hlavnými témami vzťahujúcimi sa k ich podstate (Moskowitz, Grant, 2009). V prvom rade sú ciele považované za mentálne reprezentácie viažuce sa s podnetmi z prostredia, pričom spájajú človeka so situáciou prostredníctvom špecifikácie ich vhodnosti (afektu a hodnoty) a uskutočniteľnosti (účinnosti a príležitosti). Ciele poskytujú človeku význam a pocit, že má kontrolu nad svojim prostredím. Ciele prepájajú chťič človeka s inštrumentálnou činnosťou (kognitívnu a behaviorálnu) prostredníctvom riadenia jeho styku so svetom. Ciele si takisto nevyžadujú uvedomenie každého z cieľov alebo ich dôsledkov, fungujú teda aj na nevedomej úrovni (Moskowitz, Grant, 2009)

Stanovovanie a dodržiavanie cieľov

Jednou z ciest, ktorými sa ľudia snažia nájsť v živote tú správnu motiváciu k zmene, je stanovovanie si osobných cieľov. Každodennou skúsenosťou je však aj fakt, že jednoduché vytvorenie zoznamu cieľov mnohokrát nepostačuje na to, aby viedlo k ich úspešnému splneniu. Výskumné zistenia pochádzajúce z posledného desaťročia poukazujú na tri hlavné dôvody, resp. komplikácie, prečo je vytváranie zoznamu cieľov tak často neefektívne.

Po prvé, ľudia si stanovujú málo štruktúrované ciele. Stanovujú si buď priveľa cieľov, prípadne si stanovujú ciele, ktoré sú v rozpore s inými, skôr vytvorenými (Baumeister, Heatherton, 1996). Prípadne sú ciele príliš nejednoznačné, príliš náročné na splnenie alebo sa týkajú príliš vzdialenej budúcnosti na to, aby mohli slúžiť ako vodca aktuálneho správania sa jedinca (Austin, Vancouver, 1996). Relevantné výskumné zistenia dokazujú, že špecifické, proximálne a primerane vyzývajúce ciele sú s vyššou pravdepodobnosťou dosiahnuteľné, navyše, ak jedinec disponuje silným pocitom vlastnej sebaúčinnosti (Bandura, 2001). Druhým dôvodom vedúcim k neschopnosti dosiahnuť ciele je to, že ľudia veľmi často nezvážia dostatočne dôvody, kvôli ktorým si daný cieľ stanovujú. Namiesto toho, aby si stanovovali ciele reflektujúce ich záujmy a osobné hodnoty, často si osvojujú ciele kvôli externým dôvodom ako je napríklad sociálny tlak alebo tak učinia kvôli očakávaniam týkajúcim sa toho, ako by sa mali správať (Sheldon, Kasser, 1998). Zdroj alebo impulz, ktorý vedie k cieľu má priamy vplyv na to, ako je snaha dosiahnuť cieľ regulovaná a či sa stretne s úspechom (Ryan, 1995). Tretím dôvodom, prečo je pre ľudí problematické dosiahnuť stanovené ciele je to, že len málokedy si vytvoria štruktúrovaný a špecifický plán toho, akým spôsobom budú v sledovaní svojich cieľov postupovať. Nemajú teda vyšpecifikované, kedy začnú sledovať svoj cieľ, ani to, ako zabezpečia vlastné vytrvanie pri plnení cieľov v čase, keď sa tvárou v tvár stretnú s rozptýlením alebo prekážkou (Gollwitzer, 1999). V tomto smere je nápomocné vybaviť ciele špecifickými implementačnými (realizačnými) zámermi, ktoré dokážu výrazne zvýšiť úspech, pretože prepájajú želané správanie s určitými situáciami a umožňujú automatické odpovede, čo nie je tak vôľovo náročné ako neustále rozhodovanie o tom, kedy a ako sa správať, aby sme dosiahli stanovený cieľ (Gollwitzer, Shaal, 1998). Implementačné zámery sú vytvárané, aby slúžili cieľovému zámeru, pretože špecifikujú kedy, kde a ako má k požadovanému na cieľ orientovanému správaniu dôjsť.

Cieľ vs. pokušenie

Vo svete, v ktorom ľudia túžia po dvoch zdanlivo odlišných veciach, t. j. na jednej strane si chcú užívať prítomný moment naplno ako sa len dá a na strane druhej túžia z dlhodobého hľadiska prosperovať, vyvolávajú konflikt medzi rozváznymi a po uspokojení prahnúcimi stránkami osobnosti naše impulzy, nutkania, túžby a mnoho iných našich rozhodnutí. O cieľoch a procese ich stanovovania, resp. dodržiavania by nemalo zmysel hovoriť, ak by sme sa nezaoberali fenoménom ohrozujúcim ich úspešné dosiahnutie. Preto považujeme za dôležité venovať istú pozornosť pokušeniam (Knoch, Fehr, 2007; Bauman, Kuhl, 2005; Jensen-Campbell, Graziano, 2005).

Istý stimul môžeme za pokušenie považovať iba v súvislosti s iným, v osobnej hierarchii vyššie umiestneným cieľom, ktorý jedinec považuje za dôležitejší. S ohľadom na túto definíciu je možné predpokladať, že pokušenie nemá konkrétny obsah. Skôr by sa dalo hovoriť o tom, že akákoľvek osobná motivácia či pohnútko môže potenciálne predstavovať rušivé

pokúšenie s ohľadom na ciele vyššej úrovne, prípadne môže predstavovať naliehavý cieľ s ohľadom na pokúšenie nižšej úrovne (Fishbach, Converse, 2010).

Alfou a omegou úspešnej sebaregulácie v procese dosahovania cieľov je najmä identifikácia konfliktu medzi pokúšením a cieľom (Mischel, Ayduk, 2011; Metcalfe, Mischel, 1999; Baumeister et al., 1998). Rámec potrebný pre jeho identifikáciu zohľadňuje jeho šírku a konzistenciu. Sledovanie príležitosti ku konaniu v celej jej šírke, to znamená vo vzťahu k budúcim príležitostiam facilituje identifikáciu konfliktu, pretože zachytenie jednej izolovanej príležitosti ku konaniu ešte nemusí podnietiť jeho výskyt, zatiaľ čo je viac pravdepodobné, že orámčovanie príležitosti vo vzťahu k iným príležitostiam konflikt podnieti. Okrem toho, identifikácia konfliktu tiež vyžaduje konzistenciu. Jediniec musí očakávať, že v budúcnosti bude so svojim súčasným rozhodnutím konfrontovaný. Konzistencia jeho rozhodnutia sa vzťahuje na situácie, kedy bude tvárou v tvár vystavený pokúšeniu, no napriek tomu si pripomenie cieľ, ktorý si stanovil a jeho správanie ostane v súlade s týmto rozhodnutím (Fishbach, Converse, 2010).

Rezistencia voči vplyvu pokúšenia, ako z pohľadu sebaregulácie primeraná odpoveď, využíva sebakontrolné mechanizmy (Knoch, Fehr, 2007) inhibujúce výskyt nežiaduceho správania. Počiatočný impulz pritom nemusí pochádzať len zo strany samotného jedinca, ale takisto môže byť dôsledkom intervencie z vonkajšieho prostredia (Silverman, 2003). Riadenie okamžitých túžob totiž nie je relevantné len v prípade individuálnych rozhodnutí, ale podporuje a udržiava aj harmonickú sociálnu interakciu (Knoch, Fehr, 2007).

Predsavzatia

Stanovovanie si predsavzatí ako sebou určených cieľov sa prirodzene asocjuje s obdobím, ktoré pre nové začiatky predstavuje najakceptovanejšiu dobu – Nový rok. Táto tradícia vytvára prirodzené podmienky na udržanie pokusov o úspešnú sebazmenu a je výsledkom bilancovania, sebareflexie a posúdenia osobného progresu a zváženia ďalšieho smerovania, ktoré so sebou prináša záver uplynulého roka. Aj keď my predsavzatia nevnímame nevyhnutne ako súčasť novoročnej tradície a neskúmame ich v tomto kontexte, mnohé výskumné štúdie sa vzhľadom na charakter svojich cieľov orientujú práve na tento typ predsavzatí.

Norcross, Ratzin a Paynová (1989) sa okrem problematických zlovykov, ku ktorým sa predsavzatia viažu venovali aj premenným, ktoré predikujú úspešnú sebazmenu. Rovnako dôležitým bol aj časový aspekt, resp. interval, počas ktorého bolo predsavzatie dodržané (Norcross, Vangarelli, 1989). Na základe výsledkov, ktoré získali od respondentov prostredníctvom telefonických rozhovorov zistili, že až dve tretiny respondentov sa snažia zbaviť zlovyku fajčenia a nadváhy. O niečo menej populárne, no napriek tomu často sa vyskytujúce boli predsavzatia týkajúce sa zlepšenia medziľudských vzťahov, snahy zredukovať príjem alkoholických nápojov, prípadne to bola snaha o šetrenie finančných prostriedkov. Ďalšie sa týkali osobného rastu v podobe zlepšenia sebakontroly, vyčlenenia si času pre seba samého alebo snahy naučiť sa povedať „nie“. Ako rozhodujúce premenné predikujúce úspech v dodržaní predsavzatia sa ukázala pripravenosť na zmenu, túžba po zmene, zručnosti zabezpečujúce možnosť zmenu uskutočniť, podpora, resp. sociálna opora a sebaúčinnosť. Presvedčenie o vlastnej sebaúčinnosti vedie človeka k presvedčeniu, že jeho zlyhanie v dodržiavaní predsavzatí je výsledkom len nedostatočného úsilia. Naopak, nízky pocit sebaúčinnosti vedie k presvedčeniu o vlastnej neschopnosti (Bandura, 1995). Rovnako aj presvedčenie o charaktere sebakontroly, t.j. či je jej množstvo limitované alebo nie má vplyv na množstvo predsavzatí, ktoré si jediniec stanovuje (Mukhopadhyay, Johar, 2005).

V tejto súvislosti vidí Millerová (1998) kľúč k úspešnému splneniu predsavzatia v jedincovej sebaistote. Zároveň však dodáva, že dodržiavanie predsavzatí si vyžaduje viac ako len jednorazové vynaloženie úsilia. Pre vytvorenie správnych návykov je nutné, aby správanie vyplývajúce z predsavzatia bolo udržiavané po celé roky, pretože len vtedy je možné, aby došlo k ozajstnej zmene v správaní človeka.

Ak chceme hovoriť o odolnosti v dodržiavaní predsavzatí, nesmieme tiež opomenúť kľúčovú úlohu sebaregulácie, sebakontroly a vôle v celom procese odolávania pokúšeniam. V rámci odolnosti plní jediniec naplánovaný cieľ efektívnym využívaním svojich vnútorných zdrojov, čím dochádza k redukcii pôsobenia postranných impulzov. Vďaka tomu dokáže jediniec odolávať pokúšeniam, ktoré ho lákajú k tomu, aby úsilie na plnení svojich zámerov zanechal (Lovaš, Čopková, 2012).

Osobnosť a ciele

Proces dosahovania cieľov vyvoláva tiež predpoklady istej spojitosti so základnými osobnostnými črtami. Zatiaľ čo sa vo výskume menej pozornosti venovalo vzťahu medzi osobnostnými dimenziami Big Five a dosahovaním špecifických cieľov, viac pozornosti bolo venovanej vzťahu Big Five s výkonovou orientáciou. Tieto orientácie na výkon sa konceptuálne líšia od orientácie na dosiahnutie cieľa v rozmere sebaregulácie – ciele sú kontextovo špecifické, zatiaľ čo orientácie predstavujú širšie tendencie (DeShon, Gillespie, in McCabe, Van Yperen, Elliot, Verbraak, 2013).

Dimenzie osobnosti však môžu taktiež ovplyvňovať základné normy správania a špecifické ciele, ktoré si ľudia stanovujú, rovnako ako zdroje, z ktorých sú tieto normy vypracovávané. Na tej najzákladnejšej úrovni môže osobnosť ovplyvniť to, do akej miery sú ľudia ťahaní k požadovaným výsledkom a/alebo tlačení k vyhnutiu sa potenciálne negatívnym výsledkom, čo má za následok predpoklad, že ľudské správanie je riadené dvomi základnými motivačnými tendenciami: priblíženiu charakterizovanému pozitívnym afektom a nasledovaním cieľa a na druhej strane vyhýbaniu, ktoré je spojené s negatívnym afektom a vyhýbaním sa hrozbe (Carver, Shotton, Scheier, 2000).

V čase, keď je súbor cieľov pevne stanovený, ľudia potrebujú monitorovať svoj progres v ich sledovaní. To si vyžaduje presné zhodnotenie súčasného stavu, v ktorom sa plnenie cieľa nachádza v porovnaní s konečným stavom. Niet preto divu, že presné sebahodnotenie závisí na množstve pozornosti, ktorá je zameraná na seba samého (Gibbons, 1990). Konkrétne, neuroticizmus sa vzťahuje k ruminácii (zameranie na krivdy, straty a hrozby), zatiaľ čo otvorenosť je viac asociovaná s reflexiou charakterizovanou zvedavosťou a epistemickým motívom (Trapnell, Campbell, 1999). Pretože emocionálny stav ovplyvňuje posudzovanie v štýle kongruencie s náladou, je namieste predpokladať, že extroverti majú tendenciu preceňovať svoju aktuálnu pozíciu v plnení plánov vzhľadom na požadovaný výsledok, zatiaľ čo neurotickí jedinci majú sklony podceňovať svoj súčasný stav (Little et. al, 1992). S ohľadom na vzťah neuroticizmu a sebaregulácie, model Kanfera a Heggstada (1996) predikuje, že úzkosť vedie k zníženej sebaregulácii, pretože úzkostní ľudia nie sú schopní kontrolovať svoje emócie na ochranu pozornosti zameranej na úlohu (Kanfer, Ackerman, Heggstad, 1996). Jedinci s vysokou úrovňou neuroticizmu bojujú s impulzivitou a sú primárne motivovaní vyhýbať sa nežiaducim dôsledkom činnosti a sklúčenosti (Carver, Scheier, 2000). Výsledky výskumov naznačujú, že neurotickí jedinci sú menej cieľovo orientovaní (Malouff et. al, 1990), hoci táto oblasť bola oveľa menej skúmaná ako je to v prípade svedomitosti a stanovovania si cieľov.

Barrick, Mount a Strauss (1993) preukázali vzťah svedomitosti s motiváciou stanovovať si ciele. V rámci Veľkej päťky, svedomitosť zachytáva individuálne rozdiely v sociálne predpísanej kontrole impulzov, čo uľahčuje úlohovo a cieľovo orientované správanie, ako je myslenie pred konaním, odloženie potešenia, nasledovanie noriem a pravidiel, plánovanie, organizovanie a stanovovanie priorít (John, Naumann, Soto, 2008). Svedomitosť je spájaná s oblasťou temperamentu namáhavej kontroly (Kochanska, Knaack, 2003) a tiež so sadou konštruktov asociovanou s myslením vyššieho rádu zahŕňajúc exekutívne funkcie, kapacitu pracovnej pamäte a rozdiely v mozgovej aktivite vzťahujúce sa k prefrontálnemu kortexu. Podľa Elliotovho modelu motivácie (Elliot, Trash, 2010), jedinci, ktorí disponujú vyššou extraverziou pozitívnou emocionalitou a aktivačným behaviorálnym prístupom, majú tendenciu osvojovať si na priblíženie orientované stanovovanie cieľov, zatiaľ čo ľudia s vysokou mierou neuroticizmu a negatívnou emocionalitou a inhibičným behaviorálnym systémom si osvojujú viac na vyhýbanie orientované stanovovanie cieľov. Črty sú pritom relatívne stabilné, nezávislé od kontextu a biologicky založené, zatiaľ čo ciele sú viac definované a ovplyvňované situačným kontextom.

Vzhľadom na nedostatok informácií týkajúcich sa miesta svedomitosti v tejto hierarchii sa tejto problematike vo svojom výskume venovali Corker, Oswald a Donellan (2012). Ich zistenia preukázali, že svedomitosť podporuje stanovovanie si výkonových cieľov a zapájanie namáhavých stratégií. Vzaté dohromady, ich výsledky naznačujú, že svedomitosť všeobecne a sebadisciplína konkrétne podporujú schopnosť naplánovať si ciele a nasmerovať úsilie a zotrvanie pri sledovaní týchto cieľov, čo sa na oplátku prejaví úspešným výkonom v danom kontexte.

Čo sa týka dosahovania cieľov, človek by predpokladal, že extroverti vzhľadom na ich vysokú asertivitu a aktivitu, budú nimi vedení k osvojovaniu si vyšších úrovní výziev. Rozvážnosť, organizovanosť a orientácia na výkon svedomitých jedincov sa pravdepodobne premieta do viac explicitných a náročných cieľov. Judge a Ilies (2002) preukázali, že jedinci s vysokou mierou svedomitosti a extravenzie a zároveň nízkou mierou neuroticizmu si stanovovali náročnejšie ciele v oblasti pracovného výkonu.

Osobnosť tiež môže ovplyvňovať druh a rozsah cieľov, ktoré si človek stanoví. Extraverzia a prítivnosť sú viac asociované s interpersonálnymi, než akademickými cieľmi, zatiaľčo efekt svedomitosti a neuroticizmu sa nepreukázal byť podstatný v tom, v akej oblasti si človek ciele stanovuje (Little et. al, 1992).

Vzťah ostatných osobnostných dimenzií ku stanovovaniu cieľov je menej jasný, na základe výsledkov výskumov je ale ešte možné konštatovať, že extroverzia nekoreluje so stanovovaním cieľov, ale má vzťah k úrovni tohto cieľa (Barrick et. al, 1993). Výsledky metaanalýzy Judgeho a Iliesa (2002) poukazujú na to, že neuroticizmus má najsilnejší vzťah so stanovovaním cieľov, nasledovaný prítivnosťou a svedomitosťou. Prítiviví jedinci sa tiež viac zameriavajú na kooperatívny úspech (Ross, Rausch, Canada, 2003) a stanovujú si menej náročné ciele pokiaľ ide o ich individuálny pracovný výkon (Judge, Ilies, 2002). Naopak, otvorenosť nie je asociovaná so špecifickými doménami cieľov, ale namiesto toho predikuje počet osobných plánov, ktoré si človek realizuje v stanovenom čase (Little et. al, 1992).

Vyváženosť záujmov sa vzťahuje na otázku zvaženia prítiažlivosti momentálneho záujmu proti hodnote konkurenčných, často časovo vzdialenejších cieľov. Ľudia s vysokou mierou svedomitosti si pre seba stanovujú vysoké štandardy správania sa, robia si podrobné životné plány, ich osobné projekty sú pre nich zmysluplné a dôležité (Little et. al, 1992). V dôsledku toho vyváženie ich záujmov sa jednoduchšie presúva od momentálnych impulzov k jasne formulovaným a vysoko ceneným cieľom a plánom.

Cieľ výskumu

V súvislosti so skutočnosťou, že odolnosť v dodržiavaní predsavzatí sa javí ako konštrukt spájajúci v sebe prvky vysokej miery sebakontroly, pevnej vôle a schopnosti odolávať pokušeniam v kontexte plnenia stanovených cieľov (Lovaš, Čopková, 2012), hlavným predmetom nášho záujmu sa stala snaha objasniť túto problematiku aj v súvislosti so stabilnými osobnostnými charakteristikami. Ako najvhodnejšie sa nám javilo použitie osobnostného modelu Big Five, ktorý je vďaka svojej univerzálnosti a spoľahlivosti veľmi často používaný v oblasti sociálnopsychologického výskumu.

Hypotézy

- H1: Predpokladáme, že medzi odolnosťou v dodržiavaní predsavzatí a svedomitosťou existuje štatisticky významný vzťah, ktorý má pozitívny charakter.
- H2: Predpokladáme, že medzi odolnosťou v dodržiavaní predsavzatí a neuroticizmom existuje štatisticky významný vzťah, ktorý má negatívny charakter.

Výskumný súbor

Výskum prebehol za účasti 194 študentov slovenských vysokých škôl navštevujúcich dennú formu štúdia. Výskumu sa zúčastnilo 143 žien vo veku 18 až 26 rokov, pričom priemerný vek bol 21,1 rokov (priemerná odchýlka 1,6) a 51 mužov vo vekovom rozmedzí 18 až 38 rokov s priemerným vekom 21,6 rokov (priemerná odchýlka 3). Celkovo sa teda vek respondentov pohyboval medzi 18 a 38 rokov, priemerný vek výskumného súboru ako celku bol 21,2 rokov (priemerná odchýlka 2,1). Ženy predstavovali 73,7% všetkých zúčastnených respondentov a muži 26,3% zvyšných zúčastnených.

Metodiky

Odolnosť v dodržiavaní predsavzatí (Lovaš, Čopková, 2012). Dotazník obsahuje inštrukciu nabádajúcu k popisu konkrétneho predsavzatia, 19 potenciálnych lákadiel alebo rušivých vplyvov ohrozujúcich splnenie predsavzatia a uzavretú otázku týkajúcu sa okolností, ktoré k predsavzatiu viedli. Výsledok pre každého respondenta je daný sumou bodov získaných z uzavretých položiek dotazníka. Maximálny počet bodov, ktorý môže respondent dosiahnuť je 95 bodov, najnižší 19, pričom platí, že čím vyšší počet bodov respondent získa, tým viac to poukazuje na skutočnosť, že nie je veľmi schopný odolávať zvodom a pokušeniam. Z hľadiska interpretácie tak môžeme skôr hovoriť o zameraní dotazníka na odolnosť voči vplyvu pokušení, ktoré sú reprezentované tromi faktormi. Reliabilitu metodiky sme určovali pomocou

Cronbachovho koeficientu spoľahlivosti. Po sérii úprav dosiahla metodika ako celok reliabilitu 0,842. Reliabilita jednotlivých faktorov dosiahla v prípade Externých vplyvov hodnotu 0,816, v prípade Osobnostných vlastností taktiež 0,816 a v prípade faktora Obavy 0,901.

Päťfaktorový osobnostný inventár NEO-FFI (Ruisel, Halama, 2007). Pre účely zachytenia individuálnych osobnostných rozdielov bola použitá slovenská verzia päťfaktorového osobnostného inventáru NEO Five-Factor Inventory podľa P.T. Costu a R.R. McCraeho (1987). Inventár pozostáva zo 60-tich výrokov, pričom úlohou respondenta je ku každej položke vyjadriť mieru jeho súhlasu, resp. nesúhlasu s tým, ako ho daný výrok vystihuje na 5-bodovej Likertovskej škále (0 = neplatí to pre mňa vôbec, 4 = platí to pre mňa úplne). Uvedené položky sú sýtené piatimi základnými škálami Neuroticizmus, Extraverzia, Otvorenosť, Prívetivosť, Svedomitosť, pričom každej zo škál zodpovedá 12 položiek. Výsledné skóre sa počíta osobitne pre každú z dimenzií, pričom predstavuje sumu získaných bodov v jednotlivých položkách. Najnižší počet bodov, ktorý je možné dosiahnuť je 0, najvyšší 48 pre každú zo škál. Pred samotným výpočtom hrubých skóre je nutné 27 položiek prepólovať.

Procedúra

Sada dotazníkov bola medzi respondentov rozposlaná v elektronickej verzii (Google Docs-Form) prostredníctvom elektronickej pošty (e-mail), prípadne boli respondenti oslovení s požiadavkou o vyplnenie jej tlačenej verzie. Výskumný súbor bol vybraný prostredníctvom príležitostného a lavínového výberu, keďže sme využili osobný prístup k vzorke študentov, prípadne sme využili kontakty s inými pedagógmi na vysokých školách v Košiciach.

V prípade prvého dotazníka bolo úlohou respondentov zamyslieť sa nad predsavzatím, ktoré si v nedávnej minulosti dali. Následne mali na 5- bodovej Likertovskej škále určiť, do akej miery pre nich predložené lákadlá predstavujú pokušenie, ktoré by mohlo reálne ohroziť splnenie predsavzatia uvedeného vyššie. Na konci dotazníka sa respondenti stretli ešte s jednou otázkou, konkrétne zaoberajúcou sa zdrojom, z ktorého predsavzatie vzišlo, resp. či išlo o vlastnú iniciatívu alebo externú intervenciu zo strany autority. Hrubé skóre z uzavretej časti dotazníka bolo následne skorelované s hrubým skóre získaným pre každú z piatich osobnostných dimenzií zahrnutých v Päťfaktorovom osobnostnom inventári (Ruisel, Halama, 2007).

Výsledky

Na základe použitia Pearsonovho korelačného koeficientu sme vypočítali korelácie (Tab.1) odolnosti v dodržiavaní predsavzatí so všetkými piatimi osobnostnými dimenziami, ktoré sú zahrnuté v päťfaktorovom modeli osobnosti (Costa, McCrae, 1987). Na základe týchto krokov je možné konštatovať, že najvýznamnejší je vzťah medzi odolnosťou v dodržiavaní predsavzatí a svedomitosťou (-0,429), ktorý má negatívny charakter. Interpretácia použitých metodík naznačuje, že vysokou mierou odolnosti voči pokušeniam disponujú svedomití jedinci vyznačujúci sa svojou sebadisciplínou a cieľavedomosťou. Významnú úlohu v procese dodržiavania, resp. porušovania predsavzatí zohráva aj neuroticizmus (0,416), pre ktorý je charakteristický problém s impulzívnym správaním a zvládaním túžob, ktoré pri odolnosti v dodržiavaní predsavzatí zohrávajú kľúčovú rolu. Ako významný, aj keď nie veľmi silný je aj vzťah medzi odolnosťou v dodržiavaní predsavzatí a extravertiou (-0,152). Negatívny vzťah medzi týmito premennými poukazuje na skutočnosť, že extravertní jedinci by mali disponovať dostatočnou schopnosťou odolávať impulzom, čo korešponduje s ich charakteristikou prijímania vyšších výziev. Vzťah odolnosti v dodržiavaní predsavzatí s otvorenosťou (-0,039) a prívetivosťou (-0,006) sa nepreukázal ani ako významný, ani ako dostatočne silný. Tieto osobnostné charakteristiky by teda pri plnení predsavzatí a odolávaní pokušeniam nemali zohrávať podstatnú úlohu.

Tab.1 Korelačná analýza odolnosti v dodržiavaní predsavzatí s piatimi osobnostnými dimenziami podľa modelu Big Five

	<i>N</i>	<i>E</i>	<i>O</i>	<i>P</i>	<i>S</i>
ODP	0,416**	- 0,152*	- 0,039	- 0,006	- 0,429**

**Korelácia je signifikantná na úrovni $p < 0,01$ (Sig.- dvojsmerná)

*Korelácia je signifikantná na úrovni $p < 0,05$ (Sig.- dvojsmerná)

Pozn.: ODP – odolnosť v dodržiavaní predsavzatí

N – neuroticizmus

E – extravérzia

O – otvorenosť

P – prívetivosť

S – svedomitosť

Následne nás zaujímal aj vzťah jednotlivých faktorov odolnosti v dodržiavaní predsavzatí s piatimi osobnostnými dimenziami (Tab. 2). Všetky tri faktory odolnosti v dodržiavaní predsavzatí signifikantne korelovali s neuroticizmom a svedomitosťou. Neuroticizmus mal prirodzene najtesnejší vzťah s obavami (0,539), čo reflektuje skutočnosť, že strach zo zlyhania je aj v oblasti plnenia predsavzatí a odolávania pokušeniam prejavom úzkostného jedinca. Nadväzujúc na to, aj osobnostné vlastnosti korelovali s neuroticizmom signifikantne (0,315). Tento vzťah poukazuje na to, že aj neochota čeliť problémom alebo dlhodobý zvyk odkladať povinnosti je tiež prejavom neuroticizmu. Externé lákadlá prichádzajúce z prostredia, v ktorom sa jedinec pohybuje prejavia podľa našich zistení svoju silu v oveľa väčšej miere, ak má jedinec vo svojej osobnostnej výbave prvky neuroticizmu (0,221). V druhom rade nás už na základe výsledkov uvedených vyššie zaujímal vzťah faktorov odolnosti v dodržiavaní predsavzatí so svedomitosťou. Ako najsignifikantnejší sa prejavil vzťah svedomitosti s osobnostnými charakteristikami (-0,465). Negatívny charakter tohto vzťahu poukazuje na skutočnosť, že svedomití jedinca nemajú vo svojej osobnostnej výbave v značnom zastúpení prvky lenivosti a pohodlnosti. Rovnako, ani externé vplyvy do značnej miery nezamávajú svedomitým jedincom, ktorý je v plnení svojich úloh, či stanovených cieľov plánovitý a vysoko sebakontrolujúci (-0,280). Faktor obáv tiež zohráva pri plnení predsavzatí svoju rolu, podľa našich zistení však strach z potenciálneho neúspechu nie je charakteristický pre svedomitých jedincov.

Ako signifikantný a negatívny sa tiež ukázal vzťah medzi faktorom obavy a extravérziou, čo odráža charakter extravertných jedincov, ktorí sú typickí svojou odbrzdenosťou, neinhibovanosťou a nebojácnosťou. V ostatných prípadoch sa korelácie medzi faktormi odolnosti v dodržiavaní predsavzatí a extravérziou, otvorenosťou a prívetivosťou neukázali ako štatisticky významné.

Tab. 2 Korelačná analýza faktorov odolnosti v dodržiavaní predsavzatí s piatimi osobnostnými dimenziami podľa modelu Big Five

	<i>N</i>	<i>E</i>	<i>O</i>	<i>P</i>	<i>S</i>
Externé lákadlá	0,221**	- 0,091	- 0,010	- 0,001	- 0,280**
Osobnostné vlastnosti	0,315**	- 0,121	- 0,032	- 0,034	- 0,465**
Obavy	0,539**	- 0,159*	- 0,088	0,054	- 0,166*

**Korelácia je signifikantná na úrovni $p < 0,01$ (Sig.- dvojsmerná)

*Korelácia je signifikantná na úrovni $p < 0,05$ (Sig.- dvojsmerná)

Pozn.: *N* – neuroticizmus

E – extravérzia

O – otvorenosť

P – prívetivosť

S – svedomitosť

Vychádzajúc z výsledkov korelačnej analýzy, rozhodli sme sa overiť predikčnú schopnosť modelu zahrňujúceho neuroticizmus a svedomitosť v predpovedaní úrovne odolnosti v dodržiavaní predsavzatí (Tab. 3). Tento model sa ukázal ako schopný predikcie odolnosti v dodržiavaní predsavzatí ($F = 43,438$, $p < 0,001$), pričom nám vysvetľuje 31,3% variability odolnosti v dodržiavaní predsavzatí ($R^2 = 0,313$). Na predikcii sa pritom výrazne podieľajú obe premenné tvoriace náš model, neuroticizmus ($t = 5,983$, $p < 0,001$) a svedomitosť ($t = -6,224$, $p < 0,001$).

Tab. 3 Regresná analýza odolnosti v dodržiavaní predsavzatí s neuroticizmom a svedomitosťou

	<i>R</i>	<i>R</i> ²	β	<i>t</i>	<i>Sig.</i>
<i>neuroticizmus</i>	0,559	0,313	0,363	5,983	<0,001*
<i>svedomitosť</i>			- 0,377	- 6,224	<0,001*

* $p < 0,05$ (*Sig.*- dvojsmerná)

Diskusia a záver

Samotný charakter fenoménu podnecuje predpoklady, že odolnosť v dodržiavaní predsavzatí by mala byť odrazom tých stabilných osobnostných charakteristík, ktoré v použítom modeli Big Five zodpovedajú faktorom svedomitosti a neuroticizmu. Tento predpoklad sa nám potvrdil, pričom najvyššiu koreláciu vykazovala odolnosť v dodržiavaní predsavzatí so svedomitosťou. Svoje významné postavenie v oblasti plnenia stanovených cieľov potvrdil aj neuroticizmus. Tieto výsledky korešponujú s výsledkami Costu a Piedmonta (2003), ktorí zdôraznili úlohu svedomitosti a neuroticizmu pri práci na vytýčených cieľoch v nepriaznivých podmienkach. Signifikantný vzťah so svedomitosťou reflektuje zistenia hovoriace o svedomitosti ako o schopnosti kontrolovať impulzy, odložiť potešenie, sledovať normy a pravidlá (John, Naumann, Soto, 2008), čo považujeme taktiež za charakteristiky odolnosti v dodržiavaní predsavzatí. Pozitívna korelácia s neuroticizmom potvrdzuje predchádzajúce zistenia týkajúce sa úzkosti vedúcej k zníženiu sebaregulácie (Kanfer, Ackerman, Heggstad, 1996) a vyhýbavému správaniu vo výkonovej situácii (Carver, Scheier 2000). Úlohu extravenzie v procese plnenia predsavzatí a odolávaní pokušeniam naznačuje aj štatisticky významná korelácia s odolnosťou v dodržiavaní predsavzatí, na čo poukázal aj Elliot (2010), keďže extravenziu asociuje s aktivačným behaviorálnym prístupom, ktorý v procese stanovovania a najmä plnenia cieľov zohráva nezastupiteľnú úlohu. Na druhej strane však tento výsledok nekorešponduje s popisom extrovertných jedincov ako menej kontrolovaných a neinhibovaných (Carver, White, 1994), avšak aj zo zahraničnej literatúry je zrejmé, že tieto diskrepancie vo výsledkoch zaoberajúcich sa rôznymi stránkami extravenzie nie sú ničím výnimočným a navzájom sa nevyklúčujú, keďže nejde o homogénny konštrukt. Naopak, otvorenosť a najmä prívetivosť nemôžeme považovať za osobnostné determinanty odolnosti v dodržiavaní predsavzatí napriek tomu, že minulé zistenia naznačujú, že prívetivosť vysoko koreluje so stanovovaním cieľov (Judge, Ilies, 2002). Naše výsledky tieto zistenia nespochybňujú, naznačujú však, že aj napriek úlohe prívetivosti v stanovovaní cieľov, nezohráva táto osobnostná dimenzia úlohu v procese odolávania pokušeniam.

Podrobnejšia korelačná analýza berúca do úvahy nielen osobnostné dimenzie, ale aj faktory odolnosti v dodržiavaní predsavzatí potvrdila významnosť vzťahu neuroticizmu a svedomitosti s odolnosťou v dodržiavaní predsavzatí na úrovni všetkých troch faktorov. Za významný považujeme výsledok medzi neuroticizmom a obavami, pretože táto vysoká korelácia plne zodpovedá podstate neuroticizmu, pre ktorý je typická neurotická symptomatológia (McCrae, John, 1992). Obavy nám síce nekorelovali so svedomitosťou až tak významne ako s neuroticizmom, tu však poukazujeme na to, že vysoká miera svedomitosti nemusí byť vždy to najlepšie, čo sa dá vo výkonovej situácii urobiť. Už aj samotný Freud (in Hogan, Ones, 1997) sa zaoberal rigidným a trestaúcim Superegom, ktoré predstavuje extrém vo svedomitosti, ktorý nemusí napriek úsiliu viesť až k úspešnému dosiahnutiu cieľa. Na to nadviazali aj Costa a Piedmont (2003), ktorí na základe kombinácii miery neuroticizmu a svedomitosti popisali tri typy ľudí, pričom tí s vysokou mierou neuroticizmu aj svedomitosti vykazujú nízku flexibilitu, v extrémnych prípadoch až obsedantno-kompulzívne tendencie. Neuroticizmus a svedomitosť sa ukázali ako významné aj pri spracovávaní externých rušivých podnetov.

Model použitý na regresnú analýzu vychádzal z predpokladu, že neuroticizmus a svedomitosť sú silne asociované so sférou plnenia stanovených cieľov. To sa nám do značnej miery potvrdilo nielen korelačnou analýzou, ale aj regresnou, keďže model obsahujúci tieto dve premenné by mal vysvetľovať 31,3% variability odolnosti v dodržiavaní predsavzatí.

Na základe vyššie uvedených zistení považujeme cieľ nášho výskumu za potvrdený, keďže sa nám podarilo rozšíriť poznatkovú bázu o fenoméne odolnosť v dodržiavaní predsavzatí o jej osobnostný rozmer.

Literatúra

- AUSTIN, J. T., VANCOUVER, J. B. (1996). Goal constructs in psychology: Structure, process, and content. *Psychological Bulletin*, 120(3), 338-375
- BANDURA, A. (Ed.). (1995). *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge University Press
- BANDURA, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 2001, 1–26.
- BARRICK, M. R., MOUNT, M. K., STRAUSS, J. P. (1993). Conscientiousness and performance of sales representatives: Test of the mediating effects of goal setting. *Journal of Applied Psychology*, 78, 715-722.
- BAUMANN, N., KUHL, J. (2005). How to Resist Temptation: The Effects of External Control Versus Autonomy Support on Self-Regulatory Dynamics. *Journal Of Personality*, Vol. 73, No. 2, p443-470
- BAUMEISTER, R. F., HEATHERTON, T. F. (1996). Self-regulation failure: An overview. *Psychological Inquiry*, 7, 1–15.
- BAUMEISTER, R. F., BRATSLAVSKY, E., MURAVEN, M., TICE, D. M. (1998). Ego depletion: is the active self a limited resource?. *Journal of personality and social psychology*, 74(5), 1252.
- CARVER, C. S., SCHEIER, M. F. (2000). On the structure of behavioral self-regulation. In M. Boekaerts, P. R. Pintrich, & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 41–84). New York: Cambridge University Press.
- CARVER, C. S., WHITE, T. L. (1994). Behavioral inhibition, behavioral activation, and the affective responses to impending reward and punishment: The BIS/BAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 319–333.
- CORKER, K. S., OSWALD, F. L., DONNELLAN, M. (2012). Conscientiousness in the Classroom: A Process Explanation. *Journal Of Personality*, 80(4), 995-1028
- COSTA, P. T., JR., PIEDMONT, R. L. (2003). Multivariate assessment: NEO-PI-R profiles of Madeline G. In J. S. Wiggins (Ed.), *Paradigms of personality assessment* (pp. 262–280). New York: Guilford Press
- ELLIOT, A. J., THRASH, T. M. (2010). Approach and avoidance temperament as basic dimensions of personality. *Journal of Personality*, 78, 865–906
- FISHBACH, A., CONVERSE, B. A. (2010). Identifying and battling temptation. In: Vohs, K. D., & Baumeister, R. F. (Eds.). (2011). *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications*. Guilford Press, 244-260
- FISHBACH, A., FERGUSON, M. J. (2007). The goal construct in social psychology. In: in Kruglanski A. W. & Higgins T. E. (Eds.) *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*
- GIBBONS, F. X. (1990). Self-attention and behavior: A review and theoretical update. In: M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 23, pp. 249–303). New York: Academic Press.
- GOLLWITZER, P. M. (1999). Implementation intentions: Strong effects of simple plans. *American Psychologist*, 54, 493–503
- GOLLWITZER, P. M., SCHAAL, B. (1998). Metacognition in action: The importance of implementation intentions. *Personality and Social Psychology Review*, 2(2), 124-136.
- HOGAN, J., ONES, D. S. (1997). Conscientiousness and Integrity at work. In: Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (1997). *Handbook of Personality Psychology*. Academic press
- JENSEN-CAMPBELL, L. A., GRAZIANO, W. G. (2005). The two faces of temptation: Differing motives for self-control. *Merrill-Palmer Quarterly*, 51(3), 287-314
- JOHN, O. P., NAUMANN, L. P., SOTO, C. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 265–286). New York: Guilford Press.
- JUDGE, T. A., ILIES, R. (2002) Relationship of Personality to Performance Motivation: A Meta-Analytic Review. *Journal of Applied Psychology Association*, Vol. 87, No. 4, 797–807
- KANFER, R., ACKERMAN, P. L., HEGGESTAD, E. D. (1996). Motivational skills and self-regulation in learning: A trait perspective. *Learning and Individual Differences*, 8, 185–209
- KNOCH, D., FEHR, E. (2007). Resisting the Power of Temptations. *Annals Of The New York Academy Of Sciences*, Vol. 11, No. 4, p123-134

- KOCHANSKA, G., KNAACK, A. (2003). Effortful Control as a Personality Characteristic of Young Children: Antecedents, Correlates, and Consequences. *Journal Of Personality*, 71(6), 1087
- LITTLE, B. R., LECCI, L., WATKINSON, B. (1992). Personality and personal projects: Linking Big Five and PAC unity of analysis. *Journal of Personality*, 60, 501–525
- LOVAŠ, L., ČOPKOVÁ, R. (2012). Kontexty odolnosti v dodržiavaní predsavzati a jej zisťovanie. In: P. HALAMA, R. HANÁK, R. MASARYK (Eds.) Sociálne procesy a osobnosť 2012. Zborník príspevkov z 15. Ročníka medzinárodnej konferencie. Kongresové centrum, Kúpele Nový Smokovec, 17.-19.9. 2012 (s. 51-55). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV
- MALOUFF, J., BAUER, M., MANTELLI, D., PIERCE, B., CORDOVA, G., REED, E., SCHUTTE, N. (1990). Development and evaluation of a measure of the tendency to be goal oriented. *Personality and Individual Differences*, 11(12), 1191-1200
- MCCABE, K. O., VAN YPEREN, N. W., ELLIOT, A. J., VERBRAAK, M. (2013). Big Five personality profiles of context-specific achievement goals. *Journal Of Research In Personality*, 47(6), 698-707.
- MCCRAE, R. R., COSTA, P. T., Jr. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81–90
- MCCRAE, R. R., JOHN, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 175–215
- METCALFE, J., MISCHEL, W. (1999). A hot/cool-system analysis of delay of gratification: Dynamics of willpower. *Psychological Review*, 106(1), 3.
- MILLER, E. T., MARLATT, A. G. (1998), „How to Keep Up with Those New Year’s Resolutions: Researchers Find Commitment Is the Secret of Success,“ Dostupné z: <http://www.washington.edu/newsroom/news/1997archive/12-97archi ve/k 122397.html>
- MISCHEL, W., AYDUK, O. (2011). Willpower In A Cognitive-Affective Processing System: The Dynamics Of Delay Of Gratification. In: R. F. Baumeister, K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* (pp. 83–105). New York: Guilford Press
- MOSKOWITZ, G. B., GRANT, H. (Eds.). (2009). *The psychology of goals*. Guilford Press
- MUKHOPADHYAY, A., JOHAR, G. (2005). Where There Is a Will, Is There a Way? Effects of Lay Theories of Self-Control on Setting and Keeping Resolutions. *Journal Of Consumer Research*, Vol. 31, No. 4, p779-786
- NORCROSS, J.C., RATZIN, A.C., PAYNE, D. (1989). Brief Report. Ringing in the New Year. The Change Process and Reported Outcomes of Resolutions. *Addictive Behaviors*, Vol. 14, pp205-212
- NORCROSS, J.C., VANGARELLI, D.J. (1989). The Resolution Solution: Longitudinal Examination of New Year’s Change Attempts. *Journal of Substance Abuse*, Vol 1, pp127-134
- ROSS, S. R., RAUSCH, M. K., & CANADA, K. E. (2003). Competition and cooperation in the five-factor model: Individual differences in achievement orientation. *Journal of Psychology*, 137, 323–337
- RUISEL, I., HALAMA, P. (2007). NEO päťfaktorový osobnostný inventár (podľa NEOFive-FactorInventory P.T. Costu a R.R. McCraeho). Praha: Testcentrum – Hogrefe
- RYAN, R. M. (1995). Psychological needs and the facilitation of integrative processes. *Journal of Personality*, 63, 397–427.
- SHELDON, K. M., KASSER, T. (1998). Pursuing personal goals: Skills enable progress, but not all progress is beneficial. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 1319–1331.
- SILVERMAN, I. W. (2003). Gender Differences in Resistance to Temptation: Theories and Evidence. *Developmental Review*, Vol. 23, No. 2, p219-259
- TRAPNELL, P. D., & CAMPBELL, J. D. (1999). Private self-consciousness and the five-factor model of personality: Distinguishing rumination from reflection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 284–304

POLOŽKOVÁ ANALÝZA TESTŮ STUDIJNÍCH PŘEDPOKLADŮ JAKO SOU- ČÁST ZKVALITŇOVÁNÍ PROCESU PŘIJÍMÁNÍ NA VYSOKOU ŠKOLU

ITEM ANALYSIS OF LEARNING POTENTIAL TESTS AS A WAY OF INCREA- SING QUALITY OF UNIVERSITY ADMISSION PROCESS

Miroslav CHARVÁT, Lucie VIKTOROVÁ

Katedra psychologie FF UP, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, Česká republika, miroslav.charvat@upol.cz

Abstrakt: Přijímací řízení na VŠ je situace high-stakes testování. Potřebujeme proto kvalitní, tj. objektivní, validní a spolehlivé testy. Test je ovšem jen tak dobrý, jak dobré jsou jeho položky. Článek představuje položkovou analýzu dle klasické testové teorie (obtížnost, citlivost, vnitřní konzistence) testů studijních předpokladů na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Datový soubor tvořilo 14 verzí přijímacích testů o 50 položkách, tj. celkem 700 položek rozdělených do 5 oddílů (základy společenských věd a všeobecný přehled, verbální myšlení, kritické myšlení, prostorová představivost, logicko-analytické myšlení), které v roce 2014 řešilo celkem 3836 uchazečů. Z výsledků plyne, že nedokonalých položek je i přes poměrně měkká kritéria, poměrně hodně. Pokud těchto zhruba 30 % položek vyřadíme, psychometrické ukazatele testů studijních předpokladů se zlepší. Ne vždy se ale dá spoléhat na čísla, je důležitý též kvalitativní pohled, některé položky se dají opravit. Testy studijních předpokladů by každopádně měly být vždy pilotovány a to i přes složitost tohoto procesu.

Abstract: Admissions to universities are the situations of high-stakes testing. What we need, are good tests, which means objective, valid and reliable tests. The test, however, is only as good as are his items. The paper presents the item analysis of learning potential tests used at the Philosophical Faculty of Palacky University in Olomouc based on classical test theory (difficulty, sensitivity, internal consistency). The data consists of 14 versions of admission tests (each contains 50 items), i.e. total of 700 items divided into five sections (social science knowledge, verbal skills, critical thinking, spatial ability, logical and analytical thinking). The total of 3836 candidates underwent these tests in the year 2014. The results show that there are about 34 % of imperfect items, despite choosing relatively soft criteria. If these items were discarded, psychometric indicators of tests have improved. It is also important to judge each item qualitatively, some items can be repaired. Anyway learning potential tests should always be piloted, despite the difficulty of this process.

Klíčová slova: test studijních předpokladů, přijímací řízení na VŠ, položková analýza, obtížnost položky, citlivost položky, pilotáž testů, klasická testová teorie

Key words: learning potential test, item analysis, university admission procedure, item difficulty, item discrimination, piloting tests, CTT

Grantová afiliace: Studentská grantová soutěž IGA FF UP v Olomouci, reg. č. FF_2013_11

Úvod a teoretické ukotvení

Cílem této studie je položková analýza testů studijních předpokladů (dále i SPF) použitých na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (dále i FF UP) v roce 2014. Pomocí rozboru jednotlivých verzí testů používaných od roku 2011 se FF UP snaží o zvýšení kvality přijímacího procesu, tj. mimo jiné o objektivní, validní a spolehlivé testy. Pro tvůrce testů studijních předpokladů jsou zjištění o fungování jednotlivých položek nezbytná, protože jedině na základě znalostí o fungování jednotlivých položek se dá konstruovat dobře rozlišující a tudíž i férový test. Nakonec test může být jen tak dobrý, jak dobré jsou jeho jednotlivé položky. V případě přijímacího řízení jde navíc o situaci, kde uchazečům a vlastně i fakultě či univerzitě na výsledku testování hodně záleží, kde je hodně v sázce (tzv. high-stakes testing); například to, zda bude uchazeči umožněno studium daného oboru na zvolené VŠ, což jistě významně ovlivní kvalitu jeho života (Hauser, & Heubert, 1999).

Kvalitu konstrukce testu je mimo jiné možné posuzovat za pomoci položkové analýzy, která se svými interpretacemi pohybuje na pomezí konceptů reliability a validity. Z hlediska reliability je možné zkoumat homogenitu položek porovnáním jejich parametrů, z pohledu validity mohou korelace mezi položkami a celkovým skórem probandů v testu napovídat něco o jeho obsahové validitě (Schultz, & Whitney, 2005). Při identifikaci vlastností testových položek se lze opírat o několik přístupů, z nichž každý má své přednosti i nevýhody. V současnosti je stále více expandující teorie odpovědi na položku (item response theory, IRT), která umožňuje sofistikované zobrazení vlastností položek a latentních vlastností respondentů na téže škále, a to nezávisle na charakteristikách konkrétního vzorku probandů (Urbánek, Denglerová & Širůček, 2011; Bond, & Fox, 2007). Tento přístup je navzdory svému poměrně intuitivnímu teoretickému zakotvení náročnější na provedení v praxi, a to i za pomoci dostupných programů. Naproti tomu starší, leč v praxi zavedená klasická testová teorie (CTT) je z hlediska praktické aplikace jednodušší, její výsledky však závisí na konkrétním vzorku, jeho velikosti a vlastnostech (Říčan, 1977). Pro zde prezentovanou studii jsme se rozhodli zůstat konzervativní a použít prostředky CTT. Obě výše zmíněné teorie pracují při popisu vlastností položek s obdobnými pojmy, které jsou ale v každém přístupu definovány poněkud odlišně.

Obtížnost položky

Například obtížnost položky je v rámci IRT definována jako taková úroveň latentního rysu, na níž proband danou položku správně vyřeší s 50% pravděpodobností (Jelínek, Květoň, & Vobořil, 2011). V CTT pak obtížnost položky odpovídá podílu četnosti respondentů, kteří danou položku zodpověděli správně ku celkovému počtu respondentů, tj. proporci správných odpovědí. Kvůli zlepšení odhadů reliability bychom dle CTT chtěli obtížnost položek pohybující se kolem 50 %. Při této obtížnosti je totiž možné očekávat nejvyšší variabilitu skóru. Položka by tedy neměla být ani příliš jednoduchá, ani příliš obtížná (Crocker, & Algina, 2008). Pokud je tedy i průměr obtížnosti všech položek blízký požadované hodnotě, tj. ideální obtížnosti testu, je to v pořádku. Nicméně důležité je stanovit si i jakýsi interval přijatelných obtížností pro jednotlivé položky, který by měl být spíše užší u heterogenních testů a spíše širší u homogenních testů. Měřítkem homogenity může být průměr korigovaných biseriálních korelací položek se zbytkem testu, přičemž testy s takto vypočítaným průměrem vyšším než 0,4 se dají považovat za homogenní (Allen, & Yen, 2001).

Na druhou stranu můžeme namítat, že při výběru „těch nejlepších uchazečů“ bychom mohli chtít položky spíše obtížnější. Ani tak by ovšem podíl respondentů, kteří položku vyřešili správně, neměl klesnout pod 20 % (Urbánek, Denglerová, & Širůček, 2011). Důvod je prostý: položky, které nevyřeší téměř nikdo, stejně jako položky, které vyřeší všichni (tzn. s podílem správných odpovědí vyšším než 80 %), nám nepřinesou příliš mnoho nových informací a jsou tedy pro výběr vhodných uchazečů nedostatečně citlivé. U položek s extrémními hodnotami se tedy logicky snižuje jejich diskriminační schopnost (Schultz, & Whitney, 2005). Tuto vlastnost lze docela dobře ilustrovat bodovým grafem, pokud si na osu x nanesete obtížnost položky a na osu y citlivost položky, u těchto ukazatelů jde tak trochu o „spojité nádoby“, jak to dokládá například analýza několika desítek verzí testů studijních předpokladů na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci z let 2011 až 2013 (Charvát, Viktorová et al., 2014).

Obtížnost položky může být posuzována i vzhledem k poměru přijímaných k celkovému počtu uchazečů (selection ratio). Pokud se tedy například na určitý obor v daném roce hlásí 1000 uchazečů a testem jich může z kapacitních důvodů projít jen 250, pak výběrový poměr (selection ratio) činí 250:1000 = 1:4, tj. 0,25. Tuto hodnotu (0,25) by pak měl přibližně mít i index obtížnosti položek. Výběr uchazečů pomocí testů je vhodný právě v případě nízkého výběrového poměru (Hučín, 2013). Výběrový poměr je ale na FF UP u každého oboru trochu jiný, takže by se v případě hledání optimální obtížnosti mělo jednat spíše o položky, jejichž obtížnost plynule klesá se zvyšující se schopností uchazeče. To se dá ex post nebo po pilotování zjistit např. rozdělením souboru uchazečů na pětiny podle celkového výsledku testu (1. skupina = nejlepších 20 %, ... 5. skupina = nejhorších 20 %) a současným sledováním poměru správných odpovědí k nesprávným (tj. obtížnosti) v těchto pětinach. Zde nám index obtížnosti (P) v podstatě již pomáhá posuzovat rozlišovací schopnost či citlivost položky, jde v podstatě o diskriminaci podle skupin. Pro některé obory s velmi malým rozdílem mezi počtem přijímaných a počtem uchazečů (tj. s vysokým výběrovým poměrem) pak dokonce může být testování i zbytečné (Fleishman, 1968). Ideálně by také celková distribuce všech hrubých skóru uchazečů v přijímacím testu (rozložení předpokladů ke studiu) měla mít spíše pozitivní zešikmení s tím, že hranice přijetí (cut-off score) bude v pravé části histogramu. Neměli bychom tedy v testu SPF, který má charakter srovnávacího testu, dosáhnout efektu stropu, neměl by být příliš lehký.

Citlivost položky

Citlivost položky v IRT zjednodušeně řečeno říká, nakolik (a jak rychle) se bude se změnou úrovně latentního rysu měnit pravdě-podobnost správného vyřešení dané položky (Jelínek, Květoň, & Vobořil, 2011). V CTT citlivost položky vyjadřuje, nakolik je tato schopná rozlišovat mezi schopnějšími a méně schopnými uchazeči, a je zjišťována v zásadě dvěma způsoby: Prostřednictvím korelace položky s celkovým skórem testu (viz níže) a pomocí rozdílu v odpovědích 27% celkově nejúspěšnějších a 27% celkově nejméně úspěšných respondentů na položku. Tento rozdíl lze vyjádřit koeficientem citlivosti ULI (upper-lower-index) běžně spočítaným dle vzorce $ULI = P_u - P_l$, kde P_u je proporce uchazečů z „nejlepších“ 27 %, kteří danou položku zodpověděli správně, a P_l je podíl „nejhorších“ 27 % uchazečů, kteří taktéž dovedli na položku správně odpovědět. Crocker a Algina (2008) uvádějí coby přijatelný rozdíl mezi těmito skupinami $ULI \geq 0,4$ (případně $\geq 0,3$ jako spodní hranici), lze se však dočíst i o koeficientech závislých na obtížnosti položky, kdy položky s obtížností 0,2–0,3 (tzn. s 20–30 % celkových správných odpovědí) a 0,7–0,8 (70–80 % správných odpovědí) by neměly vykazovat nižší citlivost než $ULI < 0,15$ a položky s obtížností mezi 30–70 % $ULI < 0,25$ (Štuka, Martinková, Vejražka, Trnka, & Komenda, 2013). Rozhodně by se pak nikde neměly objevovat koeficienty záporné, neboť takové položky „zvýhodňují“ slabší studenty (a odporují tedy účelu přijímacího testu). Je-li rozdíl v odpovědích mezi „nejlepšími“ a „nejslabšími“ respondenty příliš malý, tzn. i nejméně úspěšní uchazeči ve většině případů zodpovědí položku správně nebo i nejúspěšnější respondenti nejsou schopni správnou odpověď určit, je lepší položku vyřadit. Její rozlišovací účinnost (či také diskriminační schopnost) je příliš malá. To může souviset jednak s obtížností položky jako takovou (např. vyžaduje příliš specifické vědomosti), jednak s její uhádnutelností (např. kvůli špatně zvoleným distraktorům). Klasická testová teorie uhádnutelnost jako samostatný parametr nevyčleňuje, v teorii odpovědi na položku pak odpovídá pravdě-podobnosti správné odpovědi při téměř nekonečné záporné úrovni latentního rysu (Shultz, & Whitney, 2005; Urbánek, Denglerová, & Širůček, 2011).

Druhou možností odhadu citlivosti položky v CTT je její korelace s celkovým skórem uchazeče v testu. V případě dichotomických položek (které se nacházejí v testech SPF) se může jednat o modifikaci Pearsonova korelačního koeficientu, bodově-biseriální korelaci (rpbis). Stejně jako u koeficientu ULI i u bodově-biseriální korelace chceme, aby byla její hodnota pokud možno co nejvyšší, neboť pak položka sdílí vyšší podíl variability s celkovým skórem testu – více mu „přispívá“ a lépe rozlišuje uchazeče. Problémem je, že celkový skór testu v sobě implicitně zahrnuje i skór dané položky, a tedy není možné najít naprosto nulovou korelaci, i kdyby položka testu vůbec „nepřispívala“. Proto je třeba provést korekci a korelovat položku se „zbytkem“ testu, tzn. celkovým skórem, do něhož není započítána odpověď na danou položku. Urbánek, Denglerová a Širůček (2011, 227) uvádějí, že „položka s dostatečně vysokou rozlišovací účinností by měla mít hodnotu korigované korelace alespoň 0,3“. Vyhovující testová úloha v didaktickém kontextu by měla vykazovat bodově-biseriální korelační koeficient citlivosti minimálně 0,2 (Chráška, 1999). Jiný zdroj uvádí jako minimální hodnotu 0,15 a jako hodnotu odlišující dobré položky 0,25 a více (Varma, n. d.).

Cíle studie

Položková analýza testů studijních předpokladů by v ideálním případě měla následovat po jejich pilotním ověření, aby bylo možné do „ostrých“ verzí zahrnout jen takové položky, které vykazují dostatečnou citlivost a přiměřenou obtížnost. V případě testů SPF na FF UP zatím nebylo z logistických důvodů možné, vzhledem k vysokému riziku prozrazení otázek a časové náročnosti tvorby testů, pilotní testování provádět. Cílem této studie tedy bylo zhodnotit vlastnosti „ostrých“ testů post-hoc a inspirovat se položkami, které v daném ročníku fungovaly „lépe“, při tvorbě typově podobných úloh v ročníku následujícím. Druhým cílem bylo modelovat, jak by se mohly zlepšit psychometrické ukazatele sledovaných testů studijních předpokladů, pokud by byly předem pilotovány.

Popis výběrového souboru dat

Soubor dat, s nimiž jsme pracovali, lze de facto považovat za totální výběr ze všech testů SPF, které proběhly v roce 2014. Data jsou ve výsledcích dále dělena dle verzí testu a dle oddílů testu. Test studijních předpokladů na FF UP (SPF) má následující strukturu a podmínky administrace:

test má celkem 50 položek,

- v roce 2014 bylo vyhodnoceno 14 verzí testů, tj. celkem bylo posuzováno 700 položek,
- maximální čas na vyplnění testu je 60 minut,
- jde o uzavřené otázky, které nabízí se 5 možností odpovědí a, b, c, d, e,
- vždy existuje jen jedna správná či nejvhodnější odpověď,
- za správnou odpověď se uděluje jeden bod, za špatné odpovědi se body nestrhávají (je možné i tipovat),
- test je rozdělen do 5 oddílů:
  - 15 položek – základy společenských věd a všeobecný přehled,
  - 16 položek – verbální myšlení,
  - 3 položky – kritické myšlení,
  - 5 položek – prostorová představivost,
  - 11 položek – logicko-analytické myšlení.

Při položkové analýze jsme pracovali se dvěma maticemi dat. Ve sloupcích jsou odpovědi na jednotlivé položky. V jednom případě s konkrétními odpověďmi ve formátu a až e (případně bez odpovědi). V druhém případě jsou odpovědi překódované dle správnosti do dichotomického formátu 0/1 (špatná či žádná/správná odpověď). Na řádkách jsou anonymní identifikátory všech uchazečů o studium na FF UP, kteří absolvovali test SPF a jaře 2014. Pro účely položkové analýzy jsme využili data od 3 836 uchazečů. Počet uchazečů, kteří se dostavili k přijímacímu testu a vyplnili jednotlivé verze, shrnuje tab. 1.

Tab. 1: Počty uchazečů, kteří vyplnili jednotlivé verze testu SPF v roce 2014

verze testu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
<i>N</i>	503	215	470	222	140	134	354	344	360	327	138	260	123	246

Metody analýzy dat

V první fázi jsme provedli položkovou analýzu srovnávacích výkonových testů dle CCT. U všech položek ve všech verzích jsme nejprve spočítali ukazatele obtížnosti (P), citlivosti (ULI) a bodově biseriální korelace rpbis. Dále jsme spočítali průměrné hodnoty těchto ukazatelů pro jednotlivé verze a též i detailněji i pro jednotlivé oddíly testů. Dále jsme u každé verze sledovali ukazatel vnitřní konzistence KR-20, což je obdoba Cronbachovy α pro dichotomická data. V neposlední řadě jsme sledovali celkovou četnost nedokonalých položek. Takto získané hodnoty jsme vynesli do grafů.

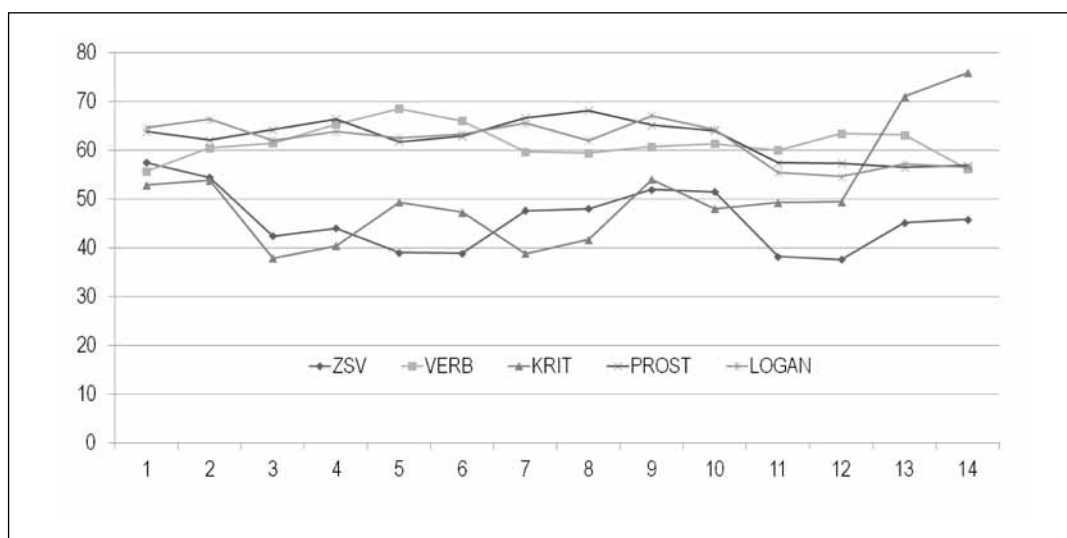
V druhé fázi analýzy jsme sledovali, jak by se zlepšili psychometrické vlastnosti testu, pokud bychom ty nejhorší položky vyřadili. Cílem tedy bylo vytvořit model, jak by testy dopadly, pokud bychom je před ostrým testováním pilotovali na vybraném vzorku z cílové populace. V testech SPF bychom ideálně chtěli ponechat takový typ položek, jejichž obtížnost P bude kolísat mezi 0,3 a 0,7, zároveň bude jejich citlivost vyšší než ULI = 0,25 (nejlépe pak vyšší než 0,3 či 0,4) a zároveň bude jejich hodnota korigovaná bodově-biseriální korelace vyšší než 0,3. Vzhledem k výsledkům a také k faktu, že námi měřený koncept všeobecných studijních předpokladů má blíže ke zkoušení než k diagnostice, zvolili jsme značně měkčí kritéria pro vyřazení položek. Obtížnost položek, které byly pro potřeby modelu vyřazeny, byla $P < 0,2$ anebo $P > 0,8$. Dále byly vyřazeny položky s citlivostí ULI $< 0,15$ anebo položky s hodnotou korigované rpbis $< 0,15$.

Na zbylých položkách jsme opět vypočítaly průměry jednotlivých ukazatelů za jednotlivé verze testů a sledovali, jak by se psychometrické vlastnosti testů zlepšily. Data byla poté opět vynesena do grafů.

Výsledky

V původních verzích, které byly v rámci přijímacího řízení administrovány, byla průměrná obtížnost všech verzí dohromady $P=56,3$. Nejobtížnější verzí byla verze 11 (min $P=51,5$) a nejjednodušší pak verze 2 (max $P=59,7$). Jako průměrně nejobtížnější byl vyhodnocen oddíl Základy společenských věd $P=45,8$; následován oddílem Kritického myšlení $P=50,7$; srovnatelně nejjednodušší byly oddíly Verbálního myšlení $P=61,5$; Logicko-analytického myšlení $P=61,8$ a Prostorové představitivosti $P=62,3$. Graf na obrázku 1 však dokládá, že například obtížnost oddílu Kritické myšlení i Základů společenských věd značně kolísala v rámci jednotlivých verzí. Nejvyrovnanější obtížnost vykazovaly oddíly Prostorová představitivost a Logicko-analytické myšlení. Nejnezvyrovnanější obtížnost všech oddílů vykazovaly zároveň celkově nejméně obtížné verze 1 a 2.

Obr. 1: Srovnání průměrných obtížností položek (P) v rámci jednotlivých oddílů a verzí testů

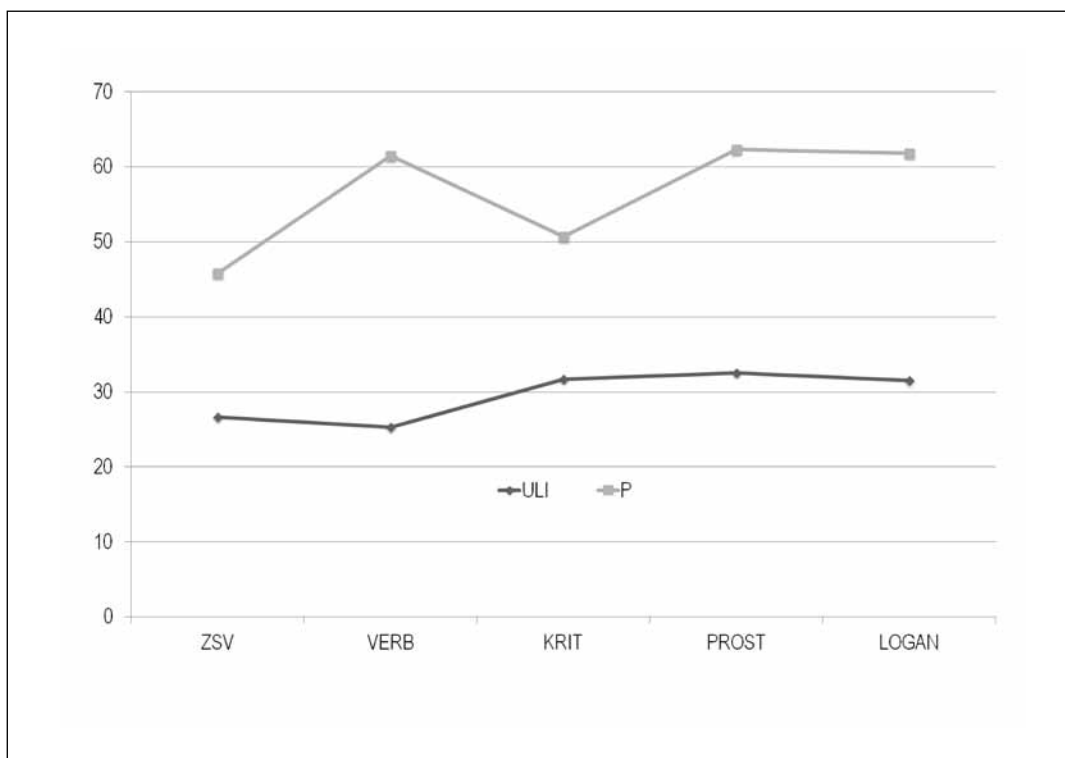

Pozn.: ZSV = Základy společenských věd, VERB = verbální myšlení, KRIT = Kritické myšlení, PROST = prostorová představitivost a LOGAN = Logicko-analytické myšlení.

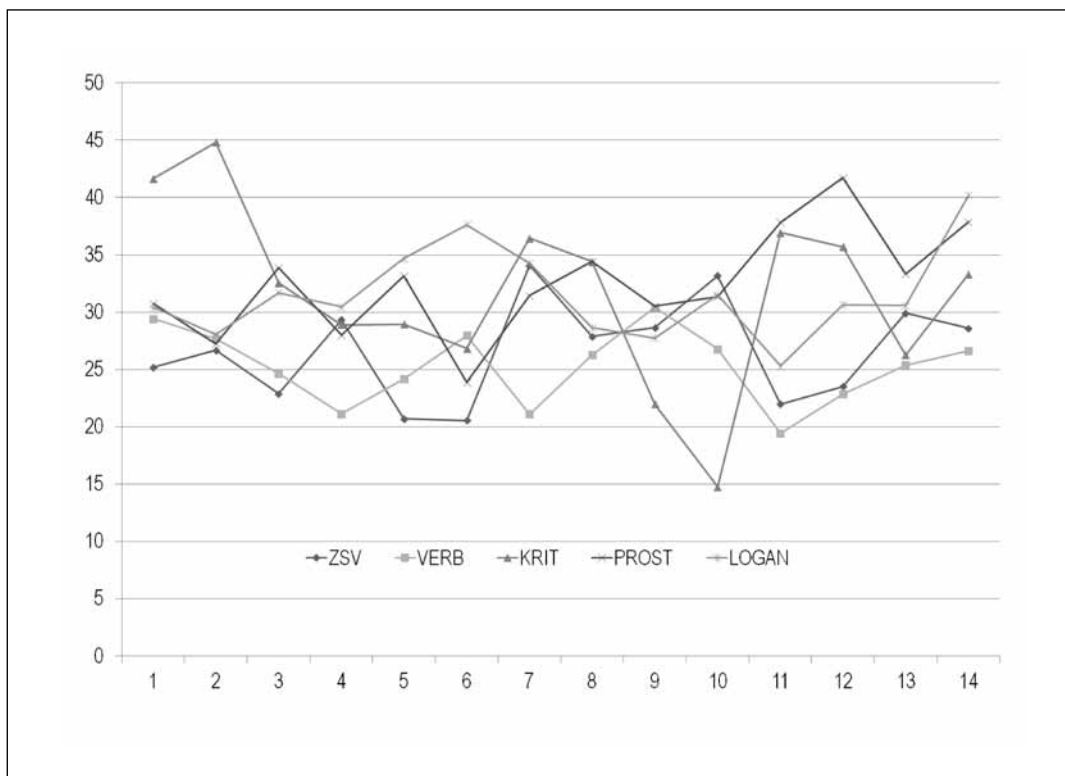
V případě citlivosti či rozlišovací účinnosti položek byla průměrná hodnota všech verzí $ULI=28,2$. Průměrně nejlépe mezi 27 % nejlepších a 27 % nejméně úspěšných uchazečů rozlišovaly položky verze 14 ($ULI=31,7$) a nejméně ve verzi 11 ($ULI=24,4$). Situace mezi jednotlivými oddíly testů byla již celkově vyrovnanější, než tomu bylo u obtížnosti (viz graf na obrázku 2), nicméně i u citlivosti vykazovala data značnou variabilitu ukazatele ULI napříč jednotlivými verzemi testu, což celkem přesvědčivě dokládá graf na obrázku 3. Nejmarkantnější je pak rozdíl u oddílu Kritické myšlení, jehož položky ve verzi 1 a 2 rozlišovaly výborně, kdežto ve verzích 9 a 10 velmi málo.

Obr. 2: Srovnání průměrných obtížností (P) a citlivostí položek (ULI) v rámci jednotlivých oddílů

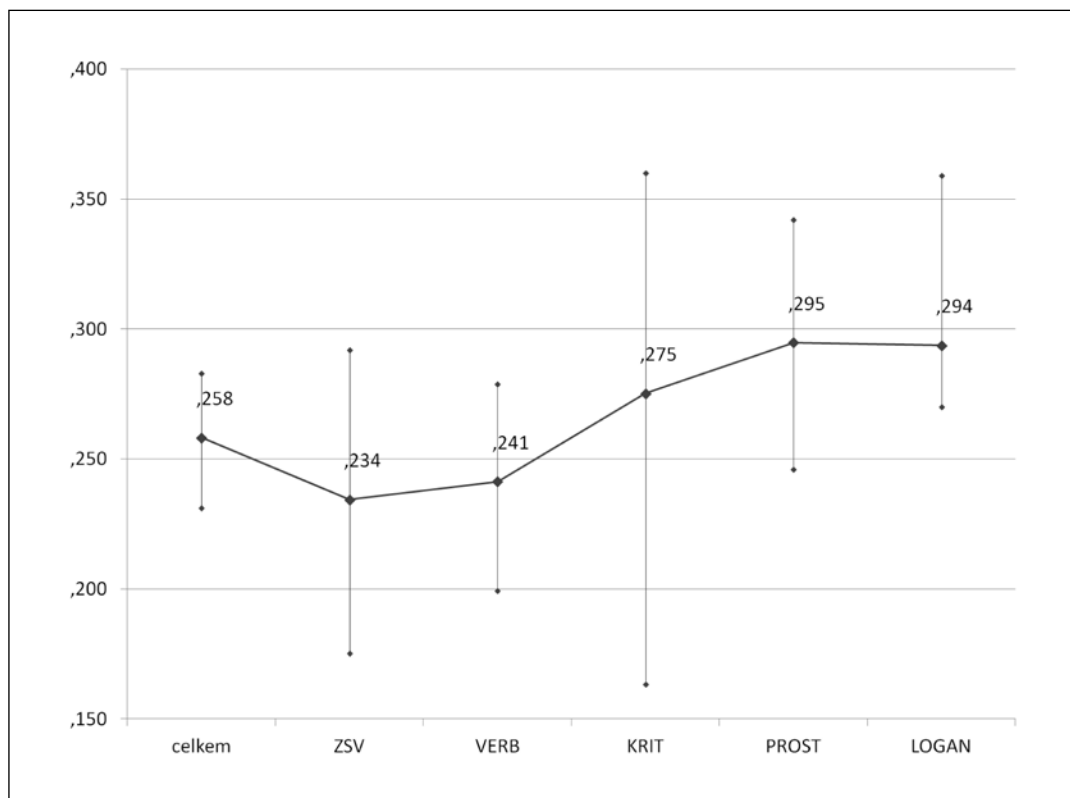

Obr. 3: Srovnání průměrných citlivostí položek (ULI) v rámci jednotlivých oddílů a verzí testů

Dalším ukazatelem rozlišovací účinnosti jsou průměrné hodnoty bodově biseriální korelace položky s celkovým výsledkem testu rpbis. Zde se požadované ideální minimální hranici pro kvalitní položky 0,3 nejvíce blížily položky oddílů Prostorová představivost a Logicko-analytické myšlení. Největší rozpětí mezi minimální a maximální hodnotou u jednotlivých verzích měl oddíl Kritické myšlení. Pod celkovým průměrem se vyskytovaly hodnoty oddílů Základy společenských věd a Verbálního myšlení.

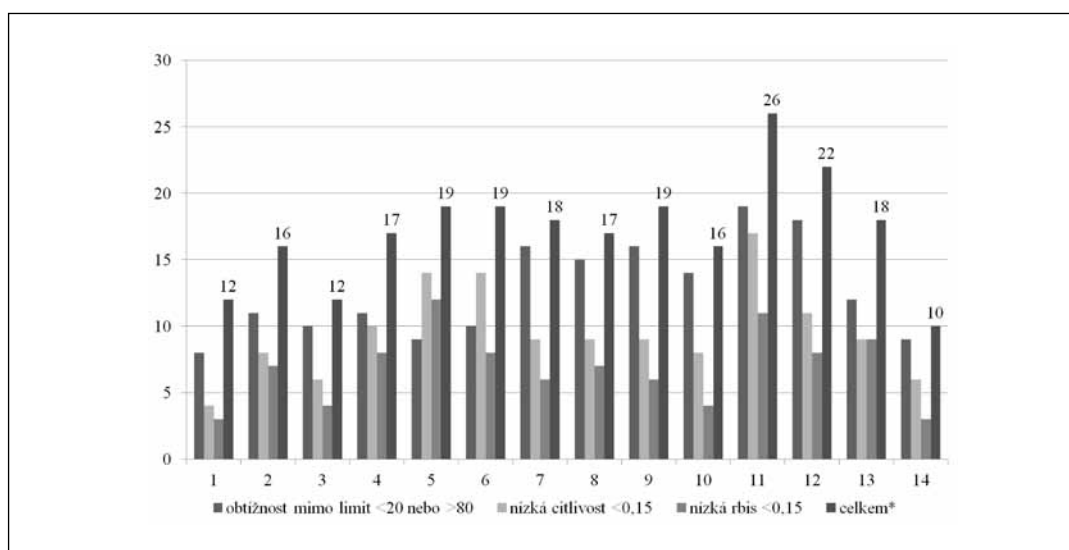
Obr. 4: Srovnání celkové průměrné rpbis položek jednotlivých oddílů

Pozn.: svislé linie znázorňují rozpětí průměrů rpbis u jednotlivých verzí.

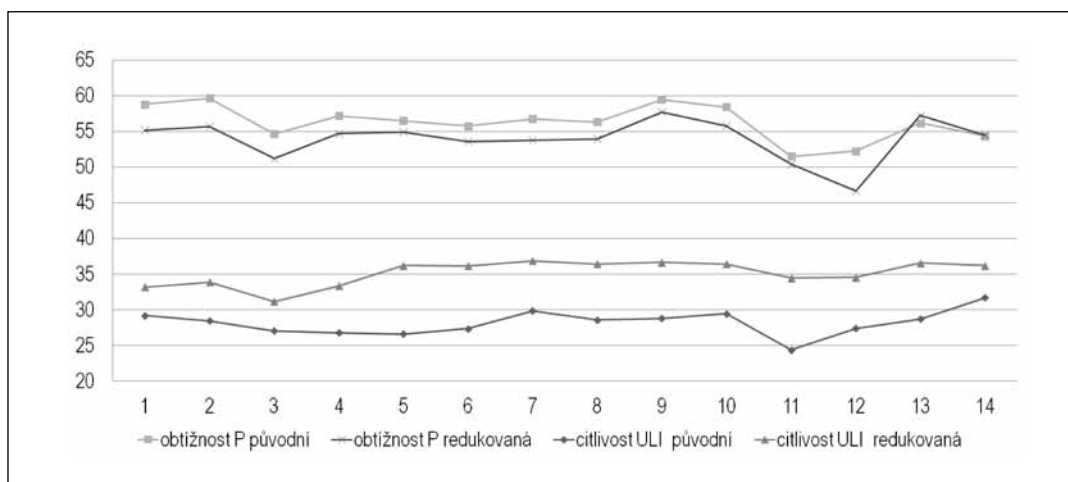
Ucelený přehled o tom, kolik položek v jednotlivých verzích nesplňovalo ani námi stanovená spíše měkčí kritéria, podává graf na obrázku 5, který znázorňuje absolutní četnosti vyřazených položek a též důvody vyřazení. Z celkového počtu 700 položek by pilotáží pravděpodobně neprošlo celkem 241 položek (34 %), tj. celá jedna třetina. V průměru pak celkem 17 položek na jednu verzi testu. Nejčastějším důvodem pro vyřazení byla obtížnost mimo stanovený limit $P > 0,2$ a zároveň $P < 0,8$. Takto by bylo v průměru na jednu padesáti-položkovou verzi testu eliminováno 13 položek (25 %). Nutno dodat, že zejména spíše kvůli jejich snadnosti než přílišné obtížnosti. Druhým důvodem v pořadí byla nízká citlivost $ULI < 0,15$, pro kterou by pilotáží neprošlo v průměru 10 položek na test (19 %). Nejméně častým důvodem vyřazení pak byla příliš nízká korelace položky s celkovým výsledkem testu, tj. $rpbis < 0,15$. Z tohoto důvodu by neprošlo průměrně 7 položek na verzi (14 %). Některé položky samozřejmě nesplňovali zároveň více kritérií, proto procentuální četnosti jednotlivých důvodů vyřazení nedávají v součtu celkové procento psychometricky nekvalitních položek (34 %).

Obr. 5: Graf absolutních četností položek vyřazených z modelu pilotáže a důvody jejich vyřazení

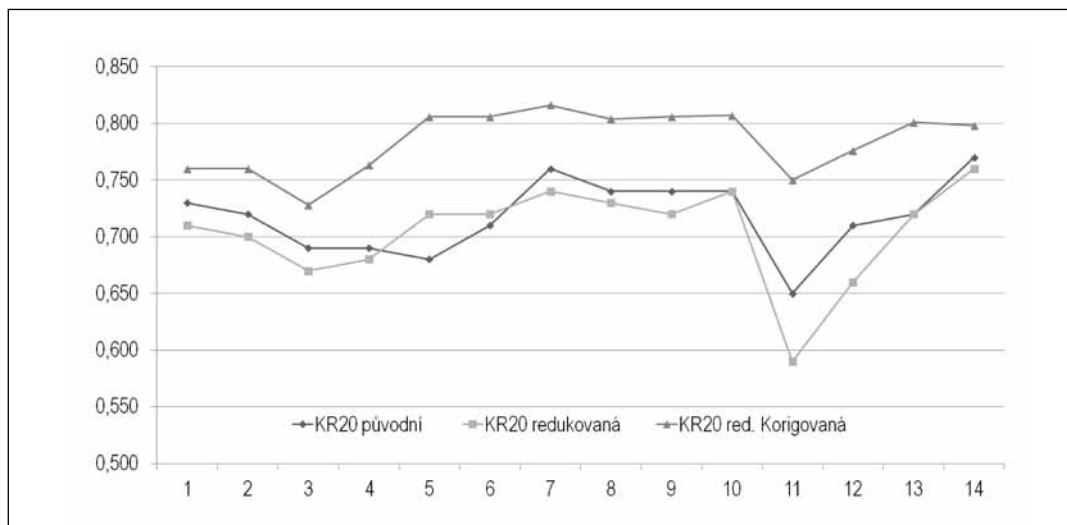
Další výsledky již prezentují srovnání stavu psychometrických kvalit testů SPF před modelováním pilotáže a po něm, tj. dostáváme se k druhé fázi naší analýzy. Z grafu na obrázku 6 je u dvou horních linií patrné, že došlo k celkovému žádoucímu mírnému zvýšení obtížnosti testu, průměrná obtížnost P klesla s hodnoty 56 na hodnotu 54. Tento posun však není stejný u všech verzí, u verze 5, 11 a 14 nedošlo žádnému či téměř žádnému posunu a u verze 13 došlo dokonce ke zjednodušení testu. Důvodem je vyřazení sice obtížnějších, ale málo rozlišujících položek. Co se týká ukazatele citlivosti položek (dvě spodní linie), zde je již situace optimističtější, neboť po vyřazení nevhodných položek se ULI průměrně zvýšilo z hodnoty z hodnoty 28 na hodnotu 35.

Obr 6: Srovnání změn v obtížnosti P a citlivosti ULI po vyřazení nevhodných položek (model pilotáže)

Poslední prezentovaný graf na obrázku 7, představuje změnu v celkové vnitřní konzistenci testů SPF vyjádřené pomocí Kuder–Richardsonovy formule 20 (KR-20) u jednotlivých verzí. Celková průměrná hodnota KR20 vzrostla po vyřazení špatně fungujících položek z původních 0,718 na 0,784, což je jednoznačný posun od hraniční či minimální požadované hodnoty 0,7 k perspektivnější hodnotě 0,8. Zde je nutno dodat, že hodnota KR-20 po modelové pilotáži tj. po vyřazení většího počtu položek (v průměru 17 položek na verzi) musela být korigována pomocí proročského Spearman–Brownova vzorce, a tím odhadnuta možná hodnota koeficientu reliability vnitřní konzistence, pokud by škála měla opět plných 50 položek.

Obr. 7: Srovnání odhadů koeficientů vnitřní konzistence KR-20 před a po vyřazení nevhodných položek

Pokusíme se nyní ještě demonstrovat kvalitativní pohled na jednotlivé položky. Na základě našich analýz jsme se podívali na znění jednotlivých položek. Pokud bychom měli jednotlivé položky nějak kategorizovat, dospějeme k následujícímu dělení:

- Položky kvalitní, které velmi dobře splňují všechna požadovaná kritéria a které rozhodně mají být ponechány v ostrých verzích. I u těchto položek nás však občas též překvapila jejich zdánlivá jednoduchost či nezáludnost (viz příklad 1).
- Položky nekvalitní, které by se v ostrých verzích testů objevovat neměly. Určitě mezi nimi nalezneme zcela nevhodné položky, u kterých je až s podivem, že prošli procesem vzájemného pročitání a oponování v týmu (viz příklad 2). Nalezneme zde ale i logicky nebo věcně správné položky, které jsou ovšem zacíleny na příliš specifické znalosti nebo položky s příliš matoucími distraktory.
- Položky diskutabilní, u nichž je otázkou, kterému z psychometrických ukazatelů dát přednost. Zdá se totiž, že sledováním všech představených ukazatelů naráz a mechanickým vyřazováním všech položek, které je nesplňují, nedosáhneme vždy zlepšení všech ukazatelů tak, jak bychom si představovali. Pokud například vyřadíme všechny snadné položky, vyřadíme s nimi i ty, které přes svou snadnost dobře rozlišují (viz příklad 3). A naopak vyřazením velmi obtížných (a tím pádem z logiky věci i méně rozlišujících) položek sice zvýšíme celkovou citlivost, ale test se tím celkově ulehčí.

Tabulka 2 shrnuje základní údaje jednotlivých ukázkových položek (příkladů) demonstrujících uvedenou kategorizaci (správné odpovědi jsou tučně a podtržené). První položka má všechny sledované hodnoty poměrně ideální, zdokonalit by se mohla maximálně trochu vyšší obtížností. Druhá položka je pravým opakem, má všechny ukazatele zcela mimo požadované meze a je ve své podstatě neopravitelná. Třetí příklad demonstruje položku, která sice mohla být obtížnější, ale přesto poměrně dobře diskriminuje ve spodní části spektra uchazečů a možná by si zasloužila v ostré verzi testu zůstat.

Tab. 2: Parametry ukázkových položek demonstrujících uvedenou kvalitativní kategorizaci

<i>Příklady položek:</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>C</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>P</i>	<i>Upper 27%</i>	<i>Lower 27%</i>	<i>ULI</i>	<i>r_{pbis}</i>
<i>Př. 1: Položka kvalitní</i>	6,4	21,1	53,5	3,8	12,7	53	78	32	46	0,380
<i>Př. 2: Položka nekvalitní</i>	44,2	2,2	52,2	0,7	0,0	2,2	0	5	-5,4	-0,170
<i>Př. 3: Položka diskutabilní</i>	5,4	83,1	5,2	3,2	2,8	83	95	66	29	0,320

Příklad 1: Položka kvalitní

Povrch krychle o straně a = 10 cm je roven

- 10 cm².
- 60 cm².
- 600 cm².
- 6 000 cm².
- 10 000 cm².

Příklad 2: Položka nekvalitní

Kterou informaci mluví v následující výpovědi prezentuje jako důležitou a novou, pronese-li ji s obvyklou intonací?

Extrémní klimatické podmínky letošního zimního období donutily pořádající Ski klub v Ústí nad Orlicí zrušit tradiční již 52. ročník mezinárodního závodu žáků a zákyň ve slalomu a obřím slalomu uváděný pod názvem Skiinterkriterium.

- Že byl zrušen 52. ročník mezinárodního závodu*
- Že se závod jmenuje Skiinterkriterium.*
- Že byl závod zrušen kvůli extrémním klimatickým podmínkám.*
- Že závod pořádá Ski klub v Ústí nad Orlicí.*
- Že se závodí ve slalomu a obřím slalomu.*

Příklad 3: Položka diskutabilní

Každý strom je člověk. Každý medik je strom.

Co z těchto premis vyplývá?

- Každý strom je medik.*
- Každý medik je člověk.*
- Každý člověk je strom.*
- Některý medik není člověk.*
- Žádný medik není člověk.*

Diskuze a závěry

Prezentovanou analýzou nechceme zpochybňovat přijímací proces na FF UP ani objektivitu testů studijních předpokladů předkládaných uchazečům o studium. Ať už jsou celkové parametry jednotlivých verzí testů jakékoliv, nedokládá to jejich neregulérnost, nezpochybňuje to výsledky. Uchazeči znají parametry testů dopředu a mohou se na ně dle svých možností řádně připravit, mají též stejné podmínky při administraci. K celkovému posouzení SPF bychom navíc potřebovali mnohem více údajů a museli bychom se zabývat i otázkami obsahové validity. Stejně tak bychom museli představit analýzy týkající se faktorové struktury testů, tj. zda jejich jednotlivé oddíly tvoří smysluplné celky i z pohledu statistického. V neposlední řadě bychom museli tuto kritiku opřít o analýzu jejich prediktivní validity, tj. jejich potenciálu předpovědět úspěšné studium. To vše jsou otázky zdaleka přesahující rozsah tohoto článku a v něm provedených analýz. Nezpochybňujeme fakt, že testy SPF mohou být stanoveny jako kritérium pro selekci uchazečů a mohou plnit roli vstupního filtru, jak se tomu ostatně již řadu let děje. Děje se tak v obdobné míře v obdobných testech i na mnoha vysokých školách a fakultách po celé České republice.

Naší cílem bylo poukázat na fakt, že přes značně komplikující faktory při tvorbě přijímacích testů jako je nutnost tvorby velkého počtu položek a verzí, poměrně vysoké riziko prozrazení před vlastní realizací přijímacího řízení či nemožnost používat znění položek opakovaně, se dá systematicky pracovat na zvyšování psychometrických kvalit těchto testů. Položková analýza je jedním z nástrojů, který může říci velmi mnoho o tom, jak se bude test chovat, a zda má potenciál k výběru těch nejlepších uchazečů.

Pomocí analýzy položek dle CCT a modelové pilotáže (provedené post hoc na ostrých datech) jsme zjistili, že i přes poměrně měkce zvolená kritéria, je značné množství položek z pohledu psychometrie nekvalitních. Pokud tuto zhruba třetinu položek vyřadíme, psychometrické ukazatele testů studijních předpokladů mají potenciál se zlepšit. Z prezentovaných analýz pro nás dále plyne i zkušenost, že vyřazování položek nemůže probíhat pouze mechanicky, a že zde hraje nezastupitelnou roli i kvalitativní pohled na jednotlivé položky. Pouhé vyřazení položek, bez pochopení, v čem jsou chybné, nemusí vést k celkovému zlepšení testů do budoucna. Ne vždy se tedy dá spoléhat pouze na čísla. Některé položky se dají i opravit.

Zajímavé je též zjištěné kolísání průměrných hodnot obtížnosti a citlivosti mezi jednotlivými verzemi i oddíly testu. Dá se vysvětlit minimálně dvěma či třemi faktory. Jednak se verze opravdu mohou lišit, tj. některé horší položky se mohly nahodile (rozumějme z neznámého důvodu) při tvorbě nakumulovat do jednoho z oddílů či jedné z verzí. Druhým vysvětlením je odlišnost jednotlivých skupin uchazečů, kteří psali jednotlivé verze SPF. Dá se předpokládat, že skupiny lidí hlásící se na různé obory se liší i svými výchozími schopnostmi či znalostmi. Přičemž při současném systému na FF UP je obvyklé, že uchazeči hlásící se na stejný obor píší testy povětšinou ve společné skupině, tj. píší stejnou verzi. V neposlední řadě jde samozřejmě o statistické výpočty, které vždy ovlivňuje i velikost skupiny, která se i v našem případě lišila, což by mohlo vysvětlit například neobvyklé výkyvy u verze 11, kterou psalo jen 138 uchazečů.

K položkové analýze v případě testu s vícero možnostmi odpovědí, z nichž jedna je ta správná, patří i analýza distraktorů. Opět k ní lze přistoupit z pohledu CTT i IRT. V rámci CTT jsme především sledovali relativní četnost volby jednotlivých distraktorů a posuzovali tak jejich kvalitu. Každý nefunkční distraktor totiž i u relativně vhodných zadání dokáže snížit obtížnost i citlivost, protože de facto zvyšuje uhádnutelnost. Takto detailní analýza by ovšem opět přesáhla rámec tohoto článku a posunula by celou problematiku do přílišných detailů.

Položkovou analýzu dle CTT považujeme za důležitou součást ověřování kvality testů SPF. Do budoucna doporučujeme se zaměřit i na prostředky IRT, tj. Teorie odpovědi na položku či Raschových modelů, které mají v tomto ohledu mnoho výhod oproti CTT. Testy studijních předpokladů by každopádně měly být vždy pilotovány, a to i přes logistickou složitost tohoto procesu. Nabízí se například možnost pilotovat s dostatečným předstihem celou baterii položek (včetně zhruba třetinové rezervy) na vybraném vzorku středoškoláků. Můžeme pilotovat část položek na příští rok při vlastním přijímacím řízení, tak že do každé testované skupiny rozdělíme určitý balíček nevyhodnocovaných položek na příští rok. Můžeme též po několika letech vytvářet databázi funkčních položek z jednotlivých ročníků přijímacích zkoušek a po několika letech je začít recyklovat. Cesty tedy existují a nevyužít jich, znamená zbavit se možnosti dosáhnout lepších než jen hraničních hodnot koeficientů reliability vnitřní konzistence, průměrné obtížnosti či citlivosti položek.

Přehled použité literatury

- Hauser, R. M., & Heubert, J. P. (Eds.). (1999). *High Stakes: Testing for Tracking, Promotion, and Graduation*. Washington: National Academy Press.
- Schultz, K. S., & Whitney, D. J. (2005). *Measurement theory in action: Case studies and exercises*. Thousand Oakes: Sage Publications.
- Bond, T.G. & Fox, C. M. (2007). *Applying the Rasch model: Fundamental measurement in the human sciences*. (2nd ed.) Mahwah, N.J.: Erlbaum.
- Říčan, P. (1977). *Úvod do psychometrie*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Urbánek, T., Denglerová, D., Širůček, J. (2011). *Psychometrika: měření v psychologii*. Praha: Portál.
- Jelínek, M., Květoň, P., & Vobořil, D. (2011). *Testování v psychologii: teorie odpovědi na položku a počítačové adaptivní testování*. Praha: Grada.
- Crocker, L., & Algina, J. (2008). *Introduction to classical and modern test theory*. Mason, OH: Cengage.
- Allen, M. J., & Yen, W. M. (2001). *Introduction to measurement theory*. Long Grove: Waveland Press.
- Charvát, M., Viktorová, L. et al. (2014). *Tvorba, administrace a analýza testů studijních předpokladů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hučín, J. (2013). Jak těžký má být test? *Řízení školy*, 2013 (4).
Získáno z <http://magistr.rizeniskoly.cz/cz/casopis/rizeni-skoly/jak-tezky-ma-byt-test.m-1051.html>
- Fleishman, E. A. (1968). Aptitude Testing. In Sills, D. L. (Ed.).
International Encyclopedia of the Social Sciences. New York: Macmillan.
- Štuka, Č., Martinková, P., Vejražka, M., Trnka J., & Komenda M. (2013). *Testování při výuce medicíny, Konstrukce a analýza testů na lékařských fakultách*. Praha: Karolinum.
- Chráska, M. (1999). *Didaktické testy: příručka pro učitele a studenty učitelství*. Brno: Paido.
- Varma, S. (nedat.). Preliminary item statistics using point-biserial correlation and p-values. Morgan Hill, CA: Educational Data Services, Inc. Získáno z http://www.eddata.com/resources/publications/EDS_Point_Biserial.pdf

POSTTRAUMATICKÝ ROZVOJ A KVALITA ŽIVOTA RODIČOV DETÍ S AUTIZMOM V KONTEXTE RODIČOVSKÉHO STRESU A SOCIÁLNEJ OPORY

POSTTRAUMATIC GROWTH AND QUALITY OF LIFE IN PARENTS OF CHILDREN WITH AUTISM IN CONTEXT OF PARENTAL STRESS AND SOCIAL SUPPORT

Gabriel BANÍK, Michaela HRABOVECKÁ

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská republika,
gabriel.banik@gmail.com, hrabovecka.m@gmail.com

Abstrakt: V príspevku je zisťovaná úroveň posttraumatického rozvoja (PTG) a kvality života u rodičov detí s poruchou autistického spektra ($n=72$). Analyzovaný je vplyv rodičovského stresu a sociálnej opory na jednotlivé oblasti PTG a vybrané oblasti kvality života. Analyzované sú taktiež rozdiely z hľadiska ďalších vybraných sociodemografických ukazovateľov. Regresnou analýzou bolo zistené, že rodičovský stres a sociálna opora sa podieľajú na vysvetlení 10,7% variance celkového posttraumatického rozvoja, 11% variance oblasti nové možnosti a 42,3% psychosociálnej oblasti kvality života. Rodičovský stres sa ďalej podieľa na vysvetlení 7% variance osobného rozvoja, 6,8% variance kognitívnej oblasti kvality života a 10,8% fyzickej oblasti kvality života. Sociálna opora sa ďalej podieľa na vysvetlení 8,2% variance oblasti ocenenie života a 17% environmentálnej oblasti kvality života. Neboli zistené štatisticky významné rozdiely v PTG a kvalite života z hľadiska rodu, rodinného stavu, počtu zdravých a chorých detí, bydliska, zamestnania a doby, ktorá uplynula od toho, keď sa rodičia dozvedeli, že ich dieťa má poruchu autistického spektra.

Abstract: In the article are examined a posttraumatic growth (PTG) and quality of life in parents of children with autistic spectrum disorder ($n=72$). Influence of parental stress and social support on areas of PTG and selected areas of quality of life is analysed. Also differences in the terms of the sociodemographic variables are analysed. Regression analysis found that parental stress and social support explained 10,7% of the variance of overall PTG, 11% of the variance of new possibilities and 42,3% of the variance of psychosocial dimension of quality of life. Parental stress also explained 7% of the variance of personal growth, 6,8% of the variance of cognitive dimension of quality of life and 10,8% of the variance of physical dimension of quality of life. Social support also explained 8,2% of the variance of appreciation of life and 17% of the variance of environmental dimension of quality of life. No significant differences were found in PTG and quality of life in the terms of gender, marital status, numbers of children, place of living, employment and time that has elapsed since parents found that their child has autism spectrum disorder.

Kľúčové slová: autizmus, posttraumatický rozvoj, kvalita života, rodičovský stres, sociálna opora

Key words: autism, posttraumatic growth, quality of life, parental stress, social support

Úvod

Porucha autistického spektra je charakterizovaná postihnutím v oblasti sociálnej interakcie, verbálnej a neverbálnej komunikácie a stereotypným správaním a záujmami (DSM-V, 2013). V správaní môžu byť prítomné aj ďalšie problémové prejavy ako sú hyperaktivita, agresivita, úzkosť, ktoré zasahujú do každodenného fungovania a vytvárania zmysluplných vzťahov (Church, Alisanski, & Amanullah, 2000; Portway & Johnson, 2005). Autizmus patrí k jednému z najzávažnejších vývinových porúch objavujúcich sa v prvých troch rokoch života. Niektorí ľudia s autizmom majú obmedzené záujmy, problémy so spánkom a jedením a často sa u nich vyskytujú autoagresívne tendencie ako búchanie hlavy či hrýzenie rúk (Kazdin, 2000). V rámci rodiny ovplyvňuje autizmus interakciu s dieťaťom, vzťah medzi rodičmi a vzťah rodiny a spoločnosti ako takej (Phetrasuwan, 2003). Jednou z možností ako skúmať vplyv diagnózy autizmu na rodičov je práve zisťovanie ich kvality života (Cummins, 2001; Mojdeh, 2005). WHO definuje kvalitu života ako jedincom vnímanú pozíciu v jeho živote v kontexte kultúry a hodnotového systému, v ktorom žije, vyjadruje jedincov vzťah k jeho vlastným cieľom, očakávaným hodnotám a záujmom. Zahrňuje komplexným spôsobom jedincove fyzické zdravie, psychický stav,

úroveň nezávislosti, sociálne vzťahy, jedincove presvedčenie a vieru a to vo vzťahu k charakteristikám prostredia. Táto definícia vyjadruje názor, že kvalita života sa vzťahuje k subjektívnemu hodnoteniu, ktoré sa odohráva v kultúrnom, sociálnom a enviromentálnom kontexte. Kvalita života nie je totožná s pojmi ako sú „stav zdravia“, „životná spokojnosť“, „psychický stav“ alebo „pohoda“. Ide skôr o multidimenzionálny pojem zahrňujúci jedincovo vnímanie týchto a ďalších aspektov života (WHO, 1999). WHO skupina zastáva názor, že je dôležité vedieť, ako spokojní, resp. nespokojní sú ľudia s dôležitými oblasťami ich života a upozorňujú, že tento ich výklad je veľmi individuálnou záležitosťou (WHOQOL Group, 1995; WHOQOL Group, 1998).

Výskumníci naznačujú, že rodičia detí s postihnutím môžu byť citliví na rad mentálnych a fyzických zdravotných problémov (Benson, 2006; Taylor-Richardson, Heflinger, & Brown, 2006) a tieto rodiny majú aj nižšiu kvalitu života (Bode, Weidner, & Storck, 2000). Mať dieťa s postihnutím môže byť pre rodičov veľmi stresujúce a ovplyvňuje nie len ich psychickú pohodu ale aj fyzické zdravie. Niekoľko štúdií ukázalo výskyt negatívnych javov ako je stres, úzkosť a depresia u ľudí starajúcich sa o deti s autizmom. (Bouma & Schweitzer 1990; Davis & Carter 2008; Kasari & Sigman 1997; Magana & Smith 2006). Tomanik, Harris a Hawkins (2004) skúmali mentálne zdravie matiek detí s autizmom. Zistili, že adaptívne problémy správania sa dieťaťa sa podieľali na strese matiek, ktorý viedol k depresii. Čo sa týka vzťahu kvality života a rodičovského stresu, vo výskume Leeo et al. (2009) predikovala premenná stres fyzickú aj mentálnu oblasť kvality života. Opora zo strany priateľov, rodiny či iných formálnych spoločenstiev, komunit, podporných skupín či náboženských organizácií sú dôležité pre zníženie stresu a depresie (Bayat, 2007; Boyd, 2002; Dunn et al., 2001; Gray, 2006; Higgins, Bailey, & Pearce, 2005; Kuhaneck et al., 2010; Luther, Canham, & Young Cureton, 2005). Khann et al. (2010) zistil pozitívny vzťah medzi mentálnou oblasťou kvality života a sociálnou oporou a medzi fyzickou oblasťou kvality života a sociálnou oporou. V štúdií Siposa et al. (2012) sa sociálna opora ukázala ako významný prediktor celkovej kvality života. Zistenie toho, čo zlepšuje a naopak čo zhoršuje kvalitu života rodičov detí s autizmom môže prispieť k podpore rodín s dieťaťom s autizmom.

Druhou možnosťou ako zistiť vplyv diagnózy autizmu dieťaťa na rodičov je zamerať sa na prítomnosť posttraumatického rozvoja rodičov (Phelps, McCammon, Wuensch, & Golden, 2009; Pistello, 2013; Zhang, Yan, Du, & Liu, 2013; Motaghedi & Haddadian, 2014; Zhang, Yan, Barribal et al., 2015). Fenomén posttraumatického rozvoja (PTG) je známy približne posledných 20 rokov a predstavuje pozitívnu zmenu po prežití nejakej traumatickej udalosti (Tedeschi & Calhoun, 1996; Tedeschi, Park, & Calhoun, 1998; Tedeschi & Calhoun, 2004; Calhoun & Tedeschi, 2006; Mareš, 2008; 2009; 2012). PTG je definovaný ako významná pozitívna zmena v jedincovom kognitívnom a emočnom živote, ktorá môže mať aj svoje vonkajšie prejavy v zmene jedincovho chápania. Rozvojom sa rozumie taká zmena, pri nej sa jedinec dostáva nad svoju doterajšiu úroveň adaptácie, psychologického fungovania a chápania života (Tedeschi, Park, & Calhoun, 1998). Posttraumatický rozvoj sa nevyskytuje automaticky u každého, kto prežil nejakú náročnú životnú situáciu alebo u každé, u koho sa vyskytla nejaká náročná životná zmena a nie je to ani priamy výsledok traumy (Tedeschi & Calhoun, 2004). PTG môžeme skôr vnímať ako pozitívne zmeny rezultujúce z boja s traumatickou udalosťou a nie ako zmeny spôsobené samotnou udalosťou, teda ako proces aj ako výsledok, ako zážitok pozitívnej zmeny, ktorý sa vyskytuje ako výsledok „zápasu“ s veľmi náročnou životnou krízou. Preiss (2009) uvádza, že PTG rozvoj ako zážitok pozitívnej zmeny, môže znamenať radikálny osobný vývoj, vyvstávajúci zo zápasu jedinca s veľmi náročnými životnými okolnosťami. Vančura (2007) zároveň uvádza, že v prípade posttraumatického rozvoja sa nejedná iba o znovunastolenie rovnováhy, ktorá bola stratená v dôsledku traumy, ale ide o proces, v ktorom človek musí vyvinúť značné úsilie k dosiahnutiu zmeny. Je tiež zrejmé, že neide ani o zisk vyplývajúci zo samotnej nepriaznivej situácie, ale o spôsob reakcie, ktorá je nutná k zvládnutiu následkov nepriaznivej udalosti. Pozitívne zmeny nezahŕňajú len tie zmeny, ktoré sú asociované s emóciami a myšlienkami spojenými s traumou, ale zaraďuje sa tu všetko, čo môže byť adaptívne „zlomené a zresetované“ procesom rozvoja. Konkrétne jedincove základné presvedčenia alebo hlavné predpoklady týkajúce sa toho ako vidí svet, jeho vzťahov s druhými, jeho identitu a individualitu (Sumalla et al., 2009). Zmeny sa najčastejšie vyskytujú v oblastiach vzťahov (napr. ich zlepšenie), v objavení nových životných možností, v osobnom rozvoji (napr. nárast sebadôvery), v spirituálnej oblasti (napr. príklon k viere, alebo jej intenzifikácia) a v oblasti ocenenia života (napr. väčšie váženie si niektorých vecí v živote) (Tedeschi & Calhoun, 1996). V procese posttraumatického rozvoja je potrebná určitá miera distresu, ktorá naštartuje kognitívne ruminácie (najprv vtieravé negatívne myšlienky, ktoré sa neskôr stávajú úmyselnými, cieľenými a konštruktívnymi), ktoré sú zodpovedné za proces prebudovania myšlienok, predpokladov a presvedčení, ktoré potom v konečnom dôsledku predstavujú PTG (Calhoun, Cann, & Tedeschi, 2010), ináč povedané jedinec musí udalosť vnímať

ako dostatočne náročnú aby sa mohol vyskytnúť PTG ale na druhej strane úroveň distresu nesieme byť príliš vysoká, pretože to môže brániť začiatku procesu PTG (Tedeschi & Calhoun, 2004; Calhoun & Tedeschi, 2006). Kashdan a Kane (2011) zase uvádzajú, že je dôležité aj to ako jedinec zvláda distres, ktorý pretrváva určitý čas po traumatickom zážitku. Pri zvládaní distresu ale aj v procese PTG viacerí autori (napr. García, Pérez-Rovira, Zurtia et al., 2014; Zhang, Yan, Barribal et al., 2015) môže dôležitú úlohu zohrávať sociálna opora, ktorá by mohla facilitovať PTG.

Cieľom predkladanej štúdie je analyzovať vplyv rodičovského stresu a sociálnej opory na posttraumatický rozvoj a kvalitu života rodičov detí s autizmom. Zisťované sú tiež rozdiely z hľadiska vybraných sociodemografických ukazovateľov – rod, rodinný stav, počet zdravých a chorých detí, bydlisko, zamestnanie a doba, ktorá uplynula od stanovenia diagnózy.

Metóda

Výskumný súbor a zber údajov

Výskumný súbor tvorilo 72 osôb vo veku od 28 do 55 rokov (priemerný vek $M=39$, $SD=6,39$). všetky osoby, ktoré sa zúčastnili výskumu boli rodičmi minimálne jedného dieťaťa s diagnózou porucha autistického spektra a ich dieťa navštevovalo špeciálnu školu alebo triedu pre žiakov s autizmom. Zber údajov prebiehal v mesiacoch september až november 2014. Charakteristiky výskumného súboru z hľadiska rodu, stavu, bydliska, počtu detí, počtu detí so zdravotnými problémami, zamestnania a doby od stanovenia diagnózy sú uvedené v tabuľke 1 všetci účastníci výskumu boli oboznámení s cieľom výskumu a boli ubezpečení o zachovaní anonymity výsledkov z dotazníkov. Administrovaných bolo 72 dotazníkov. Chýbajúce údaje boli prítomné pri sociodemografických údajoch (stav: $N=2$, zamestnanie: $N=1$, doba od stanovenia diagnózy: $N=1$, bydlisko: $N=1$), pri posttraumatickom rozvoji (spôľahivosť na ľudí: $N=6$), pri sociálnej opore (položka č. 11: $N=1$), a pri subjektívne hodnotenej kvalite života ($N=3$ pre 13 položiek, $N=4$ pre jednu položku a $N=2$ pre 15 položiek).

Tab. 1: Opis výskumného súboru z hľadiska rodu, stavu, bydliska, počtu detí, počtu detí so zdravotnými problémami, zamestnania a doby od stanovenia diagnózy ($N=72$)

Premenná	Rod		Celkovo
	muž ($n=18$)	žena ($n=54$)	
Stav			
slobodný/á	1	5	6
ženatý/vydatá	16	43	59
rozvedený/rozvedená	1	4	5
Bydlisko			
mesto	12	40	52
dedina	6	13	19
Počet detí			
1	5	15	20
2	8	30	38
3 a viac	5	9	14
Počet detí so zdravotnými problémami			
1	14	46	60
2	4	8	12
3 a viac	0	0	0
Zamestnanie			
zamestnaný/á	16	20	36
nezamestnaný/á	1	8	9
na opatrovateľskom príspevku	1	25	26
Doba od stanovenia diagnózy			
do 1 roka	2	2	4
1 až 2 roky	5	8	13
2 až 5 rokov	3	13	16
viac ako 5 rokov	7	31	38

Výskumné nástroje

PTGI (posttraumatic growth inventory) sa považuje za hlavnú metodiku na meranie posttraumatického rozvoja. Autori tohto dotazníka sú Tedeschi a Calhoun (1996). My sme použili český preklad dotazníka (Preiss, Kurtiš, & Mareš, 2008). Je to sebvýpoved'ový 21 položkový dotazník, ktorý meria 5 faktorov – oblastí: Vzťahy s druhými – vnútorná konzistencia v našom dotazníku bola $\alpha = 0.87$, Nové možnosti ($\alpha = 0.84$), Osobný rozvoj ($\alpha = 0.79$), Spirituálna zmena ($\alpha = 0.71$), Ocenenie života ($\alpha = 0.84$). Všetci probandi sa k položkám vyjadrovali vo vzťahu k ich ochoreniu ich dieťaťa. Probandi sa vyjadrujú k 21 položkám (napr. „viac si uvedomujem, že dokážem zvládať ťažkosť“), na 6 stupňovej Likertovej škále uvádzajú v akej miere zažili uvedenú zmenu v dôsledku ochoreniu svojho dieťaťa (od 0 - nezažil/a som takúto zmenu, až po 5 - takúto zmenu som zažil/a vo veľkej miere). Výsledné skóre môže byť od 0-105, pričom vyššie skóre znamená väčší posttraumatický rozvoj (PTG). Vnútorná konzistencia celého dotazníka v našom výskume bola $\alpha = 0.94$.

Dotazník Subjektívne hodnotená kvalita života (SHKŽ) (Džuka, 2014) meria kvalitu života z hľadiska multidimenzionálneho modelu a je tvorený štyrmi oblasťami: psychosociálna oblasť (ako sa osoba cíti a aké ma vzťahy k iným, napr. nálada počas bežného dňa, opora v iných ľuďoch), fyzická oblasť (ako osoba hodnotí stav svojho organizmu, napr. fyzický vzhľad), kognitívna oblasť (ako osoba hodnotí svoje kognitívne schopnosti, napr. pamäť) a enviromentálna oblasť (ako osoba hodnotí svoje životné podmienky, napr. podmienky pre vlastné súkromie). Obsahuje 29 tvrdení (8 položiek pre psychosociálnu oblasť, 7 položiek pre fyzickú oblasť, 7 položiek pre kognitívnu oblasť a 7 položiek pre enviromentálnu oblasť), ktoré osoba hodnotí na stupnici od 1 (veľmi zlá) do 5 (veľmi dobrá). Výsledné skóre je počítané zvlášť pre každú oblasť a čím je vyššie, tým vyššia je aj kvalita života v danej oblasti. Hodnoty reliability boli pre psychosociálnu oblasť $\alpha = 0.85$, pre fyzickú oblasť $\alpha = 0.87$, pre kognitívnu oblasť $\alpha = 0.79$ a pre enviromentálnu oblasť $\alpha = 0.76$.

Dotazník vnímanej sociálnej opory (Multidimensional Scale of Perceived Social Support, MSPSS, Zimet, Dahlem, Zimet, & Farley, 1988) meria vnímanú sociálnu oporu a zachytáva mieru spokojnosti s oporou zo strany priateľov, rodiny a iných dôležitých osôb. Každá oblasť je tvorená 4 položkami a celkový súčet nám poskytuje informáciu o celkovej spokojnosti osoby s prijímanou sociálnou oporou. Jednotlivé položky dotazníka sú formulované do podoby výrokov (napr.: „Je tu vždy nejaká osoba, ktorá je nablízku, ak som v núdzi“), s ktorými osoba vyjadruje svoj súhlas na stupnici od 1 (veľmi silno súhlasím) do 7 (veľmi silno nesúhlasím). Čím vyššie je skóre, tým lepšia je osobou vnímaná sociálna opora. Reliabilita dotazníka bola $\alpha = 0.92$.

Na meranie rodičovského stresu bol použitý dotazník rodičovského stresu (Parental Stress Scale, PSS) (Berry & Jones, 1995), ktorý meria mieru prežívaného stresu u rodičov súvisiaceho so starostlivosťou o ich dieťa/ deti. Obsahujúci 18 položiek vo forme výrokov (napr.: „Starostlivosť o moje dieťa (deti) mi niekedy berie viac energie ako jej mám k dispozícii“), s ktorými osoba vyjadruje súhlas na stupnici od 1 (silno nesúhlasím) do 5 (silno súhlasím). Čím vyššia je hodnota celkového skóre, tým vyšší je rodičovský stres. Reliabilita dotazníka bola $\alpha = 0.87$.

Výsledky

Deskriptívna analýza

V tabuľke 2 a v tabuľke 3 sú uvedené výsledné skóre v jednotlivých oblastiach kvality života, posttraumatickom rozvoji a jeho oblastiach. Po prepočítaní vzhľadom k celkovému možnému skóre, mali rodičia najvyššiu kvalitu života v kognitívnej oblasti a najvyššiu úroveň PTG v oblasti ocenenie života.

Tab. 2: Výsledné skóre rodičov v jednotlivých oblastiach subjektívne hodnotenej kvality života

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>min.</i>	<i>max.</i>
<i>Oblasti kvality života (možné skóre)</i>					
<i>Psychosociálna oblasť (8-40)</i>	67	31.64	3.80	18	40
<i>Fyzická oblasť (7-35)</i>	69	28.40	3.25	19	35
<i>Kognitívna oblasť (7-35)</i>	69	29.20	2.97	20	35
<i>Environmentálna oblasť (7-35)</i>	69	26.66	3.98	13	34

Tab. 3: Výsledné skóre rodičov v posttraumatickom rozvoji a jeho jednotlivých oblastiach

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>min.</i>	<i>max.</i>
<i>PTGI oblasti (možné skóre)</i>					
<i>Celkový posttraumatický rozvoj (0-105)</i>	65	60.48	22.64	1	97
<i>Vzťahy s druhými (0-35)</i>	66	19.71	7.60	0	31
<i>Nové možnosti (0-25)</i>	71	14.55	6.28	0	25
<i>Osobný rozvoj (0-20)</i>	72	12.58	4.30	0	20
<i>Spirituálna zmena (0-10)</i>	72	4.81	3.06	0	10
<i>Ocenenie života (0-15)</i>	72	9.74	4.07	0	15

Skúmanie rozdielov

Neboli zistené štatisticky významné rozdiely v PTG a kvalite života z hľadiska rodu, rodinného stavu, počtu zdravých a chorých detí, bydliska, zamestnania a doby, ktorá uplynula od toho, keď sa rodičia dozvedeli, že ich dieťa má poruchu autistického spektra.

Korelačná analýza

V Tabuľke 4 sú zobrazené korelačné koeficienty medzi posttraumatickým rozvojom, jeho oblasťami, jednotlivými oblasťami kvality života, rodičovským stresom a sociálnou oporou. Bol zistený signifikantný negatívny vzťah medzi rodičovským stresom a ocenením života, psychosociálnou, kognitívnou a fyzickou oblasťou kvality života a zároveň medzi sociálnou oporou a ocenením života. Pozitívny signifikantný vzťah bol zistený medzi sociálnou oporou a psychosociálnou a environmentálnou oblasťou kvality života. Nebol zistený signifikantný vzťah medzi posttraumatickým rozvojom, jeho oblasťami a jednotlivými oblasťami kvality života.

Tab. 4: Pearsonov korelačný koeficient medzi posttraumatickým rozvojom, jeho oblasťami, oblasťami kvality života, rodičovským stresom a sociálnou oporou

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1 PTG	1											
2 VsD	.92***	1										
3 NM	.89***	.76***	1									
4 OR	.90***	.76***	.74***	1								
5 SZ	.75***	.65***	.56***	.68***	1							
6 OŽ	.86***	.73***	.66***	.73***	.52***	1						
7 PSO	-.01	-.02	-.01	.09	.04	-.04	1					
8 KO	-.07	-.10	.11	-.03	-.08	-.15	.46***	1				
9 FO	-.06	-.09	.02	.01	.03	-.09	.53***	.47***	1			
10 EO	-.03	.02	.07	-.11	-.01	-.16	.45***	.35***	.38***	1		
11 RS	-.18	-.17	-.20	-.26*	-.07	-.09	-.49***	-.26*	-.33**	-.13	1	
12 SO	-.22	-.10	-.21	-.07	-.13	-.29*	.51***	.14	.12	.41***	-.23	1

Pozn.: *** $p < .001$; PTG - posttraumatický rozvoj, VsD - vzťahy s druhými, NM - nové možnosti, OR - osobný rozvoj, SZ - spirituálna zmena, PSO - psychosociálna oblasť kvality života, KO - kognitívna oblasť kvality života, FO - fyzická oblasť kvality života, EO - environmentálna oblasť kvality života, RS - rodičovský stres, SO - sociálna opora

Regresná analýza

V Tabuľke 5 sú zobrazené výsledky viacerých regresných analýz. Pomocou viacnásobnej hierarchickej regresie sme zistili, že rodičovský stres sa podieľal na vysvetlení 3.2% variácie celkového posttraumatického rozvoja, 3.8% variácie PTG oblasti nové možnosti a 7% variácie PTG oblasti osobný rozvoj. Rodičovský stres sa ďalej podieľal na vysvetlení 24% variácie psychosociálnej oblasti kvality života, 6,8% variácie kognitívnej oblasti kvality života a 10.8% variácie fyzickej oblasti kvality života. Sociálna opora sa podieľala na vysvetlení 7.5% variácie celkového posttraumatického rozvoja, 7.2% variácie PTG oblasti nové možnosti, 8.2% variácie PTG ocenenie života, 18.3% variácie psychosociálnej oblasti kvality života a 17% variácie environmentálnej oblasti kvality života. Rodičovský stres sa podieľal na vysvetlení viacerých oblastí kvality života a vo väčšej miere ako sociálna opora, pričom bolo zistené, že čím väčší bol rodičovský stres tak tým nižšia bola úroveň kvality života pre dané oblasti. V rámci PTG sa rodičovský stres podieľa na vysvetlení celkového PTG a dvoch oblastí PTG (nové možnosti a osobný rozvoj), pričom tak ako pri kvalite života platí, že čím vyššia úroveň rodičovského stresu, tak tým nižšia úroveň PTG. Sociálna opora sa vo väčšej miere podieľa na vysvetlení celkového PTG a PTG oblasti nové možnosti ako rodičovský stres, pričom bolo zistené, že čím bolo vyššia úroveň sociálnej opory, tak tým bola nižšia úroveň celkového PTG a PTG oblastí nové možnosti a ocenenie života. Naopak pri psychosociálnej a environmentálnej oblasti kvality života bolo zistené, že čím je vyššia úroveň vnímanej sociálnej opory, tak je aj vyššia úroveň kvality života v týchto oblastiach.

Tab. 5: Regresné modely pre rodičovský stres a sociálnu oporu ako prediktory a posttraumatický rozvoj, jeho oblasti a oblasti kvality života ako kritérium (akceptované modely; $p < .05$)

Prediktor	R	R ² -rozdiel	b	t	p
Posttraumatický rozvoj (PTG) ($F_{\text{celkovo}}(2, 63) = 3.656; p < .032$)					
rodičovský stres	.179	.032*	-.541	-1.948	.056
sociálna opora	.327	.075*	-.475	-2.263	.027
(konštanta)				5.786	
PTG - nové možnosti ($F_{\text{celkovo}}(2, 69) = 4.131; p < .020$)					
rodičovský stres	.195	.038*	-.160	-2.172	.033
sociálna opora	.331	.072*	-.129	-2.321	.023
(konštanta)				5.668	
PTG - osobný rozvoj ($F_{\text{celkovo}}(1, 70) = 5.178; p < .026$)					
rodičovský stres	.264	.070*	-.130	-2.275	.026
(konštanta)				7.531	
PTG - ocenenie života ($F_{\text{celkovo}}(1, 70) = 6.239; p < .015$)					
sociálna opora	.286	.082*	-.088	-2.498	.015
(konštanta)				6.706	
Kvalita života - psychosociálna oblasť ($F_{\text{celkovo}}(2, 65) = 23.080; p < .000$)					
rodičovský stres	.490	.240***	-.155	-4.222	.000
sociálna opora	.650	.183***	.122	4.469	.000
(konštanta)				12.082	
Kvalita života - kognitívna oblasť ($F_{\text{celkovo}}(1, 67) = 4.805; p < .032$)					
rodičovský stres	.261	.068*	-.079	-2.192	0.32
(konštanta)				21.532	
Kvalita života - fyzická oblasť ($F_{\text{celkovo}}(1, 67) = 8.030; p < .006$)					
rodičovský stres	.329	.108**	-.134	-2.834	.006
(konštanta)				16.266	
Kvalita života - environmentálna oblasť ($F_{\text{celkovo}}(1, 68) = 13.698; p < .000$)					
sociálna opora	.412	.170***	.102	3.701	.000
(konštanta)				12.364	

Pozn.: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; Posttraumatický rozvoj (PTG) nadobúda hodnoty 0-105; PTG - nové možnosti 0-25; PTG - osobný rozvoj 0-20; PTG - ocenenie života 0-15; Kvalita života - psychosociálna oblasť 8-40; Kvalita života - kognitívna oblasť 7-35; Kvalita života - fyzická oblasť 7-35; Kvalita života - environmentálna oblasť 7-35; rodičovský stres od 18-90; Sociálna opora od 12-84; vysoká hodnota indikuje silnú mieru konštruktu a nízka slabú mieru konštruktu.

Diskusia a záver

Zistili sme, že rodičia detí s autizmom v rámci nášho výskumu skórovali najvyššie v posttraumatickom rozvoji v oblasti ocenenie života a v kognitívnej oblasti kvality života. Ďalej sme zistili, že rodičovský stres a sociálna opora sa podieľajú na vysvetlení 10,7% variancie celkového posttraumatického rozvoja, 11% variancie oblasti nové možnosti a 42,3% psychosociálnej oblasti kvality života. Rodičovský stres sa ďalej podieľa na vysvetlení 7% variancie osobného rozvoja, 6,8% variancie kognitívnej oblasti kvality života a 10,8% fyzickej oblasti kvality života a sociálna opora sa ďalej podieľa na vysvetlení 8,2% variancie oblasti ocenenie života a 17% environmentálnej oblasti kvality života. Nezistili sme žiadne signifikantné rozdiely z hľadiska skúmaných sociodemografických premenných a zároveň sa nám nepodarilo zistiť vzťah medzi PTG a kvalitou života v žiadnych ich oblastiach.

Veľmi pomalé zlepšovanie stavu, malé pokroky a strach o budúcnosť ich detí môžu spôsobiť frustráciu a depresiu u ich rodičov. Takisto záťaž z nepretržitej starostlivosti, školské problémy a problémové správanie ich dieťaťa narúša každodenný rodinný život, spôsobuje stres, vyčerpanie, strach, zlosť či depresiu a to následne ovplyvňuje aj psychologickú oblasť kvality života (Leung & Li-Tsang, 2003; Myers, Mackintosh, & Goin-Kochel, 2009; Wong & Poon, 2010). Sociálna oblasť kvality života rodičov detí s autizmom úzko súvisí s postihnutím dieťaťa v oblasti sociálnej interakcie s okolím vrátane vyjadrenia náklonnosti k rodičom. To vytvára pocit stigmatizácie u týchto rodičov a z obavy problémov vo verejných situáciách sa tak vyhýbajú rôznym spoločenským stretnutiam s priateľmi či návštevmám. Niektorí rodičia sa často hanbia sa problémové správanie svojho dieťaťa a preto sa viac izolujú od spoločnosti (Gray, 1993; Malhotra, Khan, & Bhatia, 2012). Možno teda predpokladať, že čím menší je rodičovský stres u týchto rodičov a čím je im poskytnutá kvalitnejšia opora zo strany rodiny či priateľov, tým menšie obavy majú z rôznych spoločenských stretnutí a menej sa týmto stretnutiam vyhýbajú a tým menšie negatívne pocity zažívajú. Na druhej strane sme zistili, že rodičovský stres a sociálna opora sú v negatívnom vzťahu k PTG, teda čím je väčšia miera rodičovského stresu, tak tým je väčšia miera PTG. Aj keď pre proces PTG je potrebné zažiť určitú mieru stresu (Kashdan & Kane, 2011), tak je aj zrejme, že v prípade, ak je táto úroveň stresu príliš vysoká, tak je jedinec pohltý prežívaným stresom a bráni mu to spustiť kognitívne mechanizmy, ktoré sú potrebné pre začiatok a priebeh PTG (Tedeschi & Calhoun, 2004; Calhoun & Tedeschi, 2006). Zaujímavým zistením je, že aj rastúca sociálna opora sa v našom výskume spája s klesajúcim PTG. Aj keď viacerí autori (napr. García, Páez-Rovira, Zurtia et al., 2014; Zhang, Yan, Barribal et al., 2015) poukazujú na to, že sociálna opora facilituje PTG, tak toto naše zistenie by sme mohli interpretovať tak, že sociálna opora je facilitujúca no len pokiaľ je v určitej miere. Zrejme, ak je úroveň vnímanej sociálnej opory príliš vysoká, tak to môže brániť dostatočnému prežívaniu stresu, čo by v konečnom dôsledku mohlo blokovat' spustenie kognitívnych mechanizmov, ktoré sú potrebné v procese PTG. V tomto prípade by mohla vysoká úroveň sociálnej opory pôsobiť ako buffer PTG, to však neznamená, že vysoká prítomnosť sociálnej opory je nežiaduca, určite pomáha rodičom lepšie zvládať stres spojený s ochorením ich dieťaťa, no jediní s vysokou mierou sociálnej opory zažívajú PTG v menšej miere.

Takýto vzťah rodičovského stresu a sociálnej opory nebol zistený vo všetkých oblastiach PTG. Zistili sme, že čím väčšiu mieru rodičovského stresu rodičia zažívajú, tak tým menšiu mieru PTG zažívajú v oblasti nové možnosti a oblasti osobný rozvoj. Toto zistenie sa zdá byť logické, pretože je pravdepodobné, že rodičia, ktorí zažívajú väčšiu mieru rodičovského stresu, sú viac zaneprázdnení starostlivosťou o svoje dieťa, ktoré má autizmus a preto majú zrejme menej času a energie na nejaké nové aktivity, ktorých objavenie, resp. začatie, je charakteristické pre PTG oblasť - nové možnosti. Môžeme si aj všimnúť, že rodičia, ktorí zažívajú väčšiu mieru rodičovského stresu, majú nižšiu kvalitu života v psychosociálnej, kognitívnej a fyzickej oblasti, to by mohlo byť potvrdením toho, že sú pravdepodobne vyčerpaní a nemajú dostatok síl na to, aby sa púšťali do nových vecí a teda aby nejako výrazne zažili PTG v oblasti nové možnosti. Stres súvisiaci so špecifickými činnosťami týchto rodičov, ktoré vzhľadom k diagnóze svojho dieťaťa musia vykonávať, ako je napríklad dodržiavanie presného denného plánu a harmonogramu dieťaťa, dochádzanie na rôzne miesta, kde deti podstupujú väčšinou niekoľko druhov rôznych terapií, čakanie na dieťa pokiaľ túto terapiu podstúpi a podobne, ovplyvňuje aj fyzickú a kognitívnu oblasť kvality života. To všetko má za následok zvýšenú únavu, menej energie a nerovnováhu vo vlastnom pláne rodičov (Perumal, Veeraraghavan, & Lekhra, 2014). Fyzické zdravie rodičov detí s autizmom je tiež silne ovplyvnené starostlivosťou o ich dieťa. Napríklad zlý spánok ich dieťaťa môže spôsobiť aj nedostatok ich spánku a požiadavky na pomoc ich deťom v každodenných činnostiach ako je samotný prenos dieťaťa či kúpanie, môže spôsobiť rodičom bolesť bedrovej chrbtice či zápästia. Náročná starostlivosť o tieto deti tak môže spôsobiť fyzickú vyčerpanosť a chronické bolesti u ich rodičov (Leung & Li-Tsang, 2003; Myers, Mackintosh, & Goin-Kochel, 2009). Ďalším vysvet-

lením, by mohlo byť to, že vyššia miera rodičovského stresu u tých rodičov pramení z toho, že sa hanbia za svoje dieťa, resp. za to, že niekedy môže mať nevhodné prejavy na verejnosti, a z toho dôvodu takýto rodičia môžu mať menší záujem o vyhľadávanie nových situácií, stretávanie a spoznávanie nových ľudí a pod. Taktiež sme zistili, že vysoká miera rodičovského stresu vplýva na nižšiu mieru PTG v oblasti osobného rozvoja. Mohlo by to byť tým, že rodičia, ktorí zažívajú väčší stres prameniacy z výchovy a starostlivosti o svoje dieťa s autizmom, majú pravdepodobne menej času na seba. Zároveň keďže pociťujú zo starostlivosti o choré dieťa väčší stres, tak pravdepodobne v menšej miere zažívajú pocit, že to zvládajú, že sú silní a pod., teda pravdepodobne u týchto rodičov v menšej miere dochádza napr. k nárastu sebadôvery.

Vyššia miera sociálnej opory vplývala najmä na nižšiu mieru PTG v oblasti nové možnosti a tiež v oblasti ocenenie života. Mohli by sme to interpretovať tak, že rodičia, ktorí majú k dispozícii vysokú mieru sociálnej opory, pravdepodobne nemajú vysokú potrebu vyhľadávať nových ľudí, o ktorých by sa mohli oprieť, napr. nejaké svojpomocné skupiny, alebo vysokú potrebu vyhľadávať nejaké nové aktivity, situácie, ktoré by im pomohli lepšie zvládať ich životnú situáciu. To môžeme vidieť aj v tom, že rodičia s vyššou mierou sociálnej opory vykazujú vyššiu kvalitu života v psychosociálnej oblasti. Tým pádom pravdepodobne u týchto rodičov ani nedochádza, resp. dochádza v menšej miere k prebudovaniu životných hodnôt, napr. tých, ktoré sa týkajú vzťahov a teda pravdepodobne títo rodičia aj v menšej miere zažívajú PTG v oblasti ocenenie života.

Enviromentálna oblasť kvality života rodičov detí s autizmom súvisí s finančnou náročnosťou starostlivosti o dieťa s autizmom ako aj s problémami spojenými so školskými službami či problémami v komunikácii medzi jednotlivými odborníkmi poskytujúcimi starostlivosť (Hall, 2012; Mugno et al., 2007). Ak sociálnu oporu chápeme vo všetkých jej zložkách (materiálna, informačná, emocionálna a hodnotiacia), možno predpokladať, že čím vyššia a kvalitnejšia je sociálna opora u týchto rodičov, tým vyššiu kvalitu života majú v enviromentálnej oblasti. Možno predpokladať, že rodičom detí s autizmom s vyššou sociálnou oporou sa dostáva viacej materiálnej opory, čo môže znižovať ich finančné náklady spojené so starostlivosťou o dieťa s autizmom a tiež informačnej opory, čo môže uľahčovať problémy spojené so školskými službami a vyhľadávaním vhodných odborníkov.

Ak sa bližšie pozrieme na obidve skúmané závislé premenné v našom výskume, tak môžeme vidieť, že sme nezistili existenciu vzťahu medzi PTG a kvalitou života. Calhoun a Tedeschi (2006) poukazujú na to, že prepojenie PTG a kvality života nie je jednoznačné a nárast, resp. prítomnosť PTG sa nemusí automaticky odraziť v náraste v spokojnosti s kvalitou života. Toto môžeme pozorovať aj v našom výskume, no aj keď sa nám nepodarilo nájsť priame prepojenie medzi PTG a kvalitou života, tak to neznamená, že nemá zmysel sa usilovať hľadať rôzne spôsoby ako facilitovať PTG u rodičov detí, ktorým bol diagnostikovaný autizmus. Prítomnosť PTG možno priamo nezvyšuje kvalitu života týchto rodičov ale určite pozitívne pôsobí na ich fungovanie a už len samotné vedomie toho, že je možné aby títo rodičia videli niečo pozitívne na tejto náročnej životnej situácii, im môže pomôcť redukovať úzkosť a môže im to dodať silu na to aby dokázali zvládať náročné situácie, ktoré súvisia s výchovou a starostlivosťou o dieťa s týmto ochorením.

Zaujímavé by bolo spracovať pôsobenie rodičovského stresu a sociálnej opory v mediačných a moderačných modeloch a to o to viac, že nám vyšiel vplyv sociálnej opory na PTG v protiklade ako sme predpokladali. No na spracovanie týchto modelov by sme určite potrebovali väčší výskumný súbor, čím sa dostávame k obmedzeniam a limitom výskumu, medzi ktoré určite patrí veľkosť výskumného súboru a nie príliš rovnomerná proporcia podskupín. Medzi ďalšie obmedzenie by sme mohli zaradiť aj fakt, že vo výskume neboli zisťované premenné, týkajúce sa samotných detí s autizmom. Možno predpokladať, že vek dieťaťa, závažnosť postihnutia či funkčná schopnosť dieťaťa môžu výrazne ovplyvňovať stres rodičov a tým aj kvalitu života týchto rodičov, čo by bolo určite významné skúmať v ďalšom výskume. Každý človek sa so stresom vyrovnáva iným spôsobom, preto považujeme za dôležité upozorniť vzhľadom k budúcemu výskumu aj na copingové stratégie, ktoré používajú rodičia detí s autizmom, respektíve na zisťovanie toho, ktoré copingové stratégie redukujú pôsobenie stresu a tým ovplyvňujú aj kvalitu života.

Napriek viacerým limitom sa nám podarilo poukázať na to, že diagnóza autistického spektra u dieťaťa, môže mať nielen negatívny vplyv ale aj pozitívny vplyv na rodičov. Zistili sme, že pri dosahovaní lepšej kvality života ale aj pri dosahovaní vyššej úrovni PTG je dôležité aby rodičia zažívali rodičovský stres v menšej miere. Práve preto, je potrebné pracovať s mierou rodičovského stresu u týchto rodičov. Tu sa otvára priestor na tvorbu programov zameraných na zlepšenie copingových stratégií s cieľom lepšieho zvládania stresu, ktorý je vo veľkej miere prítomný pri starostlivosti o takto choré dieťa. Keďže pri starostlivosti o dieťa s autizmom dochádza často k špecifickým situáciám, ktoré spôsobujú

rodičom vyššiu mieru stresu, tak aj program na jeho zvládanie by mal byť špecifický a pravdepodobne bude prekračovať rámec bežných programov zameraných na zvládanie záťažových situácií. V tomto kontexte by bolo možné vytvoriť skupiny rodičov, ktoré by sa pravidelne stretávali v rámci tohto programu. Takto by bolo možné overiť aj napr. vplyv sociálnej opory zo strany iných rodičov, ktorí zažívajú podobné problémy a majú podobné starosti. Predpokladáme, že vplyv sociálnej opory v rámci takýchto svojpomocných skupín by mohol pozitívne vplyvať nielen na zlepšenie kvality života ale aj na posttraumatický rozvoj týchto rodičov, čím by sme do určitej miery mohli overiť aj pôsobenie druhej premennej - sociálnej opory, ktorú sme analyzovali v tomto výskume a ktorá nám prekvapivo vyšla v opačnom vzťahu k PTG.

Literatúra

- Bayat, M. (2007). Evidence of resilience in families of children with autism. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51, 702- 714.
- Benson, P. R. (2006). The impact of child symptom severity on depressed mood among parents of children with ASD: The mediating role of stress proliferation. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36, 685-695.
- Berry, J.O. & Jones, W.H. (1995). The Parental Stress Scale: Initial psychometric evidence. *Journal of Social and Personal Relationships*, 12 (3), 463-472.
- Bode, H., Weidner, K., & Storck, M. (2000). Quality of life in families of children with disabilities. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 42, 354.
- Bouma, R., & Schweitzer, R. (1990). The impact of chronic childhood illness on family stress: A comparison between autism and cystic fibrosis. *Journal of Clinical Psychology*, 46, 722-730.
- Boyd, B. A. (2002). Examining the relationship between stress and lack of social support in mothers of children with autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 17, 208.
- Calhoun, L.G., & Tedeschi, R.G. (2006). *Handbook of posttraumatic growth: Research and practice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Calhoun, L.G., Cann, A. & Tedeschi, R. G. (2010). The Posttraumatic Growth Model: Sociocultural Considerations. In Weiss, T., Berger, R., *Posttraumatic growth and culturally competent practice* (pp. 1-15). New Jersey: John Wiley & Son, Inc.
- Church, C., Alisanski, S., & Amanullah, S. (2000). The social, behavioral, and academic experiences of children with Asperger syndrome. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 15(1), 12-20.
- Cummins, R. A. (2001). The subjective well-being of people caring for a family member with a severe disability at home: A review. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 26, 83-100.
- Davis, N. O., & Carter, A. S. (2008). Parenting stress in mothers and fathers of toddlers with autism spectrum disorders: Associations with child characteristics. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1278-1291.
- Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-V-TR (5th edition). Washington DC, USA: American Psychiatric Association.
- Dunn, M. M., Burbine, T., Bowers, C. A., & Tantleff-Dunn, S. (2001). Moderators of stress in parents of children with autism. *Community Mental Health Journal*, 37, 39-52.
- Džuka, J. (2014). *Subjektívne hodnotená kvalita života – validita a reliabilita merania*. Prešov: PU.
- García, F.E., Páez-Rovira, D., Zurtia, G.C., Martel, H.N. & Reyes, A.R. (2014). Religious Coping, Social Support and Subjective Severity as Predictors of Posttraumatic Growth in People Affected by the Earthquake in Chile on 27/2/2010. *Religions* 5, 1132-1145.
- Gray, D. (1993). Perceptions of stigma: The parents of autistic children. *Sociology of health and illness*, 15, 102-20.
- Gray, D. (2006). Coping over time: The parents of children with autism. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 970-976.
- Hall, H. (2012). Families of children with autism: behaviours of children, community support and coping. *Issues Compr Pediatr Nurs*, 35(2), 111-32.
- Higgins, D. J., Bailey, S. R., & Pearce, J. C. (2005). Factors associated with functioning style and coping strategies of families with a child with an autism spectrum disorder. *Autism*, 9, 125-137.
- Kasari, C., & Sigman, M. (1997). Linking parental perceptions to interactions in young children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27, 39-57.

- Kashdan, T.B. & Kane J.Q. (2011). Post-traumatic distress and the presence of post-traumatic growth and meaning in life: Experiential avoidance as a moderator. *Personality and Individual Differences* 50, 84-89.
- Kazdin, A. E. (2000). *Encyclopedia of Psychology*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Kuhaneck, H. M., Burroughs, T., Wright, J., Lemanczyk, T., & Darragh A. R. (2010). A qualitative study of coping in mothers of children with an autism spectrum disorder. *Physical and Occupational Therapy in Pediatrics*, 30, 340-350.
- Lee, G. K., Lopata, C., Volker, M. A., Thomeer, M. L., Nida, R. E., Toomey, J. A., et al. (2009). Health-Related Quality of Life of Parents of Children With High-Functioning Autism Spectrum Disorders. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 24(4), 227-239.
- Leung, Y. S. C., & Li-Tsang, W. P. (2003). Quality of life of parents who have children with disabilities. *Hong Kong Journal of Occupational Therapy*, 13(10), 19-24.
- Luther, E. H., Canham, D. L., & Young Cureton, V. (2005). Coping and social support for parents of children with autism. *Journal of School Nursing*, 21, 40-47.
- Magana, S., & Smith, M. J. (2006). Psychological distress and wellbeing of Latina and non-Latina White mothers of youth and adults with an autism spectrum disorder: Cultural attitudes towards coresidence status. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76, 346-357.
- Malhotra, S., Khan, W., & Bhatia, M. S. (2012). Quality of Life of Parents having Children with Developmental Disabilities. *DELHI PSYCHIATRY JOURNAL*, 15(1), 171-76.
- Mareš, J. (2008). Posttraumatický rozvoj: nové pohledy, nové teorie a modely. *Československá psychologie* 52, (6), 567-583.
- Mareš, J. (2009). Posttraumatický rozvoj: výzkum, diagnostika, intervence. *Československá psychologie* 53, (3), 271-290.
- Mareš, J. (2012). *Posttraumatický rozvoj člověka*. Praha: Grada.
- Mojdeh, B. (2005). How family members' perceptions of influences and causes of autism may predict assessment of their family quality of life. Unpublished doctoral dissertation, Loyola University, Chicago.
- Motaghedi, S. & Haddadian, M. (2014). The Effect of Growth appraisal & Individual Assessment of Stress on Mental Health of Autistic Children's Parents. *Life Science Journal* 11, 32-37.
- Mugno, D., Ruta, L., D'Arrigo, V. G., & Mazzone, L. (2007). Impairment of quality of life in parents of children and adolescents with pervasive developmental disorder. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5(22), 1-20.
- Myers, B. J., Mackintosh, V. H., & Goin-Kochel, R. P. (2009). My greatest joy and my greatest heart ache: Parents' own words on how having a child in the autism spectrum has affected their lives and their families' lives. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 3(3), 670-684.
- Perumal, V., Veeraraghavan V., & Lekhra, O. P. (2014). Quality of life in families of children with autism spectrum disorder in India. *Journal of Pharmacy Research*, 8(6), 791-797.
- Pistello, J.P. (2013). *Posttraumatic Growth and Religious Coping in Parents of Autistic Children*. Regent University, ProQuest LLC, (dissertation).
- Phelps, K.W., McCammon, S.L., Wuensch, K.L & Golden, J.A. (2009). Enrichment, stress, and growth from parenting an individual with an autism spectrum disorder. *Journal of Intellectual & Developmental Disability* 34(2), 133-141.
- Phetrasuwan, S. (2003). *Psychological Adjustment in Mothers of Children with Autism Spectrum Disorder*. Chapel Hill: University of North Carolina.
- Portway, S. M., & Johnson, B. (2005). 'Do you know I have Asperger's syndrome? Risks of a nonobvious disability. *Health, Risk and Society*, 7(1), 73-83.
- Preiss, M., Krutiš, J. & Mareš, J. (2008). *Česká verze dotazníku PTGI (pracovní verze)*. Praha, Hradec Králové.
- Preiss, M. (2009). Trauma a posttraumatický růst. *Psychiatrie pro Praxi* 10(1), 12-18.
- Sipos, R., Predescu, E., Muresan, G., & Iftene, F. (2012). The Evaluation of Family Quality of Life of Children with Autism Spectrum Disorder and Attention Deficit Hyperactive Disorder. *Applied Medical Informatics*, 30 (1), 1-8.
- Sumalla, E.C., Ochoa, C. & Blanco, I. (2009). Posttraumatic growth in cancer: Reality or illusion? *Clinical Psychology Review* 29, 24-33.

- Taylor-Richardson, K. D., Heflinger, C. A., & Brown, T. N. (2006). Experience of strain among types of caregivers responsibilities for children with serious emotional and behavioral disorders. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 14, 157-168.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, G. L. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress* 9(3), 455-471.
- Tedeschi, R.G., Park, C.L. & Calhoun, L.G. (1998). Posttraumatic Growth: Conceptual Issues. In R. Tedeschi & L. Calhoun (Eds.) *Posttraumatic Growth: Positive Changes in the Aftermath of Crisis* (pp. 1-22). Mahwah, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.
- Tedeschi, R. G., Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry* 15(1), 1-18.
- The World Health Organisation, (1999). Annotated Bibliography of the WHO Quality of Life Assessment Instrument – WHOQOL. Dostupné na internete: http://depts.washington.edu/seaqol/docs/WHOQOL_Bibliography.pdf.
- Tomanik, S., Harris, G. E., & Hawkins, J. (2004). The relationship between behaviors exhibited by children with autism and maternal stress. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 29(1), 16–26.
- Vančura, J. (2007). *Zkušenost rodičů dětí s mentálním postižením*. Brno: Barrister & Principal.
- WHOQOL Group (1995). The World Health Organization Quality of Life assessment (WHOQOL): Position paper from the World Health Organization. *Soc Sci Med*, 41, 1403–1409.
- WHOQOL Group (1998). The World Health Organization Quality of Life assessment (WHOQOL): Development and general psychometric properties. *Soc Sci Med*, 46, 1569–1585.
- Wong, F. K. D., & Poon, A. (2010). Cognitive behavioural group treatment for Chinese parents with children with developmental disabilities in Melbourne, Australia: An efficacy study. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 44(8), 742–749.
- Zhang, W., Yan, T.T., Du, Y.S. & Liu, X.H. (2013). Relationship between coping, rumination and posttraumatic growth in mothers of children with autism spectrum disorders. *Research in Autistic Spectrum Disorders* 7, 1204-1210.
- Zhang, W., Yan, T.T., Barriball, K.L., While, A.E. & Liu, X.H. (2015). Post-traumatic growth in mothers of children with autism: A phenomenological study. *Austism* 19(1), 29-37.
- Zimet, G.D., Dahlem, N.W., Zimet, S.G. & Farley, G.K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41.

PRAKTICKÉ UŽITÍ PFT (C-W), VERZE PRO NESLYŠÍCÍ PRACTICAL USE OF PFT (C-W), VERSION FOR DEAF PEOPLE

David Čáp, Michaela Veselá, Ivana Běhalová

Katedra psychologie, FF UK v Praze, nám. Jana Palacha 2, Praha 1, ČR, david.cap@ff.cuni.cz

Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené a SPC pro sluchově postižené,
Holečkova 4, Praha 5, ČR, michaela@iveseli.cz

Katedra psychologie, FF UK v Praze, nám. Jana Palacha 2, Praha 1, ČR, ivana.behalova@seznam.cz

Abstrakt: *V České republice neexistuje jediný psychodiagnostický test přímo pro sluchově postižené, anebo alespoň s normami pro neslyšící. Neslyšící jsou dosud naprosto opomíjenou skupinou v oblasti psychodiagnostiky. Z toho důvodu je dnes psychodiagnostika neslyšících velmi komplikovaná a její výsledky jsou navzájem těžko srovnatelné. Z toho důvodu vzniká snaha upravit některé metody pro neslyšící.*

Jako první byl vybrán Rosenzweigův obrázkový frustrační test, jeho verze PFT (C-W), která je nyní předkládána jako verze pro dospělou českou populaci. Nově byla u této verze spočítána reliabilita metodou dvou nezávislých hodnotitelů. Na počtu 30 protokolů, to znamená 720 položek, byla shoda dvou hodnotitelů 91,6%.

Abstract: *There is no psychological test directly for the hearing, or at least with the standards for the deaf people in the Czech republic. Deaf people are still totally marginalized group in the field of psychological assessment. Therefore is the psychological assessment of deaf people very complicated and its results are hardly mutually comparable. Therefore, there is an effort to adapt some of the methods for the deaf.*

The first one was selected Rosenzweig frustration test, version PFT (C-W), which is now presented as the version for adult Czech population. Newly was calculated the reliability of this version by method of two independent evaluators. The agreement of two evaluators on 30 protocols, it means 720 items, was 91.6%.

Klíčová slova: *neslyšící, projektivní metoda, Rosenzweigův obrázkový frustrační test*

Key words: *deaf people, frustration, projective method, Rosenzweig P-F Study*

Úvod

V České republice neexistuje jediný psychologický test přímo pro sluchově postižené, anebo alespoň s normami pro neslyšící. Dokonce i Son-R, který byl před 70 lety vytvořen právě kvůli zjišťování kognitivních funkcí neslyšících klientů, nemá v České Republice pro sluchově postižené normy. Právě kvůli tomu se přípravná skupina ve složení Mgr. Michaela Veselá, PhDr. David Čáp, Mgr. Petr Vysuček a Bc. Anna Moudrá začala věnovat nápravě.

V současné době se veškeré psychologické testování sluchově postižených proto odehrává značně nestandardně. Většinou je nutné testy upravovat, ale v tom nepanuje jednota a proto si každý, kdo s touto skupinou lidí pracuje, upravuje testy podle své vlastní zkušenosti (Šedivá 2006). Je to ale tak, že se nějaká část testu vynechá, jiná se pozmění nebo se také může klientovi pomáhat. Proto se výsledky testovaných nadají plošně srovnávat.

Po pádu komunismu se několikrát objevily snahy standardizovat psychologické testy pro neslyšící, nikdy však nebyly dokončeny.

Osoby se sluchovým postižením

Osoby se sluchovým postižením je možné rozdělit do několika nesourodých skupin, jejichž zájmy jdou často proti sobě. Tato roztržičnost zřejmě stojí za tím, proč žádný test nebyl dosud standardizován pro sluchově postižené.

Prelingválně neslyšící (neslyšící a Neslyšící) jsou osoby, které se narodily s těžkou ztrátou sluchu nebo které ohluchly před osvojením mluveného jazyka nebo osoby s úplnou či praktickou hluchotou. Takoví lidé nejsou schopni rozumět mluvenému jazyku ani za pomoci sluchadel. Jejich hlavním dorozumívacím prostředkem je znakový jazyk. Jako Neslyšící s velkým N se označují lidé, kteří sami sebe chápou jako jazykovou a kulturní menšinu.

Nedoslýchaví jsou lidé, kteří za pomoci sluchadel dovedou vnímat některé zvuky, někdy i řeč. Obvykle se u nich rozvine řeč již v dětství. Nedoslýchaví komunikují většinou mluveným jazykem s podporou odezírání, případně používají také znakový jazyk a znakovanou češtinu. Odezírání je jeden ze způsobů komunikace se slyšícími. Pomocí tvaru rtů a pohybů při mluvení lze částečně usuzovat, co mluvčí říká. Odezřit lze jen několik hlásek, zbytek je nutné si domyslet. Nelze odezřit neznámé slovo, proto je nutná znalost mluveného jazyka. Odezírání je velmi náročné a jde jen částečně naučit.

Ohluchlí jsou lidé, kteří o schopnost slyšet přišli až po 6. roce života. Měli již rozvinutou řeč, nicméně srozumitelnost mluvy bez kontroly sluchu klesá. Takoví lidé většinou komunikují orálně s podporou odezírání. Pokud ohluchnou v dospělosti, často také využívají psanou formu českého jazyka.

Šelestáři jsou lidé se šelestem (lat. Tinnitus). Jedná se o velmi nepříjemné onemocnění, které je náročné zejména psychicky. Z psychologického hlediska potřebují šelestáři spíše psychologickou a psychoterapeutickou pomoc. S psychodiagnostikou však na rozdíl od ostatních skupin problém nemají, protože komunikují orálně.

Osoby s Kochleárním implantátem jsou neslyšící nebo ohluchlí, kterým byl voperován kochleární implantát. Pokud je voperován včas malému dítěti nebo pokud se jedná o osobu ohluchlou, může se u ní rozvinout mluvená řeč. Nicméně bez vnějšího sluchadla tyto osoby neslyší nic, proto je pro ně vhodné, aby používali i znakový jazyk.

Požadavek na vznik psychodiagnostických testů přizpůsobených potřebám osob se sluchovým postižením vzešel zejména ze speciálně pedagogických center, škol pro sluchově postižené a v neposlední řadě od Neslyšících samotných. Tato skupina preferuje v komunikaci znakový jazyk a čeština je pro ně, na rozdíl od ohluchlých a nedoslýchavých, jazyk cizí.

Kdo jsou Neslyšící?

V 70. letech se v USA začalo v souvislosti se sluchovým postižením mluvit o jazykové a kulturní menšině. Také se poprvé použilo označení Deaf pro skupinu neslyšících, kteří se za jazykovou a kulturní menšinu označovali (Ladd, 2003). „Neslyšící se definují jako jazyková a kulturní menšina s právem na vlastní jazyk (smyslově neslyšícím přístupný), silný respekt k tomuto jazyku i respekt k specifické kultuře, jež je s ním spjata“ (Macurová, 2001b, str. 92).

Znakový jazyk

Zákon č. 155/1998 Sb. definuje český znakový jazyk jako: „*Přirozený jazyk a plnohodnotný komunikační systém tvořený specifickými vizuálně-pohybovými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicí hlavy a horní části trupu. Český znakový jazyk má základní atributy jazyka, tj. znakovost, systémovost, dvojitou členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr, a je ustálen po stránce lexikální.*“

- Je vizuálně motorický.
- Na mluveném jazyce (češtině) je nezávislý.
- Má vlastní gramatiku.
- Patří mezi přirozené jazyky.
- Znakový jazyk není mezinárodní, ale existuje mezinárodní znakový systém - uměle vytvořený dorozumívací prostředek, kterým se navzájem neslyšící dorozumívají.

- To, že je znakový jazyk jazykem přirozeným, na mluveném jazyce nezávislým, popsal poprvé Wiliam Stokoe (1960). Stokoe také poprvé použil pojem fonologie pro (americký) znakový jazyk. Český znakový jazyk se začal zkoumat až později, v roce 1997 (Macurová, 2001a)
- Znakový jazyk je hlavním nástrojem sebeurčení n/Neslyšících.

Jen deset procent neslyšících se rodí neslyšícím rodičům (Hrubý, 1999). Ostatní jsou vrženi do situace, kdy se musí nejprve sluchová vada rozpoznat. V závislosti na všímavosti rodičů a velikosti sluchové ztráty se doba liší od 3 měsíců po nástup školní docházky. Následně je nutné, aby rodiče našli přiměřený způsob komunikace - znakový jazyk, český jazyk (odezírání) s podporou znaků, vlastní rodičovský „gestový systém“.

Z lingvistického hlediska je naprosto nutné, aby si dítě do věku pěti let osvojilo jazyk. Pokud se tato pro jazyk kritická hranice nedodrží, dítě nebude v budoucnu ani s tou nejlepší péčí schopno používat jakýkoliv jazyk a nebude schopno pochopit gramatiku. Jeho vyjadřování se omezí na několik slov či znaků (Nebeská, 1992).

Tento fakt je nutné brát v úvahu i v případě, že rodiče zvažují kochleární implantát - v zájmu rozvoje jazyka je nutné na dítě znakovat, i když po implantaci bude dítě komunikovat orálně.

Neslyšící mají výrazně snížené možnosti učení. Sluchově postižené děti si například nemohou hrát a k tomu poslouchat pohádku nebo vnímat maminku, jak něco vysvětluje. Jejich komunikace vyžaduje oční kontakt, mohou tedy jen komunikovat nebo si hrát. To znamená, že musí komunikaci věnovat maximální pozornost. Navíc z důvodu vyšší unavitelnosti očí, je potřeba dělat pravidelné přestávky. Tento hendikep je potřeba brát v potaz při tvorbě psychologických testů, jelikož neznalost některých pojmů se v případě Neslyšících nerovná nižšímu intelektu. Pokud se Neslyšící naučí dobře číst a získává informace z textu, rozdíl mezi slyšícími a Neslyšícími se stírají. Čtení je ale pro Neslyšící obtížné, jelikož český jazyk není jejich jazykem mateřským a jazyk znakový má úplně jinou gramatickou strukturu. Někteří neslyšící se ze stejného důvodu bojí psát, jelikož jejich psaný projev bývá plný agramatismů a chyb plynoucích z odlišné gramatiky českého a znakového jazyka.

Současný stav v diagnostice Neslyšících

Momentálně neexistuje žádný psychologický test, který by měl normy pro neslyšící. Proto se diagnostika provádí intuitivně, hlavně z rozhovoru. Z testů inteligence se používají všechny nonverbální, např. Ravenovy matice a SON-R, K-ABC Kaufmann (Šedivá, 2006), které ovšem nemají normy na neslyšící. Vzhledem k tomu, že jsou nonverbální, nelze na nich odhadovat školní ani pracovní úspěšnost. Dále se používají upravené části WISC-III a PDW.

Sluchově postižení klienti jsou testováni zejména ve speciálně pedagogických centrech, případně ve školách pro sluchově postižené. Do pedagogicko-psychologických poraden přicházejí výjimečně, většinou pouze nedoslýchaví klienti.

V oblasti psychodiagnostiky neslyšících narážíme také na nedostatek odborných publikací. „*Výšetření neslyšícího dítěte většinou nelze provést podle pravidel psychologického testování, protože v souvislosti s mírou a charakterem postižení narážíme na celou řadu těžkostí*“ (Vymlátílová, 2006, str. 112).

Zoja Šedivá (2006, str. 10) např. píše: „*U dítěte se sluchovou poruchou dochází k disproporčnímu rozvoji inteligence. Zatímco neverbální složka se obvykle rozvíjí na úrovni oněch vrozených geneticky daných předpokladů, verbální složka se opožďuje.*“ Je ale možné, že to u neslyšících dětí neslyšících rodičů není pravda. Jen zatím nemáme nástroj jak to dokázat. Většinou bývá při testování dvojitý problém:

- Psycholog neznakuje na dostatečné úrovni, aby odpovědi neslyšícího správně pochopil a vyhodnotil.
- Selhání neslyšícího v neupravených testech nevyovídá nic o verbální inteligenci. Stejně jako Středoevropan, který se ocitne v Grónsku, nemůže být hodnocen jako jedinec s nízkou verbální inteligencí, když zná jen tři (přinejlepším) názvy pro sních...

Pracovní skupina pro převod psychodiagnostických metod

Skupina, která se rozhodla upravit psychologické testy pro sluchově postižené, si klade za cíl přeložit do znakového jazyka a upravit psychologické testy tak, aby byly srozumitelné pro Neslyšící. Některé testy přímo pro Neslyšící, v České Republice nepoužívané, se skupina pokusí získat z Gallaudetovy univerzity, USA, (první univerzity na světě určené primárně Neslyšícím) a přeložit je tedy z anglického jazyka a z amerického znakového jazyka. Jak již bylo uvedeno, znakový jazyk není mezinárodní, nelze tedy pouze upravit normy na českou populaci.

Cíle týmu připravujícího testy pro sluchově postižené:

- Přeložit do znakového jazyka některé vybrané testy pro sluchově postižené.
- Pro tento účel vytvořit žebříček nejpotřebnějších testů (pomocí dotazníků zaslaných do SPC).
- Upravit testy tak, aby nebyli sluchově postižení při jejich administraci znevýhodňováni.
- Vytvořit normy daných metod pro sluchově postižené.
- Připravit tyto testy pro široké použití, zejména v SPC pro sluchově postižené a ve školách pro sluchově postižené.

Práce týmu

Jelikož se s Neslyšícími pohybujeme ve skupině jazykově a kulturně odlišné, není možné provádět změny v testech bez konzultace s jazykově vzdělanými Neslyšícími a kvalifikovanými tlumočníky znakového jazyka. Situace kolem upravitelství testů je velmi choulostivá, jelikož si Neslyšící pamatují, jak se v jejich zájmu a bez jejich vědomí redukoval obsah učiva na školách pro sluchově postižené. Z toho důvodu se u nich objevuje obava, že pokud slyšící většina dělá něco bez jejich vědomí, ubírá tím celé komunitě kompetence a tím ji dostává do submisivního postavení. Proto je tak důležité, aby se na přizpůsobení psychodiagnostických testů pro Neslyšící komunita aktivně podílela.

Členové týmu:

- Psychologové, případně speciální pedagogové
- Tlumočníci znakového jazyka
- Poučení Neslyšící
- Technická IT podpora

Koordinace všech složek týmu je poměrně náročná, proto jsme jako první překládaný test zvolili Rosenzweigův obrázkový frustrační test – v nové verzi PFT (C-W).

Rosenzweigův obrázkový frustrační test PFT (C-W)

Rosenzweigův obrázkový frustrační test se skládá z 24 jednotlivých obrázků komiksového typu, na nichž jsou znázorněny konkrétní frustrující situace. Postavy (zpravidla dvě) jsou nakresleny spíše neutrálně, jejich obličejové výrazy a stejně tak jsou i minimalizována jejich gesta a další nonverbální projevy. Postava vlevo je často zdrojem frustrace nebo frustraci popisuje, tato postava má nad sebou „bublínu“ s textem. Postava vpravo má nad sebou naopak prázdnou „bublínu“. Subjekt má dle instrukce do této bubliny vepsat první odpověď, která jej napadne. Metoda předpokládá vědomou či nevědomou identifikaci subjektu s frustrovanou osobou a promítnutí vlastní specifické reaktivity do odpovědi frustrované osoby (Rosenzweig, 1978).

Jak již bylo uvedeno, PFT má verzi pro děti (4 – 13 let), verzi pro adolescenty (12 – 19 let) a verzi pro dospělé (od 14 let). Všechny verze se od sebe liší graficky a samozřejmě i výsledky následného statistického zpracování, tedy normami. Verze pro adolescenty obsahuje stejné frustrující situace jako verze pro dospělé, pouze v těchto obrázcích figurují dospívající namísto dospělých osob (Rosenzweig, 1981).

U nás je oficiálně k dispozici pouze PFT verze pro děti, kterou v roce 1998 vydala Psychodiagnostika Brno. Verze pro adolescenty u nás nikdy nevyšla a navíc zůstala odborné veřejnosti prakticky utajena. Nezmiňují se o ní ani obsáhlé publikace zaměřené na psychodiagnostické metody (Svoboda, 1999; Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2001; Šípek, 2000). Verze pro dospělé u nás nebyla nikdy oficiálně vydána, přesto se stala známou a dříve hojně užívanou projektivní metodou. O tzv. univerzitní, tedy neoficiální, překlad se v roce 1958 zasloužili J. Diamant s J. Srncem. Tato verze PFT vycházela z původních norem vzniklých na americké populaci. Tyto normy nebyly nikdy na naší populaci standardizovány (Čáp, 2009, 2011).

Jelikož Rosenzweigův PFT u nás nebyl nikdy aktualizován a ani nebyl standardizován na české populaci, tak se téměř přestal používat. Z toho důvodu vznikla snaha tento test opět představit odborné veřejnosti a vrátit jej mezi metody užívané ve výzkumu i klinické praxi (Čáp, 2009).

V rámci restandardizace byl upraven nejen grafický materiál, ale také texty uvedené v některých obrázcích. Na základě spolupráce s výtvarnicí Janou Wienerovou získala experimentální verze PFT označení PFT (C-W), což je odkaz na autory – Čáp, Wienerová.

Reliabilita testu byla měřena metodou test-retest, jejíž výsledky byly blízké původním Rosenzweigovým výsledkům se skupinou 35 studentek či 45 mediků (Rosenzweig, 1978). Korelace retestové reliability po dvou měsících u vzorku 30 studentů a studentek se pohybovaly v rozmezí 0,42 až 0,70. Tyto výsledky svědčí o stálosti metody v čase. Nejnověji byla využita také metoda shody dvou nezávislých hodnotitelů. Na počtu 30 náhodně vybraných protokolů mužů a žen ve věku 38 až 59 let byla sledována shoda dvou hodnotitelů na dvou úrovních. Za prvé se jednalo o shodu jednotlivých položek. Těch bylo celkem 720 (24 položek v jednom testu) a shoda byla 91,6%. Za druhé byla sledována shoda jednotlivých protokolů. Zde se shoda pohybovala od 79,2 do 100%.

Nyní je k dispozici experimentální verze PFT (-W) pro dospívající a dospělé.

Právě experimentální verze PFT (C-W) se stala prvním testem určeným k převodu pro Neslyšící.

Důvody volby PFT (C-W):

- je kreslený - neslyšící se mohou opřít o zrakové vnímání,
- překlad je poměrně jednoduchý,
- situace vyskytující se v textu jsou neslyšícím známé, nebylo potřeba test nijak upravovat, něco vysvětlovat, pouze poupravit některé věty.

Velkou výhodou testu je to, že obsahuje situace, které jsou osobám se sluchovým postižením známe nebo jsou dobře představitelné. Nevadí ani to, že se v jednom obrázku telefonuje. Neslyšící mohou používat při telefonování tlumočnicka a i v případě, že volat odmítají, znají tuto komunikační situaci dobře. Obrázky dobře doplňují kontext výroků jednotlivých postav. Ve většině případů lze proto použít „čistý“ překlad věty z českého jazyka do jazyka znakového.

Pouze u obr. 7 „Nemyslíte, že jste příliš hlučný?“ je nutné větu upravit. Ve znakovém jazyce není vhodné užívat na začátku věty negaci. Finální podoba věty ještě nebyla nalezena.

U obr. 8 „Tvoje přítelkyně mi říkala, že nikam nepůjdeš. Tak pozvala mě.“ Bylo vloženo spojovací „a“ mezi věty, aby se zdůraznila jejich provázanost.

U obr. 19 navrhujeme zkrácení „(Co vás to napadlo?) Jel jste kolem školy osmdesátkou!“

- Dále navrhujeme rozdělit obrázky testu na jednotlivé tabule. Tím se forma tužka- papír sjednotí s počítačovou, ve které bude překlad do českého znakového jazyka.
- Proband bude sedět před počítačem. Instrukce ve znakovém jazyce by bylo možné přehrát rovnou v programu, testující by se pouze ujistil, zda bylo všemu rozumět. Poté proband sám spustí program, kdy kliknutím na „bublínu“ aktivuje video ve kterém figurant (rodilý mluvčí znakového jazyka) zaznakuje větu postavy vlevo. Testovaný odpoví ve znakovém jazyce, výpověď zapíše examínátor.
- Pro vytváření norem počítáme se záznamem odpovědí na kameru.
- Vzhledem k počtu sluchově postižených v České Republice počítáme se 30-40 probandy. V ČR je zhruba půl milionu sluchově postižených osob z toho je 7600 s praktickou hluchotou (Hrubý, 1998) a to jsou ti, kteří upravené testy pro sluchově postižené potřebují nejvíc.

Závěr

V české psychodiagnostice je skupina neslyšících osob stále na okraji zájmu a neexistují v tuto chvíli žádné psychodiagnostické metody určené přímo pro neslyšící. Z toho důvodu vznikla snaha o převedení některých metod pro neslyšící. Jako první byl zvolen Rosenzweigův obrázkový frustrační test, jelikož se v tomto případě může neslyšící orientovat i na základě grafického podnětu a textový materiál není příliš složitý. Úprava dalších metod bude vycházet hlavně z potřeb speciálně pedagogických center pro sluchově postižené a ze zkušenosti školních psychologů na školách pro sluchově postižené.

Literatura:

- ČÁP, D. (2009). Aktualizace podnětového materiálu Rosenzweigova obrázkového frustračního testu a její praktické použití. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- ČÁP, D. (2011). Tvorba uživatelské příručky k testu PFT (C-W). Rigorózní práce. Praha: FF UK.
- HRUBÝ, J. (1998). Kolik je nás sluchově postižených? Speciální pedagogika, 8 (2), 5-20.
- HRUBÝ, J. (1999). Velký ilustrovaný průvodce neslyšící a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu. Praha: Septima.
- LADD, P. (2003). Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood. Clevedon: Multilingual Matters LTD.
- MACUROVÁ, A. (2001a). Poznáváme český znakový jazyk I. Speciální pedagogika, 11 (2), 69-75.
- MACUROVÁ, A. (2001b). Jazyk a hluchota. Slovo a slovesnost, 62, 92-104.
- NEBESKÁ, I. (1992). Úvod do psycholingvistiky. Praha: H&H
- ROSENZWEIG, S. (1981). Adolescent Form Supplement to the Basic Manual of the Rosenzweig Picture-Frustration (P-F) Study. St. Louis: Rana House.
- ROSENZWEIG, S. (1978). The Rosenzweig Picture-Frustration (P-F) Study: Basic Manual. St. Louis: Rana House.
- STOKOE, W. (1960). Sign language structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf. Buffalo: University of Buffalo.
- SVOBODA, M. (1999). Psychologická diagnostika dospělých. Praha: Portál.
- SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M. (2001). Psychodiagnostika dětí a dospívajících. Praha: Portál.
- ŠEDIVÁ, Z. (2006). Psychologie sluchově postižených ve školní praxi. Praha: Septima.
- ŠÍPEK, J. (2000). Projektivní metody. Praha: ISV.
- VYMLÁTILOVÁ, E. (1997). Neslyšící dítě v klinické praxi. In P. ŘÍČAN & D. KREJČÍŘOVÁ (Eds.), Dětská klinická psychologie (88-102). Praha: Grada.
- Zákon č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, ve znění zákona č. 384/2008 Sb., (v úplném znění vyhlášen pod č. 423/2008 Sb.). [on line] [cit. Dne 20.1.2015].
Dostupné z WWW: <http://ruce.cz/clanky/506-zakon-o-komunikacnich-systemech-n>

PRARODIČOVSKÁ ROLE OČIMA BABIČEK A DĚDEČKŮ

GRANDPARENT'S ROLE AS SEEN BY GRANDMOTHERS AND GRANDFATHERS

Šárka MOŠŤKOVÁ, Irena SOBOTKOVÁ

Katedra psychologie, Filozofická fakulta UP, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, Česká republika,
sarka.mostkova01@upol.cz

Abstrakt: Příspěvek se zaměřuje na vnímání role prarodičů perspektivou babiček a dědečků. Cílem bylo porozumět sebereflexi prarodičů v jejich roli, zmapovat proces přijímání role prarodiče, vztahy s vnoučaty, zralost i nezralost pro prarodičovství. Do kvalitativního výzkumu bylo zařazeno 30 participantů, 15 babiček a 15 dědečků, kteří mají alespoň dvě vnoučata, nesdílejí s nimi společnou domácnost, ale pravidelně se vidají. K výběru výzkumného souboru bylo použito metod prostého záměrného výběru a metody sněhové koule. Typem výzkumu je mnohočetná případová studie s prvky fenomenologického přístupu. Metodami sběru dat bylo hloubkové polostrukturované interview, SEIQoL a Tylova čára života. Získaná data byla zpracována tematickou analýzou. Výzkumná zjištění přinesla nové poznatky např. o procesu přijímání role prarodiče. Bylo nalezeno pět způsobů reagování na oznámení, že se jedinec stane prarodičem: očekávání, těšení se, obavy, šok a znepokojení.

Abstract: The paper focuses on the perception of the grandparent's role by grandmothers and grandfathers. The goal was to understand their self-reflection, the process of adopting the role, relationships with grandchildren, maturity and unreadiness for the grandparenthood. Qualitative research included 30 participants: 15 grandmothers and 15 grandfathers, who have at least two grandchildren, do not share a household with them, but see each other regularly. Methods of sampling included a simple intentional selection and snowball sampling. Research was conducted as case study with elements of phenomenological approach. Data creation methods were semi-structured interview, SEIQoL, and the life line by Jiří Tyl. Data was processed using topical analysis. Research findings have revealed new knowledge, for instance the process of accepting the grandparent's role. Five types of a reaction to the announcement of becoming a grandparent were identified: expectation, excitement, fears, shock and concerns.

Klíčová slova: Prarodičovská role; vnoučata; mezigenerační vztahy; zralost; kvalitativní výzkum.

Keywords: Grandparent's role; grandchildren; intergenerational relationships; maturity; qualitative research.

Úvod

Prarodičovství je fenoménem, který se přímo dotýká každého z nás. Ne všichni se sice ve svém životě stanou prarodiči, ale úplně každý člověk má nebo měl babičky a dědečky, které měl buď možnost poznat osobně a prožít s nimi delší či kratší kus života, nebo je zná třeba pouze z vyprávění svých rodičů a jiných příbuzných. Jak ale prarodičovskou roli vnímají samotné babičky a dědečkové? Jaké jsou jejich vztahy s vnoučaty? Které faktory přispívají k prarodičovské zralosti? Na tyto a další otázky odpovídá předkládaný příspěvek, který vychází ze dvou námi realizovaných kvalitativních výzkumů uskutečněných s 30 prarodiči – nejprve s 15 babičkami a následně s 15 dědečky.

Teoretické zakotvení výzkumu

Přijetí role prarodiče

V naší zemi prožije člověk v roli prarodiče průměrně 25 let svého života, což přibližně odpovídá třetině celého života. Tuto roli získá obvykle dříve než v raném stáří, ale po 65. roce života je prarodičem okolo 75 % osob (Vágnerová, 2007).

Prarodičovská role se ale stává velmi významnou součástí identity člověka obvykle ve středním nebo starším dospělém věku nebo v období raného stáří. Přijetí role babičky nebo dědečka naplňuje sociální očekávání a potvrzuje kvalitu člověka. Vágnerová (2007, 281) píše: „role prarodiče je biologicky podmíněna, je neselektivní a má trvalý charakter.“ To znamená, že člověk se stává prarodičem, aniž by mohl tuto skutečnost sám nějak ovlivnit, protože to nezávisí na jeho vůli, ale na jednání jeho dospělého dítěte.

Říčan (2004) uvádí, že ke šťastnému životu kolem padesátky patří vnoučata. Dnes se ženy a muži stávají prarodiči i po čtyřicítce a mohou být velmi nadšenými babičkami a dědečky, ale stále chodí do zaměstnání, žijí aktivní život a mají spoustu dalších radostí a starostí. V současné době ale odborníci poukazují na jeden alarmující jev, kterým je odkládání mateřství nebo dokonce rezignace na to mít děti v důsledku vyšší vzdělanosti a zaměstnanosti žen. Na mateřství je v tomto pojetí nahlíženo jako na brzdu profesního rozvoje. Na druhou stranu však negativní stereotyp bezdětné ženy dnes už není tak silný jako dřív. Na jiném místě uvádíme (Sobotková, 2009), že hodnota dítěte není snižena, ale jde spíše o upřednostňování jiných zájmů a snaha mít svůj život pod kontrolou, takže potenciální rodiče přistupují k plánování dítěte racionálně a s rozvahou. Trend odkládání rodičovství je v dnešní době velmi silný a to se může logicky odrazit i v pozdějším věku vstupu do prarodičovské role. Zlatá doba prarodičovství nastává po padesátce. Matějček (1986) mluví v tomto věkovém období o potřebě otevřené budoucnosti, která se naplňuje právě díky narozenému vnoučeti, jež představuje pokračování rodu i pokračování tvořivého díla výchovy.

Narození vnoučete uspokojuje důležité psychické potřeby prarodiče, kterými dle Vágnerové (2007) jsou:

1. **Potřeba stimulace:** Vnoučata přinášejí mnoho nových podnětů a společně s prarodiči zažívají příjemné aktivity. S vnoučaty je taktéž možný návrat k atraktivním činnostem z dětství, které těší stárnoucího člověka samy o sobě, ale s vnoučaty dostávají ještě další dimenzi ve vzájemném vztahu, a navíc si prarodiče nemusejí připadat nepatřičně nebo infantilně.
2. **Potřeba orientace:** Prarodič se musí přizpůsobovat nové situaci, nové roli a vznikajícím vztahům. Učí se porozumět vnoučatům a v této době v něm často ožívají vzpomínky na dobu jeho rodičovství, kdy byly jeho teď už dospělé děti ještě malé.
3. **Potřeba citového vztahu:** Vnouče přijímá lásku babičky a dědečka a taky ji oplácí. Jedná se o autentický, živý vztah. Někdy i tělesný kontakt a mazlení s vnoučaty je zdrojem příjemného pocitu blízkého člověka.
4. **Potřeba seberealizace:** Narození vnoučete potvrzuje kontinuitu a kvalitu rodu. I prarodič se s ním může chlubit, protože je to dítě jeho potomků.
5. **Potřeba otevřené budoucnosti:** Vnoučata jsou symbolicky chápána jako pokračování vlastního života prarodičů, mohou se s ním identifikovat a v pozdním stáří na něj nahlížet jako na jakýsi život v zastoupení.

Faktory ovlivňující vztah prarodičů a vnoučat

Podle Muellerové a Eldera (2003) zkoumá většina studií o mezigeneračních vztazích vliv faktorů jako je geografická vzdálenost, vzdělání, věk či pohlaví. Tyto proměnné tak poskytují příležitost k interakcím, ale negarantují, že se budou utvářet smysluplné vztahy. Na tomto místě se zaměříme pouze na nejvýznamnější z nich. Vůbec nejsledovanějším a u výzkumníků oblíbeným faktorem je pohlaví prarodiče. Vztah mezi babičkami a vnoučaty je více založen na emocionální blízkosti a citové podpoře, než je tomu u dědečků. Thomas (1989) zjistil, že babičky byly více spokojené se svou prarodičovskou rolí než dědečkové. Kennedy (1992) uvádí, že vnoučata v jeho výzkumu volila z prarodičů na první místo babičku z matčiny strany s ohledem na důležitost působení v jejich životě. Tato zjištění ovšem nelze jen tak zjednodušeně generalizovat, protože např. autoři Roberto, Allen a Blieszner (2001) zjistili, že mnoho dědečků má intenzivní citové vztahy se svými vnoučaty, které jsou srovnatelné se vztahy s babičkami. Babičky mají tendenci spíše udržovat rodinu pohromadě, zatímco dědečkové se soustřeďují na společné úkoly a aktivity prováděné s vnoučaty (Cherlin & Furstenberg, 1986; Thomas, 1989). Role babičky a dědečka se liší. Ale stejně jako se pohlavní rozdíly stírají obecně v celé společnosti v důsledku emancipace a pokroku moderní doby, podobně i rozdíly mezi babičkami a dědečky jsou menší, než byly před několika desetiletími (Hurme & Tyszkowa, 1989, in Smith, P. K., 1991).

Další determinantou je věk prarodiče. Někteří autoři (Fischer, 1983; Troll, 1983; Wood & Robertson, 1976) tvrdí, že prarodičovská role je primárně rolí středního věku. Trollová (1983) varuje proti uchovávaní obrazu prarodičů jako výlučně starých lidí. Tento aspekt je spojen s otázkou, co se stane, když se nestanou prarodiči „včas“. Problém může nastat, když přijímají roli prarodiče pozdě nebo když jejich děti nemají ještě vlastní děti. Taková situace je potom spojena s obavami typu, že rodina vymře, ale také se strachem, že až se vnuče narodí, budou prarodiče příliš staří a slabí na to, aby se o dítě mohli adekvátně starat, sledovat jeho vývoj a užívat si jej. Opačným extrémem je, když se prarodičem stane člověk, který je stále ještě mladý, v produktivním věku a s kariérou v plném proudu. Stává se tedy, že by si chtěl vnučata užít, obzvláště v jejich útlém věku, ale jeho vlastní povinnosti a závazky mu to neumožňují. Benedeková (1970) k tomu dodává, že někteří prarodiče mohou být stále v reprodukčním věku, tudíž se může stát, že se v nich probudí touha po vlastním dítěti, která zastíní péči o vnučata. Na druhou stranu bychom měli mít na paměti aktuálnost trendu odkládání rodičovství zmíněném výše, se kterým jde přirozeně ruku v ruce vstup do prarodičovské role ve vyšším věku.

Co se týká dětí, nejprve pojednáme o faktoru pohlaví vnučat. Vnučky více ohodnocují vztah se svými prarodiči než vnuci a více vyhledávají jejich přítomnost a kontakt s nimi. Hurme a Tyszkowa (1989, in Smith, P. K., 1991) prezentovaly jako poster na konferenci zjištění plynoucí ze závěru jejich výzkumu, že dívky mají více aktivit společných s babičkami než s dědečky. Výsledky výzkumu (Creasey & Koblewski, 1991), který se zabýval vztahem vnučat ve věku adolescence k jejich babičkám i dědečkům z matčiny i otcovy strany, naznačují, že vnučky mají s prarodiči bližší vztahy než vnuci. Dále výzkumníci zjistili, že vnučky udávají, že si jsou bližší s babičkami, zatímco vnuci více inklinují k dědečkům, u kterých hledají konkrétní radu a pomoc.

V průběhu času a vývoje má na vzájemný vztah s prarodiči vliv i věk vnučat. Jak vnučata rostou, mění se druh aktivit, které sdílejí se svými prarodiči, a frekvence kontaktu klesá. V pubertě a adolescenci prožívají mladí lidé osobnostní změny, vstupují do nových vztahů, což vyžaduje investovat čas a energii, takže bývá obětována právě ta doba, kterou dříve strávili s prarodiči (Field & Minkler, 1988). Když ale adolescenti dokončí svůj přechod k dospělosti, frekvence kontaktů opět roste. Ani v průběhu adolescence ovšem neregistrujeme úpadek v kvalitě vztahu. Vnučata vnímají prarodiče jako svou emocionální podporu, jako ty, kteří jim pomáhají, povzbuzují jejich sebeúctu a jsou pro ně spojenci v problematických situacích (Van Rast, Verschieren & Marcoen, 1995). Dvě belgické studie (Marcoen, 1979; Van der Straeten, 1971, in Smith, P. K., 1991) zjistily vliv věku na hodnocení prarodičů. Totiž že rozlišovací způsobilost a schopnost hodnocení se liší v závislosti na věku a kognitivním vývoji vnučat. Toto tvrzení je v souladu s americkými studiemi (Kahana & Kahana, 1970; Schultz, 1980). Vysoká frekvence kontaktů je běžná především u malých vnučat. Z výsledků výzkumu E. J. Stickerové (1991) taktéž vyplývá, že množství času stráveného společně s prarodiči se snižuje s rostoucím věkem vnučat. Battistelli a Farneti (1991) provedli studii, ve které děti přiřazovaly obrázky k odpovídajícím postavám matky, otce, babičky nebo dědečka. Děti ve 4 letech přiřazovaly o něco méně obrázků k postavám prarodičů než rodičů, zatímco děti v 6 a 7 letech věku přiřazovaly téměř všechny obrázky jednoznačně k rodičům. Tento jev autoři vysvětlují tím, že v nižším věku je postava prarodiče významná a v respektu dosahuje k rodičovské roli. Matějček s Dytrychem (1997) uvádějí, že v batolecím období mohou být prarodiče pro dítě velkým zdrojem podnětů. Více než rodiče jsou prarodiče ochotni nastavovat tzv. biologické zrcadlo. Po dětech donekonečna opakují zvuky, pohyby a nechávají se strhnout do hry.

Dalším významným faktorem je rodová linie. Tradičně jsou rodinné vztahy intenzivnější s členy z matčiny strany než z otcovy. Obecně mají prarodiče z matčiny strany s vnučaty častější kontakt i bližší vztahy. Vztah s matkou matky byl bližší než s matkou otce, což může být způsobeno jejich delší dosažitelností vzhledem k jejich průměrně nižšímu věku, protože obecně jsou ženy při narození potomka mladší než jejich partneři (Chan & Elder, 2000; Uhlenberg & Hammill, 1998). M. S. Smith (1991) předpokládal, že nejvíce do svých vnučat budou investovat babičky z matčiny strany, protože ty si mohou být jisté, že jsou skutečně matkami svých dcer a ty zase matkami svých potomků. Z našeho pohledu je pravděpodobnější a pochopitelnější vysvětlení preference prarodičů z matčiny strany, které autor přináší v diskuzi. A totiž, že dcery jsou doma s dětmi častěji než synové, tudíž je pro prarodiče příjemnější a pohodlnější navštěvovat svou dceru s vnučaty než snachu s vnučaty.

Neméně diskutovanou a zkoumanou proměnnou v souvislosti se vztahy prarodičů s vnučaty je geografická vzdálenost bydliště. Fischerová (1983) zjistila, že polovina babiček, které bydlely dál od vnučat, chtěla častější kontakty, zatímco u babiček, které bydlely blízko, šlo pouze o 14 %. A podobně babičky, které od vnučat dělila větší geografická vzdálenost, v 71 % vypověděly, že se jejich dosavadní život narozením vnučat nezměnil, ovšem babičky z druhé skupiny to tvrdily jen v 29 %.

Trávení volného času s vnoučaty

Dědečkové a babičky mají se svými vnoučaty více trpělivosti a jsou chápavější, což vyplynulo z výroků o porovnání rodičů s prarodiči. Toto tvrzení se stává silnějším při postupu z dětství k adolescenci (Battistelli & Farneti, 1991). Prarodiče znají minulost, a když o ní vyprávějí, tak ukotvují dítě v jakési časové posloupnosti, v rodinné historii. Vědomí tohoto kontinua a příslušnost k nějaké skupině dodává dětem pocit bezpečí a jistoty (Berger & Gravillon, 2011). Pro děti je zajímavé, že prarodiče byli také jednou malí. To, že jsou nyní velcí a v životě toho hodně zvládli, je pro dítě povzbuzením do budoucnosti. Vnoučata podněcují v prarodičích hravé prvky a naplňují je hrdostí. Poskytují prarodičům pocit důležitosti a užitečnosti (Hauserová-Schönerová, 1996).

Vnoučata přinášejí do života stárnoucích prarodičů nový smysl života, prarodiče mají účelné vyplnění volného času a jsou oceňováni za pomoc s hlídáním dětí, když rodiče nemohou (Vágnerová, 2007). Z analýzy odpovědí několika stovek respondentů vyplynulo (Smith, M. S., 1991), že prarodiče tráví se svými vnoučaty průměrně 62 hodin za měsíc, v přepočtu na jedno vnouče to vycházelo přibližně 22 hodin měsíčně, přičemž o něco více času s vnoučaty strávily babičky oproti dědečkům. Činnosti, které vnoučata prováděla s prarodiči, zkoumala mezi jinými i M. Tyszkowa (1991), která zjistila, že jednoznačně nejčastěji společně prováděnou aktivitou byly konverzace (52,2 %), procházky (23,9 %) a na třetím místě hraní her (17,4 %).

Sdílení dovedností je velmi užitečné pro přípravu vnoučat na život. Příležitost ke společným činnostem se nabízí s babičkou v kuchyni při vaření nebo pečení či s dědečkem v dílně nebo na zahradě. Nejde jen o samotné předávání dovedností, ale i o možnost rozhovoru a jinou rovinu vztahu prarodičů a vnoučat. Navíc je vnouče pověřováno drobnými úkoly a tím je posilována jeho sebedůvěra (Bermanová, 1998). Hlavní funkcí prarodičů je příprava vnoučat na život (Matějček & Dytrych, 1997). Prarodiče pomáhají dětem nalézt smysl života a dokážou snáze předávat své zkušenosti.

Zralost pro prarodičovství

Charakteristika prarodičovské zralosti není zatím dostatečně prozkoumaná. Postupně se ale objevují názory na to, jací by prarodiče měli být, aby se stali skutečně dobrými babičkami a dědečky svým vnoučatům. Podle Matějčka a Dytrycha (1997) by měli svým vnoučatům poskytovat láskyplnou péči a emocionální oporu, měli by být vyrovnaní, klidní, moudří, spokojení se svým dosavadním životem. Vnoučata by neměli vnímat jako překážku v naplňování dosud nedosažených osobních cílů.

Jedním z důležitých činitelů vztahujících se k postoji k prarodičovské roli se zdá být věková přiměřenost jedince. Prarodičovská role je přiměřená věku okolo 50 let a v této době je považována za očekávanou (Vágnerová, 2007). Nesmíme opomenout zmínit se o prarodičích, kteří svým věkem patří ještě ke střední generaci. Nemají ani čas ani povinnost starat se o svá vnoučata, jsou možná rádi, že mají vlastní děti z domu. Jsou ještě příliš mladí na to, aby si osvojili roli chápavých, vyrovnaných a volným časem oplývajících prarodičů. Pracují, stojí uprostřed života a své úkoly ještě nedokončili (Hauserová-Schönerová, 1996).

Nesmíme opomenout zmínit další důležitou schopnost, která je jedním ze základních kamenů prarodičovské zralosti – chovat se jako model pro vnoučata. Být vzorem a příkladem je dimenze, která v raných studiích o prarodičovství nebyla vůbec obsažena. Upozornili na to až Tinsley a Parke (1984), kteří tvrdí, že takové chování bychom mohli charakterizovat jako potřebu učit vnoučata jak žít, dávat jim rady, předávat moudrost a ukazovat jim, jak starší lidé myslí a jednájí.

Na druhé straně stojí nepřipravenost pro prarodičovství. Někdy mohou prarodiče, zvláště ti, kteří žijí aktivním životem a stále se věnují své profesní dráze, pociťovat pomalu se vtírající přibývajícím věkem a myšlenky na stáří. Stárnutí je spojeno s vědomím, že začíná proces postupného zhoršování tělesné kondice i psychických funkcí. Je to proces neodvratitelný a nevratný. Vágnerová (2007) považuje za mezník počátku stárnutí věk 50 let. Stárnoucí člověk potřebuje předávat svoje životní zkušenosti dalším generacím. V případě, že je tato jeho snaha akceptována, potvrzuje si tak svůj význam na světě a přínos pro mladší generace. Současně roste i pocit vlastní hodnoty tohoto člověka. Matějček a Dytrych (1997) uvádějí, že prarodičovská role může být přijímána se smíšenými pocity, protože je neklamnou známkou vlastního stárnutí. Pro některé lidi může být obtížné vyrovnat se s vlastním stářím. Někteří prarodiče mohou mít pocit, že se jejich čas krátí a že je třeba vnoučatům vše předat co nejdříve a v co nejkratším čase.

Specifika dědečků oproti babičkám

Bates a Taylor (2013) uvádějí, že v poslední době je v oblibě výzkum prarodičovství a výzkum týkající se role otce v rodině, ale jen velmi málo studií se zabývá přímo samotnými dědečky. Pro stárnoucího muže je role dědečka obvykle zcela novou zkušeností, protože na své vlastní děti neměl tolik času, když byly ještě malé. Role babičky však bývá spojena do velké míry s opakováním podobných zážitků z vlastního mateřství (Vágnerová, 2007).

Dědečkové navíc ve vztahu ke svým vnoučatům vystupují spíše ve svobodně voleném vztahu společníka či kamaráda oproti autoritě (Breheny, Stephens & Spilsbury, 2013). Vnoučata obvykle u dědečků netestují hranice, nezkoušejí je vyprovokovat a čekat, co vydrží. Od toho mají rodiče. Dědečci tak jsou ideálními dospělými osobami. Nejsou tak přísní jako rodiče a navíc jsou ochotní si s nimi celé hodiny hrát, chodit na procházky nebo vyprávět příběhy.

Role dědečka v rodině, kde žije pouze mladá svobodná matka s dítětem, ať už se synem nebo s dcerou, se ve svém výzkumu zabývali Radin, Oyserman a Benn (1991). Prarodičovství přináší dědečkům potěšení, protože je to pro ně druhá šance jak uspět v emocionální roli, které se jako otcové vyhýbali nebo ji popírali, aby ubránili svou mužnost. Čím více pečující byl dědeček, tím více dítě vyhovovalo požadavkům matky. Pokud byl do výchovy syna, který neměl otcovský vzor, zapojen dědeček, tak se redukovalo množství negativního chování vnuka.

Cíle výzkumu

Výzkumnými cíli bylo zaznamenání sebereflexe babiček a dědečků v prarodičovské roli, zmapování procesu přijímání prarodičovské role, prozkoumání zkušeností babiček a dědečků s prarodičovskou rolí, explorační vztahů prarodičů s vnoučaty, popis specifík role babiček oproti dědečkům a zjištění, jaké faktory se podílejí na zralosti pro prarodičovství. Na základě těchto cílů jsme formulovaly následující výzkumné otázky:

1. Jak se prarodiče v dnešní době vnímají a popisují?
2. Jak prarodiče popisují proces přijímání prarodičovské role?
3. Jaké mají tyto účastníci vztahy se svými vnoučaty?
4. V čem spočívá zralost pro prarodičovství a co může být překážkou jejího naplnění?
5. V čem je role dědečků specifická oproti roli babiček?

Výběrový soubor

Výběr účastníků byl proveden kombinací metody prostého záměrného (účelového) výběru a metody sněhové koule. Výzkumný soubor tvořilo celkem 30 účastníků prarodičů – 15 žen a 15 mužů, kteří mají alespoň dvě vnoučata, nesdílejí s nimi společnou domácnost, ale pravidelně se vidají. Věk účastnic se pohyboval v rozpětí 50 až 70 let, průměrně měly babičky 60,1 let. Účastníci byli ve věku 51 až 75 let, průměrný věk dědečků byl o něco vyšší oproti babičkám – 64,2 let. Ženy se stávaly matkami průměrně ve věku 21,9 let, zatímco muži o něco později, průměrně ve věku 24,5 let. Babičkami se ženy stávaly ve věku od 39 do 56 let, průměrně ve 48,1 letech. Muži přijali roli dědečka ve věku od 42 do 57 let, s průměrnou hodnotou 51 let.

Vzdělání babiček bylo podobné jako u dědečků. V každém souboru byl právě jeden účastník s vysokoškolským vzděláním, většina měla střední odborné s maturitou, menšina byla vyučených. Základní vzdělání se objevilo pouze v souboru babiček a to u dvou účastnic. Pět účastnic bylo zaměstnaných, devět v důchodě a jedna nezaměstnaná. U mužů bylo také pět zaměstnaných, osm v důchodě a dva v invalidním důchodě. Do důchodu odešli dědečci průměrně před 8,1 lety, babičky před 7,3 lety. Téměř všechny účastnice byly vdané, jedna byla vdova. Zcela shodný poměr se vyskytl i u dědečků. Babičky měly průměrně 2,5 dětí a 3,9 vnoučat, což je více než dědečkové, kteří měli průměrně 2,3 dětí a 3,4 vnoučat.

Účast ve výzkumu byla dobrovolná, účastníci byli ubezpečeni o zachování anonymity a byli informováni o jeho účelu. Sběr dat byl realizován většinou v domácnostech účastníků, dvakrát v domácnosti výzkumnice a jednou v kavárně.

Metodologie výzkumu

Vzhledem k vymezenému výzkumnému cíli byl aplikován kvalitativní přístup, který v psychologii využívá pro popis, analýzu a interpretaci nekvantifikovatelných vlastností zkoumaných fenoménů kvalitativní metody. Tyto fenomény jsou charakteristické svou jedinečností a neopakovatelností a lidé je vnímají na různých úrovních a v různých kvalitách (Miovský, 2006). Výhodou kvalitativního přístupu dle Hendla (2008) je, že umožňuje hloubkový popis jednotlivých případů včetně jejich interakcí a informuje nás o názorech účastníků výzkumu a o jejich chápání toho, co se děje, proč jednájí určitým způsobem a podle čeho organizují své všednodenní aktivity a interakce.

Těžiště získání dat se nacházelo v hloubkovém polostrukturovaném interview, které bylo doplněno o metody SEIQoL (O'Boyle, McGee, Joyce, Browne, O'Malley & Hiltbrunner, 1993) a čára života dle Tyla (Svoboda, 2010). Typem výzkumu je mnohočetná případová studie s prvky fenomenologického přístupu. Získaná data byla zpracovávána pomocí tematické analýzy dle jednotlivých okruhů korespondujících s výzkumnými otázkami.

Výsledky

Sebereflexe participantů v prarodičovské roli

Dědečkové i babičky se charakterizovali podobně ve vlastnostech jako je klidnost, přátelskost a veselost. U mužů byla více akcentována hravost a spolehlivost, u žen zase obětavost. Ve vztahu k vnoučatům jsou dědečkové obvykle více přizpůsobiví a rozmazlující oproti babičkám: „*Jít na úroveň toho dítěte, stát se dejme tomu tím dítětem. Když má to dítě dejme tomu 4 roky, tak vy musíte jít na ty 4 roky. Prostě lehnout si na ten koberec a hrát si s ním jeho způsobem. Protože jinak ho jako kamaráda ztratíte.*“ Babičky jsou hodné, ale když je potřeba, tak jsou i přísné. Muži i ženy se shodují v zálibách jako práce na zahrádce, procházky nebo četba knih. Dědečkové dále preferují rybaření, turistiku nebo jízdu na kole. Babičky rády cvičí, sejdou se s kamarádkami nebo pečou cukroví. Nejdůležitější hodnotou bylo v obou výzkumech zdraví. Muži zdůrazňují zejména vlastní zdraví, zatímco ženy výrazněji zmiňují zdraví celé rodiny. Podobně participant i participantky uvádějí mezi významnými hodnotami mezilidské vztahy, lásku, víru v Boha, radost ze života, zaměstnání či finanční zabezpečení. U dědečků se navíc objevovaly hodnoty jako morálka ve společnosti nebo mír ve světě. Průměrná subjektivně vnímaná životní spokojenost zjištěná pomocí metody SEIQoL dosahuje vyšší hodnoty u babiček (80,67 %) než u dědečků (61,87 %).

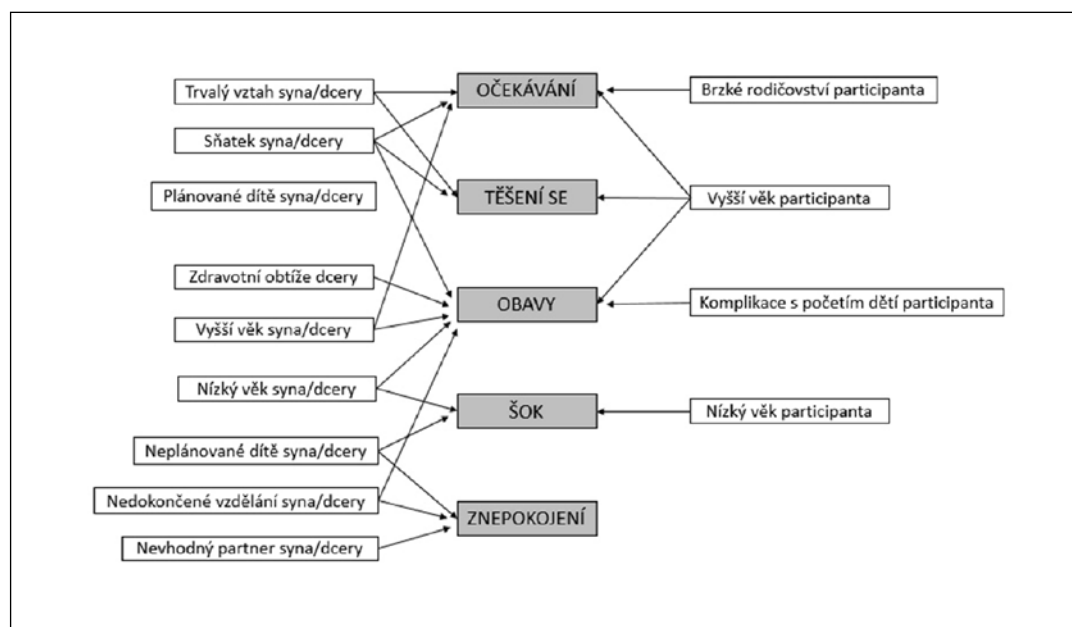
Z obsahové analýzy nakreslených čar života vyplynulo, že babičky i dědečkové hodnotí svoje dětství pozitivně, zatímco období dospívání posuzují někteří pozitivně, jiní negativně. Vojnu explicitně zmiňuje šest participantů (dva v pozitivním kontextu, dva v neutrálním a dva v negativním). Životní spokojenost výrazně roste u většiny mužů i žen v souvislosti se sňatkem, založením rodiny a narozením dětí. Celková spokojenost se životem u většiny participantů vzrostla ve středním a starším věku. Kladně mluví o dobré pracovní pozici, rodině, narození vnoučat či prožívání duchovních hodnot. Klesající amplitudy křivek souvisely se zdravotními obtížemi či úmrtím blízkých osob (partnerů, rodičů či sourozenců) participantů. Odchod do důchodu je prožíván vesměs pozitivně. Celková životní spokojenost s věkem spíše roste.

Proces přijímání prarodičovské role

Reakce na oznámení od dcery nebo syna, že se člověk stane prarodičem, jsou obvykle velmi různorodé a působí na ně několik faktorů. Pět základních způsobů reagování na očekávané narození vnoučete jsou dle analýzy odpovědí participantů tyto: 1) očekávání (počítali s tím), 2) těšení se, 3) obavy, 4) šok a 5) znepokojení. Participant, kteří s takovou možností počítali a očekávali ji jako něco přirozeného, byli obvykle vyššího věku a stejně tak i jejich dcera nebo syn byli vyššího věku. Dále dcera nebo syn žili v trvalém partnerském vztahu nebo v manželství a v neposlední řadě s vnoučetem participant počítali v případě, kdy se sami stali rodiči brzy. Z velmi podobných příčin vyplývalo i těšení se na očekávané vnouče. S těšením se na vnouče šla ruku v ruce i potřeba generativity a pokračování rodu: „*Byl jsem rád, protože člověk nemůže být na světě jen pro sebe, ale i pro druhé.*“ Pocity štěstí a radosti zmiňovaly babičky zejména v těch případech, kdy samy měly komplikace s těhotenstvím nebo si byly vědomy vyššího věku dcery nebo snachy: „*Šťastná jsem byla velice. Ona měla nějaké problémy ženské a doktor jí doporučoval, že teda čím dřív, tím líp, protože už měla 28 roků. Tak*

jsem byla ráda, když se to podařilo, protože my jsme čekali na dítě 7 roků. “ Zatímco obavy byly pociťovány zejména v případech, kdy dcery participantů měly zdravotní obtíže, když uplynula už delší doba od svatby mladých manželů, když byl participant nebo jeho potomek vyššího věku, ale stejně tak i pokud byli dcera nebo syn dle participantů ještě příliš mladí na rodičovství. Prožívané obavy byly dvojího druhu – jednak zda mladí rodiče zvládnou péči o novorozené dítě a jednak strach o to, aby se vnučete narodilo zdravé. Další reakcí byl šok, který byl vyvolán nízkým věkem participantů a většinou současně i jejich potomků. Babičky navíc zmiňovaly pocity znepokojení v případech nedokončeného vzdělání svých potomků, v případě neplánovaného těhotenství dcery, či pokud považovaly partnera dcery za nevhodného: „Hrozné. Vzhledem k tomu, že dcera, když mně oznámila, že čeká miminko, tak byla těsně před maturitou a ten potenciální tatínek byl rozvedený. To bylo pro mě obrovské trauma, ale i obrovská zkušenost, protože do té doby bych si myslela, že mě nic takového postihnout nemůže. Po této životní zkušenosti jsem se začala dívat i na problémy jiných rodičů úplně jinými očima. “ Prarodiče si jsou však také vědomi toho, že oni nemají vliv na to, kdy se jejich děti rozhodnout mít děti. Optimální je, když berou narození každého vnučete jako přirozenou součást života. Níže uvedený obr. 1 znázorňuje vztahy jednotlivých působících faktorů a vyvolaných reakcí na očekávané narození vnučete dle analýzy získaných dat (vlevo jsou faktory týkající se syna nebo dcery participanta, vpravo faktory související přímo s participantem).

Obr. 1: Faktory ovlivňující reakce na očekávání narození vnučete

Narození vnučete v participantech vyvolávalo zejména radostné pocity a pozitivní emoce. Zvláště silné emoce vyvolávalo narození vnuka, který ponese stejné příjmení jako dědeček, takže v něm vidí pokračování rodu. Kromě toho měli někteří participanté o narození vnučete obavy, aby se mu nic nestalo a objevila se i nejistota a opatrnost při zacházení s křehkým miminkem. Po narození vnučete a přijetí role dědečka participanty se v životech některých z nich nic nezměnilo, brali to zcela normálně a přirozeně tak, jak život šel. Jiní ale popisují, že s narozeným vnučetem přichází do jejich života nový smysl, dokáží si života více vážít a mají další důvod pro koho žít. Na druhou stranu s malým vnučetem prarodiče obvykle přicházejí o svůj klid, čas a již zaběhnutý program. Zároveň ale dodávají, že jim to nevádí a rádi se vnučatům věnují. Přicházejí také starosti, které babičky a dědečci o vnučata mají. Mnozí participanté si také začali více uvědomovat narůstající věk a postupné stárnutí. Většina participantů hodnotila odchod do důchodu jako mezník s větším množstvím změn.

Příchod dalších vnučat na svět vyvolává v participantech méně intenzivní emoce ve srovnání s těmi, které prožívali při narození prvního vnučete. Nicméně radost měli babičky a dědečkové z každého vnučete a uvádějí, že mají rádi všechny stejně. Jako významný faktor se ukázalo pohlaví dítěte. Pokud měli prarodiče jen syny nebo samé vnuky a narodila se vnučka, tak cítili velkou radost: „První vnučka, já su ze dvou kluků a máme dva syny, tak jsem byl z toho unešený hrozně. Já jsem nevěděl, co to holka je. První holka v rodině, takže hodně silné. “ Podobně i při narození vnuka po předchozích děvčatech v rodině. Dědečkové ještě navíc více než babičky zdůrazňují již zmíněnou potřebu pokračování

rodu a kontinuitu celé rodiny.

Vztahy s rodiči vnoučat hodnotí účastníci obvykle jako dobré nebo výborné. Pokud jsou vztahy špatné nebo odtažitě, projevuje se to v nižší četnosti kontaktů s vnoučaty a tedy i na jejich vzájemném vztahu, který není přirozeně tak vřelý. Zároveň se ukazuje vliv rodové linie, protože babičky i dědečkové mají zpravidla častější kontakt s vnoučaty od dcery. Výraznější je tato rodová preference u babiček, které mají mnohem bližší vztahy se svými dcerami než se snachami.

Vztahy prarodičů s vnoučaty

Role prarodičů se může projevit jedině ve vztahu s vnoučaty. Proto nás zajímalo, jak účastníci tráví společný čas se svými vnoučaty a kolik toho času na sebe mají. Babičky obvykle zmiňují praktickou pomoc při hlídání vnoučat, kdy zaskočí za rodiče v době nemoci dětí, vyzvedávají je z mateřské školy nebo si je berou domů na víkend, aby měli rodiče i nějaký čas pro sebe. Při plánování společných zážitků s vnoučaty dávají babičky přednost aktivnějšímu trávení volného času a zejména pobytu venku a v přírodě. Chodí s nimi na procházky, jezdí na výlety nebo je berou s sebou na dovolenou. Spoustu času tráví babičky s vnoučaty na zahradě či na dětském hřišti. Některé účastnice vedou svá vnoučata ke sportu. Dále často babičky hrají s vnoučaty hry, hrají si s plyšáky, divadlo s loutkami, malují, staví z kostek, zpívají si, povídají nebo dětem vyprávějí o dřívějších dobách. Babičky také ochotně pomohou se školními povinnostmi, psaním domácích úkolů nebo rozvíjení vědomostí formou hry. S tím souvisí i předávání praktických dovedností, kdy vnoučky pomáhají babičkám s vařením a pečením. Dědečkové se snaží, aby byli s dětmi co nejvíce venku a chodili do přírody, na procházky, trávili čas na zahradě, ve vinohradě, rybařením či houbařením. Dále se snaží svá vnoučata vést ke sportům a k pohybovým aktivitám, mezi kterými účastníci zmiňovali zejména jízdu na kole, plavání, závody, honěnou, fotbal či bowling. Svá vnoučata také vozí na tréninky a všemožně je podporují. Dědečci jsou ve vymýšlení her iniciativní (připravují vnoučatům např. hledání pokladu) a preferují spontánní dětskou hru. Ukazují vnoučatům, jak fungují různé věci, chlapce berou do své dílny a společně něco opravují nebo kutí. Účastníci také rádi svým vnoučatům předávají zkušenosti a životní moudrost prostřednictvím vyprávění příběhů či zážitků z mládí: „*To je vždycky: ,babi, pojd' me si číst pohádky a pojd' nám vykládat' . Děda zase vykládá zážitky z mládí nebo z dětství, protože to jich baví víc než čtení pohádek.*“

Frekvence kontaktů prarodičů s vnoučaty se liší v závislosti na několika faktorech. Těmi rozhodujícími jsou vzdálenost bydliště a kvalita mezigeneračních vztahů v rodině. Někteří se s vnoučaty vídají denně, a to v případech, kdy bydlí ve stejném domě, ulici nebo ve vzdálenosti do 1 km. Pokud účastníci dělí od vnoučat maximálně 10 km, tak se vídají dvakrát až čtyřikrát týdně, což je vůbec nejčastější. S rostoucí vzdáleností obvykle klesá i frekvence vzájemných kontaktů přes jedenkrát za 14 dní či jedenkrát za měsíc až po několikrát ročně nebo nepravidelně. Ukázalo se, že ačkoliv je vzdálenost bydliště prarodičů od vnoučat nejčastějším činitelem ovlivňujícím četnost kontaktů, tak v případě špatných vztahů s rodiči vnoučat klesá jejich frekvence mnohem výrazněji a je ovlivněna i míra spokojenosti se vztahy. Více společného času tráví babičky a dědečkové se svými vnoučaty v době prázdnin, nebo když jsou děti nemocné a jejich rodiče potřebují hlídání. Četnost kontaktů klesá i s rostoucím věkem vnoučat, nicméně nedochází ke snížení kvality vzájemného vztahu.

Zajímalo nás též, jak hodnotí účastníci pozitiva a negativa zaměstnání a důchodu ve vztahu k vnoučatům. Nevýhody babiček a dědečků, kteří jsou stále ještě zaměstnaní, spočívají v první řadě v tom, že mají na vnoučata mnohem méně času. Někteří účastníci se ale domnívají, že je to relativní, protože: „*kdo chce, ten si nějaký čas vždycky najde.*“ Na druhou stranu z ekonomického hlediska jsou na tom pracující prarodiče lépe, což zmiňují zejména muži. V souvislosti s věkem účastníci dále uvádějí, že pracující ženy a muži jsou obvykle mladší, takže mají více energie, větší fyzickou sílu a obvykle bývají v lepší zdravotní kondici, takže mohou s dětmi sportovat a tzv. jim stačí s dechem. Naproti tomu prarodiče v důchodě mají na vnoučata více času a jsou k dispozici na hlídání dětí: „*My teď máme, jak děda říká, každý den svátek, každý den volno. Že jestli děláme práci dneska nebo zítra, tak to je jedno. Je to opravdu lepší, když jsme doma. A i pro ně, pro rodiče, že se mohou spolehnout na to, že kdykoliv zavolají, tak jsme k dispozici.*“

Účastníci mají k otázce vychovávání vnoučat různé postoje. Většina z nich se ale shoduje v tom, že má ve větší či menší míře tendenci svá vnoučata vychovávat. Obecně nejde ani tak o cílenou výchovu, jak tomu musí být u rodičů, ale spíše o jakési nasměrování, poskytování rad, napomenutí, korekci chování či vlastní příklad. Zároveň ale prarodiče udávají, že nechtějí svým dětem do výchovy zasahovat, myslí si, že to mladí rodiče zvládají dobře a respektují jejich přání. Chtějí být svým vnoučatům vzorem, předat jim své životní zkušenosti a dovednosti: „*Snažíme se jim vysvětlit nějakou*

hodnotu těch peněz a hodnotu toho života. Cokoliv je na světě, má vždycky nějakou hodnotu, ať je to kousek chleba, ať je to hračka nebo cokoliv. Aby tak trošičku se snažili mít úctu vůči tomu okolí.“ V přístupu k vnoučatům jsou prarodiče mnohem benevolentnější než rodiče dětí. Naprostá většina participantů uvádí, že svá vnoučata rozmazlují. V tomto kontextu se však nejedná pouze o materiální zajištění (sladkosti, peníze), ale i o vztahovou blízkost a mazlení se s vnoučaty.

Co od svých prarodičů potřebují vnoučata nejvíce? Podle participantů by se jim měli věnovat, hrát si s nimi a být k dispozici. Dále vnoučata nejvíce potřebují lásku, jistotu, oporu, radu, vzor, klid, zázemí, pochvalu a načerpání sebe-důvěry ve vztahu k prarodiči. Se svým přístupem k vnoučatům jsou participanté celkově spokojeni, někteří by ale něco změnili, kdyby měli možnost vrátit se v čase. Jeden z participantů by se méně angažoval do výchovy vnoučat a více to nechal na rodičích. Jiný by se snažil častěji navštěvovat vnoučata už od malička a utvořit si s nimi vztah, ačkoliv vztahy se synem a jeho manželkou jsou špatné. Zde máme možnost vidět, že oba dědečkové se poučili ze zkušenosti a chtěli by to napravit, kdyby měli tu možnost.

Zralost pro prarodičovství

Za optimální věk pro přijetí prarodičovské role považují participanté věk okolo 50 let nebo mezi 50 a 55 lety. V tomto věku se už muži cítí dostatečně vyzrálí a zklidnění, zároveň mají již odrostlé dospělé děti. Většina participantek uvádí, že na věku příliš nezáleží, ale za ideální věk považují obdobně jako muži věk kolem 50 let nebo mezi 50 a 60 lety. Každý věk s sebou přináší určité výhody i nevýhody, mezi které podle participantek patří zejména méně času na vnoučata u babiček mladších a zaměstnaných nebo ubývání fyzické síly a energie u babiček pokročilejšího věku. Samotný věk ale není spolehlivým ukazatelem připravenosti pro prarodičovství. Je podstatné brát v úvahu spoustu jiných faktorů jako např. zkušenosti s vlastními prarodiči, životní hodnoty, priority a zájmy, dále zdravotní stav, tělesnou kondici, povahové vlastnosti prarodičů a v neposlední řadě také mezigenerační vztahy v rodině.

Aby se člověk mohl stát zralým prarodičem, je podle babiček potřeba, aby byl zralý stát se rodičem, aby přijal svoje děti a měl s nimi dobré vztahy. Prarodičovská role pak plyne a přirozeně navazuje. Předpoklady pro prarodičovskou zralost jsou: těšit se na vnoučata, mít radost z dětí, chtít je něčemu naučit a obohatit jejich život, být vnímavý ke svému okolí, umět volit důležité věci, mít hodně lásky a trpělivosti, být osobnostně vyzrálý, zabezpečený a mít zázemí, což umožní být v klidu a nehonit se. Některé participantky uvedly, že se na prarodičovství nijak připravit nejde, jiné mluvily o vnitřní připravenosti na nové povinnosti, ochotě pomáhat s hlídáním a hlavně přijmout vnoučata. Podobně i podle dědečků se mnohdy na výkon prarodičovské role připravit nejde. Přesto je možné vymezit určité faktory vedoucí ke zralosti pro prarodičovství. Měli by brát vnoučata jako přirozenou součást života, těšit se na ně, chtít se jim věnovat, chtít je něco naučit a být jim vzorem. Podle participantů by měli být zralí prarodiče zdraví, pohybliví, pozorní, vyrovnaní a mladí duchem. A hlavně by si měli sami projít procesem rodičovství, na něhož role prarodiče přirozeně navazuje a připravuje se tak na ni celý život: „*Pokud je člověk dobrý rodič, bude určitě i dobrý prarodič.*“

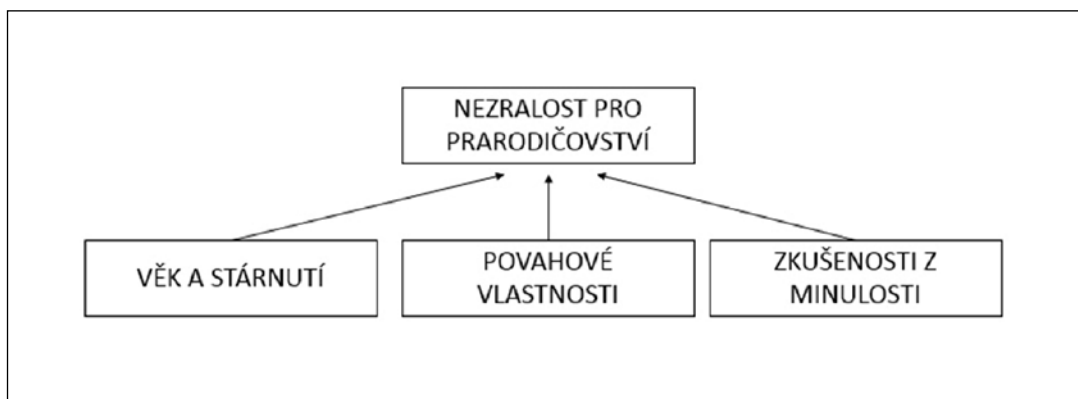
Prarodičovská role stejně jako každá jiná z rolí svým nositelům něco dává a něco bere. Participanté se shodují, že jim určitě více dává. Mezi přínosy, které s sebou nese role babičky a dědečka, patří zejména radost z vnoučat, obohacení smyslu života, pocit užitečnosti, soudržnost rodiny a načerpání energie od dětí. Přesto, že se většina participantů shodla, že jim prarodičovská role nic nebere, určité zápory se našly. Nejčastěji uváděli, že jim tato role bere čas, pohodlí, klid a trochu sil. Na druhou stranu je ale nutné vzít v úvahu, že participanté doplňovali, že jsou se svými vnoučaty rádi. S narozením vnoučat a jejich postupným růstem si participanté více uvědomují přibývajících roky a proces stárnutí.

Role prarodičů není podle participantů ve společnosti nijak zvlášť oceňována. Z hlediska sociálního uspořádání společnosti by bylo výhodnější, kdyby mohli babičky a dědečkové chodit do důchodu o něco dříve, aby byli k dispozici pro hlídání vnoučat: „*Já myslím, že bylo ideální, když chodily ty babičky, když to řeknu za bývalého režimu, když chodily do toho důchodu v těch 55 nebo 56 letech, tak to bylo optimální, protože vlastně opravdu byly ještě v dobrém věku a mohly těm mladým pomáhat, když třeba děti onemocněly nebo i prázdniny se mohly tak řešit a takové věci.*“ Zvláště by to bylo potřeba v dnešní hektické době, kdy rodiče mají často v zaměstnání velkou odpovědnost a zažívají stresové situace. Mnohem více je role prarodičů oceňována v rodině. Rodiče dětí jsou rádi, že se mohou na prarodiče spolehnout s hlídáním. Prarodiče tak plní zástupnou funkci.

Nezralost pro prarodičovství je dle výsledků výzkumů dána třemi faktory: věk a stárnutí, povahové vlastnosti a zkušenosti z minulosti. V kontextu věku mluvili účastníci o nedostatku zkušeností a o obraně vůči zestárnutí. Vlastnosti, které svědčí pro nepřipravenost přijmout roli prarodiče, jsou zejména sobeckost, upřednostňování vlastních zájmů, touha užívat si či nezájem o vnoučata. A v neposlední řadě lze zmínit špatné zkušenosti z dětství, nenaplnění životních snů, úsilí začít žít nový život, ocitnutí se v krizové situaci nebo generační přenos prarodičovského chování. Na obr. 2 lze vidět faktory způsobující prarodičovskou nezralost, které byly identifikovány na základě získaných dat.

Obr. 2: Nezralost pro prarodičovství

Specifika dědečků oproti babičkám

Podobně jako se přístup prarodičů odlišuje od toho rodičovského, tak se liší i dědečkové od babiček. Z analýzy odpovědí účastníků výzkumu vyplynulo, že dědečkové se považují za benevolentnější oproti babičkám: „Dědečkové asi víc rozmazlují. Babička je přísnější, já jim víc dovolím, když třeba mají něco zakázané, zavřu oko a povolím.“ Domnívají se také, že svá vnoučata více rozmazlují a dávají jim větší volnost. Dědečkové ve srovnání s babičkami většinou volí rozdílný způsob trávení společného času a snaží se vnoučata zabavit jiným způsobem než babičky. Nejčastěji se jedná o sportovní a pohybové aktivity. Účastníci to zdůvodňují tím, že většinou mají více fyzické síly než babičky, jsou rychlejší atd. Dědečkové rádi vnoučatům vysvětlují, jak fungují různé věci, vyprávějí jim zážitky z mládí, chodí s nimi častěji ven do přírody, kutí něco v garáži. Zdá se také, že dědečkové jsou oproti babičkám iniciativnější, spontánnější a mají s dětmi větší trpělivost. Neopomenutelnou výhodou dědečků je také jejich hravost, která je mužům vlastní více než ženám. Na druhou stranu babičky zajišťují teplo domova, starají se, aby měla vnoučata co jíst, kde spát a poskytují tak zázemí a péči.

Účastnice jsme se ptaly, v čem to bylo jiné stát se maminkou a později babičkou. Zajímalo nás zejména srovnání prožívaných emocí těchto dvou rolí. Dle babiček je hodně podobný pocit štěstí, protože obě události jsou radostné a krásné. Kromě toho se ale ženy shodovaly v tom, že jsou tyto dvě role úplně jiné. Když se žena stane maminkou, tak to prožívá přímo na sobě, na svém těle, je to silnější a intenzivnější. Účastníci byli také požádáni, aby srovnali roli tatínka a roli dědečka. Většina dotázaných považuje tyto dvě role za odlišné. V první řadě je potřeba vzít v úvahu kontext a okolnosti provázející tyto role. Jako otcové byli účastníci zaměstnaní a časově velmi vytížení. Často stavěli dům a měli spoustu povinností, takže na děti nezbývalo moc času: „Byl jsem rád samozřejmě, byla zdravá, bezvadná, ale bylo moc povinností, že člověk si to ani tak nějak neuvědomoval.“ Dále se někteří považovali v té době za mladé a nerozvážené, věnovali se svým zájmům, a tudíž si dobře neuvědomovali, co tato role obnáší. Emoce prožívané při narození vlastního potomka byly intenzivnější, spontánnější a často muži popisují větší radost: „U vnuka už to nebylo tak emotivní jak tenkrát.“

V souvislosti s rolí dědečka oceňují účastníci zejména množství času na vnoučata, kterým disponují zejména dědečkové v důchodě. Mohou být tedy kdykoliv osloveni rodiči dětí, aby vnoučata pohlídali nebo je opatrovali, když jsou nemocná. Emoce, které dědečkové pociťovali při narození vnoučete, byly sice méně intenzivní, než když se stali otci, ale přesto cítili velkou radost a vděčnost, že vše dobře dopadlo. Silněji se ve vyšším věku ozývá touha po naplnění potřeby pokračování rodu. Dědečkové mohou být obzvlášť nezastupitelní, pokud otec dětí v rodině chybí. V takových případech se stávají významným mužským vzorem, což vyžaduje přijetí o to větší zodpovědnosti.

Diskuze

Hlavní přínos našeho výzkumu spatřujeme v aktuálnosti a potřebnosti získaných poznatků. Existuje poměrně dost zahraničních výzkumů zabývajících se problematikou prarodičovství, ale v našem prostředí je toto téma stále ještě zpracováváno nedostatečně. Uskutečnily jsme tedy kvalitativní hloubkovou sondu do subjektivního vnímání prarodičovské role očima babiček i dědečků.

Autoři Matějček a Dytrych (1997) uvádějí, že prarodiče by měli svým vnoučatům poskytovat lásku, měli by být klidní, vyrovnaní, moudří a spokojení se svým životem. Podobně se charakterizovali i babičky a dědečkové v našem výzkumném souboru. Participanti zmiňovali vlastnosti jako klidnost, přátelskost, veselost, hravost, spolehlivost či obětavost. Podobně i Tyszkowa (1991) mluví o blahodárném vlivu klidné a neuspěchané atmosféry u prarodičů na vnoučata. V souvislosti s očekáváním narození vnoučete se u prarodičů, výrazněji u dědečků, ozývala potřeba generativity a pokračování rodu. Podobně píše i Vágnerová (2007), že přijetím role prarodiče se člověku potvrzuje jeho potřeba generativity v zájmu o příští generaci. Ve vyšším věku se silněji ozývá touha po naplnění potřeby pokračování rodu. O těchto intenzivních pocitech kontinuity píše i Sheehyová (1999), která uvádí, že prarodiče často zdůrazňují, že až umřou, část jejich já bude žít v jejich vnoučatech dál.

Obavy o novorozené vnouče, nejistota a opatrnost při péči o miminko souvisí podle V. Cesari Lusso (2011) s tím, že prarodiče prožívají intenzivnější strach o vnoučata oproti rodičům. Mají totiž životem nabyté zkušenosti, takže vědí, co všechno by se mu mohlo stát a navíc za ty roky už zapomněli, jak jsou malé děti ohebné a motoricky zdatné. Při narození druhého a dalších vnoučat prožívali participanti také radost, ale emoce byly méně intenzivní než u prvního vnoučete, kdy přijali roli babičky nebo dědečka. Jedním ze znaků prarodičovské role je dle Vágnerové (2007) posunutí generační příslušnosti jedince, což má největší význam právě při narození prvního vnoučete. S narozením dalších vnoučat už nejsou emoce přirozeně tolik intenzivní, protože v roli prarodičů už jednou jsou.

Vztahy prarodičů s vnoučaty ovlivňuje velké množství faktorů. Jedním z nich je efekt rodové linie, který se projevil i v našich výzkumech. Někteří participanti, zvláště babičky, popisovali, že mají bližší vztahy s vnoučaty od dcery, což je způsobeno tím, že s dcerami jsou si bližší než se snachami. Podobně i Kahana a Kahana (1970) zkoumali rodovou preferenci a zjistili, že babičky z matčiny strany byly vnoučaty hodnoceny jako nejbližší z prarodičů a současně měly s dětmi nejvyšší frekvenci kontaktů. Potvrzují to i Matějček a Dytrych (1997), kteří uvádějí, že dcera s matkou se v době těhotenství sblíží, zatímco u snachy a tchýně zůstává určitý odstup zachován.

Při zkoumání trávení volného času prarodičů s vnoučaty jsme mimo jiné zjistily, že mnohé babičky zapojují svá vnoučata do pomáhání s vařením, pečením nebo drobným úklidem domácnosti. Dědečkové zase berou chlapce do své dílny, společně něco opravují nebo vyrábějí. Bermanová (1998) uvádí, že takové předávání a sdílení dovedností je velmi užitečnou přípravou vnoučat na život. Kromě samotného předávání dovedností se nabízí i možnost rozhovoru babičky nebo dědečka s vnoučetem. Dítě je navíc pověřováno drobnými úkoly, čímž je posilována jeho sebedůvěra. Dále prarodiče rádi dětem vyprávějí zážitky z mládí a dělí se s nimi o životní moudrost a zkušenosti. Podobně i M. Tyszkowa (1991) uvádí, že prarodiče si s vnoučaty nejčastěji povídají, chodí na procházky nebo hrají hry. Prarodiče totiž na rozdíl od rodičů disponují větším množstvím vzpomínek. Babičky a dědečkové se tak stávají pro vnoučata pojítkem mezi minulostí a přítomností (Hauserová-Schönerová, 1996). V souvislosti s vyprávěním bychom rády zmínily fenomén *storytellingu* (Kučerová, 2013). Autorka uvádí, že vyprávění má pro prarodiče význam samo o sobě. Během procesu vyprávění se mohou zpětně vyrovnávat se svým životem a zároveň jsou posilovány vztahy k jejich vnoučatům, kterým mohou předávat své rady, zkušenosti a zážitky. Vnoučata zase na vyprávění nejvíce oceňují dozvídání se nových věcí, informací a poznatků.

Množství společně tráveného času prarodičů s vnoučaty je dáno zejména geografickou vzdáleností jejich bydliště a věkem vnoučat. Četnost kontaktů s rostoucím věkem vnoučat klesá, nicméně nedochází ke snížení kvality vzájemného vztahu. K podobným závěrům dospěli i někteří zahraniční výzkumníci (např. Tyszkowa, 1991; Triadó, Villar, Solé, Osuna & Pinazo, 2005).

Jednou z determinantů určujících zralost pro prarodičovství je věk. To ostatně uvádějí i Matějček a Dytrych (1997), kteří jej řadí mezi faktory zralosti pro prarodičovství na prvním místě. Participanti v našem souboru považovali za ideální věk vstupu do prarodičovské role přibližně 50 let nebo 50-55 let u mužů a 50-60 let u žen. Ostatně Matějček (1986) nazývá toto období kolem padesáti let „zlatou dobou prarodičovství“.

Podobně i Smith (2005) a Vágnerová (2007) považují 50. rok věku za mezník počátku stárnutí a současně za věk, kdy je tato role přiměřená a je považována za očekávanou.

S věkem prarodičů souvisí i praktická stránka hlídání vnoučat v době nemoci nebo během prázdnin. Taková výpomoc s hlídáním je obvykle velmi vítaná a rodiči dětí hojně využívána. Zvláště v dnešní hektické době, kdy rodiče mají často v zaměstnání velkou odpovědnost a zažívají stresové situace. Autoři Breheny, Stephens a Spilsbury (2013) uvádějí, že prarodiče jsou stále častěji nuceni starat se o svá vnoučata, protože jejich rodiče nastupují do práce brzy a často oba na plný úvazek. Participanti uváděli, že by bylo ideální, kdyby se odchod do důchodu posunoval směrem k nižšímu věku, nikoliv jak je dnešním trendem směrem nahoru. Mohli by se tak vnoučatům více věnovat a být kdykoliv k dispozici.

V otázce výchovy vnoučat prarodiči byli participanti spíše opatrní. Většina z nich sice má tendenci vnoučata vychovávat, ale zároveň jsou si dobře vědomi toho, že hlavní slovo ve výchově mají rodiče dětí, a že se snaží respektovat jejich přání a rozhodnutí. Podle Nováka (1999) musejí být prarodiče s napomínáním vnoučat opatrní, protože primární autoritou jsou rodiče dětí. Říčan (2013) taktéž uvádí, že prarodiče by neměli do výchovy vnoučat zasahovat. Podobně i Tinsley a Parke (1984) jsou přesvědčení, že by se prarodiče měli chovat spíše jako model pro svá vnoučata, chtějí je něco naučit, předávat jim zkušenosti a životní moudrost. Hauserová-Schönerová (1996) uvádí, že prarodiče nenesou přímou odpovědnost za výchovu vnoučat, takže mohou s odstupem sledovat, jaká doopravdy jsou. Většina participantů uvádí, že díky tomu mohou svá vnoučata i trochu rozmazlovat a povolí jim to, co svým dětem, když byly malé, nepovolovali.

Thomas (1989) vypátral, že babičky byly více spokojené se svou prarodičovskou rolí než dědečkové. Tato zjištění ovšem nelze jen tak zjednodušeně generalizovat, protože např. autoři Roberto, Allen a Blieszner (2001) zjistili, že mnoho dědečků má intenzivní citové vztahy se svými vnoučaty, které jsou srovnatelné se vztahy s babičkami. Podobně i dědečkové z našeho výzkumu.

Limity našeho výzkumu spatřujeme zejména v nemožnosti zobecnit získané výsledky na celou populaci prarodičů. Vzhledem k výzkumnému cíli však bylo nejvhodnější zvolit kvalitativní výzkum, který nám umožnil hlubší proniknutí do problematiky prarodičovství a subjektivního vnímání této role očima babiček a dědečků. V navazujících výzkumech by bylo užitečné zapojit také vnoučata a prostřední generaci rodičů, aby bylo možné získat komplexnější pohled na toto téma.

Závěry

Příspěvek vychází z výsledků dvou na sebe navazujících výzkumů, které se zaměřovaly na percepci prarodičovské role očima samotných babiček a dědečků. Mnohá zjištění obohacují dosavadní poznatky o problematice prarodičovství. Bylo identifikováno pět způsobů reagování na oznámení, že se participant stane prarodičem: očekávání, těšení se, obavy, šok a znepokojení. Za ideální věk pro přijetí prarodičovské role participanti považují 50 až 55 let. Nezralost pro prarodičovství je dána třemi faktory: věk a stárnutí, povahové vlastnosti a zkušenosti z minulosti. Byla nalezena určitá specifika dědečků oproti babičkám.

Seznam literatury

- Bates, J. S., & Taylor, A. C. (2013). Grandfather Involvement: Contact Frequency, Participation in activities, and Commitment. *Journal Of Men's Studies*, 21(3), 305-322.
- Battistelli, P., & Farneti, A. (1991). Grandchildren's images of their grandparents: a psychodynamic perspective. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood: An International Perspective* (143–156). London: Routledge.
- Benedek, T. (1970). Parenthood during the lifecycle. In Anthony, E. J. & Benedek, T. (Eds.), *Parenthood: Its Psychology and Psychopathology*. Boston: Little Brown.
- Berger, M., & Gravillon, I. (2011). *Když se rodiče rozvádějí. Jak pochopit citění dítěte a jak mu pomoci*. Praha: Portál.
- Bermanová, E. (1998). *Kniha (nejen) pro dědečka a babičku. Průvodce k jednomu z nejděčnějších vztahů v životě*. Bratislava: PERFEKT.
- Breheny, M., Stephens, C., & Spilsbury, L. (2013). Involvement without interference: How grandparents negotiate intergenerational expectations in relationships with grandchildren. *Journal of Family Studies*, 19(2), 174-184.

doi:10.5172/jfs.2013.19.2.174

- Cesari Lusso, V. (2011). Prarodiče, rodiče a vnoučata: O emočních, vztahových a komunikačních úskalích. Praha: Portál.
- Creasey, G. L., & Koblewski, P. J. (1991). Adolescent grandchildren's relationships with maternal and paternal grandmothers and grandfathers. *Journal Of Adolescence*, 14, 373-387. doi:10.1016/0140-1971(91)90005-C
- Field, D., & Minkler, N. (1988). Continuity and change in social support between young-old, old-old and very old adults. *Journal of Gerontology*, 43, 100-106.
- Fischer, L. R. (1983). Transition to grandmotherhood. *International Journal of Aging and Human Development*, 16, 67-78.
- Hauserová-Schönerová, I. (1996). Děti potřebují prarodiče. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2008). Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace. Praha: Portál.
- Chan, C. G., & Elder, G. H. (2000). Matrilineal advantage in grandchild-grandparent relationships. *The Gerontologist*, 40, 179-190.
- Cherlin, A., & Furstenberg, F. F. (1986). Grandparents and family crisis. *Journal of the American Society on Aging*, 10, 26-28.
- Kahana, B., & Kahana, E. (1970). Grandparenthood from the perspective of the developing grandchild. *Developmental Psychology*, 3, 98-105.
- Kennedy, G. E. (1992). Duality in grandparent/grandchild relationships. *International Journal of Aging and Human Development*, 35, 83-98.
- Kučerová, T. (2011). Důležitost trávení volného času prarodičů s vnoučaty – jejich společné aktivity a vzájemné obohacení. (Bakalářská práce). Získáno 16. března 2012 z <http://theses.cz/id/bd64k9>
- Matějček, Z. (1986). Rodiče a děti. Praha: Avicenum.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1997). Radosti a strasti prarodičů aneb Když máme vnoučata. Praha: Grada Publishing.
- Miovský, M. (2006). Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada.
- Mueller, M. M., & Elder, G. H. (2003). Family Contingencies Across the Generations: Grandparent-Grandchild Relationships in Holistic Perspective. *Journal of Marriage and the Family*, 65, 404-417.
- Novák, T. (1999). Nyní jsme jedna rodina. Praha: Motto.
- O'Boyle, C. A., McGee, H. M., Joyce, C. R. B., Browne, J., O'Malley, K., & Hiltbrunner, B. (1993). The Schedule for the Evaluation of Individual Quality of Life (SEIQoL): Administration Manual. Dublin: Royale College of Surgeons in Ireland.
- Radin, N., Oyserman D., & Benn, R. (1991). Grandfathers, teen mothers and children under two. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood: An International Perspective* (85-99). London: Routledge.
- Roberto, K. A., Allen, K. R., & Blieszner, R. (2001). Grandfathers' perceptions and expectations of relationships with their adult grandchildren. *Journal of Family Issues*, 22, 407-426.
- Říčan, P. (2004). Cesta životem. Praha: Portál.
- Říčan, P. (2013). S dětmi chytře a moudře. Praha: Portál.
- Sheehyová, G. (1999). Průvodce dospělostí. Šance a úskalí druhé poloviny života. Praha: Portál.
- Schultz, N. W. (1980). A cognitive-developmental study of the grandchild-grandparent bond. *Child Study Journal*, 10, 7-26.
- Smith, M. S. (1991). An evolutionary perspective on grandparent-grandchild relationships. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood: An International Perspective* (157-176). London: Routledge.
- Smith, P. K. (Ed.). (1991). *The Psychology of Grandparenthood: An International Perspective*. London: Routledge.
- Smith, P. K. (2005). Grandparents & grandchildren. *The Psychologist*, Vol 18, No 11, 684-687.
- Sobotková, I. (2009). Zralost pro rodičovství a její souvislosti. In: Winterová, A., & Dvořák, J. (Eds.), *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, (503-517). Praha: ASPI – Wolters Kluwer.
- Sticker, E. J. (1991). The importance of grandparenthood during the life cycle in Germany. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood: An International Perspective* (32-49). London: Routledge.
- Svoboda, M. (2010). Psychologická diagnostika dospělých. Praha: Portál.
- Szinovác, M. E. (Ed.). (1998). *Handbook on Grandparenthood*. Westport, CT: Greenwood Press.

- Thomas, J. L. (1989). Gender and perceptions of grandparenthood. *International Journal of Aging and Human Development*, 29, 269–282.
- Tinsley, B., & Parke, R. (1984). Grandparents as support and socialization agents. In Lewis, M. (Ed.), *Beyond the Dyad*. New York: Plenum.
- Triadó, C., Villar, F., Solé, C., Osuna, M.-J., & Pinazo, S. (2005). The Meaning of Grandparenthood: Do Adolescent Grandchildren Perceive the Relationship and Role in the Same Way as Their Grandparents Do?. *Journal of Inter-generational Relationships*, 3(2), 101–121.
- Troll, L. E. (1983). Grandparents: the family watchdogs. In Brubaker, T. H. (Ed.), *Family Relations in Later Life*. Beverly Hills: Sage.
- Tyszkowa, M. (1991). The role of grandparents in the development of grandchildren as perceived by adolescents and young adults in Poland. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood: An International Perspective* (50–67). London: Routledge.
- Uhlenberg, P., & Hammill, G. (1998). Frequency of grandparent contact with grandchild sets: Sex factors that make a difference. *The Gerontologist*, 38, 276–285.
- Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
- Van Rast, N., Verschneren, K., & Marcoen, A. (1995). The meaning of grandparenthood as viewed by adolescent grandchildren. An empirical study in Belgium. *International Journal of Aging and Human Development*, 41, 311–324.
- Vermulst, A. A., de Brock, A. J. L. L., & van Zutphen, R. A. H. (1991). Transmission of parenting across generations. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood: An International Perspective* (100–122). London: Routledge.
- Wood, V., & Robertson, J. (1976). The significance of grandparenthood. In Gubrium, J. F. (Ed.), *Time, Roles and Self in Old Age*. New York: Human Sciences Press.

PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI DOTAZNÍKA KARIÉROVEJ MOTIVÁCIE

PSYCHOMETRIC QUALITIES OF THE CAREER MOTIVATION QUESTIONNAIRE

Katarína BAŇASOVÁ, Tomáš SOLLÁR

Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Slovensko, katarina.banasova@ukf.sk

Abstrakt: V práci sa zmieňujeme o psychometrických vlastnostiach Dotazníka kariérovej motivácie (Career Motivation Questionnaire), ktorý meria kariérovú motivačnú štruktúru jednotlivca. Dotazník obsahuje subškály zisťujúce úroveň intrinsickej, extrinsickej a extraprofesinálnej kariérovej motivácie. Najskôr sme realizovali preklad položiek dotazníka z anglického do slovenského jazyka. Psychometrické vlastnosti dotazníka sme overovali na vzorke 141 stredoškolských študentov s vekovým priemerom $AM = 17.7$; $SD = 0.64$. Zamerali sme sa na vnútornú konzistenciu dotazníka použitím Cronbachovho koeficientu α a konštruktívnu validitu dotazníka. Uskutočnili sme exploračnú faktorovú analýzu. Po vhodnej úprave položiek dotazníka sme zistili uspokojivé psychometrické vlastnosti a dotazník odporúčame ďalej používať v slovenských podmienkach na vzorke stredoškolských študentov, a to najmä v oblasti kariérového poradenstva.

Abstract: In the study we deal with psychometric qualities of Career Motivation Questionnaire, which measures an individual's career motivation structure. The questionnaire consists of subscales that detect the degree of intrinsic, extrinsic and extraprofessional career motivation. At first we pursued a translation of the items from English to Slovak language. We verified the psychometric properties of the questionnaire on a survey sample of high-school students with the average age $AM = 17.7$; $SD = 0.64$. We focused on inner consistence of the questionnaire by using Cronbach's alpha coefficient and the construct validity of the questionnaire. We conducted an exploratory factor analysis. After a suitable adaptation of items, we found acceptable psychometric properties and we recommend using the questionnaire in Slovak conditions on high-school students, especially in the field of career counseling.

Kľúčové slová: Dotazník kariérovej motivácie, kariérová motivácia, reliabilita, faktorová štruktúra, validita

Key words: Career Motivation Questionnaire, career motivation, reliability, factor structure, validity

Grantová podpora výskumu: APVV-0540-12 - Psychometrická kvalita psychodiagnostických nástrojov v kariérovom poradenstve

ÚVOD

Aktuálna situácia používania metodík v oblasti kariérového poradenstva

Podľa Lepeňovej (2006) možnosti kariérového poradenstva v školstve sú u nás značne limitované dlhodobým podceňovaním danej problematiky na Slovensku. Kariéroví poradcovia sú nedostatočne vybavení nevyhnutnými informačnými a metodickými nástrojmi. Nepriaznivá situácia v spomínanej oblasti má u nás hlbšie korene a chronicky sa na ňu upozorňuje dlhšiu dobu.

Ako nám v osobnom rozhovore objasnili Gallová a Ihnacík (2013, osobná výpoveď), na Slovensku sú klienti sledovaní v kľúčových oblastiach schopností, osobnosti a záujmov. Pre nedostatok času sa testy schopností skracujú do prijateľnej podoby a osobnostné testy sa redukujú na používanie testov v čo najstručnejšej podobe na rýchle zorientovanie sa v osobnosti. Podobne je to aj s oblasťou kariérovej motivácie, ktorej meranie sa v praxi kariérového poradenstva uskutočňuje len okrajovo, avšak množstvo najmä zahraničných štúdií poukazuje na nezanedbateľnosť zmieňovaného konceptu (napr. Barbuto, & Sholl, 1998; Buddeberg-Fischer et al., 2008).

Výskumnícky zámer venovať sa zmienenej problematike, ktorá je dlhší čas na Slovensku opomínaná, nás nabáda uskutočniť rad pilotných štúdií, ktoré predchádzajú oblasti praktických intervencií v oblasti kariéroveho poradenstva. Keďže dôležitou súčasťou zmienenej intervencie bude aj koncept kariérovej motivácie, považujeme za podstatné uskutočniť danú štúdiu zameriavajúcu sa práve na spoľahlivosť a validitu nástroja usposobeného na meranie daného konštrukt, ktorý v populácii stredoškolských študentov, vzhľadom na absenciu výskumníckych aktivít, nie je dostatočne objasnený.

Kariérové poradenstvo pre stredoškóľakov má význam nielen pre ďalšiu voľbu vzdelania študentov, ale aj pre úspešný prechod študentov škôl do praxe. Zvyšuje pravdepodobnosť úspechu, záujem o vzdelávanie či rekvifikovanie. Mladí ľudia by mali tak byť viac pripravení na zmenu zamestnania, ktorá zodpovedá situácii na trhu práce (Ihnacík, 2005, in Lučanská, & Hanulík, 2007). Žiaci, ktorí sa zo základnej školy rozhodnú navštevovať strednú odbornú školu, či špecifické učilište, majú vyhranenejšiu cestu, ako tí, ktorí ešte nemajú konkrétnejšiu predstavu o svojom budúcom smerovaní. Aj z tohto dôvodu si vyberajú gymnáziá, a práve preto vnímame ako dôležité pomôcť mladým ľuďom, ktorí robia kľúčovú voľbu práve v prechode z gymnázia na vysokú školu a ešte stále vo svojom rozhodnutí nepokročili.

Kariérová motivácia

Vallerand et al. (1992) predstavil multidimenzionálny model motivácie, ktorú majú jedinci v súvislosti s drivom vzťahujúcim sa ku škole a determinácii ich správania. Podľa modelu intrinsická motivácia je určitý drive, ktorý vyviera z nášho vnútra. Umocňuje túžbu jedincov získať vedomosti, dosiahnuť kompetencie a zručnosti a intrinsické potešenie z úspechu. Študenti s extrinsickou motiváciou vykonávajú akademické povinnosti z dôvodu odmien či trestov, alebo kvôli udržaniu spoločenských hodnôt. Tretia dimenzia motivácie je tzv. amotivácia, ktorá je charakterizovaná ako nedostatok motivácie (Domene et al., 2011).

V šesťmesačnej longitudinálnej štúdií s nemeckými študentmi bolo zistené, že motivácia v zmysle „môžem urobiť“ (kontext sebaúčinnosti a dôvery), „dôvod ku...“ (samostatné kariérne ciele) a „nabudenie ku...“ (pozitívny vplyv) signifikantne predpovedajú kariérne správanie. Výsledky tiež ukázali, že efekt aktivity funguje na základe vyššej viery v sebaúčinnosť a nie viery v kontext. Toto zistenie však neplatí pre študentov s veľmi nízkou rozhodnosťou (Hirschi, 2011). Kariérová motivácia môže fungovať ako vhodný psychologický konštrukt objasnený študentom skrz intervenčné aktivity, ktorý prehĺbi sebaopoznanie študentov na základe Teórie kognitívneho spracovania informácií. Kariérová motivácia bude slúžiť ako závislá premenná, ktorou budeme sledovať zmenu, ktorá nastane po spracovaní informácií prehľbujúcich sebaopoznanie.

Dotazník kariérovej motivácie - CMQ

Pri výbere dotazníka, ktorý meria kariérovú motiváciu, sme sa zameriavali hlavne na voľne dostupné dotazníky. Vzhľadom na naše výskumné zámery sme sa sústredili na relevantne využiteľnú teoretickú koncepciu zakladajúcu sa na dimenziách intrinsickej, extrinsickej a extraprofesionálnej motivácie, s ktorými by sme v našej budúcej výskumnej štúdií ďalej chceli pracovať. Dané kritériá spĺňala škála *Career Motivational Questionnaire* (Abele, Hausman, & Weich, 1994a). Škála pozostáva z 27 položiek, pričom tri položky sú variabilné a ich zaradenie do Slovenskej verzie má podľa slov autorky ukázať proces validizácie dotazníka. Proband odpovedá na položku, nakoľko dané tvrdenie preňho platí (Abele, Hausman, & Weich, 1994b). Škála pozostáva z troch subškál, ktoré merajú intrinsickú motiváciu (je charakterizovaná záujmom a radosťou z vykonávanej profesijnej aktivity), extrinsickú motiváciu (ktorá je charakterizovaná potrebou po úspechu, prestíži či dobrom plate) a extraprofesionálnu motiváciu (je charakterizovaná uprednostňovaním rodiny, flexibilnými pracovnými hodinami a pracovnou istotou) (Buddeberg-Fisher, et al., 2008).

Dotazník CMQ - Career motivation questionnaire (Abele, Hausmann, & Weich, 1994a) je primárne určený cieľovej populácii vysokoškóľakov, dá sa však použiť aj k administrácii pre stredoškolských študentov. Jedinec odpovedá na 7- stupňovej Likertovej škále podľa toho, nakoľko pre neho daný výrok platí.

Dotazník bol používaný v štúdiách so vzorkou študentov medicíny, kde autori skúmali ich osobnostné charakteristiky a špecializáciu štúdia (Buddeberg-Fischer, Klaghofer, Abel, & Buddeberg, 2003; Buddeberg-Fischer, Klaghofer, Abel,

& Buddeberg, 2006). CMQ sme získali od samotnej autorky dotazníka, ktorá nám poskytla určitú časť dát prislúchajúcu k originálnej vzorke, na ktorej bol tento dotazník prvý krát použitý. O získaných dátach, ktoré nám slúžia na informatívne porovnanie daných vzoriek, sa zmienime v ďalšom texte.

METÓDY

Výskumná vzorka

Zber dát sa uskutočnil na vzorke gymnazistov - štvrtákov Gymnázia Golianova v Nitre. Vzorka pozostávala zo 136 študentov (50% žien a 50% mužov). Vekový priemer činil 17.7 roka (SD = 0.64). Výber vzorky bol príležitostný a súvisel s ochotou školy k bližšej spolupráci. Počet výberu respondentov spĺňa kritérium veľkosti vzorky k prevedeniu exploračnej faktorovej analýzy, a teda kritérium požadujúce pomer počtu respondentov k počtu premenných (položiek dotazníka) minimálne 5:1 (Stevens, 2002). Zisťovanie konštruktivej validity dotazníka prebehlo na inej vzorke - druhákov a tretiakov tej istej školy, muži 43%, ženy 47%, $n = 136$ s vekovým priemerom $AM = 17.0$ (SD = 0.71), keďže sme už nemali prístup k pôvodnej vzorke respondentov, a teda nám už z časových dôvodov nebolo umožnené administrovať dotazníky zisťujúce konštruktívnu validitu dotazníka.

Metodiky

Uskutočnili sme preklad pôvodne nemeckého dotazníka do slovenského jazyka vo viacerých etapách. Od autorky dotazníka sme obdržali pôvodnú verziu dotazníka v dvoch formách - v originálnej nemeckej verzii a tiež v už preloženej anglickej verzii. Pri prekladaní sme prihliadali na obe formy a snažili sme sa nájsť najvhodnejší slovenský ekvivalent položiek na základe oboch cudzojazyčných foriem. Dotazník prekladali štyria prekladatelia v odbornosti na anglický a nemecký jazyk. Spätný preklad dotazníka sa neuskutočnil vzhľadom na kultúrnu špecifickosť položiek. Prihliadali sme však na to, že originálna verzia dotazníka je v nemeckom jazyku, o ktorého sme sa primárne pri našom preklade pridžžali.

Vnútornú konzistenciu dotazníka sme overovali výpočtom Cronbachovho koeficientu alfa. Vzhľadom na nižší počet položiek dotazníka sme neuskutočnili výpočet split-half reliability.

Prevedenie exploračnej faktorovej analýzy dotazníka sme zvolili vzhľadom na navrhovanú 3- faktorovú štruktúru dotazníka. Keďže nemáme k dispozícii kompletne psychometrické dáta prislúchajúce k originálnej vzorke, považovali sme za relevantné uskutočniť exploračnú faktorovú analýzu s obmedzením troch faktorov, ktorá by potvrdila relevantnosť navrhnutej štruktúry pôvodnými autormi dotazníka. Rozhodli sme sa pre ortogonálnu rotáciu Varimax, ktorá zachováva podmienku nekorelovanosti daných faktorov (Hendl, 2004). Usúdili sme tak, keďže jednotlivé navrhované faktory dotazníka by mali byť nezávislé, a tiež vzhľadom na návrh pôvodnej autorky dotazníka. Vzhľadom aj na fakt, že predstavy o dimenzionalite máme, nedostali sme sa však ku výsledkom prvej faktorovej analýzy uskutočnenej autormi. Preto sme považovali za vhodné, k prvotnému overeniu dotazníka použiť práve zmienenu metódu.

Zistili sme tiež korigovanú koreláciu položiek, ktorá je založená na korelácii položiek dotazníka navzájom s príslušnými hodnotami škál danej položky (Hoyle, 2012). Položková analýza so zameraním na korigovanú koreláciu položiek nám pomohla bližšie určiť relevantnosť daných položiek dotazníka a dopĺňala celkový obraz o daných položkách paralelne so zohľadnením faktorovej analýzy a vnútornej konzistencie dotazníka. **Na základe vyššie zmiernených metodík sme uvážili za najužitočnejšie upraviť počet položiek dotazníka.** Vychádzali sme pritom z výsledkov faktorovej analýzy pôvodnej verzie dotazníka, položkovej analýzy a hodnôt vnútornej konzistencie dotazníka. Úpravou sme predpokladali zlepšenie psychometrických vlastností dotazníka.

Opätovne sme mohli zopakovať procedúru overenia psychometrických vlastností (vnútornej konzistencie, exploračnej faktorovej analýzy a korigovanej korelácie položiek dotazníka) **upravenej verzie dotazníka tej istej procedúry administrácie.** Upravenu verziu dotazníka myslíme prácu s tým istým dotazníkom, avšak s vylúčením položiek, ktoré sa počas analýz ukázali ako problematické či nerelevantné. Tak sme mohli porovnať výsledky s pôvodnou verziou dotazníka.

Ako sme spomínali v úvode, naše analýzy sme doplnili o porovnanie niektorých psychometrických vlastností dotazníka (vnútorná konzistencia dotazníka, korelácia položiek), ktorého validizácia bola uskutočnená na vzorke univerzitných študentov, s našou vzorkou. Pri porovnaní sme však museli prihliadať na nedokonalú ekvivalenciu vzoriek. Vekový rozdiel vzoriek sa však zotiera pri uvážení menej výrazného rozdielu medzi vzorkami študentov vzhľadom na to, že naša vzorka stredoškolských študentov sa nachádzala už v poslednom ročníku štúdia. Údaje informatívne dopĺňame o porovnanie základných deskriptívnych ukazovateľov (priemerov a štandardných odchýlok).

Dodatočne sme zisťovali aj **konštruktívnu validitu** dotazníka, avšak už na spomínanej inej vzorke respondentov, avšak toho istého gymnázia, keďže sme už nemali prístup k pôvodnej vzorke, na ktorej sme overovali zvyšné psychometrické vlastnosti dotazníka. K overovaniu konvergentnej a diskriminačnej konštruktívnej validity škál dotazníka sme administrovali upravenú verziu CMQ a použili iné konštrukty popísané nižšie, ktoré merajú podobné, ale aj tie isté dimenzie ako CMQ. Koreláciou jednotlivých škál dotazníkov s CMQ sme zistili silu korelácie konštruktov, a tak sme mohli objasniť validitu CMQ.

Jedná sa o dotazník Kariérnych kotiev (Schein, 1990) - zahŕňa už po novom osem druhov kariérnych kotiev, ktoré predstavujú subjektívny obraz talentu a schopností, motívov, potrieb, hodnôt a postojov jedinca. V našej štúdiu používame škálu, ktorá meria kariérovú kotvu životného štýlu / životnej rovnováhy. Zmienaná kariérová kotva charakterizuje jedinca s túžbou vyvinúť životný štýl, ktorý integruje rodinu, kariéru a obavy o vlastný sebarozvoj. Takíto jedinca vyhľadávajú organizácie, ktoré majú silné prorodinné hodnoty a programy, ktoré tieto hodnoty podporujú (Singh, Bhattacharjee, & Kodwani, 2009). V zmienenej definícii nachádzame silnú paralelu s definíciou už spomínanej dimenzie CMQ, ktorá meria extraprofesionálnu motiváciu, ktorá je charakterizovaná uprednostňovaním rodiny, flexibilnými pracovnými hodinami a pracovnou istotou (Buddeberg-Fisher, et al., 2008). Preto sme sa rozhodli použiť škálu kariérovej kotvy lifestyle ako dôkaz konvergentnej konštruktívnej validity ku dimenzii extraprofesionálnej motivácie.

Merací nástroj, ktorý sme použili k zisteniu konštruktívnej validity dimenzií extrinsickej a intrinsickej motivácie, je škála SIMS. Dotazník The Situational Motivation Scale (Guay, Vallerand, & Blanchard, 2000) je určený na meranie štyroch typov kariérovej motivácie: externá regulácia, interná motivácia, identifikovaná regulácia a amotivácia. Aj keď psychometrické vlastnosti zmienenej dotazníka neboli skúmané na slovenskej vzorke respondentov, a keďže v slovenských podmienkach nemáme dostatočné nástroje na meranie zmieňovaných konceptov, jeho použitie podkladáme dobrými psychometrickými vlastnosťami, ktoré sa preukázali v zahraničných štúdiách. Dotazník bol preložený do slovenského jazyka a použitý v štúdiu, ktorá sa zmieňovala o spokojnosti v práci vo vzťahu k motivácii (Krovinová, & Gálová, 2014). Validita meracieho nástroja SIMS bola skúmaná v oblastiach vzdelávania, sociálneho kontextu, emócií a zdravia. Konštruktívna validita bola skúmaná korelačnou analýzou s nástrojmi, ktoré merajú podobný konštrukt. Čo sa týka reliability, na vzorke 907 kanadských študentov (44 % mužov, 56 % žien) s vekovým priemerom $AM = 18.9$, sa preukázala vysoká korelácia medzi jednotlivými položkami, konkrétne interná motivácia $\alpha = .93$, pre identifikovanú reguláciu $\alpha = .81$, externá regulácia $\alpha = .75$ a amotivácia $\alpha = .78$ (Guay, Vallerand, & Blanchard, 2000). Zmienovaný dotazník plánujeme použiť ako dôkaz konvergentnej ale aj diskriminačnej validity, keďže obsahuje aj dimenziu amotivácie, ktorá by mala byť náprotivkom ku dimenziám motivácie. Interná motivácia by sa logicky mala spájať s dimenziou intrinsickej motivácie v CMQ a externá motivácia, ale aj interná regulácia s dimenziou extrinsickej motivácie. Identifikovaná regulácia spadá do dimenzie externej motivácie, keďže subjekt nevykonáva činnosť pre ňu samotnú, ale akoby kvôli dosiahnutiu cieľa (Guay, Vallerand, & Blanchard, 2000). Keďže sa identifikovaná regulácia ako súčasť extrinsickej motivácie CMQ nerozlišuje, bude nás zaujímať, ako bude táto škála korelovať s internou motiváciou, tým môžeme upozorniť na premennú, ktorú CMQ nie je schopný rozlíšiť.

VÝSLEDKY

Psychometrické vlastnosti originálnej verzie dotazníka

Uvádame základné informácie o výsledkoch faktorovej analýzy, vnútornej konzistencie a korigovanej korelácie položiek dotazníka ešte pôvodného modelu pre porovnanie s nami upraveným modelom. Zároveň tak odôvodňujeme vynechanie konkrétnych položiek z príslušných škál dotazníka. Pracujeme s úplnou verziou dotazníka, a teda aj s položkami 25-27, ktoré autorka nakoniec nezaraďuje do originálnej verzie nemeckého a anglického znenia dotazníka.

Na jej odporúčanie však pracujeme aj so zmienými troma vylúčenými položkami.

Vnútoraná konzistencia pôvodnej verzie dotazníka administrovanej stredoškolským študentom v rámci škál CMQ vykazovala dobré hodnoty. **Škála intrinsickej motivácie $\alpha = .792$. Škála extrinsickej motivácie $\alpha = .730$, Škála extraprofesionálnej motivácie $\alpha = .636$.**

Vhodnosť použitia faktorovej analýzy potvrdila štatistická významnosť Bartlettovho testu sfericity ($p < 0.001$) a Kaiserova-Mayerova-Olkinova miera adekvátnosti výberu položiek KMO = 0.79. Teda môžeme tvrdiť, že normálne a parciálne korelácie položiek sú významné a dovoľujú nám použiť faktorovú analýzu (Field, 2005; Kaiser, 1974; Stevens, 2002). Rozhodli sme sa pre exploračnú faktorovú analýzu s rotáciou Varimax, keďže faktory by navzájom nemali korelovať.

Uvádzame faktorovú rovanú maticu neupravenej verzie dotazníka (Tab. 1). Položky, ktoré spadajú do škály intrinsickej motivácie, sýtia Faktor 2 poväčšine v stredných korelačných hodnotách. Avšak v prípade položiek **3, 10 a 21** nachádzame stredne silné faktorové nabitie aj pri Faktore 1, ktorý by mal vysvetľovať škálu extrinsickej motivácie. V prípade škály extrinsickej motivácie disponujú položky spadajúce do zmienenej škály silným faktorovým nabitím vo Faktore 1 s výnimkou položky 5, ktorá viac sýtia Faktor 2, a položky **6 a 7**, ktorých faktorové nabitia vo Faktore 1 sú $< .30$. V škále extraprofesionálnej motivácie považujeme za problematické položky **4, 8, 9 a 27**, ktorých faktorové nabitia sýtia aj Faktor 2.

Tab. 1 Faktorová štruktúra položiek pôvodného modelu dotazníka po rotácii
(uvádzame relevantné faktorové nabitia položiek $> .30$)

Škála	Položky	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
INT	1	.325	.543	
	2		.334	
	3	.655	.449	
	10	.463	.631	
	12		.607	
	13		.350	
	17		.619	
	21	.427	.441	
	25		.491	
EXT	5	.303	.550	
	6*		-.686	
	7			
	11	.677	.354	
	14	.708		
	19	.836		
	22	.720		
	24*	.794		
EPF	4	-.373	.454	
	8*		-.418	.319
	9		.444	.432
	15*			.619
	16*			.702
	18*			.534
	20			.574
	23			.534
	26*			.344
	27		.459	.442

Legenda: INT- Škála intrinsickej kariérovej motivácie, EXT- Škála extrinsickej kariérovej motivácie, EPF- Škála extraprofesionálnej kariérovej motivácie, *- reverzne kódované položky

Uvádžame tiež vlastné hodnoty faktorov (Eigenvalues) pri 3-faktorovom riešení a percentá variancie vyčerpaných jednotlivými faktormi (Tab. 2).

Tab. 2 Vlastné hodnoty a percentá variancie trojfaktorového riešenia pôvodnej verzie dotazníka

Faktory	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Eigenvalues	6.56	3.06	1.91
% variancie	24.28	11.33	7.08

Zmieňujeme zásadné výsledky korigovanej korelácie položiek prevedenej s pôvodnou verziou dotazníka. Pri škále intrinsickej motivácie nachádzame korelácie prevažne so strednou korelačnou silou, s výnimkou položky 2 s nižšou korelačnou silou ($r = .33$; $p < .05$). Problematická sa javí položka 13, ktorá so škálou koreluje slabo ($r = .194$; $p < .05$).

V prípade škály extrinsickej motivácie sú korelácie položiek so škálou dostatočne vysoké ($r > .588$; $p < 0.05$). Problematické sa javia položky, ktoré vystúpili zároveň ako sporné vo výsledkoch faktorovej analýzy, a to položky 5, 6 a 7. Položky 6 a 7 vôbec nekorelujú s danou škálou ($p > 0.05$). Položka 5 síce koreluje so škálou, avšak slabšie ($r = .315$; $p < .05$).

Čo sa týka škály extraprofesionálnej motivácie, celkovo problémové položky, ktoré nekorelujú so škálou, sa ukázali položky 4, 8, 26 ($p > .05$). Položky 4 a 8 sa v tomto prípade ukazujú ako problémové už pri spomínaných výsledkoch faktorovej analýzy.

Postup korektúry dotazníka

Keďže dotazník prešiel prekladom do slovenského jazyka vo viacerých etapách, nepovažovali sme jazykovú úpravu položiek za kľúčovú. Na základe prevedenia faktorovej analýzy originálnej verzie preloženého dotazníka do slovenského jazyka sme považovali za vhodné položky, ktorých faktorové nabitia neboli dostatočné v príslušných faktoroch, či dostatočne nekorelovali s príslušnou škálou, vynechať.

Predpokladané dôvody nekorektnosti položiek, ktoré v rámci položkovej, faktorovej analýzy a sledovania vnútornej konzistencie nezapadali do štruktúry dotazníka, sú podľa nás: rozdielna vzorka študentov, vzhľadom na kultúrne špecifiká napr. položka č. 8 „*Za prácou by som cestoval kedykoľvek*“, či samotné pochybné znenie položiek, ktoré sýtli konkrétny faktor, napr. položka 13 zaradená v škále intrinsickej motivácie „*Rád by som pracoval v tíme*“. Tieto domnienky ďalej bližšie zdôvodníme.

Postupne sme vylučovali položky, ktoré sa v rámci faktorovej a položkovej analýzy nesprávali v modele dotazníka korektne a sledovali sme popri tom, ako sa mení vnútorná konzistencia dotazníka - Cronbachov koeficient alfa. Vyskúšali sme rôzne alternatívy postupného vylučovania položiek, a zároveň opätovného analyzovania výsledkov faktorovej analýzy, položkovej analýzy a vnútornej konzistencie. Uvádzaný model sa nám na základe všetkých sledovaných parametrov zdá adekvátny. Psychometrické vlastnosti upravenej verzie dotazníka budeme uvádzať v nasledujúcej podkapitole.

Čo sa týka škály intrinsickej motivácie, vylúčili sme položku 3, ktorá sýtla faktor predstavujúci extrinsickú motiváciu. Problematickou sa javila aj položka 13, ktorá so škálou korelovala slabo ($r = .194$; $p < .05$). Uvážili sme samotné znenie položiek. Položka 3 znela „*Som presvedčený, že dokážem dosiahnuť svoje kariérové ciele*“. Otázka sa nám môže javiť ako nasmerovaná skôr do roviny extrinsickej motivácie, pretože vnútorne motivovaný jedinec sa nachádza zmysľaním o samotnej práci, ktorú vykonáva v prítomnosti. Dosahovanie cieľov bez vnútornej zložky motivácie sa vzťahuje skôr k vonkajším kariérovým motivátorom. Pomôcť nám môže nasledovná definícia. Motívy môžeme rozdeliť na motívy cieľové (terminálne), ktoré pôsobia pokiaľ nie je dosiahnutý cieľový stav, a motívy inštrumentálne, u ktorých nie je možné definovať cieľový stav a preto nie je možné tento cieľ ani dosiahnuť (napríklad určitá záľuba) (Bedrnová, & Nový, 2002). Položka 13 „*Rád by som pracoval v tíme*“ je taktiež v škále spochybniteľnou, keďže nemáme na základe čoho tvrdiť, že ľudia pracujúci radi tímovo budú viac vnútorne motivovaní pracovať.

V rámci škály extrinsickej motivácie sme boli nútení vylúčiť tri položky. Položky **6** (reverzne kódovaná položka) „*Je pre mňa dôležitejšie robiť to, čo ma baví než napredovať v kariére*“ a **7** – „*Vyberiem si svoj študijný odbor na základe možnosti pracovného uplatnenia*“ sa zdali problematickými vo výsledkoch faktorovej analýzy. Nesýtili faktor vzťahujúci sa k dimenzii extrinsickej motivácie (Tab. 1). Ako môžeme uvážiť zo znenia položky **7**, nemusí sa jednať o vyjadrenie extrinsickej motivácie ako takej, skôr o kultúrne odlišnosti vzoriek, ktoré majú rozlične okliešťujúce či umožňujúce možnosti v rámci pracovného uplatnenia v rozdielnych krajinách. Zároveň položky **6 a 7** vôbec nekorelujú s danou škálou. Položka **5** „*Výbral by som si predmety, ktoré môžu priaznivo ovplyvniť moju kariéru*“ síce koreluje so škálou, avšak slabšie ($r = .315$; $p < .05$), v rámci faktorovej analýzy však sýti faktor vzťahujúci sa ku intrinsickej motivácii (Tab.1).

Čo sa týka škály extraprofesionálnej motivácie, taktiež sme vylúčili tri sporné položky. Problémové položky, ktoré nekorelujú so škálou, sa ukázali položky **4**, **8 a 26**. Položka **4** má navyše v rámci faktorovej štruktúry dotazníka nabitie vo zvyšných dvoch nezodpovedajúcich faktoroch. Znenie položky **4** „*Stabilná pracovná pozícia je pre mňa dôležitejšia než kariérový rast*“ nemusí nutne predznačovať, že človek sa snaží spojiť rodinu a voľný čas s kariérou, pretože stabilita pracovnej pozície nemusí primárne vypovedať o potrebe uprednostňovať rodinu a voľnočasové aktivity. Položka **8** „*Za prácou by som cestoval kedykoľvek*“ a tiež položka **26** „*Pre môj kariérový postup by som sa presťahoval aj na iné miesto*“ tiež nemusia predznačovať toto spomínané uprednostnenie, hlavne, ak zhodnotíme súčasný stav vzorky našej krajiny, kde mladí ľudia cestujú za prácou, a to nie sporadicky.

Položky, ktoré sýtili v rámci faktorovej analýzy dva faktory a neboli vylúčené, ako položky **1, 10, 21, 11, 9, 27** boli ponechané, pretože nijak vážne neporúšali vnútornú konzistenciu dotazníka, teda Cronbachov koeficient alfa zostal porovnateľný, navyše neboli problémové pri korigovanej korelácii položiek. Ak berieme na vedomie ich faktorové nabytia už upravenej verzie dotazníka, každá z položiek, ktorá sýti dva faktory, sýti jej prislúchajúci faktor relevantnejšie. Z týchto dôvodov sme považovali za zbytočnú ďalšiu položkovú redukciu dotazníka.

Psychometrické vlastnosti upravenej verzie prekladu dotazníka

Vnútorná konzistencia po vylúčení spomínaných položiek v škálach stúpla: **Škála intrinsickej motivácie $\alpha = .77$, Škála extrinsickej motivácie $\alpha = .85$, Škála extraprofesionálnej motivácie $\alpha = .69$.**

Vhodnosť použitia faktorovej analýzy potvrdila štatistická významnosť Barletovho testu sféricity ($p < 0.001$) a Kaiserova-Mayerova-Olkinova miera adekvátnosti výberu položiek $KMO = 0.78$. Rozhodli sme sa pre exploračnú faktorovú analýzu s rotáciou Varimax, keďže faktory by nemali byť závislé. Uvádzame faktorové zloženie dotazníka po zmieňovanej úprave (Tab. 3).

Tab. 3 Faktorová štruktúra položiek upraveného modelu dotazníka po rotácii (uvádzame relevantné faktorové nabitia položiek > .3)

Škála	Položky	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
INT	1	.347	.450	
	2		.413	
	10	.435	.655	
	12		.667	
	17		.775	
	21	.329	.585	
	25		.633	
EXT	11	.654	.387	
	14	.767		
	19	.801		
	22	.691	.364	
	24*	.731		
EPF	9	.388		.519
	15*			.597
	16*			.742
	18*			.560
	20			.580
	23			.526
	27		.380	.540

Legenda: INT- Škála intrinsickej kariérovej motivácie, EXT- Škála extrinsickej kariérovej motivácie, EPF- Škála extraprofesionálnej kariérovej motivácie, *- reverzne kódované položky

Môžeme vidieť zmeny faktorového nabitia a rozloženia v porovnaní pôvodnej a upravenej verzie dotazníka (Tab. 1, Tab. 3). Faktorová štruktúra dotazníka je konzistentnejšia, faktorové nabitia položiek v prislúchajúcich faktoroch dosahujú hodnoty > .45. V prípadoch položiek uvádzaných po poradí škál 1, 10, 21, 11, 22, 9 a 27 sa slabšie faktorové nabitia vyskytujú aj v iných než prislúchajúcich faktoroch, avšak vždy sú tieto faktorové nabitia slabšie, ako faktorové nabitia položiek v adekvátnych faktoroch.

Faktory spolu vyčerpávajú 49.16 % variancie, čo je viac, ako vyčerpávali spolu v prípade pôvodnej verzie dotazníka (42,69%) (Tab. 3, Tab. 4).

Tab. 4 Vlastné hodnoty a percentá variancie trojfaktorového riešenia upravenej verzie dotazníka

Faktory	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Eigenvalues	5.25	2.60	1.54
% variancie	27.55%	13.38%	8.23%

Znova sme uskutočnili korigovanú koreláciu položiek, avšak upravenej verzie dotazníka. Na základe dobrých korelačných koeficientov preukázala položková analýza relevantnosť všetkých ponechaných položiek upravenej verzie CMQ. Minimálna korelačná sila medzi položkou a škálou bez danej položky bola $r = .30$ pri $p < 0.05$.

Konštruktívnu validitu dotazníka sme skúmali na spomínanej vzorke druhákov a tretiakov študentov gymnázia $n = 136$, muži 43 %, ženy 47 %, s vekovým priemerom $AM = 17.0$ ($SD = 0.71$).

Výsledky korelácií jednotlivých škál ako dôkazov o konštruktívnej validite dotazníka dokazujú vysokú konštruktívnu konvergentnú validitu škály extraprofesionálnej motivácie, ktorá s dimenziou kotvy životného štýlu stredne silno koreluje ($r = .50$; $p < 0,01$). Škála však nekoreluje so škálou amotivácie (Tab. 5).

Škála intrinsickej motivácie stredne silno koreluje so škálou internej motivácie dotazníka SIMS, avšak tiež zároveň v nižšej hodnote koreluje aj so škálou identifikovanej regulácie ($r = .360$; $p < 0,01$). Ako sme očakávali, so škálou amotivácie koreluje štatisticky významne a záporne ($r = -.294$; $p < 0,01$).

Škála extrinsickej motivácie v nižších hodnotách, avšak za to štatisticky významne koreluje s dimenziami externej motivácie a identifikovanej regulácie dotazníka SIMS a záporne so škálou amotivácie.

Tab. 5 Korelácie škál CMQ ako dôkazy konštruktovnej validity

INT	<i>SIMS-INT</i>	.440**
	<i>SIMS-AMOT</i>	-.294**
	<i>SIMS-ID.REG.</i>	.360**
EXT	<i>SIMS-EXT</i>	.245**
	<i>SIMS-ID.REG.</i>	.180*
	<i>SIMS-AMOT.</i>	-.242**
EPP	<i>LIFESTYLE</i>	.500**
	<i>SIMS AMOT</i>	-($p > .05$)

Porovnanie niektorých psychometrických a deskriptívnych ukazovateľov CMQ originálnej vzorky a vzorky slovenských stredoškolských študentov

Porovnávali sme niektoré vlastnosti pôvodnej verzie dotazníka zistené na nemeckej vzorke vysokoškolských študentov rôznych odborov ($n = 1000$) (Abele, Hausman, & Weich, 1994b) so psychometrickými vlastnosťami analyzovanými na slovenskej vzorke. Dáta originálnej vzorky sme obdržali od autorky dotazníka. Keď sme analyzovali dáta našej slovenskej vzorky, nebrali sme do úvahy pri originálnej verzii dotazníka položky 25, 26 a 27, keďže tieto položky samotná autorka dotazníka v analýzach vynechávala. Uvádzame porovnanie vnútornej konzistencie dotazníka vzoriek (Tab. 6). Z hodnôt je zrejmé, že ukazovateľ Cronbachovho koeficientu alfa je v oboch prípadoch porovnateľný.

Tab. 6 Porovnanie vnútornej konzistencie originálnej a slovenskej vzorky

Škály CMQ	Cronbachov koeficient a nemeckej vzorky	Cronbachov koeficient a slovenskej vzorky
INT	.70	.78
EXT	.76	.74
EPP	.72	.70

Legenda: INT- Škála intrinsickej kariérovej motivácie, EXT- Škála extrinsickej kariérovej motivácie, EPP- Škála extraprofesionálnej kariérovej motivácie

Uvádzame porovnania deskriptívnych ukazovateľov v prípade oboch vzoriek- pôvodnej nemeckej vzorky vysokoškolských študentov a našej vzorky stredoškolských študentov- štvrtákov. Keďže máme k dispozícii informácie k originálnej nemeckej vzorke, ktoré sa týkajú iba priemerných hodnôt a štandardných odchýlok jednotlivých položiek, zamerali sme sa práve na zmienené ukazovatele. V prípade porovnania aritmetických priemerov uvádzame položky, ktoré môžu predznačovať určité kultúrne či iné rozdiely medzi danými vzorkami (Tab.7). Porovnateľnosť ukazovateľov stredových hodnôt však musíme brať do úvahy ako informatívnu, keďže máme na vedomí rozdielne zloženie a veľkosť skúmaných vzoriek. Štandardné odchýlky sa v prípade oboch vzoriek pohybovali v rozmedzí minimálnej štandardnej odchýlky $SD = .82$ a maximálnej štandardnej odchýlky $SD = 2.05$ (Tab.7).

Tab. 7 Porovnanie stredových hodnôt originálnej a slovenskej vzorky

Škály CMQ	Položky	AM (nemecká vzorka)	SD (nemecká vzorka)	AM (slovenská vzorka)	SD (slovenská vzorka)
INT	1	6.39	.82	6.05	1.44
	2	5.46	1.18	4.93	1.58
	3	5.86	1.04	5.65	1.36
	10	6.23	.92	5.60	1.38
	12	5.41	1.40	5.11	1.49
	13	6.24	1.15	4.73	1.60
	17	6.28	.83	5.65	1.35
	21	5.82	1.04	5.32	1.54
EXT	5	4.57	1.99	5.82	1.51
	6*	2.83	1.66	2.85	1.57
	7	2.52	1.97	4.85	1.61
	11	5.19	1.65	5.25	1.47
	14	4.81	1.75	5.84	1.38
	19	4.04	1.86	5.44	1.47
	22	4.86	1.49	5.28	1.32
	24*	4.56	1.82	4.91	1.78
EPF	4	4.20	1.71	4.33	1.642
	8*	2.69	1.73	3.38	1.64
	9	5.69	1.62	5.21	1.51
	15*	4.23	1.70	4.31	1.87
	16*	3.62	1.83	4.28	1.71
	18*	5.32	1.71	3.77	1.72
	20	4.40	2.05	4.89	1.94
	23	4.21	2.13	4.47	1.80

Legenda: AM- aritmetický priemer hodnôt položiek, SD- štandardná odchýlka hodnôt položiek, INT- Škála inrinsickej kariérovej motivácie, EXT- Škála extrinsickej kariérovej motivácie, EPF- Škála extraprofesionálnej kariérovej motivácie, *- reverzne kódované položky

Čo sa týka položkovej analýzy, a teda porovnania korelácií položiek so škálou, **všetky položky korelovali so škálou vyššie než v prípade nemeckej vzorky, okrem položky 6** - „Je pre mňa dôležitejšie robiť to, čo ma baví než napredovať v kariére“, ktorá nekorelovala so škálou extrinsickej motivácie, a ktorá bola taktiež v upravenej verzii dotazníka vylúčená. Vylúčené položky **4 a 8 zo škály extraprofesionálnej motivácie korelovali nižšie ako v prípade nemeckej vzorky.**

Ak porovnáme deskriptívne ukazovatele slovenskej a nemeckej vzorky, slovenská vzorka nadobudla nižšiu priemernú hodnotu položiek v prípade položiek **13** - „Rád by som pracoval v tíme“ a **18** - „Uvedomujem si, že moja profesia mi môže spôsobiť ťažkosti v osobných vzťahoch“. Vyššiu priemernú hodnotu nadobudla naša vzorka v položkách **5** - „Výbral by som si predmety, ktoré môžu priaznivo ovplyvniť moju kariéru.“, **7** - „Výberiem si svoj študijný odbor na základe možnosti pracovného uplatnenia“ a **19** - „Je pre mňa dôležité dosiahnuť významnú pracovnú pozíciu“.

DISKUSIA

Halama (2005) na zvýšenie vnútornej konzistencie dotazníka navrhuje buď vylúčenie, alebo pridanie relevantných položiek. V našom prípade sme položky vylúčili, keďže vzhľadom na odlišnú vzorku od pôvodnej vzorky a sýtenie položiek príslušnými faktormi sa táto možnosť ukázala ako optimálna.

Ukázalo sa, že adekvátnym vylúčením položiek sa docielilo adekvátne faktorové rozloženie, v rámci položkovej analýzy sa ukázali dostatočné korelácie položiek s jednotlivými škálami a Cronbachov koeficient alfa zostal porovna-

teľný. Hodnoty Cronbachovych koeficientov a si zachovali hodnotu $\alpha > 0.70$, až na škálu extraprofesionálnej motivácie $\alpha = 0.69$. V prípade, že sa jedná o osobnostný dotazník a prácu so skupinami respondentov, je podľa Aikin (in Halama, 2005; Traub, 1994) prijateľná úroveň Cronbachovej alfy .60-.70.

Faktorovou analýzou modelu sme zistili vhodnosť trojfaktorovej štruktúry dotazníka, aj keď niektoré položky mali nižšie faktorové nabitia v rámci iných faktorov, ako by primárne mali sýtiť. Jedná sa najmä o položky 1, 10, 21, 22 a 9. Taktiež, ukazovatele korigovanej analýzy položiek nás utvrdili v správnosti nami navrhovaného modelu. Položky každej zo škál vykazovali prevažne silné korelácie s danou škálou.

Čo sa týka dôkazov o konštruktivej validite dotazníka, výsledky môžu predznačovať, že by sa malo jednať o validný merací nástroj, avšak toto tvrdenie bude na mieste až po štúdiách s väčšou vzorkou respondentov a po opätovnom overení psychometrických vlastností. Aj keď sme si vedomí v niektorých prípadoch nižších korelačných koeficientov, ktoré môžu byť zapríčinené aj veľkosťou alebo aj typom vzorky. Na overovanie validity sme použili dotazník, ktorý rozlišuje dve roviny extrinsickej motivácie, a to vonkajšiu motiváciu regulovanú odmenami či trestami a identifikovanú reguláciu - vykonávanie činnosti, kvôli určitému cieľu. Zistili sme, že dimenzia identifikovanej regulácie dotazníka SIMS koreluje, tak ako by aj mala, so škálou extrinsickej motivácie, avšak, a to silnejšie, so škálou intrinsickej motivácie. Na základe tohto faktu môžeme konštatovať, že dotazník CMQ nie je schopný obsiahnuť aj rozmer identifikovanej regulácie, ktorá je podľa našich výsledkov obsiahnutá pravdepodobne v oboch dimenziách.

Škála amotivácie nekorelovala s dimenziou extraprofesionálnej motivácie. To však nepovažujeme za výrazné negatívum, keďže spomínaná dimenzia je novou v oblasti kariérového poradenstva, a ktorej drive k vykonávanej práci nie je dostatočne preskúmaný, a teda nemusí byť intenzívny tak, ako drive, ktorý v sebe nesie vonkajšie či vnútorné motívy.

Zistili sme porovnateľné hodnoty Cronbachovho koeficientu alfa v prípade slovenskej a nemeckej vzorky. Položky, ktoré korelovali so škálou menej než v rámci originálnej vzorky, boli na základe predošlých analýz vynechané a utvrdili nás v správnosti ich vylúčenia. Informatívne porovnanie priemerných odpovedí daných položiek môže svedčiť o kultúrnych, ale aj vekových odlišnostiach daných vzoriek, čo by mohlo byť návrhom však už pre inú štúdiu.

Sme si, samozrejme, vedomí aj limitov predkladaného výskumu, na ktoré by sa malo prihliadať najmä pri opätovnom použití dotazníka v rámci výskumných účelov. Vzhľadom na menej početnú vzorku respondentov sme za to, aby sa overenie psychometrických vlastností dotazníka previedlo na väčšej vzorke respondentov. V budúcnosti by mohla byť zrealizovaná aj konfirmačná analýza, ktorá by zároveň posúdila vhodnosť navrhovaného modelu. Vzhľadom na výskumnícke obmedzenie, ktoré nám nedovoľovalo uskutočniť výpočet test-retest reliabilitu, tento výpočet by sa mohol realizovať v nasledujúcich výskumoch.

Ako sme spomínali v úvodnej časti výskumu, výsledky pilotnej štúdie nám poskytli informácie, na základe ktorých môžeme ďalej napredovať v našej výskumnej činnosti, ktorá smeruje ku komplexnejšiemu projektu obnášajúcemu intervencie v oblasti kariérového poradenstva na stredných školách. Utvrdili sme sa, že na meranie konceptu kariérovej motivácie, ktorý bude slúžiť ako ukazovateľ efektu poskytovaných intervencií, sme si zvolili spoľahlivý inštrument.

Nástroj CMQ môže slúžiť na hodnotenie takého kľúčového konceptu v rámci holistického prístupu ku kariérovému poradenstvu, akým je koncept kariérovej motivácie (napr. Barbuto, & Sholl, 1998; Buddeberg-Fischer et al., 2008), a to v hlavných dimenziách kariérovej motivácie - intrinsickej a extrinsickej motivácie, s pridanou hodnotou škály extraprofesionálnej motivácie, ktorá môže dopĺňať celkový obraz o jednotlivcovi, či vzorke.

ZÁVER

Hlavný prínos štúdie bol preklad a zhodnotenie spoľahlivosti a validity meracieho nástroja Career Motivational Questionnaire (CMQ) - Dotazníka kariérovej motivácie. Slovenská verzia meracieho nástroja po úprave predstavuje reliabilný a na základe našich výsledkov validný merací nástroj overený na vzorke stredoškolských študentov. Prevedenie faktorovej analýzy podporuje navrhovanú 3-faktorovú štruktúru dotazníka. Pre ďalší výskum doporučujeme overenie psychometrických vlastností dotazníka na väčšej, a tiež pestrejšej vzorke respondentov. CMQ možno v budúcnosti využívať v rámci základného, ale aj aplikovaného výskumu, a to najmä v oblasti kariérového poradenstva.

LITERATÚRA

- Abele, A. E., Hausman, A., & Weich, M. (1994a). *Karriereorientungen angehender Akademikerinnen und Akademiker*. [osobný materiál autora]. Bielefeld: Kleine Verlag.
- Abele, A. E., Hausmann, A., & Weich M. (1994b). *Karriereorientungen angehender Akademikerinnen und Akademiker*. Bielefeld: Kleine Verlag.
- Barbuto, J. E. Jr., & Scholl, R. W. (1998). Motivation sources inventory; development and validation of new scales to measure and integrative taxonomy of motivation. *Psychological Reports*, 82, 1011-1022.
- Bedrnová, E., & Nový, I. (2009). *Psychologie a sociologie řízení* (2nd Edition.). Praha: Management Press.
- Buddeberg-Fischer, B., et al. (2008). The new generation of family physicians- career life goals and work-life balance. *Swiss med weakly*, 138, 305-312.
- Buddeberg-Fischer, B., Klaghofer, R., Abel, T., & Buddeberg, C. (2003). The influence of gender and personality traits on the career planning of Swiss medical students. *Swiss Med Weakly*, 133, 535- 540.
- Buddeberg-Fischer, B., Klaghofer, R., Abel, T., & Buddeberg, C. (2006). Swiss residents' speciality choices – impact of gender, personality traits, career motivation and life goals. *BMC Health Services Research*, 6, 9p.
- Domene, F. J., et al. (2011). Academic motivation in post-secondary students: Effects of career outcome expectations and type of aspiration. *Canadian Journal Of Education*, 34 (1), 99-127.
- Stevens, J. (2002). *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences* (4th Edition). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Field, A. P. (2005). *Discovering Statistics using SPSS*. London: Sage.
- Guay, F., Vallerand, R. J., & Blanchard, C. (2000). On the Assessment of Situational Intrinsic and Extrinsic Motivation: The Situational Motivation Scale (SIMS). *Motivation and Emotion*, 24 (3), 175-213.
- Halama, P. (2005). *Princípy psychologickéj diagnostiky*. Trnava: Trnavská Univerzita v Trnave.
- Hendl, J. (2004). *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál.
- Hirschi, A. (2011). Effects of Orientations to Happiness on Vocational Identity Achievement. *The Career Development Quarterly*, 59, 367-378.
- Hoyle, R. H. (2012). *Handbook of Structural Equation Modeling* (1st Edition). New York: Guilford Press.
- Kaiser, H. (1974). An index of factorial simplicít. *Psychometrika*, 39 (1), 31-36.
- Krovinová, A., & Gálová, L. (2014). *Spokojnosť v práci vo vzťahu k motivácii*. [Nepublikovaná diplomová práca]. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva.
- Lepeňová, D. (2006). *Kariérové poradenstvo v školstve na Slovensku* (1st Edition). Bratislava: Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie a Metodicko-pedagogické centrum.
- Lučanská, M., & Hanulík, T. (2007). *Kariérne poradenstvo na stredných školách v trenčianskom kraji*. [Nepublikovaná diplomová práca]. Trenčín: Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne.
- Singh, M. K., Bhattacharjee, V., & Kodwani, A. D. (2009). Mapping career anchors in a large engineering company: A study. *Paradigm*, 8(2), 50-56.
- Stevens, J. (2002). *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences* (4 th Edition). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Traub, R. E. (1994). *Reliability for the social sciences: Theory and applications* (1st Edition). London: Sage publications.
- Vallerand, R.J., et al. (1992). The academic motivation scale: a measure of intrinsic, extrinsic and amotivation in education. *Educational and Psychological Measurement*, 52, 1004-1015.

PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI DOTAZNÍKA KARIÉROVEJ ROZHODNUTOSTI

PSYCHOMETRIC EVALUATION OF THE CAREER DECIDEDNESS SCALE

Kristína KASÁŠOVÁ, Katarína BAŇASOVÁ, Tomáš SOLLÁR

Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre,
Slovensko, kristina.kasasova@gmail.com

Abstrakt: Cieľom výskumnej štúdie bolo overiť psychometrické vlastnosti slovenského prekladu Dotazníka kariérovej rozhodnutosti (Career Decidedness Scale) na vzorke stredoškolských študentov. Kariérová rozhodnutosť sa často zamieňa za kariérnu rozhodnosť ako črtu, teda stabilnejšiu vlastnosť jednotlivca. Kariérnu rozhodnosť sme však sledovali ako momentálny stav nezávislý od rozhodnosti ako črte jednotlivca. Štúdia bola realizovaná na vzorke 141 študentov s priemerným vekom $AM = 17,7$; $SD = 0,64$. Zamerali sme sa na faktorovú analýzu, vnútornú konzistenciu použitím Cronbachovho koeficientu alpha a konštruktívnu validitu predkladaného jednofaktorového modelu dotazníka. Štruktúra Dotazníka kariérovej rozhodnutosti bola potvrdená v rámci konfirmačnej faktorovej analýzy. Zistili sme dobré psychometrické vlastnosti dotazníka, ktorý odporúčame ďalej používať najmä v oblasti kariérového poradenstva.

Abstract: The aim of the research study is to verify psychometric qualities of the Slovak translation of the Career Decidedness Scale on the sample of high-school students. Career decidedness is often replaced for career decisiveness as a feature which is stable for the individual. We studied career decidedness as a situational (momentary) state independent of decisiveness as individual feature. The study was conducted on the research sample of 141 students with average age ($AM=17.7$; $SD=0.64$). We focused on factor analysis, internal consistency reliability using Cronbach's alpha coefficient and construct validity of the univariate model of the questionnaire. The structure of Career Decidedness Scale was confirmed by confirmatory factor analysis. We found good psychometric qualities of the questionnaire which we recommend for usage especially in the field of career counseling.

Kľúčové slová: kariérová rozhodnosť, reliabilita, validita, faktorová štruktúra

Key words: career decidedness, reliability, validity, factor structure

Grantová podpora výskumu: APVV-0540-12 - Psychometrická kvalita psychodiagnostických nástrojov v kariérovom poradenstve

Úvod

Podľa Vendela (2008) mladý človek čelí mnohým problémom, nemá jasný obraz seba samého. Často sa snaží nájsť si uspokojivé zamestnanie, či smerovanie v ďalšom štúdiu, a tak sa dostáva do slepej uličky. Človek si môže nájsť smerovanie, ktoré uspokojí jeho základné životné potreby, nie však svoj potenciál v jeho úplnosti.

Možnosti kariérového poradenstva v školstve sú u nás značne limitované dlhodobým podceňovaním danej problematiky na Slovensku. Kariéroví poradcovia sú nedostatočne vybavení nevyhnutnými informačnými a metodickými nástrojmi. Nepriaznivá situácia v spomínanej oblasti má u nás hlbšie korene a chronicky sa na ňu upozorňuje dlhšiu dobu (Lepeňová, 2006). Ako uvádza Vendel (2008), dôležitosť poznatkov o optimálnom pracovnom zaradení ľudí podtrháva aj skutočnosť, že len málo jednotlivcov si premyslene a s rozvahou plánuje, buduje a podľa potrieb preorientuje svoj profesijný život. Aj z tohto dôvodu vnímame absenciu psychodiagnostických nástrojov potrebných na to, aby sa ľudia mohli vhodne a uspokojujúco realizovať na trhu práce.

Kariérové poradenstvo pre stredoškolákov má význam nielen pre ďalšiu voľbu vzdelania študentov, ale aj pre úspešný prechod študentov škôl do praxe. Zvyšuje pravdepodobnosť úspechu, záujem o vzdelávanie či rekvalifikovanie. Mladí

ľudia by mali tak byť viac pripravení na zmenu zamestnania, ktorá zodpovedá situácii na trhu práce (Ihnacík, 2005, in Lučanská, & Hanulík 2007).

Na Slovensku sú klienti sledovaní v kľúčových oblastiach schopností, osobnosti a záujmov (Gallová, 2013, osobný rozhovor; Ihnacík, 2013, osobný rozhovor). Pre nedostatok času sa testy schopností skracujú do prijateľnej podoby a osobnostné testy sa redukujú na používanie testov v čo najstručnejšej podobe na rýchle zorientovanie sa v osobnosti (Gallová, 2013, osobný rozhovor). Podľa zmienených skutočností a získaných informácií sa najviac času venuje najmä schopnostiam jedinca, okrajovo záujmom a osobnosti. Ostatné psychologické konštrukty ako sú kariérové rozhodovanie jedinca či kariérová identita, ktoré prispievajú k úspešnému výsledku a procesu kariérového poradenstva, sa nezvyknú zisťovať, a taktiež sa im nevenuje náležitá pozornosť.

Keďže, ako sme uviedli, na Slovensku nie je dostatok vhodných meracích nástrojov pre účely kariérového poradenstva, ani sa nevenuje samotnému kariérovému poradenstvu dostatočná pozornosť, pričom sú zanedbané aj postupy práce s deťmi a adolescentmi stojacimi pred svojimi prvými kariérovými voľbami, rozhodli sme sa preto v našom výskume zamerať na zisťovanie psychometrických vlastností Dotazníka kariérovej rozhodnutosti. Tému kariérovej rozhodnutosti považujeme za rovnako dôležitú ako ostatné zmienené psychologické koncepty.

Teoretické zakotvenie výskumu

Na kariérové rozhodovanie sa vývinoví psychológovia pozerajú ako na proces, ktorý začína v skorom veku a pokračuje až do odchodu z práce (Kuzgun, 1991, in Birol, & Kiralp, 2010). Toto rozhodovanie prináša zvyčajne so sebou problémy, ktoré je potrebné riešiť pred alebo počas kariérneho procesu (Gati, & Saka, 2007).

S kariérovým rozhodovaním sa spájajú dve základné dimenzie, ktoré ho brzdia. Dimenzia umiestnená na kontinuu *rozhodnutosť-nerozhodnutosť* hovorí o prechodnom stave rozhodovania, ktorý sprevádza všetky rozhodovacie úlohy. Pohybuje sa na škále od veľmi vysokej po veľmi nízku rozhodnosť. Rozhodnosť je teda stav, ktorý nastáva v priebehu času, keď je nutné spraviť rozhodnutie, po rozhodnutí je prekonaný a nakoniec vedie k potrebe spraviť nové rozhodnutie, pričom dochádza k dočasnému stavu neistoty (Osipow, 1999).

Druhá dimenzia na kontinuu *rozhodnosť-nerozhodnosť* hovorí o trvalej a konzistentnej predispozícii v akejkoľvek rozhodovacej úlohe. Zahŕňa široké spektrum individuálnych odlišností (Cooper, & Matre, 1984). Nerozhodnosť teda vypovedá o tendencii zažívať problémy pri rozhodovaní v rôznych situáciách a oblastiach života (Crites, 1969, in Germeijs, & Verschueren, 2011). Ak je nerozhodnosť stav prítomný u každého jednotlivca počas vývinu, nerozhodnosť je osobnostnou črtou prejavujúcou sa v náročných situáciách, ktorá nie je bežnou súčasťou vývinu a rastu (Germeijs & Verschueren, 2011).

Toto rozlíšenie je veľmi dôležité pre prácu s klientom. Kariérová nerozhodnosť (stav) by totiž mohla byť eliminovaná pomocou nadobúdania informácií, či už kariérnych alebo osobnostných, pomocou štandardných kariérových intervencií. Nerozhodnosť (črta) si však vyžaduje intenzívnejší a celostnejší prístup, pri ktorom by sa pozornosť zameriavala na príčiny, ktoré spôsobujú problémy pri rozhodovaní (Kozáková, & Romanová, 2013).

Nakoľko je jediná zahraničná validizačná štúdia vykonaná pomocou konceptu BIG-FIVE merajúceho základné osobnostné črty (Lounsbury, Hutchens, & Loveland, 2005), rozhodli sme sa preto tento koncept využiť pri validizácii slovenskej verzie Dotazníka kariérovej rozhodnutosti. Vo výskumoch (Al-Kalbani, Salleh, & Mastor, 2011; Smith, 2011) sa prejavili významné vzťahy medzi jednotlivými osobnostnými črtami a kariérovou rozhodnosťou, pričom medzi emocionálnou stabilitou a rozhodnosťou sa vzťahy prejavujú v najmenšej miere. Vo validizačnej štúdii DKR Lounsburyho, Hutchensa a Lovelanda (2005) sa preukázali vzťahy medzi črtami BIG-FIVE (prívetivosť, svedomitosť, otvorenosť), pričom najsilnejší vzťah sa preukázal so svedomitosťou a vzťah medzi emocionálnou stabilitou, extraverziou a kariérovou rozhodnosťou sa neprejavil. Predpokladáme preto pozitívne korelácie hlavne s osobnostnou črtou svedomitosť.

Ďalším konceptom, ktorému sa v procese kariérového poradenstva na Slovensku nevenuje dostatočná pozornosť, je koncept kariérovej identity. Jednou z premenných kariérového vývinu, ktorý je koncepcne očividne spojený s formovaním identity, je kariérová nerozhodnosť, pričom v poslednom desaťročí sa rozširuje poznatková základňa empirických výskumov v tejto oblasti (Vondracek et al., 1995). Kariérová identita závisí od sebapoznania a od komplexnosti, integrač-

ných mechanizmov a stability štruktúry, ktorá vytvára oblasť sebazpoznania (Jigău, 2007). Najnovšie modely pracovnej identity sú založené na troch prvkoch: na skúmaní, záväzku a kariérom prehodení. Čo sa týka skúmania, ide o oblasť skúmania možností povolání, tak do šírky, ako aj do hĺbky existujúcich možností. V oblasti záväzku ide o vytvorenie a tiež identifikovanie sa s daným záväzkom. Oblasť kariérneho prehodenia sa spája s kariérou flexibilitou, ale tiež pochybnosťou o sebe samom (Porfeli a kol., 2011). Pracovná identita nám teda poskytuje informáciu o tom nakoľko je jedinec „celistvý“ po viacerých stránkach rozhodnutia a stotožnenia sa s danou kariérovou dráhou. Preto vnímame daný psychologický koncept ako prínosný a vhodný pre posúdenie validity konštruktu kariérovej rozhodnutosti. Na overovanie validity sme vybrali dva dotazníky. Dotazník VISA (*The Vocational Identity Status*; Porfeli, 2011) a SIS (*Specialty Indecision Scale*; Savickas, Calli, Englert, & Bono, 2007). VISA meria momentálny stav identity v troch dimenziách: Kariérový záväzok (KZ), kariérové prehodenie (KP) a kariérová explorácia (KE) na základe ktorých vymedzuje šesť typov pracovnej identity. Zatiaľ bola prevedená štúdia v procese publikovania, ktorá overovala clustrové rozloženie jednotlivých typov, ktoré dokáže VISA identifikovať. Na základe jej záverov sa dospelo k poznaniu, že dotazník dokáže spoľahlivo tieto typy identity identifikovať podobne ako v prípade originálnej americkej vzorky, čo považujeme za jeden z dôkazov validity daného dotazníka. Škála SIS bola preložená a použitá aj v rámci iných výskumných prác na Slovensku (napr. Kozáková, & Romanová, 2013). V prípade škály SIS sú položky zoskupené do šiestich skupín problémov vyskytujúcich sa pri voľbe špecializácie, pričom vo výskume sme použili škálu identity, ktorá je porovnateľná s typom pracovnej identity zo škály VISA šírkou explorácie z dimenzie kariérová explorácia, keďže charakter položiek je rovnaký. Explorácia do šírky môže znamenať, že človek ešte zbiera potrebné informácie k tomu, aby mohol spraviť rozhodnutie, a preto so škálou SIS a dimenziou VISA-KE predpokladáme negatívne korelácie, rovnako ako v prípade dimenzie kariérové prehodenie. Pozitívnu koreláciu sme predpokladali s dimenziou kariérového záväzku, keďže čím je človek rozhodnutejší, tým celistvejšia je jeho kariérová identita.

Pre posúdenie diskriminačnej validity skúmaného konštruktu sme si zvolili aj koncept nerozhodnosti. Kariérová rozhodnutosť sa v literatúre často zamieňa za kariérovú rozhodnosť ako črtu, teda stabilnejšiu vlastnosť jedinca. Kariéru rozhodnosť však ako momentálny stav môžeme sledovať nezávisle na rozhodnosti ako črte jedinca (Feldt, 2013). Vysoké skóre získané v Dotazníku kariérovej rozhodnutosti (DKR) hovorí o tom nakoľko je jednotlivец momentálne rozhodnutý ohľadom kariérovej voľby, pričom vysoké skóre v dotazníku, ktorý sme vybrali pre posúdenie diskriminačnej validity – Dotazník ťažkostí v rozhodovaní o voľbe povolania (Vendel, & Bruncková, 2011) – hovorí o umiestnení sa na opačnom kontinuu rozhodnosti, teda o tom, že jednotlivец je nerozhodný. Dotazník ťažkostí v rozhodovaní o voľbe povolania bol preložený a použitý aj v rámci iných výskumných prác a výskumných štúdií na Slovensku, v ktorých autori dotazníka uvádzajú overenie dobrých psychometrických vlastností dotazníka (Bruncková, & Vendel, 2011.)

Výskumné ciele a predpoklady

Nakoľko koncept kariérovej rozhodnutosti nie je dostatočne preskúmaný a na Slovensku nemáme vhodné metodiky, ktoré by tento koncept adekvátne merali, rozhodli sme sa pre overenie psychometrických charakteristík Dotazníka kariérovej rozhodnutosti (*Career Decidedness Scale*, Lounsbury, & Gibson, 2011). Pre našu štúdiu sme mali k dispozícii pôvodný dotazník od samotného autora a nie sú nám známe iné výskumné štúdie overujúce psychometrické vlastnosti danej metodiky v zahraničí, okrem výskumnej štúdie autorov overujúcej validitu dotazníka a hodnôt vnútornej konzistencie. Preto sme sa rozhodli preskúmať vnútornú konzistenciu dotazníka a dôsledne preskúmať aj jeho faktorovú štruktúru a previesť konfirmačnú faktorovú analýzu. Pred použitím konfirmačnej faktorovej analýzy považujeme za vhodné overiť jednofaktorové riešenie dotazníka DKR, vzhľadom na to, že sa často neberie ohľad na rozdielnosť konštruktov rozhodnutosti a rozhodnutosti. Kvôli absencii štúdií psychometrických vlastností pôvodného dotazníka chceme najprv overiť existenciu jedného faktora, ktorý by škála DKR mala obsahovať. Naším hlavným cieľom bolo zistiť, **aká je reliabilita, faktorová štruktúra a validita Dotazníka kariérovej rozhodnutosti, ktorá je sledovaná na vzorke stredoškolských študentov?**

Metódy a výber vzorky

Slovenská verzia dotazníka bola administrovaná vzorke 141 študentov s vekovým priemerom $AM = 17,7$; $SD = 0,64$

štvrtého ročníka gymnázia Golianova v Nitre. V súbore bolo zastúpených 71 chlapcov s priemerným vekom $AM = 18,04$; $SD = 0,67$ a 70 dievčat s priemerným vekom $AM = 17,96$; $SD = 0,65$. Výber vzorky bol príležitostný, pričom súvisel s ochotou vedenia školy a školského psychológa bližšie spolupracovať v oblasti kariéroveho poradenstva pre študentov, ktorí stoja pred svojimi prvými kariérnymi voľbami a výberom vysokej školy. Vedenie školy malo požiadavku zamerať sa na študentov štvrtého ročníka, ktorí boli v období zbierania dát bezprostredne pred realizáciou rozhodnutia o svojom budúcom smerovaní. Zbieranie dát prebiehalo v prostredí školských vyučovacích tried. Kariérové poradenstvo zamerané na stredoškolských študentov má význam z viacerých dôvodov. Z dôvodu ďalšej voľby vzdelávania, úspešného prechodu zo školského prostredia do praxe, ale aj z dôvodu zvyšovania úspešnosti, záujmu o vzdelávanie alebo rekvalifikovanie, pričom pomáha mladým ľuďom pripraviť sa na zmenu zamestnania (Ihnacík, 2005, in Lučanská, & Hanulík, 2007). Vzorku sme špecifikovali aj na základe toho, že študenti navštevujúci gymnázium sú menej vyhranení a majú menej špecifickú predstavu o svojom budúcom kariérovom smerovaní ako žiaci, ktorí sa rozhodli navštevovať odborné školy či špecifické učilištia. Preto sme považovali za potrebné pomôcť študentom gymnázia napredovať vo svojich rozhodnutiach súvisiacich s ich kariérovou budúcnosťou.

Všetci participanti vyplnili slovenskú verziu Dotazníka kariérovej rozhodnutosti (DKR). Dotazník je jednodimenzionálny a pozostáva z ôsmich položiek s nasledovným znením. Položka č. 1 „*Urobil som definitívne rozhodnutie o svojej kariére.*“, položka č. 2 „*Mám ťažkosti s rozhodovaním sa medzi profesiami.*“, položka č. 3 „*Ešte stále rozmýšľam o práci, ktorej by som sa chcel v budúcnosti venovať.*“, položka č. 4 „*V súčasnosti uvažujem o viacerých rôznych profesiách.*“, položka č. 5 „*Som si istý tým, čo by som chcel v živote robiť.*“, položka č. 6 „*Mám problémy vybrať si profesiu, ktorá je pre mňa najlepšia.*“, položka č. 7 „*Nie som si istý, akú prácu chcem robiť po skončení školy.*“ a položka č. 8 „*Skáčem od jedného rozhodnutia o svojej kariére k druhému.*“. DKR obsahuje škálu likertovského typu, kde participanti odpovedajú na 5 bodovej škále od „veľmi nesúhlasím“ po „veľmi súhlasím“. Vysoké skóre indikuje vyššiu úroveň aktuálneho stavu rozhodnutosti jednotlivca. Psychometrické parametre hovoriace o vnútornej konzistencii dotazníka v oblasti reliability overovaného nástroja sú podľa autorov dotazníka (Lounsbury, & Gibson, 2011) veľmi uspokojivé ($N = 1368$) $\alpha = .94$.

Metodika CDS (*Career Decidedness Scale*, Lounsbury, & Gibson, 2011) bola z anglického originálu preložená do slovenského jazyka, pričom preklad bol uskutočnený v etapách. Dotazník prekladali štyria prekladatelia v odbornosti na anglický jazyk. Spätný preklad dotazníka sa neuskutočnil vzhľadom na relatívne nízky počet položiek, ktorým sa venovala, z pohľadu štyroch posudzovateľov, dostatočná pozornosť. Pôvodnú verziu dotazníka sme obdržali od jej autora. Keďže v našom výskume ide o slovenskú verziu dotazníka rozhodli sme sa používať slovenskú skratku Dotazníka kariérovej rozhodnutosti (DKR), aby nedošlo k zamieňaniu si škály s inou metodikou.

Vnútornú konzistenciu dotazníka sme overovali výpočtom Cronbachovho koeficientu alfa. Vzhľadom na nižší počet položiek dotazníka sme neuskutočnili výpočet split-half reliability.

Prevedenie konfirmačnej faktorovej analýzy dotazníka. Keďže nemáme k dispozícii kompletne psychometrické dáta prislúchajúce k originálnej vzorke ani ďalšie výskumy hovoriace o psychometrických vlastnostiach dotazníka, považovali sme za relevantné využiť analýzu hlavných komponentov PCA (principal component analysis), ktorá by potvrdila relevantnosť navrhutej štruktúry pôvodnými autormi dotazníka a prevedenie konfirmačnej faktorovej analýzy, ktorá by potvrdila jednofaktorové riešenie dotazníka DKR na slovenskej populácii stredoškolských študentov.

Zistili sme tiež korigovanú koreláciu položiek, ktorá je založená na korelácii položiek dotazníka navzájom s príslušnými hodnotami škál bez danej položky (Hoyle, 2012). Položková analýza nám umožnila bližšie určiť relevantnosť daných položiek dotazníka a dopĺňala celkový obraz o položkách dotazníka DKR paralelne so zohľadnením faktorovej analýzy a vnútornej konzistencie dotazníka.

Overovali sme aj **konštruktívnu validitu** dotazníka. Okrem adaptovanej metodiky DKR boli pre účely získania informácií o jej validite vybrané a administrované participantom ďalšie štyri dotazníkové meracie nástroje.

Pre získanie kontrastného obrazu o tom, čo reflektuje škála DKR, sme vybrali krátky 7-položkový *Dotazník ťažkosti v rozhodovaní o voľbe povolania* (Vendel, & Bruncková, 2011). Oba koncepty sú veľmi blízke, aj keď nie obsahovo totožné. Predpokladali sme preto štatisticky významný a silný záporný vzťah medzi týmito metodikami.

Rovnako ako v prípade nerozhodnosti sme predpokladali úzky vzájomný vzťah medzi kariérovou identitou a rozhod-

nutosťou. Podobne ako pracovná identita, aj kariérová rozhodnosť nám vie poskytnúť plnohodnotné informácie o stave rozhodovania v akom sa jedinec momentálne nachádza, aby sme boli schopní ľahšie podchytiť nastavenie respondenta učiniť kariérové rozhodnutie, a zároveň tiež sledovať, nakoľko podané informácie stav rozhodnutosti zmenia. Ako indikátor tejto premennej sme použili škálu SIS (*Specialty Indecision Scale*; Savickas, Calli, Englert, & Bono, 2007) s ktorou predpokladáme negatívne korelácie a taktiež škálu VISA (*The Vocational Identity Status*; Porfeli, 2011), ktorá objasňuje nakoľko jedinec pociťuje záväzok k povolaniu, či dostatočne skúma a pátra po kariérových možnostiach a nakoľko je týmto možnostiam otvorený a prehodnocuje ich.

Ako štvrtý nástroj sme využili skrátenú verziu nástroja merajúceho BIG-FIVE osobnostné črty, 20- položkový dotazník likertovského typu IPIP (Donnellan, Oswald, Baird, & Lucas, 2006, in Lucas, 2013). V tomto prípade sme sa opierali aj o predtým už vykonané a publikované štúdie práce s BIG-FIVE osobnostnými charakteristikami a konceptom kariérovej rozhodnutosti. Tento dotazník charakterizuje osobnosť v piatich základných dimenziách (neuroticizmus, extravézia, otvorenosť voči skúsenosti, privetivosť a svedomitosť).

Výsledky

Výpočet vnútornej konzistencie a analýza hlavných komponentov

Predtým ako sme prešli ku konfirmačnej analýze sme overili jednofaktorovú štruktúru nášho modelu pomocou analýzy hlavných komponentov. Ako východisko pre nasledovnú konfirmačnú faktorovú analýzu slúžia interkorelácie medzi všetkými ôsmymi položkami dotazníka (Tab.1). V Tab. 1 môžeme vidieť, že všetky korelácie medzi jednotlivými položkami Dotazníka kariérovej rozhodnutosti sú štatisticky významné ($p < 0,001$).

Tab.1: Korelácie medzi jednotlivými položkami škály DKR

	DKR1	DKR2	DKR3	DKR4	DKR5	DKR6	DKR7	DKR8
1DKR	-							
2DKR	,705**	-						
3DKR	,712**	,758**	-					
4DKR	,689**	,631**	,632**	-				
5DKR	,715**	,622**	,664**	,488**	-			
6DKR	,599**	,641**	,551**	,563**	,526**	-		
7DKR	,663**	,721**	,687**	,561**	,613**	,681**	-	
8DKR	,594**	,663**	,571**	,553**	,656**	,586**	,659**	-

Legenda: DKR- Dotazník kariérovej rozhodnutosti; ** $p < 0,001$

Položky, ako naznačuje Kaiser-Meyer-Olkinov index $KMO = 0,907$, nepochybne patria do rovnakého psychometrického univerza, pričom tento záver podporuje aj vysoká vnútorná konzistencia dotazníka ($\alpha = 0,932$). Z výsledkov vyplýva, že je vhodné realizovať faktorovú analýzu. Analýza hlavných komponentov poukazuje na vysokú mieru zdieľanej medzi-položkovej variancie (67,89 %), pričom vlastná hodnota sledovaného faktora je 5,431. Hodnoty korelačných koeficientov a ostatné charakteristiky hovoria o existencii jedného spoločného faktora.

Zmieňujeme aj výsledky korigovanej korelácie položiek prevedenej so slovenskou verziou dotazníka DKR. Na základe dobrých korelačných koeficientov sa preukázala relevantnosť všetkých položiek škály DKR. Minimálna korelačná sila medzi položkou a škálou bez danej položky bola $r = 0,7$ pri $p < 0,001$. Korigovaná korelácia položiek nás utvrdzuje v správnosti nami navrhovaného modelu.

Tab. 2: Štandardizované faktorové náboje z analýzy hlavných komponentov DKR

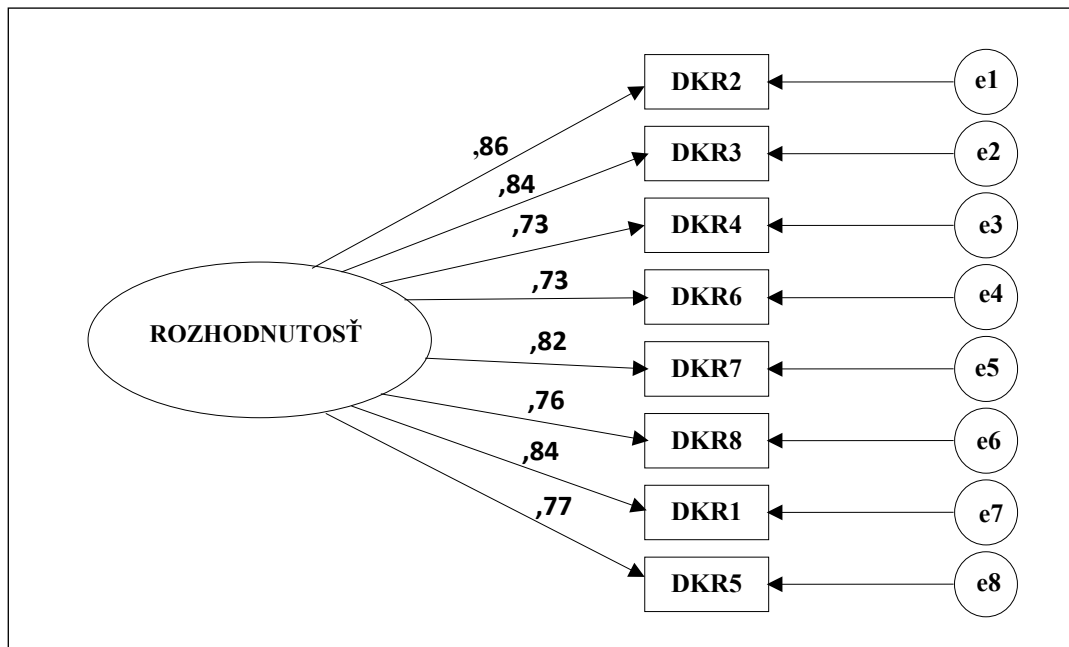
Položka	DKR1	DKR2	DKR3	DKR4	DKR5	DKR6	DKR7	DKR8
FN	,864	,875	,850	,770	,802	,778	,847	,800

Legenda: FN- faktorové nabitie; DKR-Dotazník kariérovej rozhodnutosti

Konfirmačná faktorová analýza

Aby sme bližšie preskúmali jednofaktorovú štruktúru meracieho nástroja, použili sme s pomocou štatistického programu IBM SPSS Amos 21 konfirmačnú faktorovú analýzu. Podoba s vyznačenými parametrami je prezentovaná na Obr. 1. Obr. 1 ukazuje štandardizované faktorové náboje, pričom vidíme, že všetky sú štatisticky signifikantné.

Obr. 1: Faktorová štruktúra modelu

Legenda: DKR- Dotazník kariérovej rozhodnutosti

Z výsledkov je zrejmé, že všetky položky preukazujú vysoké faktorové sýtenie jedným predpokladaným faktorom. Podobne akceptovateľné boli aj ďalšie globálne ukazovatele zhody $AGFI = 0,855$; $GFI = 0,920$, $RMR = 0,051$. Porovnanie s nulovým modelom preukázalo rovnako uspokojivé výsledky: $NFI = 0,931$; $CFI = 0,954$; $IFI = 0,952$. Test chí-kvadrát ($\chi^2 = 56,792$; $p < 0,001$) sa preukazuje ako štatisticky významný, takže sa preukazuje signifikantný rozdiel medzi skúmanou a očakávanou maticou. Tieto hodnoty nie sú uspokojivé podobne ako hodnota indexu RMSEA ($RMSEA = 0,11$). Predpokladáme však, že tieto hodnoty ovplyvňuje veľkosť našej vzorky, respektíve stupne voľnosti, ktoré sú rovnako nízke. Preto sme sa zamerali pri posudzovaní vhodnosti modelu na iný absolútny index $RMR = 0,051$, ktorého výsledky sú rovnako uspokojivé a akceptovateľné.

Tab. 3: Zhoda modelu s dátami a indexy zhody

Škála	Test chí-kvadrát			Relat. X^2	Globálne ukazovatele zhody			Porovnanie s nulovým modelom		
	X^2	Df	P		X^2/df	AGFI	GFI	RMR	NFI	CFI
DKR	56,79	20	,000	2,84	0,855	0,920	0,051	0,931	0,954	0,954

Legenda: X^2 -chí kvadrát; df- stupne voľnosti; p- štatistická významnosť; X^2/df - relatívny chí kvadrát; DKR-Dotazník kariérovej rozhodnutosti

Validita: konvergentná a diskriminačná validita

Pre hľadanie dôkazov o validite DKR sme analyzovali korelačné vzťahy medzi touto metodikou a štyrmi vybranými dotazníkmi mapujúcimi alebo obsahovo podobné, alebo kontrastné konštrukty. Výsledky sumarizuje Tab. 4 a Tab. 5.

Tab. 4: Korelácia škály DKR a škály IPIP

IPIP	DKR	
	r	p
Emocionálna stabilita	,154	,089
Extroverzia	,282	,001
Otvorenosť	-,056	,540
Prívetivosť	,000	,999
Svedomitosť	,287	,001

Legenda: r- Pearsonov korelačný koeficient; p- štatistická významnosť; DKR- Dotazník kariérovej rozhodnutosti; IPIP- škála merajúca osobnostné črty BIG-FIVE

Tab. 5: Korelácia škály DKR s premennou kariérovej identity

VEN	SIS	VISA-KZ	VISA-KP	VISA-KE
-,476**	-,634**	,693**	-,718**	-,292**

** $p < ,0001$

Legenda: VEN- Dotazník ťažkostí v rozhodovaní o voľbe povolania; VISA-KZ- dimenzia kariérový záväzok škály VISA; VISA-KP- dimenzia kariérove prehodnocovanie škály VISA; VISA-KE- dimenzia krarérová explorácie škály VISA; p- štatistická významnosť

Diskusia

Hlavným z cieľov prezentovanej štúdie bolo overiť reliabilitu a faktorovú štruktúru slovenského prekladu Dotazníka kariérovej rozhodnutosti (DKR) na vzorke stredoškolských študentov, ktorý stoja pred svojou prvou kariérovou voľbou.

V rámci overovania reliability sme sa zamerali na zistenie úrovne vnútornej konzistencie dotazníka, prostredníctvom vypočítania Cronbachovho koeficientu alfa. Pre náš model dotazníka sme zistili hodnotu $\alpha = 0,93$. Za hraničnú hodnotu koeficientu alfa, ktorá určuje akceptovateľnosť dotazníka z hľadiska reliability, sa všeobecne považuje hladina 0,7 (Halama, 2005). Výsledky koeficientu vnútornej konzistencie preto poukazujú na dostatočnú reliabilitu jednofaktorového modelu dotazníka a naznačujú, že škála môže slúžiť ako spoľahlivý nástroj na zachytenie miery rozhodnutosti jednotlivcov v slovenskej stredoškolskej populácii.

Z dôvodu nemožnosti podporiť jednofaktorovú štruktúru dotazníka predchádzajúcimi výskumami sme sa rozhodli pred použitím konfirmačnej faktorovej analýzy preskúmať dáta aj pomocou analýzy hlavných komponentov (PCA) položiek slovenského prekladu Dotazníka kariérovej rozhodnutosti. Analýzou hlavných komponentov modelu sme zistili *vhodnosť jednofaktorovej štruktúry dotazníka*, pričom všetky položky mali aj vysoké faktorové nabitia s najnižším faktorovým nabitím 0,77. Extrahovaný faktor dosahoval hodnotu vyššiu ako 5 a vysvetľoval spolu 67,89% variácie položiek.

Štruktúru dotazníka sme ďalej skúmali pomocou konfirmačnej faktorovej analýzy. Globálne ukazovatele zhody ukazujú akceptovateľné hodnoty rovnako ako aj porovnanie s nulovým modelom. Hodnoty chí-kvadrátu a indexu RMSEA sa však nenachádzajú v pásmach uspokojivých hodnôt pre prijatie nášho modelu. Kenny (2014) uvádza, že index RMSEA odporúča nevyužívať a nevypočítat' v prípade malej vzorky a pri nízkych stupňoch voľnosti čo pre našu štúdiu platí v oboch prípadoch. Veľkosť našej výskumnej vzorky je $N = 141$ a stupne voľnosti $df = 20$. Z tohto dôvodu predpokladáme, že hodnoty indexu RMSEA dosahujú hodnotu vyššiu ako 0,1, ktorá hovorí o nevhodnosti modelu. Preto sme sa rozhodli hodnoty daných indexov nezohľadňovať ako relevantné pre náš konkrétny model. Hodnota chí-kvadrátu sa rovnako preukazuje ako neuspokojivá, pričom aj v tomto prípade autori uvádzajú (Halama 2005; Kenny, 2014), že sa často stáva, že sa model javí ako nevhodný vďaka veľkosti vzorky. Pre faktorovú analýzu sa odporúča veľkosť vzorky minimálne 200 probantov. Navrhujú preto používať relatívny chí-kvadrát čo je pomer chí-kvadrátu a stupňov voľnosti. Autori ho doporujú ako vhodnejší než samotný chí-kvadrát. Za indikáciu vhodného modelu považujú autori rôzne hodnoty relatívneho chí-kvadrátu. Najčastejšie uvádzané hodnoty sú 2, 3 a 5. Pre náš model platí hodnota relatívneho chí-kvadrátu 2,8, ktorá je akceptovateľná. Preto sme sa rozhodli sústrediť na ostatné ukazovatele vhodnosti modelu, kde globálne ukazovatele zhody preukazujú uspokojivé výsledky, keďže za (výborné) akceptovateľné hodnoty pre jednotlivé indexy sa považujú hodnoty $CFI > 0,95$; $GFI > 0,95$ a pre index $AGFI > 0,80$ (Halama, 2005). Náš model tieto podmienky spĺňa. Rovnako sa prejavujú uspokojivé výsledky aj pri porovnávaní s nulovým modelom, kde sa všetky hodnoty indexov považujú za výborné ak dosahujú hodnotu vyššiu ako 0,9. Rovnako ako v predchádzajúcom prípade aj tieto podmienky naše dáta splňajú. Pre vhodnosť nášho modelu sme sa zaoberali aj absolútnym indexom RMR, pričom v tomto prípade sa za najlepšiu zhodu modelu s dátami považuje hodnota 0. Hodnota RMR sa v našom prípade blíži k 0, preto konštatujeme, že aj tento index vypovedá o vhodnosti nášho modelu.

Škála IPIP bola vybratá ako prvé kritérium slúžiace k overovaniu dôkazov o konvergentnej validite konštruktu kariérovej rozhodnutosti. Predchádzajúce výskumy podporujú zistenia o vzťahoch medzi „základnými“ osobnostnými črtami jednotlivcov a rozhodnutosťou jednotlivcov. Naše výsledky v prípade kariérovej rozhodnutosti a svedomitosti podporujú výsledky Lounsburyho a kol. (2005), keďže sa potvrdila signifikantná pozitívna a rovnako aj najsilnejšia korelácia medzi danými premennými. Pričom na rozdiel od uvedeného výskumu naše výsledky preukazujú pozitívnu signifikantnú koreláciu aj s osobnostnou črtou extroverzia. Toto zistenie pripisujeme tomu, že extrovertní jednotlivci sú impulzívnejší a menej explorujú tak do šírky ako aj do hĺbky. Jednoduchšie a rýchlejšie robia rozhodnutia, preto usudzujeme, že extrovertní jednotlivci sa prejavujú ako momentálne rozhodnutejší v oblasti kariérových volieb (Lucas, 2013).

Pre získanie obrazu o súvislosti konštruktu odkrývaného pomocou DKR s pojmom, ktorý môžeme považovať za koncepčne kontrastný, sme analyzovali korelácie medzi DKR a škálou nerozhodnosti od Vendela. Mala by preto podľa našich predpokladov predstavovať síce podobný, ale predsa dištinktívny pojem. Signifikantná negatívna korelácia medzi oboma premennými potvrdila naše očakávania o negatívnom vzťahu medzi rozhodnutosťou ako stavom a nerozhodnosťou ako črtou jednotlivca.

Pre ďalšie overenie validity dotazníka DKR sme vybrali dve škály merajúce kariérovú identitu. Škála SIS (*Specialty Indecision Scale*) bola pôvodne navrhnutá na meranie nerozhodnosti pri výbere špecializácie študentov. Vo validizačnom výskume sme pracovali so škálou identity, ktorá má vzťah ku kariérovej rozhodnutosti. V tomto smere ide o konštrukty, kde možno aj napriek odlišnostiam od kariérovej rozhodnutosti očakávať aj viaceré styčné plochy a vzájomné prepojenia. Predpokladali sme negatívnu koreláciu medzi týmito dvoma konceptmi, pričom výsledky možno považovať za podporu pre stanovené predpoklady.

Posledný z vybraných dotazníkov VISA (*The Vocational Identity Status*) meria najnovší prepracovaný model kariérovej identity. Škála VISA meria aktuálny status kariérovej identity jednotlivcov v rôznej fáze rozhodovania o kariérovom smerovaní. Škála meria tri dimenzie, pričom výsledky v jednotlivých dimenziách zodpovedajú našim predpokladom a kariérová rozhodnosť silno signifikantne koreluje s jednotlivými dimenziami kariérovej identity.

Rozdiel medzi pohlaviami sa v období adolescencie v aktuálnom stave kariérovej rozhodnutosti neprejavil ($F = 3,364$; $p = 0,095$), rovnako ako vo výskume Lounsburyho, Hutchensa a Lovelanda (2005), preto aj zmienený dodatok považujeme za ďalší dôkaz o validite meracieho nástroja.

Preukázal sa štatisticky významný vzťah medzi kariérovou rozhodnosťou ako aktuálnym stavom jednotlivca a nerozhodnosťou ako osobnostnou črtou jednotlivca. Podobne možno hodnotiť výsledky týkajúce sa vzťahu medzi kariérovou identitou a kariérovou rozhodnosťou. V zhode s predchádzajúcimi výskumami sú aj naše zistenia týkajúce sa vzťahu medzi kariérovou rozhodnosťou na jednej strane a osobnostnými črtami konceptu BIG-FIVE na strane druhej. V prospech validity nástroja svedčia aj nezistené pohlavné rozdiely v rámci kariérovej rozhodnutosti študentov. Z týchto dôvodov považujeme škálu DKR za validnú. Pričom pre poskytnutie ďalších dôkazov o validite škály DKR odporúčame posúdenie reálne uskutočnených rozhodnutí študentov napríklad vo forme podanej prihlášky na vysokú školu alebo nájdenia si zamestnania.

Záver

Hlavný prínos štúdie bol preklad a zhodnotenie reliability a validity meracieho nástroja Career Decidedness Scale - Dotazníka kariérovej rozhodnutosti, ako ju odrážajú údaje slovenskej adaptácie daného meracieho nástroja. Dotazník DKR predstavuje na základe našich výsledkov reliabilný a validný merací nástroj overený na vzorke stredoškolských študentov. Prevedenie konfirmačnej faktorovej analýzy podporuje navrhovanú jednofaktorovú štruktúru dotazníka DKR. Merací nástroj považujeme za vhodný pre použitie v našej populácii pre účely kariérového poradenstva. Do budúcnosti ale odporúčame ďalšie overovanie použiteľnosti dotazníka aj pre iné skupiny jednotlivcov a pre prehĺbenie chápania rozhodnutosti ako aktuálneho stavu jednotlivca v kontexte iných relevantných premenných.

Bibliografia

- Al-Kalbani, M. S., Salleh, A., & Mastor, K. A. (2011). Career decision making constructs and Five-factor model in adolescents. *World Applied Sciences Journal*, 14, 34-39.
- Birol, C., & Kiralp, Y. (2010). A comparative analysis of the career maturity level and career indecision of the first grade high school students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 5, 2359-2365.
- Brown, S. D., et al. (2012). Validation of a Four-Factor Model of Career Indecision. *Journal of Career Assessment*, 20(1), 3-21. Retrieved from <http://ezproxy.cvtisr.sk:2732/ehost/detail/detail?vid=5&sid=1593434b-6bf4-4e30-a06a-99ae6672e105%40sessionmgr115&hid=106&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=eric&AN=EJ954085>.
- Bruncková, M., & Vendel Š. (2011). Ťažkosti pri voľbe povolania. In M. Dolejš et al.: PhD existence I: česko-slovenská psychologická konferencie (nejen) pro doktorandy a o doktorandech (252-262). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Cooper, S., & Matre, V. G. (1984). Concurrent Evaluation of Career Indecision and Indecisiveness. *Personnel and Guidance Journal*, 62 (10), 637-640.
- Donnellan, M. B., Oswald, F. L., Baird, B. M., & Lucas, R. E. (2006). The mini-IPIP scales: tiny-yet-effective measures of the Big Five factors of personality. *Psychological assessment*, 18(2), 192-203.
- Feldt, R.C. (2013). Factorial Invariance of the Indecision Scale of the Career Decision Scale: A Multigroup Confirmatory Factor Analysis. *The Career Development Quarterly*, 61, 249-255. Retrieved from <http://ezproxy.cvtisr.sk:2732/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=15&sid=1593434b-6bf4-4e30-a06a-99ae6672e105%40sessionmgr115&hid=106>.
- Gati, I., & Saka, N. (2007). Emotional and personality-related aspects of persistent career decision-making difficulties. *Journal of Vocational Behaviour*, 71, 340-358.
- Germeijs, V., & Verschueren, K. (2011). Indecisiveness and Big Five personality factors: Relationship and specificity. *Personality and Individual Differences*, 50, 1023-1028.
- Halama, P. (2005). Princípy psychologickéj diagnostiky. Trnava: Trnavská Univerzita v Trnave.
- Hoyle, R. H. (2012). *Handbook of Structural Equation Modeling* (1st Edition). New York: Guilford Press.
- Jigáu, M. (2007). Kariérne poradenstvo: Kompendium metód a techník. Bukurešť: Inštitút pedagogiky. Retrieved from: http://web.saaic.sk/nrcg_new/doc/Metody/00a-MetodAspekty.pdf.
- Kenny, D. A. (2014). Measuring model fit. Retrieved from <http://davidakenny.net/cm/fit.htm>
- Kozáková, M., & Romanová, M. (2013). Proaktívne zvládanie vo vzťahu k ťažkostiam pri výbere povolania u študentov gymnázií. [Nepublikovaná diplomová práca]. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva.
- Lepěňová, D. (2006). Kariérové poradenstvo v školstve na Slovensku. Bratislava: Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie a Metodicko-pedagogické centrum. Retrieved from http://www.poradnakk.sk/joomla/images/.../Karierove.../Kar-por_vych-por.doc
- Lucas, R.E. (2013). The mini IPIP. Retrieved from <https://www.msu.edu/~lucasri/ipip.html>
- Lučanská, M., & Hanulík, T. (2007). Kariérne poradenstvo na stredných školách v trenčianskom kraji [Nepublikovaná diplomová práca]. Trenčín: Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne.
- Lounsbury, J. W., & Gibson, L.W. (2011). Career decidedness scale. Knoxville, Tennessee: Resource associates.
- Lounsbury, J. W., Hutchens, T., & Loveland, M. (2005). An investigation of Big-FIVE personality traits and career decidedness among early and middle adolescents. *Journal of career assessment*. 20(10), 1-17.
- Osipow, H., S. (1999). Assessing career indecision. *Journal of Vocational Behaviour*, 55, 147-154.
- Porfeli, E. J. (2011). Vocational Identity Status Assessment (VISA). [Osobný materiál autora].
- Richard, G. V., Savickas, M. L., Early, L., Calli, J., Englert, C. A., & Bono, J. (2007). *Manual for the specialty indecision scale* (2nd Edition). Washington DC: Association of American Medical Colleges.
- Smith, R. M (2011). Personality traits and career decidedness: An empirical study of university students. [Doctoral dissertation]. Knoxville, Tennessee: Resource associates.
- Traub, R.E. (1994). Reliability for the social sciences. Theory and applications. London: Sage publications.
- Vendel, Š. (2008). Kariérni poradenství. Praha: Grada.

- Vendel, Š., & Bruncková, M. (2010). Rozdiely v ťažkostiach pri voľbe povolania medzi chlapcami a dievčatami a medzi študentmi gymnázií a stredných odborných škôl. In M. Popelková, A. Juhásová, & M. Pohánka (Eds). Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie doktorandov odborov Psychológia a Sociálna práca (71-80). Nitra: FZaSV UKF Nitra.
- Vondracek, F. W., Schulenberg, J., Skorikov, V., Gillespie, L. K., & Wahlheim, C. (1995). The relationship of identity status to career indecision during adolescence. *Journal of Adolescence*, 18(1), 17-29 .

RODINA V ROZVODOVÉ SITUACI OČIMA DĚTÍ

FAMILY IN A DIVORCE SITUATION THROUGH THE EYES OF CHILDREN

Xenie UHOLYEVA

Katedra psychologie FF UK, Celetná 20, Praha 1, ČR, uholyeva@centrum.cz

Abstrakt: Výzkum se zabývá vnímáním rodiny a vztahů v ní dětmi z rodin, kde aktuálně probíhá rozchod rodičovského páru. Některé naměřené hodnoty jsou porovnávány s výsledky dětí, které bydlí s oběma původními rodiči a dětmi, jejichž rodiče se právě rozcházejí. Výzkumný soubor tvoří 14 dětí z rozvádějících se rodin a 19 dětí z rodin s oběma původními rodiči. Jde o děti ve věku 6-13 let (průměr 10 let), které přišly do poradny pro výchovné, úzkostné nebo školní potíže. Dětem byl administrován Family System Test (FAST) Gehringa a Wylera. Obě skupiny dětí nejčastěji stavěly čtyřčlenné rodiny (modus), ukazuje se však, že děti z rozvádějících se rodin zobrazují své rodiny jako početnější (v průměru o dvě osoby více). V obou skupinách se objevil výrazně zvýšený počet mezigeneračních koalic oproti orientační normě. Dětský úhel pohledu na vztahy v rodině je důležitý pro lepší porozumění potížím dítěte, ale také pro hlubší porozumění těmto vztahům.

Abstract: The research deals with the perception of family and its relationships by children from families in which the their parents are currently handling divorce. Some measured values are compared between the results of children who live with both biological parents and children whose parents are just getting divorced. The research group consists of 14 children from the divorcing families and 19 children from the families with both biological parents. The children are between ages of 6 and 13 years (mean 10 years) who came to the clinic for educational, anxious or school problems. Gehrig and Wyler's Family System Test (FAST) was used. Children of both groups most frequently built a four member family (modus), it turns out, however, that the children from the divorcing families depict their families as more numerous (an average of two people more). In both groups, significantly increased number of cross-generational coalitions appeared by comparison with an orientation standard.

Klíčová slova: vztahy v rodině; rozvod; mezigenerační koalice; konflikt.

Keywords: family relationship; divorce; cross-generational coalitio; conflict.

Úvod a teoretické zakotvení výzkumu

Vztahová a individuální hlediska v psychologii byla dříve chápána jako konkurenční, zejména díky rozdílnému náhledu na kauzalitu individuální psychopatologie. Později oba tyto přístupy začaly být vnímány jako vzájemně se doplňující. Je pozoruhodné, že celá řada studií poukazuje na velmi nízké korelace mezi vnímáním vztahů jednotlivými členy rodiny (Feldman, Wentzel a Gehring, 1989, Clements et al., 2014, Jennings a Howe, 2001). Tato rozmanitost v pohledech na dění v rodině láká k hlubšímu prozkoumání rozdílů mezi vnímáním procesů a fenoménů ve vztahové struktuře rodiny jednotlivými rodinnými příslušníky a také ke snaze o komplexní porozumění fungování rodiny prostřednictvím syntézy výpovědí všech jejích členů. Do popředí se tak dostává prožívání rodinného života jednotlivcem, jeho interpretace sociálních interakcí a jedinečné porozumění sociálnímu dění.

Informace o rodinných vztazích se dlouho získávaly přednostně od dospělých členů rodiny. V poslední době se ale objevují metody, které dovolují získávat informace o životě rodiny i od dětí do 10 let věku. Kvalita informací, získaných od dětí, je podle všeho srovnatelná s informacemi, získanými od jiných členů rodiny. Feldman, Wentzel a Gehring (1989) porovnávali popis a interpretaci rodinné interakce odborníky a jednotlivými členy rodiny. Zjistili, že posouzení odborníků se nejvíce blížily informace od dětí (zde chlapci v šesté třídě), nejdále byly informace od matek.

Ukazuje se, že popis rodinných vztahů a vlastních problémů dítětem je dobrou informací o jeho prožívání a pomáhá porozumět potížím dítěte. Opakovaně byl popsán rozdíl mezi sdělením rodičů a dětí o intenzitě a frekvenci partnerských

konfliktů: rodiny v očích dětí jsou konfliktnější a neshody mezi rodiči děti vnímají jako tíživější (Gehring, Marti a Sidler, 1994, Clements et al., 2014). Grych, Seid a Fincham (1992) popsali vztah mezi vnímáním manželského konfliktu rodiči nebo dětmi a prospíváním dítěte. Dětské vnímání intenzity, frekvence a kvality řešení rodičovského konfliktu souviselo s jeho (dítěte) potížemi v chování a prožívání a s celkovou úrovní adaptace dítěte, zatímco vnímání rodičovského konfliktu rodiči bylo jen ve slabém vztahu k těmto proměnným. K podobným výsledkům dospěli Silva, Crespo a Canavarro (2014): dobrá kvalita rodinných vztahů (viděno očima dítěte) často souvisí přímo s adaptací dítěte, zatímco kvalita rodinných vztahů z pohledu rodičů souvisí spíše s adaptací rodičů. Baxter a Weston (2011) uvádějí, že well-being dětí podle dětí je horší, než jejich well-being podle matek nebo učitelů.

Jedním z možných vývojových stádií, kterými rodiny procházejí, je rozchod rodičů. Studie, které se zabývají situací rozchodu rodičů, se soustředí ujednak na intenzitu nepříjemných emocí, které děti v souvislosti s rozchodem rodičů prožívají, jednak na koreláty behaviorálních problémů dětí z rozvedených rodin. Pozornost se posouvá ze samotného faktu rozchodu na kvalitu vztahů po rozchodu rodičů. Ukazuje se například, že přítomnost přetrvávajícího konfliktu mezi rozvedenými rodiči je dobrým prediktorem externalizujících a internalizujících problémů dítěte (meta-analýza výzkumných studií Whiteside a Becker, 2000).

Mnohem méně je studií, které kvalitativně popisují dětské prožívání vztahů v rodině a snaží se mu porozumět. Většina z těchto studií je retrospektivní, sběr dat probíhá několik let po rozvodu. Kurdek, Blisk, a Siesky (1981) se zabývali jak hodnocením rozvodu rodičů dětmi (4 roky od rozvodu), tak jejich porozuměním pro příčiny a okolnosti rozvodu. Kromě toho, že rozvod děti hodnotily i po letech negativně, zdálo se, že rozvodu rodičů nerozumějí: dynamika vztahu a rozchodu zůstávala podle autorů nepochopená, příliš konkrétní. Miller (2010) se ptala 9 dospělých žen na vztah se vzdáleným rodičem, typický vývoj takového vztahu byl poškození (rozvodem)-oprava-udržování. Steven Demby (2009) mluví o konci společného sdíleného vyprávění o rodině, oba rodiče vytvoří oddělené příběhy o vztahu a rodinných událostech, které nejsou pro dítě slučitelné. Prožívání rozvodu rodičů prochází určitým vývojem: zatímco hned po rozchodu si děti přejí, aby se k sobě rodiče vrátili, 4 roky po rozvodu tuto představu většinou opouštějí, ale chtějí vidět své rodiče jako kamarády (Sviggum, 2000). Samy sebe děti vnímaly jako aktivní činitele v sociálních interakcích (tamtéž).

Většina výzkumu vnímání rodinných vztahů dětmi se spokojí s konstatováním, že samotný rozvod je dětmi vnímán negativně. Vnímání rodiny a vztahů v ní bývá zkoumáno v obecné rovině. Horm-Wingerd, Groves a Nekovei (1992) hledali rozdíly mezi dětmi z úplných a rozvedených rodin v představách o rodině obecně (prezentovali dětem kresby ze života rodiny a děti odpovídaly na otázky k těmto kresbám). Chybí detailnější pohled na to, jak dítě vnímá vztahy mezi členy rodiny z hlediska koheze a hierarchie v situaci, kdy se rodiče rozvádějí, jak popisuje konflikty v rodině a jejich řešení.

Cíle výzkumu

Cílem prezentovaného výzkumu je popsat rodinu v situaci rozchodu rodičů z pohledu dítěte a porozumět dětskému prožívání této situace. Situace rozchodu rodičů je vhodná pro výzkum svými specifickými vlastnostmi: aniž bychom měli další informace o rodině, můžeme hádat s vysokou pravděpodobností úspěchu, že vztah mezi rodiči je problematický, že se v rodině bude vyskytovat hodně rodičovských konfliktů, očekáváme také narušení hranic v rodině (vyšší výskyt mezigeneračních koalic a převrácených hierarchií). Zajímá nás pak, nakolik se tyto skutečnosti odrazí v reprezentacích rodiny, které získáme od dětí. Získáme také informace o použité metodě (FAST) a o schopnosti dětí mladšího školního věku prostorově operacionalizovat vztahy v rodině.

Vzorek

Náš výzkumný vzorek tvoří malá skupina 15 dětí, přivedených rodiči do psychologické poradny v době, kdy se rozcházelí nebo rozvádějí. K této skupině jsme vybrali z většího výzkumného vzorku (99 dětí z rodin v různých fázích vývoje) 20 dětí pro orientační srovnání. Měli jsme tři kritéria pro výběr do srovnávací skupiny: dítě žije s oběma původními rodiči, nepřítomnost vážnějších partnerských problémů (dle sdělení rodičů) a věk ve stejném rozmezí jako v "rozvodové" skupině. Srovnání je orientační, obě dvě skupiny jsou malé, ale připadá nám účelnější porovnat děti z rozvádějících se rodin s dětmi, které také mají určité potíže, které je přivedly do poradny (ale není tam přetrvávající destruktivní konflikt mezi

rodiči), než s obecnou normou, tvořenou rodinami bez významných potíží. Všechny děti přišly do psychologické poradny v průběhu let 2012-2014.

„Rozvodový“ vzorek tvoří 15 dětí (z toho 9 chlapců a 6 dívek), průměrný věk dětí je 10 let, od 6 do 13. Srovnávací skupina čítá 20 dětí (z toho 13 chlapců a 7 dívek) stejného věku (průměrný věk je 10 let, od 6 do 13). Všechny děti jsou žáky běžných základních škol.

V dvacetičlenné srovnávací skupině je třináct prvorozených dětí, pět druhorozených, jedno třetí a jedno čtvrté dítě v pořadí sourozenců. V patnáctičlenné „rozvodové“ skupině je deset prvorozených dětí, dvě druhorozené, dvě třetí a jedno čtvrté. V obou skupinách je nejvíce prvorozených dětí, v tomto ohledu jsou skupiny srovnatelné.

Citelný rozdíl mezi skupinami vidíme v nejčastějších potížích, udávaných rodiči jako bezprostřední důvod návštěvy poradny. Děti z „rozvodové“ skupiny častěji přicházely do poradny „preventivně“ a s úzkostnými potížemi, zatímco u srovnávací skupiny dětí je dominantní kombinace potíží ve více oblastech, časté jsou výchovné problémy.

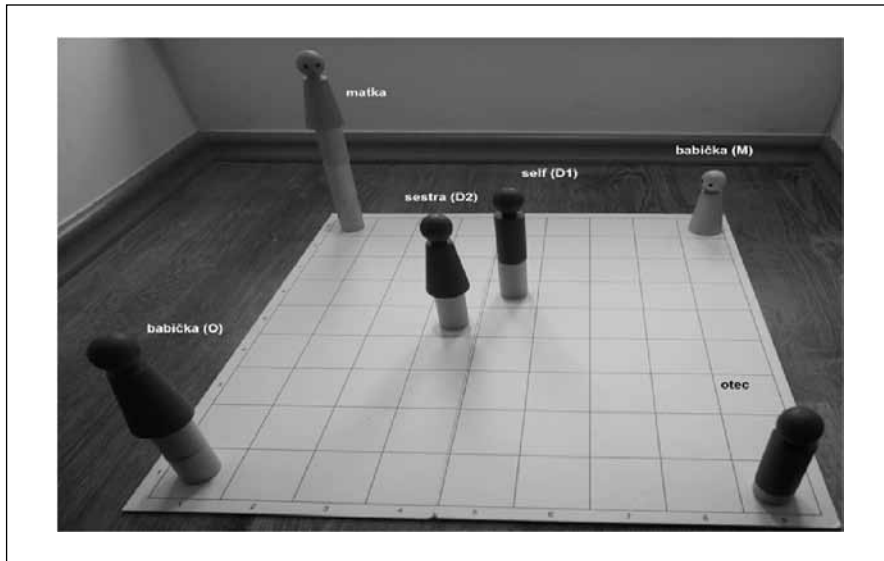
Metody

Získat od dítěte výpověď o životě rodiny, o interakcích a vztazích v ní je mnohem těžší, než od dospělého (a dospívajícího). Děti před pubertou často nerozumí otázkám na vztahy a interakce, nevědí, co by o životě rodiny řekly. Family System Test (FAST) je jednou z metod, které podporují dětské vyprávění o rodině a jejím životě. FAST byl vyvinut Gehringem a Wylereem v roce 1986 jako metoda, která popisuje celý rodinný systém včetně subsystémů (Feldman, Wentzel a Gehring, 1989). Autorkou české adaptace testu je I. Sobotková.

Autoři se hlásí k Minuchinovu pojetí rodiny, za základní dimenze rodinného fungování považují kohezi a hierarchii v rodině. Proband má k dispozici ženské a mužské dřevěné figurky (některé jsou barevné) a podstavce. Mužské a ženské figurky proband rozmisťuje na ploše tak, že jejich vzájemná blízkost reprezentuje kohezi, a zvedá tyto figurky pomocí cylindrických podstavců tří různých výšek tak, aby reprezentovaly hierarchii. Korelace mezi skóry koheze a hierarchie bývají velmi nízké (Derby, 2001), můžeme tedy předpokládat, že jde o relativně nezávislé dimenze rodinného fungování. Plocha je 45x45 cm velká, je rozdělená na 81 políček.

Kromě koheze a hierarchie FAST postihuje specifické fenomény, které můžeme považovat za indikátor vztahové patologie. Salvador Minuchin považoval za zásadní hranice subsystémů (pravidla upravující participaci jednotlivců na životě jednotlivých subsystémů), které mají být přiměřeně jasné a propustné. Difúzní hranice vytvářejí propletené („enmeshed“) systémy, které dostatečně nerozlišují mezi členy rodiny. Rigidní hranice vytvářejí odcizené („disengaged“) systémy, kde není dostatečný pocit sounáležitosti. Minuchin popsal dvojí narušení hranic: převrácená hierarchie (dospělý občas nebo neustále spoléhá na dítě při rozhodování) a mezigenerační koalice (narušení hranic rodičovského a sourozeneckého subsystémů, projevuje se větší blízkostí mezi příslušníky různých generací, než uvnitř rodičovského subsystému).

Obr. 1: FAST, testový materiál. Typická reprezentace rodiny během rozvodu, postavena šestiletým chlapcem.

Na obrázku 1 vidíme typickou situaci v rodině, kde probíhá rozvod rodičů, z pohledu prvorozeného šestiletého chlapce (self (D1)). Společně s mladší sestrou (sestra (D2)) stojí uprostřed konfliktu mezi rodiči. V rodině stále probíhají soudní tahanice o děti a o majetek. Matku náš respondent vnímá jako nejmocnější osobu v rodině, tuto mocenskou převahu trochu vyvažuje babička z otcovy strany (babička (O)), zatímco babička z matčiny strany (babička (M)) má nejnižší vliv v rodině. Otec má nižší vliv, než obě děti, zaznamenáváme tedy výskyt převrácené hierarchie. Děti jsou k oběma rodičům blíže, než rodiče k sobě vzájemně, proto zaznamenáváme také výskyt mezigenerační koalice.

Probandi staví svou rodinu ve třech různých situacích: typická reprezentace (běžná situace), ideální reprezentace (jak by to bylo v rodině nejlepší) a konfliktní reprezentace (proband vybírá a staví nějaký velký konflikt v rodině). Tyto trojrozměrné konfigurace jsou kvantitativně skórovány tak, aby se popsala úroveň emoční propojenosti rodiny a úroveň vnímaného vlivu jednotlivých členů rodiny. Důležitým ukazatelem je rozložení vlivu mezi generacemi v různých situacích. Kombinace skóre koheze a hierarchie je významná pro typologii rodin (vyvážená, labilně vyvážená a nevyvážená struktury).

Ke každé situaci je několik otázek, seřazených od nejobecnějších (Jakou situaci znázorňuje toto rozestavení figurek? Kdo je zapojený do tohoto konfliktu?), přes konkrétní (Kdy se tato situace objevila naposledy?) k interpretačním (Co znamená oční kontakt mezi figurkami?). Možnost použít barevné figurky a oční kontakt mezi figurkami poskytují další dva kvalitativní parametry.

FAST je určen pro děti od 6 let a dospělé, jeho zkušební použití u předškolních dětí nebylo příliš úspěšné (Morley-Williams, Cowie, 2001). V českém prostředí byl FAST použit v několika studiích, na jejich základě bylo připraveno české vydání testu s orientačními normami.

Procedura

Výzkum je vyhodnocením dat, sbíraných pro poradenské účely. Rodiče v úvodním rozhovoru uvedli důvod návštěvy poradny a poskytli základní anamnestické údaje o dítěti. Následoval rozhovor s dítětem a administrace FASTu dítěti včetně otázek k jednotlivým reprezentacím.

Problematičnost vztahu mezi rodiči v rodinách, kde probíhá rozvod nebo rozchod rodičů, operacionalizujeme jako nízkou dyadickou kohezi mezi otcem a matkou v reprezentacích rodiny jak ve srovnání s normou, tak ve srovnání se skupinou dětí, která má problémy, ale nejsou to primárně vztahové problémy uvnitř rodičovské dvojice. Očekáváme více konfliktů uvnitř rodičovské dvojice v reprezentacích dětí z „rozvodové“ skupiny.

Koheze je ve FASTu operacionalizována jako prostorová blízkost figurek a nabývá hodnot 1 až 11. Výpočet koheze: nejdříve počítáme vzdálenost mezi dvojicí figurek, které nás zajímají, podle Pythagorova čtverce. Abychom získali kohezi (blízkost), která je reverzní proměnnou ke vzdálenosti, odečítáme hodnotu této vzdálenosti od 12 (maximální možná

vzdálenost mezi figurkami). Vzdálenost mezi figurkami na sousedících políčkách je 1 (nejmenší možná vzdálenost), hodnota jejich koheze je tedy 11 ($12-1=11$). Příklad z obrázku 1: mezi otcem a matkou je nejvyšší možná vzdálenost, podle Pythagorovy věty počítáme: $8^2 + 8^2 = 11,3^2$. Získali jsme vzdálenost mezi figurkami, koheze je blízkost mezi figurkami, $12-11=1$. Koheze mezi rodiči z příkladu na obrázku 1 je 1. **Vliv** jednotlivých členů rodiny je vyjádřen výškou podstavce, na kterém figurka stojí, nabývá hodnot od 0 (žádný podstavec) do 10 a více (horní hranice není omezená, ale od určité výšky konstrukce z podstavců přestává být stabilní).

Mezigenerační koalice je zvláštní fenomén, charakteristický uspořádáním, kdy vzdálenost mezi figurkami, reprezentujícími rodiče, je větší, než mezi jedním z rodičů a dítětem. Mezigenerační koalice ve FASTu neznámá vždy vztahovou patologii. Mezigenerační koalice je funkční, když je dítě velmi malé, a také se může přechodně vyskytovat v určitých obdobích (těžká nemoc rodinného příslušníka, snad i rozchod rodičů).

Výsledky

Zajímalo nás, jaká je koheze jednotlivých dvojic v reprezentacích „rozvodové“ skupiny a skupiny dětí s oběma původními rodiči. Orientační norma koheze pro zdravé rodiny (Wentzel, Feldman a Gehring, 1989) v typické a také v ideální reprezentaci je kolem 10 pro všechny dvojice. V konfliktní reprezentaci Gehring a kolektiv (1990) pozorovali pokles koheze pod tuto hodnotu. Vysoká koheze v rodičovské dvojici však má zůstat zachována i v konfliktní reprezentaci, rodiče tak zajišťují stabilitu rodiny (Gehring et al., 1990).

Tabulka 1: Přehled koheze ve dvojicích self-otec, self-matka, otec-matka v různých reprezentacích u dětí žijících s původními rodiči a u dětí z rozvádějících se rodin.

	<i>dvojice členů rodiny</i>	<i>děti v úplných rodinách medián (průměr)</i>	<i>děti v rozvádějících se rodinách medián (průměr)</i>
<i>typická reprezentace</i>	<i>koheze mezi self a otcem</i>	10 (9)*	6,5 (6)*
	<i>koheze mezi self a matkou</i>	10 (9)	10 (8,5)
	<i>koheze mezi otcem a matkou</i>	10 (9,5)***	4 (4)***
<i>ideální reprezentace</i>	<i>koheze mezi self a otcem</i>	11 (10)	10,5 (9)
	<i>koheze mezi self a matkou</i>	10,5 (10)	10,5 (10)
	<i>koheze mezi otcem a matkou</i>	11 (10)	11 (9)
<i>konfliktní reprezentace</i>	<i>koheze mezi self a otcem</i>	8 (8)*	5 (5)*
	<i>koheze mezi self a matkou</i>	8,5 (8)	9 (7)
	<i>koheze mezi otcem a matkou</i>	9,5 (8)**	3,5 (4)**

* rozdíl mezi skupinami statisticky významný na hladině 0,05 (Kruskal-Wallis), ** rozdíl mezi skupinami statisticky významný na hladině 0,01 (Kruskal-Wallis), *** rozdíl mezi skupinami statisticky významný na hladině 0,001 (Kruskal-Wallis)

V tabulce 1 uvádíme střední hodnoty dyadické koheze pro různé reprezentace rodiny. Za lepší měřítko střední hodnoty jsme považovali medián (skóry dyadické koheze se neblíží normálnímu rozložení), aritmetický průměr uvádíme v závorce za mediánem.

V souladu s naším očekáváním největší rozdíl mezi skupinami je v míře koheze mezi otcem a matkou (typická a konfliktní reprezentace). Z tabulky 1 vidíme, že u dětí z rodin s přítomnými oběma rodiči není koheznější dvojice, než otec a matka, ani v jedné z reprezentací. Také ostatní dvojice mají hodnoty koheze kolem 10, tento výsledek odpovídá orientační normě koheze v dyadických vztazích pro běžnou populaci.

Děti z rodin, které procházejí **rozchodem rodičů**, vnímají vztahy jinak: rodičovská dvojice je nejméně kohezní dvojicí ve všech reprezentacích kromě ideální. Je zajímavé, že koheze mezi self a matkou u dětí z „rozvodového“ vzorku (tyto děti většinou aktuálně bydlely s matkou) je nejvyšší a nejstabilnější napříč reprezentacemi, zatímco koheze mezi self a otcem je nižší.

Rozdíly mezi skupinami ve středních hodnotách koheze mezi otcem a matkou (typická a konfliktní reprezentace) jsou značné (9,5-10 u srovnávací skupiny a 3,5-4 u „rozvodové“ skupiny). Vyskytlo se jen velmi málo případů, které se vymykají očekávaným hodnotám koheze mezi rozvádějícími se rodiči. V „rozvodové“ skupině se vyskytlo jen 1 dítě (z 15), které postavilo kohezi mezi rodiči odpovídající normě pro zdravé rodiny (10). Jedná se o dívku, jejíž rodiče ji aktivně tají svůj rozchod a bydlí zatím všichni společně, než se dokončí rekonstrukce matčina nového bydlení, rozhodnutím pro rozchod se snížila intenzita konfliktů mezi rodiči. Ve srovnávací skupině se vyskytly jen 4 děti (z 20), které postavily kohezi mezi svými rodiči jako nižší, než 10 (z toho se dvakrát vyskytla hodnota 9).

U dětí z **rozvádějících se** rodin je velmi výrazný rozdíl mezi typickou (aktuální vnímaný stav) a ideální (chtěný stav) reprezentací v hodnotách koheze pro všechny hodnocené dvojice. Zatímco v ideální reprezentaci hodnoty koheze mezi jednotlivými členy rodiny odpovídají populační normě, typická reprezentace se mnohem více podobá odcizené konfliktní reprezentaci. Naopak, děti z rodin s **oběma původními rodiči** staví celkově kompaktní, soudržné reprezentace, s největším rozdílem mezi ideální a konfliktní reprezentací.

V tabulce 2 vidíme střední hodnoty vnímaného vlivu, kterým disponují jednotliví členové rodiny. Pro absolutní hodnoty vlivu v rodině nejsou normy. Ve zdravých rodinách by se neměla vyskytovat převrácená hierarchie, mocenská propast mezi subsystemy (mocenský rozdíl mezi subsystemy rodičů a dětí vyšší, než 3 podstavce) také není indikátorem optimálního fungování rodinného systému. Neví se, jaké jsou optimální mocenské rozdíly mezi členy uvnitř subsystemů. Ve „švýcarské“ studii (Wentzel, Feldman a Gehring, 1989) rodiče buď byli mocensky na stejné úrovni, nebo měl otec větší vliv, než matka.

Tabulka 2: Rozdělení vlivu jednotlivých členů rodiny napříč situacemi

<i>situace</i>	<i>vzorek</i>	<i>typická reprezen- tace</i>	<i>ideální reprezen- tace</i>	<i>konfliktní reprezen- tace</i>
<i>vliv otce medián (průměr)</i>	<i>úplná rodina</i>	3 (3,25)	2,5 (2,5)	2 (2,2)
	<i>rozchod rodičů</i>	2 (1,9)	2 (2)	1 (1,1)
<i>vliv matky medián (průměr)</i>	<i>úplná rodina</i>	3 (3,5)	2,5 (2,4)	2 (2,4)
	<i>rozchod rodičů</i>	3 (3,3)	2 (2)	2 (2,6)
<i>vliv self medián (průměr)</i>	<i>úplná rodina</i>	2 (2)	2 (2,25)	0 (1)
	<i>rozchod rodičů</i>	0 (0,8)	0 (0,5)	0 (0,3)

V našem případě je otec stejně vlivný (ve vzorku dětí s původními rodiči) nebo o něco méně vlivný (ve vzorku dětí z rozvádějících se rodin), než matka. Tento minimální rozdíl mezi skupinami bude způsoben tím, že děti z naší „rozvodové“ skupiny aktuálně bydlely častěji s matkou, než s otcem, a mohly intenzivněji vnímat matčino výchovné působení.

Pozornost si zaslouží konzistentní rozdíl v míře vlivu, který děti připisují samy sobě: jak v typické, tak v ideální reprezentaci střední hodnoty vnímaného vlivu self u dětí z úplných rodin jsou o něco vyšší, než u dětí z rozvádějících se rodin. Míra vlivu vyjadřuje to, nakolik daná osoba dokáže ovlivňovat dění v rodině, je možné, že existuje souvislost mezi poklesem vlivu otce v rodině v situaci rozchodu rodičů a poklesem vlivu samotného dítěte. Očekávali jsme, že při absenci jednoho z rodičů vliv dítěte vyrostle. Naše výsledky tomu vůbec neodpovídají, naopak: vnímaný vliv dítěte je nižší v rozvodové situaci, než v situaci úplné rodiny. Interpretujeme to tak, že námi očekávaný jev (vyšší vliv dítěte v rodině) přichází až nějakou dobu po rozchodu rodičů. Naše měření pravděpodobně zachytilo frustraci z konfliktů a z rozchodu rodičů, kterým dítě není s to zabránit.

V tabulce 3 je přehled vlivu, který si děti z obou skupin připisovaly v typické reprezentaci rodiny. Vidíme, že zatímco děti žijící s původními rodiči používají pro svou postavičku nejčastěji (ve 12 z 20 případů) 1 nebo 2 podstavce (odpovídá střednímu vlivu), děti z rozvádějících se rodin si většinou (v 8 z 15 případů) nepřidělí vůbec žádný podstavec, vnímají tedy svůj vliv jako nízký. Rozdíl je statisticky významný ($p < 0,05$, χ^2). Očekávané četnosti byly příliš nízké, výsledky je nutné brát s rezervou.

Tabulka 3: Vliv self v typické reprezentaci

		vliv self v typické reprezentaci			celkový počet
		nízký (0)	střední (1 nebo 2)	vysoký (3 a více)	
bydlí s oběma biologickými rodiči	pozorovaný počet	3	12	5	20
	očekávaný počet	6,3	10,3	3,4	
aktuální rozchod rodičů	pozorovaný počet	8	6	1	15
	očekávaný počet	4,7	7,7	2,6	
celkový počet		11	18	6	35

Děti z rozvádějících se rodin adekvátně vnímají vztah mezi rodiči jako narušený (minimální koheze) a běžné vztahy v rodině nepovažují za nejlepší (větší vzdálenost od ideální a podobnost s konfliktní reprezentací). Připisují si méně moci v rodině, než jejich vrstevníci-klienti poradenského zařízení bez rodičovského konfliktu.

Výskyt specifických fenoménů

Orientační norma výskytu mezigeneračních koalic pro děti ve věku kolem 11 let (neklínkové rodiny) se pohybuje mezi 13-15% v typické reprezentaci, 6% v ideální reprezentaci a 30-38% v konfliktní reprezentaci (Debry, 2001, Gehring et al., 1990). Převrácené hierarchie se vyskytují u 0-1% dětí v typické reprezentaci, asi u 8% v ideální reprezentaci a u 11% v konfliktní reprezentaci (tamtéž). Zatímco výskyt mezigeneračních koalic se s věkem příliš nemění, starší děti zobrazují více převrácených hierarchií v konfliktní reprezentaci (Gehring et al., 1990). Očekává se, že oba dva fenomény jako indikátory vztahové patologie se budou vyskytovat více v rodinách se vztahovými a jinými problémy, než v běžných rodinách.

Populační normě by odpovídal výskyt mezigeneračních koalic u 2-3 dětí z každé skupiny v typické reprezentaci, 0-2 v ideální reprezentaci a 4-7 v konfliktní reprezentaci. Jak vidíme v tabulce 4, obě dvě skupiny mají i několikanásobně více mezigeneračních koalic, než jak by to odpovídalo normě. Tento výsledek je v souladu s předpokladem, že mezigenerační koalice je určitým indikátorem vztahových problémů. V „rozvodové“ skupině dětí byl výskyt mezigenerační koalice v typické reprezentaci pravidlem (vyskytla se u 13 z 15 dětí). Je to podstatně více, než u srovnávací skupiny dětí ($p < 0,01$, χ^2).

Tabulka 4. Mezigenerační koalice a převrácená hierarchie

specifický fenomén	stav rodiny	typická reprezentace	ideální reprezentace	konfliktní reprezentace	celkem dětí s fenoménem
mezigenerační koalice 30 (z 35)	úplná rodina	9** (z 20)	7 (z 20)	12 (z 19)	16 (z 20)
	rozchod rodičů	13** (z 15)	5 (z 15)	10 (z 13)	14 (z 15)
převrácená hierarchie 6 (z 35)	úplná rodina	1 (z 20)	3 (z 20)	1 (z 19)	3 (z 20)
	rozchod rodičů	2 (z 15)	0 (z 15)	1 (z 13)	3 (z 15)

** rozdíl mezi skupinami statisticky významný na hladině 0,01 (χ^2).

Pozornost si zaslouží i rozložení mezigeneračních koalic vzhledem k jednotlivým reprezentacím. Výskyt mezigeneračních koalic v naší srovnávací skupině je sice obecně vyšší, než v běžné populaci, ale jejich relativní počet v jednotlivých reprezentacích je rozložen podobně jako u běžné populace: nejvíce mezigeneračních koalic je v konfliktní reprezentaci, nejméně v ideální reprezentaci. V „rozvodové“ skupině je výskyt mezigeneračních koalic naopak nejvyšší v typické situaci.

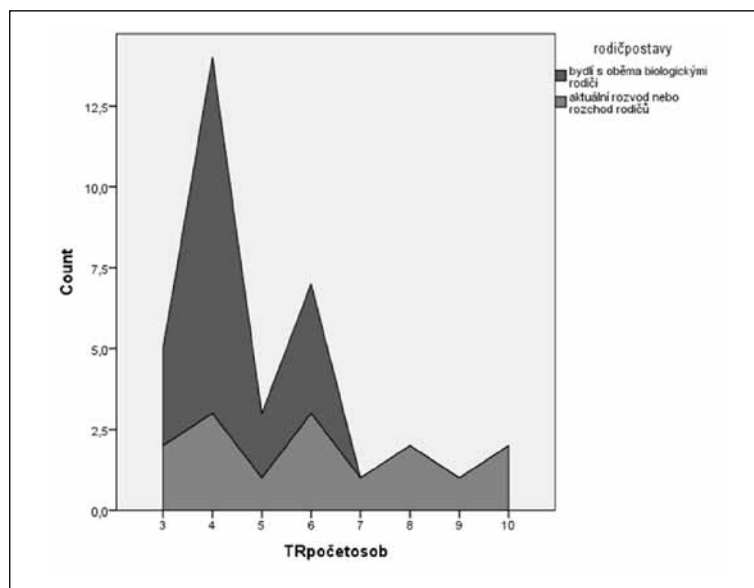
Výskyt převrácené hierarchie je tak nízký, že na našem miniaturním vzorku nemůžeme posoudit frekvenci jeho výskytu vzhledem k pomyslné normě. Rádi bychom ale poukázali na to, že nejvyšší výskyt (3 z 20) byl v ideální situaci u dětí s přítomnými původními rodiči (převrácenou hierarchii vnímaly jako žádoucí stav), nejnižší (0 z 15) v ideální reprezentaci dětí z „rozvodové“ skupiny (převrácená hierarchie je pro ně nežádoucí).

Český manuál k FASTu zmiňuje studii Lacinové a Vančury (Sobotková, 2005, s. 47-49), kde výskyt mezigeneračních koalic a převrácených hierarchií u třináctiletých dětí z neklinických rodin je vyšší (velikost vzorku 52 osob): mezigenerační koalice v typické reprezentaci se vyskytly u 31% dětí, v ideální u 14% dětí, převrácené hierarchie se vyskytly u 4% dětí v typické a u 10% dětí v ideální reprezentaci. My jsme se přiklonili k normě ze švýcarské a britské studie kvůli srovnatelnému věku dětí v našem vzorku. Bylo by však zajímavé vytvořit věkově diferencované normy pro vnímání specifických fenoménů českými dětmi jak z aktuálně zdravých, tak z klinických rodin.

Počet osob, zahrnutých do rodiny

Zajímalo nás, koho děti zahrnou do svých reprezentací rodiny, nakolik to bude odpovídat našemu pojetí nukleární rodiny a kolik osob děti zahrnou do svých reprezentací rodiny. Graf 1 znázorňuje počty figurek, použitých pro znázornění rodiny v typické reprezentaci. Nejčastěji se vyskytuje reprezentace se 4 osobami, nejmenší rodiny se skládaly ze 3 členů. U dětí z úplných rodin (tmavší plocha) je čtyřčlenná rodina téměř pravidlem, u dětí z rozvádějících se rodin (světřejší plocha) je situace složitější, vyskytují se reprezentace s obrovskými počty - 7, 8, 9 i 10 osob.

Graf 1: Počet figurek, které děti z obou skupin používají pro typickou reprezentaci rodin.

Zaujal nás větší počet osob v typických reprezentacích dětí z „rozvodové“ skupiny. Původně jsme předpokládali, že v rozvodové situaci nejčastěji dojde k tomu, že jeden rodič se odstěhuje a domácnost má o jednoho člena méně. Výsledky ale vypadají, jako kdyby se některé rodiny po rozvodu přestěhovaly k příbuzným. V tabulce 5 vidíme přehled počtu osob, které skutečně bydlí s dětmi v jedné domácnosti, a střední hodnoty počtu figurek, které děti využily v jednotlivých reprezentacích.

Tabulka 5: Průměrný počet osob v domácnostech a reprezentacích různých skupin dětí.

	počet dětí v souboru	počet osob v domácnosti medián (průměr) minimum-maximum	typická reprezentace počet figurek medián (průměr) minimum-maximum	ideální reprezentace počet figurek medián (průměr) minimum-maximum	konfliktní reprezentace počet figurek medián (průměr) minimum-maximum
bydlí s oběma původními rodiči	20	4 (4,4) 3-6	4* (4,4) 3-6	4 (4,5) 3-7	4 (4,3) 2-6
aktuální rozchod rodičů	15	3 (3,5) 3-6	6* (6,2) 3-10	6 (5,6) 3-9	4 (4,8) 2-8

* rozdíl mezi skupinami statisticky významný na hladině 0,05 (Kruskal-Wallis)

V souladu s naším původním očekáváním, v domácnostech dětí z rozvádějících se rodin bydlí o jednu osobu méně, než v domácnostech dětí ze srovnávací skupiny. Vyšší počet osob v typických reprezentacích dětí z rozvádějících se rodin není způsoben aktuálně vyšším počtem osob v domácnosti.

O to zajímavější je rozdíl v tom, jak děti z našich skupin přistupují ke členství v rodině. U dětí, které bydlí s oběma původními rodiči, je skutečný počet osob v domácnosti asi 4, v typické situaci dítě použije 4 figurky. V ideální reprezentaci se mohou vyskytnout babičky, které přišly na oslavu narozenin, může tam vzácně chybět sourozenec, ale jsou to stále 4 osoby, v drtivé většině případu tytéž, co v typické reprezentaci. V konfliktní reprezentaci rodinná koheze je docela nízká, občas tam chybí osoby, které se neúčastní hádky, ale jsou tam pořád přibližně 4 figurky, tytéž, co v jiných reprezentacích.

Zcela jiná je situace u dětí, které procházejí rozchodem rodičů. Tyto děti často staví nejenom osoby nad aktuální společnou domácnost (přirozeně se tam vyskytuje například otec, i když nebydlí s rodinou), ale i nad původní společnou domácnost (prarodiče, bratrance). Kromě toho počet osob, které děti z rozvedených rodin považují za členy rodiny, kolísá mezi jednotlivými reprezentacemi: nejvíce figurek využívají v typické reprezentaci, méně v ideální a nejméně v konfliktní reprezentaci, kde se počtem použitých figurek přibližují srovnávací skupině. Kvalitativně v ideální situaci většinou dochází ke sjednocení rodiny a dalších postav tam je o něco méně. V konfliktní situaci se pak objevuje původní rodina dětí většinou bez členů širší rodiny.

Zdá se, že zatímco děti ze stabilního rodinného zázemí mají také poměrně stabilní hranice mezi rodinou a vnějším světem (patří do ní stejné osoby napříč situacemi), děti z rodin, které procházejí rozchodem rodičů, vnímají tyto hranice jako proměnlivé: členská základna rodiny je závislá na aktuální situaci.

Tabulka 6: Přehled výskytu osob mimo nukleární rodinu u dětí z „rozvodové“ a srovnávací skupiny.

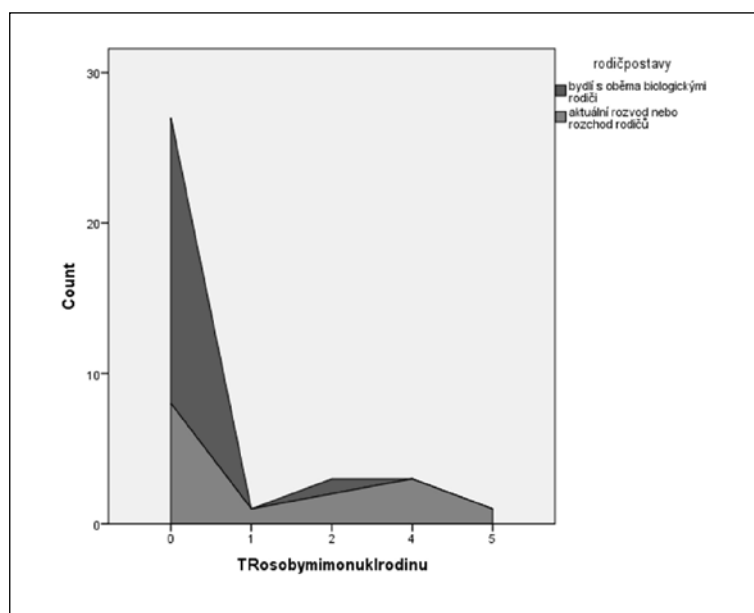
výskyt osob mimo nukleární rodinu	typická reprezentace	ideální reprezentace	konfliktní reprezentace
bydlí s oběma původními rodiči	babička (1), strýc (1) celkem 2 osoby u 1** dítěte	babička (3), strýc (1), teta (1), neznámá žena u otce (1) celkem 7 osob u 4* dětí	babička (4), strýc (1) celkem 5 osob u 4 dětí
aktuální rozchod rodičů	babička (8), dědeček (5), bratranec (5), sestřenice (1), strýc (1), teta (1), sestřenice (1) celkem 21 osob u 7** dětí	babička (9), dědeček (4), bratranec (1), bratrančova přítelkyně (1), strýc (1), teta (1) celkem 17 osob u 8* dětí	babička (5), dědeček (3), otcova přítelkyně (1), dcera otcovy přítelkyně (1) celkem 10 osob u 3 dětí

* rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na hladině 0,05 (χ^2)

** rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na hladině 0,01 (χ^2)

Jak vidíme v tabulce 6, ve skupině dětí z úplných rodin jenom jedno dítě (z dvaceti) zahrnuje do své typické reprezentace rodiny osoby mimo nukleární rodinu. Jedná se o chlapce, který s rodiči a sestrou dlouhodobě bydlí v menším rodinném domku společně s babičkou a strýcem. U dětí z „rozvodového“ vzorku je začlenění osob mimo nukleární rodinu do typické reprezentace běžné (vyskytlo se u 7 z 15 dětí) a nejsou to osoby, které s nimi bydlí ve společné domácnosti. Rozdíl mezi skupinami ve výskytu osob z širší rodiny je citelný v typické reprezentaci ($p < 0,01$, χ^2), stále patrný v ideální reprezentaci ($p < 0,05$, χ^2) a mizí v konfliktní reprezentaci. Graf 2 ukazuje rozložení výskytu osob mimo nukleární rodinu v typických reprezentacích rodiny obou skupin.

Graf 2: Počet osob mimo nukleární rodinu v typické reprezentaci

Zajímavé je, jak děti zacházejí s novými partnery rodičů. Ze sdělení rodičů víme alespoň o čtyřech nových partnerech, kteří aktuálně bydlí s dětmi ve společné domácnosti. Jediným novým partnerem rodiče, který se vůbec nějak vyskytl v dětské reprezentaci rodiny, byla partnerka otce v konfliktní reprezentaci: dívka, která bydlí s matkou, zahrnuje otcovu přítelkyni do konfliktní situace, kde přítelkyně byla ústředním tématem hádky mezi matkou a otcem (otec přivedl přítelkyni na předávání naší respondentky a dožadoval se jejího vstupu do dříve společného domu).

Zatímco děti ze stabilních rodinných podmínek (s přítomnými oběma rodiči) zahrnují členy širší rodiny do typické reprezentace jen výjimečně, pro děti z „rozvodové“ skupiny je to obvyklý jev. Interpretace tohoto jevu není jednoznačná, „rozšíření“ rodiny dítětem může být pokusem o stabilizující opatření v nejistých podmínkách rozchodu rodičů, nebo může reflektovat skutečnou angažovanost prarodičů v životě dětí.

Výskyt konfliktů

Obě dvě skupiny dětí, které přišly do poradny, zažívají určité osobní problémy, které se často pojí se vztahovými problémy v rodině, ať už je příčinná souvislost jakákoliv. Předpokládáme tedy vyšší výskyt konfliktů, než jak je to běžné v rodinách, které nevyhledaly psychologické poradenství. Zajímají nás rozdíly ve frekvenci a umístění konfliktů z hlediska zúčastněných členů rodiny, Gehring tomu říká locus of conflict. Tabulka 7 shrnuje výskyt konfliktů podle zúčastněných v rozvodové a srovnávací skupině dětí.

Tabulka 7: Přehled uváděných typů konfliktů z hlediska zúčastněných osob (locus of conflict).

		úplná rodina		rozvod rodičů	
typická re- prezentace	výskyt konfliktu	8 (z 19)		12 (z 15)	
	druh konfliktu	mezigenerační konflikt (rodič-dítě)	4	manželský konflikt	8
		souběh více konfliktů	2	souběh více konfliktů	3
		sourozenecký konflikt	2	mezigenerační konflikt (rodič-dítě)1	1
ideální re- prezentace	výskyt konfliktu	0 (z 20)		0 (z 15)	
konfliktní reprezen- tace	druh konfliktu	souběh více konfliktů	7	manželský konflikt	8
		manželský konflikt	4	souběh více konfliktů	4
		mezigenerační konflikt (rodič-dítě)	4		
		mezigenerační konflikt (rodič-prarodič)	2	nepostavil konfliktní repre- zentaci	2
		sourozenecký konflikt	2	mezigenerační konflikt (rodič-dítě)	1
		nepostavil konfliktní reprezentaci („nehádáme se“)	1		
	frekvence vý- skytu konfliktu	často	5	často	6
		občas	8	občas	2
		zřídka	5	zřídka	5
		chybí údaje	2	chybí údaje	2

Tři děti z celého vzorku (dva z „rozvodové“ skupiny a jedno ze srovnávací skupiny) odmítly postavit konfliktní reprezentaci. Frekvenci výskytu konfliktu, postaveného v konfliktní reprezentaci, děti z obou skupin uváděly jako podobnou, bez výrazných rozdílů mezi skupinami. Domníváme se, že udávaná frekvence výskytu konfliktu v konfliktní reprezentaci není měřítkem výskytu konfliktů v každodenním životě rodiny, protože děti zde uvádějí frekvenci výskytu konfliktů, podobných tomu, který zrovna postavily.

Je zajímavé, že výskyt konfliktů se neomezoval jen na konfliktní reprezentaci. V ideální reprezentaci se nevyskytl žádný konflikt, ale v typické reprezentaci 8 z 19 dětí ve srovnávací skupině a 12 z 15 dětí v „rozvodové“ skupině postavily konflikt. 20 celkového počtu 35 dětí považovaly konflikt za běžný stav v životě rodiny. Nemáme ani orientační normu výskytu konfliktu v typické reprezentaci, proto nevíme, jestli 20 konfliktů v typické reprezentaci z 35 dětí je hodně, nebo málo. Vnímáme však podstatný rozdíl mezi skupinami, znázorněný v tabulce 8: děti, které procházejí rozvodem rodičů, častěji zobrazují typickou situaci jako konfliktní ($p < 0,05$, χ^2). Domníváme se, že tento rozdíl odráží chronickou povahu konfliktu v rodinách, kde se rozpadá partnerství rodičů.

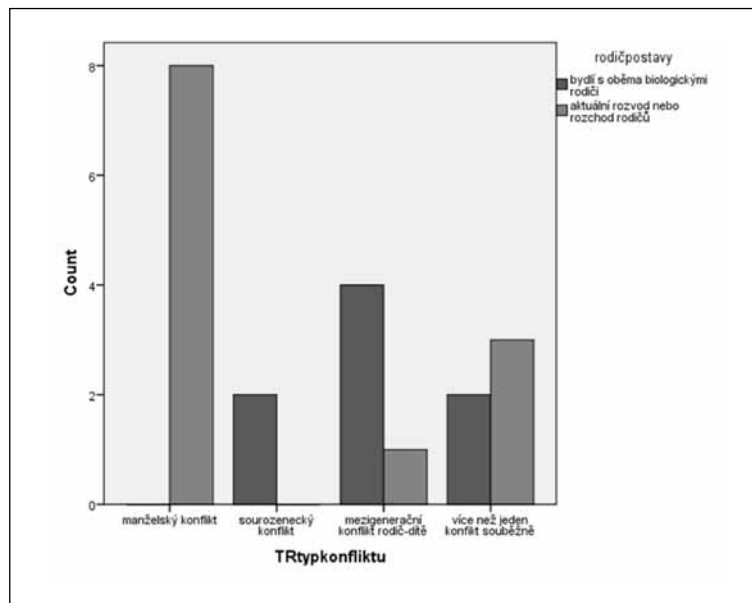
Tabulka 8: Výskyt konfliktu v typické reprezentaci rodiny.

		výskyt konfliktu v typické reprezentaci		celkový počet
		typická situace není popsána jako konfliktní	typická situace je popsána jako konfliktní	
bydlí s oběma biologickými rodiči	pozorovaný počet	11	8	19
	očekávaný počet	7,8	11,2	
aktuální rozchod rodičů	pozorovaný počet	3	12	15
	očekávaný počet	6,2	8,8	
celkový počet		14	20	34

Graf 3 zobrazuje typy konfliktů v typické reprezentaci podle umístění (locus of conflict). Vidíme, že u dětí z „rozvodové“ skupiny se v typické reprezentaci vůbec nevyskytl sourozenecký konflikt, u dětí ze srovnávací skupiny se nikdy nevyskytl manželský konflikt. V „rozvodové“ skupině mezi 12 dětmi, které znázornily konflikt v typické reprezentaci,

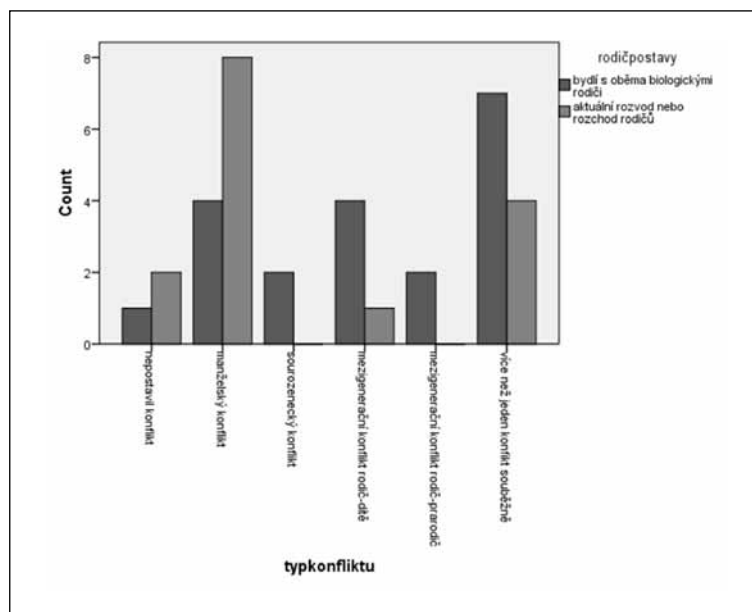
bylo jen jedno dítě, v jehož reprezentaci se nevyskytl konflikt mezi rodiči (ať už samotný, nebo v souběhu s jiným konfliktem). U srovnávací skupiny naopak dominovaly mezigenerační konflikty mezi rodičem a dítětem. Kromě obecně vyššího výskytu konfliktů v typické reprezentaci u dětí z „rozvodové“ skupiny vidíme kvalitativní rozdíly mezi skupinami v typech konfliktu (locus of conflict).

Graf 3: Locus of conflict v typické reprezentaci.

V konfliktní reprezentaci děti měly postavit konfliktní situaci v rodině (velký konflikt). Graf 4 znázorňuje typy konfliktů z hlediska locus of conflict, jak se vyskytovaly v „rozvodové“ a srovnávací skupině.

Graf 4: Locus of conflict v konfliktní reprezentaci.

Jak vidíme v grafu 4, v konfliktní reprezentaci se vyskytlo více druhů konfliktů z hlediska jejich umístění, než v typické reprezentaci. U obou skupin dominují manželský konflikt a souběh více konfliktů (druhá kategorie téměř vždy obsahovala i manželský konflikt). U „rozvodové“ skupiny konfliktní reprezentace obsahovala konflikt mezi rodiči téměř vždy (ve 12 z 13 postavených konfliktních reprezentací), u srovnávací skupiny ve více než polovině případů (11 z 19 postavených konfliktních reprezentací).

Orientační norma rozložení konfliktů z hlediska zúčastněných osob (Gehring et al., 1990) pro věk, blízký našemu vzorku, je asi třetina manželských konfliktů, třetina konfliktů rodič-dítě a třetina sourozeneckých konfliktů. V reprezentacích starších dětí konflikty mezi rodičem a dítětem jsou častější, klesá zastoupení sourozeneckých konfliktů (tamtéž). Je zajímavé, že zastoupení manželských konfliktů je ve srovnání s normou vyšší jak v konfliktních reprezentacích „rozvodové“ skupiny dětí, tak ve srovnávací skupině, kde nepředpokládáme větší partnerské neshody. Podle Gehringa a kolektivu (1990) má rodičovský konflikt největší dopad na celou rodinu a nejvíce zasahuje další rodinné substrukury, možná proto „velký“ konflikt v rodině, který požaduje instrukce k FASTu, vyvolával vzpomínky na konflikt mezi rodiči i u dětí, které takových konfliktů nezažily mnoho.

Zacházení s konflikty

Chronicitě konfliktů, kterou naznačuje popis typické situace v rodině jako konfliktní, odpovídá i rozdílné vnímání dětmi úspěšnosti řešení konfliktu v konfliktní reprezentaci. Tabulka 9 zobrazuje přehled rozdílů v úspěšnosti řešení konfliktu mezi skupinami dětí.

Vidíme, že v „rozvodové“ skupině z 13 dětí (další 2 odmítly postavit konfliktní reprezentaci) ani jedno nepopsalo úspěšnou cestu k řešení konfliktu, zatímco ve srovnávací skupině skoro dvě třetiny dětí popisovaly úspěšné řešení konfliktu. Rozdíl mezi skupinami je značný ($p < 0,001$, χ^2).

Tabulka 9: Úspěšnost ošetřování konfliktu.

neřešený konflikt		úspěšnost řešení konfliktu		celkový počet
		úspěšně vyřešený konflikt		
bydlí s oběma biologickými rodiči	pozorovaný počet	7	12	19
	očekávaný počet	11,4	6,9	
aktuální rozchod rodičů	pozorovaný počet	13	0	13
	očekávaný počet	8,6	5,1	
celkový počet		20	12	32

*** rozdíl mezi skupinami je statisticky významný na hladině 0,001 (χ^2)

Kromě vnímané úspěšnosti řešení konfliktu nás zajímalo, jaké strategie řešení konfliktu děti popsaly. Konfliktní reprezentace znázorňuje jednu situaci, kterou si dítě vybralo, tato situace se mohla vyskytnout jednou, mohla se objevit opakovaně nebo být nějakým způsobem typická. Nezískali jsme tedy přehled strategií, které dítě skutečně používá při řešení konfliktů, jen příklad postupu při řešení konfliktu, kterému dítě bylo vystavené.

Strategie řešení konfliktů, které popisovaly děti z „rozvodové“ skupiny, byly všechny neúspěšné a jejich počet byl velmi skromný. V konfliktní situaci **děti z „rozvodové“ skupiny** popisovaly tyto reakce na konflikt:

- 1) Přerušování komunikace jako způsob ukončení hádky popsalo 6 z 13 dětí („vyřešilo se to tak, že táta si našel byt a odstěhoval se.“, „máma vypne telefon a už ho ten den nezvedne, myslím si to.“, „my (M, self, D2) jsme se na půlroku nastěhovaly k babičce.“).
- 2) Neznalost s nádechem frustrace z nemožnosti účinně zasáhnout a rezignaci jsme zaznamenali u 5 dětí („nevím a nezajímá mě to“, „Já jsem to chtěla vyřešit, ale nemá cenu se mezi ně plést, oni nepřestanou. Jak to řeší oni, to nevím.“, „už si nepamatuji“).
- 3) Vyhledání pomoci mimo rodinu, ale bez naděje na úspěch popsaly 2 děti („Musel by to vyřešit ten kouzelník (věštec), za kterým máma šla. Nejlip se to řeší, když máma a táta se pohádají a odejdou od sebe. Ale to bych musel odejít i já, jinak táta zůstane na furt.“, „Nijak to neřeší, máma s tátou byli u poradce, ale i tam se jenom hádají.“).

Ve skupině **dětí, žijících s původními rodiči**, jsou cesty k řešení konfliktů rozmanitější, podobně jako samotné konflikty. Kromě toho se zde setkáváme s propracovanějšími scénáři a vzhledem do motivace zúčastněných osob. Setkali jsme se s těmito reakcemi na konflikt:

- 1) Vzájemnou ohleduplnost, projevy náklonnosti popsalo 6 z 19 dětí („Všichni se omluví, dohodnou se.“, „Přijdu se za mamkou pomazlit.“, „Já přijdu za Matějem (mladší bratr), otočím se na něj (ubírá 1 podstavec své postavičky), Matěj si také ubere jeden podstavec, řekne, že jemu to je také líto, a máme se rádi. Rodiče se asi také omluví – myslím si to, ale nevím.“).
- 2) Nápravu škody popsaly 4 děti („Myslím, že takhle by se už neměli hádat. Otec pak hned poslal ty peníze na splátky.“, „Táta tu objednávku zrušil. Ze začátku si myslel, že to máma nemyslí vážně“).
- 3) Přerušování komunikace (nikdy ne u rodičovské dvojice) popsaly 4 děti („Já, táta a máma (to řešíme), musíme odjet nebo odejít, aby se babička uklidnila“, „Rodiče nás pošlou do pokoje, dokud se neuklidníme“).
- 4) Potrestání viníka popsaly 3 děti („Občas dostanu na zadek nebo napomenutí“, „Sestra dostane tresty, jinak se to neřeší“).
- 5) „Nevím“ uvedly 2 děti („nevyřeší se to, ale nepokračuje to“, „nevím“).
- 6) Mocenský boj, kde jeden vyhraje, popsal 1 chlapec („řešíme to máma, táta a já (brácha bývá více stranou), já to většinou vyhraju, nebo to skončí remízou“).

Způsoby řešení konfliktů v „rozvodové“ a srovnávací skupině se skoro vůbec nepřekrývají. Společná strategie přerušování komunikace mezi účastníky konfliktu má jiný stupeň destruktivity u dětí z „rozvodové“ a srovnávací skupiny. Neznalost způsobu řešení konfliktu u dětí ze srovnávací skupiny postrádá nádech frustrace, typický u dětí z „rozvodové“ skupiny.

Tento výsledek neznamena, že děti rozvádějících se rodičů nemají zkušenosti s účinným řešením konfliktů, jde o skutečný aktuální nedostatek možnosti řešit konfliktní situaci velkého rozsahu. Na základě výše uvedeného se domníváme, že děti z rozvádějících se rodin mají více zkušeností s destruktivními konflikty, které nebylo možné uspokojivě vyřešit.

Diskuze

V této studii jsme si kladli za cíl ověřit validitu informací, získaných od dětí prostřednictvím FASTu. Níže popisujeme, nakolik se naše očekávání, založená na znalosti situace rodiny (probíhající rozchod rodičů), shodovala s dětskými reprezentacemi rodiny. Očekávali jsme určitý typ rozdílů mezi skupinou dětí se vztahovými a osobními problémy a skupinou dětí, jejichž rodiče se rozcházejí: v reprezentacích dětí z „rozvodové“ skupiny jsme předpokládali nižší kohezi v rodičovské dvojici, vyšší výskyt rodičovských konfliktů a vyšší výskyt mezigeneračních koalic a převrácených hierarchií.

Děti, jejichž rodiče se právě rozcházel, ve svých reprezentacích skutečně znázorňovaly velmi nízkou kohezi mezi rodiči. Naše „rozvodová“ skupina se v tomto ohledu výrazně lišila jak od srovnávací skupiny, tak od populační normy. Také případy větší blízkosti mezi dítětem a rodičem, než mezi rodiči navzájem (mezigenerační koalice) v typické reprezentaci rodiny byly v „rozvodové“ skupině dětí pravidlem (13 z 15) a vyskytovaly se častěji, než ve srovnávací skupině. Je to pozoruhodné i proto, že v samotné srovnávací skupině bylo mezigeneračních koalic několikanásobně více, než v běžné populaci.

Salvador Minuchin mluvil o mezigeneračních koalicích a převrácené hierarchii jako o narušení hranic rodinných subsystemů. Mezigenerační koalice ale neznamena vždy a automaticky vztahovou patologii. Mezigenerační koalice je funkční, když je dítě velmi malé, když člen rodiny onemocní, a také může jednoduše reflektovat skutečný zánik jednoho subsystemu (v případě rozchodu rodičů). Aby byla mezigenerační koalice projevem vztahové patologie tak, jak o ni mluvil Salvador Minuchin, musí být splněny určité předpoklady. Haley definuje takový „perverzní trojúhelník“ přítomností nejméně dvou osob, patřících k různým generacím, koalice má být zaměřena proti třetí osobě, třetímu znakem je popírání nebo aktivní skrývání koalice. U rodin v situaci rozvodu bude v mnoha případech chybět skrytá, podprahová povaha patologické mezigenerační koalice. Nejspíše jen některé z námi zachycených „mezigeneračních koalic“ (zejména ty, které se vyskytly v reprezentacích dětí z „rozvodové“ skupiny) splňují popsané znaky mezigenerační koalice jako vztahové patologie.

Domníváme se tedy, že větší blízkost dětí k jednomu z rodičů, než rodičů navzájem v mnoha případech odráží prostý fakt rozpadu vztahu mezi rodiči, nikoliv nutně výskyt patologických vztahových fenoménů.

Převrácená hierarchie je vzácný jev, jeho výskyt v běžné populaci nepřevyšuje 1% (pro typickou reprezentaci). Proto jsme v našem miniaturním vzorku nemohli porovnat četnost výskytu tohoto fenoménu s normou, ani zjišťovat rozdíly mezi skupinami. Stojí však za zmínku (a další zkoumání), že děti, žijící v původních rodinách, stavěly nejvíce převrácených hierarchií v ideální reprezentaci, přistupovaly tedy k převrácené hierarchii jako k žádoucímu stavu. Naopak, děti z rozvádějících se rodin nepostavily v ideální reprezentaci žádnou převrácenou hierarchii, nepovažovaly ji tedy za žádoucí stav.

U 20 z celkového počtu 35 dětí (obě skupiny dohromady) se vyskytl konflikt v typické reprezentaci rodiny. Na výskyt konfliktů v typické reprezentaci není populační norma, ale všimli jsme si rozdílu mezi skupinami: děti z „rozvodové“ skupiny častěji zobrazovaly typickou rodinnou situaci jako konfliktní (s jasnou převahou partnerských konfliktů) a skoro vždy tam byl přítomný konflikt mezi rodiči (buď samostatně, nebo jako součást širšího konfliktu). Zaznamenali jsme velký rozdíl mezi skupinami v tom, jak bylo popsáno vyústění konfliktu. Ve srovnávací skupině dětí bylo popsáno úspěšné řešení konkrétního konfliktu skoro ve dvou třetinách případů, zatímco v „rozvodové“ skupině ani jednou. Zde je velké riziko pro budoucí vývoj dítěte, protože právě hostilita a vleklý (neřešený) konflikt mezi rodiči může ležet v pozadí často diskutovaných behaviorálních problémů dětí, které zažily rozchod rodičů. Sarrazin a Cyr (2007) považují úspěšnost nebo neúspěšnost řešení konfliktu za zásadní charakteristiku konfliktu vzhledem k adaptaci dítěte (schopnost rodičů vyřešit konflikt může snížit dopady konfliktu na dítě, zatímco neošetřené konflikty vedou ke zlosti, distresu a agresivitě dítěte). Neřešené konflikty mohou mít v pozadí jak neschopnost rodičů řešit konflikty, tak nezájem hledat řešení, tedy obecně hostilní postoj k bývalému partnerovi, který je velmi rizikový z hlediska well-beingu dětí (Baxter a Weston, 2011).

Kromě informace o úspěšnosti řešení konfliktu nás zajímaly způsoby zacházení s konflikty v rodině. Zdá se, že děti v rodinách, kde dochází k rozchodu rodičů, jsou dlouhodobě vystavené neúčinným strategiím řešení konfliktů. Nejčastěji (asi v polovině případů) děti popisovaly přerušeni komunikace jako reakci na konfliktní situaci, další větší skupina dětí nechce o konfliktu nic vědět a dává najevo frustraci z nemožnosti situaci řešit a jen dvě děti mluvily o potenciálně přínosném, ale momentálně nefunkčním způsobu řešení konfliktu (v obou případech šlo o vyhledání pomoci zvenčí, které děti považovaly za bezvýsledné). Ve srovnávací skupině, kde se sice vyskytovaly osobní a vztahové problémy, ale nebyl tak destruktivní konflikt mezi rodiči, se vyskytlo celkově více strategií zacházení s konfliktem a mnoho z nich bylo úspěšných (náprava škody, omluva, komunikace o problému).

Nabízelo se porovnání strategií řešení konfliktů v „rozvodové“ a srovnávací skupině. Způsoby zacházení s konflikty, jak je popisují děti, se ale skoro vůbec nepřekrývají. Děti z „rozvodové“ skupiny popisují destruktivní a chronický rodičovský konflikt, který nemá řešení. Děti ze srovnávací skupiny popisují konflikty jako příběh se začátkem a koncem, který sice může být cyklický („a my to pak zase rozbijeme“), ale dá se tam na rozdíl od dětí z „rozvodové“ skupiny rozeznat stav, byť přechodný, kdy to „dobře dopadlo“.

Tento výsledek není nijak překvapivý, nezdařené řešení konfliktů bude hojně zastoupené mezi příčinami rozchodu. Při práci s těmito dětmi je ale důležité myslet na to, že byly svědky přerušeni komunikace a mnohdy i jakékoliv spolupráce v reakci na konflikt. Rozchod pak není spolehlivým prostředkem na snížení intenzity a frekvence konfliktů. Sarrazin a Cyr (2007) upozorňují na to, že konflikty mezi rodiči se mohou po rozvodu i zhoršit.

Celkově počet osob v reprezentacích rodiny odpovídal počtu členů domácnosti dětí, nejčastěji rodina sestávala ze 4 členů. Většinou děti zahrnuly do svých reprezentací rodiny právě členy nukleární rodiny. Výjimky z tohoto pravidla pocházejí téměř vždy z reprezentací dětí, procházejících rozchodem rodičů. Pokud se objevili členové širší rodiny, byly to nejčastěji babičky, dědečkové a bratrance.

Ve skupině dětí z rodin s přítomnými oběma původními rodiči byl výskyt osob z širší rodiny v typické reprezentaci rodiny zcela výjimečný (jeden případ z dvaceti a skutečně sdílená domácnost se zahrnutými osobami). U dětí z „rozvodové“ skupiny jsou osoby z širší rodiny v reprezentacích zcela běžné, vyskytují se až u poloviny dětí a nejde o osoby, které s dítětem bydlí v jedné domácnosti.

Domácnost dětí z „rozvodové“ skupiny čítala o jednoho člena méně, než domácnost dětí ze srovnávací skupiny. O to pozoruhodnější je, že počet osob, zahrnutých do reprezentace rodiny, je u dětí s rozvádějících se rodin vyšší. Náš výsledek

může poukazovat na skutečnost, že v době rozvodu se prarodiče a další příbuzní skutečně více angažují v životě rodiny, pomáhají překonat obtížné období. Odpovídá to výsledkům studie Lussiera a kolektivu (2002), děti se skutečně nejčastěji stýkaly s prarodiči v období, kdy byli rodiče rozvedení, ale matka se ještě znovu neprovdala. Zajímavé by bylo zkoumat spojení mezi mírou kontaktu s prarodiči a adaptací dítěte, ve zmíněné studii Lussiera a kolektivu (2002) se nepovedlo najít jednoznačné spojení mezi těmito proměnnými. Dokonce to mnohdy vypadalo, že častý kontakt s rodiči vzdáleného rodiče se pojí s většími problémy v adaptaci, je ale možné tyto výsledky interpretovat jako primární selhání rodičů, díky kterému se prarodiče více angažují ve výchově, ale nedokáží zcela kompenzovat způsobenou újmu. V jednom výzkumu, zkoumajícím narativa dětí několik let po rozvodu rodičů (Smart, 2006) jsou děti, které popisují mnohačlenné rodiny (zahrnující třeba i nevlastního dědečka bývalé otcovy přítelkyně), tak děti, které popisují svou rodinu jako velmi malou skupinu se 2-3 členy. Záleželo podle všeho spíše na intenzitě kontaktů a dalších proměnných, než na kvalitě vytvořených vztahů (v obou případech se vyskytly jak spokojené, tak nespokojené s životem rodiny děti). Náš vzorek je velmi malý a nevidíme v něm ani náznaky lepší nebo horší momentální adaptace dětí, zahrnujících do rodiny další osoby.

Domníváme se, že připravenost dítěte zahrnout někoho do rodiny není přímo závislá na míře angažovanosti této osoby v životě rodiny. Noví partneři rodičů byli dětmi systematicky opomíjeni i přesto, že alespoň ve 4 případech tento nový partner bydlel s dítětem ve společné domácnosti a jeho přímá účast na životě dítěte byla mnohem větší, než účast prarodičů nebo bratraců. Přesto jediný výskyt nového partnera jsme viděli v konfliktní reprezentaci jedné dívky, kde otcova přítelkyně (nebydlí s dítětem ve společné domácnosti) byla předmětem hádky mezi rodiči. Míra angažovanosti v životě rodiny tedy není nejpodstatnějším kritériem pro zařazení dotyčné osoby do užšího rodinného kruhu. Více zřejmě záleží na tom, nakolik dítě potřebuje věřit, že se rodiče dají zase dohromady (a dělají maximum pro to, aby „ignorovaly“ nové partnery rodičů), nakolik potřebují hledat vztahovou stabilitu v napojení na širší rodinu (protože členství v rodině tak, jak na to byly děti zvyklé, přestalo platit a skutečně není jasné, kdo do ní patří a kdo nikoliv), nebo jestli hledají kompenzaci prožitých ztrát v blízkých vztazích excesivním zapojováním se do dalších vztahů (snaha o obnovení pocitu stability ve vztazích).

Je pozoruhodné, že členové širší rodiny, kteří se ocitli v typické reprezentaci rodiny, nezískali řádné členství v rodině. Ukázalo se, že členové širší rodiny z typické reprezentace se vůbec nemuseli vyskytnout v ideální nebo v konfliktní reprezentaci. Naší interpretací je, že rozchod rodičů citelně narušuje rodinné hranice, a to jak hranice uvnitř rodiny (zvýšený výskyt mezigeneračních koalic), tak hranice mezi rodinou a vnějším světem (nejistota členství v rodině). Členská základna rozvádějících se rodin byla otřesená, v očích dítěte přestává být stabilní. Pro nás je důležité, že ani tak zdánlivě jednoduchý fakt jako členství v rodině není zcela nezávislý na subjektivním hledisku.

Velkou slabinou naší studie je velmi malý vzorek. Skutečnost, že nerozlišujeme pohlaví, se opírá o studie, používající FAST u dětí, které tvrdí, že není rozdíl mezi pohlavími ve vnímání rodiny (Gehring et al. 1990, Wentzel, Feldman a Gehring, 1989), ale je to velké zjednodušení. Dalším problémem je skutečnost, že jsme se zaměřili na rozdíly v uspořádání rodiny a nereflktujeme vývojové hledisko, které se v jiných studiích ukazuje jako důležité.

Zajímavé by bylo zkoumat vývoj představ o rodině s věkem. Wentzel, Feldman a Gehring (1989) říkají, že ideální reprezentace se s věkem nemění, ale v typické reprezentaci dochází k rozvolnění vztahu s oběma rodiči (rodičovská dvojice zůstává stejně kohezivní), a k určité změně v hierarchii rodiny (menší rozdíl v míře vlivu mezi respondentem a oběma rodiči a menší mocenský rozdíl mezi rodiči).

Závěr

V reprezentacích dětí z „rozvodového“ vzorku jsme zaznamenali velkou vzdálenost mezi rodiči jako indikátor rozpadu partnerské dvojice, plošný výskyt mezigeneračních koalic (vztah mezi rodiči už je natolik volný, že není možné, aby takové koalice nevznikaly), přítomnost konfliktu v typické reprezentaci (indikátor distresu, provázejícího rozpad rodiny a chronicity konfliktů). Zjištěný vyšší výskyt neřešených konfliktů a neúčinné strategie řešení konfliktů odpovídá naším poznatkům o situaci v rodinách, které procházejí rozchodem rodičovského páru. Děti ve věku 6-13 let jsou schopné podávat přesné informace o vztazích v rodině. Naše očekávání od reprezentací dětí v situaci rozchodu rodičů se potvrdila.

Validitu metody jsme prokázali jen na velmi povrchní úrovni. Pro nás je ale důležité, že děti jsou schopné adekvátně vnímat vztahovou situaci v rodině, že se děti drží skutečného stavu věcí, nestaví fantazijní rodinu nebo ideální rodinu v typické situaci. Po vysvětlení všechny děti porozuměly pojmu konflikt a postavily skutečně konfliktní situaci.

Seznam literatury

- Baxter, J., & Weston, R. (2011). Family structure, co-parental relationship quality, post-separation paternal involvement and children's emotional wellbeing. *Journal of Family Studies*, vol. 17(issue 2), pp. 86-109.
Retrieved from: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=sih&an=73802872&scope=site>
- Clements, M., Martin, S., Randall, D., & Kane, K. (2014). Child and parent perceptions of interparental relationship conflict predict preschool children's adjustment. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, vol. 3(issue 2), pp. 110-125. DOI: 10.1037/cfp0000017.
- Demby, S. (2009-11-06). Interparent Hatred and Its Impact on Parenting: Assessment in Forensic Custody Evaluations. *Psychoanalytic Inquiry*, vol. 29(issue 6), pp. 477-490. DOI: 10.1080/07351690903013959.
- Derby, M. (2001). The FAST at the crossroads of systemic theories. In Gehring, T., Deby, M., & Smith, P. *The Family System Test FAST: theory and application*. (pp. 28-44). Philadelphia, PA: Brunner-Routledge.
- Feldman, S., Wentzel, K., & Gehring, T. (1989). A comparison of the views of mothers, fathers, and pre-adolescents about family cohesion and power. *Journal of Family Psychology*, 3(1), pp. 39-60. DOI: 10.1037/h0080523.
- Gehring, T., Marti, D., & Sidler, A. (1994). Family System Test (FAST): Are parents' and children's family constructs either different or similar, or both?. *Child Psychiatry and Human Development*, 25(2), pp. 125-138. DOI: 10.1007/BF02253291.
- Gehring, T., Wentzel, K., Feldman, S., & Munson, J. (1990). Conflict in families of adolescents: The impact on cohesion and power structures. *Journal of Family Psychology*, vol. 3(issue 3), pp. 290-309. DOI: 10.1037/h0080541.
- Grych, J., Seid, M., & Fincham, F. (1992). Assessing marital conflict from the child's perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict Scale. *Child Development*, 63(3), pp. 558-572. DOI: 10.2307/1131346.
- Horm-Wingerd, D., Groves, M., & Nekovei, D. (1992). Children from divorced and intact homes: Similarities and differences in perceptions of family. *Child Study Journal*, vol. 22(issue 3), pp. 185-200. Retrieved from: PsycINFO
- Jennings, M., & Howe, N. (2001). Siblings' Perceptions of Their Parents' Divorce. *Journal of Divorce*, vol. 35(1/2), pp. 91-106. Retrieved from: SocINDEX with Full Text
- Kurdek, L., Blisk, D., & Siesky, A. (1981). Correlates of children's long-term adjustment to their parents' divorce. *Developmental Psychology*, vol. 17(issue 5), pp. 565-579. DOI: 10.1037/0012-1649.17.5.565.
- Lussier, G., Deater-Deckard, K., Dunn, J., & Davies, L. (2002). Support across two generations: Children's closeness to grandparents following parental divorce and remarriage. *Journal of Family Psychology*, vol. 16(issue 3), pp. 363-376. DOI: 10.1037/0893-3200.16.3.363.
- Miller, A. (2010-06-21). Young Adult Daughters' Accounts of Relationships With Nonresidential Fathers: Relational Damage, Repair, and Maintenance. *Journal of Divorce*, vol. 51(issue 5), pp. 293-309. DOI: 10.1080/10502551003651985.
- Morley-Williams, L., & Cowie, H. (2001). Investigation of family schemata of preschool children: Methodological and conceptual considerations. In: Gehring, T., Deby, M., & Smith, P. *The Family System Test: Theory and Application*. (pp. 71-91). Philadelphia: Taylor & Francis Inc.
- Sarrazin, J., & Cyr, F. (2007). Parental Conflicts and Their Damaging Effects on Children. *Journal of Divorce & Remarriage*, vol. 47(issue 1-2), pp. 77-93. DOI: 10.1300/J087v47n01_05.
- Silva, N., Crespo, C., & Canavarro, M. (2014). Transactional Paths Between Children and Parents in Pediatric Asthma: Associations Between Family Relationships and Adaptation. *Journal of Child and Family Studies*, vol. 23(issue 2), pp. 360-372. DOI: 10.1007/s10826-013-9734-1.
- Smart, C. (2006). Children's narratives of post-divorce family life: from individual experience to an ethical disposition. *The Sociological Review*, vol. 54(issue 1), pp. 155-170. DOI: 10.1111/j.1467-954X.2006.00606.x.
- Sobotková, I. (2005). Test rodinného systému FAST: Příručka. (p. 78). Praha: Testcentrum.
- Sviggum, G. (2000). How children view their parents' divorce. *Family Matters* (issue 55), pp. 62-67. Retrieved from: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=sih&an=3448554&scope=site>
- Whiteside, M., & Becker, B. (2000). Parental factors and the young child's postdivorce adjustment: A meta-analysis with implications for parenting arrangements. *Journal of Family Psychology*, vol. 14(issue 1), pp. 5-26. DOI: 10.1037/0893-3200.14.1.5.

SMĚRY AGRESE U DOPRAVNÍCH POLICISTŮ A POUŽITÍ ROSENZWEIG PFT (C-W) VE VÝZKUMU

DIRECTIONS OF AGGRESSION AMONG TRAFFIC POLICEMEN AND USAGE OF THE ROSENZWEIG PFT (C-W) IN RESEARCH

Lenka ŠRÁMKOVÁ, Panajotis CAKIRPALOGLU

Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Vodární 6, 779 00 Olomouc, Česká republika, lenka.sramkova@upol.cz, panajotis.cakirpaloglu@upol.cz

Abstrakt: *Substudie týkající se prevalence směrů agrese u dopravních policistů je součástí výzkumu k dizertační práci, která mapuje aspekty rozhodování při výkonu této profese. Pro tuto studii byla použita revidovaná verze Rosenzweigova obrázkově-frustračního testu (Rosenzweig PFT C-W vydaná Dr. Davidem Čápem), která byla administrována na vzorku n=356 dopravních policistů, mužů, což tvoří více než 10% cílové populace. Sledována byla prevalence směrů agrese dle Rosenzweiga (extraagrese, introagrese, imagrese) a souvislost těchto směrů agrese s výší udělené pokuty při posuzování modelového přestupku. V článku jsou tak prezentovány jednak zkušenosti se skupinovou administrací projektivního testu Rosenzweig PFT (C-W) ve výzkumu, a jednak výsledky popsání šetření.*

Abstract: *The substudy concerning prevalence of directions of aggression among traffic policemen is part of a research for a doctoral thesis mapping aspects of decision-making while executing this profession. For this study, a revised version of Rosenzweig Picture-Frustration Test was used (Rosenzweig PFT C-W published by Dr. David Čáp), administered on a sample of n=356 traffic policemen, men, which is more than 10% of the target population. Prevalence of directions of aggression according to Rosenzweig (extraaggression, introaggression, imaggression) was monitored as well as the connection of those aggression directions with the amount of penalty while assessing the model driving offence. Within this paper, it is presented both, experience with the group administration of the projective Rosenzweig PFT (C-W) in research and results of the above-mentioned survey.*

Klíčová slova: Rosenzweig PFT (C-W); dopravní policie; směry agrese

Keywords: Rosenzweig PFT (C-W); traffic police; directions of aggression

Grantová podpora: SGS IGA FF_2013_038

Úvod, záměr

Prevalence směrů agrese (dle Rosenzweiga) u dopravních policistů a souvislost těchto směrů s hodnocením dopravního přestupku jsou fenomény sledované v rámci jedné ze tří studií dizertační práce. Ta nese název *Vybrané aspekty rozhodování dopravních policistů* a zabývá se kromě směrů agrese ještě atraktivitou pachatele a sebepojetím dopravních policistů. V textu pracujeme s koncepcí agrese dle S. Rosenzweiga, jehož původní test byl podkladem pro test použitý ve výzkumu. Základním teoretickým východiskem je původní práce S. Rosenzweiga (1978). Jelikož je terminologie tohoto konceptu mnohdy do českého jazyka chybně přeložena, věnujeme část textu i vysvětlení názvosloví. Verze Rosenzweig PFT (C-W) revidovaná a upravená na české prostředí Dr. Davidem Čápem byla pro účely této práce použita v rozsáhlém výzkumu, takže jsou v rámci diskuze v neposlední řadě prezentovány i zkušenosti se skupinovou administrací tohoto projektivního testu s doporučením pro další výzkumy.

Teoretické zakotvení

Agrese je obecně chápána jako útočné jednání vůči určitému objektu, tendence jej zničit nebo poškodit. Často bývá agrese též ztotožňována s reakcí na frustraci. Tzv. vztah frustrace-agrese říká, že každá frustrace vyvolává agresivní cho-

vání zaměřené k poškození frustrující překážky (Hartl & Hartlová, 2004). Samotné poškození objektu nelze chápat pouze ve smyslu fyzického zničení, ale může mít i podobu způsobení jakékoliv újmy, která může mít i formu snížení důstojnosti nebo úmyslné provokace (Čermák, Hřebíčková, & Macek, 2003). Zatímco psychoanalytická hypotéza považuje agresi za základní pud, podle teorie sociálního učení je agrese osvojená napodobováním (Nolen-Hoeksema, Fredrickson, Loftus, & Wagenaar, 2012). Pravděpodobně jde však o syntézu a souhrn vrozených i získaných vlivů (Poněšický, 2005). Agresi je několik druhů, vyjdeme-li z hesel *Velkého psychologického slovníku* (Hartl & Hartlová, 2010), můžeme různě definovat agresi altruistickou, anticipující, brachiální, dravčí, indukovanou, institucionální, instrumentální, mateřskou, nacvičenou, přenesenou, přesunutou, samčí, skupinovou, vyvolanou strachem, zástupnou a zlobnou. Stejně tak má agrese více stupňů – od prvotních myšlenek, přes verbální útok a agresi na předmětech, až po fyzické napadení druhé osoby. Právě pro mnoho přístupů a pro subjektivitu názoru na to, co je a co není napadení, je agresi nesnadné definovat. Důležité je však rozlišení na afektivní „zlobnou“ agresi a instrumentální agresi, kde je hlavní rozdíl v tom, že afektivní agrese je doprovázena pocitem vzteku (Nakonečný, 2013). Agrese je komplexní fenomén a jeho posouzení je vždy závislé na kulturně sdílených normách a pravidlech společnosti (Hewstone & Stroebe, 2006).

Saul Rosenzweig publikoval r. 1978 manuál „*The Rosenzweig Picture Frustration Study*“, ve kterém představil koncept agrese jakožto reakce na frustraci. Popisuje zde poloprojektivní test, který slouží k odkrývání vzorců reakcí na každodenní stres, který původně nebyl určen k diagnostice, ale byl metodou k poznávání konceptů frustrační teorie a k přezkoumání aspektů projektivních metod. V rámci tohoto testu dělí Rosenzweig položky dle toho, zda je situace ego-blokující nebo superego-blokující. Ego-blokující situace jsou takové, ve kterých překážka, osobní či neosobní, ruší, zklamává, deprimuje či jinak přímo frustruje osobu zobrazenou vpravo. Superego-blokující reprezentují různá obvinění, obžalobu či usvědčení této anonymní osoby. Toto rozložení však není absolutní, subjekt si totiž může situaci interpretovat i opačně (Rosenzweig, 1978). První verze testu z roku 1945 nesla název „*Picture-Association Study for Assessing Reactions to Frustration*“. V oficiální české distribuci byla jen česká verze pro děti, kterou vydala r. 1998 Psychodiagnostika Brno. Tato verze je ale pouhým překladem verze německé. Verze pro dospělé byla přeložena r. 1958 Diamantem a Srncem – normy vycházely z původních, amerických, metoda tedy nebyla standardizována na českou populaci (Čáp, 2012). Roku 2009 představil Čáp aktualizovanou a revidovanou verzi nazvanou Rosenzweig PFT (C-W) – tzn. Rosenzweig Picture Frustration Test Čáp-Wienerová ve své diplomové práci nazvané „*Aktualizace podnětového materiálu Rosenzweigova obrázkového frustračního testu a její praktické použití*“ (Čáp, 2009).

V následujícím textu se budeme držet původní Rosenzweigovy terminologie, kterou představil ve výše zmíněném článku „*The Rosenzweig Picture Frustration Study*“, posuzuje zde odpovědi ze dvou hledisek – typ agrese a směr agrese. Pod typ agrese spadá dominance překážek (obstacle-dominance), neboli převládání překážky; obrana ega (ego-defense), neboli obrana sebe, svého jednání; a přetrvávání potřeb (need-persistence), neboli soustředění spíše na cíl než na překážku. Směry agrese jsou rovněž tři: extraagrese – agrese směřující na okolí; introgrese – agrese směřující na vlastní osobu; a imagrese – snaha vyhnout se frustraci. Kombinací těchto šesti kategorií vystupuje pro každou položku devět možných skórovacích faktorů (plus další dvě varianty v rámci ego-defense) (viz. tab. 1) (Rosenzweig, 1978).

Tabulka 1: Skórovací komponenty Rosenzweigovy obrazově-frustračné studie

Směr agrese	Typy agrese		
	Dominance překážek	Obrana ega	Přetrvávání potřeb
Extragrese	<i>E'</i> (Extrapeditivní): zdůrazňování přítomnosti překážky	<i>E</i> (Extrapunitivní): Obvinění jiné osoby či věci. <i>E</i> : Agresivní vyvinění	<i>e</i> (Extrapersistivní): Očekávání řešení od druhé osoby
Introgrese	<i>I'</i> (Intropeditivní): Frustrující překážka je chápána jako nefrustrující či dokonce výhodná	<i>I</i> (Intropunitivní): Obvinění sebe sama <i>I</i> : subjekt připouští svou vinu, ale popírá chybu	<i>i</i> (Intropersistivní): Nabídka odčinění chyby
Imagrese	<i>M'</i> (Impeditivní) Minimalizace či popření překážky	<i>M</i> (impunitivní): Frustrace je označena za nevyhnutelnou	<i>m</i> (Impersistivní): Vyjádření naděje, že čas přinese řešení problému

Zdroj: Rosenzweig, 1978

V české terminologii nepanuje shoda v překladu Rosenzweiga. Směry agrese jsou do českého jazyka mnohdy překládány jen jako extrapunitivita, intrapunitivita a impunitivita (např. Svoboda, 2013), toto je však pravda jen z části (viz výše). Původní Rosenzweigova terminologie je dodržena i v pracích Čápa (2009, 2012), tedy termíny zní: extraagrese,

introgrese a imagrese, přičemž extraagrese se skládá ze všech extrapeditivních, extrapunitivních, a extrapersistivních odpovědí atp.

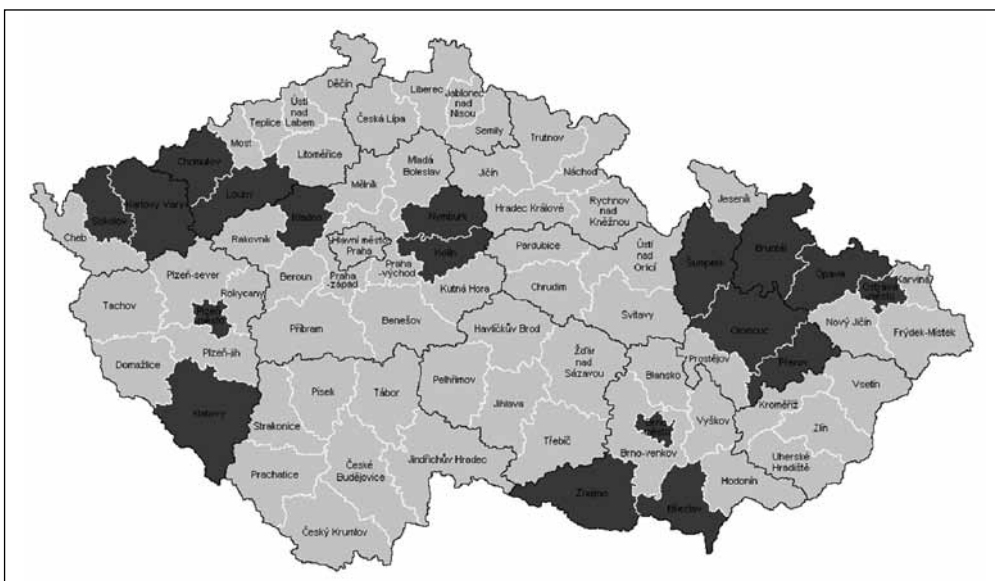
Cíle výzkumu

Základním cílem dizertační práce, jejíž je prezentovaný výzkum součástí, je popsat vztah, resp. vliv vybraných aspektů na rozhodování dopravních policistů o výši trestu. Pro substudii Agrese byly stanoveny dva dílčí cíle: Prvním z nich je deskriptivní výklad prevalence směrů agrese dle Rosenzweiga u dopravních policistů. Druhým cílem je predikce souvislosti mezi směrem agrese dopravního policisty a výší udělovaného trestu, resp. celkovým hodnocením modelového dopravního přestupku.

Soubor

Cílovou populací byli všichni dopravní policisté v České republice, tedy policisté spadající pod odbor služby dopravní policie ČR. Jejich celkový stav ke dni 30. října 2014 činil 3669 policistů, přičemž v přímém výkonu služby jich je zhruba 3100. Z celkového počtu dopravních policistů je 3066 mužů a 603 žen (Lerch, 30. října 2014, ústní sdělení). Výběrový soubor byl vzhledem k povaze vybrán metodou záměrného (účelového) výběru přes instituce, a to z toho důvodu, že povolání bylo hlavním výběrovým kritériem; dále pak metodou samovýběru (dobrovolnost a aktivní nahlášení okresních ředitelů). Celkem se výzkumu zúčastnilo 428 respondentů ze sedmi krajů ČR (viz obr. 1), z čehož bylo 374 mužů a 54 žen. Do výzkumu pak byly vzhledem k procentuálnímu zastoupení mužů a žen u dopravní policie zařazeny jen odpovědi mužů, navíc jen dotazníky, které splňovaly všechny podmínky validního vyplnění podnětového sešitu (vyplnění všech položek a souhlas s využitím dat), tedy 356 respondentů. Do substudie Agrese byly zařazeny v souladu s postupy k vyhodnocení jen testy s 21 – 24 odpověďmi, tedy 344 respondentů. Tento počet činí téměř 12% z celkového počtu cílové populace. Průměrný věk respondenta byl 36,18 let (medián 36 let, nejmladší respondent měl 23 let, nejstarší 63 let). Délka služby u Policie ČR vysoce pozitivně korelovala s věkem respondenta ($r=0,73$). Více než polovina respondentů (55%) uvedla nejvyšší dosažené vzdělání středoškolské, 45% vysokoškolské (24% do úrovně Bc., 21% nad úroveň Bc.). 43% respondentů pracuje na pozici šetření dopravních nehod, 43% na pozici hlídkové služby, 11% respondentů pracuje ve vedení a 3% provádí dopravně inženýrskou činnost. Procentuální zastoupení přímého a nepřímého výkonu služby ve výběrovém souboru (86% přímý výkon služby, 14% nepřímý výkon služby) zhruba odpovídá tomuto rozložení u cílové populace (90% přímý výkon služby, 10% nepřímý výkon služby).

Obrázek 1: Zastoupení okresů ve sběru dat u dopravních policistů

Metodologie

Pro účely výzkumu byla zvolena metoda experimentu a byl vytvořen vlastní podnětový sešit obsahující 7 složek. Experiment je dle Ferjenčíka (2010) metodou, která je určena především ke zjišťování kauzálních vztahů mezi sledovanými proměnnými. Důraz je kladen na vnitřní validitu experimentu, bez níž by výzkumné závěry byly bezpředmětné. Vnitřní validitou experimentu rozumíme souběh tří základních podmínek: manipulace s nezávislou proměnnou, kovariace proměnných a kontrola všech jiných (vnějších) proměnných, které by mohly změny alternativně vysvětlovat. Mezi nejčastější vnější proměnné patří např. reaktivita pokusných osob, experimentální mortalita, neekvivalentnost skupin nebo očekávání ze strany experimentátora. Vnější proměnné je záhodno co nejvíce eliminovat, a to jejich vyloučením, stabilizací, náhodným výběrem a vyrovnáváním pokusných osob (Ferjenčík, 2010). V prezentovaném výzkumu byly vnější proměnné eliminovány náhodným rozdělením dvou variant podnětových sešitů, vybráním co nejhomogennějšího souboru (důraz na stejné pohlaví a pracovní zařazení), a snahou o stejné podmínky. Sběr dat probíhal vždy na začátku porady, vždy byl přítomen jeden a tentýž experimentátor a instrukce byly řečeny ve stejném pořadí. Pro substudii Agrese byla zvolena metoda korelační analýzy za použití projektivního testu Rosenzweig PFT (C-W).

Každý respondent dostal za úkol posoudit a pokutou i slovně ohodnotit jeden popsany dopravní přešupek muže a jeden dopravní přešupek ženy. Slovní hodnocení bylo následně rozděleno do tří skupin (bagatelizace, připisování vyšší společenské významnosti a strohý popis). Závisle proměnnými byly tedy výše pokuty, kterou by dopravní policisté udělili pachateli za popsany modelový přešupek, a jejich mínění o přešupku. Následně každý z respondentů vyplnil test Rosenzweig PFT (C-W). Tento projektivní test obsahuje 24 komiksových obrázků postav, které spolu komunikují. Co říká jedna z nich, je dáno a úkolem respondenta je doplnit, co říká osoba druhá. Výrazy tváře postav jsou záměrně vynechány. Zjišťovanými daty byl směr agrese, tedy převažující extraagrese, introagrese nebo imagrese. Test byl použit se svolením autora české verze. Metoda v současné době prochází závěrečnou fází standardizace na českou dospělou populaci a jako nástroj je jí možno využívat i výzkumně a administrovat skupinově. V souladu s manuálem k vyhodnocování testu Rosenzweig PFT C-W byli ze zpracování vynecháni respondenti, kteří měli více než 3 nehodnotitelné odpovědi (tj. nevyplněné nebo neoskórovatelné). Nezávisle proměnnou je směr agrese.

Byly stanoveny dvě výzkumné otázky:

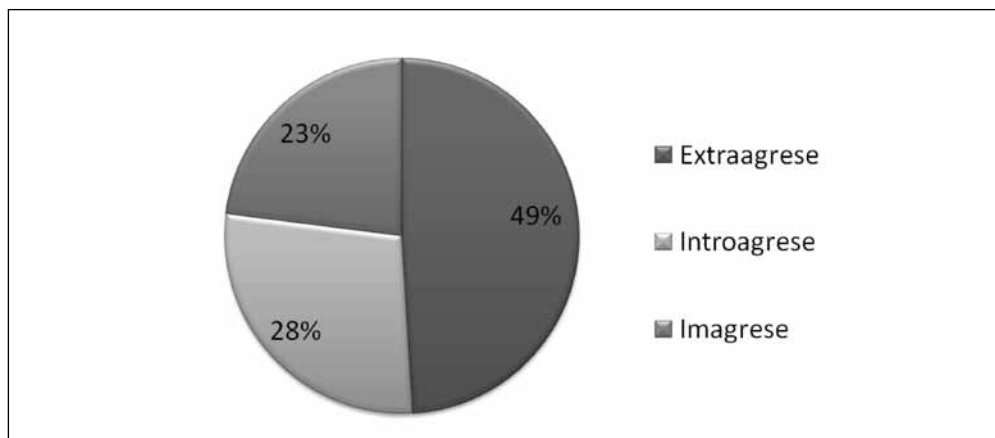
1. Jaká je prevalence směrů agrese dle Rosenzweiga u dopravních policistů?
2. Souvisí směr agrese dopravního policisty s výší uděleného trestu?

Výsledky

Výzkumná otázka 1.: Jaká je prevalence směrů agrese dle Rosenzweiga u dopravních policistů?

Vzhledem k tomu, že Rosenzweig PFT (C-W) je možné vyhodnocovat i v případě, že chybí odpověď až na 3 položky a každý respondent tak měl 21 – 24 validních odpovědí, uvádíme v grafu 1 procentuální vyjádření prevalence směru agrese.

Graf 1: Procentuální vyjádření prevalence směru agrese u dopravních policistů

Jak je patrné z tabulky 2, extraagrese byla zastoupena průměrně ve 49 % odpovědí a její maximální procentuální zastoupení v protokolu bylo 92%, minimální 4%. Introagrese byla zastoupena průměrně z 28 % a v některých protokolech nebyla žádná odpověď introagresivní. Imagrese byla zastoupena průměrně z 23 %. V některých protokolech rovněž nebyla žádná imagesivní odpověď. Dle věku ani délky služby u policie se prevalence směrů agrese nelišila. V porovnání s průměry prevalence směrů agrese ve standardizačním vzorku dospělé populace k testu Rosenzweig PFT C-W dopravní policisté nevybočují z průměru a jejich výsledky by se daly považovat za shodné (pozn.: údaje o průměrech standardizačního vzorku nebyly v době zpracovávání dat oficiálně publikovány a byly získány na základě konzultace s autorem revidované české verze).

Tabulka 2: Prevalence směrů agrese u dopravních policistů

Směr agrese	%	SD	max	min
<i>Extraagrese</i>	49	14,67	92 %	4 %
<i>Introgrese</i>	28	9,98	64 %	0 %
<i>Imagrese</i>	23	9,44	54 %	%

Výzkumná otázka 2.: Souvisí směr agrese dopravního policisty s výší uděleného trestu?

Porovnávali jsme každý ze směrů agrese s výší finanční pokuty a následně se slovním hodnocením přestupku. Pro výpočet souvislosti směru agrese a výše pokuty jsme použili Pearsonův korelační koeficient, pro výpočet souvislosti směru agrese a slovního hodnocení t-test pro dva nezávislé výběry.

Pro přestupek ženy ani pro přestupek muže nebyla nalezena souvislost mezi směrem agrese a výší pokuty. Konkrétní výsledky uvádíme níže:

Přestupek ženy:

Extraagrese: $rp = 0,045$; $p = 0,40$

Introgrese: $rp = 0,007$; $p = 0,09$

Imagrese: $rp = 0,063$; $p = 0,24$

Přestupek muže:

Extraagrese: $rp = 0,03$; $p = 0,59$

Introgrese: $rp = 0,03$; $p = 0,57$

Imagrese: $rp = 0,01$; $p = 0,82$

Pro přestupek ženy nebyla nalezena žádná souvislost mezi směrem agrese dopravního policisty a slovním hodnocením. Pro přestupek muže byla nalezena významná souvislost mezi extraagresí a slovním hodnocením přestupku ve smyslu, že respondenti s vysoko extraagresivním směrem agrese častěji připisují nižší společenskou významnost přestupku muže. Mezi jinými směry agrese a slovním hodnocením přestupku nebyla nalezena pro přestupek muže souvislost. Konkrétní výsledky uvádíme níže:

Přestupek ženy:

Extraagrese: $t(250) = -0,08$; $p = 0,94$

Introgrese: $t(250) = 0,53$; $p = 0,59$

Imagrese: $t(250) = -0,42$; $p = 0,68$

Přestupek muže:

Extraagrese: $t(308) = 2,03$; $p = 0,04$

Introgrese: $t(308) = -1,55$; $p = 0,12$

Imagrese: $t(308) = -1,56$; $p = 0,12$

Závěry

Extraagrese byla zastoupena průměrně ve 49 % odpovědí, introagrese průměrně ve 28 %, imagrese průměrně ve 23 %. V porovnání s průměry prevalence směrů agrese ve standardizačním vzorku dospělé populace k testu Rosenzweig PFT C-W dopravní policisté neliší od populačního průměru. Pro přestupek ženy nebyla nalezena souvislost mezi směrem agrese dopravního policisty a výší pokuty, resp. slovním hodnocením. Pro přestupek muže byla nalezena významná souvislost mezi extraagresí a slovním hodnocením přestupku – respondenti s vyšším extraagresivním směrem agrese častěji připsují nižší společenskou významnost přestupku muže.

Diskuze

Použití revidované verze Rosenzweig PFT (C-W) (Čáp, 2009, 2012) odstranilo mnoho limitů, které by nastaly při užití staré verze (Rosenzweig, 1978) – archaické obrázky i texty, které nebyly respondenty přijímány, byly nahrazeny modernější verzí. To se ukázalo jako vhodné, test byl respondenty přijat pozitivně. Jednalo se o nejdelší část sběru dat, přesto vyplňování respondenty převážně bavilo – obrázkové projektivní testy tedy můžeme považovat za vhodné k použití v podobném výzkumném designu. Přínosem testu je, že v něm nezáleží na verbalizaci, nýbrž na obsahu odpovědi. I když tak respondent stylizuje svou verbalizaci (např. proto, že vyplňuje test během pracovní doby), pravděpodobně se mu nepodaří bez znalosti principu testu stylizovat směr agrese. Stejně tak užití vulgarit nebylo výjimečné. Test má ale ve své podstatě vyvolávat frustraci a klení je jednou z běžných reakcí na frustraci, kdy pomocí vulgárních výrazů uvolňujeme napětí (Vybíral, 2009).

Při užití testu v diagnostické praxi je nedílnou součástí tzv. inquiry, kdy je vyšetřovaný požádán, aby své odpovědi přečetl – dle intonace pak psycholog snáze pozná ironii, popř. se v případě nejasností doptá. Tím se zaručí pochopení odpovědi a přidělení správného skóru. Během skupinové administrace je časově nereálné následně s každým z respondentů jeho odpovědi pročitat (rovněž by tím výzkum ztratil anonymitu). Z tohoto důvodu ale nebylo možné mnohé odpovědi skórovat (např. odpovědi nejednoznačné nebo strohé), čímž docházelo k vyřazení respondentů – pokud neskórovatelných odpovědí měli více než tři (viz kap. soubor, kde je popsáno pravidlo pro vyhodnocování). Při skupinové administraci může rovněž dojít z důvodu nedostatečné kontroly podmínek k tomu, že některý z respondentů přeskočí dvoustranu nebo vyplňuje obrázky v jiném než stanoveném pořadí, což narušuje průběh testu, ve kterém jsou obrázky řazeny v předem promyšleném pořadí. Rosenzweig PFT (C-W) je dynamickým nástrojem, který frustraci stupňuje. Pokud byl podobný exces během sběru dat zpozorován, respondent byl znovu upozorněn na instrukci, která vyžaduje postupně vyplňování. Je ale možné, že některý z respondentů užívající atypickou taktiku vyplňování, nebyl odhalen. V neposlední řadě je u Rosenzweig PFT (C-W), jako u všech testů založených na podobném principu, riziko nesprávného přiřazení skóru. Proto bylo nutné skóry konzultovat, a to jak skóry nejednoznačných odpovědí, tak i skóry náhodně vybrané. V prezentovaném výzkumu byla vysoká shoda hodnotitelů v přiřazování skóru.

Výsledky ukázaly, že samotný směr agrese nemá souvislost s posuzováním přestupku ženy, a to ani s výší pokuty, ani se slovním hodnocením. U přestupku muže se ukázala souvislost mezi extraagresí a slovním hodnocením přestupku muže. Respondenti s vyšší extraagresí častěji přestupek muže bagatelizovali. Interpretace může souviset s tím, že vyšší míra navenek zaměřené agrese vede k opomíjení stejné agrese ostatních. Nerespektování pravidel, a především jejich záměrné porušení, o které se v případě přestupku muže jednalo, je zcela jistě projevem extraagrese (pozn.: přestupek muže se týkal přejetí železničního přejezdu v době signalizace výstrahy, což je jistě záměrný čin. Oproti tomu přestupek ženy se týkal překročení povolené rychlosti, ke kterému může dojít i nevědomě). Proto se mohla objevit i častější bagatelizace závažného přestupku ve smyslu „Stát se to může každému“ nebo „Dle mého názoru jen „lajdáctví“, není to moc nebezpečné“. Nicméně tento výsledek by stál za další a hlubší zkoumání.

Literatura

- Čáp, D. (2009). Aktualizace podnětového materiálu Rosenzweigova obrázkového frustračního testu a její praktické použití. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Karlova v Praze.
- Čáp, D. (2012). Tvorba uživatelské příručky k testu PFT (C-W). (Nepublikovaná rigorózní práce). Univerzita Karlova v Praze.
- Čermák, I., Hřebíčková, M., & Macek, P. (Eds.). (2003). Agrese, osobnost, identita. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR.
- Ferjenčík, J. (2010). Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Praha: Portál.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). Velký psychologický slovník. Praha: Portál.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2004). Psychologický slovník. Praha: Portál.
- Hewstone, M., & Stroebe, W. (2006). Sociální psychologie. Praha: Portál.
- Nakonečný, M. (2013). Lexikon psychologie. Praha: Nakladatelství Vodňář.
- Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, L. B., Loftus, G. R., & Wagenaar, W. A. (2012). Psychologie Atkinsonové a Hilgarda. Praha: Portál.
- Poněšický, J. (2005) Agrese, násilí a psychologie moci. Praha: Triton.
- Rosenzweig, S. (1978). The Rosenzweig Picture-Frustration (P-F) Study: Basic Manual. St. Louis: Rana House.
- Svoboda, M. (Ed.) (2013). Psychodiagnostika dospělých. Praha:Portál.
- Vybíral, Z. (2009). Psychologie komunikace. Praha: Portál.

SOCIÁLNÍ DESIRABILITA U VÝBĚROVÉHO POHOVORU

THE SOCIAL DESIRABILITY IN THE SELECTION INTERVIEW

Eva GLADYSZOVÁ, Olga PECHOVÁ, Daniel DOSTÁL

Katedra psychologie FFUP v Olomouci, Vodární 6, Česká republika, gladyszova.e@email.cz

Abstrakt: Cílem práce je zkoumat sociální desirabilitu v průběhu výběrového pohovoru a možnosti její detekce za použití testových metod a na základě interview. Ve výzkumu porovnááme výsledky sebeposuzujícího dotazníku administrovaného při výběrovém pohovoru s nezávislým hodnocením ze strany zkušených personalistek. K měření sociální desirability jsme použili metodu *The Balanced Inventory of Desirable Responding (BIDR)*. Jedná se o v zahraničí široce využívaný nástroj pro měření sociální desirability, který se skládá ze dvou škál *Self-deceptive enhancement* a *Impression management*. Výzkum probíhal v personální agentuře. Respondenty byli uchazeči o pozice specialistů či manažerů. Zjistili jsme pouze slabý vztah mezi hodnocením ze strany personalistek a výsledky použitých výzkumných metod. V příspěvku analyzujeme možné příčiny těchto zjištění, porovnááme je s předchozími výzkumy na toto téma a zabýváme se dalšími možnostmi zkoumání v této oblasti.

Abstract: The purpose of the study was to explore the social desirability during the selection interview and possibilities of its detection. We have used both test methods and the interview. The research has compared the results of self-rating questionnaire administrated during the selection interview with independent assessment by experienced HR professionals. The method of *The Balanced Inventory of Desirable Responding (BIDR)* has been used for measuring the social desirability, which is a widely used tool worldwide. It has consisted of two scales: *Self-deceptive enhancement* and *Impression management*. The research was conducted in a personal agency. The respondents were candidates for a position of specialists or managers. We have detected only a low correlation between HR professional's assessment and the results of the used method. This contribution has analysed some possible causes of these findings. In the article we have compared it with previous studies and we have discussed other possibilities of exploring this area.

Klíčová slova: sociální desirabilita; self deception; impression management; výběrový pohovor

Key words: social desirability; self deception; impression management; selection interview

Grantová podpora: Zpracování publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2014 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR

Úvod

V zahraničí je již po léta rozšířen výzkum sociální desirability v rámci narušení validity testových metod či hodnocení klientů v praxi. Bylo vyvinuto několik kvalitních dotazníků k jejímu testování. Mezi nejužívanější bezesporu patří dotazník *BIDR* (*The Balanced Inventory of Desirable Responding*) vyvinutý D. L. Paulhusem. Převážná část zahraničních výzkumů je však prováděna v laboratorních podmínkách a na vzorku studentů. Využití *BIDR* se však nabízí širší, k tomu je ovšem potřeba studií potvrzujících jeho funkčnost i v odlišných podmínkách před jeho uvedením do praxe. Problematickou oblastí co do výskytu sociální desirability je bezesporu situace výběrových řízení, kde je rovněž příčinou zkreslení výsledků. Narušuje tak objektivitu výběrového pohovoru, která je mnohdy i tak dosti vratká, jak ukazují výzkumy. V České republice se jedná o téma nové, které bylo dle našich informací dosud zkoumáno pouze ve třech studiích (Figurová, 2007; Preiss & Mačudová, 2013; Francová, 2014). Rozhodli jsme se tak šestou verzí metody *BIDR* využít na české populaci v situaci výběrového řízení. Výsledky uchazečů porovnááme s anonymním vzorkem respondentů mimo situaci výběrového řízení a rovněž s hodnocením personalistek na základě polostrukturovaného výběrového pohovoru.

Teoretické zakotvení výzkumu

Typy výběrových pohovorů a jejich validita

Výběrový pohovor je jednou z nejčastěji používaných metod výběru pracovníků. Jeho účelem je získat a posoudit takové informace o uchazeči, které umožní validně předpovědět jeho budoucí profesní výkon na dané pracovní pozici a zároveň jej porovnat s dispozicemi jiných uchazečů (Armstrong, 2001).

Armstrong (2001) upřednostňuje strukturované pohovory. Tento typ má dvě základní pravidla, a to vytvoření sady otázek, které umožní získat relevantní informace pro výběrové rozhodnutí a také poskytnutí všem kandidátům příležitosti odpovědět na totožnou sadu otázek. Tímto získáme podobný profil každého, který můžeme následně vzájemně porovnat (Foot, & Hook, 2002). Z výzkumů vychází strukturované pohovory co do jejich validity a reliability signifikantně lépe než nestrukturované pohovory. Výzkum Salgada (1999; in Raisová, 2012) ukazuje, že strukturované interview je více než dvakrát efektivnější než nestrukturované interview v predikci výkonu kandidáta na jeho pozici.

U semi-strukturovaných pohovorů využíváme možnosti zapojení otázek, které jsou pro všechny uchazeče stejné a odpovědi je možno mezi sebou dle potřeb porovnávat. Dále lze doplnit o otázky individuální vycházející z odlišností v CV či nesrovnalostech u jednotlivce, které je potřeba zdůvodnit. Rovněž je možno zapojit otázky situační, které vycházejí z aktuálních odpovědí uchazeče a plynulé návaznosti tazatele v pohovoru (Hroník, 2007). V tomto typu je tak zachována možnost komparace nikoli však na úkol spontaneity a přirozenosti v pohovoru.

Třetí možností je zcela volně plynoucí, nestrukturovaný pohovor, během něhož se pokládají náhodné otázky. Pokud jsou však při výběrovém řízení pokládány u jednotlivých pohovorů různé otázky, následkem je rozdílné zacházení a rozdílné odpovědi, které je nemožné porovnávat (Oliphant, Hansen, & Oliphant, 2008). Na druhou stranu autoři (Blackman, 2002) dochází k tomu, že nestrukturované pohovory umožňují respondentům bohatší a větší kvalitu odpovědí a neverbálního chování, důsledkem však je zvýšená obtížnost hodnocení a porovnání uchazečů.

Shrňme tedy validitu jednotlivých typů dle studie Pilbeama a Corbidge (2006; in Ekuma, 2012), kteří zjistili, že korelace mezi metodou výběru a následným výkonem zaměstnanců je v případě assessment centra (AC) $r = 0,7$; $r = 0,6$ při strukturovaném pohovoru a testu schopností a $r = 0,3$ při využití nestrukturovaného pohovoru. Studií k prediktivní hodnotě pohovorů existuje celá řada a mezi jejich výsledky lze nacházet odchylky. Zmíňme tedy ještě alespoň výzkum Salgada a Moscose (1995; in Moscoso, & Salgado, 2001), kteří dospěli k průměrnému koeficientu spolehlivosti u behaviorálního pohovoru (typ strukturovaného interview založen na dotazování minulých zkušeností a jejich přesný popis uchazečem) k hodnotě 0,75, přičemž v individuálních pohovorech se rozmezí pohybovalo mezi 0,37 až 0,66. D'Antonio (2012) však upozorňuje, že je v těchto výzkumech přeceňován stupeň struktury rozhovoru oproti osobě, která jej vede. „Nejdůležitější je studovat validitu tazatele, nikoli validitu interview.“ (Morris, Kwaske, & Daisley, 2011, 324; in d'Antonio, 2012).

Koncepty sociální desirability

Sociální desirabilita se začala vyvíjet zejména díky problematice validity ve výzkumných dotaznících (Nederhof, 1985), což komplikovalo a stále komplikuje výzkumné záměry i posuzování v praxi. Sociální desirabilita bývá plně překládána jako sociální žádoucnost, více se však vžil původní termín. Ellingson, Smith, a Sackett (2001) vnímají sociální desirabilitu jako tendenci podlehnout tlaku společnosti a upřednostňovat tak odpovědi, které jsou jí očekávány, namísto poskytnutí upřímného sebepopisu. Paulhus (2002) sociální desirabilitu jednoduše popisuje jako tendenci podávat pozitivní sebepopis.

Figurová (2007) shrnuje dosavadní poznatky o sociální desirabilitě do několika bodů, které jsou pro tento jev typické:

- Modifikace jednání v situaci, která je respondentem posouzena jako testová, hodnotící.
- Stylizace je uzpůsobena dle vlastní představy ideálního chování a působení na druhé v dané situaci.
- Pozorujeme tak tendence zvýraznění pozitivních charakteristik a případné zastírání nežádoucích skutečností.
- Výsledkem je prezentování se sociálně žádoucím způsobem, vytváření dobrého dojmu.

Mnoho autorů (Wiggins, 1959; Damarin, & Messick, 1965; Paulhus, 2002) se shoduje, že existují dvě rozdílné formy sociálně desirabilních odpovědí. Jejich pojmenování se však liší. Wiggins (1964) označoval tyto faktory jako Alfa a Gama. Alfa faktor je obecně přisouzený faktor z K-škály z MMPI. Gama faktor pak odpovídá L-škále z MMPI-2 (Paulhus, & Reid, 1991; Wiggins, 1964). Byl to však až Damarin a Messick, kteří jako první tvrdili, že Alfa faktor je nevědomá tendence ke zkreslování při sebehodnocení, jimi označován jako „Autistic bias“. A Gama faktor je vědomé falšování, které pojmenovali jako „Propagandistic bias“ (Paulhus, 1984; Paulhus, 2002). Kvalitně propracovaný návrh přináší Sackeim a Gur (1978; in Paulhus, 2002). Tito autoři vycházeli z psychodynamické teorie, tedy z pudu agresivity a sexuality. Tyto pudy jsou v určité míře vlastní všem lidem, stejně často však bývají popírány. Vytvořili tak vlastní dotazník SDQ (Self-deception questionnaire) měřící klamání sebe sama a ODQ (Other-deception questionnaire) zabývající se tendencí ke klamání ostatních. Stěžejním autorem je Paulhus a jeho dotazník BIDR (Balanced Inventory of Desirable Responding), který na základě své teorie vytvořil (Paulhus, 1984). V českém jazyce je překládán jako Dotazník žádoucího stylu odpovídání (Preiss, & Mačudová, 2013). Paulhus zachoval základní dvojí dělení i charakteristiky jim připisované. Rovněž zachoval termín „self-deception“ (sebeklamání, SDE), ovšem termín „other-deception“ (klamání ostatních) nahradil termínem „impression management“ (vytváření dobrého dojmu, IM). Přidal i třetí typ, a to self-deceptive denial (SDD), který zachycuje snahu o popření svých slabých stránek (Paulhus, 2002). Paulhus svůj koncept dále rozpracovával, dosud se však vžil spíše výše zmíněný model.

Vztah k pětifaktorovému modelu osobnosti

Cílem výběrového pohovoru je nejen posoudit pracovní zkušenosti uchazeče, ale také jeho osobnost. Pokud by personalisté věděli, jaké prvky osobnosti se k sociální desirabilitě váží, mohli by být vůči ní vnímavější. Či naopak, pokud by zjistili zvýšenou míru SD, byli by více připraveni na osobnostní charakteristiky, které mohou od uchazečů případně očekávat.

Škála IM je založena na předpokladu, že se respondenti snaží odhadnout, jaká reakce je od nich očekávaná, která by mohla mít pozitivní dopad na posluchače a tuto vybírají. IM se pak může projevat přeháněním vlastních pozitivních vlastností, předstíráním či lhaním. Z hlediska ovlivnění dotazníkových skóre je považována ve srovnání se škálou sebeklamání za závažnější (Paulhus, 1984; Paulhus, 2002). Li a Bagger (2006) provedli meta-analýzu 236 studií využívajících BIDR a Neo Big Five. Střední míra korelace byla shledána mezi IM a emoční stabilitou, a to 0,35. Se svědomitostí a přívětivostí pak byla vypočtena shodná korelace v míře 0,42. Lönnqvist et al. (2007) však dodávají, že tyto korelace jsou platné v kontextu výběrového řízení, mimo něj však mizí.

SDE představuje upřímný styl odpovídání, který může být narušen nevědomou tendencí vylepšovat svůj sebeobraz. Záměrem respondenta tedy je podat upřímný sebepopis, nicméně je nevědomě pozitivně zkreslen. V porovnání s IM je více stabilní v čase i prostředí (Honkaniemi, Tolvanen, & Feldt, 2011). Již zmiňovaný Li a Bagger (2006) deklarují, že mezi SDE a extroverzí se vyskytuje korelace 0,31, vzhledem ke svědomitosti ještě roste na hladinu 0,42. Nejvyšší korelace má SDE s emoční stabilitou, a to 0,54. K obdobným výsledkům dochází řada dalších autorů (Stöber, Dette, & Musch, 2002; Lönnqvist et al., 2007).

Vztah SD k dalším proměnným

Vztah věku a sociální desirability byl již zkoumán a zdá se patrné zvyšování tendence k sociální desirabilitě souběžně s rostoucím věkem (Stöber, 2001, Preiss, & Mačudová, 2013). Vigil-Colet et al. (2013) dokládají, že k prvnímu prudšímu vzestupu dochází po 13. roce a pokračuje do 30 let, druhou etapu navyšování autoři zaznamenali zejména po věku 50 let. Jednou z příčin vzrůstu sociální desirability s věkem pak může být větší orientace v sociálních normách, v tom co je společensky žádoucí. Druhou možnou příčinou je negativní vnímání společnosti lidí vyššího věku, starší lidé se pak zřejmě snaží svou image vylepšit, aby prokázali opak.

Rozdíly mezi pohlavími byly nízké, i přesto lze pozorovat určité tendence. Muži skórují na škále IM níže, zatímco na škále SDE skórují výše než ženy. Dalo by se tedy říci, že muži mají vyšší potřebu zachovat svou ideální tvář zejména před sebou samým, zatímco pro ženy je důležitější působení vně (Paulhus, 1984).

Paulhusem bylo původně předpokládáno, že míra anonymity má na míru sociální desirability vliv. Současné studie však dokládají opak (Risko, Quilty, & Oakman 2006). Při manipulaci s anonymitou je možnost předložení dotazníku k anonymnímu vyplnění a odevzdání bez další spolupráce nebo vyplnění dotazníku včetně jména a kontaktu s odůvodněním, že se jedná o vstupní podmínku do další části experimentu. Míra sociální desirability dle očekávání vzrostla a některými autory je tento jev vysvětlován jako důsledek snížené anonymity druhé skupiny. Vzhledem k předchozím výsledkům však lze říci, že anonymita nemá na míru sociální desirability zřejmě zásadní vliv v porovnání s motivací respondentů k podání dobrých odpovědí, která je naopak faktorem zvyšujícím míru sociálně žádoucích odpovědí.

Sociální desirabilita ve výběrovém řízení

Ve výběrovém řízení je motivace uchazečů k získání místa obvykle vysoká a možnost ověření jejich výpovědí naopak nízká. Kombinací těchto faktorů vznikají poměrně ideální podmínky pro výskyt sociální desirability. Ta pak zákonitě narušuje validitu výběrového řízení. Vysoké skóre v sociální desirabilitě zapříčiňuje zkreslení a osobnostní charakteristiky, které vysoce korelují se škálou sociální desirability, jsou tímto ovlivněny (Paulhus 2002). Rosse et al. (1998) zjistili, že uchazeči o práci skórují signifikantně výše na pozitivně vnímaných charakteristikách osobnosti (extroverze, svědomitost, přívětivost) a naopak níže v negativních aspektech (neuroticismus) v porovnání s respondenty, kteří již jsou zaměstnaní. Měla by být věnována zvýšená pozornost při interpretaci výsledků, pokud je zároveň zvýšen skóre ve škálách sociální desirability (Pauls, & Stemmler, 2003). Ke zvýšeným výsledkům však není potřeba přistupovat výhradně negativně. „Vysoké skóre lze zřejmě interpretovat i jako vysokou míru motivace, chuť se předvést, výkonovou orientaci, tedy ne nutně jako zdroj obtíží.“ (Preiss, & Mačudová, 2013, 62).

V rámci České republiky Francová (2014) porovnávala výsledky sociální desirability od uchazečů o pozici soudce s kontrolní anonymní skupinou. Výsledky tak dokládají statisticky významný rozdíl. Uchazeči ve výběrovém řízení mají vyšší míru sociální desirability. Ve škále sebeklamání (SDE) dosáhla kontrolní skupina 82 bodů a ve škále vytváření dobrého dojmu (IM) 71 bodů. Experimentální skupina pak 98 v SDE a 96 bodů v IM.

Redukce SD

Při zjištěné zvýšené míře sociální desirability, lze zaujmout tři postoje:

- Zamítnout data získaná od daného probanda,
- opravit data zkreslená sociální desirabilitou,
- pouze si být vědom vlivu zkreslení dat sociální desirabilitou (Nederhof, 1985).

Tyto body se nám zdají výstižné, nicméně pro praxi mohou přinášet obtíže. Při zamítnutí dat, ztratíme o uchazeči veškeré informace, což v praxi vzhledem k časovým možnostem obvykle není reálné východisko. Oprava dat zkreslených sociální desirabilitou je ideálním řešením, ovšem neřeší otázku, jak nezkreslená data získat. V závěru je tedy možná nejvhodnější bod pouhé uvědomění si přítomnosti sociální desirability a kritický pohled na data. Jak tvrdí Piedmont et al. (2000) nic nenahradí kvalitní úsudek odborníka, který je schopen vybudovat vztah s klientem a dokáže kriticky srovnávat data z více zdrojů při cestě za stanovováním výsledků.

Cíle výzkumu

Sociální desirabilita je téma v zahraničí diskutované, v České republice je pak zcela nové. Výběrové řízení, zvláště pak výběrový pohovor, je místem, kde lze zvýšený výskyt tohoto jevu právoplatně očekávat, zároveň však ve svém důsledku narušuje kvalitu predikce při výběru uchazečů. Výzkumným cílem je tedy popsání a analýza aspektů sociální desirability v situaci výběrového pohovoru a mimo něj na souboru dospělé nestudentské populace v České republice. Následně porovnání výsledků z dotazníku BIDR se zahraničními studiemi. Cílem je rovněž porovnat shodu či rozdílnost výsledků uchazečů ve výběrovém řízení v dotazníku BIDR a jejich hodnocením personalistkami.

Popis základního a výběrového souboru

Populací jsou v našem případě uchazeči o práci v Moravskoslezském kraji ucházející se o pozice specialistů a manažerů. Tedy lidé s minimálně středoškolským vzděláním s maturitou. Výzkumný soubor pro tuto diplomovou práci se pak skládá ze tří skupin:

1. Uchazeči u výběrového pohovoru

Data byla sbírána od října roku 2013 a sběr byl uzavřen na konci prosince roku 2014. Vzhledem k nepravdivostem obdržených zakázek, dalších pracovních aktivit firmy nad výběrové pohovory a omezený časový prostor, bylo dosaženo celkového počtu respondentů $N=73$. Do výzkumu byli zahrnuti všichni uchazeči, kteří měli zájem a časový prostor. V tomto souboru byla nulová mortalita dat. Průměrný věk byl 36,644; věkový rozptyl byl od 23 do 58 let. Mužů se zapojilo celkem 47 a žen 26. Bylo využito sběru dat přes instituci v kombinaci s příležitostným výběrem.

2. Kontrolní soubor anonymních respondentů mimo situaci výběrového řízení

$N = 236$ respondentů. Z výzkumu muselo být vyřazeno 5 respondentů z důvodu nerespektování zadaných parametrů pro možnost účastnit se výzkumu. Konečný počet je $N=231$, z toho 67 mužů a 164 žen. Průměrný věk byl 33,667. Rozptyl se pohyboval od 23 do 57 let. Výběr respondentů probíhal metodou příležitostného výběru v kombinaci se samovýběrem. Vzhledem k faktu, že všichni respondenti byli požádáni o přeposlání dotazníku dalším osobám splňujícím podmínky výzkumu lze hovořit také o metodě sběru formou sněhové koule. Data byla sbírána od listopadu roku 2014 do začátku ledna roku 2015 přes sociální síť. Výzkumu se mohli zúčastnit všichni ve věkovém rozmezí od 23 do 58 let s minimálně dokončeným středoškolským vzděláním s maturitou a s již navázaným zaměstnaneckým poměrem. Tato kritéria byla stanovena podle dat získaných z personální agentury, aby co nejvíce kontrolní soubor korespondoval se zkoumanou populací.

3. Personalistky

Byly do výzkumu zahrnuty pomocí záměrného výběru přes instituci. Výzkumu se účastnily všechny personalistky zde pracující včetně manažerky, jejíž součástí práce je taktéž výběr zaměstnanců. Všechny personalistky měly minimálně dva roky praxe s výběrem zaměstnanců.

Metodologie

Pro tento výzkum jsme zvolili kvantitativní typ výzkumu. Práce je diferenční studií, neboť dochází ke komparaci dat uchazečů v situaci výběrového řízení a kontrolního vzorku, tedy anonymními respondenty mimo situaci výběrového řízení. Rovněž dochází k porovnání dat uchazečů s jejich hodnocením personalistkami, můžeme tedy nalézat prvky korelační studie. Z části se jedná také o explorační studii, neboť na našem území zcela stejná studie, dle našich informací, provedena dosud nebyla.

Metody získávání dat

Do výzkumu jsme zvolili sebeposuzující dotazník žádoucího stylu odpovídání BIDR (The Balanced Inventory of Desirable Responding), který je nejpoužívanějším nástrojem pro měření vytváření sociálně žádoucího dojmů. Šestá verze využitá v této studii byla vytvořena v roce 1988 D. L. Paulhusem. Obsahuje 40 položek, přičemž prvních dvacet měří klamání sebe sama (self-deception enhancement = SDE). Druhých dvacet položek (21-40) měří vytváření dobrého dojmů (impression management = IM) (Paulhus, 1984). Po konzultaci s personalistkami jsme se rozhodli dvě položky vypustit z důvodu nevhodnosti obsahu vzhledem k situaci výběrového řízení. Pro škálu SDE byla vyřazena položka č. 18 („Někdy pochybuji o svých mileneckých schopnostech). Ve škále IM pak muselo dojít k vyloučení položky č. 34 („Nikdy nečtu pornografické knihy nebo časopisy“). Pro vyhodnocení je využito Likertovy škály od 1 do 7, kdy číslo 1 představuje „vůbec nesouhlasím“ a číslo 7 „naprosto souhlasím“. Metodu BIDR je možno skórovat kontinuálně, kde jsou započítány všechny skóry, kterými respondent odpověděl, k čemuž se přiklání mnoho současných studií. Druhou možností je do výsledného skóru zahrnout pouze extrémní odpovědi v hodnotě 6 nebo 7, což by mělo vést k zachycení pouze respondentů

podávajících extrémně sociálně žádoucí odpovědi, což tvůrce této metody doporučoval (Paulhus, 2002).

Jak již bylo zmíněno, metoda je v České republice využívána nově. V roce 2007 byla přeložena Figurovou jako jedna z možností k měření sociální desirability. Až v průběhu roku 2013 byl uveřejněn článek (Preiss, & Mačudová, 2013) s novým překladem do českého jazyka, kde byly ověřeny psychometrické vlastnosti dotazníku na české populaci ve věku od 20 - 84 let (N=150) za využití kontinuálního skórování. Cronbachova alfa dosáhla pro škálu sebeklamání hodnoty 0,70 a pro škálu vytváření dobrého 0,80. Autoři uzavírají, že dotazník má dostatečné psychometrické parametry pro využití ve výzkumu i v klinické praxi. Náš výzkum už byl bohužel započat ve chvíli, kdy nám byla představena tato data. Do své práce jsme tak využili původní překlad Figurové (2007), který po úpravě otestovali Pechová a Dostál (2015) na vysokoškolské studentské populaci (N=322). Pro kontinuální skórování došla k hodnotám Cronbachova alfa 0,683 pro SDE a 0,778 pro IM. Při výpočtech pro dichotomické skórování došla k hodnotám 0,687 pro SDE a 0,742 pro IM. V obou případech tak lze považovat Cronbachova alfa za uspokojivé.

Dotazník pro personalistky

Pro porovnání míry sociální desirability, která byla naměřena u uchazečů ve výběrovém řízení s hodnocením personalistek, byl vytvořen vzhledem k časovým možnostem krátký dotazník, kde personalistky měly zatrhnout své jméno a vepsat číslo uchazeče. Všechny následující položky byly hodnoceny na sedmibodové Likertově škále.

První polovina otázek vycházela z charakteristik osobnosti vážících se na dotazník BIDR. Subškála Impression managementu je v literatuře spojována s přeháněním vlastních pozitivních vlastností, snahou o vylepšení vlastního obrazu vnímaného druhými (Paulhus, 1988; Paulhus, 2002). Tyto vlastnosti lze shrnout do jednotného označení, a to jako snahu o pozitivní sebezpůsobení. Subškála sebeklamání pak zachycuje chování respondenta, který se snaží odpovídat upřímně, nicméně jeho sebepopis je pozitivně zkreslen. Jsou přesvědčeni o vlastních schopnostech, byť jsou nereálné (Paulhus, 1988; Preiss, & Mačudová, 2013). Z těchto faktů vyplývá, že sebereflexe je snížena. Níže uvádíme, přesnou formulaci otázek:

1. *Snaha o pozitivní sebezpůsobení uchazeče byla...* (1) velmi nízká/ (7) velmi vysoká
2. *Míra sebereflexe uchazeče byla...* (1) velmi nízká / (7) velmi vysoká

Druhá skupina položek byla vystavěna na základě výzkumů BIDR s NEO, kde byly opakovaně potvrzeny korelace mezi IM a svědomitostí a přívětivostí. S personalistkami jsme se domluvili na cílovém zaměření na přívětivost. Ta byla nadefinována podle již zmiňovaného dotazníku NEO-PI-R. Přívětivost je zde rozuměno chování, které je zejména altruistické, tedy chápající, projevující přízeň, laskavé a vlídné. Další adjektiva vážící se k popisu přívětivosti jsou: zdvořilý, tolerantní, neagresivní, smířlivý, vstřícný, taktní, přizpůsobivý a další (Hřebíčková, 2004). Přesná formulace položky zněla:

3. *Míra uchazečovy přívětivosti byla...* (1) velmi nízká / (7) velmi vysoká

Do druhé skupiny rovněž zapadá jedna otázka vztahující se k SDE. Dle literatury se SDE pojí vysoce se svědomitostí a nejvíce pak negativně s neuroticismem (Li a Bagger, 2006). Z tohoto důvodu jsme pro poslední položku zvolili právě dotaz na míru této vlastnosti osobnosti. Neuroticismus je v NEO-PI-R vázán s charakteristikami jako nervozita, rozpaky, úzkostnost, nízká sebeúcta, prožívání napětí, podrážděnost. Tito lidé jsou popisováni jako emocionálně nestabilní, jejich psychická vyrovnanost je snadno narušitelná, jsou častěji plni obav a snadněji přivedeni do rozpaků (Hřebíčková, 2004).

4. *Míra neuroticismu uchazeče byla...* (1) velmi nízká / (7) velmi vysoká

Výsledky

Vzhledem k prvnímu využití překladu Figurové (2007) na dospělé české populaci jsme se rozhodli ověřit psychometrické vlastnosti za pomoci Cronbachova alfa. Výsledky (Tab. 1) ukazují uspokojivou vnitřní konzistenci obou škál, přičemž vhodnější se zdá být za využití dichotomického skórování (0,69 pro SDE a 0,71 pro IM v kontrolní skupině) než

kontinuálního skórování (0,66 pro SDE a 0,69 pro IM v kontrolní skupině).

Tab. 1: Test reliability

Typ skórování	Subškála	Skupina	Cronbachova alfa	Počet položek	Průměr	Rozptyl	Směrodatná odchylka
Kontinuální skórování	SDE	Exp.	0,43	19	78,31	93,33	9,66
		Kon.	0,66	19	80,58	155,56	12,47
	IM	Exp.	0,27	19	79,63	105,63	10,28
		Kon.	0,69	19	70,21	233,42	15,28
Dichotomické skórování	SDE	Exp.	0,51	19	5,89	6,62	2,57
		Kon.	0,69	19	6,13	10,98	3,31
	IM	Exp.	0,46	19	7,58	6,80	2,61
		Kon.	0,71	19	5,21	10,55	3,25

Při zjišťování rozdílů v míře IM a SDE mezi kontrolní a experimentální skupinou (Tab. 2) docházíme ke statisticky významnému rozdílu v míře IM ($t_{149}=-6,34$; $p<0,001$). Navíc si lze všimnout statisticky významné hodnoty Cohena d ($d=0,76$). V míře SDE naopak nebyl shledán významný rozdíl ($t_{150}=0,70$; $p=0,49$). Tyto výsledky jsou v souladu s dosavadní literaturou.

Tab. 2: Statistické porovnání rozdílů hodnot kontrolní a experimentální skupiny

Škála	Průměr		Sm. odch.		Leveneův test		T-test			d
	kont.	exp.	kont.	exp.	F	p	t	df	p	
BIDR_SDE	6,13	5,87	3,31	2,63	4,74	< 0,05	0,70	150	0,49	0,08
BIDR_IM	5,21	7,58	3,25	2,61	5,07	< 0,05	-6,34	149	< 0,001	-0,76

Pro zjištění vlivu věku a pohlaví jsme využili ANCOVU (Tab. 3), abychom eliminovali vliv dalších proměnných. Dle našich výsledků muži dosahují statisticky významně vyššího skóre než ženy ve škále SDE ($F_{1}=14,981$; $p<0,001$) při průměrech pro muže 6,780 a pro ženy 5,286.

Tab. 3: Ancova pro SDE

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	159,623a	3	53,208	5,565	,001	,053
Intercept	573,954	1	573,954	60,026	,000	,167
Pohlaví	143,244	1	143,244	14,981	,000	,048
Exp. skupina	36,641	1	36,641	3,832	,051	,013
Věk	16,637	1	16,637	1,740	,188	,006

Signifikantně vyšší skóre u žen v IM však nebylo potvrzeno ($F_{1}=1,301$; $p=0,255$). Prokázal se ovšem vztah mezi věkem a mírou skóre v IM ($F_{1}=4,933$; $p<0,05$), přičemž s rostoucím věkem klesá míra IM (koeficient $\beta=-0,122$).

V poslední části jsme se zaměřili na porovnání hodnocení personalistik a míry IM či SDE (Tab. 4). Byla potvrzena homogenita dat, a tak jsme využili Pearsonova korelačního koeficientu. Z předpokládaných korelací se nepotvrdil žádný významný vztah. Nicméně nad rámec našich hypotéz byla zjištěna korelace mezi mírou SDE a mírou pozitivní sebe-prezentace uchazečů hodnocenou personalistkami ($r=-0,331$; $p<0,01$).

Tab. 4: Pearsonův korelační koeficient – hodnocení personalistek a výsledky uchazečů v BIDR

	Pearsonův korelační koeficient					
	BIDR_SDE	BIDR_IM	Pozitivní sebe- prezentace	Přívětivost	Sebereflexe	Neuroticis- mus
BIDR_SDE	1	,319	-,331**	-,029	-,014	-,140
BIDR_IM	,319	1	-,092	,047	-,074	,001
Pozitivní sebe- prezentace	-,331	-,092	1	-,018	-,221	-,157
Přívětivost	-,029	,047	-,018	1	,621	-,083
Sebereflexe	-,014	-,074	-,221	,621	1	,153
Neuroticismus	-,140	,001	-,157	-,083	,153	1

Závěry

Z uvedených výsledků vyplývá, že míra IM je u uchazečů ve výběrovém řízení vyšší než u kontrolního souboru a v míře SDE naopak není zásadní rozdíl, což je v souladu s předchozími výzkumy. Muži mají vyšší míru IM a zároveň byl u IM zaznamenán rozdíl v míře v závislosti na věku. Zde se výsledky našich dat rozcházejí s předchozími zahraničními výzkumy. Z předpokládaných korelací mezi hodnocením personalistek a mírou v SDE a IM nebyl potvrzen žádný vztah. Byla však objevena negativní korelace mezi SDE a mírou pozitivní sebeprezentace.

Diskuze

Mnoho výzkumů z oblasti sociální desirability je prováděno na výzkumném souboru studentů, pokud ovšem chceme nově vyvíjené metody zavádět do praxe výběrových řízení, je nutné je testovat na adekvátní populaci tomuto záměru. Tohoto jsme se snažili v našem výzkumu dosáhnout, experimentální skupina byla tvořena reálnými uchazeči o zaměstnání. Stejně tak kontrolní skupina byla složena z dospělé pracující populace. Na druhou stranu je nutno kriticky přiznat, že při posouzení velikosti populace (uchazeči u výběrového řízení od 23-58 let) byla velikost našeho výběrového souboru nízká.

V souladu s literaturou byla potvrzena zvýšená míra IM u uchazečů v porovnání s kontrolní skupinou a relativně konstantní míra SDE napříč těmito skupinami. SDE tedy lze chápat jako stabilnější složku osobnosti, v porovnání s IM, který závisí na testových podmínkách, zejména tedy na míře motivace k podávání sociálně žádoucích odpovědí. Míru tendence ke klamání lze rovněž usuzovat z výsledků Cronbachova alfa, která je u skupiny uchazečů výrazně nižší než u kontrolního souboru. Zároveň byla potvrzena korelace mezi IM a věkem. V naší studii, na rozdíl od předchozích, se ovšem ukazuje, že s věkem míra sociální desirability mírně klesá. V jednom z výzkumů (Vigil-Colet, Morales-Vives, & Lorenzo-Seva, 2013) byla prokázána stagnace sociální desirability mezi 30 a 50 rokem, což většinou odpovídá věku našich respondentů. Může se jednat o věkové rozpětí, kdy už respondenti dostatečně znají sociální normy, ale s narůstajícím věkem a prožitými zkušenostmi nemají potřebu vylepšovat své odpovědi žádoucím směrem.

Rovněž byl potvrzen zvýšený skóre v SDE u mužů v porovnání se ženami. Lze tedy usuzovat, že muži mají vyšší potřebu chránit své sebepojetí před sebou samým. U žen byla dle literatury (Paulhus, 1984) předpokládána zvýšená míra IM, tento předpoklad se však v naší studii nepotvrdil. Nehledě na limity studie, které mohly sehrát roli, se domníváme, že jednu možnou příčinu lze nacházet v rozdílném sociokulturním prostředí. Výzkumy zde citované jsou zejména z USA, kde je běžné prezentovat se jako úspěšná a spokojená žena. V našich podmínkách zřejmě vlivem historie může převládat spíše pokornější sebeprezentace žen.

Z předpokládaných korelací mezi hodnocením personalistek a výškou skóre v jednotlivých subtestech BIDR u uchazečů nebyl prokázán signifikantní vztah. Důvod můžeme shledávat v nízkém počtu probandů hodnocených každou z personalistek, jejich zvýšeným skóre v míře impression managementu a tedy jejich náročnějšímu hodnocení. Vliv mohlo mít

rovněž nedostatečné pochopení či obtížné hodnocení komplexních jevů jako je sebereflexe či přívětivost personalistkami. Kvalita hodnocení personalistek vzhledem k časovým možnostem personální agentury nemohla být provedena např. pomocí porovnání hodnocení dvou personalistek na jednoho uchazeče, což může být také limitem a příčinou.

Implementace výsledků studie do praxe by měla být vzhledem k zmíněným limitům opatrná. Přesto však studie naznačuje, že by personalistky měly bezpochyby věnovat zvýšenou pozornost při výpovědích uchazečů u výběrového pohovoru, neboť jejich tendence ke klamání je vyšší. Zvýšené skóre však nelze vnímat výhradně negativně. U mnohých pozic může být vnímána pozitivně, zejména pak u obchodních a manažerských, kde je důležité vytvářet pozitivní dojem na klienta či akcionáře a podřízeného. Někteří autoři (Block, 1965; in Francová, 2014) se navíc přiklánějí spíše k teorii sociální desirability jako osobnostnímu rysu, který může dokládat jejich oceňovanou část osobnosti. Neboť docházelo ke korelacím mezi mírou sociální desirability a hodnocením blízkých osob těmito respondenty.

Závěrem ještě slovo k etické stránce výzkumu. Z důvodu případných zkreslení zkoumaných proměnných nebylo možné sdělit přesný záměr výzkumu. V tomto ohledu byla informovanost pouze částečná, a to „vybrané osobnosti charakteristiky u výběrového pohovoru“. Další potřebné informace (účel studie, dobrovolnost, přibližná délka participace, anonymita, kontakt na výzkumníky,...) byly plně dodrženy. Po vyplnění dotazníku byl respondentům poskytnut prostor pro zodpovězení všech případných dotazů včetně možnosti obdržení souhrnných výsledků. Pracovníci v personální agentuře byli o všem od počátku plně informováni.

Literatura

- Armstrong, M. (2001). *A Handbook of Human Resource of Management Practise*. London: Kogan Page.
- Blackman, M. C. (2002). The Employment Interview via the Telephone: Are We Sacrificing Accurate Personality Judgments for Cost Efficiency? *Journal of Research in Personality*, 36, 208 – 223.
- Block, J. (1965). *The Challenge of Response Sets*. New York: Century.
- Damarin, F., & Messick S. (1965). Response styles as personality variables: A theoretical integration of multivariate research. Princeton: Educational Testing Service .
- d'Antonio A. C. (2012). On the Validity of the Selection and Assessment Interview. *The Industrial-Organizational Psychologist*, 50(1), 39-43.
- Ekuma, K. J. (2012). The Importance of Predictive and Face Validity in Employee Selection and Ways of Maximizing Them: An Assessment of Three Selection Methods. *International Journal of Business and Management*, 22 (7), 115-122.
- Ellingson, J. E., Smith, D. B., & Sackett, P. R. (2001). Investigating the Influence of Social Desirability on Personality Factor Structure. *Journal of Applied Psychology*, 86, 122-133.
- Figurová, L. T. (2007). Sociální desirabilita. Nepublikovaná diplomová práce: Brno: Masarykova univerzita.
- Francová, A. (2014). Měření sociální žádoucnosti v podmínkách zkouškové situace. Nepublikovaná diplomová práce: Praha: Karlova univerzita.
- Foot, M., & Hook, C. (2002). *Personalistika*. Praha: Computer Press.
- Honkaniemi, L, Tolvanen, A., & Feldt, T. (2011). Applicant Reactions and Faking in Real-life Personnel Selection. *Scandinavian Journal of Psychology*, 52, 376–381.
- Hroník, F. (2007). *Jak se nespálit podruhé: strategie a praxe výběrového řízení*. Brno: MotivPress.
- Hřebíčková, M. (2004). *NEO osobnostní inventář*. Praha: Testcentrum HOGREFE.
- Li, A., & Bagger, J. (2006). Using the BIDR to Distinguish the Effects of Impression Management and Self-Deception on the Criterion Validity of Personality Measures: A Meta-Analysis. *International Journal of Selection and Assessment*, 14 (2), 131 -141.
- Lönnqvist, J. E., et al. (2007). Substance and Style in Socially Desirable Responding. *Journal of Personality*, 75, 291 – 322.
- Morris, S. B., Kwaske, I. H., & Daisley, R. R. (2011). The Validity of Individual Psychological Assessment. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 4(3), 322–326.
- Moscato, S., & Salgado, J. F. (2001). Psychometric Properties at Structured Behavioral Interview to Hire Private Security Personnel. *Journal of Business and Psychology*, 16 (1), 51-59.

- Nederhof, A. J. (1985). Methods of Coping with Social Desirability Bias: a review. *European Journal of Social Psychology*, 15, 263 – 280.
- Paulhus, D. L. (1984). Two-Component Models of Socially Desirable Responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (3), 598-609.
- Paulhus, D. L. (2002). Socially Desirable Responding: The Evolution of a Construct. In Braun, H. I., Jackson, D. N., Wiley, D. E. (Eds), *The Role of Constructs in Psychological and Educational Measurement* (49 – 69). Mahwah NJ: Erlbaum.
- Paulhus, D. L., & Reid, D. B. (1991). Enhancement and Denial in Socially Desirable Responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60 (2), 307 – 317.
- Pauls, C. A. & Stemmler, G. (2003). Substance and Bias in Social Desirability Responding. *Personality and Individual Differences*, 35, 263 – 275.
- Pechová, O., & Dostál, D. (2015). *Narcismus jako rys osobnosti*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého (In press).
- Piedmont, R. L., et al. (2000). On the Invalidity of Validity Scales: Evidence from Self-reports and Observer Ratings in Volunteer Samples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 582–593.
- Pilbeam, S., & Corbridge, M. (2006). *People Resourcing: Contemporary HRM in Practice*. Essex –England: Printice Hall.
- Preiss, M., & Mačudová, G. (2013). Dotazník žádoucího stylu odpovídání (BIDR-CZ). *Psychiatrie*, 17(2), 59-64.
- Raisová, T. (2012). The Comparison Between the Effectiveness of the Competency Based Interview and the Behavioral Event Interview. *Human Resources Management and Ergonomics*, 6, 52-65.
- Risko, E. F., Quilty, L. C., & Oakman, J. M. (2006). Socially Desirable Responding on the Web: Investigating the Candor Hypothesis. *Journal of Personality Assessment*, 87, 269 – 276.
- Rosse, J. G., et al. (1998). The Impact of Response Distortion on Preemployment Personality Testing and Hiring Decisions. *Journal of Applied Psychology*, 83, 634–644.
- Sackeim, H. A., & Gur, R. C. (1978). Self-deception, Self-confrontation and Consciousness. In G. E. Schwartz, D. Shapiro (Eds.). *Consciousness and self-regulation: Advances in research*. 2, 139 – 197. New York: Plenum.
- Salgado, J. F., & Moscoso, S. (1995). Validez de las entrevistas conductuales estructuradas. [Structured behavioral interview validity]. *Psicología del Trabajo y las Organizaciones*, 11, 9–24.
- Stöber, J. (2001). The Social Desirability Scale-17 (SDS-17) Convergent Validity, Discriminant Validity, and Relationship with Age. *European Journal of Psychological Assessment*, 17, 222-232.
- Stöber, J., Dette D. E., & Musch, J. (2002). Comparing Continuous and Dichotomous Scoring of the Balanced Inventory of Desirable Responding. *Journal of Personality Assessment*, 78 (2), 370 – 389.
- Vigil-Colet, A., Morales-Vives F., & Lorenzo-Seva, U. (2013). How Social Desirability and Acquiescence Affect the Age-personality Relationship. *Psicothema*. 25, 342 – 348.
- Wiggins, S. (1959). Interrelationships among MMPI Measures of Dissimulation under Standard and Social Desirability Instructions. *Journal of Consulting Psychology*, 23, 419 – 427.
- Wiggins, J. S. (1964). Convergences among Stylistic Response Measures from Objective Personality Tests. *Educational and Psychological Measurement*, 24, 551 – 562.

SOCIÁLNÍ KOGNICE U PACIENTŮ SE SCHIOFRENIÍ: VYUŽITÍ TEMATICKO- -APERCEPČNÍHO TESTU

SOCIAL COGNITION IN PATIENTS WITH SCHIZOPHRENIA: THE USE OF THEMATIC APPERCEPTION TEST

Kristýna HOSÁKOVÁ, Martin LEČBYCH

Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Vodární 6, 779 00 Olomouc, ČR,
kristyna.hosakova@upol.cz, martin.lecbych@upol.cz

Abstrakt: Schizofrenie s sebou nese mnohé problémy, mimo jiné v oblasti sociální kognice. Jde o způsob, jakým lidé myslí, vnímají a vyvozují závěry o duševních a citových stavech jiných lidí. K měření sociální kognice jsme použili systém Social Cognition and Object Relations Scale (SCORS), kterým jsme hodnotili příběhy Tematicko-apercepčního testu (TAT). Sociální kognice je hodnocena na škálách 1) komplexnost reprezentací druhých, 2) afektivní kvalita reprezentací, 3) emoční vklad do vztahů, 4) emoční vklad do hodnot a morálních standardů a 5) porozumění sociální kauzalitě. V našem výzkumu byly nejčastěji příběhy TAT krátké a málo obsažné, bez výraznější či s mírně negativní afektivní kvalitou. Mezilidské vztahy v nich bývaly popisovány jako mělké a povrchní nebo nebyly vůbec zmíněny. Obvykle se nevyskytovala morální témata. Události byly popisovány jako že se „prostě dějí“, bez zřejmého porozumění proč. Úroveň sociální kognice statisticky signifikantně souvisí s délkou vzdělání a přítomností a délkou partnerského vztahu.

Abstract: Schizophrenia causes various problems, among others in social cognition – the way how people think, perceive and infer conclusions about mental and emotional states of others. We used the Social Cognition and Object Relations Scale (SCORS) and assessed the data obtained from Thematic Apperception Test (TAT). Social cognition is scored on the following scales: 1) complexity of representation of people, 2) affective quality of representations, 3) emotional investment in relationships, 4) emotional investment in values and moral standards and 5) understanding social causality. The majority of TAT stories were short with little substance, with none or slightly negative affective quality. Interpersonal relationships were described as shallow or were not mentioned at all. No moral concerns were usually mentioned. Social events were described as if they just happened, with little understanding why people behave the way they do. There is a significant connection between the level of social cognition and education, relationship status and length of the relationship.

Klíčová slova: schizofrenie; sociální kognice; projektivní metody; Tematicko-apercepční test; SCORS

Keywords: schizophrenia; social cognition; projective methods; Thematic Apperception Test; SCORS

Úvod

Sociální kognice je téma zkoumané již několik desetiletí. Tento pojem v 60. a 70. letech 20. století zahrnoval zejména zkoumání kognitivních procesů ve vztahu k sociálním objektům, v 80. letech pak konkrétněji kognitivních základů sociální percepce a jednání. Až v roce 1984 definoval Thomas Ostrom (in Hardin & Conley, 2001) sociální kognici jako snahu o porozumění závislosti kognice a sociálního jednání, čímž tento termín posunul z působení výhradně kognitivní psychologie na pomezí se sociální psychologí, kde je dodnes (Ibid.).

Protože jde o dlouho zkoumané téma, existuje velké množství definic sociální kognice. Podle Greena et al. (2008) sociální kognice zahrnuje mentální operace, které jsou součástí sociálních interakcí. Jde o procesy vnímání, interpretace a reakce na závěry a chování ostatních. Dá se říci, že sociální kognice je proces přemýšlení a vytváření si dojmů o tom, jací jsou ostatní lidé, jejich přesvědčení a úmysly. Hogarty a Flesher (1999a) ji definují jako schopnost rozumět, předpovídat a vhodně reagovat na myšlenky, pocity a chování sebe i druhých, přičemž nejlépe ji reprezentuje schopnost zaujímat různé perspektivy a rozumět kontextu. Dle Ziva, Leisera a Levine (2011) jde o způsob, jakým lidé myslí, vnímají a vyvozují

závěry o duševních a citových stavech jiných lidí. Jednoduchou a srozumitelnou, o to však všeobecnější definici nabízejí Kern a Horan (2010), podle kterých je sociální kognice souhrn dovedností, které lidé používají, aby rozuměli lidem a efektivně s nimi komunikovali.

Všeobecně se do pojmu sociální kognice zahrnují procesy jako vytváření sociálních konceptů a mentálních reprezentací a jejich ověřování, usuzování, vyvozování předčasných závěrů, heuristické operace v nejasných situacích, vytváření předpokladů a stereotypů, role paměti v sociálních událostech, vliv emocí na kognitivní procesy aj. (Moskowitz, 2005; Kunda, 1999).

Green et al. (2008) uvádějí, že je tento koncept obzvláště zkoumaný u osob se schizofrenií, a to z několika důvodů. Prvním je ověřit, jakým způsobem sociální kognice a problémy v ní ovlivňují, respektive způsobují klinické symptomy jako paranoia, blud kontrolovanosti nebo negativní symptomatiku. Zadruhé se zdá, že sociální kognice je jedním z hlavních faktorů, které ovlivňují funkční výstup, např. aktivity každodenního života, hledání práce, navazování a udržování mezilidských vztahů aj. Kromě toho se také zkoumá otázka, zda má sociální kognice povahu spíše osobnostního rysu, anebo je odrazem aktuálního stavu a je více proměnlivá. Přes tyto nejasnosti je narušení sociální kognice i neurokognice považováno za endofenotyp schizofrenie (Mehta, Thirthalli, Subbakrishna, Gangadhar, Eack, & Keshevan, 2013).

Aby získal koncept sociální kognice ostřejší hranice, proběhlo pod záštitou National Institute of Mental Health 28. – 29. 3. 2006 setkání odborníků na téma „Social Cognition in Schizophrenia: Basic Definitions, Methods of Assessment, and Research Opportunities“. Na základě konsenzu z tohoto setkání pak bylo stanoveno, že u osob se schizofrenií bude v rámci sociální kognice zkoumáno následujících 5 oblastí:

- Teorie mysli – schopnost rozumět, že ostatní lidé mají různé úmysly, přesvědčení apod.;
- sociální percepcce – schopnost identifikovat sociální role, pravidla a kontext;
- sociální vědomosti – porozumění sociálním rolím, pravidlům, cílům aj.;
- atribuční zkreslení – způsob, čemu obvykle lidé připisují příčiny konkrétních událostí;
- emoční zpracovávání – vnímání a používání emocí.

Autoři si jsou vědomi, že jednotlivé oblasti se do značné míry překrývají. Například oddělení sociální percepcce a sociálních vědomostí je spíše teoretické. U zdravých lidí by také výčet oblastí byl širší, např. byla by zde zahrnuta také sebepercepcce, předsudky a stereotypy, empatie aj. Tyto oblasti však obvykle nejsou u osob se schizofrenií zkoumány, a proto je autoři do svého rozdělení nezahrnují (Green et al., 2008). V roce 2014 byla pak ve studii Social Cognition Psychometric Evaluation (SCOPE) zhodnocena validita těchto domén pro výzkum sociální kognice a byla vyřazena oblast sociálních vědomostí. Zbývající 4 domény zůstaly zachovány (Pinkham et al., 2014).

Měření sociální kognice lze provádět řadou metod. Obvykle jde o materiál ve formě obrázku, příběhu, video či audiozáznamu, kdy úkolem vyšetřovaného je např. rozpoznat prožívané emoce nebo myšlenky v příběhu, proč tomu tak je nebo odhalit mylná přesvědčení. Konkrétně mezi tyto metody patří např. False Belief Stories, False Belief Picture Sequencing, Hinting Task, Reading the Mind in the Eyes Test, The Awareness of Social Inferences Test – Parts 2 and 3, Profile of Non-Verbal Sensitivity, Social Cue Recognition Test, Situational Features Recognition Test, Schema Comprehension Sequencing Test-Revised aj.

Tematicko-apercepční test (TAT), který jsme použili v našem výzkumu, poskytuje velmi komplexní data, která umožňují udělat si dobrou představu o prožívání sociálních vztahů člověka. Z hlediska sociální kognice je k vyhodnocování možné použít systém skórování Social Cognition and Object Relations Scale (SCORS), sestavený původně Westenem a v současnosti stále rozvíjený. Tento nástroj čerpá ze dvou zdrojů, a to z výzkumu sociální kognice a z psychoanalytické teorie objektních vztahů. Výzkum objektních vztahů se soustředí především na vývoj reprezentací sebe a ostatních a afektivní procesy, které v souvislosti s těmito reprezentacemi probíhají, a to zejména v souvislosti s patologií. Předpokládá, že vytváření reprezentací sebe i ostatních má vývojový charakter a se zráním se tyto reprezentace stávají čím dál přesnějšími, komplexnějšími, a integrují v sobě i ambivalentní a protikladné aspekty. Zdravý zralý člověk je také schopen vytvářet a udržovat vztahy založené na vzájemných citech a respektu a rozumět příčinám jednání druhých lidí. Výzkum sociální kognice se oproti tomu věnuje spíše procesu zpracovávání informací, kognitivních a sociálních předpokladů a vlivů pro porozumění sociálním situacím, teoriím vytváření vztahů aj., a to zejména u zdravých lidí. Tento systém skórování je

možné použít u jakýchkoliv narativních dat, např. TAT, vyprávění vzpomínek, snů aj. (Westen, 2002).

Cílem výzkumu bylo zjistit, jaká je úroveň sociální kognice v pojetí SCORS u osob se schizofrenií a její souvislost s vybranými faktory.

Metodika

Výzkumný soubor tvořilo 45 pacientů se schizofrenií. Charakteristiky výzkumného souboru jsou uvedeny v tabulce 1. Sběr dat probíhal u pacientů hospitalizovaných v Psychiatrické nemocnici Opava, Psychiatrické nemocnici Havlíčkův Brod a Psychiatrické nemocnici Jihlava. Z účastníků výzkumu bylo 34 mužů a 11 žen. Nejmladšímu účastníkovi výzkumu bylo 19 let, nejstaršímu 70 let, průměrný věk byl 35 let. Partnera mělo 14 pacientů, se kterým byli průměrně 13 let (medián 5 let) a 5 z nich se svým partnerem bydlelo. Účastníci absolvovali průměrně 12 let vzdělání. Byl zjišťován také poměr atak nemoci a hospitalizací v psychiatrickém zařízení vůči věku jako kritérium závažnosti nemoci. Nejméně závažný poměr byla 1 ataka a 1 hospitalizace u 48leté ženy a 45letého muže, nejzávažnější 26 atak a 26 hospitalizací u 43letého muže. Medián závažnosti byl 0,16, což přibližně odpovídá 3 atakám ve věku 20 let nebo 5 atakám ve věku 31 let.

Tab. 1: Charakteristika výzkumného souboru

Pohlaví	34 ♂	11 ♀
Věk	19 – 70 let	$\mu = 35$ let
Partnerský stav	31 bez vztahu	14 ve vztahu
Délka vztahu	2 měsíce – 36 let	$\mu = 13$ let, $\tilde{x} = 5$ let
Vzdělání	8 – 18 let	$\mu = \tilde{x} = Mo = 12$ let
Ataky	1 – 26 atak	$\mu = 7,4$, $\tilde{x} = 5$ atak
Hospitalizace	1 – 26 hospitalizací	$\mu = 6,9$, $\tilde{x} = 4$ hospitalizací

Všichni participanti byli osloveni buď přímo výzkumníci, nebo personálem zdravotnického zařízení, ve kterém výzkum probíhal. Účastníkům byl představen výzkumný projekt a nabídnuta možnost se jej zúčastnit. Výběr participantů tedy probíhal formou dobrovolného samovýběru. Před zadáním Tematicko-apercepčního testu (TAT) byl každý účastník seznámen s obsahem informovaného souhlasu, který mu zaručoval dobrovolnost účasti ve výzkumu, možnost kdykoliv odstoupit či vzít zpět souhlas se zpracováním dat, a také anonymitu (účastníkům byly přiřazeny identifikační kódy). Podpis informovaného souhlasu byl nezbytnou podmínkou zařazení do výzkumu. Dalšími vstupními kritérii byla diagnóza schizofrenie (F20 dle MKN-10), věk nad 18 let a aktuálně kompenzovaný stav (schopnost absolvovat vyšetření). Po podpisu informovaného souhlasu byli participanti dotázáni na některé demografické údaje. Poté bylo zadáno 10 tabulí TAT (1, 2, 3BM, 4, 5, 6GF, 8BM, 10, 12M, 13MF) se zadávací instrukcí ve verzi B.

Příběhy TAT byly skórovány prostřednictvím systému Social Cognition and Object Relations Scale (SCORS) dle aktuálního manuálu (Stein, Hilsenroth, Slavin-Mulford, & Pinsker, 2011) na 5 škálách:

- **komplexnost reprezentací druhých (COM)** – míra, jak je člověk schopen rozlišit svou vlastní perspektivu od cizí, a jak komplexně sebe i ostatní vnímá;
- **afektivní kvalita reprezentací (AFF)** – co jedinec očekává od ostatních a jakým způsobem popisuje své vztahy s ostatními;
- **emoční vklad do vztahů (EIR)** – kvalita vztahů s ostatními a ochota do nich emočně investovat;
- **emoční vklad do hodnot a morálních standardů (EIM)** – přítomnost a kvalita témat morálních standardů a vztahu k hodnotám;
- **porozumění sociální kauzalitě (SC)** – porozumění, co je příčinou konkrétního jednání ostatních.

Celkem bylo oskórováno 450 příběhů TAT na 5 škálách na stupnici 1-7, kdy 1 je nejnižší míra dané oblasti sociální kognice a 7 míra nejvyšší.

Výsledky

Úroveň sociální kognice v pojetí SCORS u osob se schizofrenií

Každému ze 45 účastníků výzkumu bylo zadáno 10 tabulí TAT, ke kterým měl vyprávět příběh, celkem bylo tedy skórováno 450 příběhů. Každý z nich byl hodnocen z hlediska 5 konceptů sociální kognice na škále 1-7, kdy 1 je nejnižší míra skórované oblasti sociální kognice a 7 míra nejvyšší. Součet skóreů na každé škále se tedy mohl pohybovat mezi hodnotami 450-3150.

Celkově účastníci výzkumu dosahovali průměrných a nižších hodnot ve všech škálách systému SCORS (viz tabulka 2). Nejčastěji byly příběhy TAT:

- krátké a málo obsažné (COM),
- bez výraznější či s mírně negativní afektivní kvalitou (AFF),
- vztahy v nich bývaly popisovány jako mělké a povrchní nebo nebyly vůbec zmíněny (EIR),
- obvykle se nevyskytovala morální témata (EIM),
- události byly popisovány jako že se „prostě dějí“, bez zřejmého porozumění, proč (SC).

Tab. 2: Výsledky hodnocení jednotlivých škál SCORS

	<i>COM</i>	<i>AFF</i>	<i>EIR</i>	<i>EIM</i>	<i>SC</i>
Součet skóreů	1154	1676	1161	1711	993
Průměr skóreů	2,56	3,72	2,58	3,80	2,21
Modus	3	4	3	4	2
SD	0,84	0,92	0,79	0,69	0,63

COM ... komplexnost reprezentací druhých; AFF ... afektivní kvalita reprezentací; EIR ... emoční vklad do vztahů; EIM ... emoční vklad do hodnot a morálních standardů; SC ... porozumění sociální kauzalitě

Souvislost úrovně sociální kognice a délky vzdělání.

Pro zjištění souvislosti vzdělání a sociální kognice byl vypočítán Pearsonův korelační koeficient. Jak dokládá tabulka 3, délka vzdělání statisticky signifikantně souvisí se škálou EIR a to středně silně pozitivně. Čím více let vzdělání tedy člověk absolvuje, tím vyšších skóreů dosahuje na škále emoční vklad do vztahů. Je však důležité upozornit, že hodnota r^2 u této škály naznačuje, že efekt je zde malý.

Tab. 3: Souvislost sociální kognice a vzdělání

	<i>COM</i>	<i>AFF</i>	<i>EIR</i>	<i>EIM</i>	<i>SC</i>
<i>r</i>	0,20	0,13	0,51***	0,26	0,28
<i>p</i>	,194	,403	,000	,088	,067
<i>r</i>²	,040	,017	,260	,068	,078

COM ... komplexnost reprezentací druhých; AFF ... afektivní kvalita reprezentací; EIR ... emoční vklad do vztahů; EIM ... emoční vklad do hodnot a morálních standardů; SC ... porozumění sociální kauzalitě

Souvislost úrovně sociální kognice a partnerského vztahu.

Rozdíly v úrovni sociální kognice u osob s partnerským vztahem a bez partnerského vztahu byly zjišťovány za použití Studentova *t*-testu. Z tabulky 4 je zřejmé, že přítomnost partnerského vztahu souvisí s úrovní sociální kognice souvisí na 2 škálách systému SCORS (EIR a SC) a to s velkým efektem. Lidé s partnerským vztahem tedy dosahují vyšších skóreů v oblasti emočního vkladu do vztahů a porozumění sociální kauzalitě.

Tab. 4: Souvislost sociální kognice a přítomnosti partnerského vztahu

	μ nezadaní	μ zadaní	t	p	d	SD nezadaní	SD zadaní
COM	24,77	27,57	-1,75	,086	-0,53	4,42	6,00
AFF	37,48	36,71	0,66	,511	0,23	3,94	2,67
EIR	24,97	27,57	-2,65	,011*	-0,83	2,94	3,30
EIM	37,77	38,57	-0,80	,431	-0,27	3,32	2,57
SC	21,07	24,29	-2,84	,007**	-0,87	3,21	4,16

COM ... komplexnost reprezentací druhých; AFF ... afektivní kvalita reprezentací; EIR ... emoční vklad do vztahů; EIM ... emoční vklad do hodnot a morálních standardů; SC ... porozumění sociální kauzalitě

Délka vztahu s úrovní sociální kognice souvisí negativně na škálách EIR a SC, a to s malým až středním efektem (viz tabulka 5). Čím déle tedy trvá partnerský vztah, tím nižších hodnot člověk dosahuje v oblastech emočního vkladu do vztahů a porozumění sociální kauzalitě.

Tab. 5: Souvislost sociální kognice a délky partnerského vztahu

	COM	AFF	EIR	EIM	SC
Rho	-0,35	-0,47	-0,35	-0,19	-0,60*
p	,217	,087	,215	,520	,023
r2	,123	,221	,123	,036	,360

COM ... komplexnost reprezentací druhých; AFF ... afektivní kvalita reprezentací; EIR ... emoční vklad do vztahů; EIM ... emoční vklad do hodnot a morálních standardů; SC ... porozumění sociální kauzalitě

Diskuze

Celkově nízká úroveň sociální kognice v pojetí SCORS u osob se schizofrenií odpovídá jak výsledkům výzkumu Ly-sakera et al. (2010), kteří využili metodu hodnocení sociální kognice SCORS u souboru 37 ambulantních pacientů se schizofrenií, tak všeobecně dříve zmíněné skutečnosti, že problémy v oblasti sociální kognice jsou považovány za endo-fenotyp schizofrenie (Mehta, Thirthalli, Subbakrishna, Gangadhar, Eack, & Keshevan, 2013). Můžeme toto zjištění dát do souvislosti s obdobně nízkou úrovní interpersonální decentrace, kterou jsme u tohoto výzkumného souboru hodnotili dříve (Lečbych & Hosáková, 2014).

Při hledání vysvětlení souvislosti vzdělání a emočního vkladu do vztahů je možno vnímat vzdělání jako proměnnou, která všeobecně stimuluje kognici a také vystavuje člověka sociálním situacím, kde může navazovat vztahy, získávat v nich obratnost a více do nich tedy investovat. Vztah těchto proměnných má nicméně malý efekt.

Vyšší skóry na škálách EIR a SC u osob se vztahem mohou např. sloužit jako doklad jejich schopnosti partnera získat. Zjištění, že čím déle vztah trvá, tím horších výsledků dosahuje člověk v porozumění sociální kauzalitě, může být důsledkem např. přenesení odpovědnosti za sociální vztahy na partnera nebo nasycení touhy po vztazích partnerem atd., což vede k menšímu vystavování se sociálním situacím a v důsledku poklesu porozumění sociální kauzalitě. Celkově je však oblast partnerských vztahů u osob se schizofrenií poměrně málo zkoumána a bylo by potřeba se jí podrobněji zabývat, abychom mohli výsledky kvalitně interpretovat.

Závěr

Celkově participanti dosahovali průměrných až nižších hodnot ve všech škálách SCORS, což je v souladu s výzkumy tohoto tématu. Lze shrnout, že úroveň sociální kognice souvisí v některých aspektech s:

- délkou vzdělání,
- přítomností partnerského vztahu a jeho délkou.

Z hlediska jednotlivých aspektů sociální kognice můžeme říci, že člověk více emočně investuje do vztahů, pokud má partnerský vztah a vyšší vzdělání. Sociální kauzalitě lépe rozumí lidé, které mají partnerský vztah, avšak čím déle tento

vztah trvá, tím je toto porozumění horší. Tento jev může souviset např. s nižší mírou vystavování se sociálním situacím díky přítomnosti partnera, což může vést právě ke zhoršování porozumění sociální kauzalitě.

Literatura

- Green, M. F., Penn, D. L., Bentall, R., Carpenter, W. T., Gaebel, W., Gur, R. C., et al. (2008): Social cognition in schizophrenia: An NIMH workshop on definitions, assessment, and research opportunities. *Schizophrenia Bulletin*, 34(6), 1211-1220. doi: 10.1093/schbul/sbm145
- Hardin, C. D., & Conley, T. D. (2001). A Relational Approach to Cognition: Shared Experience and Relationship Affirmation in Social Cognition. In G. B. Moskowitz (Ed.), *Cognitive Social Psychology: The Princeton Symposium on the Legacy and Future of Social Cognition* (3-18). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hogarty, Q. E., & Flesher, S. (1999a). Developmental Theory for a Cognitive Enhancement Therapy of Schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, 25(4), 677-692.
- Kern, R. S., & Horan, W. P. (2010). Definition and Measurement of Neurocognition and Social Cognition. In V. Roder & A. Medalia (Eds.), *Neurocognition and Social Cognition in Schizophrenia Patients: Basic Concepts and Treatment* (1-22). Basel: Karger.
- Kunda, Z. (1999). *Social Cognition: Making Sense of People*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Lečbych, M., & Hosáková, K. (2014). Posouzení interpersonální decentrace u hospitalizovaných osob se schizofrenií metodou Tematického apercepčního testu. *Československá psychologie*, 58(2), 98-106.
- Lysaker, P. H., Dimaggio, G., Daroyanni, P., Buck, K. D., LaRocco, V. A., Carcione, A., & Nicolo, G. (2010). Assessing metacognition in schizophrenia with the Metacognition Assessment Scale: Associations with the Social Cognition and Object Relations Scale. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 83, 303-315. doi: 10.1348/147608309X481117
- Mehta, U. M., Thirthalli, J., Subbakrishna, D. K., Gangadhar, B. N., Eack, S. M. & Keshevan, M. S. (2012). Social and neuro-cognition as distinct cognitive factors in schizophrenia: A systematic review. *Schizophrenia Research*, 148(1-3), 3-11. doi: 10.1016/j.schres.2013.05.009
- Moskowitz, G. B. (2005). *Social Cognition: Understanding Self and Others*. New York: The Guilford Press.
- Pinkham, A. E., Penn, D. L., Green, M. F., Buck, B., Healey, K., & Harvey, P. D. (2014). The Social Cognition Psychometric Evaluation study: Results of the Expert Survey and RAND Panel. *Schizophrenia Bulletin*, 40(4), 813-823. doi: 10.1093/schbul/sbt081
- Stein, M., Hilsenroth, M., Slavin-Mulford, J., & Pinsker, J. (2011). *Social Cognition and Object Relations Scale: Global Rating Method (SCORS-G; 4th ed.)*. (Nepublikovaný rukopis). Boston, MA: Massachusetts General Hospital and Harvard Medical School.
- Westen, D. (2002). *Social Cognition and Object Relations Scale (SCORS): Manual for Coding TAT Data*. Michigan: University of Michigan.
- Ziv, I., Leiser, D., & Levine, J. (2011). Social Cognition in Schizophrenia: Cognitive and Affective Factors. *Cognitive Neuropsychiatry*, 16, 71-91.

SOCIOKULTÚRNE ÚSKALIA PRI POSUDZOVANÍ ŠKOLSKEJ ZRELOSTI RÓMSKÝCH DETÍ (V KONTEXTE TVORBY SOCIÁLNYCH SIETÍ OBYVATEĽOV MARGINALIZOVANÝCH RÓMSKÝCH KOMUNIT)

SOCIO-CULTURAL PROBLEMS IN THE ASSESSMENT OF THE ROMA CHILDREN SCHOOL PREPAREDNESS (IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL NETWORK OF THE MARGINALISED ROMA COMMUNITY HABITANTS)

Miroslava ČEREŠNÍKOVÁ

Ústav romologických štúdií FSVaZ UKF, Kraskova 1, 949 01 Nitra, Slovensko, mceresnikova@ukf.sk

Abstrakt: Dieťa, ktoré žije v primerane podnetnom prostredí a jeho sociálne prostredie možno hodnotiť ako naplňajúce kultúrne a socializačné normy majoritnej spoločnosti, postupne naplňa stanovené vývinové úlohy a vo veku 6 rokov je pripravené začať sa vzdelávať v škole. Úplne odlišná je však životná situácia dieťaťa žijúceho v sociálnej exklúzii v marginalizovanej rómskej komunite. Príspevok prináša pohľad na kritériá školskej zrelosti posudzované rozličnými diagnostickými metodikami pred vstupom dieťaťa do bežnej základnej školy. Autorka analyzuje tieto kritériá a porovnáva ich s úrovňou vývinu dieťaťa, ktoré vyrastá v sociálne znevýhodnenom prostredí, a zároveň je jeho psychický vývin determinovaný aj kultúrnou odlišnosťou.

Abstract: The child, which live in adequately stimulating environment and its social environment can be evaluated as filling the cultural and socialisation norms of major society, gradually verifies the ontogenetic tasks. In the age of 6 years he/she is prepared to be educated in the school. But the totally different life situation is the situation of the child living in social exclusion in marginalised Roma community. The contribution is focused on the criteria of the school preparedness valuated by various diagnostics methods before the enterance of the child into the school. The author analyses these criteria. She compares them with the level of the child development which rises up in the social disadvantaged environment and its psychic development is determined by cultural difference.

Kľúčové slová: rómske dieťa, sociálne znevýhodnenie, školská zrelosť

Keywords: roma child, social disadvantage, school preparedness

Príspevok vznikol v rámci výskumného projektu VEGA 1/0206/13 Percipovaná sociálna opora a spokojnosť so sociálnou sieťou u obyvateľov rómskych osídlení.

Úvod

Vstup do školy je významným medzníkom v živote dieťaťa, pretože sa zásadne mení jeho pozícia v sociálnom prostredí i jeho sociálne roly. Z dieťaťa, ktoré prevažnú časť svojho života trávil medzi svojimi najbližšími ľuďmi a jeho najčastejšou činnosťou bola činnosť hrová, sa stáva dieťaťom, ktorému do života vstupujú noví ľudia, nové povinnosti, nové pravidlá a ono samo sa stáva súčasťou úplne nového sociálneho prostredia. Psychický vývin dieťaťa, ktoré žije v primerane podnetnom prostredí a jeho sociálne prostredie možno hodnotiť ako prijímajúce a láskyplné, napreduje obyčajne bez problémov a postupne naplňa stanovené vývinové úlohy. Úplne odlišná je však životná situácia dieťaťa žijúceho v sociálnej exklúzii v marginalizovanej rómskej komunite. Sociálne prostredie v marginalizovaných rómskych komunitách hodnotíme ako znevýhodnené, poznačené „kultúrou chudoby“.

Štátny vzdelávací program Slovenskej republiky definuje sociálne znevýhodnené prostredie (znevýhodnenie chudobou alebo kultúrou) ako prostredie, ktoré vzhľadom na sociálne a jazykové podmienky nedostatočne stimuluje rozvoj mentálnych, vôľových a emocionálnych vlastností jednotlivca, nepodporuje jeho efektívnu socializáciu a neposkytuje dostatok primeraných podnetov pre rozvoj osobnosti.

Dieťa prichádzajúce do slovenskej (majoritnej) školy z prostredia marginalizovanej rómskej komunity je považované za dieťa so špeciálnymi edukačnými potrebami, ktoré kladú požiadavky na špeciálne usporiadanie podmienok, organizácie a realizácie výchovno-vzdelávacieho procesu tak, aby zodpovedali osobitostiam žiaka, ktorého telesný, psychický alebo sociálny vývin sa výrazne líši od štandardného vývinu dieťaťa prichádzajúceho z primerane podnetného majoritného prostredia. Tieto odlišnosti po prvýkrát môžu profesionáli/profesionálky identifikovať pri posúdení školskej zrelosti.

Teoretické východiská

Rodinu a rodinné vzťahy v základnej a širšej rodine zaraďujeme k neformálnym sociálnym sieťam. Neformálna sociálna sieť je tvorená sociálnymi vzťahmi, ktoré sa vyznačujú vzájomnou blízkosťou, intenzívnymi citmi (pozitívnymi i negatívnymi – láskou i nenávisťou), zdieľanými hodnotami, postojmi (i predsudkami a stereotypmi), vzorcami správania. Všetky tieto vzťahy zároveň znamenajú hlboký prienik do intimity človeka a formujú jeho osobnosť. V sociológii nachádzame v súvislosti so sociálnymi sieťami človeka pojmy silná a slabá väzba, ktorá určuje charakter sociálnej siete. Hagan (1998) vníma ako silné väzby tie, ktoré posilňujú spoločnú identitu do vnútra skupiny, ako slabé naopak tie, čo predstavujú prepojenia aj na iné skupiny a tak rozširujú skupinovú a osobnú identitu o ďalšie prvky. Silné väzby teda poskytnú základ solidarity a dôvery, zázemie a podporu v časoch zmeny a neistoty, slabé sú zasa kanálom pre prúdenie informácií a zdrojov. V intenciách tohto členenia by základnú neformálnu sieť tvorili silné, spájajúce (bonding) väzby a slabé, preklenujúce (bridging) väzby zasa sčasti tvoria sieť neformálnu (známi, susedia) a sčasti formálnu sociálnu sieť (sociálne interakcie v rámci inštitúcií – škola, nemocnice, úrady, banky atď.)

Špecifickú situáciu v oblasti neformálnej sociálnej siete majú obyvatelia marginalizovaných rómskych komunit, u ktorých identifikujeme prevahu silných, spájajúcich väzieb. Jednou z charakteristík spájajúcej väzby je, že sa realizuje v rámci jednej etnickej, náboženskej, národnej komunity. V marginalizovanej rómskej komunite sú spájajúce neformálne väzby základom osobnej a sociálnej identity človeka a sú posilnené aj kolektivismom. V ľudovej slovesnosti Rómov nachádzame príslovie: „Zle je tomu, kto je chudobný, ešte horšie tomu, kto je sám.“ „*Odadženo mardo, so ačhila a čoro, oda mek goreder, so hino korkoro.*“ Kolektivismus ako kultúrna dimenzia vyžaduje od človeka podriadenie sa skupine, orientáciu na ciele skupiny a popretie svojich individuálnych ambícií, postoje a názory jednotlivca musia byť schválené skupinou. Iba vtedy je človek plnohodnotnou súčasťou komunity a rodiny. V tomto prípade teda homogenita skupiny a silné väzby členov môžu viesť k uzatvoreniu skupiny a k problémom v procese sociálnej inklúzie. Zároveň sa oslabujú preklenujúce väzby s majoritou, resp. väzby mimo komunitu, ľudia v komunite majú obmedzené životné zdroje, disponujú rovnakými informáciami, silné vzájomné väzby im poskytujú pocit bezpečia a istoty, ale obmedzujú ich možnosti integrácie. Rusnáková (2011) uvádza, že Rómovia nemajú kontakty mimo segregovanú komunitu a to im značne komplikuje získavanie informácií napr. o voľných pracovných miestach alebo ponuke práce v dedine alebo meste. Šramková (2011) potvrdzuje, že najvýznamnejšou sociálnou sieťou Rómov žijúcich v komunite je rodina a nevytvárajú skoro žiadne priateľské, resp. susedské, sociálne siete mimo komunitu. Na druhej strane, z výskumu životných stratégií (Rusnáková, 2011, Šramková, 2011) vyplýva, že pre mnohých rómskych respondentov je „*žiť medzi Nerómami*“ alebo „*stretávať sa s Nerómami*“ dôležitým zdrojom, z ktorého čerpajú skúsenosti, vedomosti, učia sa rôznym zručnostiam, jazyku. Tieto kontakty sú však obmedzené a súvisia s mierou sociálnej exklúzie.

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že rómske dieťa vo veku šesť rokov, ktoré prichádza na posúdenie školskej zrelosti nemá dostatočné skúsenosti s kontaktom s členmi majority (deťmi alebo dospelými), ktorí by tvorili jeho podpornú sociálnu sieť pri vstupe do majoritnej inštitúcie (ktorou škola nesporne je, pretože napĺňa edukačné ciele slovenskej spoločnosti) a nemá ani dostatočnú sociálnu oporu rodiny, ktorá má vo vzťahu k škole vytvorené mnohé obrany a negatívne postoje. Pred vstupom do školy sa u dieťaťa posudzuje školská zrelosť. Zrenie je viac–menej biologický proces postupného napĺňania vnútorne nastaveného programu individuálneho vývinu. Tento proces je determinovaný najmä endogénnymi faktormi (napríklad vývin chôdze, regulácia vyprázdňovania atď.), ale stimulovaný je aj exogénne (výchovou, podnetmi z prostredia, procesom učenia a podobne). Pre vzťah zrenia a učenia resp. výchovy platí komplementarita. Organizmus nesmie byť učeniu vystavený skôr, ako dosiahne potrebnú zrelosť, ale samotný proces zrenia nie je dostačujúci pre plnohodnotný psychický vývin.

Málopodnetné, a neraz i patologické, sociálne a výchovné prostredie nepodporuje efektívnu socializáciu dieťaťa vo všetkých kategóriách (ako ich vymedzuje Nakonečný, 1999): osvojenie si hygienických a pracovných návykov, získa-

vane vedomostí a zručností, spoznávanie filozofických, etických a estetických systémov a vytvorenie rebríčka hodnôt, osvojenie si primeraných foriem sociálneho správania, ktoré korešpondujú s normami majoritnej spoločnosti. Málopodnetné sociálne prostredie neposkytuje dostatok primeraných podnetov pre rozvoj osobnosti dieťaťa, pre jeho telesný i psychický vývin. Hoci samotný proces zrenia prebieha na základe vnútorne naprogramovaných zmien nestačí na primeraný rozvoj psychiky a motoriky dieťaťa, a tak rómske dieťa, ktorého fyzický vek je šesť – sedem rokov, nedosahuje potrebnú úroveň hrubej a jemnej motoriky (podľa empirických výskumných zistení (Čerešníková, 2006) je to úroveň troj – štvorročného dieťaťa), pretože proces zrenia nie je podporovaný podnetmi z prostredia.

Okrem málopodnetnosti prostredia je rozdiel v obsahu socializácie spôsobený aj kultúrnou odlišnosťou Rómov ako etnickej skupiny. Ak by sme sa na rómsku kultúru pozreli cez optiku Hofstedeho (1980) kultúrnych dimenzií, tak je výrazne kolektivistická, čo korešponduje aj z teóriou o pôvode Rómov. Za ich pravlasť je považovaná India, ktorej kultúru možno hodnotiť ako kolektivistickú. Kolektivismus sa vyznačuje podriadením osobných cieľov členskej skupine, t.j. sebadefinovaním skupinou, reguláciou správania skupinovými normami, vnímaním skupiny ako homogénnej a silným odlišovaním svojej a cudzej skupiny. Pre človeka to znamená nutnosť poslušnosti a napĺňania svojich povinností, sebaobetovanie sa pre skupinu, sústredenie sa na veci spoločenské a podporujúce správanie zamerané na hierarchiu a vzájomnú závislosť.

Toto môžeme ilustrovať napríklad jednou zo základných noriem správania sa v rómskej komunite, ktorou je zásada solidarity – ak mám ja, dám tebe, zajtra dáš ty mne – rómske *de man* znamená požičaj, ale aj daj mi, a preto Róm neočakáva vrátenie niečoho, čo požičal, pretože on by požičanú vec tiež nevrátil. Táto norma môže následne rómskemu dieťaťu skomplikovať vzťahy so slovenským spolužiakom, ktorý je naopak vedený k tomu, aby to, čo si požičal, vždy vrátil. V intenciách kolektivismu je žiaduce, aby vlastné názory človeka korešpondovali s názormi ostatných, rozhodnutia v rómskej komunite sú prijímané kolektívne (komunitou alebo širšou rodinou) a sú záväzné pre každého člena, budúcnosť dieťaťa je projektovaná v nadväznosti na tradíciu rodiny.

Dieťa z marginalizovanej rómskej komunity nie je zvyknuté riešiť úlohy samostatne a rozhodovať sa individuálne (preto mnohé bez zábran opisujú alebo sa podriaďujú väčšine detí v triede), čo mu spôsobuje problémy pri samostatnej práci, ale i v úlohách rozvíjajúcich tvorivosť a vo všetkých činnostiach, v ktorých je nutné individuálne presadzovanie sa. Toto môže byť rovnako problém v diagnostickej situácii, ktorý je ešte navyiac prehĺbený nezvykom šesťročného rómskeho dieťaťa z marginalizovanej komunity komunikovať s „bielym“ dospelým a neznalosťou slovenčiny ako komunikačného jazyka. Nerozvíjanie až popieranie vlastných individuálnych ambícií neskôr vysoko determinuje úspešnosť školskej kariéry dieťaťa a jeho ďalšiu profesijnú orientáciu, samozrejme v negatívnom smere. V tejto oblasti je pôsobenie školy protichodné s pôsobením rodiny, čo je pre dieťa vysoko záťažová situácia, ktorú samo nedokáže riešiť.

Ciele prieskumu

Sociálna exklúzia, „kultúra chudoby“ a aj kultúrne podmienené odlišnosti v socializácii dostávajú dieťa pred vstupom do školy, ktorá je preň úplne cudzou inštitúciou, do komplikovanej situácie. A nielen dieťa, ale aj profesionálky/profesionálov, ktoré/ktorí stoja pred úlohou posúdiť zrelosť dieťaťa pre školu. Školská zrelosť znamená dosiahnutie takého stupňa vývinu, ktorý umožňuje dieťaťu byť v škole úspešným a úspešne si osvojovať školské vedomosti a zručnosti. Keďže je to jav komplexný, zahŕňa biologickú, psychickú a sociálnu zrelosť.

Rómske deti, žijúce v sociálne znevýhodnenom prostredí, sú pri vstupe do školy vo vysokom percente hodnotené ako pre školu nezrelé. Dominantnou príčinou je práve nedostatočnosť sociálneho a výchovného prostredia, v ktorom žijú. Langmeier (1961) sa vo svojom výskume zamerl na identifikáciu detí nezrelých pre školu a hľadal vzťah s podnetnosťou prostredia. Kým v podnetnom prostredí identifikoval 7% nezrelých detí a v priemerne stimulujúcom prostredí 18,5%, tak v prostredí zanedbávajúcim to bolo až 33%.

Cieľom prieskumu je zmapovať školskú pripravenosť rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré majú v septembri nastúpiť do školy. Prieskum je zameraný na proces posudzovania školskej pripravenosti rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré boli v poslednom roku zaškolené v predškolskom zariadení a detí, ktoré nenavštevovali predškolské zariadenie a prichádzajú na zápis do prvého ročníka základnej školy.

Rovnako prinášame sumár požadovaných vedomostí, zručností a kompetencií dieťaťa, ktoré je hodnotené ako zrelé pre školu, podľa najčastejšie používaných diagnostických a posudzovacích nástrojov a empiricky zozbierané charakteristiky rómskych detí z prostredia sociálnej exklúzie pred vstupom do školy alebo počas prvého týždňa školskej dochádzky.

Výskumný a výberový súbor

Celkový počet Rómov na Slovensku je Atlasom rómskych komunít z roku 2013 odhadovaný na 402 810 Rómov, čo predstavuje 7,43% podiel na celkovom počte obyvateľstva k 31.12.2013. (Rosinský, 2014) Podľa oficiálneho sčítania obyvateľov z roku 2011 sa k rómskej národnosti prihlásilo 105 738 obyvateľov, materinský jazyk rómsky uviedlo 122 518 obyvateľov, používanie rómskeho jazyka v domácnosti viac ako 128 000 obyvateľov. Rozdiely v počte Rómov žijúcich na Slovensku sa teda veľmi líšia v závislosti na externých odhadoch a pozorovaní a na vlastnej etnickej sebaidentifikácii. Rómovia na Slovensku sa z rôznych dôvodov (mnohé pramena v historických skúsenostiach) identifikujú so slovenskou alebo maďarskou národnosťou.

Celkový počet detí vstupujúcich do bežných základných škôl v Slovenskej republike v školskom roku 2014/2015 je 54 433. Základný súbor tvoria rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré vstupujú do prvého ročníka bežných základných škôl v školskom roku 2014/2015. Počet rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia vstupujúcich do prvého ročníka je možné určiť iba podľa expertných odhadov, keďže tento údaj nie je súčasťou oficiálnych štatistík.

Jedna zo štatistík uvedená v dokumente Rómske deti v slovenskom školstve z roku 2004 uvádza, že v prvom ročníku základných škôl je zastúpenie rómskych žiakov 11,2%. Prieskum Metodicko-pedagogického centra v Bratislave, regionálne pracovisko Prešov, z roku 2011 stanovuje percento žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v prvom ročníku základných škôl na 23,77%. Podobný prieskum realizovaný Rosinským (2011) na 277 základných školách v rámci celého Slovenska identifikuje na týchto školách 20,84% rómskych žiakov a 17,39% žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Na základe dostupných údajov teda určujeme expertný odhad zastúpenia rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia v prvom ročníku bežných základných škôl na 15 – 18 % z celového počtu detí vstupujúcich do školy. Keďže počet prvákov sa v posledných rokoch na Slovensku pohybuje okolo čísla 52 000, tak počet rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia odhadujeme na 7800 – 9360.

V našom prieskume prinášame informácie o školskej zrelosti (pripravenosti pre školu) 300 rómskych detí z marginalizovaných (sociálne vylúčených) rómskych komunít (a teda zo sociálne znevýhodneného prostredia), ktoré vznikli na základe pozorovaní detí pri posudzovaní školskej pripravenosti alebo v prvom týždni školskej dochádzky počas dvoch školských rokov.

Na potvrdenie empirických záverov sme u detí vstupujúcich do školy v školskom roku 2014/2015 realizovali vlastné posúdenie jednotlivých indikátorov školskej zrelosti vo vybranej základnej škole, ktorú navštevujú aj deti z majority, aj rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia. Prieskumný súbor tvorilo 48 detí, z toho 21 rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Metóda

Na zmapovanie úrovne školskej zrelosti sme vybrali indikátory, ktoré predikujú úspešnosť dieťaťa v procese učenia v školskom prostredí a ktoré sú často využívané pri orientačnom posúdení školskej zrelosti pri zápise do školy. Orientačné posúdenie je realizované obyčajne učiteľkami primárneho vzdelávania, školskými psychologičkami alebo špeciálnymi pedagogičkami v prostredí školy.

K vybraným indikátorom patria: predchádzajúce zaškolenie (dieťa navštevovalo alebo nenavštevovalo predprimárne vzdelávacie zariadenie), spolupráca (dieťa dokáže/nedokáže spolupracovať s neznámym dospelým človekom v prostredí školskej triedy, dokáže/nedokáže pracovať podľa pokynov), reprodukcia textu (dieťa dokáže/nedokáže reprodukovať rozvíť vetu alebo spamäti povedať krátku básničku, riekanku a pod.), číslice (pozná/nepozná predkladané číslice), určenie

nie počtu (dieťa určí/neurčí správne počet objektov na predkladaných obrázkoch – počet objektov max. 5), geometrické tvary (pozná/nepozná základné geometrické tvary – kruh, štvorec, obdĺžnik, trojuholník), farby (dieťa správne/nesprávne pomenuje farebné plochy – červená, zelená, biela, modrá, žltá).

Posledné dve úlohy sú modifikáciou úloh z Jiráskovho orientačného testu školskej zrelosti (vydala Psychodiagnostika, 1970). Jiráskov orientačný test školskej zrelosti vznikol úpravou Kernovho testu Grundleistungstest, ktorý mal 6 úloh. V Jiráskovej grafickej verzii nachádzame už iba tri úlohy, zmenila sa ich administrácia i spôsob skórovania – kresba ľudskej postavy, napodobenie písaného písma, obkreslenie skupiny bodiek. Všetky tieto tri základné subtesty sú zamerané na názorné myslenie, poskytujú prehľad o vyspelosti jemnej motoriky, úrovni vizuomotorickej koordinácie a perцепnej zrakovej zrelosti.

Pre náš prieskum sme použili modifikáciu úlohy prekreslenie skupiny bodiek a kresbu ľudskej postavy (na rozdiel od pôvodnej inštrukcie: Nakresli pána! malo dieťa inštrukciu Nakresli niekoho z tvojej rodiny a povedz, kto to je?). Analyzovali sme obsahovú i formálnu stránku prevedenia kresby, jej komplexnosť. Hodnotenie kresby postavy a prekreslenia skupiny bodiek bolo realizované podľa odporúčaní Jiráska a Tichej (1968), výkonu dieťaťa bola pridelená známka 1-2-3-4-5.

Výsledky

V ontogenetickej psychológii, ale aj v detskej somatológii sú určené vývinové medzníky, teda akési štandardy, ktoré by malo každé zdravo sa vyvíjajúce dieťa do určitého roku života dosiahnuť. My sa sústreďujeme iba na tie, ktoré súvisia so školskou zrelosťou, resp. ju naplňujú. Podľa viacerých psychológov (Šturma, 1997; Langmeier, 1961) znamená školská zrelosť dosiahnutie takého stupňa vývinu, ktorý umožňuje dieťaťu byť v škole úspešným a úspešne si osvojovať školské vedomosti a zručnosti. Keďže je to jav komplexný, zahŕňa biologickú, psychickú a sociálnu zrelosť.

Pri vstupe do školy by dieťa malo spĺňať tieto kritériá školskej pripravenosti: fyzický vek 6 rokov, telesná zrelosť, psychická zrelosť - kognitívna, emocionálna, sociálna a pracovná, ktorú chápeme ako pripravenosť na plnenie školských povinností. Stačí, ak jedno z kritérií nie je dostatočne splnené a dieťa máva ťažkosti v adjustácii na školu. Napríklad nadpriemerne inteligentné dieťa, ktoré je závislé na matke, či na domácom prostredí, môže mať adaptačné ťažkosti v emocionálnej oblasti, ale i v oblasti prispôsobenia sa novým sociálnym normám.

Ak dieťa nespĺňa viacero kritérií školskej zrelosti, je hodnotené ako pre školu nezrelé. Podľa Jiráska a Tichej (1968) je možné všeobecne rozdeliť príčiny nezrelosti do týchto kategórií: nedostatky v somatickom vývine a zdravotnom stave, oneskorený mentálny vývin, zníženie inteligencie, nerovnomerný vývin, oslabenie čiastkových schopností a funkcií (napr. dysfunkcie, špecifické vývinové poruchy), neurotický povahový vývin, neurotické rysy a symptómy, nedostatky vo výchovnom prostredí a v pôsobení na dieťa.

V tabuľke 1 uvádzame porovnanie charakteristík dieťaťa zrelého pre školu podľa kritérií používaných testov školskej zrelosti a charakteristík rómskeho dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré sme zozbierali v teréne (postupne uverejňované a dopĺňané, napr. Čerešníková, 2006).

Tab. 1: Charakteristika rómskeho dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia podľa kritérií školskej zrelosti pri vstupe do školy (bez predchádzajúceho zaškolenia)

Kritériá školskej zrelosti (priemerný vek 6 rokov)	Sociálne znevýhodnené rómske dieťa vstupujúce do školy bez zaškolenia v predškolskom zariadení
Realizovaná prvá tvarová premena – veľmi zjednodušené sa testuje tzv. filipínskou mierou – dieťa si pravou rukou dokáže uchopiť cez hlavu uško na ľavej strane.	Obyčajne realizovaná prvá tvarová premena.
Dobry zdravotný stav (dieťa v starostlivosti pediatra, prípadné handicapy pod kontrolou lekára), primeraná výška a váha, primeraná výživa.	Dieťa často podvyživené, vzrastom a váhou pripomína dieťa vo veku 3-4 rokov; handicapy sú odhalené, resp. naprávané až v škole – problémy so zrakom, sluchom a pod.
Hrubá motorika – schopnosť koordinovať pohyby, cieľavedomé pohyby (chytiť letiacu loptu, spraviť kotúľ a pod.).	Hrubá motorika na priemernej úrovni – chýba skúsenosť s cieľavedomým cvičením, absencia skúsenosti s loptovými hrami (ak aj deti v komunite loptu majú a hrajú sa s ňou, predškolač je podľa nich na hru malý a v „tíme“ nechcený), s preliezkami a podobne.
Jemná motorika – schopnosť koordinovať pohyby rúk, posilnený vzťah ruka – oko; uvoľnené zápästie; schopnosť koordinácie pohybov prstov – skúsenosť s písacími potrebami (ceruzka, pero, pastelky), obkreslenie jednoduchých geometrických tvarov, odkreslenie podľa predlohy, kresba postavy človeka, jednoduché činnosti - navliekanie korálok, vystrihovanie, skladanie, modelovanie, vymalovanie bez prekročenia línie obrazu.	Úroveň jemnej motoriky je veľmi nízka, pretože nie je rozvíjaná, v predškolskom veku absentujú konštrukčné hry a aktivity, takmer všetky činnosti požadované školou im spôsobujú problémy – nemajú skúsenosť s ceruzkou a kreslením, nedokážu dodržať veľkosť vzoru, hrubo presahujú líniu obrazu pri vymalovávaní a obkresľovaní, ale problémy majú i so sebaobslužnými činnosťami – zapnutie gombíkov, zaviazanie šnúrok, používanie príboru a podobne.
Rozvinutá komunikačná schopnosť – osvojený vyučovací jazyk, primeraná slovná zásoba, zručnosť v komunikácii s dospelým, schopnosť dodržiavať pravidlá komunikácie (poprosiť, poďakovať), schopnosť reprodukovať krátku básničku alebo aktuálne vyslovenú rozvinutú vetu.	Veľmi problémová oblasť, najmä v lokalitách, kde deti doma hovoria výlučne rómsky. Rómske dieťa neovláda slovenský jazyk, ktorý je jazykom vyučovacím, ale v potrebnom rozsahu ani jazyk materinský, pretože slovná zásoba v rómčine je pre potreby komunikácie v škole nedostatočná a jazykový kód hodnotíme ako obmedzený, čoho príčinou je nepodnetné prostredie; sémantická sieť je pri vstupe do školy málo štruktúrovaná, pojmy sú nediferencované a nedostatočne definované; dieťa nemá skúsenosť s komunikáciou s iným ako rómskym dospelým, rómčina nevyužíva slová prosím si, ďakujem.
Diferencované vnímanie – posudzujeme schopnosť koncentrácie pozornosti (napr. modifikovaný Bourdonov test pozornosti), schopnosť zachytiť podstatné znaky predmetov a diskriminovať ich; orientácia v priestore a čase (pochopenie a rozlišovanie pojmov vpredu, vzadu, hore, dole, dnes, zajtra, včera).	Vnímanie a pochopenie predlohy v tlačenej alebo písanej podobe je problémové, dieťa s problémami vystihuje súvislosti a vzťahy medzi predmetmi; úmyselná pozornosť je veľmi slabá, dieťa nedokáže selektovať podstatné znaky predmetov, často pozornosť venujú výraznému a pútavému znaku, ktorý je pre selekciu nepodstatný; z dôvodu neovládania slovenského jazyka a nepodnetného sociálneho prostredia majú problémy v priestorovej a časovej orientácii, problémom môže byť aj vyžadovanie odpovede v slovenskom jazyku alebo požadovanie samostatnej odpovede.
Informácie o okolitom svete – orientácia vo svojom sociálnom prostredí, úroveň posudzovaná Matějčekomým testom predškolských vedomostí alebo jeho modifikáciami.	Sociálne a výchovne málopodnetné prostredie determinuje vedomosti rómskeho dieťaťa, dokáže využiť všetky svoje vedomosti pre prežitie vo „svojom prostredí“, ale chýbajú mu informácie zo sveta majoritnej kultúry, na ktorých stavia edukačný proces v škole.
Vedomosti pred vstupom do školy – orientácia v prvej päťke, diferenciácia a pomenovanie základných farieb, určenie počtu, určenie geometrických tvarov.	Inteligencia rómskeho dieťaťa je rozvíjaná v smere praktickom (nevie pomenovať geometrické tvary, ale bez problémov rozoznáva bankovky a mince a vie, čo sa za ne dá kúpiť) a nie v teoretickom, ako predpokladá vyučovanie v našich klasických školách; dospelý nepodnecuje komunikáciu s dieťaťom v smere utvárania vedomostí, mnohí rodičia hovoria, že učiť je úlohou školy a nie rodiny.
Emocionálna a sociálna zrelosť – dieťa sa dokáže odpútať od matky, resp. blízkeho človeka, v jeho neprítomnosti dokáže pracovať podľa pokynov a vydržať pri činnosti do dokončenia, dokáže nadväzovať a udržať interakcie s rovesníkmi; zrieknuť sa momentálnych želaní a presunúť ich na neskôr; regulovať prežívané emócie.	Emočný priebeh je často silný, rovnako pri pozitívnych i negatívnych emóciách; deti často vykazujú emočnú depriváciu a po nadviazaní vzťahu s dospelým vyžadujú neustálu pozornosť a pozitívnu emočnú spätnú väzbu; nedokážu plnohodnotne regulovať svoju výdrž a dlhšie pracovať podľa pokynov, pretože nemali žiadnu skúsenosť s hrovými činnosťami, ktoré tieto kvality psychiky a osobnosti rozvíjajú a posilňujú (didaktické hry, kooperačné hry, konštrukčné a tvorivé hry), pri neúspechu sa častejšie vzdávajú pokračovania v činnosti a ostávajú pasívne; v intenciách odlišného obsahu socializácie majú problém oddaliť naplnenie aktuálnej potreby. V sociálnom správaní pozorujeme produkciu rizikových modelov správania pri riešení rovesníckych konfliktov alebo ako obranu pred prostredím, ktoré vyvoláva strach a anxiu (úplná pasivita alebo agresivita, vyhrožovanie, zastrašovanie).

Pri posúdení školskej zrelosti detí vstupujúcich do školy v školskom roku 2014/2015 sme získali výsledky, ktoré uvádzame v tabuľkách 2 – 5. Rozdiely sme zisťovali štatistickou metódou chí-kvadrát a U-test vo vzťahu k sociálnemu znevýhodneniu. Akceptovali sme štandardnú hladinu významnosti $\alpha \leq 0,05$. Všetky sociálne znevýhodnené deti boli zároveň deti rómske, žiadne iné dieťa výskumného súboru nebolo zo sociálne znevýhodneného prostredia. U rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia nás zaujímala existencia rozdielov v indikátoroch školskej zrelosti vo vzťahu k predchádzajúcemu zaškoleniu.

Tab. 2: Indikátory školskej zrelosti vo vzťahu k sociálnemu znevýhodneniu

	sociálne znevýhodnenie					χ^2	p
	nie		áno				
	N	%	N	%			
zaškolenie	áno	27	100,0%	7	33,3%	25,412	<0,001
	nie	0	0,0%	14	66,7%		
čísllice	pozná	23	85,2%	5	23,8%	18,307	<0,001
	nepozná	4	14,8%	16	76,2%		
počet	určí	27	100,0%	13	61,9%	12,343	<0,001
	neurčí	0	0,0%	8	38,1%		
geometrické tvary	pozná	25	92,6%	4	19,0%	26,716	<0,001
	nepozná	2	7,4%	17	81,0%		
farby	určí	26	96,3%	13	61,9%	9,171	0,002
	neurčí	1	3,7%	8	38,1%		
reprodukcia textu	áno	25	92,6%	8	38,1%	16,329	<0,001
	nie	2	7,4%	13	61,9%		
spolupráca	áno	25	92,6%	12	57,1%	8,403	0,004
	nie	2	7,4%	9	42,9%		
prekreslenie skupiny bodiek	1	17	63,0%	0	0,0%	37,349	<0,001
	2	7	25,9%	0	0,0%		
	3	1	3,7%	6	28,6%		
	4	1	3,7%	7	33,3%		
	5	1	3,7%	8	38,1%		
postava	1	9	33,3%	0	0,0%	28,263	<0,001
	2	4	14,8%	0	0,0%		
	3	10	37,0%	4	19,0%		
	4	4	14,8%	4	19,0%		
	5	0	0,0%	13	61,9%		

Legenda: N = početnosť, χ^2 = chí-kvadrát, p = signifikancia

Tab. 3: Indikátory školskej zrelosti vo vzťahu k zaškoleniu u sociálne znevýhodnených rómskych detí

sociálne znevýhodnené deti							
	zaškolenie					χ^2	p
	áno		nie				
	N	%	N	%			
číslice	pozná	2	28,6%	3	21,4%	0,131	0,717
	nepozná	5	71,4%	11	78,6%		
počet	určí	6	85,7%	7	50,0%	2,524	0,112
	neurčí	1	14,3%	7	50,0%		
geometrické tvary	pozná	4	57,1%	0	0,0%	9,882	0,002
	nepozná	3	42,9%	14	100,0%		
farby	určí	6	85,7%	7	50,0%	2,524	0,112
	neurčí	1	14,3%	7	50,0%		
reč	áno	4	57,1%	4	28,6%	1,615	0,204
	nie	3	42,9%	10	71,4%		
spolupráca	áno	6	85,7%	6	42,9%	3,500	0,061
	nie	1	14,3%	8	57,1%		
prekreslenie skupiny bodiek	3	4	57,1%	2	14,3%	4,634	0,099
	4	2	28,6%	5	35,7%		
	5	1	14,3%	7	50,0%		
postava	3	3	42,9%	1	7,1%	3,865	0,145
	4	1	14,3%	3	21,4%		
	5	3	42,9%	10	71,4%		

Legenda: N = početnosť, χ^2 = chí-kvadrát, p = signifikancia

Tab. 4: Celkové skóre školskej zrelosti vo vzťahu k zaškoleniu u sociálne znevýhodnených rómskych detí

celkové skóre školskej zrelosti sociálne znevýhodnených detí									
zaškolenie	N	Min	Max	Me	AM	SEM	SD	U	p
nie	7	12	21	15	15,57	1,17	3,10	18,0	0,020
áno	14	14	22	19	19,07	0,70	2,62		

Legenda: N = početnosť, Min = minimálna zistená hodnota, Max = Maximálna zistená hodnota, Me = medián, AM = priemer, SEM = štandardná chyba priemeru, SD = štandardná odchýlka, U = hodnota U-testu, p = signifikancia

Tab. 5: Celkové skóre školskej zrelosti vo vzťahu k sociálnemu znevýhodneniu

celkové skóre školskej zrelosti									
sociálne znevýhodnenie	N	Min	Max	Me	AM	SEM	SD	U	p
nie	27	8	17	10	10,33	0,45	2,32	16,5	<0,001
áno	21	12	22	18	17,90	0,70	3,19		

Legenda: N = početnosť, Min = minimálna zistená hodnota, Max = Maximálna zistená hodnota, Me = medián, AM = priemer, SEM = štandardná chyba priemeru, SD = štandardná odchýlka, U = hodnota U-testu, p = signifikancia

Závery

Pri posúdení školskej zrelosti detí vstupujúcich do školy v školskom roku 2014/2015 sme získali výsledky, ktoré poukazujú na existenciu významných rozdielov v prezentovanej úrovni školskej zrelosti u detí majoritného obyvateľstva a rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia dosahovali horšie výkony vo všetkých kritériách školskej zrelosti resp. pripravenosti pre školu.

Porovnanie rozdielov v úrovni pripravenosti na školu u rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré mali skúsenosť s predprimárnym vzdelávaním poukazuje na schopnosť dieťaťa akcelerovať vo vývine pri odstránení podnetovej deprivácie a skúsenosťou so školským prostredím a učiteľkami hoci štatisticky významné rozdiely sme nepotvrdili.

Diskusia

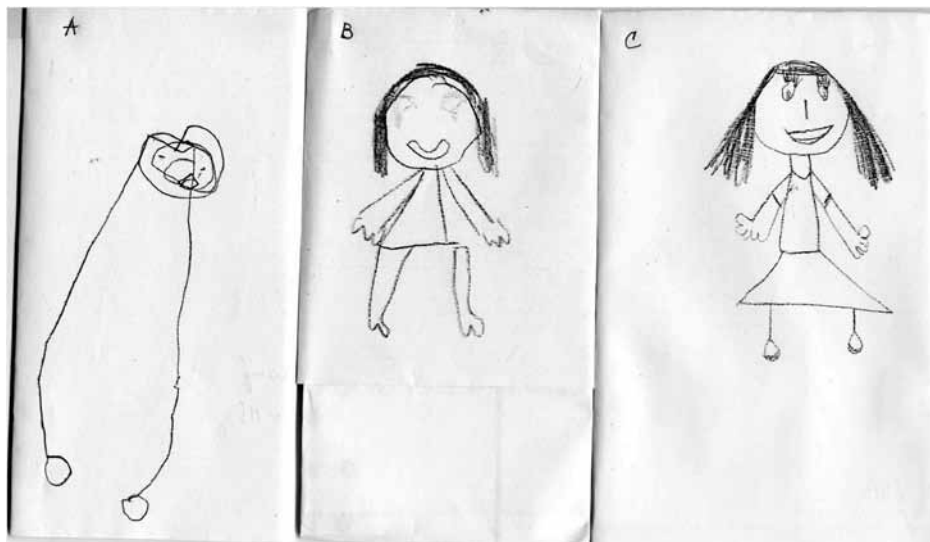
Výsledky realizovaného prieskumu nám umožňujú konštatovať, že môžeme potvrdiť naše predchádzajúce empirické zistenia o priepastných rozdieloch medzi požadovanými vedomosťami a zručnosťami, ktoré indikujú školskú zrelosť 6-ročného dieťaťa a medzi vedomosťami a zručnosťami, ktorými disponuje rómske dieťa zo sociálne znevýhodneného prostredia. Dieťa, ktoré celý svoj doterajší život prežilo v marginalizovanej komunite, ktorá je špecifická svojou odlišnou etnickou kultúrou a teda aj socializačnými normami, ale v dôsledku sociálnej exklúzie je poznačená aj „kultúrou chudoby“, by nemalo byť posudzované cez optiku kritérií, ktoré vychádzajú z kultúry a socializačných noriem majority, resp. primerane podnetného, bezpečného a deficitné i rastové potreby saturujúceho prostredia.

Z posúdenia školskej zrelosti podľa viacerých výskumných zistení (Čerešníková, 2006, Klein, Rusnáková, Šilonová, 2012, Farkašová, 2005) vychádzajú rómske deti ako pre školu jednoznačne nezrelé, dokonca podľa izolovaných psychodiagnostických poznatkov ako oneskorené vo vývine na základe funkčného poškodenia (napr. kresba človeka na úrovni čmáranice alebo hlavonožca vo veku 6 rokov). Dočkal (2005) uvádza, že americké štandardy pre pedagogické a psychologické testovanie veľmi dôrazne upozorňujú na to, že testové výkony sú ovplyvnené faktormi, ktoré môžu výkon znižovať bez toho, aby posudzovaná schopnosť bola skutočne deficitná. K týmto faktorom patrí aj etnická príslušnosť alebo socio-ekonomický status posudzovaného človeka. Sternberg (2000) upozorňuje, že ani „na kultúre nezávislé testy“ nie sú skutočne nezávislé a odporúča pre príslušníkov rôznych etnických skupín vytvárať testy kultúrne relevantné, teda také, ktorých obsah, ale aj procedúra zohľadňuje kultúru a skúsenosti diagnostikovaného človeka.

Výsledky nášho prieskumu napr. ukazujú, že rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia nepoznajú a nedokážu určiť predloženú číslicu (76,2%), ale určiť počet nedokáže „iba“ 38,1%. Z 21 detí počet objektov do počtu 5 správne určilo 13 detí. Výsledok korešponduje s našimi skoršími zisteniami, kedy sme zistili, že rómske deti napr. rozlišujú hodnotu peňazí a vedia, čo sa za ne dá kúpiť. S určením počtu sa teda vo svojom skúsenostnom svete stretávajú, s písanými číslicami ako symbolmi nie.

V kresbe postavy a prekreslení skupiny bodiek dosahujú vo výsledkoch úplne opačné rozloženie ako deti z primerane podnetného prostredia, čo je spôsobené, podľa našich skúseností, nie deficitom v sledovaných funkciách a procesoch, ale v tom, že mnohé nemajú žiadnu skúsenosť s ceruzkou a kreslením na papier. Ak rómske dieťa zo sociálne znevýhodneného prostredia navštevuje predškolské zariadenie, jeho kresbebné zručnosti veľmi rýchlo napredujú a dosahujú úroveň rovesníkov z primerane podnetného prostredia (pre ilustráciu uvádzame obr. 1)

Obr. 1 Kresba 6-ročného dieťaťa pri posúdení školskej zrelosti zo sociálne znevýhodneného prostredia bez zaškolenia (A), s predprimárnym zaškolením (B) a zaškoleného dieťaťa bez sociálneho znevýhodnenia (C)

Ak sa pozrieme na výsledky prekreslenia skupiny bodiek u rómskych detí so sociálnym znevýhodnením, ktoré boli zaškolené, tak hoci žiadne dieťa nedosiahlo hodnotenie 1 a 2, rozloženie hodnotení 3-4-5 je podobné ako u detí bez znevýhodnenia, to znamená že najvyššiu početnosť má hodnotenie 3 a najnižšiu početnosť hodnotenie 5 (čmáranie). V skupine detí bez zaškolenia je najpočetnejšie zastúpené hodnotenie 5. Rovnako sme identifikovali štatisticky významný rozdiel v určovaní geometrických tvarov. Iba jedno dieťa zo skupiny zaškolených detí úplne zlyhalo v prekreslení skupiny bodiek. Toto isté dieťa zlyhalo aj vo všetkých ostatných indikátoroch, vrátane spolupráce a nadviazanie kontaktu s posudzovateľkou (učiteľkou, ktorá s dieťaťom komunikovala). Domnievame sa, že zlyhanie dieťaťa bolo spôsobené situačným zlyhaním a nie deficitom kognitívnych funkcií. Ako problematickú hodnotíme u tohto dieťaťa aj informáciu o zaškolení, pretože pri komunikácii s matkou sme zistili, že dieťaťko bolo v škôlke iba dva týždne v septembri, teda s odstupom šiestich mesiacov od zápisu do školy. Toto zistenie korešponduje s faktom, že odloženie školskej dochádzky pri školskej nezrelosti u dieťaťa v sociálne znevýhodnenom prostredí nemá efekt, pretože proces zrenia nie je podporovaný podnetmi potrebnými pre školskú úspešnosť.

V závere konštatujeme, že by bolo vhodné modifikovať indikátory školskej zrelosti tak, aby zachytávali adaptívne schopnosti rómskeho dieťaťa a najmä posudzovať školskú pripravenosť v prostredí, ktoré nepôsobí na dieťa tak stresujúco ako úplne neznáme prostredie školy. Ak je dieťa v depistážnom šetrení vyhodnotený ako nedosahujúce potrebnú úroveň školskej zrelosti, je diagnostikované psychologičkou/psychológom, ktorá/ý je oprávnený takúto diagnostiku realizovať. Zo sondy (Bindasová a kol., 2014), ktorú realizovala v roku 2014 Kancelária verejného ochrancu práv, vyplýva, že väčšina z 21 odpovedajúcich diagnostických pracovísk pri diagnostike školskej zrelosti rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, neidentifikuje žiadne rozdiely alebo len okolnosťami vyšetrenia provokované rozdiely, napríklad neznalosť slovenského jazyka, používa rovnakú batériu testov, ale pri rómskych deťoch preferuje neverbálne subtesty. Iba 2 pracoviská uviedli, že s rómskymi deťmi pracujú podľa ich individuálnych potrieb, 6 diagnostických pracovísk zdôraznilo potrebu pracovať s týmito deťmi v teréne a uviedlo, že sa snaží priblížiť tejto komunite ich návštevou v teréne, kde diagnostiku aj uskutočňujú. Podľa tejto sondy je v oslovených diagnostických centrách iba jedna psychologička, ktorá s dieťaťom dokáže komunikovať v rómčine, niektoré psychologičky využívajú prítomnosť rodinného príslušníka ako tlmočníka. My pridávame, že už samotná situácia, v ktorej má dieťa podať individuálny výkon je pre rómske dieťa, pravdepodobne, prvá v jeho živote.

Deti žijúce v segregovaných osadách bližšie k prírodnému prostrediu dokážu vynikajúco percipovať podnety prichádzajúce z prírody, dokážu si poradiť aj v zložitejších situáciách, v ktorých by ich šesťroční rovesníci bez pomoci dospelého zlyhávali. Majú rozvinutý zmysel pre pospolitosť, ktorý môže pomôcť pri budovaní triedneho kolektívu, ak je prostredie školy a triedy nastavené inkluzívne. Rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia môžeme označiť ako mimoriadne životaschopné s množstvom adaptívnych stratégií, pretože prežívajú v ťažkom prostredí a po vstupe do školy, ktorá je prostredím absolútne cudzím a odlišným, si dokážu osvojiť obrovské množstvo noriem, ktorými usmerňujú svoje správanie.

Úlohou odborníčov/odborníkov pracujúcich s dieťaťom je pretaviť tieto jeho schopnosti a vlastnosti do kompetencie tak, ako ju vníma Čerešník (2014), podľa ktorého je kompetencia osobné presvedčenie o schopnosti produkovať želané výsledky prostredníctvom vlastných schopností.

Literatúra

- Bindasová, O a kol. 2014. Vplyv praxe testovania školskej spôsobilosti na základné práva dieťaťa z nepodnetného prostredia s kultúrnou, sociálnou, jazykovou bariérou, najmä z rómskej národnostnej menšiny. Bratislava: VOP. Dostupné <<http://www.vop.gov.sk/files/Sprava%20VOP%20FINALNA%20VERZIA.pdf>>
- Čerešník, M. 2014. Sebariadenie a jeho genderové špecifiká: Reflexie vysokoškolského kontextu. Nitra: UKF.
- Čerešníková, M. 2006. Rómske dieťa zo sociálne málopodnetného prostredia v školskej triede. Nitra: UKF.
- Dočkal, V. 2005. Vývoj diferenciálno-diagnostickej metodiky na vylúčenie mentálnej retardácie rómskych žiakov špeciálnych základných škôl. In E. Farkašová, E. Kretová (Eds.) Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPaP. Bratislava: VÚDPaP, s. 33-44
- Farkašová, E. 2005. Rómske dieťa vo vzdelávacom procese. In E. Farkašová, E. Kretová (Eds.) Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPaP. Bratislava: VÚDPaP, s. 22 - 32
- Hagan, J.M. 1998. Social Networks, Gender, and Immigrant Incorporation: Resources and Constraints. In *American Sociological Review*, roč.63, č.1, s. 55-67.
- Hofstede, G. H. 1980. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Londýn: Sage Publications.
- Jirásek, J., Tichá, V. 1968. *Psychologická hlediska předškolních prohlídek*. Praha: Státní zdravotní nakladatelství.
- Klein, V., Rusnáková, J., Šilonová, V. 2012. *Nultý ročník a edukácia rómskych žiakov*. Spišská Nová Ves: Roma education fund.
- Langmeier, J. 1961. Zralost dítěte pro školu. In *Československá pediatria*, roč.16, č. 10, s. 865-876.
- Nakonečný, M. 1999. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Rosinský, R. 2011. *Multikultúrna výchova v základných školách*. Nitra: UKF.
- Rosinský, R. 2014. Rómovia v číslach na Slovensku a v nitrianskom kraji. In K. Vanková a kol. (Eds.) *Odlíšnosti by nás mali spájať – nie rozdeľovať*. Nitra: Sponka.
- Rusnáková, J. 2011. Voľby životných stratégií obyvateľov chudobných a sociálne vylúčených rómskych osídlení (VEGA 1/0596/10). In J. Rusnáková a kol. (Eds.) *Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení*. Nitra: UKF.
- Sternberg, R. J. 2000. *Úspešná inteligencia*. Bratislava: Sofa.
- Šramková, M. 2011. Využitie sociálnej opory ako jednej zo životných copingových stratégií u rómskeho obyvateľstva. In J. Rusnáková a kol. (Eds.) *Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení*. Nitra: UKF.
- Šturma, J. 1997. Školní zralost a její poruchy. In P. Říčan, M. Krejčířová (Eds.) *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada.

SOUVISLOST REGULACE EMOCÍ S ONEMOCNĚNÍM ŠTÍTNÉ ŽLÁZY

CONNECTION BETWEEN REGULATION OF EMOTIONS AND THYROID DISORDERS

Karolína FRYŠTACKÁ, Martina FŮLEPOVÁ

Katedra psychologie, Filosofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, Česká republika, k.frystacka@seznam.cz

Abstrakt: Tato práce se zabývá emocionalitou, regulací emocí a zvládním stresu u žen trpících onemocněním štítné žlázy. Teoretická část pojednává o psychosomatickém přístupu, emocích, regulaci emocí, stresu a o anatomii a patologii štítné žlázy. Výzkumná část zase popisuje kvantitativní srovnávací studii, která sleduje rozdíly mezi subjektivním sebehodnocením žen trpících onemocněním štítné žlázy a kontrolní skupinou zdravých žen. Cílem tohoto výzkumu bylo zjistit, jestli se liší schopnost regulace emocí, zvládnání stresu a emoční nastavení rodičů u žen s onemocněním štítné žlázy oproti ženám bez těchto obtíží. Metody sběru dat byly tři dotazníky: ERQ pro zjištění regulace emocí, EMBU pro zjištění emocionality ze strany rodičů a SVF zaměřený na strategie zvládnání stresu. Ženy trpící onemocněním štítné žlázy se liší v subškále potlačení v rámci regulace emocí oproti ženám bez tohoto onemocnění. Dále využívají mnohem více negativní strategii zvládnání stresu jménem rezignace než ženy ze zdravé populace. V ostatních subškálách se tyto dvě skupiny signifikantně neliší.

Abstract: This thesis deals with emotionality, regulation of emotions and coping with stress in women suffering from thyroid disorder. The theoretical part discusses the psychosomatic approach, emotions, regulation of emotions, stress and thyroid anatomy and pathology. The research part describes the quantitative comparative study, which looks for differences between a subjective self-image in women suffering from thyroid disorder and a control group of healthy women. The objective of the research was to find out whether the ability to regulate emotions and stress is different in women suffering from thyroid disorder and women without these difficulties. Among data collection methods were three questionnaires: ERQ for discovering regulation of emotions, EMBU for discovering emotionality from parental side and SVF oriented on stress management strategies. With regard to suppression scale within regulation of emotions, women suffering from thyroid disorder are distinguished from the ones without this disease. Compared to healthy women, they also use more negative strategies to cope with stress such as resignation. Other scales prove that these two groups are not significantly different.

Klíčová slova: psychosomatika; emoce; regulace emocí; onemocnění štítné žlázy; stres

Keywords: psychosomatics; emotions; regulation of emotions; thyroid disorder; stress

Úvod

V tomto příspěvku jsme se zabývali koncepcí psychosomatiky, dále emocemi, jež ovlivňují člověka dennodenně, regulací emocí a stresem. Náplní výzkumu bylo zjistit, zdali je rozdíl mezi zvládnáním emocí u žen trpících onemocněním štítné žlázy a zdravými ženami.

Toto téma jsme si vybrali kvůli zájmu a zaujetí psychosomatickým přístupem. Konkrétně toto téma v endokrinologii jsme vybrali proto, že nás neustále překvapuje odsunutí hormonálního systému do pozadí ve srovnání s nervovým, ale i imunitním, i když mají tvořit neodlučitelnou propojenou trojici. Emoce jsou komplexním jevem ovlivňujícím celý život člověka. Jejich vliv na všechny aspekty života ve smyslu zdraví a nemoci je nepopíratelný. Proto jsme tuto práci uchopili právě jako spojitost emocionality a endokrinologického onemocnění.

Teoretické zakotvení výzkumu

Tato práce je založena na psychosomatickém konceptu. Dle Poněšického (2012) je psychosomatika postavená na vyváženém posuzování objektivních tělesných nálezů, subjektivních stavů duše a životní situace pacienta. Psychosomatika vychází z komplexního přístupu, to znamená, že člověk je bio-psycho-sociálně-spirituální komplex (Poněšický, 2002). Předmětem zájmu v celém tomto přístupu je tedy člověk ve zdraví i nemoci, proto jej musíme brát jako neustálou interakci těchto tří struktur - psychické, biologické a sociální. Pokud je oddělujeme, musíme neustále myslet na jejich důležitost a navíc si uvědomovat, že psychické funkce představují nejvyšší řídicí oblast (Faleide, Lian & Faleide, 2010).

V této spojitosti je důležité zmínit koncept diatéze. Diatéze je konstituční náchylnost člověka k určité nemoci získaná geneticky nebo biochemickými změnami v organismu (Křivohlavý, 2009).

Faleide et al. (2010) v knize přeložené od Křivohlavého píše, že při psychosomatickém onemocnění je zásadní přítomnost intrapsychického konfliktu, dle Alexandrovky koncepce musí být přítomna trojice proměnných pro vznik tohoto typu onemocnění. Touto trojicí je psychodynamická konfigurace jedince, vyvolávající životní situace a již zmíněná diatéze.

Hormonální změny ovlivňují mozek, chování a psychický stav jedince, přičemž hormonální systém s nervovým a imunitním tvoří trojjediný systém přenosu informací (Baštecký, 1993). Vztah mezi hormonálními výkyvy v těle a psychickými změnami je nepopíratelný a je potřeba na něj nazírat v multifaktoriálním komplexu názorů. Odborníci zabývající se tímto tématem se shodují, že stejně tak, jak jsou uskutečňována komplikovaná a zdlouhavá vyšetření tělesného schématu, přes testy krevní, hormonální a jiné, je tak stejně potřeba věnovat se vyšetření psychickému. Ke každému pacientovi trpícímu endokrinním onemocněním je tedy potřeba přistupovat komplexně v rámci propojení systému imunitního, neurologického a hormonálního. Některá onemocnění se dají snáze interpretovat jako psychopatologická, jiná jako čistě somatická (Nicoletta, Fava, 1998).

Endokrinní poruchy mohou být někdy diferenciatně diagnostikovány jako duševní onemocnění (Schreiber, 2004). Dále je důležité zmínit pozitivní zjištění, že kvalita života, spokojenost ve vztazích a celková pohoda člověka je v rámci klinické endokrinologie brána v úvahu a tím zlepšuje efektivitu dané terapie (McMillan, Bradley, Razvi, & Weaver, 2005).

Když se zaměříme specificky na jedno endokrinní onemocnění a to onemocnění štítné žlázy. Štítná žláza funguje jako emoční štít, pokud je žena senzitivní - emotivní, pod tlakem citových problémů, objevuje se u ní emoční napětí, to oslabí činnost štítné žlázy, což snižuje odolnost ženy vůči negativním emocím a zvyšuje napětí. Je nutné zkoumat individuální citlivost pacientky a její životní situaci (Hnízdil, 2013).

Cíle výzkumu

Obecná výzkumná otázka zní: „Liší se ženy trpící onemocněním štítné žlázy v emočním regulování, emocionálním zázemí a zvládnání stresu ve skupině zdravých žen? Z této výzkumné otázky jsme si dali za cíl, srovnat tyto dvě skupiny v oblastech emocionality, výchovném prostředí a zvládnání stresových situací.

Na základě teorie jsme operacionalizovali 6 hypotéz:

- H1: Ženy trpící onemocněním štítné žlázy skórují v subškále „přehodnocení“ v ERQ nižšími skóry oproti ženám bez obtíží se štítnou žlázou.
- H2: Ženy trpící onemocněním štítné žlázy skórují v subškále „potlačení“ v ERQ vyššími skóry oproti ženám bez obtíží se štítnou žlázou.
- H3: Ženy trpící onemocněním štítné žlázy skórují v subškále „odmítání“ v EMBU vyššími skóry oproti ženám bez obtíží se štítnou žlázou.
- H4: Ženy trpící onemocněním štítné žlázy skórují v subškále „emoční vřelost“ v EMBU nižšími skóry oproti ženám bez obtíží se štítnou žlázou.
- H5: Ženy trpící onemocněním štítné žlázy skórují v pozitivních strategiích zvládnání stresu v SVF nižšími skóry oproti ženám bez obtíží se štítnou žlázou.
- H6: Ženy trpící onemocněním štítné žlázy skórují v negativních strategiích zvládnání stresu v SVF vyššími skóry oproti ženám bez obtíží se štítnou žlázou.

Charakteristika výzkumného souboru

Základní soubor tvoří všechny ženy v Olomouckém a Zlínském kraji ve věku 30-65 let. Ženy trpí onemocněním štítné žlázy 4-6krát častěji než muži (Jiskra, 2011). Výběrový soubor pak tvoří ženy zahrnuté do výzkumu, celkem jich je 200. Do výzkumu bylo zahrnuto 172 respondentek z toho 108 žen zdravých a 66 žen trpících onemocněním štítné žlázy. Tyto ženy byly zahrnuty do výzkumu pomocí pravděpodobnostních metod výběru a to příležitostným výběrem a záměrným výběrem přes instituci endokrinologických pracovišť.

Metodologie

Výzkumný problém jsme se již zpočátku rozhodli zkoumat pomocí kvantitativního šetření. Kvantitativní studie mají přinést prostřednictvím měření proměnných numerická data. V rámci kvantitativního chápání je realita zachycena pomocí proměnných a tento druh výzkumu se zaměřuje právě na vztahy mezi nimi (Punch, 2008).

Jelikož tento jev, který zkoumáme, a to zkráceně emocionálnost žen trpících štítnou žlázou nebyl dostatečně probádán, dalo by se říci, že děláme exploraci problému. Tento vztah však na základě literatury a různých výzkumů probádáváme a popisujeme, dalo by se tedy říci, že provádíme i deskripci dané problematiky (Ferjenčík, 2000). Zároveň však hlavním motivem je porovnání dvou skupin (experimentální a kontrolní skupiny), tím pádem se tedy jedná o diferenační studii, kdy chceme zjistit, jestli jsou rozdíly v emocionálnosti těchto skupin.

Metody získávání dat

Data byla získána pomocí tří dotazníků, a to ERQ, EMBU a SVF. V testových metodách jsou pouze posuzovací stupnice, protože nám jde o subjektivní hodnocení a vnímání samotných žen. Mezi metodami máme jeden standardizovaný dotazník a dva nestandardizované, prvotní otázky využívané do popisné statistiky jsou naše konstrukce.

Prvním dotazníkem je ERQ, Emotion Regulation Questionnaire, jehož autory jsou Gross, J. J., a John, O. P. byl vytvořen v roce 2003. Je to dotazník o deseti položkách, které se věnují dvěma regulačním procesům, a to přehodnocení a potlačení. Výroky v dotazníku, k nimž probandí vybírají na škále 1 (silně nesouhlasím) – 7 (silně souhlasím), jsou jak pozitivní regulace, tak negativní regulace emocí.

Druhým dotazníkem je EMBU, Shortened inventory for memories of parentel rearing behaviour as a research and clinical instrument. Tohle je anglický překlad původního švédského dotazníku o vzpomínkách respondenta na samotné dětství. Zde je však použita přeložená Haštova slovenská verze Skráteného dotazníku zapamätaného rodičovského správanía jako výskumný a klinický nástroj. Tato zkrácená verze má 23 položek seskupených do 3 subškál - odmítání, emoční vřelost a hyperprotektivita. Na otázky se odpovídá zvlášť pro otce a zvlášť pro matku. Ve výzkumu nás zajímá celkové rodičovské chování, nezjišťovali jsme tedy, jestli byl rozdíl mezi otcem a matkou. Otázky se hodnotí na čtyřbodové Likertově škále od 1 (nikdy) do 4 (vždycky). Tento dotazník v pozmeněných verzích je mezinárodně testovanou dotazníkovou metodou (Hašto, Mojžišová & Poliaková, 2007).

Posledním dotazníkem je SVF 78, Strategie zvládání stresu, vytvořen z původní německé verze Stressverarbeitungsfragebogen. Tato zkrácená verze SVF 78 je vytvořena německými autory Janke, W. a Erdmannovou, G. (1997, 2002) a u nás přeložena Josefem Švancarou. Tento dotazník je vícedimenzionální sebezpozorovací inventář, který zaznamenává tendence člověka reagovat v různých zátěžových situacích. Jak jsme již zmínili v kapitole o stresu, tento dotazník má 13 subškál. Standardizace na české prostředí je sice provedena, proto v tomto případě pracujeme s t-skóry, ale již je zastaralá, takže i k dotazníku SVF přistupujeme jako k nestandardizovanému.

Metody zpracování dat

Veškerá data byla nejdříve v podobě hrubých skóre převedena do elektronické podoby do programu Microsoft Excel. Následně byla data zpracována v programu Statistica 12. U všech proměnných jsme nejdříve ověřili normalitu rozložení dat pomocí Shapiro-Wilkova W testu. Tento krok byl proveden proto, že při rozhodování, zdali použít parametrické

metody, musíme splňovat několik podmínek. První podmínkou je počet probandů. Pro použití parametrických metod se často uvádí 30 probandů, i když za dodržení normálního rozložení dat se může použít i pro soubory menší než 30 lidí (Reiterová, 2008).

V našem výzkumném záměru máme 172 respondentek, takže dále jsme museli prozkoumat normalitu rozložení. Poslední fází bylo rozhodnutí právě pro tu správnou metodu. Tím, že děláme diferenční studii, srovnáváme tedy dvě skupiny, tedy nominální proměnné – ženy zdravé (označení 1, ženy trpící onemocněním štítné žlázy 0). V případě normálního rozložení použijeme parametrickou metodu zvanou t-test pro dvě nezávislé skupiny a při nedodržení normality jeho neparametrickou obdobu Mann-Whitneyův U test. Hladina významnosti byla zvolena ta nejpoužívanější a to $\alpha < 0,05$. K popisu souborů byla použita popisná statistika.

Výsledky

V popisné statistice nebyly rozdíly mezi skupinami. Na otázky vlastní konstrukce ženy odpovídaly obdobně, tedy nebyl rozdíl ve spokojenosti v partnerském vztahu ani v životní spokojenosti. U žen trpících onemocněním štítné žlázy jsme dále zjišťovali druh onemocnění, které bylo nejčastěji hypotyreóza, pomocí léků byly kompenzovány všechny ženy a nejčastěji užívaly euthyrox. Operaci ženy nepodstoupili a v dané rodině tímto onemocněním trpí převážně ženy.

Hypotézy

Jedna hypotéza přijata, pět zamítnuto na hladině $\alpha=0,05$.

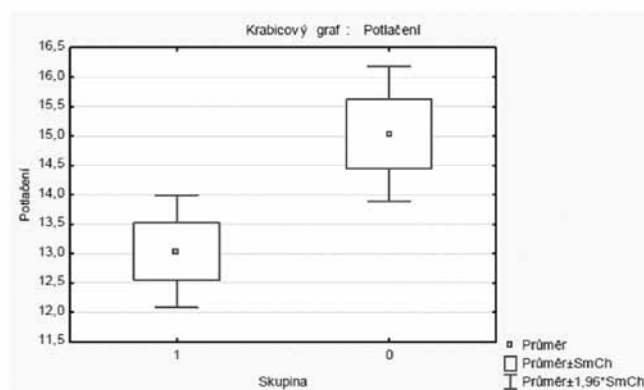
H2: Ženy trpící onemocněním štítné žlázy skórují v subškále „potlačení“ v ERQ vyššími skóry oproti ženám bez obtíží se štítnou žlázou.

Tab. 1: T-test pro dva nezávislé výběry pro škálu potlačení

Proměnná	t-testy; grupováno: Skupina						
	Průměr 1	Průměr 0	t	sv	p	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
Potlačení	13,04	15,03	-2,58	172	0,01	1,13	0,60

Hodnota $p=0,01$ a to je menší než $\alpha=0,05$, tuto hypotézu tedy přijímáme. Zde pro přehlednost uvádíme krabicový graf pro 2. hypotézu.

Graf 1: Krabicový graf pro škálu potlačen

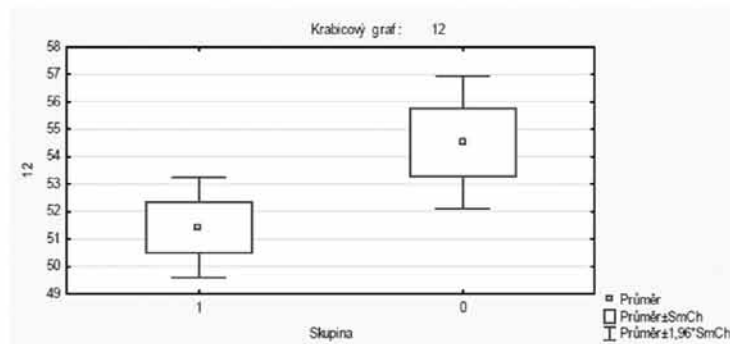
Hypotézy v souvislosti se zvládáním stresu byly koncipovány pouze jako negativní a pozitivní, rozdíl mezi skupinami se však v jedné subškále objevil v rámci negativních strategií. Ženy trpící onemocněním štítné žlázy používají strategii zvládání stresu rezignace signifikantně více oproti ženám bez tohoto onemocnění.

Tab. 2: T-test pro dva nezávislé výběry pro subtest rezignace v rámci NEG

Proměnná	t-testy; grupováno: Skupina						
	Průměr 1	Průměr 0	t	sv	p	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
Rezignace	51,42	54,52	-2,03	171	0,04	1,08	0,72

Hodnota $p=0,04$ a ta je menší než 0,05, tedy přijímáme tuto negativní strategii jako signifikantní pro skupinu žen trpících onemocněním štítné žlázy. Pro přehlednost přikládáme krabicový graf pro subškálu potlačení.

Graf 2: Krabicový graf pro strategii zvládání stresu zvanou rezignace

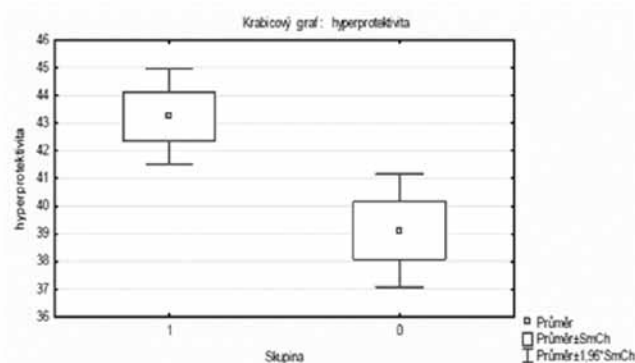
Hypotézy o rodinném zázemí jsme dle teorie sestavili na emoční vřelosti a odmítání. Rozdíl se však projevil v subškále hyperprotektivita. Ženy zdravé uvádějí, že mají mnohem hyperprotektivnější rodiče než ženy trpící onemocněním štítné žlázy.

Tab. 3: T-test pro dva nezávislé výběry pro škálu hyperprotektivita

Proměnná	t-testy; grupováno: Skupina						
	Průměr 1	Průměr 0	t	sv	p	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
Hyperprotektivita	43,24	39,12	2,97	171	0,003	1,17	0,51

Hodnota $p=0,003$, ta je samozřejmě menší než 0,05, takže tuto subškálu týkající se hyperprotektivity bychom také mohli přijmout. To však zmiňujeme jen pro zajímavost a s rezervou, protože v teorii jsme nezachytili vztah mezi hyperprotektivitou a psychosomatickým onemocněním. Pro přehlednost dodáváme krabicový graf pro subškálu hyperprotektivita.

Graf 3: Krabicový graf pro škálu hyperprotektivita

Závěry

Výsledky výzkumu nesvědčí pro přímou souvislost regulace emocí, emočního zázemí rodičů ani zvládnání stresu a onemocnění štítné žlázy, ale přesto můžeme říci, že v některých škálách ženy trpící onemocněním štítné žlázy oproti ženám v kontrolní zdravé populaci skórují tak, že tuto teorii potvrzují. Na základě získaných dat a jejich statistické analýzy můžeme v závěru konstatovat tato fakta: V sebehodnotícím dotazníku týkajícího se regulace emocí ženy trpící onemocněním štítné žlázy oproti ženám zdravým signifikantně více užívají strategie potlačení. Přičemž v druhé škále, přehodnocení, která tvoří tento dotazník, se žádný signifikantní rozdíl neobjevil. Dále v rámci strategií zvládnání stresu byla potvrzena rezignace jako negativní strategie, kterou ženy trpící onemocněním štítné žlázy používají oproti ženám zdravým. Také byl objeven vztah mezi onemocněním a hyperprotektivitou, který však nebyl podložen teorií, takže zde dáváme tento vztah pro zajímavost.

Diskuze

Jsme si vědomi omezení, která s sebou tento výzkum nese. Bezpochyby mělo vliv aktuální nastavení osoby, jež vyplňovala náš dotazník, její nálada a celkový psychický stav. Vliv ale mohl být právě v tom, jaký druh pacientek trpících onemocněním štítné žlázy se tohoto výzkumu účastnil. Vzhledem k tomu, že hlavním etickým aspektem tohoto výzkumu bylo zaručení anonymity a souhlas se zařazením výpovědí do výzkumu stvrzený vyplněním tohoto dotazníku, tak tímto vznikla skupina, která se účastnila, ale vznikla mnohem větší skupina, která účast odmítla. V závěrečné diskuzi s lékařkami, které s námi spolupracovaly, jsme zjistili, že velké procento žen trpících onemocněním štítné žlázy toto vyplňování odmítala kvůli náročnosti celého dotazníku. Starším pacientkám tedy mohl trvat až celou hodinu. Aspekt stáří, horšího soustředění a neporozumění textu vedl k menší návratnosti dotazníků. Objevuje se zde nízká návratnost, které jsme se snažili vyhnout oslovením endokrinologů. Těm, jako svým ošetřujícím lékařům, respondentky spíše vyhověly, i když jen částečně.

Dále tento typ dotazníků má nedostatek flexibility, zjistíme pouze odpovědi na dané škály. Sebeuposuzovací dotazníky mají jen slovní vyjádření, nelze zachytit spontánní odpověď, nemůžeme sledovat neverbální projevy probanda a navíc nemůžeme ani kontrolovat prostředí, ve kterém dotazník vyplňuje a jestli vyplní vše. Dále také při sebehodnocení vzniká problém s nadhodnocováním a stylizací. Je tedy možnost, jak již bylo zmíněno výše, že se zdravé ženy mohly stylizovat a nadhodnotit do lepších pozic. Nevýhodou samozřejmě není jen to, že tyto dotazníky jsou pouze sebeuposuzovací, ale také to, že ERQ a EMBU nejsou standardizované a SVF má již zastaralou standardizaci. Jejich aplikovatelnost je tedy problematická. K tomuto bychom však chtěli říci, že své závěry obecně neaplikujeme na celou populaci a že si uvědomujeme omezení, která tento výzkum s sebou nese. Tím, že jsme zvolili metodu diferenční studie, můžeme se zaměřit na to, co tyto dotazníky vypovídají v rámci našeho výběrového souboru. I když tyto metody nejsou standardizované a lehce aplikovatelné na českou populaci, tak i přesto jsou vypovídající v rámci našeho zvoleného výběrového souboru.

Jak bylo zmíněno výše, validita tohoto výzkumu není reprezentativní a zobecnitelná na celou populaci kvůli sebepo-

suzovacím a nestandardizovaným metodám. Na základě rozhovorů s endokrinoložkami a na základě analýzy dat nás to právě vede k závěru, že sice nemůžeme říci, jestli se opravdu ženy s onemocněním štítné žlázy liší v emočním prožívání, zvládání emocí a stresu oproti těm, co tímto onemocněním netrpí, můžeme ale říci, jak to právě tyto ženy vnímají. Cílem bylo zjistit subjektivní hodnocení žen trpících onemocněním štítné žlázy. V literatuře se člověk může dočíst, jaké projevy nejen tělesné, ale i psychické s sebou nese nějaká nemoc. V mnoha odborných knihách, ale i těch populárně naučných nebo spíše v těch manuálech pro pacienty, jenž právě tímto onemocněním trpí, člověk najde mnoho symptomů, které na sobě může a nemusí sledovat, a které ostatní mohou a nemusí na tomto člověku spatřovat. Názory se mohou lišit i uvnitř této skupiny pacientek. Proto bychom chtěli zdůraznit důležitý význam tohoto příspěvku, a to ten, že jsme zjistili, jak se tyto samotné ženy vnímají a posuzují, jak na tom jsou v sebehodnocení svých emocí. A i když jsme nepotvrdili většinu hypotéz, nějaké rozdíly zde jsou a tím jsme vlastně naplnili svůj původní cíl, zjistit subjektivní hodnocení emocionality žen trpících onemocněním štítné žlázy. A jak už jsme zmínili v odstavci u problematiky sebehodnocení, tak stylizace a nadhodnocení je časté, a i přesto v některých subškálách skórují velice nízko nebo naopak vysoko ve srovnání se zdravou populací žen.

Další rozvedení problematiky vidíme ve svém budoucím zpracování kombinovaného kvalitativního a kvantitativního výzkumu sledujícího problematiku nejen emocí, ale i jiných aspektů u pacientek trpících onemocněním štítné žlázy. Chtěli bychom se tedy věnovat životnímu příběhu žen trpících onemocněním štítné žlázy a to hypotyreózou.

Použitá literatura

- Baštecký, J., Šavlík, J. & Šimek, J. (1993). Psychosomatická medicína. Praha: Grada Avicenum.
- Faleide, A., Faleide, E. & Lian, L. (2010). Vliv psychiky na zdraví. Soudobá psychosomatika. Praha: Grada Publishing.
- Ferjenčík, J. (2000). Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Praha: Portál.
- Hašto, J., Mojžíšová, V. & Poliaková, M. (2007). Skrátený dotazník zapamatovaného rodičovského správania jako výskumný a klinický nástroj. *Psychiatria-Psychoterapia-Psychosomatika*, 14, 79-88.
- Honzák, R. (1985). Psychické změny a poruchy při interních chorobách. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství n.p.
- Jiskra, J. (2011). Poruchy štítné žlázy. Praha: Mladá fronta.
- Křivohlavý, J. (2009). Psychologie zdraví. Praha: Portál.
- McMillan, C., Bradley, C., Razvi, S. & Weaver, J. (2005). Psychometric validation of new measures of hypothyroid-dependent quality of life (QoL) and symptoms (Abstract). Získáno 28. 11. 2013 z Endocrine Abstracts.
- Nicoletta, S., Fava, G. (1998). Psychological aspects of endocrine disease. Získáno 21. 1. 2014 z Clinical Endocrinology.
- Poněšický, J. (2012). Neurózy, psychosomatická onemocnění a psychoterapie. Praha: Triton.
- Poněšický, J. (2002). Psychosomatika pro lékaře, psychoterapeuty i laiky. Praha: Triton.
- Punch, K. F. (2008). Základy kvantitativního šetření. Praha: Portál.
- Reiterová, E. (2008). Základy psychometrie. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Schreiber, V. (2004). Hormony a lidská mysl. Praha: Triton.
- Švancara, J. (2003). Strategie zvládání stresu, příručka. Praha: Testcentrum

SPIRITUALITA A POSTOJE KE SMRTI

SPIRITUALITY AND ATTITUDES TOWARDS DEATH

Klára MACHŮ, Olga PECHOVÁ, Daniel DOSTÁL

Katedra psychologie FF UP, Křížkovského 10, 771 47 Olomouc, Czech Republic, Klara_Machu@seznam.cz,
olgapol@centrum.cz

Abstrakt: *Spiritualita byla v rámci výzkumu měřena prostřednictvím dotazníku ESI-R (Expressions of Spirituality Inventory-revised), který vytvořil D. A. MacDonald (2000). Tento inventář sleduje pět dimenzí spirituality. Těmito škálami jsou: škála kognitivní orientace na spiritualitu COS, zkušenostně-fenomenologická dimenze EPD, dimenze existenciální pohody EWB, dimenze paranormálního přesvědčení PAR a poslední dimenze religiozity REL. K měření postojů ke smrti byl použit Revidovaný profil postojů ke smrti (The Death Attitude Profile-Revised), který zahrnuje pět dílčích škál, z nichž dvě měří pozitivní postoje ke smrti, dvě se zaměřují na negativní postoje ke smrti a poslední škála zkoumá neutrální postoje. Výzkumu se zúčastnilo 300 respondentů z dospělé nestudentské populace. V příspěvku budou diskutovány nejen výsledky výzkumu, ale i další perspektivy výzkumu v této oblasti.*

Abstract: *Spirituality was measured by the questionnaire ESI (Expressions of Spirituality Inventory), which was created by DA MacDonald (2000). The inventory follows the five dimensions of spirituality. These are: a range of cognitive orientation to spirituality COS, experiential-phenomenological dimension EPD, existential dimension of being EWB, dimension of paranormal beliefs PAR and the last dimension of religiosity REL. To measure attitudes towards death we used The Death Attitude Profile-Revised. This inventory consists of five dimensions of attitudes towards death. Two of them are negative, two dimensions represent positive attitudes towards death and one dimension is the neutral acceptance of death. We collected a data of 300 respondents of adult population. The results of the research as well as the other perspectives of the research in this area will be discussed in our presentation.*

Klíčová slova: *Spiritualita; smrt; postoje; osobnost; náboženské přesvědčení*

Key words: *Spirituality; death; attitudes; personality; religious belief*

Grantová podpora: *Realizace výzkumu byla umožněna díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2013 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.*

Úvod

Výzkumu postojů ke smrti se věnujeme již přibližně šest let. Výsledky naší předchozí studie (Machů, 2012) ukázaly, že nejsilnějším faktorem, který ovlivňuje postoje ke smrti je náboženské přesvědčení. Lidé, kteří se hlásí k nějaké víře, ať už se jedná o víru v Boha, nebo jen v smysluplnost života, zastávají spíše pozitivnější postoje ke smrti než ti, kteří neuvádějí žádné náboženské přesvědčení. Víra tak může člověku pomoci zakomponovat smrt do řádu života. Rovněž jsme zjistili, že náboženské přesvědčení nelze chápat jen jako prostou příslušnost ke konkrétní církvi. Pojetí víry je v České republice velmi specifické a individualizované. Setkáváme se tak s křesťany, kteří věří v reinkarnaci, nebo nevěří v peklo apod. Hamplová (2008, p. 721) uvádí, že: „i když česká populace neprojevuje příliš velký zájem o organizované církevní náboženství vycházející z křesťanské tradice, přetrvává zde vysoká víra v existenci nadpřirozených a magických jevů.“ Z tohoto důvodu jsme se rozhodli v naší studii prozkoumat namísto náboženského přesvědčení širší oblast spirituality. Za cíl jsme si dali prostudovat vztah spirituality k postojům ke smrti.

Teoretické zakotvení

Termín spiritualita byl do psychologie zaveden teprve nedávno. Impulzem k zavedení tohoto pojmu byl především vývoj společnosti ve 20. století. Úbytek věřících, kteří se hlásili k některé z církví zároveň s rozvojem osobního pojetí duchovna, vedl k nutnosti nově definovat snahu člověka o kontakt s posvátnem mimo doménu náboženství.

„Psychologie náboženství se po většinu minulého století obešla bez pojmu spirituality. Jamesovi a jeho následovníkům stačil pojem náboženství, náboženského prožitku, případně náboženskosti, religiozity.“ (Říčan, 2007, p. 48)

Termín religiozita bývá často dáván do souvislosti s pojmem spiritualita, nicméně významově se překrývají jen částečně. Latinský výraz religio se do češtiny překládá jako náboženství. Jedná se tedy o osobně, sociálně a případně institučně vyjádřený vztah člověka k transcendentní skutečnosti (Štampach, 2010).

Ačkoliv byly termíny religiozita a spiritualita v posledním století definovány psychology četnými způsoby, převažuje shoda, že oba koncepty jsou multidimenzionální. Nicméně vlivem úbytku věřících tradičních náboženství vzrostlo i napětí mezi pojmy religiozita a spiritualita. V nejextrémnější podobě jsou tyto konstrukty definovány v ryze dualistickém rámci. Příklady tohoto přístupu mohou být ty definice, které rozlišují substantivní, statickou, institucionální, objektivní, na víře založenou, „špatnou“ religiozitu v opozici k funkční, dynamické, osobní, subjektivní, na zkušenosti založené, „dobré“ spiritualitě. Je proto třeba mít na paměti, že religiozita není jen o víře v Boha a spiritualita není pouhým sjednocením se životem. Oba konstrukty obsahují mnohé dimenze, na které však nemohou být omezeny. Těmito dimenzemi jsou například biologické procesy, vnímání, afekty, kognice, chování, identita, smysl života, morálka, vztahy, role, kreativita, osobnost a sebeuvědomění (Paloutzian & Park, 2005).

Průzkum soudobé literatury odhalil více než 100 metod určených k měření spirituality a transpersonálních konstrukťů. Většina škál měřících spiritualitu ji definuje jako multidimenzionální konstrukt. Spiritualita skládající se z více než jedné komponenty je spíše pravidlem než výjimkou (MacDonald & Friedman, 2002).

Smrt je jedním z ústředních témat nejrůznějších filosofických a náboženských systémů. Myšlenky na ni vyvolávají rozporuplné pocity, které se individuálně liší. Když už vůbec mluvíme o smrti, jsme často obezřetní a volíme pokud možno neutrální výrazy, což potvrzuje existence mnoha taktních synonym jako věčný spánek, odchod na onen svět, cesta na druhou stranu, atd. Smrt je velkým životním tématem, člověk k ní může zaujímat nejrůznější postoje, které pak sekundárně do značné míry ovlivňují způsob a kvalitu jeho života. Měření postojů ke smrti tedy souvisí s tématy, jako jsou smysluplnost života, náboženské přesvědčení, hodnoty apod.

Téma postojů ke smrti se v psychologii dostalo do popředí zájmu v pozdních padesátých letech 20. století díky Feifelově výzkumu na populaci s geriatrickými a mentálními onemocněními, přestože se mnoho pionýrských studií k tomuto tématu objevilo již dříve. Tyto rané studie se metodicky opíraly o projektivní metody a jednoduché validní dotazníky. V polovině šedesátých let začalo množství výzkumů narůstat ve shodě se stoupajícím zájmem o téma smrti. Nicméně „publikační exploze“ týkající se tohoto tématu se objevila až v polovině sedmdesátých let, uvedena vyvinutím prvních široce využitelných nástrojů vytvořených speciálně pro přímé měření strachu ze smrti, hrozby, a úzkosti ze smrti. V té době nabyla také velké popularity „Teorie zvládnání hrůzy“ (Terror management theory), která předpokládá, že základní motivací lidského chování je zvládnání strachu ze smrti. Zájem o výzkum úzkosti ze smrti pokračoval v osmdesátých letech, následován další vlnou nárůstu, který trvá až do dnešních dnů, což dokazuje rozvoj literatury a výsledky výzkumů nejen v USA, ale i v Evropě, na Blízkém východě a v asijských zemích. (Moser, Neimeyer & Wittkowski, 2004)

Metoda

Dotazník Expressions of Spirituality Inventory (ESI) vytvořil v letech 1997-1998 D. A. MacDonald. První stádium vytváření dotazníku ESI spočívalo ve vymezení pracovní koncepce spirituality, která by zahrnovala teorie běžně používané v již existujících nástrojích měření spirituality. Na základě faktorové analýzy bylo takto zjištěno šest stabilních faktorů, které byly nazvány následovně: Kognitivně-afektivní orientace na spiritualitu, Experimentálně fenomenologická dimenze, Paranormální a okultní přesvědčení, Religiozita, Škála existenciální pohody a Plody spirituality. Poté bylo vybráno 218 položek uspořádaných do testu, který vyplnilo 938 univerzitních studentů. Faktorová analýza výsledků ukázala pět stabilních faktorů - kognitivní orientace na spiritualitu COS (kognitivně-percepční projevy, přesvědčení, postoje,

kteří se týkají podstaty a významu spirituality), zkušenostně-fenomenologická dimenze EPD (náboženské, spirituální, transpersonální zážitky), dimenze existenciální pohody EWB (vyjadřuje spiritualitu prostřednictvím smyslu života), dimenze paranormálního přesvědčení PAR (víra v mimosmyslové vnímání, atd.) a dimenze religiozity REL (zvnitřněná religiozita, náboženská praxe). Takto vznikl dotazník ESI skládající se z 98 položek, nicméně při jeho používání se autoři setkali s některými problémy. Zejména starší populace respondentů měla problém vyplnit celý dotazník kvůli jeho délce. Někteří respondenti si stěžovali na opakování položek, zatímco jiní měli nesnáze s reverzními-negativně formulovanými položkami. Na základě této zpětné vazby došlo k revizi původního dotazníku. Nová verze ESI se skládá pouze ze třiceti dvou položek, které byly vybrány z původního dotazníku. Počet reverzních položek byl snížen na minimum, kromě položek škály existenciální pohody a jedné položky ve škále paranormálních přesvědčení jsou všechny položky skórovány pozitivně (MacDonald, 2000).

Dotazník tvoří 32 tvrzení, přičemž každé dimenzi odpovídá právě 6 z nich a poslední dvě otázky se do výsledku nezačítávají. Respondenti na otázky odpovídají pomocí pětibodové Likertovy škály, sestavené z hodnot 0 – 4, kde 0 zastupuje odpověď rozhodně nesouhlasím a 4 odpověď rozhodně souhlasím. Pouze tvrzení vztahující se ke škále existenciální pohody a tvrzení dimenze paranormálního přesvědčení používají opačné hodnocení. Pro každou dimenzi se vypočítává celkové skóre nabývající hodnoty v rozmezí 0 až 24.

K měření postojů ke smrti byl použit Revidovaný profil postoje ke smrti (The Death Attitude Profile – DAP-R, 1994), jehož autory jsou Wong, Reker a Gesser. Revidovaný profil postoje ke smrti se skládá z 32 položek ve formě tvrzení. Tato tvrzení jsou rozdělena do pěti dílčích škál, z nichž dvě měří pozitivní postoje ke smrti (přátelské přijetí smrti, únikové přijetí smrti), dvě se zaměřují na negativní postoje ke smrti (strach ze smrti, vyhýbavý postoj ke smrti) a poslední škála zkoumá neutrální postoje. Ve škále měřící strach ze smrti („Smrt je bezpochyby hrozná zkušenost.“) mají vyšší hodnoty ti respondenti, kteří zažívají intenzivní strach ze smrti. Vyhýbavý postoj ke smrti („Vyhýbám se myšlenkám na smrt za každou cenu.“) zastávají jedinci, kteří se vyhýbají myšlenkám na smrt kvůli úzkosti, kterou myšlenky na toto téma vyvolávají. Neutrální postoj ke smrti („Smrt není ani dobrá, ani špatná.“) vymezuje pohled na smrt jako na přirozenou součást života. Pozitivní pohled na smrt je v dotazníku reprezentován škálou přátelského přijetí smrti („Věřím, že po smrti budu v nebi.“) Tento postoj má základ ve víře v šťastný posmrtný život. Poslední škála měří postoj únikového přijetí smrti („Smrt ukončí všechna moje trápení.“). Smrt je zde chápána jako vítaná alternativa k životu, který je plný utrpení a bolesti. Je třeba zdůraznit, že i tento postoj ke smrti se řadí mezi pozitivní, jelikož smrt není vnímaná jako negativní zkušenost. Respondenti zaznamenávají své odpovědi na sedmibodové Likertově škále v rozmezí od zcela souhlasím (7) po zcela nesouhlasím (1). Skóry pro každou subškálu se sčítají a rozdělují podle počtu položek tak, aby dávaly průměrné skóre subškál pro každého respondenta. Vyšší skóry ukazují na větší přijetí, strach nebo vyhýbání se smrti.

Clements a Rooda (1999-2000) ve své nezávislé studii faktorové struktury Revidovaného profilu postoje ke smrti (DAPR) došli k závěru, že se subškála neutrálního postoje ke smrti projevuje ve dvou rozdílných faktorech. Zbývající čtyři subškály mají adekvátní hladinu vnitřní konzistence. Přestože se subškála měřící neutrální postoj ke smrti podle výsledků výše uvedené studie může jevit málo validní, v rámci tohoto výzkumu byla v dotazníku zachována. V průběhu administrace se nevyskytly žádné problémy se srozumitelností dotazníku.

Soubor

Výzkum byl realizován na skupině 300 respondentů (193 žen, 107 mužů) ve věku 18 až 83 let. Průměrný věk byl 34 let (SD=13,14). Respondenti byli dotazováni na to, zda se považují za věřící, či nevěřící. Z celkového počtu 300 osob se za věřící považovalo 193 respondentů, zbylých 107 za nevěřící. Dále byli dotazováni na příslušnost ke konkrétní církvi. Příslušnost k církvi uvedlo 128 osob, z toho 104 respondentů bylo katolického vyznání, 8 evangelického a zbylých 16 respondentů bylo zařazeno do kategorie různé, neboť se zde objevovali především buddhisté a pohané, jejichž soubor je však ve srovnání s křesťany příliš malý. Průměrná doba vyznání víry byla 14 let a kolísala v rozmezí od 0 do 74 let. Respondenti byli rovněž dotazováni na to, zda své vyznání nějakým způsobem praktikují, 138 z nich uvedlo, že ano, zbylých 162 nikoliv.

21 respondentů mělo základní vzdělání, 129 středoškolské, 24 vyšší odborné (titul Bc) a 124 vysokoškolské vzdělání. Dva respondenti své vzdělání neuvedli. 188 respondentů uvedlo, že žijí v partnerském, či manželském vztahu, průměrná

délka vztahu činila 7,5 let. Z dotazovaných osob mělo 127 z nich děti, 26 respondentů jen jedno dítě, 68 dvě děti, 27 tři děti, 3 měli čtyři děti, 2 pět a 1 šest dětí.

V případě věku se nám bohužel nepodařilo úplně dostatečně pokrýt vyšší věkové kategorie a v souboru je rovněž převaha žen. Pokud se týče náboženského přesvědčení, snažili jsme se získat dostatečný soubor křesťanských věřících. Věřící respondenty jsme rekrutovali zejména za pomoci kněží a pastorů různých křesťanských církví. Další část respondentů jsme získali metodou lavinového výběru, kdy jsme oslovili první vlnu potenciačních účastníků výzkumu, kteří pak přizvali další, atd. V souboru je bohužel velmi malý počet respondentů jiných než křesťanských vyznání, jelikož účast na výzkumu přímo odmítlo jedno buddhistické centrum a žádná z židovských obcí bohužel na náš dotaz ohledně účasti na výzkumu neodpověděla.

Výsledky

Výsledky testu reliability dotazníku ESI (Tab. 1) ukazují vysokou vnitřní konzistenci všech pěti škál. Velmi vysokou konzistenci mají škály kognitivní orientace na spiritualitu (0,94) a religiozita (0,93). O něco nižší avšak uspokojivé údaje jsme zjistili u existenciálně-fenomenologické dimenze (0,87), škály paranormálního přesvědčení (0,78) a škály existenciální well-being (0,76).

Tab. 1: test reliability ESI

Škála	Cronbachovo alfa
COS	0,94
EPD	0,87
EWB	0,76
PAR	0,78
REL	0,93

Pozn. COS – kognitivní orientace na spiritualitu, EPD – existenciálně-fenomenologická dimenze, EWB – existenciální well-being, PAR – škála paranormálního přesvědčení, REL - religiozita

Výsledky testu reliability dotazníku DAP-R (Tab. 2) ukazují vysokou vnitřní konzistenci čtyř škál. Velmi vysokou konzistenci mají škály přátelské přijetí (0,95) a vyhýbání se smrti (0,90). O něco nižší avšak uspokojivé údaje jsme zjistili u škál strach ze smrti (0,85) a únikové přijetí (0,86). Podobně jako v zahraničních studiích se ukázala nižší reliability u škály neutrálního přijetí (0,56).

Tab. 2: test reliability DAP-R

Škála	Cronbachovo alfa
Strach ze smrti	0,85
Vyhýbání se smrti	0,90
Neutrální přijetí	0,56
Přátelské přijetí	0,95
Únikové přijetí	0,86

Provedli jsme Pearsonovu korelaci všech škál dotazníků ESI a DAP-R mezi sebou. Jak můžeme vidět v tab. 3, mezi jednotlivými škálami byly zjištěny četné statisticky významné korelace.

Škála strach ze smrti (FD) statisticky významně pozitivně koreluje se škálou vyhýbání se smrti (DA), přičemž obě tyto škály měří negativní postoje ke smrti. Statisticky významná negativní korelace byla nalezena mezi škálou FD a škálami COS, EPD, EWB a REL dotazníku ESI. Z toho vyplývá, že mezi strachem ze smrti a spiritualitou existuje signifikantní negativní korelace. Škála strach ze smrti rovněž statisticky významně negativně koreluje se škálou neutrálního přijetí smrti (dotazník DAP-R, neutrální škála).

Škála vyhýbavý postoj ke smrti (DA), taktéž měřící negativní postoj ke smrti, statisticky významně negativně koreluje se škálami postoj přátelského přijetí (AA), postoj neutrálního přijetí (NA) kognitivní orientace na spiritualitu (COS), existenciálně-fenomenologická dimenze (EPD) a religiozita (REL). Tato škála tedy signifikantně negativně koreluje jednak se škálami, které měří pozitivní a neutrální postoj ke smrti, jednak se škálami, které měří tradiční spiritualitu.

Škála přátelského přijetí smrti (AA) statisticky významně pozitivně koreluje se škálami Únikový postoj ke smrti (dotazník DAP-R, pozitivní postoj ke smrti), kognitivní orientace na spiritualitu (COS), existenciálně-fenomenologická dimenze (EPD), paranormální přesvědčení (PAR) a religiozita (REL). Škála přátelského přijetí smrti signifikantně negativně koreluje se škálou existenciální well-being (EWB). Škála existenciální pohody obsahuje tvrzení jako: „Nejsem se sebou spokojen/á.“, „Můj život je často těžký.“, „Často pociťuji napětí.“, atp., které se vztahují spíše k postoji k vlastnímu životu a vztahu k sobě samotnému než ke spiritualitě. Přesto je poměrně překvapivé, že tato škála negativně koreluje se škálou přátelského přijetí smrti, na které výše skórují věřící respondenti.

Škála únikové přijetí smrti (EA) statisticky významně pozitivně koreluje se škálou religiozita (REL). Signifikantní negativní korelace byla nalezena mezi touto škálou a škálou existenciální well-being (EWB). I zde se jedná o překvapivý výsledek, kdy spolu negativně korelují škála měřící pozitivní postoj ke smrti se škálou měřící životní spokojenost.

Tab. 3: Pearsonovy korelace

korelace	FD	DA	NA	AA	EA	COS	EPD	EWB	PAR	REL
FD		0,50***	-0,31***	-0,11	0,11	-0,19***	-0,14*	-0,23***	-0,04	-0,21***
DA	0,50		-0,14*	-0,26***	0,07	-0,44***	-0,33***	-0,09	-0,09	-0,36***
NA	-0,31	-0,14		-0,01	-0,01	0,00	0,03	0,08	-0,01	-0,03
AA	-0,11	-0,26	-0,01		0,44***	0,59***	0,30***	-0,16**	0,13*	0,80***
EA	0,11	0,07	-0,01	0,44		0,06	-0,09	-0,22***	-0,07	0,24***

Pozn.: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Závěry

V rámci našeho výzkumu jsme potvrdili dobrou vnitřní konzistenci obou dotazníků (DAP-R, ESI). Zjistili jsme rovněž statisticky významnou korelaci mezi škálami měřícími různé dimenze spirituality a škálami, které měří postoje ke smrti.

Diskuze

Dotazník ESI se ukázal být vhodným nástrojem na měření spirituality na české populaci, která je specifická především značnou mírou individualizace náboženství. Škály tohoto dotazníku zohledňují jak tradiční religiozitu, tak nové formy spirituality (např. škála COS) i další specifické formy spirituality, např. víru v nadpřirozené jevy, předvídání budoucnosti (škála PAR) apod.

Dotazník DAP-R byl již opakovaně úspěšně použit v rámci našich předchozích výzkumů. Jeho jediným problematickým místem by mohla být škála vstřícného přijetí smrti (AA), jejíž položky se skládají z množství tvrzení, která vycházejí z křesťanských představ o posmrtném životě. Z tohoto důvodu je pro mnohé jinověrce (např. buddhisty), či ateisty těžké na tyto položky odpovědět. Jedná se o škálu, která měří pozitivní postoj ke smrti, mohlo by zde tedy docházet k určité míře zkreslení. Nicméně dotazník rovněž obsahuje škálu Únikové přijetí smrti, která taktéž měří pozitivní postoj ke smrti, v tomto případě spojený s pocity úlevy a vysvobození, které může smrt přinášet.

V našem výzkumu jsme zjistili signifikantní negativní korelaci mezi škálami, které měří spiritualitu a škálou strach ze smrti. Nabízí se tedy interpretace, že spiritualita je protektivní faktor, který pomáhá překonávat obavy z konečnosti života. Stejně tak škála Vyhýbavý postoj ke smrti, která rovněž měří negativní postoj ke smrti, signifikantně negativně koreluje se škálami měřícími spiritualitu i se škálami dotazníku DAP-R, které snímají pozitivní a neutrální postoj ke smrti.

Překvapivá je signifikantní negativní korelace mezi škálou Vstřícný postoj ke smrti (dotazník DAP-R) a škálou existenciální pohody (EWB) dotazníku ESI. Výsledky naznačují, že lidé, kteří skórují výše na této škále (což jsou zpravidla věřící křesťané) pocítují nižší míru životní pohody. Škála existenciální pohody rovněž signifikantně negativně koreluje i se škálou Únikové přijetí smrti, která opět měří pozitivní postoj ke smrti. Nicméně zde by mohlo být vysvětlení v tom, že škála únikového přijetí smrti je charakteristická tvrzením jako např.: „Smrt ukončí všechna moje trápení.“ Na této škále mohou proto výše skórovat respondenti, kteří nejsou se svým životem zcela spokojeni, a pro které je smrt spojená s pocitem vysvobození.

V rámci dalších výzkumů by bylo vhodné sledovat u respondentů i jejich životní zkušenosti se smrtí a to, do jaké míry tyto zkušenosti ovlivňují jejich postoje ke smrti. Rovněž by bylo zajímavé aplikovat stejný výzkumný design na věřící jiných než křesťanských náboženství, např. na židy a muslimy. Představitelé těchto monoteistických náboženství by na rozdíl od zastánců jiných než monoteistických náboženství pravděpodobně neměli takový problém se škálou vstřícné přijetí smrti dotazníku DAP-R.

Přehled použité literatury

- Clements, R., & Rooda, L.A. (1999-2000). Factor structure, reliability, and validity of the Death attitude profile-revised. *OMEGA*, 40, 3, 453-463.
- Hamlová, D. (2008). Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*, 44, 4, 703-723.
- MacDonald, D. A. (2000). The Expressions of Spirituality Inventory: Test development, validation, and scoring information. Unpublished test manual.
- MacDonald, D. A., & Friedman, H., L. (2002). Assessment of humanistic, transpersonal, and spiritual constructs: State of the science. *Journal of Humanistic Psychology*, 42, 4, 102-125.
- Machů, K. (2012). Postoje ke smrti. Nepublikovaná diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Moser, R. P., Neimeyer, R. A., & Wittkowski, J. (2004). Psychological research on death attitudes: an overview and evaluation [electronic form]. *Death Studies*, 28, 309-340.
- Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (Eds.). (2005). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York: The Guilford Press.
- Říčan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
- Štampach, I., O. (2010). *Na nových stezkách ducha. Přehled a analýza současné religiozity*. Praha: Vyšehrad.
- Wong, T. P., Reker, G. T. & Gesser, G. (1994). Death attitude profile-Revised. A multidimensional measure of attitudes toward death. In Neimeyer, R. (Ed.). *Death anxiety handbook, research, instrumentation and application*. Washington D.C.: Taylor & Francis.

**SPOLOČNÝ PROJEKT DVOCH NÁRODOV ALEBO PODOBNOSTI
A ROZDIELY V PROCESSE A VÝSLEDKOVÝCH VÝSKUMU ZAMERANÉHO
NA RIZIKOVÉ SPRÁVANIE A OSOBNOSTNÉ RYSY DOSPIEVAJÚCICH
NA SLOVENSKU A V ČESKEJ REPUBLIKE**

**A JOINT PROJECT OF TWO COUNTRIES OR THE SIMILARITIES AND THE
DIFFERENCES IN THE PROCESS AND IN THE RESULTS OF THE RESEARCH
FOCUSED ON RISK BEHAVIOR AND PERSONALITY TRAITS OF ADO-
LESCENTS IN SLOVAKIA AND IN THE CZECH REPUBLIC**

Michal ČEREŠNÍK¹, Martin DOLEJŠ²

¹Katedra pedagogickej a školskej psychológie PF UKF v Nitre, Slovenská republika, mceresnik@ukf.sk

²Katedra psychologie FF UP v Olomouci, Česká republika, martin.dolejs@upol.cz

Abstrakt: Príspevok prináša informácie o výsledkoch z rozsiahleho dotazníkového výskumu, ktorý bol realizovaný v dvoch európskych krajinách – Českej republike a na Slovensku. Výskumný tím administroval testovú batériu obsahujúcu päť psychodiagnostických nástrojov (SPAS, VRSA, ŠORA, RŠS, BDAQ) niekoľkým tisícom žiakov a žiačok (ČR 4,2 tisíc; SR 1,7 tisíc). Dospievajúci navštevovali základné školy a viacročné gymnáziá (priemerný vek v ČR 13,00 roku; SR 12,45 roku). V príspevku sú prezentované nielen výsledky získané v jednotlivých štátoch, ale aj detailné porovnania výsledkov medzi týmito štátmi. Medzi základné výsledky tohto výskumného projektu patria zistenia, že slovenská a česká dospievajúca populácia vo veku 10 až 15 rokov sa odlišujú v (1) osobnostných rysoch (nadšenosť, rozvážnosť, úzkostlivosť, impulzivita, sebaúcta), (2) miere šikanovania, urážania, pitia alkoholických nápojov, (3) vo všetkých sledovaných premenných agresivity (verbálna agresia, fyzická agresia, hostilita, hnev). Naše zistenia sú v súlade so špecifikáciami vývinového obdobia dospievania, v ktorom nie je nezvyčajné, že ľudia produkujú rizikové správanie ako test sociálnych noriem alebo ako prostriedok upozornenia na seba, ale aj s výsledkami veľkých európskych štúdií (SAHA, ESPAD).

Abstract: The contribution provides information and results from an extensive survey which was realized in two European countries – Slovakia and the Czech Republic. The research team administered the test battery containing five psychodiagnostic methods (SPAS, VRSA, ŠORA, RŠS, and BDAQ). In research several thousands of pupils participated (CZ 4,2 thousand and SK 1,7 thousand) who attended elementary school and grammar school (the average age of Czech pupils was 13.00 years and Slovak pupils was 12.45 years). The results from each country will be presented but also detailed comparison of the results between these countries will be included. The main results of this research project are that the Slovak and Czech population in the age from 10 to 15 differ in (1) personality traits (passion, discretion, anxiety, impulsivity, self-esteem), (2) the extent of bullying, dishonouring, abuse of alcohol, (3) all measured variables of aggression (verbal aggression, physical aggression, hostility, anger). Our results are in accord with adolescence specification. It is an ontogenetic stage in which the people produce the risk behavior as a test of the social norms or as a mean of attention attraction and it is not unusual. The results are also in accord with results of the big European studies (SAHA, ESPAD).

Kľúčové slová: Dospievajúci; psychodiagnostické nástroje; žiak; rizikové správanie.

Keywords: Adolescents; psychodiagnostic method, pupil, risk behavior.

Úvod

Obdobie dospievania (adolescencia) má špecifické miesto v ľudskej ontogenéze. V relatívne krátkej dobe sa v ňom odohrajú významné zmeny, ktoré slúžia socializačným i individuálnym procesom, biologickým zmenám aj enkulturácii. Za mnohé zmeny budeme menovať napríklad synaptické prerezávanie (synaptic pruning) slúžiace posilňovaniu dôležitých mozgových prepojení, reaktivitu emočných centier vedúcich k zvyšovaniu impulzivity, zvyšovanie produkcie kortizolu, ktorý ako stresový hormón znižuje osobnú pohodu (well-being),

dlhodobý vývin orbitofrontálneho kortexu, ktorý pôsobí na vývin sebakontroly a sebadisciplíny, dôraz na atraktivitu a obľúbenosť ako kritické faktory interpersonálnych vzťahov a sebavedomia, vystupňovanie pesimizmu ako dôsledok tendencie k introverzii a konfrontácie reálneho a želaného sveta. Veľa zmien a zatiaľ stále len sa rozvíjajúca sa schopnosť orientovať sa v nich môžu spôsobovať dospelujúcej osobnosti problémy, ktoré nemôžu byť riešené rýchlo a flexibilne. Preto práve v adolescentom veku identifikujeme zvýšený nárast nežiaduceho, resp. rizikového správania. Predpokladá sa, že až 50 % dospelujúcich sa aspoň raz v danom období správa rizikovo. R. Jessor, & S.L. Jessor (1977) označili tento fenomén ako syndróm rizikového správania a syndróm problémového správania, ktorý sa neskôr v odbornej literatúre udomácnil pod názvom syndróm rizikového správania v dospelovaní SRS-D (risk-behavior syndrom – adolescence; RBS-A). Z pohľadu senzitivity a formativnosti tohto obdobia je teda otázka rizikového správania dospelujúcich stále aktuálnou a predstavuje výskumný problém tak z aspektu prevalečných hodnôt konkrétnych foriem rizikového správania, ako aj z aspektu depistáže, ktorá je predpokladom cielenej aplikácie preventívnych a korektívnych intervencií.

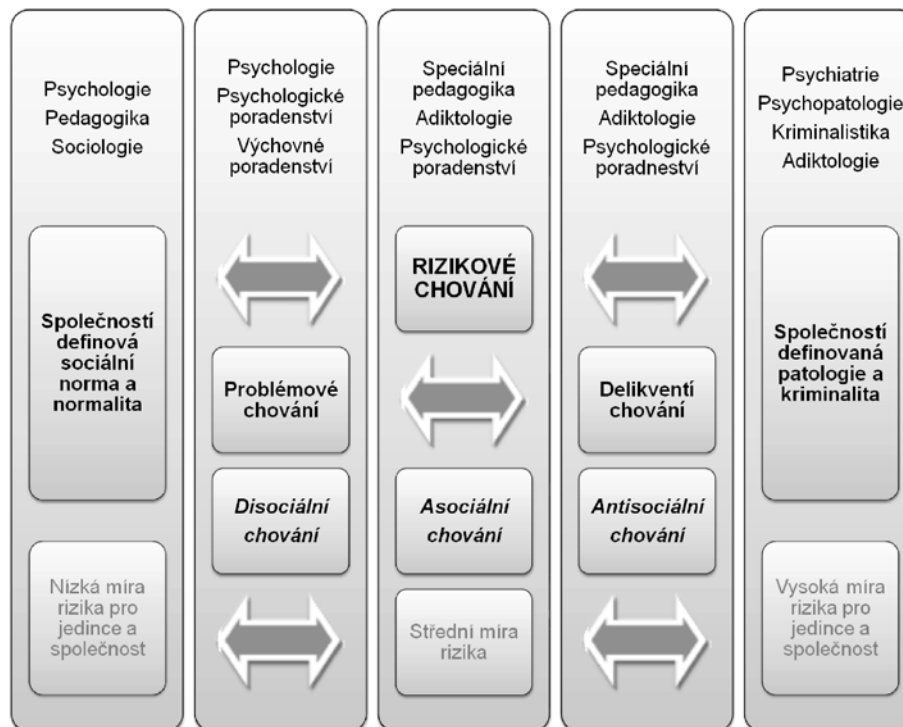
Teoretické ukotvenie výskumu

Predpokladáme, že viac ako 50% dospelujúcej populácie sa aspoň raz správa spôsobom, ktorý označujeme ako rizikový (podľa výsledkov periodických štúdií, napr. ESPAD 2011; Hibell a kol., 2012). Súčasná teória však považujú tento fenomén za nevyhnutnú súčasť tohto štádia. Dôkazom silnejšieho hlasu týchto názorov je ústup od termínu „sociálno-patologické javy“, ktorý jednoznačne evokuje negatívny náhľad na toto správanie a vnímanie jeho nevhodnosti. Zároveň však vieme, že skutočne rizikovo sa, podľa súčasných „klasifikačných tabuliek“, správa asi len 2% dospelujúcich. Rizikové správanie sa vo väčšej miere vyskytuje od 12 roka života a má často podobu krádeží, agresivity, šikany, klamstiev, užívania psychoaktívnych látok, ale i záškoláctva. Dospelujúci sú ohrození rastúcou prevalenciou (výskytom) úzkostných porúch, často v podobe obsedantno-kompulzívnej poruchy alebo tetanického syndrómu, ale aj depresívneho syndrómu, či schizoafektívnych porúch, ktoré majú, podľa Junga, spoločný základ v nedostatočnom saturovaní potrieb (najmä sekundárnych) v prostredí primárnej rodiny. Nebezpečenstvo produkcie rizikového správania v dospelovaní je ďalej umocňované dôrazom na sociálnu atraktivitu a obľúbenosť v kontraste s morálnym kreditom, či reálnymi predpokladmi správať sa kompetentne. Príliš veľa sociálnych (mediálnych) vplyvov je necenzurovaných (aj napriek existencii legislatívnych úprav a kontrolných úradov). Sama spoločnosť je, podľa Lipovetskyho (1999) jasne definovaná ako individualistická, nastavená na práva a slobody nezávislého jednotlivca, ale postrádajúca etický ideál solidarity.

Rizikové správanie je relatívne krátke označenie pre veľmi širokú paletu nežiaducich foriem správania, ktoré môžu mať svoju príčinu vzniku v období dospelovania. M. Širůčková, (2012) definuje rizikové správanie ako pojem zahŕňajúci rozmanité formy správania, ktoré majú negatívny dopad na zdravie, sociálne alebo psychické fungovanie človeka alebo ohrozujú jeho sociálne okolie, pričom ohrozenie môže byť reálne alebo predpokladané. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že príčina vzniku týchto foriem správania (porúch) je multifaktoriálna a špecifická pre jednotlivé nozologické jednotky. Problematike sociálnej exklúzie, ktorá má svoje jednoznačné dôsledky v psychike človeka, sa vo vzťahu k rómskej minorite venuje M. Čerešňiková (2005, 2006, 2007, 2008, 2013)

Rizikové správanie predstavuje významný výskumný problém (v tejto oblasti sme publikovali viacero štúdií, napr. Čerešník, (2014a; 2014b); Skopal, Dolejš, (2014)) z hľadiska etiológie (príčin vzniku), symptomatológie (prejavov), kategorizácie a všeobecne teoretického vymedzenia. M. Dolejš (2010) definuje rizikové správanie ako správanie jednotlivca alebo skupiny, ktoré zapríčiňuje preukázateľný nárast sociálnych, psychických, zdravotných, vývinových, fyziologických a ďalších rizík pre človeka, jeho okolie a spoločnosť. Spomínaný autor sa snaží celú problematiku sprehľadniť vychádzajúc pritom z etiológie (Širůček, Širůčková, & Macek, 2007), definícií disociálneho správania (Švarcová, 2002), asociálneho správania (Hartl, Hartlová, 2004), antisociálneho správania (Švarcová, 2002), delikventného správania (Koudelková, 1995). Rizikové správanie vníma ako nadradený pojem k vyššie uvedeným formám správania (disociálne, asociálne, antisociálne, delikventné) a ako multidisciplinárny problém. Jeho ukotvenie v systéme vied uvádzame na obrázku 1 (podľa Dolejša, 2010, s. 21, upravené).

Obrázok 1 Vymedzenie pojmu rizikové správanie vo vzťahu k podradeným pojmom a vedným disciplinám

zdroj: M. Dolejš, 2010, s. 21

Ktoré formy rizikového správania sú v dospelujúcej populácii najčastejšie? V Českej republike aj na Slovensku bolo nedávno realizovaných viacero výskumov, ktoré sa pokúšajú odpovedať na túto otázku. V nasledujúcom texte prinášame prehľad ich výsledkov (v skrátenej forme uvedený aj v tabuľke 6).

J. Vacek (2008) pracoval so žiakmi/žiačkami 5. až 9. tried základných škôl Pražského kraja Českej republiky. Išlo o 803 dospelujúci priemerného veku 12,7 roka. Zistil takýto výskyt rizikového správania: obeť zosmiešňovania 33 %, skúsenosť s pohlavným stykom 23 % (9. ročník), skúsenosť s užívaním tabaku 68 % (9. ročník), skúsenosť s užívaním alkoholu 99 % (9. ročník), užitie alkoholu počas posledného mesiaca 61 %, zažitie stavu opitosti 49 % (9. ročník), užitie ilegálnej drogy 21 %, užitie marihuany počas posledného mesiaca 14 %.

T. Baška, & P. Kolarčík (2009) pracovali so vzorkou 1 252 15-ročných žiakov/žiačok na Slovensku. Zistili, že 15 % dievčat a 19 % chlapcov fajčí tabak aspoň raz za týždeň, 22 % dievčat a 33 % chlapcov pije alkohol aspoň raz za týždeň, 31 % dievčat a 40 % chlapcov uvádza skúsenosť s opitnosťou pred 13 rokmi života, 15 % dievčat a 21 % chlapcov už skúsilo marihuanu, 8 % dievčat a 25 % chlapcov sa za posledný rok aspoň trikrát pobilo.

P. Kolarčík, T. Baška, & A. Madarasová Gecková (2009) pracovali s rovnakou vzorkou. Zistili, že 11 % dievčat a 13 % chlapcov má sexuálne skúsenosti, približne 2/3 z tých, ktorí/ktoré už mali pohlavný styk používa kondóm ako prostriedok antikoncepcie.

F. Lepík, M. Dolejš, M., Miovský, & J. Vacek (2010) robili výskum v Karlovarskom kraji s 2 256 žiakmi/žiačkami, študentmi/študentkami 6. až 9. ročníkov základných škôl, 1. a 2. ročníkov stredných škôl. Priemerný vek zúčastnených bol 14,27 roka. Zastúpenie chlapcov a dievčat bolo vyvážené. Zistil nasledovný výskyt rizikového správania: pitie alkoholu v poslednom mesiaci 52 %, skúsenosť s marihuanou 41 %, krádež peňazí rodičov 26 %, fajčenie viac ako 5 cigariet denne 25 %, obeť zosmiešňovania 23 %, užívanie LSD a halucinogénnych húb 5 %.

O. Skopal (2012) sa sústredil na prevalenčné hodnoty dospelujúci navštevujúcich 8. a 9. ročníkov základných škôl, 3. a 4. ročníkov gymnázií v štyroch krajoch Českej republiky. Pracoval s 835 dospelujúci s približne paritným zastúpením chlapcov a dievčat. Zistil nasledovné prevalenčné hodnoty: krádež v obchode 29 %, obeť zosmiešňovania 27 %, napomenutie od triedneho učiteľky/učiteľa 27 %, u chlapcov až 40 %, krádež peňazí rodičov 24 %, problémy s políciou 16 %, ublíženie niekomu 16 %, riaditeľské napomenutie 14 %, zámerne sebapoškodzovanie 11 % (u dievčat 16 %), užívanie marihuany spoločne s alkoholom 10 %, obeť agresie 9 %.

M. Dolejš, & O. Skopal (2014) pracovali s 200 žiakmi/žiačkami základných škôl vo veku 11 až 15 rokov. Zistili, že 76 % dospievajúcich v danej vekovej skupine už vyskúšalo alkoholický nápoj, 50 % falšovalo podpis rodičov, 42 % niekto v škole ublížil, 40 % pilo alkohol počas posledného mesiaca, 31 % už fajčilo cigaretu, 29 % niekomu v živote ublížilo, 26 % kradlo, 21 % malo v škole nôž alebo strelnú zbraň, 18 % už bolo za školou.

M. Dolejš, O. Skopal, & J. Suchá (2014) oslovili 4 198 dospievajúcich vo veku 11 až 15 rokov v celej Českej republike. Z ich výskumných záverov uvádzame niektoré prevalenčné hodnoty: pitie alkoholu počas posledného mesiaca (31 %), falšovanie podpisu rodičov (30 %), zámerné sebaškodovanie (25 %), krádež (23 %), obeť urážania (18 %), ale tiež užívanie marihuany (11 %), obeť agresie (12 %). Autori a autorka zistili, že chlapci produkujú viac rizikového správania ako dievčatá. Menej rizikového správania sa, podľa ich zistení, vyskytuje v nižších ročníkoch osemročných gymnáziách (v porovnaní s druhým stupňom základných škôl).

Významný celorepublikový projekt realizovali Zemanová a Dolejš (2015). Oslovili 278 klientov/klientiek nízko-
prahových centier pre deti a mládež vo veku 11-15 rokov. Zistili, že skúsenosť s fajčením cigariet za posledný mesiac má 48 % a denne vyfajčí viac ako 5 cigariet 38 % z nich. Obeťou verbálnej agresivity sa za posledný mesiac stalo 32 % dospievajúcich. Z oslovených klientov/klientiek nízko-
prahových zariadení má 31 % skúsenosť s poškodením cudzieho majetku a 33 % počas svojho života odcudzilo tovar v obchode.

Tabuľka 1 Prehľad niektorých výskumov v oblasti rizikového správania na Slovensku a v Českej republike

Autorstvo	Krajina	Rok	Výskumná vzorka	Niektoré prevalenčné hodnoty
Vacek	ČR	2008	803	obeť zosmiešňovania (33 %)
				užitie ilegálnej drogy (21 %)
				užitie marihuany počas posledného mesiaca (14 %)
				skúsenosť s alkoholom v 9. ročníku ZŠ (99 %)
Baška, Kolarčík	SR	2009	1 252	fajčenie tabaku aspoň raz za týždeň (15 % D, 19 % CH)
				pitie alkoholu aspoň raz za týždeň (22 % D, 33 % CH)
				skúsenosť s opitostou (31% D, 40% CH)
				skúsenosť s bitkou (8 % D, 25 % CH)
Kolarčík, Baška, Madarasová, Gecková	SR	2009	1 252	sexuálna skúsenosť (11 % D, 13 % CH)
Lepík a kol.	ČR	2010	2 256	pitie alkoholu počas posledného mesiaca (52 %)
				skúsenosť s marihuanou (41 %)
				krádež peňazí rodičov (26 %)
				obeť zosmiešňovania (23 %)
Skopal	ČR	2012	835	krádež v obchode (29 %)
				napomenutie učiteľkou/učiteľom (27 %, 40 % CH)
				zámerné sebaškodovanie (11 %)
				užívanie alkoholu a marihuany (10 %)
Dolejš, Skopal	ČR	2014	200	skúsenosť s alkoholom (76 %)
				falšovanie podpisu rodičov (50 %)
				prítomnosť noža alebo zbrane v škole (21 %)
				záškoláctvo (18 %)
Dolejš, Skopal, Suchá	ČR	2014	4 198	pitie alkoholu počas posledného mesiaca (31 %)
				falšovanie podpisu rodičov (30 %)
				zámerné sebaškodovanie (25 %)
				užívanie marihuany (11 %)
Zemanová, Dolejš	ČR	2015	278	fajčenie 5 a viac cigariet denne (38 %)
				záškoláctvo (27 %)
				užívanie marihuany (39 %)
				problémy s políciou (31 %)

Legenda: ČR = Česká republika; SR = Slovenská republika; D = dievčatá; CH = chlapci
zdroj: M. Čerešník, V. Gatál (2014), s. 27, upravené, doplnené

Z výsledkov uvedených výskumov vyplýva, že najčastejšie prejavy rizikového správania v dospelujúcej populácii na Slovensku a v Českej republike sú: užívanie psychoaktívnych látok (najčastejšie alkohol, tabak, marihuana), agresívne správanie a šikanovanie, krádeže, záškoláctvo a predčasné skúsenosti so sexom.

Na základe socio-kultúrnych, historických, ekonomických, ale najmä socializačných odlišností slovenského a českého národa možno predpokladať, že slovenská a česká dospelujúca populácia sa budú líšiť. Konkrétne predpokladáme, že:

- H1 Existujú štatisticky významné rozdiely medzi slovenskými a českými dospelujúcimi v premenných dotazníka ŠORA (úzkostlivosť, impulzivita, nadšenie, rozvážnosť) a RŠS (sebahodnotenie).
- H2 Existujú štatisticky významné rozdiely medzi slovenskými a českými dospelujúcimi v premenných dotazníka SPAS (všeobecné schopnosti, matematika, čítanie, pravopis, čítanie, sebadôvera, celkové skóre).
- H3 Existujú štatisticky významné rozdiely medzi slovenskými a českými dospelujúcimi v premenných dotazníka BPAQ (fyzická agresivita, verbálna agresivita, hnev, hostilita).
- H4 Existujú štatisticky významné rozdiely medzi slovenskými a českými dospelujúcimi v prejavoch rizikového správania (dotazník VRSA).

Ciele výskumu

Cieľom výskumnej práce v spoločnom projekte slovenskej a českej strany bolo identifikovať špecifiká rizikového správania dospelujúcich v období skorej a strednej puberty a niektorých osobnostných charakteristík.

Rizikové správanie bolo definované prostredníctvom abúzu psychoaktívnych látok, delikvencie a šikanovania (bližšie v časti Metódy). Takéto vymedzenie sa blíži konceptu Jessora (napr. Jessor, Jessor, 1977 vedúci ku konceptu syndróm rizikového správania v dospelovaní SRS-D (spomenuli sme ho v Úvode). Je definovaný ako súbor charakteristických príznakov, ktoré možno rozdeliť do troch okruhov: (1) zneužívanie psychoaktívnych látok, (2) príznaky v psychosociálnej oblasti a (3) príznaky v reprodukčnej oblasti. Uvedomujeme si, že naše vymedzenie je relatívne úzke a najnovšie štúdie vymedzujú rizikové správanie komplexnejšie. Pracujú s kategóriami ako rizikové správanie v doprave a rizikové športy, rasizmus a xenofóbia, negatívne pôsobenie siekt (Budinská, 2014), ale aj užívanie anabolík a steroidov, extrémizmus, či nezdravé stravovacie návyky (Nielsen Sobotková a kol., 2014).

Osobnostné rysy, ktoré nás zaujímali, boli školské sebapoňatie, sebahodnotenie, agresivita, impulzivita, úzkostlivosť, nadšenie, rozvážnosť (bližšie v časti Metódy).

Ako jeden z hlavných cieľov tejto štúdie možno vymedziť komparáciu zistení na českej a slovenskej strane a vymedzenie národných špecifik.

Ako jeden z cieľov výskumu by sme mohli definovať aj určenie špecifik populácie 14-ročných dospelujúcich. Toto porovnanie sme realizovali z viacerých dôvodov:

- (1) ide o poslednú ucelenú vekovú kohortu pred odchodom na strednú školu (ak neuvažujeme o gymnáziách),
- (2) relatívne vysoký počet dospelujúcich v tejto kohorte (viac než 1000) umožňujúci generalizácie,
- (3) je možné porovnanie výsledkov s inými štúdiami (napr. SAHA, 2004 in Blatný, 2004).

Popis základného a výberového súboru

M. Čerešník, & V. Gatial (2014), O. Skopal, M. Dolejš, & J. Suchá (2014) využili možnosť skupinovej administrácie testovej batérie v rámci školských zariadení, ktorými boli bežné základné školy (Slovensko 5.–9. ročník; Česká republika 6.–9. ročník), šesťročné gymnáziá (prima a sekunda) a osemročné gymnáziá (prima až kvarta).

Slovensko je rozdelené do 8 územných celkov (tab. 2), v ktorých navštevuje 5. až 9. triedu (resp. ekvivalent pre gymnázia) 230 531 žiakov a žiačok, z toho 12 293 navštevuje gymnáziá (5 %). Najpočetnejším krajom je prešovský, ktorý má viac 40 tisíc potenciálnych respondentov, ďalej košický a žilinský kraj, v ktorých je viac než 34 tisíc žiakov a

žiačok. Kraj s najnižším počtom žiakov/žiačok je banskobystrický a bratislavský (viac ako 22 tisíc). Bratislavský kraj má najviac žiakov a žiačok dochádzajúcich do gymnázií (27 %). M. Čerešník, & V. Gatial (2014) administrovali dotazník 837 chlapcom a 867 dievčatám. Celkovo sa do štúdie zapojilo 1 704 dospelých, čo je 0,7 % z populácie všetkých žiakov/žiačok navštevujúcich 5. až 9. triedu, v jednotlivých ročníkoch bolo od 305 do 365 dospelých (tab. 3). Okrem bratislavského kraja, kde nebol testovaný žiadny/žiadna žiak/žiačka (počas testovania sa nám nepodarilo nadviazať spoluprácu zo žiadnou školou v bratislavskom kraji), bolo vo všetkých sledovaných krajoch testovaných niekoľko desiatok žiakov/žiačok zo sledovaných ročníkov. Priemerný vek žiakov/žiačok bol 12,45 roku a smerodajná odchýlka 1,50 roku.

Česká republika je rozdelená do 14 krajov. Z hľadiska počtu žiakov/žiačok sú najväčšie moravskoslezský a stredočeský kraj, v ktorých základné školy a viacročné gymnázia navštevuje viac než 41 tisíc žiakov a žiačok, viac ako 10 % z celej populácie. Hranicu 10 % prekračuje ešte kraj juhomoravský, ktorý má 38 tisíc žiakov/žiačok. Celkovo je v sledovanej populácii 348 678 dospelých, z toho 40 419 navštevuje viacročné gymnázia (prima až kvarta). V hlavnom meste Praha (kraj), rovnako ako v bratislavskom kraji, je najviac žiakov a žiačok viacročných gymnázií (20 %).

Skopal, Dolejš & Suchá (2014) otestovali 2 004 chlapcov a 2 179 dievčat. Priemerný vek dospelých bol 13,00 rokov so smerodajnou odchýlkou 1,25 roku. V každom ročníku bolo otestovaných viac ako 1 tisíc žiakov a žiačok. Z celkovej populácie ide o 1,2 % a o reprezentatívny výber naprieč kraji (tab. 3).

Tabuľka 2 Základný súbor

	<i>kraj</i>	<i>ZŠ</i>	<i>gymnázia</i>	Σ
ČR	<i>pražský</i>	27550	8204	35754
	<i>stredočeský</i>	36826	4175	41001
	<i>jihočeský</i>	19488	2462	21950
	<i>plzeňský</i>	16672	2210	18882
	<i>karlovarský</i>	8873	1300	10173
	<i>ústecký</i>	26374	2452	28826
	<i>liberecký</i>	13940	1319	15259
	<i>královehradecký</i>	17076	1991	19067
	<i>pardubický</i>	16212	1844	18056
	<i>vysočina</i>	16273	1823	18096
	<i>juhomoravský</i>	33481	4576	38057
	<i>olomoucký</i>	18661	2749	21410
	<i>zlínský</i>	18750	1598	20348
	<i>moravskoslezský</i>	38083	3716	41799
	Σ	308259	40419	348678
SR	<i>bratislavský</i>	19430	3356	22786
	<i>trnavský</i>	22308	1086	23394
	<i>trenčiansky</i>	23132	1025	24157
	<i>nitriansky</i>	27520	902	28422
	<i>žilinský</i>	32996	1659	34655
	<i>banskobystrický</i>	21098	1088	22186
	<i>prešovský</i>	38636	1471	40107
	<i>košický</i>	33118	1706	34824
	Σ	218238	12293	230531

Vysvetlivka: ZŠ = 5. - 9. ročník, gymnázia = 1. - 2. ročník šesťročných gymnázií a 1. - 4. ročník osemročných gymnázií

Tabuľka 3 Výberový súbor

	kraj	ročník				
		5.	6.	7.	8.	9.
ČR	<i>pražský</i>	-	81	120	93	101
	<i>středočeský</i>	-	61	69	74	66
	<i>jihocheský</i>	-	48	48	51	60
	<i>plzeňský</i>	-	71	56	58	75
	<i>karlovarský</i>	-	39	40	44	44
	<i>ústecký</i>	-	99	94	105	108
	<i>liberecký</i>	-	29	44	38	32
	<i>královehradecký</i>	-	53	53	55	52
	<i>pardubický</i>	-	65	53	59	65
	<i>vysočina</i>	-	62	70	78	56
	<i>jihomoravský</i>	-	85	94	93	85
	<i>olomoucký</i>	-	129	89	96	131
	<i>zlínský</i>	-	51	53	52	45
	<i>moravskoslezský</i>	-	155	143	162	151
	Σ	-	1028	1026	1058	1071
SR	<i>bratislavský</i>	-	-	-	-	-
	<i>trnavský</i>	31	28	34	0	0
	<i>trenčiansky</i>	35	53	83	37	73
	<i>nitriansky</i>	84	64	74	65	65
	<i>žilinský</i>	24	30	21	43	17
	<i>banskobystrický</i>	78	80	52	62	56
	<i>prešovský</i>	0	50	54	50	64
	<i>košický</i>	53	36	47	88	76
		Σ	305	341	365	345

Metódy

Výskum bol realizovaný dotazníkovou metódou. Participujúci/participujúce vyplňali inventár záznamových hárkov, ktorý obsahoval Dotazník sebapoňatia školskej úspešnosti detí (SPAS), Škálu osobnostných rysov adolescentov (ŠORA), Výskyt rizikového správania u adolescentov (VRSA), Rosenbergovu škálu sebaúcty (RŠS), Dotazník agresivity (BPAQ). Vždy išlo o paralelné, obsahovo identické metódy v dvoch jazykových modifikáciách – slovenskej a českej. Popis metódy uvádzame len v slovenskom jazyku. Všeobecnou aplikovanou metódou je metóda pero – papier. Administrácia dotazníka prebiehala vždy na jednej vyučovacej hodine, tzn. 45 minút.

Dotazník sebapoňatia školskej úspešnosti detí je štandardizovaná diagnostická metóda T-216 (Vágnerová, Matějček, 1992). Dotazník obsahuje 48 položiek. Pozostáva zo šiestich subškál:

1. *všeobecné schopnosti*; príklad položky: Väčšina spolužiakov/spolužiačok sa učí lepšie ako ja.
2. *matematika*; príklad položky: Myslím si, že matematiku viem veľmi dobre.
3. *čítanie*; príklad položky: Stále čítam neisto. Mal/mala by som čítať lepšie.
4. *pravopis*; príklad položky: V diktátoch mávam veľa chýb.
5. *písanie*; príklad položky: Za písanie som vždy dostával/dostávala pochvalu a dobré známky.
6. *sebadôvera*; príklad položky: V škole mi všetko ide ľahko, bez problémov. Cítim sa tam dobre. a celkového skóre sebapoňatia.

Možné bodové rozpätie vo všetkých subškálach je 0 až 8 bodov, celkové skóre má bodové rozpätie 0 až 48 bodov. Úlohou participantov/participantiek je vyjadrenie súhlasu alebo nesúhlasu s danými položkami dotazníka (odpovede áno – nie).

Dotazník bol vytvorený ako česká (česko-slovenská) modifikácia dotazníka SPAS (Student's Perception of Ability Scale) od F.J. Boersmu a J.W. Chapmana (1979 in Matějček, Vágnerová, 1992). Psychometricky bol upravený do formy SPAS III a po štandardizácii bol vydaný uvedeným vydavateľstvom. Štandardizácia prebehla v roku 1987. Na jej základe boli vytvorené stenové normy pre jednotlivé vekové skupiny, ktorým je tento dotazník určený, tzn. dospelávajúci vo veku 10 až 15 rokov, resp. dospelávajúci navštevujúci ročníky 5 až 9 základných škôl. Reliabilita jednotlivých subškál vymedzená v príručke dotazníka Cronbachovým α je 0,89 a viac. My sme v jednotlivých škálach namerali nasledovné hodnoty Cronbachovho α : všeobecné schopnosti 0,70 pre obe krajiny; matematika 0,81 ČR, 0,79 SR; čítanie 0,84 ČR, 0,80 SR; pravopis ČR 0,86, SR 0,84; písanie ČR 0,83, SR 0,80; sebadôvera ČR 0,72, SR 0,70.

Nedostatkom dotazníka je štandardizácia realizovaná len v Českej republike, zastaralé normy a nie veľmi vydarený preklad znenia položiek do slovenského jazyka. V našom výskume sme vychádzali z pôvodnej konštrukcie dotazníka. Položky sme však modernizovali a reformulovali do správnej slovenskej podoby (Čerešník, 2013). Autormi českej modernizovanej verzie sú M. Dolejš, O. Skopal (2013).

Škála osobnostných rysov adolescentov (ŠORA, Čerešník, 2013) je slovenskou modifikáciou pôvodnej českej metódy Škála osobnostných rysů u adolescentů (ŠORA; Skopal, Dolejš, 2013). ŠORA bola vyvinutá ako súbor položiek existujúcich dotazníkov (BDI, SURPS, STAI, ZTPI, ŠHaN, UPPS, LAP-R) i položiek definovaných autorským tímom. Celkovo obsahuje 72 položiek zoskupených do štyroch subškál:

1. *úzkostlivosť*; Príklad položky: Často bývam smutný/smutná. Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 24 až 96 bodov.
2. *impulzivita*; Príklad položky: Často porušujem školský poriadok a pravidlá. Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 24 až 96 bodov.
3. *nadšenie*; Príklad položky: Rád /rada viťazím nad ostatnými. Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 12 až 48 bodov.
4. *rozvážnosť*; Príklad položky: Viem sa ovládnuť. Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 12 až 48 bodov.

Úlohou participantov/participantiek je vyjadrenie miery súhlasu alebo nesúhlasu s položkami dotazníka pomocou 4-bodovej škály: rozhodne nesúhlasím, nesúhlasím, súhlasím, rozhodne súhlasím.

Reliabilita subškál dotazníka vymedzená Cronbachovým α bola nasledovná: úzkostlivosť ČR 0,87, SR 0,89; impulzivita ČR 0,87, SR 0,86; nadšenie ČR 0,71, SR 0,63; rozvážnosť ČR 0,74, SR 0,68.

Výskyt rizikového správania adolescentov (VRSA; Čerešník, 2013) je slovenskou modifikáciou pôvodného českého dotazníka Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA; Dolejš, Skopal, 2013). Dotazník obsahuje 18 položiek zoskupených do troch subškál:

1. *abúzus psychoaktívnych látok*. Je zameraná na aktivity, pri ktorých človek užíva, resp. zneužíva legálne či nelegálne látky, na ktoré môže vzniknúť psychická a/alebo fyzická závislosť. Príklad položky: Pil/pila si počas posledných 30 dní nejaký alkoholický nápoj? Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 6 bodov.
2. *delikvencia*. Je zameraná na skúsenosti s odcudzovaním vecí alebo s falšovaním a/alebo poškodzovaním cudzích vecí. Príklad položky: Ukradol/ukradla si niekedy niečo? Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 8 bodov.
3. *šikanovanie*. Príklad položky: Ublížil ti niekto zo spolužiakov/spolužiačok počas posledných 30 dní? Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 4 body.

Dotazník poskytuje tiež celkové skóre rizikového správania v bodovom rozpätí 0 až 18 bodov.

Úlohou participantov/participantiek je vyjadrenie súhlasu alebo nesúhlasu s položkami dotazníka (odpovede áno – nie). Reliabilita subškál dotazníka vymedzená Cronbachovým α bola nasledovná: abúzus ČR 0,70, SR 0,76; delikvencia ČR 0,63, SR 0,73; šikana ČR 0,56, SR 0,55. Reliabilita celkového skóre VRSA bola v ČR 0,77 a v SR 0,83.

Rosenbergova škála sebahodnotenia (Rosenberg's scale of self-esteem; RSS) bola publikovaná Rosenbergom v roku 1965 (Rosenberg, 1989). Česká verzia bola vytvorená Blatným, Oseckou (1994). Napriek existujúcej slovenskej verzii sme vychádzali z vlastného prekladu položiek. Škála je koncipovaná ako jednodimenzionálny konštrukt poskytujúci informácie o globálnom sebahodnotení.

Pozostáva z 10-tich položiek, ktoré majú participanti/participantky posúdiť pomocou štvorbodovej škály: rozhodne nesúhlasím, nesúhlasím, súhlasím, rozhodne súhlasím. Podľa Halamu, Bieščada (2006) je možné identifikovať:

- subškálu *sebatvrdenie*, ktorá predstavuje pozitívne sebahodnotenie. Príklad položky: Myslím si, že mám veľa dobrých vlastností.
- subškálu *sebazníženie*, ktorá predstavuje negatívne sebahodnotenie. Príklad položky: Niekedy si myslím, že som úplne neschopný/neschopná.
- celkové skóre RSS, ktoré predstavuje názor človeka o sebe, o svojej hodnote.

Túto štruktúru budeme zohľadňovať pri analýze dát a ich prezentácii. Reliabilita RSS bola Vaculíkom (2000) stanovená hodnotou α 0,81. V našom výskume sme zistili hodnoty: sebatvrdenie ČR 0,75, SR 0,71; sebazníženie ČR 0,74, SR 0,67, RSS ČR 0,82, SR 0,73.

Možné bodové rozpätie v oboch subškálach je 5 až 20 bodov, celkové skóre má bodové rozpätie 10 až 40 bodov.

Dotazník agresivity (The Buss-Perry Aggression Questionnaire; BPAQ) pochádza z roku 1992 od autorskej dvojice Buss, Perry. Autori vychádzali pri jeho koncepcii z predpokladu, že agresivita je komplexný fenomén, ktorý je nutné dekomponovať do podskupín. Potom bude možné kvantifikovať mieru agresivity konkrétneho človeka, ale aj spôsob jej manifestácie. BPAQ obsahuje 29 položiek, ktoré sýtia štyri komponenty (Buss, Perry, 1992):

- *Fyzická agresivita* (physical aggression; PA) zahŕňa zraňovanie alebo poškodzovanie druhých ľudí. Reprezentuje inštrumentálny komponent agresivity. Príklad položky: Niekedy som tak nahnevaný/nahnevaná, že by som rozbíjal/rozbíjala veci. Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 9 až 45 bodov.
- *Verbálna agresivita* (verbal aggression; VA) zahŕňa slovné zraňovanie alebo poškodzovanie druhých ľudí. Reprezentuje inštrumentálny komponent agresivity. Príklad položky: Keď ma ľudia obťažujú, väčšinou im poviem, čo si o nich myslím. Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 5 až 25 bodov.
- *Hnev* (anger; A) zahŕňa fyziologický arousal. Reprezentuje emocionálny a afektívny komponent agresivity. Príklad položky: Mám problém kontrolovať svoje nálady. Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 7 až 35 bodov.
- *Hostilita* (hostility; H) zahŕňa city nepriateľstva a nespravodlivosti. Reprezentuje kognitívny komponent agresivity. Príklad položky: Som podozrievavý/podozrievavá k prehnane priateľským cudzím ľuďom. Možné bodové rozpätie v tejto subškále je 8 až 40 bodov.

Úlohou participantov/participantiek je vyjadrenie miery súhlasu alebo nesúhlasu s danými položkami dotazníka pomocou 5-bodovej škály: vôbec nevystihuje, skôr nevystihuje, nemôžem sa rozhodnúť, skôr vystihuje, úplne vystihuje. Reliabilita subškál dotazníka vymedzená Cronbachovým α bola nasledovná: fyzická agresivita ČR 0,84, SR 0,79; verbálna agresivita ČR 0,64, SR 0,56; hnev ČR 0,73, SR 0,60; hostilita ČR 0,74, SR 0,69.

Autormi českej verzie dotazníka sú M. Dolejš, O. Skopal (2013). Autorom slovenskej verzie je M. Čerešník (2013).

Výsledky

Výsledky našich porovnávaní sú uvedené v tabuľkách 4 až 11. Dáta sme analyzovali pomocou programu Statistica. Akceptovali sme štandardnú hladinu štatistickej významnosti $\alpha \leq 0,05$. Porovnanie slovenskej a českej populácie sme realizovali T-test pre dva nezávislé výbery a prostredníctvom pravdepodobnostného kalkulátora zohľadňujúc pritom priemerné hodnoty, štandardné hodnoty a veľkosti testovaných skupín.

Tabuľka 4 Komparácia českých a slovenských dospelých v premenných dotazníka SPAS

			<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>	<i>t-value</i>
SPAS	<i>Všeobecné schopnosti</i>	ČR	4148	3,66	2,17	0,431	-0,022	-0,787
		SR	1646	3,71	2,21			
	<i>Matematika</i>	ČR	4148	4,39	2,33	0,001	-0,193	-6,230
		SR	1633	4,81	2,24			
	<i>Čítanie</i>	ČR	4148	5,51	2,48	0,779	-0,008	0,281
		SR	1631	5,49	2,33			
	<i>Pravopis</i>	ČR	4148	4,22	2,80	0,265	0,033	1,126
		SR	1656	4,13	2,73			
	<i>Písanie</i>	ČR	4148	4,64	2,53	1,000	0,000	0,000
		SR	1638	4,64	2,42			
	<i>Sebadôvera</i>	ČR	4148	3,97	2,22	0,535	-0,018	-0,620
		SR	1630	4,01	2,17			

Legenda: *N* = početnosť; *M* = aritmetický priemer; *SD* = štandardná odchýlka; *p* = významnosť rozdielov

Pri hodnotení školského sebapoňatia (tab. 4) sme zistili štatisticky významný rozdiel ($p = 0,001$) v subškále matematika, kde slovenskí dospelí dosiahli o 0,42 bodu vyššie priemerné skóre v porovnaní s českými dospelými. V ostatných premenných sme zaznamenali porovnateľné výsledky oboch skupín v priemerných hodnotách i štandardných hodnotách. Povšimnutiahodný výsledok sme zaznamenali v subškále písanie, kde obe skupiny dosiahli rovnaké priemerné skóre.

Tabuľka 5 Komparácia českých a slovenských dospelých v premenných dotazníku ŠORA

			<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>	<i>t-value</i>
ŠORA	<i>Nadšenie</i>	ČR	4152	32,72	4,29	0,011	-0,075	-2,633
		SR	1488	33,06	4,71			
	<i>Rozvážnosť</i>	ČR	4131	34,68	4,51	0,035	-0,064	-2,104
		SR	1445	34,97	4,51			
	<i>Úzkostlivosť</i>	ČR	4077	54,22	10,19	0,001	0,387	12,615
		SR	1407	50,21	10,54			
	<i>Impulzivita</i>	ČR	4104	58,49	9,90	0,001	0,449	14,586
		SR	1392	53,98	10,17			

Legenda: *N* = početnosť; *M* = aritmetický priemer; *SD* = štandardná odchýlka; *p* = významnosť rozdielov

V osobnostných rysom identifikovaných prostredníctvom metódy ŠORA (tab. 5) sme zistili štatisticky významné rozdiely vo všetkých subškálach. Slovenskí dospelí boli viac nadšení (rozdiel 0,34 bodu) a rozvážni (rozdiel 0,29 bodu). Českí dospelí boli úzkostlivejší (rozdiel 4,01 bodu) a impulzívnejší (rozdiel 4,51 bodu).

Tabuľka 6 Komparácia českých a slovenských dospelých v premenných dotazníku VRSA

			<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>	<i>t-value</i>
VRSA	<i>Abúzus</i>	ČR	4134	0,74	1,24	0,051	0,053	1,955
		SR	1663	0,66	1,76			
	<i>Delikvencia</i>	ČR	4134	1,06	1,37	0,148	-0,041	-1,449
		SR	1665	1,12	1,56			
	<i>Šikanovanie</i>	ČR	4134	0,61	0,93	0,001	-0,176	-6,169
		SR	1671	0,78	1,00			
	<i>Celkové skóre</i>	ČR	4130	2,42	2,68	0,178	-0,038	-1,346
		SR	1634	2,53	3,07			

Legenda: *N* = početnosť; *M* = aritmetický priemer; *SD* = štandardná odchýlka; *p* = významnosť rozdielov

Pri porovnávaní skóre v subškálach dotazníka VRSA (tab. 6) sme zistili štatisticky významný rozdiel medzi slovenskou a českou vzorkou v subškále šikanovanie, kde slovenskí dospelávajúci dosiahli o 0,17 bodu vyššie priemerné skóre ako českí dospelávajúci. Ostatné výsledky sú porovnateľné.

Pri porovnávaní vekových skupín v premenných dotazníka VRSA (tab. 7) sme zistili výrazný nárast skóre v abúze, delikvencii i celkovom skóre VRSA spoločne s vekom. V subškále šikanovanie sme takýto výrazný nárast nezaznamenali. V skupine 11 ročných sme zaznamenali štatisticky významný rozdiel medzi slovenskými a českými dospelávajúcimi v subškále šikanovanie (rozdiel 0,19 bodu) a celkové skóre (rozdiel 0,27 bodu). V skupine 12 ročných sme zaznamenali významné rozdiely vo všetkých premenných VRSA (rozdiel bodov 0,12 až 0,51). V skupine 13 ročných sme zaznamenali štatisticky významný rozdiel v subškále šikanovanie (rozdiel 0,25 bodu) a celkové skóre (rozdiel 0,36 bodu). V skupine 14 a 15 ročných sme zaznamenali významné rozdiely v subškále delikvencia (rozdiel 0,27, resp. 0,74 bodu), šikanovanie (rozdiel 0,17, resp. 0,18 bodu) a v celkovom skóre VRSA (rozdiel 0,42, resp. 0,91 bodu).

Tabuľka 7 Komparácia českých a slovenských dospelávajúcich v premenných dotazníka VRSA – špecifikácia podľa veku

VRSA	ČR				SR				p	Cohen's d	t-value
	Vek	N	M	SD	Vek	N	M	SD			
Abúzus	10	-	-		10	196	0,19	0,82	-		
Delikvencia		-	-			195	0,29	0,82	-		
Šikanovanie		-	-			197	0,47	0,79	-		
Celkové skóre		-	-			193	0,94	1,95	-		
Abúzus	11	573	0,21	0,54	11	282	0,25	0,76	0,376	-0,060	-0,885
Delikvencia		573	0,54	0,99		283	0,61	1,14	0,355	-0,065	-0,925
Šikanovanie		572	0,45	0,78		282	0,64	0,93	0,002	-0,221	-3,167
Celkové skóre		572	1,20	1,72		280	1,47	2,13	0,047	-0,139	-1,985
Abúzus	12	951	0,36	0,77	12	362	0,48	1,11	0,027	-0,125	-1,891
Delikvencia		951	0,70	1,12		359	0,92	1,45	0,004	-0,169	-2,913
Šikanovanie		951	0,54	0,89		362	0,82	1,07	0,001	-0,284	-4,808
Celkové skóre		950	1,59	2,13		356	2,20	3,03	0,001	-0,458	-3,489
Abúzus	13	1019	0,66	1,04	13	355	0,73	1,37	0,317	-0,057	-1,001
Delikvencia		1020	1,13	1,36		354	1,23	1,52	0,248	-0,069	-1,156
Šikanovanie		1020	0,67	0,99		356	0,92	1,03	0,001	-0,247	-4,013
Celkové skóre		1019	2,46	2,57		347	2,82	3,02	0,032	-0,128	-2,152
Abúzus	14	1081	1,07	1,44	14	330	1,04	1,45	0,741	0,021	0,331
Delikvencia		1081	1,38	1,47		330	1,65	1,72	0,005	-0,203	-2,802
Šikanovanie		1081	0,69	0,95		330	0,86	1,04	0,006	-0,170	-2,651
Celkové skóre		1081	3,14	2,87		323	3,56	3,34	0,027	-0,134	-2,219
Abúzus	15	506	1,52	1,73	15	138	1,49	1,62	0,855	0,018	0,183
Delikvencia		505	1,51	1,56		144	2,25	1,84	0,001	-0,433	-4,817
Šikanovanie		506	0,68	0,95		144	0,86	0,96	0,046	-0,188	-2,001
Celkové skóre		504	3,72	3,20		135	4,63	3,41	0,004	-0,275	-2,894

Legenda: N = početnosť; M = aritmetický priemer; SD = štandardná odchýlka; p = významnosť rozdielov

Tabuľka 8 Komparácia českých a slovenských dospelých v % súhlasných odpovedí na položky dotazníka VRSA

Položky dotazníka Výskyt rizikového správania adolescentov	ČR	SR
<i>Pil/pila si počas posledných 30 dní nejaký alkoholický nápoj?</i>	31,19	21,40
<i>Fajčil/ fajčila si alebo inak užil/ užila marihuanu („trávu“) alebo hašiš niekedy počas svojho života?</i>	10,86	9,00
<i>Fajčil/ fajčila si počas posledných 30 dní cigarety (tabak)?</i>	10,88	12,20
<i>Mal/ mala si niekedy počas svojho života pohlavný styk?</i>	5,55	6,10
<i>Výfajčíš denne viac než 5 cigariet?</i>	3,04	3,60
<i>Bol/ bola si niekedy počas posledných 30 dní opitý/ opitá tak, že si mal/ mala problémy s chôdzou, s hovorením, zvracal/ zvracala si alebo si si nepamätal/ nepamätala, čo sa stalo?</i>	3,93	4,90
<i>Užil/ užila si niekedy počas života lieky bez toho, aby si ich potreboval/ potrebovala (zdravotné problémy) a aby o tom vedeli rodičia?</i>	8,95	8,60
<i>Sfalšoval/ sfalšovala si niekedy podpis rodičov?</i>	29,87	24,70
<i>Ukradol/ ukradla si niekedy peniaze rodičom alebo niekomu inému?</i>	11,89	17,00
<i>Bol/ bola si niekedy počas svojho života „za školou“?</i>	8,30	12,00
<i>Ukradol/ ukradla si niekedy niečo?</i>	23,31	25,40
<i>Poškodil/poškodila si niekedy počas života cudzí majetok len tak pre zábavu?</i>	14,96	16,30
<i>Mal/ mala si niekedy „opletačky“ s políciou kvôli tomu, čo si urobil/ urobila?</i>	7,36	6,60
<i>Ukradol/ ukradla si niekedy niečo v obchode?</i>	10,71	10,80
<i>Už si si niekedy počas života zámerne fyzicky ublížil/ ublížila?</i>	25,16	20,80
<i>Urážali ťa spolužiaci/ spolužiačky niekedy počas posledných 30 dní?</i>	17,61	35,80
<i>Ublížil ti niekto alebo ťa zosmiešňoval v posledných 30 dňoch na internete (sociálne siete, nevhodné videá, blogy a iné)?</i>	7,12	8,40
<i>Ublížil ti niekto zo spolužiakov/ spolužiačok počas posledných 30 dní?</i>	11,68	13,80

Pri porovnávaní relatívnych početností súhlasných odpovedí na položky dotazníka VRSA (tab. 8) sme tiež zistili rozdiely v niektorých položkách. Českí dospelí pijú viac alkoholických nápojov (rozdiel 9,79 %), falšujú podpisy rodičov (rozdiel 5,17 %), častejšie fyzicky ubližujú (rozdiel 4,36 %). Slovenskí dospelí viac kradnú peniaze (rozdiel 5,11 %), sú viac urážaní (rozdiel 18,19 %)

Tabuľka 9 Komparácia českých a slovenských dospelých v premenných dotazníku RŠS

			N	M	SD	p	Cohen's d	t-value
RŠS	<i>Sebapotvrdenie</i>	ČR	4074	14,80	2,36	0,001	-0,118	-4,109
		SR	1639	15,09	2,54			
	<i>Sebazníženie</i>	ČR	4074	13,01	2,83	0,338	-0,027	-0,958
		SR	1634	13,09	2,91			
	<i>Celkové skóre</i>	ČR	4074	27,81	4,60	0,005	-0,084	-2,827
		SR	1591	28,19	4,41			

Legenda: N = početnosť; M = aritmetický priemer; SD = štandardná odchýlka; p = významnosť rozdielov

Sebaúcta (tab. 9) je tiež premennou, v ktorej sme zaznamenali významné rozdiely medzi slovenskou a českou vzorkou. Ide o rozdiely v subškále sebapotvrdenie (rozdiel 0,29 bodu) a v celkovom skóre dotazníka RŠS (rozdiel 0,38 bodu) v prospech slovenských dospelých.

Tabuľka 10 Komparácia českých a slovenských dospelých v premenných dotazníku BPQA

			<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>	<i>t-value</i>
BPQA	Verbálna agresivita	ČR	3895	15,49	3,85	0,001	0,238	8,095
		SR	1634	14,57	3,87			
	Hostilita	ČR	3895	24,54	6,03	0,001	0,289	9,715
		SR	1599	22,80	6,03			
	Fyzická agresivita	ČR	3895	21,62	7,65	0,001	-0,170	-5,700
		SR	1591	22,91	7,50			
	Hnev	ČR	3895	18,60	5,35	0,001	0,140	4,469
		SR	1608	17,91	4,85			

Legenda: *N* = početnosť; *M* = aritmetický priemer; *SD* = štandardná odchýlka; *p* = významnosť rozdielov

Slovenskí a českí dospelí sú odlišní aj v miere agresivity (tab. 10). Slovenskí dospelí produkujú viac fyzickej agresie (rozdiel 1,29 bodu). Českí dospelí produkujú viac verbálnej agresie (rozdiel 0,92 bodu), hostility (rozdiel 1,74 bodu), a hnevu (rozdiel 0,69 bodu).

Pri porovnávaní slovenských a českých 14-ročných dospelých v jednotlivých sledovaných premenných (tab. 11) sme zistili podobné trendy ako u celej výskumnej vzorky. Existujú však aj výnimky. Nezaznamenali sme významný rozdiel v subškále rozvážnosť, šikanovanie, sebaúcta ani fyzická agresia. Naopak sme zaznamenali významný rozdiel v celkovom skóre rizikového správania (rozdiel 0,42 bodu). Toto porovnanie sme realizovali z dvoch dôvodov: (1) ide o poslednú ucelenú vekovú kohortu pred odchodom na strednú školu (ak neuvažujeme o gymnáziách) a (2) je možné porovnávanie výsledkov s inými štúdiami (napr. SAHA in Blatný, 2004).

Tabuľka 11 Komparácia českých a slovenských dospelých v premenných vo veku 14 rokov vo všetkých použitých dotazníkoch

14 rokov			<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>	<i>t-value</i>
SPAS	Všeobecné schopnosti	ČR	1077	3,59	2,21	0,391	-0,053	-0,856
		SR	330	3,71	2,26			
	Matematika	ČR	1083	3,98	2,28	0,012	-0,165	-2,579
		SR	321	4,35	2,18			
	Čítanie	ČR	1084	5,49	2,47	0,171	-0,293	-1,370
		SR	328	5,70	2,30			
	Pravopis	ČR	1084	4,20	2,81	0,055	0,120	1,920
		SR	330	3,86	2,84			
	Písanie	ČR	1084	4,56	2,50	0,275	-0,069	-1,092
		SR	328	4,73	2,37			
Sebadôvera	ČR	1082	3,66	2,22	0,240	-0,071	-1,176	
	SR	329	3,83	2,53				
ŠORA	Nadšenie	ČR	1079	32,71	4,31	0,013	-0,158	-2,480
		SR	319	33,39	4,28			
	Rozvážnosť	ČR	1072	34,11	4,22	0,381	-0,056	-0,877
		SR	308	34,35	4,28			
	Úzkostlivosť	ČR	1066	54,72	10,14	0,001	0,343	5,282
		SR	300	51,20	10,40			
Impulzivita	ČR	1072	60,29	9,33	0,001	0,375	5,598	
	SR	296	56,91	8,69				
VRS4	Abúzus	ČR	1081	1,07	1,44	0,741	0,021	0,330
		SR	330	1,04	1,45			
	Delikvencia	ČR	1081	1,38	1,47	0,052	-0,168	-2,566
		SR	330	1,65	1,73			
	Šikanovanie	ČR	1081	0,69	0,95	0,055	-0,386	-2,782
		SR	330	0,86	1,04			
Celkové skóre	ČR	1081	3,14	2,87	0,027	-0,134	-2,219	
	SR	323	3,56	3,34				
RŠS	Sebapotvrdenie	ČR	1079	14,80	2,36	0,003	-0,184	-2,966
		SR	334	15,24	2,40			
	Sebazníženie	ČR	1072	13,00	2,83	0,737	0,021	0,335
		SR	327	12,94	2,84			
	Celkové skóre	ČR	1066	27,81	4,60	0,157	-0,089	-1,415
SR		327	28,22	4,53				
BPQ4	Verbálna agresivita	ČR	1050	16,24	3,65	0,003	0,191	3,007
		SR	330	15,55	3,59			
	Fyzická agresivita	ČR	1050	23,29	7,73	0,294	-0,067	-1,049
		SR	324	23,80	7,39			
	Hostilita	ČR	1045	25,49	5,68	0,001	0,380	5,926
		SR	317	23,33	5,70			
Hnev	ČR	1051	20,13	5,15	0,001	0,342	5,195	
	SR	324	18,48	4,47				

Legenda: *N* = početnosť; *M* = aritmetický priemer; *SD* = štandardná odchýlka; *p* = významnosť rozdielov

Záver

Môžeme konštatovať, že slovenská a česká dospelávajúca populácia má veľa podobností i odlišností. Najvýznamnejšie rozdiely sa týkajú osobnostných rysov (rozvážnosť, nadšenie, impulzivita, úzkostlivosť, sebaúcta) a prejavov agresívneho správania (fyzická agresia, verbálna agresia, hostilita, hnev). Najmenej rozdielov sme zaznamenali v školskom sebaopätaní (len subškála matematika) a prejavoch rizikového správania (pitie alkoholu, falšovanie podpisov, fyzické ublíženie, krádeže peňazí, urážanie). Na základe uvedeného hodnotíme stanovené hypotézy (koniec kapitoly Teoretické ukotvenie problému) nasledovne. Prijímame hypotézy 1 a 3. Hypotézy 2 a 4 zamietame z dôvodu nejednoznačnosti výsledkov.

Diskusia

Syndróm rizikového správania v dospievaní (SRS-D), ktorý je ústrednou témou príspevku, nie je len fenoménom posledných cca 40 rokov (od čias Jessora). Je súčasťou reality v období dospievania. Treba mu venovať patričnú vážnosť z hľadiska výskumného sledovania prevalenčných hodnôt, ako to je v projektoch SAHA (The Social and Health Assessment; in Blatný, 2004), ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs 2011; Hibell a kol., 2012), či v depistážnych aktivitách nariadených Metodickým pokynom MŠVVaŠ SR 7/2006-R, či Metodickým doporučením MŠMT ČR č. j.: 20 006/2007-51 a MŠMT ČR č. j.: 21291/2010-28. Nie je na mieste striechnúť na najmenšie náznaky problémového správania dospelávajúcích, ale ani podceňovať príznaky rizikového správania. Ak máme dojem, že k nám smerom od dospelávajúcích presakujú informácie, o tom, čo plánujú robiť (a nemá to progresívny charakter) alebo o tom, čo im chýba (napr. blízkosť, uznanie), je na mieste seriózne sa týmito informáciami zaoberať a realisticky ich vyhodnotiť tak, aby nevedli k nežiadanej výsledkom, ako sú napríklad „school shooting“, „choking game“, „kybergrooming“ atď., ktoré môžu mať pre dospelávajúcích, alebo ich okolie, fatálne následky. Aj v tomto prípade platí, že prevencia je najlepším liekom.

Prezentované výsledky výskumu sú našou sondou do problematiky rizikového správania v období dospievania. Prvé porovnania priniesli špecifické informácie o slovenskej a českej dospelávajúcej populácii. Predmetom ďalších analýz bude testovanie vzťahov medzi týmito premennými a bližšie určenie toho, ktoré premenné by mohli prispievať k vyššej produkcii rizikového správania v dospievaní.

Prehľad použitej literatúry

- Baška, T., & Kolarčík, P. (2009). Rizikové správanie u školákov: fajčenie tabaku, konzumácia alkoholu a kanabisu, fyzické násilie. In A. Madarasová Gecková, Z. Katreniaková, J. Kollárová, Z. Veselská (Eds.) *Sociálne determinanty zdravia školákov. HBSC – Slovensko – 2005/2006*. Košice: Equilibria, pp. 53-62.
- Blatný, M. a kol. (2004). Výsledky českej časti mezinárodného projektu SAHA I.: deskriptivní analýza rizikového chování a rizikových a protektivních faktorů vývoje mladistvých z městských oblastí. *Zprávy - Psychologický ústav AV ČR*, Vol. 10, No. 1. Brno: PÚ AV ČR.
- Blatný, M., Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38 (6), 481-488.
- Budinská, M. (2014). Prevence závislostí ve škole a v rodině. In P. Kabiček a kol. (Eds.) *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, s. 118-134.
- Buss, A. H., Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63 (3), 452-459.
- Čerešník, M. (2014a). Rizikové správanie dospelávajúcích nitrianskeho kraja vo vzťahu k vybraným osobnostným premenným. In E. Gajdošová (Ed.) *Psychológia - škola - inklúzia*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola, pp. 173-178.
- Čerešník, M. (2014b). Sebaopätanie slovenských dospelávajúcích vo vzťahu k rizikovému správaniu. In E. Maierová, R. Procházka, M. Dolejš, O. Skopal (Eds.) *PhD. Existence 2014: Česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech*. Olomouc: Univerzita Palackého, pp. 204-214.
- Čerešník, M., & Gatál V. (2014) *Rizikové správanie a vybrané osobnostné premenné dospelávajúcích v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania*. Nitra: UKF.

- Čerešniková, M. (2005). Sebaregulácia a prosociálne správanie u rómskych adolescentov. In P. Anduška (Ed.) *Kultúra - priestor interdisciplinárneho myslenia*. Nitra: UKF, pp.3-8.
- Čerešniková, M. (2006). Rómske dieťa zo sociálne málopodnetného prostredia v školskej triede. Nitra: UKF.
- Čerešniková, M. (2007). Vstup rómskeho dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia do slovenskej školy - výhody a handikepy In *Štrukturálne fondy pre rozvoj rómskych komunit*. Bratislava: MVaRR, pp. 65-69.
- Čerešniková, M. (2008). Materinský jazyk rómskeho dieťaťa a jeho sociálna kompetencia. In J. Balvín, M. Lyko, M. Záhumenská (Eds.) *Rómska rodina a škola v sociokultúrnom priestore*. Nitra: UKF, pp. 53-69.
- Čerešniková, M. (2013). Interkultúrne nastavenie edukačného prostredia vo vzťahu k rómskym žiakom. In J. Duchovičová, Z. Babulicová, H. Zelená (Eds.) *Pedagogické a psychologické aspekty edukácie*. Nitra: UKF, pp. 212-224.
- Čerešník, M. Gatial, V. (2014). Rizikové správanie a vybrané osobnostné premenné dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania. Nitra: PF UKF.
- Dolejš, M. (2010). *Efektívni včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Dolejš, M. (2014). Rizikové chování v období adolescence. In M. Dolejš, O. Skopal, J. Suchá (Eds.) *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, pp. 20-34.
- Dolejš, M., & Skopal, O. (2014). Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů. Unpublished raw data.
- Dolejš, M., Skopal, O., Suchá, J. a kol. (2014). *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Dolejš, M., Skopal, O., & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Halama, P., & Bieščad, M. (2006). Psychometrická analýza Rosenbergovej škály sebahodnotenia s použitím metód klasickej teórie testov (CTT) a teórie odpovede na položku (IRT). *Československá psychologie*, 50 (6), pp. 569-583.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hibell, B. a kol. (2012). *The 2011 ESPAD Report. Substance Use Among Students in 36 European Countries*. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs.
- Jessor, R. Jessor, S.L. (1977). *Problem Behavior and Psychosocial Development*. New York: Academic Press.
- Kolarčík, P., Baška, T., & Madarasová Gecková, A. (2009). Sexuálne správanie. In A. Madarasová Gecková, Z. Katreňniaková, J. Kollárová, Z. Veselská (Eds.) *Sociálne determinanty zdravia školákov. HBSK – Slovensko – 2005/2006*. Košice: Equilibria, pp. 63-69.
- Koudelková, A. (1995). *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Publishing.
- Lepik, F., Dolejš, M., Miovský, M., & Vacek, J. (2010). Školní dotazníková studie o návykových látkách, dalších formách rizikového chování a pilotní studie o užívání těkavých látek na základních školách praktických: Karlovarský kraj. Tišnov: Scan.
- Lipovetsky, G. 1999. *Soumrak povinnosti*. Praha: Prostor.
- Matějček, Z., & Vágnerová, M. (1992). *Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí – SPAS (testová příručka)*. Bratislava: Psychodiagnostika, s.r.o.
- Nielsen Sobotková, V. a kol., V. 2014. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada.
- Rosenberg, M. (1989). *Society and the Adolescent Self-Image*. Revised edition. Middletown, CT: Wesleyan University Press. Dostupné z <http://www.socy.umd.edu/quick-links/rosenberg-self-esteem-scale>.
- Skopal, O. (2012). *Vztahy osobnostních charakteristik adolescentů s různými formami rizikového chování*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Skopal, O., Dolejš, M. Školní dotazníková studie o návykových látkách, dalších formách rizikového chování a osobnostních charakteristikách adolescentů. *Adiktologie*, 14 (1), pp. 54-65.
- Skopal, O., Dolejš, M. & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Širůček, J., Širůčková, M., & Macek, P. (2007). Sociální opora rodičů a vrstevníků a její význam pro rozvoj problémového chování v adolescenci. *Československá psychologie*, 51 (5), pp. 476-488.
- Širůčková, M. (2012). Rizikové chování. In M. Miovský a kol. (Eds.) *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Praha: Togga, pp 127-132.

- Švarcová, E. (2002). Úvod do etopedie. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Vacek, J. (2008). Školní dotazníková studie o návykových látkách, rizikovém chování a volnočasových aktivitách: Praha 2, 2007. Závěrečná zpráva z výzkumu. Tišnov: SCAN.
- Vaculík, M. (2000). Sebehodnocení hráčů počítačových her v adolescenci. *Československá psychologie*, 44 (3), pp. 279-286.
- Zemanová, V., Dolejš, M. (2015). Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů NZDM. Olomouc: Univerzita Palackého.

TAK AKORÁT? POČET SEXUÁLNÍCH PARTNERŮ A SEXUÁLNÍ CHOVÁNÍ

JUST ENOUGH? THE NUMBER OF SEXUAL PARTNERS AND SEXUAL BEHAVIOR

Jan ŠMAHAJ, Kristýna VACKOVÁ, Jan JOKL

Katedra psychologie FF UP, Vodární 6, 779 00, Česká republika, jan.smahaj@upol.cz

Abstrakt: Příspěvek přináší výsledky výzkumného šetření, které navazuje na průzkum *Co už je málo a co už je moc?* – Ideální počet sexuálních partnerů, který autoři realizovali v roce 2013. Ke sběru dat byl sestaven vlastní dotazník, který se v rámci šesti zvolených kategorií zaměřil na současné tendence a specifika v sexuálním chování respondentů v jejich životě. Respondenti odpovídali celkem na 42 otázek. Sběr dat probíhal prostřednictvím internetu. K analýze dat bylo použito 1303 validních dotazníků. Základní soubor respondentů ($N=1303$) tvořilo 36% (472) mužů a 64% (831) žen ve věku 16 až 75 let. V rámci sociálního postavení tvořili v základním souboru převahu studenti (51%) a zaměstnanci (35%). Výsledky ukazují, že průměrný počet skutečných sexuálních partnerů v životě člověka je 10,2 partnerů. V podsouboru mužů je skutečný počet sexuálních partnerek 11,8 a u žen 9,3 partnerů.

Abstract: The paper presents the results of a survey that continues to explore *What is little and what is too much?* - The ideal number of sexual partners which the authors realized in 2013. The data collection was compiled own questionnaire which is within the six selected categories focused on current trends and specifics in the sexual behavior of respondents in their lives. Respondents answered a total of 42 questions. Data were collected through the Internet. The data analysis was used 1303 valid questionnaires. Basic set of respondents ($N = 1303$) consisted of 36% (472) of men and 64% (831) of women aged 16 to 75 years. The social status of the population consisted of superiority students (51%) and employees (35%). The results show that the average number of real sexual partners in the life of a man is 10,2 partners. In the subset of men is the actual number of sexual partners 11,8 and women is 9,3 partners.

Klíčová slova: Sexuální chování, počet partnerů, nevěra, sex

Keywords: Sexual behavior, Number of partners, Infidelity, Sex

Grantová podpora: Podpora vytváření excelentních výzkumných týmů a intersektorální mobility na Univerzitě Palackého v Olomouci II CZ.1.07/2.3.00/30.0041

Úvod

Velký počet současných studií poukazuje na genderové rozdíly v touze po příležitostném sexu mimo své partnerské soužití. Sexualita ve smyslu komplexního souboru jevů a vlastností, vyplývající z pohlavních rozdílů, je nedílnou součástí lidského života. Kulturní a společenský vývoj homo sapiens změnil vnímání sexu, jakožto prostředku pouhé reprodukce, na nástroj k uspokojení psychosociálních potřeb a tužeb. Dotazníkové internetové šetření bylo zaměřeno na hledání ideálního a reálného počtu sexuálních partnerů během sexuálního života zapojených respondentů. Zároveň jsme se zaměřili na dílčí oblasti, které zahrnují sexuální chování zapojených respondentů. Kromě deskriptivních ukazatelů jsme zvolili i dvě hypotézy, které vyplývají z otázek: Mají ženy na problematiku počtu sexuálních partnerů stejný názor jako muži či se jejich pohled na sexuální výběr diametrálně liší? Ovlivňují představy o ideálním a reálném čísle milenců a milenek náboženské vyznání či tolerance k nevěře?

Teoretické zakotvení výzkumu

Obecné sexuální chování

Za posledních 150 let se průměrný věk dívek při první menstruaci snížil ze 17 na 12 let. Teorie psychosociálního urychlení říká, že základní příčinou je zvýšený stres. Pokud jsou mladé dívky v naší stále složitější době brzy vystavovány mnoha stresovým faktorům, jejich tělo pochopí, že dříve se rozmnožovat je výhodné a urychlí tím i nástup menarche (Maolem, 2010). R. Uzel (2012) udává jako začátek menstruace u dívek 14. rok života. Do 48 let (což pokládá za rok nástupu menopauzy) každé ženě dozrává každý měsíc ve vaječníku vajíčko, každý měsíc se připravuje sliznice na přijetí tohoto vajíčka, a každý měsíc, když nedojde k oplodnění, se vylučuje z těla během menstruačního krvácení. To je přibližně 400 vajíček za pohlavní život ženy. Vajíčko je 85 000x větší než spermie, přičemž žena přichází na svět se všemi vajíčky a dozrání vajíčka trvá 29,5 dne. Naproti tomu muž dokáže vyprodukovat až 300 milionů spermií během každé ejakulace (Quirk, 2008). Tento nepoměr tak vede k teorii, že muži v důsledku vyhledávají více partnerek, neboť se svými pohlavními buňkami nemusí tolik „šetřit“, zatímco ženy si vybírají svoje partnery pečlivěji. Fink et.al. (2007) se zaměřil na instrumentality a jejího vlivu na sexuální chování. Zjistili, že lidé, kteří jsou více instrumentálně orientovaní mají první sexuální zkušenost v dřívějším věku a za celý život mají více sexuálních partnerů než lidé, kteří jsou expresivně zaměřeni.

Trend snižování věku prvního pohlavního styku se v 90. letech minulého století zastavil. První pohlavní styk mají u nás obě pohlaví průměrně mezi 17. a 18. rokem života. Muži jsou aktivnější, první pohlavní styk iniciují především oni. Podle průzkumů se nesnižuje ani počet lidí, kteří volí ke svému sexuálnímu debutu náhodného partnera. U žen je to 12%, u mužů kolem 30%. U žen dochází k prvnímu pohlavnímu styku se stálým partnerem zhruba po sedmi až osmi měsících známosti (Pastor, 2010).

Podstatou sexu je, že příjemná odměna za sex má hlubší význam než jen pouhé zakončení pohlavního styku. Příjemný sex pravděpodobně funguje jako tmel držící pohromadě lidský pár, který společnými silami pečuje o bezbranné dítě (Diamond, 1997). Biologicky nejsme naprogramováni k celoživotním monogamním svazkům. Pro člověka se nejlépe hodí model sukcesivní monogamie. Lidé vytvářejí nestabilní dvojice, ty se časem rozpadají a oni si opět hledají někoho jiného. Hledání ideálního partnera, snaha o nalezení toho dokonalého, je sice pochopitelná, ale ve své podstatě naprosto marná. Trvalá zamilovanost stejně tak jako vztah budovaný na erotické přitažlivosti je naprosto destruktivní (Pastor, 2010). Výzkum G. C. Gonzaga et al. (2008) ukazuje, že pokud jsou lidé do někoho zamilovaní, ve skutečnosti jsou ve stavu sníženého vnímání sexuální přitažlivosti příslušníků opačného pohlaví. Lásky se ve skutečnosti snaží potlačit vnímání potenciálních sexuálních partnerů, kteří představují hrozbu pro současné partnery. Reprodukce je tak jediným cílem, pro který jsme naprogramováni. Vše ostatní jsou prostředky k jejímu naplnění. Z evolučního hlediska neexistuje žádná jiná vlastnost, která by zvyšovala lidskou úspěšnost při reprodukci. Sex je tedy klíčem k lidskému rozvoji. Proto je v lidech potřeba sexu tak silně zakořeněna (Ridley, 1999).

Role atraktivity

Fyzický vzhled je to první, čeho si na potenciálním sexuálním partnerovi všímáme. U mužů je považován za rys atraktivity trojúhelníkový trup a střizlivá muskulatura. U žen se jedná o poměr prsou, pasu a boků ve tvaru přesýpacích hodin (Pincottová, 2008). B. Low (2000) tvrdí, že ženy a muži spatřují největší atraktivitu v takové postavě, u níž se poměr mezi pasem a boky pohybuje u 7 : 10 do 8 : 10. Fyzický vzhled je dán především hladinou pohlavních hormonů. Ze studie Jasienske et al. (2004) vyplynulo, že ženy s většími prsy a malým poměrem pasu a boků mají o 30% vyšší hladinu estrogenu než ostatní ženy. U mužů zapříčiňuje testosteron výraznější čelist a lícní kosti, husté obočí, velký nos, malé rty, ochlupení na obličejí a relativně delší spodní polovinu obličeje. Ženy přitahují drsné, maskuliní tváře, protože jsou signálem silného imunitního systému a potencionálně i vysoké plodnosti a společenského postavení. Vysocí a snědí muži jsou hodnoceni jako atraktivnější – kožní melanocyty totiž lépe pohlcují škodlivé ultrafialové záření, tedy tmavší jedinci jsou lépe chráněni před vlivem prostředí (Moalem, 2010). Je zajímavé, že vnímání atraktivity mužských tváří ovlivňuje hladina ženského estrogenu. Čím má žena vyšší hodnotu estrogenu, tím víc ji přitahují známky mužnosti. Estrogen stojí i za všeobecně považovanou krásou ženského obličeje. Zvětšuje ženám rty, rozzařuje kůži, dává vyniknout menší a kratší bradě, menšímu nosu, kulatějším lícním kostem a obočí výše postavenému nad očima (Thornhill, Gangestad, a Comer, 2006).

Symetrie těla a obličeje je u mužů i žen znamením, že všechno funguje tak, jak má. Ženy, které mají sexuální styk s muži se symetrickým tělem, mají více orgasmů. Ve studii R. Thornhilla, S. W. Gangestada a R. Comera (1995) 86 žen odpovídalo na otázku, jak často dosáhnou s partnerem orgasmu. Průměr byl 60%. S nejvíce symetrickými partnery ovšem až 75%, s nejméně symetrickým jen 30%. Rhodes, Simmons a Peters (2005) ve své studii definovali komponenty atraktivity ve vztahu k sexuálnímu chování. Mezi tyto komponenty řadili dimorfismus, průměrnost a symetrii obličeje a postavy. Muži, kteří měli více atraktivní obličej a postavu byli více úspěšnější v krátkodobých vztazích. Zatímco ženy s atraktivními obličejí měly více dlouhodobějších vztahů. Obě atraktivní pohlaví, muži postavy a ženy obličeje, se staly sexuálně aktivnější v mladším věku než jejich vrstevníci, což by mohlo zvýšit jejich úspěchy v reprodukci. Sexuální dimorfismus se ukázal mít největší vztah k sexuálnímu chování. Hughes a Gallup (2003) měřili poměr ramene-boků u mužů a pasu-boků u žen. Tyto poměry zvyšují úspěšnost sexuálního chování a potvrzují fakt, že sexuální dimorfismus má vliv na navazování vztahů.

Z evolučního hlediska dávají muži přednost ženám s velkými rozšířenými panenkami, protože je to známka vzrušení a vstřícnosti. Panenky se doširoka roztahují v době ovulace, což je plodná část menstruačního cyklu, ovšem jen u mladých žen. Jak ženy stárnou, panenky se neumějí tolik roztáhnout jako v dětství. Velké panenky jsou tak známkou mládí, plodnosti a vstřícnosti. Ženy naopak muži s velkými panenkami nijak zvlášť nelákají. Ženy dávají přednost mužům se středně velkými panenkami (Hess, Polt, 1960). B. Laeng (2007) vyzpovídal téměř 400 mužů a žen ohledně preference očí partnera a jenom jedna skupina projevila jednoznačnou preferenci - modroocí muži. Téměř 70% modrookých mužů mělo či chtělo modrookou partnerku. Důvodem může být skutečnost, že modrookost je v genetickém kódu recesivní.

Vlasy jsou upřímnou odpovědí na to, jakými obdobími si člověk prošel, kolik stresu a nemocí zažil, i důkazem, jakou péči jim věnoval. Rostou v průměru něco málo centimetr za dva měsíce, tedy vlasy až po ramena hlásají, jak byl člověk za ty čtyři roky zdravý. Holohlavost u mužů si muži i ženy spojují s větší společenskou zralostí, postavením, moudrostí a věkem – nikoliv s krásou a potenci (Muscarella, Cunningham, 1996). A jak je to s všeobecně přijímaným rčením, že muži mají raději blondýnky? Podle P. Frosta (2006) se dostaly blondýnky do popředí zájmu tím, že jejich barva vlasů byla vzácnější a jasnější. Tato varianta, způsobená alelou genu MC1R, se rozšířila do 40% skandinávské populace a přibližně do 2% populace světové. Lidské oko totiž přitahuje vše světlé a jasné. Na 40% žen, které si v USA barví vlasy, si vybírá blond odstín (Bry, Follenfant, Meyer, 2007), v Evropě si vlasy zesvětluje každá třetí žena (Sorokowski, 2006). Studie Univerzity Old Dominion ve Virginii zjistila, že blond barva vlasů modelek na obálcích časopisů *Ladies' Home Journal*, *Vogue* a především *Playboy* výrazně přesahuje poměr blondýnek u náhodně vybraného vzorku amerických žen bělošského původu (Rich, Cash, 1993). Studie v USA také ukázala na vzorku 12 000 mužů malou, ale statisticky významnou, preferenci blondýnek (Pincottová, 2008).

C. Apicellaová, D. Feinberg a F. Marlowe (2007) zkoumali souvislost mezi hlasem a mužností. Většina žen dávala přednost hlubokému sytému znělému mužskému hlasu. Ve svém výzkumu se obrátili na mužskou populaci tanzanského kmene Hadza, jejichž partnerské svazky jsou relativně monogamní a jejich příslušníci nemají přístup k antikoncepci. Muži tohoto kmene s níže postaveným hlasem měli v průměru o 2 děti více nežli muži s vysokým hlasem. Naopak D. Feinberg et al. (2006) zjistil, že muži hodnotí vysoký ženský hlas jako atraktivnější. Vysoká hladina estrogenu může za to, že hlasivky žen jsou více elastické a hlas tím získává na výšce.

Ze sociálního hlediska dávají ženy přednost partnerům, kteří je umí ochránit a postarat se o ně. Muži hledají u žen kvality spojené s plodností. D. Buss (1989) se ptal více nežli 10 000 lidí ve 37 kulturách světa. Z tohoto výzkumu vychází, že ženy si cení u mužů potenciálu vysokého výdělků a dobrých finančních vyhlídek, ctižádosti a přičinlivosti. Muži po celém světě vyžadují u žen především vhodný věk a vzhled. V průměru si každý muž ve věku 27,5 roku chce vzít ženu ve věku 25 let. Ženy za ideál považují muže o 3,5 roku staršího, nežli jsou ony samy (Pincottová, 2008).

Co se inteligence týče, J. Quirk (2008) udává, že jak muži, tak ženy, by šli s partnerem na schůzku, pokud by byl průměrně inteligentní. Ovšem co se týče sexu, ženy tvrdily, že by muž musel být více nežli průměrně inteligentní, zatímco u mužů by žena nemusela být ani průměrně inteligentní.

Nevěra

Lidé patří k 4 % savců, kteří uzavírají exkluzivní sexuální svazky. Většina lidí má nejčastěji sexuální styk doma a s dlouhodobým partnerem (Baker, 1996). Přesto polovina manželství v USA končí rozvodem. Mezi manželskými americkými páry 22 % mužů a 14 % žen přiznává, že minimálně jednou byla partnerovi nevěrná (Pincottová, 2008). M. Plzák (1988) poukazuje, že nevěry jsou schopny 96 % až 98 % mužů i žen. Výsledky studií (Uzel, 2012) ukazují, že sex je pro muže více žádoucí nežli pro ženu. Zatímco každá desátá žena nad 30 let nepocituje žádnou sexuální touhu, takovou sexuální frigiditou trpí jeden muž ze 100. Manželství je v České republice považováno za zastaralou instituci u 35 % mužů a 21 % žen. Muži u nás uvádějí jako hlavní příčinu nevěry potřebu vzrušení (50 %), potřebu změny (42 %), citové potřeby (37 %) a spontaneitu (36 %). Ženy uvádějí na prvním místě citové potřeby (57 %), ověření vlastní žádoucnosti (48 %), touhu po společnosti (40 %) a pak až vzrušení (39 %). V experimentu R. Clarkea a E. Hatfielda (1989) 75 % z oslovených mužů souhlasilo s nezávislým sexem, z žen přítom ani jedna. Muži mají liberálnější tendence v sexuálním chování, zatímco ženy se snaží sex zadržovat různými restrikcemi a zákazy (Uzel, 2008). Přesto známky naznačující promiskuitu (třeba hluboký výstřih a vyzývavé chování) dělají z ženy pro muže přitažlivější partnerku pro krátkodobý vztah a méně přitažlivou na vztah dlouhodobý (Wright, 2011). Mezinárodní projekt popisu sexuálního chování u více nežli 16 000 lidí po celém světě prokázal na důležitou skutečnost – muži bez ohledu na věk, manželský stav nebo sexuální orientaci chtějí mít více milenek než ženy milenců. Skoro po celém světě 1 ze 4 mužů touží mít v následujícím měsíci více nežli 1 sexuální partnerku. Totéž platí pouze pro 1 ženu ze 13. Méně než jedna z 33 amerických žen tvrdila, že by si v následujícím měsíci přála mít sex s více muži. Jen 20 % žen hledalo více než 1 milence na nezávazný sex, zatímco více milenek ke stejnému účelu hledalo 50 % mužů (Schmitt et al., 2003). Ve studii 150 amerických středoškolských studentů průměrný muž prohlašoval, že by rád měl sex do týdne po seznámení, zatímco ženy dávaly přednost spíše několikaměsíční známosti (Li, Kendrick, 2006). Z evolučního hlediska ženy mají pramálo důvodů pořizovat si spousty milenců. Muž může mít během roku sex se 100 žen a počít 100 dětí. Jestliže žena měla 100 mužů, nakonec bude mít během roku stejně jen jedno dítě. Muži i ženy se shodují, že hlavním důvodem krátkodobých románek je ryzi fyzická přitažlivost. Ženy motivuje možnost, že se náhodný sex rozvine v něčeho vážnějšího. Mužům dává náhodný sex pocit, že za něco stojí, tj. porovnávají si svou mužnost s jinými muži (Pincottová, 2008). České ženy udávají v porovnání se zahraničím vyšší celoživotní počty partnerů. Poznají jich v průměru 6 až 7, muži asi 11. Asi 37 % má zkušenost s náhodným partnerem. Ve srovnání se zahraničím je u nás poloviční počet celoživotně monogamních žen, tedy 20%. Muži jsou údajně monogamní pouze v 10% (Pastor, 2010).

Výzkum (Quirk, 2007) vedený se vzorkem 3 679 britských žen odhalil, že nevěry se s mnohem větší pravděpodobností dopustí během čtyř svých nejpłodnějších dnů a simultánní orgasmus mají s větší pravděpodobností tehdy, když podvádějí. Haseltonová et al. (2007) pozorováním 38 studentek zjistila, že v nejpłodnější fázi menstruačního cyklu je více přitahují jiní muži nežli jejich partner. Statistické odhady (Baker, 1996) ukazují, že na jednorázové nevěry se přijde jen velmi zřídka, a dokonce i u delší nevěry je pouze 50% šance na odhalení. Ze studií krevních skupin po celém světě bylo vypočítáno, že ve skutečnosti asi 10% dětí není zplodeno mužem, který se pokládá za jejich otce.

Podle zprávy CVVM (Šamanová, 2003) 32% dotazovaných považuje u nás mimomanželské sexuální vztahy za špatné vždy a 38% za špatné téměř vždy. Špatné jen někdy jsou pro 21% a nikdy špatné pro 4% dotazovaných.

Cíle výzkumu

Cílem internetového výzkumného šetření je přispět aktuálními daty v oblasti sexuálního chování v České republice. Hlavním cílem bylo zjistit, jaký je skutečný a ideální počet sexuálních partnerů u mužů a žen a ověřit stanovené hypotézy:

H1: Osoby, které jsou otevřenější k nevěře, mají statisticky významně vyšší počet sexuálních partnerů, než osoby méně otevřené k nevěře;

H2: Mezi skupinou věřících a nevěřících existuje statisticky významný rozdíl v počtu sexuálních partnerů.

Popis výzkumného souboru

Sběr dat prostřednictvím dotazníku v elektronické podobě byl realizován v prosinci roku 2014. Během 16 dnů se do výzkumu zapojilo 1902 respondentů. Z celkového počtu zapojených respondentů bylo 1393 dotazníků kompletně vyplněných. Do následné analýzy dat nebyli zahrnuti respondenti (celkem 75), kteří ještě neměli pohlavní styk (systém byl nastaven tak, že filtrační otázka přesunula respondenta na konec dotazníku, kde mu byl poděkováno). V rámci logické kontroly dat (IP adresa, konzistentnost a přiléhavost odpovědí, čas vyplnění dotazníku, nesmyslná hodnota i ve spojitosti s komentáři ve volných odpovědích) bylo vyloučeno 15 dotazníků. Po logické a formální kontrole odpovědí bylo v rámci statistického zpracování dat možné pracovat s 1303 dotazníky. Jedním z důležitých kritérií kvality internetového sběru je procento respondentů, kteří dotazník nedokončí. To může být způsobeno technickým problémem (výpadek elektrického proudu, restartování systému) nebo také zpracováním, délkou či nezaujetím dotazníku. Pomyslná hranice, kdy by se měl brát ohled na počet nedokončených dotazníků, je v odborné literatuře uváděna mezi 30 až 35 % (Mush, Reips, 2000). V realizovaném šetření tato hodnota nebyla překročena. Systém kontroly zahrnoval několik verifikačních procesů a po zahrnutí nedokončených a podezřele vyplněných dotazníků byla vypočítána hodnota 27,6%.

Základní soubor respondentů (N=1303) tvořilo 36% (472) mužů a 64% (831) žen a pokrýval věkové rozpětí 16 až 75 let (M=23; SD 5,88). Z pohledu nejvyššího dosaženého vzdělání bylo v 48% (652) zastoupeno středoškolské s maturitou, vysokoškolské v 46% (597), 4% (52) se základní vzděláním a 2% (29) respondentů bylo vyučeno. 61% (665) respondentů uvedlo, že mělo v době vyplňování dotazníku partnera. Rozdělení dle současného sociálního postavení uvádíme níže (Tab. 1)

Tab. 1: Popisná statistika souboru dle současného sociálního postavení respondentů

Současné sociální postavení	%	četnost
Nezaměstnaný/á	2%	24
V domácnosti*	4%	48
Student/ka	51%	669
Zaměstnanec	35%	458
Podnikatel / živnostník	8%	100
Invalidní důchodce	0,3%	4

*nebo na mateřské nebo rodičovské dovolené

Dle stavu v našem souboru uvedlo 61% (789) respondentů, že je svobodných, soužití s partnerem uvedlo 27% (350), ženatý/vdaná 11% (142) a stav rozvedený 2% (22). Celkem 10% (136) dotázaných uvedlo, že má vlastní dítě/děti. Do elektronického sběru dat se zapojili respondenti ze všech krajů České republiky (Tab. 2). V rámci charakteristiky velikosti místa bydliště se 46% (598) respondentů zapojilo z měst nad 90 000 obyvatel, 15% (198) z měst od 5000 do 19000 obyvatel, 11% (140) z obcí do 999 obyvatel a 10% (125) z měst o velikosti od 20000 do 49999 obyvatel.

Tab. 2: Zapojení respondentů v jednotlivých krajích České republiky

Kraj bydliště	%	četnost	Kraj bydliště	%	četnost
Hlavní město Praha	20%	256	Pardubický	5%	65
Olomoucký	16%	203	Plzeňský	4%	47
Jihomoravský	15%	199	Vysočina	2%	25
Moravskoslezský	13%	175	Ústecký	2%	20
Královéhradecký	8%	100	Liberecký	1%	15
Středočeský	7%	88	Jihočeský	1%	13
Zlínský	7%	85	Karlovarský	1%	12

Na otázku zda je pro respondenty sex ve vztahu důležitý zvolilo odpovědi rozhodně ano a spíše ano 94% (1217) respondentů. Celkem 28% (368) respondentů se v našem průzkumu považovalo za věřícího člověka a hlásí se k některé z církví. 91% (1183) respondentů uvedlo heterosexuální orientaci, 7% (94) bisexuální a 2% (26) homosexuální orientaci.

Metody

Pro účely sběru dat bylo využito původního dotazníku ze šetření s názvem *Co je mále a co už je moc? Ideální počet sexuálních partnerů* (Jokl, Vacková, Cakirpaloglu & Šmahaj, 2013), který byl následně autory doplněn, rozšířen a přepracován. Jednalo se o elektronický sběr dat. Otázky byly strukturovány do kategorií (první pohlavní styk, význam sexu v životě, počet sexuálních partnerů, nevěra, rizikové chování, automasturbace). Při jejich konstrukci autoři vycházeli ze studií a skupinová diskuse. Ukázkou otázek zaměřených na nevěru uvádíme níže v tabulce 3. Proces tvorby rozšířeného dotazníku obsahoval pilotní ověření, kde byla sledována srozumitelnost otázek, počet, variabilita odpovědí a pořadí otázek v rámci dotazníku. Finální podoba elektronického dotazníku obsahovala celkem 42 otázek (některé z nich měly funkci filtrovat odpovědi respondenta) včetně otázek mapující sociodemografické ukazatele. Průměrná doba vyplnění dotazníku byla 11 minut. Distribuce vygenerovaného internetového odkazu probíhala na více komunikačních platformách (e-mailová databáze, sociální sítě, tematicky zaměřené blogy, stránky a diskusní skupiny).

Tab. 3: Ukázka otázek zaměřených na kategorii - nevěra

<i>Je podle Vás tzv. sex na jednu noc, tedy bez jakýchkoliv závazků, přijatelný?</i>
<i>Kolik sexuálních partnerů, za posledních 12 měsíců, bylo náhodných tzv. „na jednu noc“?</i>
<i>Jaké první tři slova Vás napadnou jako první, když se řekne NEVĚRA?</i>
<i>Co (už) považujete za nevěru?</i>
<i>Je podle Vás přípustná nevěra ve vztahu?</i>
<i>Díky rozvoji moderních komunikačních technologií se dnes hovoří o on-line vztazích a on-line zamilovanosti. Jaký názor máte na on-line nevěru?</i>
<i>V souvislosti s otázkami nevěry, kontrolujete či jste kontroloval/a jste v posledních 6 měsících partnerovi mobilní telefon či komunikaci v počítači (např. e-maily, Facebookovou soukromou komunikaci aj.)?</i>

Pro distribuci linku k dotazníku bylo využito více komunikačních kanálů (e-mail, sociální sítě, tematicky zaměřené stránky, blogy). Během realizace sběru dat bylo využito více vln výzev, kdy byli o spolupráci požádáni i sami respondenti formou (šíření linku) sněhové koule.

Výsledky

Na začátku výzkumu byly stanoveny dvě hypotézy a hlavní cíl studie. V následující části budeme prezentovat jednotlivé výsledky.

1. Hlavní cíl: Zjistit, jaký je skutečný a ideální počet sexuálních partnerů u mužů a žen.

V rámci hlavního cíle jsme provedli křížení dat u otázek 28. (Jaký je skutečný počet vašich sexuálních partnerů za dobu vašeho sexuálního života do dneška?) a 29. (Jaký je dle Vás ideální počet sexuálních partnerů v životě člověka (v dnešní době)?). V případě otázky 29 respondenti uváděli odpověď ideálního počtu sexuálních partnerů zvláště u muže a u ženy. Výsledky ukazují, že průměrný počet skutečných sexuálních partnerů v životě člověka je 10,2 partnerů. V podsouboru mužů je skutečný počet sexuálních partnerek 11,8 a u žen 9,3 partnerů. Počet ideálního průměrného počtu sexuálních partnerů v životě člověka u celkového souboru (N=1303) je 11,1 partnerů u mužů a 9,4 u žen. V podsouboru mužů je ideální průměrný počet sexuálních partnerek 12,9 přičemž ženy u mužů uvádějí 10,6 partnerů. V podsouboru žen je ideální průměrný počet sexuálních partnerů 10 přičemž muži u žen uvádějí 8,7 partnerů. V tabulce níže uvádíme počet sexuálních partnerů celoživotně v procentech.

Tab. 4 Počet sexuálních partnerů celoživotně (v procentech)

Počet partnerů	MUŽI			ŽENY		
	1993	1998	2014*	1993	1998	2014*
1	10,1	10	10,2	21,1	21,7	10,9
2	12,6	10,3	7,6	19,4	15,2	9,9
3	14,1	10,9	8,5	14,9	14,2	10,6
4	7,8	8,3	6,8	7,5	9,6	7,5
5	9,1	10,1	7,6	9,7	8,4	8,5
6-10	25,2	22,8	27,6	17,7	16,2	26,4
11-20	12,6	16,4	17,4	6,4	7,3	16,9
21-30	4,1	3,7	6,8	1,2	2,2	5,5
31 a více	4,2	7,6	7,4	1,1	4,9	3,9

(Weiss, Zvěřina, 2001; * doplněno Šmahaj, Vacková, Jokl, 2014; N=1303)

K platnosti stanovené hypotézy

Pro ověření stanovených hypotéz byl použit statistický dvouvýběrový t-test. Hladina významnosti byla stanovena na $\alpha=0,05$.

- H1: Osoby, které připouštějí nevěru, mají statisticky významně vyšší počet sexuálních partnerů, než osoby které nevěru nepřipouští. Na základě získané hodnoty $p=0,008$ byla hypotéza přijata. To znamená osoby, které připouštějí nevěru, mají statisticky významně vyšší počet sexuálních partnerů, než osoby které nevěru nepřipouští.
- H2: Mezi skupinou věřících a nevěřících existuje statisticky významný rozdíl v počtu sexuálních partnerů. Na základě získané hodnoty $p=0,34$ byla hypotéza zamítnuta. To znamená, že mezi skupinami věřících a nevěřících neexistuje statisticky významný rozdíl v počtu sexuálních partnerů.

V souvislosti s otázkami nevěry, kontroluje či kontrolovalo v posledních šesti měsících partnerovi mobilní telefon či komunikaci v počítači (např. e-mailly, Facebookovou soukromou komunikaci) 13,4% mužů a 23,8% žen. Zároveň 19,8% (138) z celkových 665, kteří mají dlouhodobě partnera uvedlo, že měli v posledních šesti měsících vztah, který byl pouze pro účely sexuálního uspokojení s jinou osobou, než je jejich partner či partnerka.

Diskuse

Příspěvek přináší výsledky empirického šetření. Sexualita, jakožto komplexní soubor jevů a vlastností, vyplývajících z pohlavních rozdílů, je nedílnou součástí lidského života a ovlivňuje nás během celého žití. Naše zjištění poukazují, že průměrný počet sexuálních partnerů v životě člověka je 10,2, přičemž u mužů se počet partnerek 11,8 a u žen v počtu partnerů 9,3. Nutné je však připomenout, že v dnešní době neslouží sex a s ním spojené sexuální chování jen k plození dětí, nýbrž především k prožitkům slasti, zábavy a relaxace. Biologicky nejsme naprogramováni k celoživotním monogamním svazkům, což potvrzují i naše výsledky, kdy ideální počet sexuální partnerů, bez rozdílu sexuální orientace, je vždy považován více než jeden partner. Hledání ideálního partnera, snaha o nalezení toho dokonalého, je sice pochopitelná, ale ve své podstatě naprosto marná. Trvalá zamilovanost stejně tak jako vztah budovaný na erotické přitažlivosti je naprosto destruktivní (Pastor, 2010). Naše studie zahrnuje i celou řadu omezení. Tím prvním se nabízí elektronický sběr dat. Dále pak nevyrovnanost základního souboru z pohledu pohlaví a nerovnoměrné zastoupení napříč věkovými skupinami.

Závěr

Cílem studie bylo prostřednictvím internetového dotazování popsat současné tendence v sexuálním chování respondentů. Ke sběru dat byl sestaven vlastní dotazník, který obsahoval 42 otázek. V rámci analýzy dat bylo použito 1303 validních dotazníků. Základní soubor respondentů tvořilo 36% (472) mužů a 64% (831) žen a pokrýval věkové rozpětí 16 až 75 let ($M=23$; $SD 5,88$). Z průzkumu vyplývá, že se průměrné hodnoty skutečného a ideálního počtu sexuálních partnerů mezi muži a ženami neliší. Zároveň bylo zjištěno, že 82,5% dotázaných se věnuje automasturbačním aktivitám, přičemž muži masturbují v průměru dvacetkrát během měsíce, zatímco ženy devětkrát. Výsledky studie obecně poukazují na to, že skutečný počet sexuálních partnerů v životě člověka je v průměru 10,2 sexuálních partnerů, přičemž u mužů se počet partnerek pohybuje kolem čísla 11,8 a u žen v počtu partnerů 9,3. Výsledky poukazují na odlišnosti z pohledu pohlaví. V rámci výzkumu byla přijata hypotéza, že lidé, kteří připouštějí nevěru, uvádějí vyšší počet skutečných sexuálních partnerů, než lidé, kteří nevěru nepřipouští.

Přehled použité literatury

- Apicella, C.L., Feinberg, D. R., & Marlowe, F. W. (2007). Voice pitch predicts reproductive success in male hunter-gatherers. *Biol Lett.* 3 (6), 682-684.
- Baker, R. (1996). *Válka spermií*. Brno: Nové obzory.
- Bry, C., Follenfant, A., & Meyer, T. (2007). Blonde like me: When self-construals moderate stereotype priming effects on intellectual performance. *J Exp Soc Psychol.* 44 (3), 751-757.
- Buss, D. M. (2009). *Evoluce touhy – Strategie sexuálního chování*. Praha: Dauphin / Volvox globator.
- Clarke, R., & Hatfield, E. (1989). Gender differences in receptivity to sexual offers. *J Psychol Human Sex.* 2, 39-55.
- Diamond, J. (2003). *Proč máme rádi sex*. Praha: Academia.
- Feinberg, D. R., Jones, B. C., Law Smith, M. J., Moore, F. R., DeBruine, J. M., & Cornwell, R. E. (2006). Menstrual cycle, trait estrogen level, and masculinity preferences in the human voice. *Horm Behav.* 49 (2), 215-222.
- Fink, B., & Brewer, G., & Fehel, K., & Neave, N. (2007). Instrumentality and lifetime number of sexual partners. *Personality & Individual differences.* 43, 747-756.
- Frost, P. (2006). European hair and eye color: A case of frequency-dependent sexual selection? *Evol Human Behav.* 27, 85-103.
- Gonzaga, G. C., Haselton, M. G., Smurda, J., Davies, M. S., & Poore, J. C. (2008). Love, desire, and the suppression of thoughts of romantic alternatives. *Evolution and the human behaviour.* 29, 119-126.
- Haselton, M. G. (2007). Male sexual attractiveness predicts differential ovulatory shift in female extra-pair attraction and male mate retention. *Evol Human Behav.* 28 (6), 375-381.
- Hess, E. H., & Polt, J. M. (1960). Pupil size as related to interest value of visual stimuli. *Science.* 132, 349-350.
- Hughes, S. M., & Gallup, G. G. (2003). Sex differences in morphological predictors of sexual behavior: Shoulder to hip and waist to hip ratios. *Evolution & Human behavior.* 24, 173-178.
- Jasienska, G., Ziolkiewicz, A., Ellison, P. T., Lipson, S. F., & Thune, I. (2004). Large Breast and narrow waist indicate high reproductive potential in women. *Proc Biol Sc.* 271 (1545), 1213-1217.
- Jokl, J., Vacková, K., Cakirpaloglu, P., & Šmahaj, J. (2014). Co je málo a co už je moc?. In Maierová, E. Procházka, R. Skopal, O. Dolejš, M. PhD existence 2014 - Česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a doktorandech. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 35-43.
- Laeng, B., Mathisen, R., & Johnsen, J.-A. (2007). Why do blue-eyed men prefer women with the same eye color? *Behav Exil.* 61 (3), 371-384.
- Li, N. P., & Kendrick, D. T. (2006). Sex similarities and differences in preferences for short-term mates: What, whether, and why. *J Pers Soc Psychol.* 92 (3), 468-489.
- Low, B. (2000). *Why Sex Matters: A Darwinian look at human behavior*. Princeton University Press.
- Moalem, S. (2010). *Jak funguje sex*. Praha: Dokořán.
- Moris, D. (2005). *The Naked Woman: A Study of the female body*. New York: Thomas Dunne Books.
- Muscarella, F., & Cunningham, M. (1996). The evolutionary significance and social perception of male pattern baldness and facial hair. *Ethol Sociobiol.* 17 (2), 99-117.

- Musch, J., & Reips, U.-D. (2000). A brief history of web experimenting. In M. H. Birnbaum (Ed.), *Psychological experiments on the Internet* (pp. 61-85). San Diego, CA: Academic Press.
- Pastor, Z. (2010). *Tajemství ženské sexuality*. Praha: Computer media.
- Pincottová, J. (2008). *Mají páni radši blondýnky?* Praha: Ikar.
- Plzák, M. (1988). *Poruchy manželského soužití*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Quirk, J. (2007). *Po čem ženy a proč se muži nechtějí vázat*. Praha: Euromedia Group.
- Rhodes, G., & Simmons, L. W., Peters, M. (2005). Attractiveness and sexual behavior: Does attractiveness enhance mating success?. *Evolution & Human Behavior*. 26, 186-201.
- Ridley, M. (1999). *Červená královna*. Praha: Mladá fronta.
- Rich, M. K., & Cash, T.F. (1993). The American image of beauty: media representations of hair color for four decades. *Sex Roles*. 29, 113-124.
- Schmitt, D. P., Alcalay, L., Allik, J., Ault, L., Austers, I., & Bennett, K. L. (2003). Universal sex differences in the desire for sexual variety: Tests from 52 nations, 6 continents, and 13 islands. *J Pers, Soc Psychol*. 85 (1), 85-104
- Sorokowski, P. (2006). Do men prefer blondes? : The influence of hair colour on the perception of age and attractiveness of women. *Studia Psychologiczne*. 44 (3), 77-88.
- Šamanová, G. (2003). *Postoje veřejnosti ke kontroverzním tématům partnerského soužití*. CVVM
- Thornhill, R., Gangestad, S. W., & Comer, R. (1995). Human female orgasm and mate fluctuating asymmetry. *Anim Behav*. 50 (6), 1601-1615.
- Thornhill, R., Gangestad, S. W., & Comer, R. (2006). Facial sexual dimorphism, developmental stability, and susceptibility to disease in men and women. *Evol Hum Behav*. 27 (2), 131-144
- Uzel, R. (2012). *Užitečné pohlaví*. Praha: Euromedia Group.
- Weiss, P., & Zvěřina, J. (2001). *Sexuální chování v ČR – Situace a trendy*. Praha: Portál.
- Wright, R. (2011). *Morální zvíře*. Praha: Lidové noviny.

ZMĚNA SEBEHODNOCENÍ U ŽÁKŮ DRUHÉHO STUPNĚ POSUZOVANÁ NA ZÁKLADĚ ROSENBERGOVY ŠKÁLY SEBEHODNOCENÍ (RŠS)

CHANGES IN SELF-ESTEEM OF PUPILS ASSESSED BY ROSENBERG SELF-ESTEEM SCALE (RSES)

Jaroslava SUCHÁ, Martin DOLEJŠ, Ondřej SKOPAL, Lucie VAVRYSOVÁ

Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 47 Olomouc, Česká republika, jaroslava.sucha@upol.cz, martin.dolejs@upol.cz, ondrej.skopal@upol.cz, lucie.vavrysova@upol.cz

Abstrakt: Sebehodnocení je jedna z komponent našeho celkového sebepojetí. Jedná se o osobnostní charakteristiku, která vypovídá o vlastní sebeúctě, sebedůvěře anebo o respektu k sobě samému. Příspěvek se zaměřuje na objasnění úrovně sebehodnocení a na jeho změny v odstupu 13 měsíců u žáků druhého stupně základní školy. V práci je obsažen teoretický podklad sebehodnocení včetně vlivů na něj působících. V průběhu adolescence dochází k značnému výkyvu této osobnostní charakteristiky. Ve výzkumné části jsou uvedeny hodnoty, které dokládají, jak se úroveň sebehodnocení odlišuje s 13měsíčním odstupem, a to jak z hlediska pohlaví, tak z pohledu jednotlivých věkových kohort. Příspěvek je v první části zaměřen na deskripci sebehodnocení. Nástroj, který byl zvolený, k posouzení této osobnostní charakteristiky je Rosenbergova škála sebehodnocení. V druhé části práce je charakterizována metodologie výzkumu, výsledky z testového a retestového šetření včetně diskuze daných zjištění. Do prvního šetření bylo zapojeno 4074 respondentů. U 95 jedinců bylo šetření po 13 měsících opakováno. V příspěvku jsou uvedeny a srovnány hodnoty z prvního a druhého testování. Přestože byla v rámci obou šetření zjištěna dobrá vnitřní konzistence nástroje, test-retestová reliabilita byla nízká. Souvislost těchto nízkých hodnot s dlouhým časovým odstupem a s vývojovým obdobím respondentů je diskutována.

Abstract: Self-esteem is one of the components of our overall self-concept. It is a personality trait that reflects our own self-worth, self-acceptance and the respect for oneself. The contribution focuses on clarifying the level of self-esteem and its changes in distance 13 months for pupils of the second grade of elementary school. In the work is included the theoretical base of self-esteem and effects on it affecting. In the course of adolescence is a significant deviation of this personality characteristics. In the research section are listed the values that show the level of self-esteem with the 13 months interval (the results are for gender and age cohorts). The first part of the contribution is focused on the description of self-esteem. It was measured by the Rosenberg self-esteem scale. The second part is a methodology of the survey. This part also includes the results of the test and retest investigation and discussion of the findings. The first measurement included 4074 respondents. The investigation was repeated by 95 individuals after 13 months. In the contribution are presented and compared values of first testing with the values of the second testing. Although was investigated high internal consistency, test-retest reliability was low. There is discussion of link these low values with a long time interval and the development period of the respondents.

Keywords: adolescence, self-esteem, Rosenberg self-esteem scale, test-retest reliability

Klíčová slova: adolescence, sebehodnocení, Rosenbergova škála sebehodnocení, test-retest reliabilita

Teoretické zakotvení

Sebehodnocení je považováno za emoční stránku našeho sebepojetí. Je to cena, kterou si člověk sám sobě přisuzuje. V současnosti existují různé pohledy na tuto osobnostní charakteristiku. Macek popisuje sebehodnocení jako „hodnotu našeho vlastního já“ (Macek, 2008, s 93). Allport (in Allen, 1996, s 435) pojem sebehodnocení chápe jako „hrdost na vlastní výkony a schopnosti“. Rosenberg (1965 in Mruk, 2006, s 16), který se zasloužil o rozšíření povědomí v této oblasti, sebehodnocení definuje jako „zvláštní typ postoje, který je názorově založený na vnímání vlastního pocitu týkajícího se vlastní hodnoty nebo významnosti“.

Pocit vlastní hodnoty si začneme uvědomovat již v raném dětství. Přibližně kolem čtyř až pěti let začne dítě pociťovat první smysluplný pocit vlastní hodnoty (Shaffer, 2002). V průběhu dětství je sebehodnocení poměrně vysoké, je pravděpodobné, že vychází z nerealistického a pozitivního pohledu na svět. V pozdějším věku vlivem kognitivního dozrávání začne sebehodnocení více ovlivňovat zpětná vazba a sociální srovnávání. Výraznou změnu lze v sebehodnocení zaznamenat v období adolescence, kdy je patrný pokles úrovně sebehodnocení (Robins, Trzesniewski, 2005), stejně tak Langmeier a Krejčířová (2006) popisují, že kolem 11.–12. roku dochází k podstatnému, ale obvykle pouze k prozatímnímu poklesu úrovně sebehodnocení.

Existují různé pohledy autorů na tuto změnu v emoční komponentě našeho Já. Vágnerová (2012) zdůrazňuje, že tělesné a hormonální změny, které nastávají v období dospívání, ovlivňují sebepojetí, tudíž mají vliv i na sebehodnocení. Robins a Trzesniewski (2005) shledávají příčinu poklesu úrovně sebehodnocení v tom, že adolescenti mají často o sobě a o svých cílech abstraktní představy a když se tyto představy nevyplní, odráží se neúspěch i v sebehodnocení. Podle Macka (2003) je sebehodnocení také ovlivněno názory ostatních spolužáků, které se týkají přitažlivosti a atraktivity daného jedince.

Cíle výzkumu

Cílem výzkumu je stanovit a porovnat průměrné hodnoty Rosenbergovy škály sebehodnocení získané v rámci dvou měření. Dílčím cílem je zhodnotit změny sebehodnocení u děvčat a u chlapců v 13 měsíčním odstupu. Záměrem je také zjistit vnitřní konzistenci metody.

Základní a výběrový soubor

Základním souborem výzkumu byli všichni žáci druhého stupně základních škol a žáci navštěvující nižší gymnázia. Celkem se ve školním roce 2013/2014 jednalo přibližně o 350 tisíc jedinců, kteří do námi vybrané kategorie spadali. Do prvního testování, které se uskutečnilo na jaře 2013, bylo zařazeno celkem 4198 žáků, výsledky z Rosenbergovy škály sebehodnocení byly hodnoceny u 4074 respondentů.

Z celého souboru byla vybrána jedna škola, na níž proběhlo testování s časovým odstupem. Tito žáci se výzkumu účastnili v květnu 2013 a následně po 13 měsících (červen 2014) bylo realizováno druhé testování, do kterého bylo zapojeno 133 respondentů. Jednalo se o žáky 7–9 ročníku. Druhé testování tvořilo opět jedno setkání v rámci každé třídy. Testová baterie obsahovala 5 metod. Pro analýzu Rosenbergovy škály sebehodnocení bylo vybráno 95 respondentů, u nichž byly identifikovány hodnoty z prvního i z druhého testování.

Metodologie

Tato práce je součástí širšího výzkumného projektu, který byl realizován pod názvem „Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů“. V rámci tohoto příspěvku se orientujeme pouze na výsledky Rosenbergovy škály sebehodnocení.

Úvodní strana nástroje obsahovala obecné informace, uveden byl postup vyplňování odpovědí a postup oprav chybných odpovědí. Vyplňování dotazníkové baterie bylo anonymní, žáci na úvodní straně vyplnili datum administrace, datum narození, pohlaví, věk, školní ročník a specifický kód. Kód byl vytvořen z údajů, které znal pouze žák. Tento údaj sloužil k přiřazení dotazníku z prvního a z druhého testování k jedné osobě. Administrace Rosenbergovy škály probíhala metodou tužka-papír, celkový čas vyplnění trval přibližně 5 minut.

Metody získávání dat

Jak již bylo zmíněno, metodou, která byla užitá pro získávání dat, byla Rosenbergova škála sebehodnocení (RŠS). Tato škála, vytvořená Morrisem Rosenbergem v roce 1965, poskytuje informace o celkovém vztahu k sobě.

Jedná se o nástroj, který je jednoduchý na administraci a je v oblasti měření sebehodnocení považován za nejrozšířenější (Blatný, Osecká, 1994).

Nástroj obsahuje 10 položek, které se dělí do dvou faktorů. Faktory souvisí s kladně či záporně formulovanými položkami a jsou označovány jako sebeúcta a sebesnižování (Stolin, 1987 in Blatný, Osecká, 1994). Celkový skóre, který mohli respondenti získat, se pohyboval v rozmezí od 10 do 40 bodů (Rosenberg, 1989).

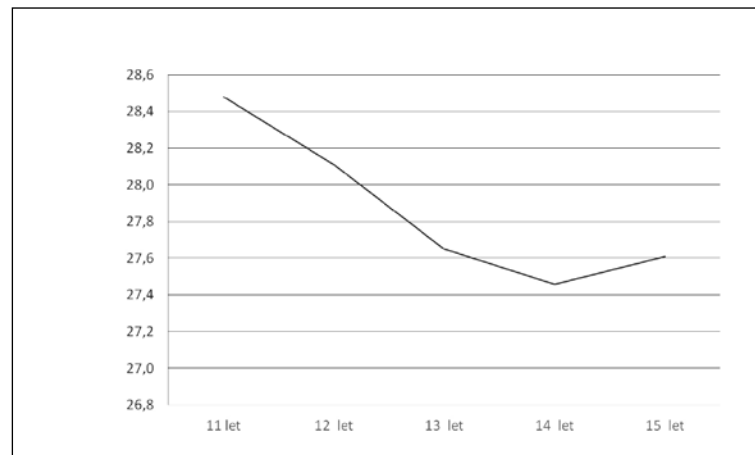
Metody zpracování dat

V první fázi byla získaná data převedena do elektronické podoby, pro primární úpravu dat byl použit program MS Office Excel. Následným krokem bylo čištění dat a převod získaných hodnot na hrubé skóre. Data byla dále zpracovávána v programu STATISTICA 12, kde byly zjištěny průměrné hodnoty, směrodatné odchylky a následně byly porovnávány hodnoty získané z prvního i z druhého měření. Pro zjištění souvislostí byl použit Pearsonův korelační koeficient. Párový t-test objasnil rozdíl mezi sledovanými proměnnými (pohlaví, věk). Vnitřní konzistence metody byla posouzena pomocí koeficientu Cronbachova alfa.

Výsledky

Při testování, kterého se účastnili vybraní respondenti z celé České republiky, celkový skóre u dívek odpovídal 27,3 bodů ($SD \pm 4,6$) a u chlapců 28,4 ($SD \pm 4,5$). U tohoto výzkumného vzorku můžeme pozorovat, že sebehodnocení má od 11 let do 14 let klesavou tendenci, od 14 do 15 let jsme shledali, že jeho hodnota opět mírně roste (graf 1).

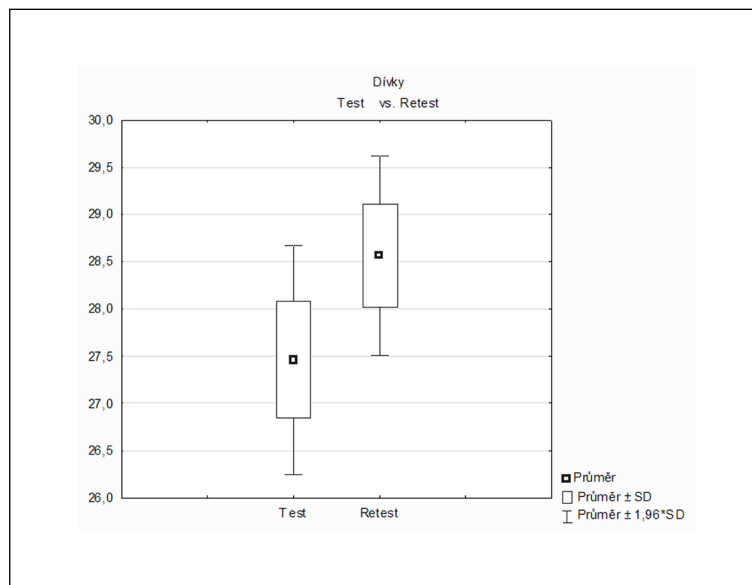
Graf 1: Hrubý skóre RŠS v jednotlivých věkových kohortách

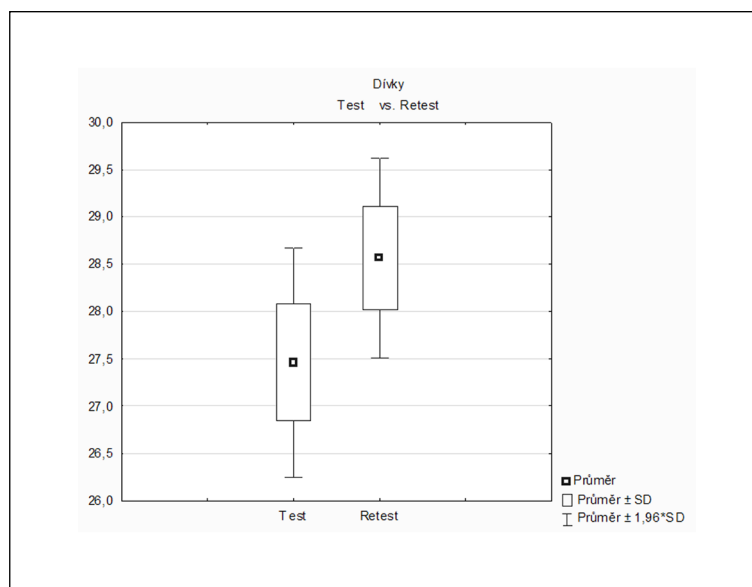
Při prvním testování v Rosenbergově škále sebehodnocení dívky na vybrané základní škole dosahovaly nižších skóre ve srovnání s testováním druhým, u chlapců se hodnoty v rámci testování nelišily chlapci. Průměrný skóre v prvním testování u dívek odpovídal hodnotě 27,4 ($SD \pm 4,2$), u chlapců se jednalo o hodnotu 27,9 ($SD \pm 4,7$); v druhém testování dívky v průměru dosahovaly 28,5 ($SD \pm 3,7$) bodů a chlapci dosahovali 27,8 ($SD \pm 4,9$) bodů. Krabicové grafy znázorňují průměrné hodnoty včetně směrodatných odchylek pro první a druhé testování u dívek (viz graf 2) a u chlapců (viz graf 3).

Graf 2: Srovnání hodnot prvního a druhého testování u dívek

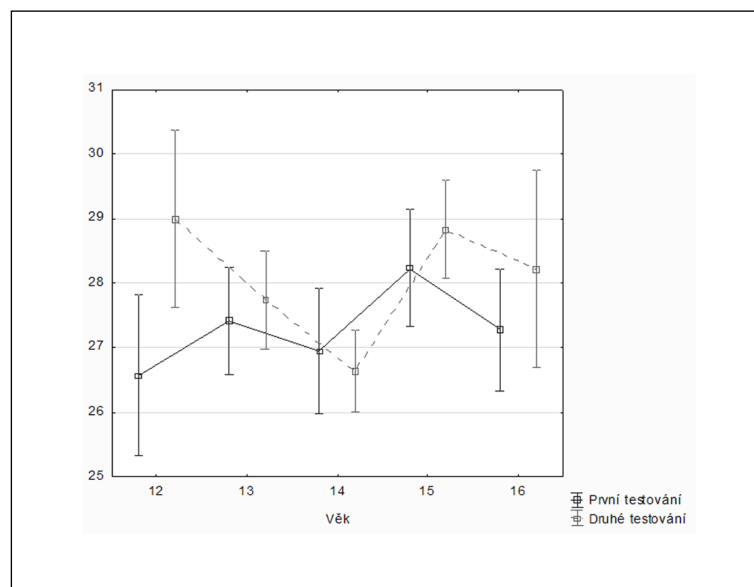

Graf 3: Srovnání hodnot prvního a druhého testování u chlapců

Při srovnání rozdílu hrubého skóru Rosenbergovy škály sebehodnocení dosaženého v prvním a v druhém testování nebyl nalezen rozdíl z hlediska věkových kohort. V grafu 4 jsou znázorněné hodnoty sebehodnocení u jednotlivých věkových kohort. Uvedený věk platí pro žáky z druhého testování.

Graf 4: Hrubé skóry RŠS v prvním a v druhém testování

Následující tabulka č. 1 informuje o korelacích, které byly shledány pro škálu sebeúcta, sebesnižování a celkový skór RŠS v prvním testování, do kterého bylo vybráno 95 žáků. Korelace faktorů metody dosahuje hodnoty $r = 0,57$. S celkovým skórem pak sebeúcta koreluje na úrovni $r = 0,88$ a celkový skór se sebesnižováním odpovídá korelaci $r = 0,90$.

Tab. 1: Korelace faktorů, celkového skóru v prvním testování

	Sebeúcta (2013)	Sebesnižování (2013)	Celkový skór (2013)
Sebeúcta (2013)	1,00		
Sebesnižování (2013)	0,57**	1,00	
Celkový skór (2013)	0,88**	0,90**	1,00

Poznámka: ** = statisticky významná hladina 0,01

V retestu dosahovaly korelace nižších hodnot (tabulka 2). Souvislost faktorů odpovídala hodnotě $r = 0,53$. Celkový skór a faktor sebeúcta dosahoval korelace 0,87, s faktorem sebesnižování byla nalezená souvislost $r = 0,88$.

Tab. 2: Korelace faktorů, celkového skóru v druhém testování

	Sebeúcta (2014)	Sebesnižování (2014)	Celkový skór (2014)
Sebeúcta (2014)	1,00		
Sebesnižování (2014)	0,53**	1,00	
Celkový skór (2014)	0,87**	0,88**	1,00

Poznámka: ** = statisticky významná hladina 0,01

Vzájemné korelace mezi jednotlivými faktory a celkovým skórem z prvního a z druhého testování prezentuje tabulka 3, kde je možné vidět, že korelace hodnot získaných v testu a retestu u faktoru sebeúcta odpovídá hodnotě $r = 0,49$, u faktoru sebesnižování se jedná o korelaci $r = 0,44$ a u celkového skóru byla nalezena korelace $r = 0,58$.

Tab. 3: Korelační koeficienty obou měření jako ukázka test-retestové reliability

Sebeúcta z roku 2013 a 2014	0,49
Sebesnižování z roku 2013 a 2014	0,44
Celkový HS RŠS v roce 2013 a 2014	0,58

Poznámka: ** = statisticky významná hladina 0,01

Pro zjištění vnitřní konzistence Rosenbergovy škály sebehodnocení byl použit koeficient Cronbachova alfa, viz tabulka 4. Byla nalezena dobrá reliabilita jak při analýze testu, tak při analýze retestu. Pro srovnání je tabulka doplněna o hodnoty Cronbachovy alfy, které byly zjištěny u vzorku z celé ČR. Z tabulky je patrné, že škála sebeúcta vykazuje vnitřní konzistenci vyšší než škála sebesnižování.

Tab. 4: Cronbachova alfa RŠS (škály, celkový skór)

	Test (vzorek 4074 respondentů)	Test (vzorek 95 respondentů)	Retest
Sebeúcta	0,75	0,75	0,79
Sebesnižování	0,74	0,68	0,71
Celkový skór RŠS	0,82	0,75	0,78

Závěr

Rosenbergova škála sebehodnocení použitá u adolescentů prokazuje nestálost této osobnostní charakteristiky. Nasvědčují tomu nepřilíš vysoké korelace při srovnání testu a retestu. Tyto hodnoty jsou patrně ovlivněny rozmezím doby testování a změnami v sebehodnocení, ke kterým v období adolescence dochází. Při zjišťování vnitřní konzistence metody u každé verze testování dosahuje koeficient Cronbachova alfa dobrých hodnot (Cronbach alfa metody u celorepublikového šetření = 0,82; Cronbach alfa metody v rámci prvního měření ve zmiňované základní škole = 0,75; Cronbach alfa pro retest = 0,78). U dívek lze shledat při druhém testování vyšší sebehodnocení ve srovnání s testováním prvním. U chlapců žádný rozdíl při srovnání dvou testování patrný nebyl.

Diskuze

V rámci diskuze bychom rádi zmínili patrný pokles sebehodnocení s nástupem období adolescence, jež bylo možné vidět na grafu č. 1. Důvodem snižování sebehodnocení je patrně to, že jedinci při přechodu z dětství, kdy bylo sebehodnocení relativně vysoké, začnou o sobě kriticky uvažovat a více se srovnávat s ostatními, což má jistě na hodnocení sebe sama dopad.

Při zkoumání test retestové reliability byly zjištěny nízké hodnoty (tab. 3). Tento jev si vysvětlujeme právě tím, že měření probíhalo v dlouhém časovém odstupu u respondentů, kteří se vyskytovali v kritickém období – adolescenci. Adolescence je právě tou etapou, pro které jsou výkyvy sebehodnocení příznačné.

Při pohledu na vnitřní konzistenci v rámci testování u stejných respondentů vykazuje metoda jak při testu (0,75), tak při retestu (0,78) odpovídajících hodnot. Ve výzkumu, který proběhl v České republice v roce 2014 (Dolejš, Skopal, Suchá) u 4 074 žáků a žákyň, odpovídala zjištěná reliabilita hodnotě 0,82 (Cronbach alfa). Obdobná hodnota (Cronbach alfa 0,81) byla nalezena také ve výzkumu Vaculíka v roce 2000, jehož výzkum se zaměřuje na souvislost hraní počítačových her a sebehodnocení u adolescentů ve věku mezi 14 a 19 lety.

Přínos tohoto výzkumného šetření shledáváme v tom, že můžeme identifikovat věková období, kdy sebehodnocení klesá a kdy dosahuje nejnižší úrovně. Tento poznatek lze následně využít jako možnost pochopení či pomoci adolescentům, kteří vykazují rizikový styl života, jelikož předešlé výzkumné studie dokládají souvislost právě této osobnostní charakteristiky s rizikovými aktivitami (Rosenberg, Schooler & Schoenbach, 1989; Vaculík, 2000; Glendinning, 2002; Baumeister, Campbell, Krueger, & Vohs, 2003).

Přehled použité literatury

- Allen, B. P. (1996). *Personality theories: development, growth, and diversity*. Boston: Prentice-Hall.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). DOES HIGH SELF-ESTEEM CAUSE BETTER PERFORMANCE, INTERPERSONAL SUCCESS, HAPPINESS, OR HEALTHIER LIFESTYLES?. *Psychological Science In The Public Interest (Wiley-Blackwell)*, 4(1), 1-44.
- Blatný, M., Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38 (6), 481-488.
- Glendinning, A. A. (2002). Self-esteem and smoking in youth - Muddying the waters?. *Journal Of Adolescence*, 25(4), 415-425.
- Langmeier, J., Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Macek, P. (2008). Sebesystém, vztah k vlastnímu já. In J. Výrost, I. Slaměník (2008), *Sociální psychologie (89-107)*. Praha: Grada Publishing.
- Mruk, CH., J. (2006). *Self-Esteem Research, Theory, and Practice: Toward a Positive Psychology of Self-Esteem*. New York: Springer Publishing Company.
- Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. (2005). Self-Esteem Development Across the Lifespan. *Current Directions In Psychological Science (Wiley-Blackwell)*, 14(3), 158-162.
- Rosenberg, M. (1989). *Society and the Adolescent Self-Image*. Revised edition. Middletown, CT: Wesleyan University Press. dostupné z <http://www.socy.umd.edu/quick-links/rosenberg-self-esteem-scale>.
- Rosenberg, M., Schooler, C., & Schoenbach, C. (1989). SELF-ESTEEM AND ADOLESCENT PROBLEMS: MODELING RECIPROCAL EFFECTS. *American Sociological Review*, 54(6), 1004-1018.
- Shaffer, D., R. (c2002). *Developmental psychology: childhood and adolescence*. Belmont, Calif.: Wadsworth.
- Skopal, O, Dolejš, M., Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Vaculík, Martin (2000). Sebehodnocení hráčů počítačových her v adolescenci. *Československá psychologie*, 44 (3), 279-286.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.

ZÁKLADNÍ PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI DOTAZNÍKU AGRESIVITY BUSSE A PERRYHO U ŽÁKŮ VE VĚKU 11 AŽ 15 LET

BASIC PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE BUSS & PERRY AGGRESSION QUESTIONNAIRE AMONG PUPILS AGED 11 TO 15 YEARS

Ondřej SKOPAL, Martin DOLEJŠ, Jaroslava SUCHÁ

Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc,
Česká republika, ondrej.skopal@upol.cz, martin.dolejs@upol.cz

Abstrakt: Cílem příspěvku je prezentace výsledků dotazníkového šetření o rizikovém chování žáků 2. stupně ZŠ ve vztahu k jejich osobnostním charakteristikám se zaměřením na agresivní tendence a projevy. Agresivita je výrazným rizikovým faktorem, který může mít různé zdroje, jednak osobnostní (např. impulsivita), tak i situační (reakce na frustraci). Velkou roli hraje i to, jakým směrem dané agresivní projevy jsou měřeny. Testování proběhlo na vybraném školském zařízení ve dvou fázích (květen 2013 a červen 2014). Testová baterie obsahovala mimo jiné nástroje také zmíněný Dotazník agresivity Busse a Perryho (Skopal & Dolejš, 2013; Buss & Perry, 1992), který obsahuje čtyři subskály (verbální agresivita, fyzická agresivita, hněv, hostilita). Tento dotazník jsme převedli do našeho prostředí s cílem vytvoření české standardizované verze dotazníku. Příspěvek bude zaměřen na hlavní vztahy mezi vybranými faktory použitých nástrojů v souvislosti s jednotlivými složkami agresivity a především jeho základní psychometrické vlastnosti reliabilita s odstupem jednoho roku na stejném výzkumném vzorku respondentů.

Abstract: The aim of this paper is to present the results of a questionnaire survey of risk behavior of 2nd grade elementary school in relation to their personality characteristics, focusing on aggressive tendencies and manifestations. Aggression is a significant risk factor, which may have different sources, partly personality (e.g. impulsivity) and situational (reaction to frustration). Aggression plays a big role which has various directions and manifestations and aiming. Testing took place on one chosen school facility in two phases (May 2013 and June 2014). The test battery included, inter alia, the tool also mentioned, The Buss & Perry Aggression Questionnaire (Skopal & Dolejš, 2013; Buss & Perry, 1992), which contains four subscales (verbal aggression, physical aggression, anger, hostility). We transferred this questionnaire to our environment in order to create a Czech version of the questionnaire. The contribution will be focused on the main relationships between selected factors of the instruments used in the connection with the individual components of the aggressiveness and especially its basic psychometric properties after one year on the same research sample of the respondents.

Klíčová slova: Adolescence, rizikové chování, BPAQ, verbální agresivita, fyzická agresivita, hněv, hostilita.

Keywords: Adolescence, risky behavior, BPAQ, verbal aggression, physical aggression, anger, hostility.

Afiliace ke grantu: Grantová podpora ESF OPVK projekt „IMPULS“ (CZ.1.07/2.2.00/28.0143)

Affiliation to grant: Grant support ESF OPVK projekt „IMPULS“ (CZ.1.07/2.2.00/28.0143)

Úvod

O významnosti agresivity v dějinách lidstva a současného světového dění netřeba polemizovat. V běžných životních situacích je míra agresivity klíčová z hlediska bezpečnosti zúčastněných stran. Ať už se jedná o různé dopravní situace, sportovní utkání a fanouškovské povzbuzování, emoce a rivalita mezi soupeři. Často diskutovaným tématem je také agresivita na školách, která se může projevovat také v mnoha podobách napříč celým systémem. Nejčastěji se jedná o agresivní chování mezi žáky, ale také mezi žáky a pedagogy. Netřeba připomínat mediálně známé kauzy týkající se slovních a fyzických útoků na školách, šikany a různých forem týrání. Agresivní chování je obvykle spojeno s určitým emočním prožitkem, který násilnou reakci stimuluje a doprovází, s určitou motivací a způsobem rozumového hodnocení volby

násilného způsobu jednání. Zároveň musíme připustit skutečnost, že v určitých mezních životních situacích je agresivní chování žádoucí. Ve smyslu sebeobrany a zachování bezpečí vlastního či bezpečí dané skupiny. Proto je do určité míry důležité mít tuto vybavenost k agresi v „osobní výbavě“.

V naší studii zaměřené na rizikové chování žáků druhého stupně základní školy jsme použili dotazník agresivity Busse a Perryho, který dle mnoha odborných textů (viz níže) vykazuje poměrně dobré psychometrické vlastnosti a slouží tak k rychlému a poměrně spolehlivému skrýningu agresivních tendencí. Následující text je tedy zaměřen především na představení tohoto nástroje, který jsme převedli do českého prostředí, a jeho základních psychometrických vlastností.

Představení dotazníku agresivity Busse a Perryho

The Buss-Perry Aggression Questionnaire (BPAQ) je sebeposuzovací inventář, který byl vyvinut na základě inventáře agresivity a hostility Busse a Durkeeové - The Hostility Inventory (BDHI) z roku 1957. Dotazníky BDHI i BPAQ vycházejí z předpokladu, že agresivita je komplexní fenomén, a je proto potřebné rozdělit agresivní chování do jednotlivých podskupin. Pak bude možné stanovit nejen celkovou agresivitu daného jedince, ale i to, jak konkrétně se u něj tato agresivita manifestuje. Zatímco inventář agresivity a hostility BDHI dělil agresivně-hostilní chování do sedmi škál (např. nepřímá agrese, iritabilita, negativismus, resentment a další), dotazník BPAQ rozděluje agresivitu do čtyř škál (viz níže).

Autoři se rozhodli pro vytvoření nového dotazníku hned z několika důvodů. I když byla mnoha studii podpořena konstruktová validita dotazníku BDHI, tento inventář měl několik závažných psychometrických nedostatků. Výše zmíněných sedm škál bylo stanoveno a priori, bez použití faktorové analýzy, tj. bez empirického podložení. Pozdější faktorová analýza odhalila dva faktory, a to „agresivnost“ („aggressiveness“) a hostilitu („hostility“). Další nedokonalosti původního inventáře byly odpovědi na položky ve formátu ano-ne, které neumožňovaly dostatečně diferencovat drobné odchylky a sílu výpovědi na danou položku. Proto byla vyvinuta nová verze inventáře, založena na faktorové analýze položek a splňující současné psychometrické standardy pro vytváření psychometrických metod. Například v odpovědích se již užil kvantitativní, tzv. Likertův formát v rozmezí 1 (vůbec mě nevystihuje) až 5 (úplně mě vystihuje).

Dotazník agresivity Busse a Perryho byl publikován v roce 1992 a rychle se stal jistým standardem při měření agresivity (Gerevich et al., 2007). Bylo realizováno několik validizačních studií: Argentina (Reyna et al., 2011), Holandsko (Meesters et al., 1996), Chile (Valdivia-Peralta et al., 2014), Turecko (Demirtas-Madran et al., 2013).

Dotazník agresivity BPAQ zahrnuje celkem 29 položek a měří následující čtyři dimenze agresivity (viz tabulka 1). Autoři dotazníku chápou agresivitu jako osobnostní rys, který se skládá ze čtyř komponent. Fyzická a verbální agrese („physical aggression“, „verbal aggression“) zahrnuje zraňování nebo poškozování druhých a reprezentuje instrumentální či hnací komponentu chování. „Anger“ (hněv, vztek) zahrnuje fyziologický arousal (přípravu na projev agrese) a reprezentuje emocionální a afektivní komponentu chování. Hostilita („hostility“) se skládá z pocitů nepřátelství a nespravedlnosti a reprezentuje kognitivní komponentu chování (Buss & Perry, 1992).

Tab. 1: Škály dotazníku BPAQ a ukázky položek

Zkratka škály	Komponenta agrese	Ukázka položky
A	Anger (Hněv, vztek)	„Občas bezdůvodně ztratím nervy.“
PA	Physical aggression (Fyzická agresivita)	„Dokáži se rozzuřit tak, že rozbím věci.“
H	Hostility (Hostilita)	„Jsem podezřívavý vůči přátelsky se chovajícím neznámým lidem.“
VA	Verbal aggression (Verbální agresivita)	„Když mě lidé štvou, jsem schopen jim říci, co si o nich myslím.“

Dotazník BPAQ byl vytvořen na základě položek z inventáře agresivity a hostility BDI s pomocí replikované faktorové analýzy, která prokázala existenci čtyř hlavních faktorů: „physical aggression“ (fyzická agresivita), „verbal aggression“ (verbální agresivita), „hostility“ (hostilita) a „anger“ (zlostný hněv, vztek). Ke stejnému výsledku se dospělo i za použití konfirmační faktorové analýzy (Němcová, 2008).

Cronbachův koeficient alfa autoři pro celkové skóre uvádějí v hodnotě 0,89, u jednotlivých škál se koeficient pohybuje v rozmezí 0,72 až 0,85, což svědčí o dobré vnitřní konzistenci, uvážíme-li, že některé škály obsahují méně než 10 položek. Byla provedena i test-retestová reliabilita v rozmezí 9 týdnů, jejíž hodnota dosáhla 0,80 (Buss & Perry, 1992).

Jednotlivé škály byly rozsáhle validizovány jednak v úžeji definovaných skupinách, jednak v reprezentativním vzorku obecné populace. Víceméně se ve validizačních výzkumech potvrdila struktura testu rozdělená do čtyř škál. Kritizováno v některých studiích bývá použití dvou obráceně skórovaných položek, jelikož nereflektují přímo agresi (Němcová, 2008).

Harrisová (1997) provedla psychometrickou analýzu tohoto dotazníku zahrnující vnitřní konzistenci testu, test-retestovou reliabilitu, vliv sociální desirability a vztah k jiným škálám měřícím agresivitu. Zjistila, že test má dobrou vnitřní konzistenci a stabilitu v čase, ovšem je náchylný k poskytování sociálně desirabilních odpovědí respondenty (vykazuje korelaci s testem sociální desirability), což by mohlo negativně ovlivnit validitu získaných dat. Harrisová dále prokázala souvislost testu s dalšími testy měřícími agresivitu, což by svědčilo pro jeho dobrou konstruktovou validitu. Např. hostilita je v poměrně blízkém vztahu s negativními vztahy s okolím (negative relations); $r = .59$; nízkou mírou tolerance (lack of tolerance); $r = .50$. Hostilita je také ve výrazném negativním statistickém vztahu s faktorem sociální desirability. Překážkou ve zobecnitelnosti těchto výsledků je ovšem fakt, že výzkumný soubor v této studii tvořily pouze ženy. Následující tabulka ukazuje základní statistické indexy v jednotlivých měřeních.

Tab. 3: Základní indexy jednotlivých šetření (Harrisová, 1997).

Škála	Průměr (Mean)	SD	Alfa	měření 1 a měření 2	měření 1 a měření 3	měření 2 a měření 3
Fyzická agrese 1	16,80	5,77	.75	.78**	.75**	.86**
Verbální agrese 1	13,19	4,00	.70	.73**	.81**	.80**
Hostilita 1	22,33	7,07	.82	.70**	.67**	.83**
Hněv 1	15,61	5,88	.80	.77**	.82**	.88**
Citová nestabilita 2	7,12	3,96	.78	.77**	.76**	.88**
Verbální agrese 2	6,89	3,53	.73	.81**	.82**	.80**
Fyzická agrese 2	2,22	2,41	.62	.48*	.70**	.54*
Antisociální postoj 2	6,41	3,06	.40	.73**	.96**	.80**
Sebeubližování 2	4,28	2,95	.66	.81**	.77**	.81**
Agresivní postoj 2	6,19	3,86	.72	.81**	.64**	.80**
Negativní vztahy 2	6,61	3,60	.67		.74**	
Egocentrismus 2	4,69	2,69	.47		.47*	
Nedostatek tolerance 3	3,43	2,37	.82	.84**	.64**	.80**
Verbální agrese 4	17,82	5,17	.78	.79**		
Impulzivita 4	10,20	3,21	.54	.67**		
Výhýbavost	6,80	2,10	.64	.60**		
Netrpělivost	8,45	3,61	.82	.76**		

Poznámka: **, * = $p < .05$; ***, ** = $p = .01$; upraveno; zdroj: Harrisová, 1997.

1BPAQ – Dotazník agresivity Busse a Perryho (Buss & Perry, 1992); 2PAI – Personality Assessment Inventory (Morley, 1991); 3Lack of Frustration Tolerance Scale (Olweus, 1986); 4Aggression Inventory (Gladue, 1991).

Gerevich a kolektiv (2007) v reprezentativní studii u běžné populace prokázal vyšší skór fyzické a verbální agrese u mužů na rozdíl od žen, ale neprokázal rozdíl mezi pohlavími ve škálách hostilita a „anger“ (hněv).

Konfirmační faktorovou analýzu dotazníku BPAQ u vězeňské populace provedl Williams a kolektiv autorů (Williams et al., 1996). Snažil se zjistit, zda čtyřfaktorová struktura bude replikována i u této specifické populace. Na vzorku 200 dospělých pachatelů trestných činů se zjistilo, že model dostatečně neodpovídá datům z populace pachatelů. Autoři navrhli nový, dvoufaktorový model: první faktor by kombinoval škály „physical aggression“ a „anger“, druhý faktor by kombinoval škály „verbal aggression“ a hostility.

Harrisová, Rushton a kol. (1996) zkoumali korelace mezi vysokými hladinami testosteronu, agresivitou a prosociálními vlastnostmi u mužů a žen. Bylo zjištěno, že čtyř-faktorový model agresivity Busse a Peryho koreluje s dalšími dvěma neverbálními faktory agresivity dotazníku Nonverbal Personality Questionnaire (Paunonen & Jackson, 1988). Tento typ agrese měl kladný vztah s vysokou hladinou testosteronu a negativní vztah s prosociálními osobnostními charakteristikami, které obsahují dvě složky: „nurturance“ (starostlivost, láskyplná péče) na škále empatie, a altruismus. Tyto výsledky naznačují, že Dotazník agresivity (BPAQ) jednak souvisí s dalšími škálami agresivity podobných nástrojů, a dále že dimenze agresivity může být ve vztahu s gonadálním pohlavním hormonem testosteronem.

Russell a Arms (1995) na základě rozhovorů s muži na hokejových utkáních zjistili, že známky potěšení během přihlížení a případně zapojení do fyzického souboje pozitivně souvisí s faktorem fyzická agresivita a faktorem hněvu (anger). Podobně Archer, Holloway, a McLoughlin (1995) zkoumali vztah mezi agresivitou a bojovým chováním chlapců a nezaměstnaných mužů. Byly nalezeny pozitivní korelace mezi bojovým chováním se všemi čtyřmi faktory dotazníku agresivity. Také byl nalezen pozitivní vztah mezi agresivitou a „tvrdoostí, houževnatostí“ (toughness), která byla respondenty často chápána jako očekávání, že by muži měli být „tvrdí (drsní)“.

V následujícím textu se budeme již věnovat jednotlivým cílům studie, tj. 1) ověřování empirické (potažmo souběžné) validity dotazníkového nástroje; 2) ověřování základních znaků reliability a 3) položkové reliability (vnitřní konzistence) u dotazníku BPAQ.

Popis výběrového souboru a sběru dat

Testování proběhlo v několika fázích – první v květnu roku 2013, druhé v červnu 2014. Výzkumný soubor prvního sběru dat tvořili žáci a žákyně z vybrané městské základní školy, kteří navštěvovali 6. až 9. třídu (2. stupeň ZŠ). Položkově rozsáhlou testovou baterii vyplnilo 200 respondentů ve věkovém rozpětí 11–15 let, kdy průměrný věk byl 13,13 let ($SD = 1,26$). Dle pohlaví byl výzkumný soubor rozdělen na 53,5 % chlapců a 46,5 %. Druhého testování (v červnu 2014) se zúčastnilo 120 žáků 7. až 9. ročníku. Jednalo se o stejné respondenty, jak v prvním testování. Avšak bez 9. tříd z roku 2013, kteří poté základní školu již opustili. Průměrný věk respondentů byl 14 let ($SD = 1,09$). Vyšší průměrný věk byl způsoben nezahrnutím žáků 6. tříd (kteří se nezúčastnili prvního testování). Rozdělení v tomto souboru respondentů bylo dle pohlaví přesně 1:1 (60 chlapců a 60 dívek). Ačkoli se jednalo o anonymní testování, měl každý žák přidělen tzv. individuální kód, pomocí kterého jsme vyplněné dotazníky identifikovali ke každému respondentovi i s odstupem jednoho roku. Testová baterie obsahovala více dotazníkových nástrojů.

Pro následující statistické analýzy nemůžeme nezmínit náš další výzkumný soubor, na kterém jsme v rámci celorepublikového testování sbírali data pro zjišťování spolehlivosti dotazníku z více úhlů pohledu. Jednalo se respondenty téhož věkového rozmezí. S tím, že se jednalo o žáky 2. stupně ZŠ a žáky primy až kvarty víceletých gymnázií. Tento výzkumný soubor měl 4198 žáků, kteří docházeli do 54 školských zařízení. Výzkumný tým navštívil 35 základní škol a 19 gymnázií. Z celkového počtu respondentů bylo 47,95 % chlapců a 52,05 % dívek, v základním souboru je tento poměr obrácený. Z populace jsme do studie zahrnuli cca 1,2 % adolescentů. Průměrný věk sledované skupiny byl 13,00 let ($SD = 1,25$). Z výběrového souboru navštěvovalo základní školy 58,55 % (2458, tj. 0,80 % ze základního souboru) respondentů a gymnázia 41,45 % (1740, tj. 4,30 % ze základního souboru) respondentů.

Ač testová baterie ve všech 3 testovacích případech obsahovala více dotazníkových nástrojů, pro účel tohoto textu jsme se zaměřili pouze na výsledky Dotazníku agresivity Busse a Perryho – na jeho hlavní psychometrické indexy naměřené na zmíněných souborech respondentů s okrajovým přihlédnutím na hlavní korelační vztahy s faktory ostatních použitých nástrojů.

Výsledky studie

Na základě statistických analýz je nesnadné určit, co je příčinou agresivního chování a co následkem. Můžeme hovořit spíše o vzájemných vztazích jednotlivých proměnných s ohledem na výše zmíněné cíle studie, tj. na psychometrické vlastnosti dotazníku BPAQ a usuzovat podle výsledků, zda tento nástroj měří to, co autoři tvrdí, že opravdu měří – tj. 4 základní typy agresivních projevů.

Následující tabulka prezentuje hlavní korelace mezi jednotlivými faktory BPAQ a faktory dalších použitých nástrojů v rámci prvního (pilotního) testování, tedy na souboru 200 respondentů.

Souhrnně lze říci, že všechny 4 škály BPAQ negativně korelují s faktorem Přívětivost (NEO-FFI), s faktorem Rozvážnost (ŠORA) a naopak pozitivně korelují s faktorem Impulzivita (ŠORA), Hněvivost (ŠHaN), Naléhavost (UPPS). Hněv a Hostilita (BPAQ) pozitivně koreluje s faktorem Úzkostlivost (STAI). Fyzická agresivita (BPAQ) pozitivně koreluje s Průbojností a Citovou tvrdostí (HSPQ). Ostatní statistické vztahy viz tabulka 4.

Tab. 4: Korelace škál BPAQ s dalšími faktory použitých nástrojů ($N = 200$)

Korelace faktorů	FA	VA	Hněv	Hostilita
Přívětivost NEO-FFI	-.56***	-.47***	-.46***	-.44***
Rozvážnost ŠORA	-.45***	-.44***	-.53***	-.33***
Impulzivita ŠORA	.35***	.34***	.48***	.38***
Hněvivost ŠHaN	.43***	.32***	.49***	.33***
Naléhavost UPPS	.40***	.37***	.56***	.34***
Nadšenost HSPQ	.37***	.34***	.28	.13
Rizikové chování VRCHA	.38***	.34***	.24	.28
Úzkostlivost STAI	.09	.10	.35***	.41***
Průbojnost HSPQ	.39***	.11	.11	.21
Citová tvrdost HSPQ	.48***	.22	.20	.14
Plánovitost UPPS	-.11	-.29	-.41***	-.06
Negativní minulost ZTPI	.10	.00	.17	.36***

Poznámka: „***“ = $p < .001$;

Popis použitých zkratk: FA – fyzická agresivita (BPAQ); VA – verbální agresivita (BPAQ); NEO-FFI: Pětifaktorový osobnostní inventář NEO-FFI (Hřebíčková & Urbánek, 2001); ŠORA: Škála osobnostních rysů u adolescentů (Skopal & Dolejš, 2013); ŠHaN: Škála na měření hněvivosti a nahněvanosti – forma 2 (Ruisel, 1983); UPPS: Impulsive behaviour scale (Whiteside & Lynam, 2001); VRCHA: Výskyt rizikového chování u adolescentů (Dolejš & Skopal 2013); HSPQ: Osobnostní dotazník pro mládež – forma A (Balcar, 1992); STAI: State-Trait Anxiety Inventory (Spielberger, 1983); ZTPI: Zimbardův dotazník časové perspektivy (Lukavská, 2011).

Na základně zjištěných výsledků, můžeme souhrnně říci, že všechny čtyři sledované faktory BPAQ souvisí s určitým faktorem často najednou. Lze to pozorovat ve vztahu k faktoru rozvážnost ŠORA, kde korelace je od $r = -.33$ do $r = -.56$, nebo k faktoru přívětivost, kde korelace jsou od $r = -.44$ do $r = -.56$. Kladné vztahy má agresivní chování s faktorem hněvivost ŠHaN nebo Impulzivita ŠORA, v rozmezí $r = .33$ až $r = .49$. Nebo je tu druhá tendence a to že fyzická a verbální agrese je v středně úzkém vztahu s rizikovostí a s nadšeností. Oproti tomu jedinci s vyšší mírou hostility jsou častěji úzkostnější.

Tabulka 5 popisuje interkorelace mezi jednotlivými faktory BPAQ (na hladině významnosti $p = .001$) naměřeni v rámci pilotního (prvního) testování. Zajímavá souvislost se jeví mezi verbální agresivitou a hněvem, což jsou faktory, které vzájemně korelují nejvíce ($r = .55$). To může znamenat, že jedinec, který se často vzteká, bývá často i verbálně agresivní. Další zajímavé shledání je také to, že mezi hostilitou a fyzickou agresivitou je pouze středně silný, až slabší statistický vztah ($r = .34$).

Tab. 5: Interkorelace faktorů BPAQ ($N = 3\ 895$)

Faktor	[1] FA	[2] VA	[3] A	[4] H
[1] Fyzická agresivita	-			
[2] Verbální agresivita	.46**	-		
[3] Hněv	.53**	.55**	-	
[4] Hostilita	.34**	.45**	.54**	-

Poznámka: „***“ signifikantní na hladině $p = .001$

Pro statistické zpracování výsledků byly použitelné dotazníky od 3 895 respondentů. Vnitřní konzistenci položek dotazníku jsme měřily pomocí koeficientu Cronbachovy alfy, který u celkového skóru BPAQ je .85, u jednotlivých subškál se Cronbachova alfa pohybuje v rozmezí od .64 do .74 (viz tabulka 6). Jedná se o nižší hodnoty, než naměřili například Buss & Perry, (1992), přesahující hranice .70. Rozdílné výsledky mohou být dány rozdílnou věkovou skupinou, kdy dotazník v našem případě byl distribuován 11-15 letým adolescentům. Při absenci nějakého dělicího kritéria jsou použity pouze hrubé skóry. Tabulka 6 prezentuje základní statistické hodnoty jednotlivých subškál dotazníku BPAQ. U faktoru Verbální agresivita 15,49 hrubých bodů, směrodatná odchylka je 3,85. U faktoru Hostilita byla naměřena průměrná hodnota 24,54 hrubých bodů a směrodatná odchylka je 6,03. Faktor Fyzická agresivita se vykazuje těmito základními hodnotami: průměr 21,62 hrubých bodů a 7,65 směrodatná odchylka. U faktoru Hněv byly naměřeny tyto základní hodnoty: průměr 18,60 hrubých bodů a 5,35 směrodatné odchylky.

Tab. 6: Základní statistické indexy jednotlivých faktorů BPAQ (N = 3 895)

<i>Faktor</i>	<i>Průměr</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>SD</i>	<i>Cronbach alfa</i>
<i>Verbální agresivita</i>	15,49	5,00	25,00	3,85	.64
<i>Hostilita</i>	24,54	8,00	40,00	6,03	.74
<i>Fyzická agresivita</i>	21,62	8,00	44,00	7,65	.74
<i>Hněv</i>	18,60	6,00	34,00	5,35	.66

Nahlédneme-li na položkovou reliabilitu jednotlivých subškál podrobněji, můžeme si také znázornit, jaké mají jednotlivé položky vliv na vnitřní konzistenci daného faktoru. K tomuto účelu jsme opět využili data z celorepublikového testování (N=4 198). Následující souhrnná tabulka ukazuje, jak by se měnil koeficient vnitřní konzistence (Cronbachova alfa) jednotlivých subškál v případě, kdybychom danou položku vyřadili. Zároveň jsou uvedeny hodnoty korelačního koeficientu dané položky k příslušnému faktoru. V tabulce jsou uvedeny pouze útržky položek, protože česká verze nástroje BPAQ je stále ve vývoji (i co se týče přesného znění položek). Obecně lze říci, že největší (negativní) vliv na vnitřní konzistenci daných faktorů mají tzv. reverzní položky (skórují se opačně). BPAQ obsahuje dvě takové položky. V tabulce jsou identifikovatelné dle znaménka – (mínus) u hodnoty korelačního koeficientu. Zároveň v obou případech by se hodnota Cronbachovy alfy poměrně zvýšila.

Tab 7: Položková reliabilita BPAQ (N = 4 198)

<i>Položky / Subškály</i>	<i>Korelace Položka – Faktor</i>	<i>Cronbach Alfa po vyřazení položky</i>
Fyzická agresivita		
<i>Když musím použít násilí, abych...</i>	.58	.68
<i>Někdy jsem byl tak vzteklý/á, že...</i>	.46	.70
<i>Jednou za čas se neumím ubránit...</i>	.56	.69
<i>Vyhrožoval/a jsem lidem, které...</i>	.44	.71
<i>Když mě někdo provokuje, může...</i>	.68	.66
<i>Nenapadá mě jediný dobrý důvod...</i>	-.56	.84
<i>Když mě někdo uhodí, tak ho...</i>	.57	.69
<i>Někteří lidi mě dokážou provokovat...</i>	.67	.67
<i>Dostávám se do rvaček častěji než...</i>	.57	.70
Verbální agresivita		
<i>Říkám svým přátelům otevřeně, že...</i>	.31	.63
<i>Nemůžu si pomoci a hádám se s lidmi...</i>	.43	.57
<i>Když mě lidé obtěžují, většinou jim řeknu...</i>	.41	.58
<i>Často si uvědomuji, že s ostatními...</i>	.40	.58
<i>Mí kamarádi říkají, že jsem poněkud...</i>	.41	.58
Hněv		
<i>Někteří mí přátelé si myslí, že jsem...</i>	.54	.50
<i>Jsem rozvážený...</i>	-.36	.73
<i>Rychle vzplanu, ale zase se snadno...</i>	.36	.56
<i>Mám potíže kontrolovat své...</i>	.54	.50
<i>Když jsem otrávený/á, dám...</i>	.41	.54
<i>Někdy se cítím jako soudek ...</i>	.56	.49
<i>Někdy se nechám vyvést z míry, aniž...</i>	.51	.51
Hostilita		
<i>Když jsou ostatní ke mně velmi milí...</i>	.40	.72
<i>Někdy se dívím tomu, proč jsem tak...</i>	.43	.72
<i>Jsem podezřívavý/á k přehnaně...</i>	.28	.74
<i>Někdy mě pohltí žárlivost...</i>	.40	.72
<i>Někdy mám pocit, že se se mnou život...</i>	.45	.71
<i>Mám občas pocit, že se mně lidé...</i>	.55	.69
<i>Přijde mi, že ostatní lidé mají vždy...</i>	.52	.70
<i>Vím, že „kamarádi“ o mně mluví za...</i>	.46	.71

Dále jsme se zaměřili na test-retestovou reliabilitu jednotlivých faktorů v rámci obou testování s odstupem 13 měsíců, což už samo o sobě může být intervenující proměnná z toho důvodu, že jde o poměrně příliš velké časové rozmezí u takto dynamicky se vyvíjejícího souboru (pubescenti ve věku 12 až 15 let). Hodnoty byly naměřeny pomocí Pearsonova korelačního koeficientu. Všechny korelace byly signifikantní na hladině $p = .01$. Nejvyšší hodnota koeficientu byla naměřena u faktoru Hněv ($r = .74$), nejnižší u verbální agresivity ($r = .45$) a Hostility ($r = .46$)

Tab. 7: Test-retestová reliabilita škál BPAQ (N=120)

Faktor (test-retest)	r
<i>FA (test-retest)</i>	.63
<i>VA (test-retest)</i>	.45
<i>Hněv (test-retest)</i>	.74
<i>Hostilita (test-retest)</i>	.46

Naše data tedy potvrzují např. tvrzení Harrisové (1997) o vcelku dobrých psychometrických vlastnostech dotazníku, které zároveň považujeme v této fázi pouze zevrubně a zasluhující tedy podrobnější matematicko-statistické analýzy, například ve spojitosti s přístupem IRT (Item Response Theory) či dalšími analýzami rozptylu položek, koeficient determinance (R²) apod.

Závěr

Výše zmíněné statistické analýzy a vzájemné korelace jednotlivých faktorů nám umožňují konstatovat závěr, že agresivita (a její různé projevy) souvisí s dalšími osobnostními rysy, což jednak podporuje validitu samotného nástroje, zároveň může mít konkrétní vztahy s rizikovými projevy souvisejícími s agresivitou, potažmo impulzivitou. Také nesmíme opomíjet situační proměnné, které ovlivňují míru agresivity (agresivita jako reakce na frustraci) např. problematické rodinné zázemí žáka či negativní klima ve třídním kolektivu. Velkou roli hraje i to, jakým směrem dané agresivní projevy jsou měřeny – různé způsoby sebepoškozování (autoagrese), které mohou být méně uvědomované (např. zneužívání a nadužívání návykových látek). Agresivní jednání vůči svému okolí (heteroagrese) také nabývá různé intenzity, je vyvolávána různými vnitřními motivy a vnějšími stimuly. Dotazníky agresivity Busse a Perryho je díky mnoha validizačním studiím dobře ověřeným nástrojem, který může být celkem spolehlivým pomocníkem právě pro detekci zmíněných projevů agresivity. Jedná se tedy o nástroj, který nemá oficiální českou verzi, ač jeho celkem spolehlivý konstrukt vykazuje celkem dobrý potenciál pro užití právě výše prezentovaným psychometrickým vlastnostem

Diskuse

V rámci dotazníkové studie na žácích ve věku 11 až 15 let jsme ověřovali empirickou validitu dotazníku BPAQ, položkovou reliabilitu a také konzistenci subškál v čase. Na základě analýz výsledků můžeme např. vyslovit domněnku, že jedinci vykazující se hostilními projevy, jsou také častěji více úzkostní apod. Zároveň jsme došli k názoru, že je stále možné podrobit jednotlivé faktory dalším podrobnějším statistickým analýzám. Porovnáme-li výzkumné soubory Busse a Perryho (1992), Harrisové (1997) a naše (Skopal, Dolejš, 2013, 2014), tak je zřejmé, že se jednalo o různě velké soubory s odlišným rozložením dle věku i pohlaví. Harrisová (1997) provedla retest po 9 týdnech, my po 13 měsících. Dále by se dalo polemizovat také o způsobu administrace (dotazníky jsme administrovali během vyučování, bez přítomnosti vyučujícího) apod. Nicméně vzhledem k poměrně uspokojivým výsledkům jsme také realizovali validizační studii na populaci žáků ve věku 11 až 15 let (Skopal, Dolejš, Suchá, 2014). V nejbližší době plánujeme také rozšířit výzkumný vzorek na populaci středoškoláků.

Přehled použité literatury:

- Archer, J., Holloway, R., & McLoughlin, K. (1995). Self-reported physical aggression among young men. *Aggressive Behavior*, 21, 325-342.
- Balcar, K. (1992). *Osobnostní dotazník pro mládež HSPQ (II. přepracované vydání)*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452-459.
- Demirtas-Madran, H., A. (2013). The Reliability and Validity of the Buss-Perry Aggression Questionnaire (BAQ)-Turkish Version. *Turkish Journal of Psychiatry*. 24(2): 124-129
- Dolejš, M., Skopal, O., Cakirpaloglu, P., Suchá, J. & Vavrysová, L. (2014). *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Gerevich, J., Bácskai, E., & Czobor, P. (2007). The generalizability of the Buss-Perry Aggression Questionnaire. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 16(3), 124-136.
- Harris, J. A. (1997) A further evaluation of the Aggression Questionnaire: issues of validity and reliability. *Behaviour Research and Therapy*. 35(11):1047-53.
- Harris, J. A., Rushton, J. P., Hampson, E., & Jackson, D. N. (1996). Salivary testosterone and self-report aggressive and pro-social personality characteristics in men and women. *Aggressive Behavior*, 22, 321-331.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae)*. Praha: Testcentrum.
- Lukavská, K., Klicperová-Baker, M., Lukavský, J. & Zimbardo, P.G. (2011). ZTPI - Zimbardův dotazník časové perspektivy. *Československá psychologie*, 55 (4), 356-373.
- Meesters C, Muris P, Bosma H, Schouten E, Beuving S. (1996). Psychometric evaluation of the Dutch version of the Aggression Questionnaire. *Behav Res Ther*. 34:839-843.
- Němcová, M. (2008). *Využití metod PSSI a BPAQ v penitenciární diagnostice*. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.
- Reyna, C., Lello, M.G., Sánchez, A., & Brussino, S. (2011). The Buss-Perry Aggression Questionnaire: Construct validity and gender invariance among Argentinean adolescents. *International Journal of Psychological Research*, 4 (2), 30-37.
- Ruisel, I., Fakraš, G. & Müllner, J. (1983). *Škála na meranie úzkosti a úzkostlivosti u dětí ŠAD (příručka)*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Russell, G. W., & Arms, R. L. (1995). False consensus effect, physical aggression, anger, and a willingness to escalate a disturbance. *Aggressive Behavior*, 21, 381-386.
- Skopal, O., Dolejš, M. & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Spielberger, Ch.D., Gorsuch, R.L. & Lushene, R.E. (1983). *STAI manul for the State-trait Anxiety Inventory*. USA: Consulting Psychologists Press.
- Valdivia-Peralta, M. (2014). Psychometric properties of the AQ Aggression Scale in Chilean students. *Psicothema*. 26(1):39-46
- Williams, T. Y., Boyd, J. C., Cascardi, M. A., & Poythress, N. (1996). Factor structure and convergent validity of the aggression questionnaire in an offender population. *Psychological Assessment*, 8(4), 398-403.
- Whiteside, S. P., & Lynam, D. R. (2001). The Five Factor Model and impulsivity: Using a structural model of personality to understand impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 30, 669-689.

VPLYV NEUVEDOMOVANEJ AKTIVÁCIE CIEĽOV NA INHIBIČNÚ KONTROLU

THE INFLUENCE OF UNCONSCIOUS GOAL ACTIVATION ON THE INHIBITORY CONTROL

Pavol KAČMÁR

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Slovenská republika,
pavol.kacmar@student.upjs.sk

Abstrakt: Schopnosť odolávať lákadlám predstavuje dôležitý aspekt dosahovania dlhodobých cieľov (Cavallo & Fitzsimons, 2012). Tento jav, skúmaný „marshmallow“ paradigmatom priniesol zaujímavé poznatky, poukazujúce na súvislosť takto konceptualizovanej sily vôle s množstvom faktorov, medzi ktoré patrí inhibičná kontrola (meraná „hot“ verziou Go/No-Go) (Casey et al., 2011). V súčasnosti sa ukazuje, že inhibičná kontrola (van Gaal, de Lange, & Cohen, 2012), ako aj aktivácia a realizácia cieľov (Custers & Aarts, 2014) môže prebiehať aj bez účasti vedomého uvedomenia. Na overenie vplyvu aktivácie špecifických cieľov (štúdium vs. sociálny život), mimo vedomého uvedomenia (sublimálnym primingom) na inhibičnú kontrolu („hot“ Go/No-Go) bol zostrojený vnútro-subjektový experiment. Výskumný súbor tvorilo 23 vysokoškolských študentov. Výsledky poukázali na to, že aktivácia špecifických a pre účastníkov dôležitých cieľov má vplyv na inhibičnú kontrolu emočne nabitých podnetov (menej chýb inhibície pri aktivácii cieľa štúdia, oproti aktivácii cieľa soc. života).

Abstract: Resisting temptation is an important aspect of long term goals attainment (Cavallo & Fitzsimons, 2012). An analysis of this phenomenon by “marshmallow” paradigm has brought interesting findings, indicating that there is a relationship between willpower and another factors, such as inhibitory control (assessed by “hot” version of Go/No-Go) (Casey et al., 2011). Furthermore, growing body of literature has recently shown that inhibitory control (van Gaal, de Lange, & Cohen, 2012), as well as activation and pursuit of goals (Custers & Aarts, 2014), can unfold outside of conscious awareness. Therefore, with aim to analyse the influence of the activation of specific (academic vs. socializing) goals outside of conscious awareness (with subliminal priming), a within-subject designed experiment was conducted. 23 university students had participated. Statistical analysis revealed that an activation of these goals influenced inhibitory control of emotionally loaded stimuli (fewer errors of inhibition under the activation of the academic, compared to socializing goal).

KLúčové slová: Go/No-Go; kognitívna kontrola; sila vôle; inhibičná kontrola; podprahový priming

Keywords: Go/No-Go; cognitive control; will power; inhibitory control; subliminal priming

Príspevok je podporený grantovým projektom VEGA 1/0924/15 Procesy sebaregulácie v dosahovaní distálnych cieľov

Úvod

Odolávať rozmanitým pokušeniam a inhibovať reakcie na určitý druh podnetov predstavuje výzvu, s ktorou sa stretávame dennodenne. Posledné dekády výskumu toho, čo je označované ako sila vôle priniesli zaujímavé výsledky, poukazujúce na súvislosť takto meranej sily vôle s rôznymi faktormi v neskoršom veku (Mischel, 2014; Mischel et al., 2010). Výskumníci, snažiaci sa o prepojenie tohto smeru bádania sociálnej psychológie s výskumom v oblasti kognitívnej psychológie a rýchlo progredujúcim výskumom v oblasti neurovied predpokladajú, že to, čo stojí v pozadí tejto schopnosti na nižšej úrovni abstrakcie sú exekutívne funkcie (Casey et al., 2011; Eigsti et al., 2006; Hassin & Sklar, 2014; Mischel, 2014), predstavujúce množinu kontrolných procesov, často spájanú s prefrontálnym cortexom mozgu (Miyake & Friedman, 2012).

V súčasnosti sa rozvíja smer teoretizovania a experimentálneho preverovania, predpokladajúci, že exekutívne funkcie a špecifickejšie inhibičná kontrola k svojej realizácii, aspoň na bazálnej úrovni, nevyhnutne nevyžaduje účasť vedomého uvedomenia (Hassin & Sklar, 2014; van Gaal, de Lange, & Cohen, 2012). Ukazuje sa taktiež, že i samotná voľba a realizácia cieľov nie je na účasti vedomého uvedomenia závislá (Custers & Aarts, 2014; Hassin & Sklar, 2014). V tomto príspevku sa na túto problematiku pozrieme bližšie, prepojac vyššie vymedzené línie.

Ide o zaujímavú aj keď v mnohom kontroverznú tému. Ide však o tému veľmi podstatnú, keďže sa vyjadruje k tomu, čo vlastne vedomie a vedomá skúsenosť, javy, ktoré patria medzi základné aspekty definície toho, čo sme, je. S búrlivým rozvojom výskumu v sfére neurovied predstavuje sledovanie toho, čo sa v tejto súvislosti posledných rokoch objavuje, sledovanie tejto revolúcie v poznaní, nevídané dobrodružstvo.

Cieľom tohto príspevku je preto preskúmať vplyv aktivácie pre daných účastníkov dôležitých, idiosynkratických cieľov na kvalitu inhibičnej kontroly emočne nabitých podnetov, podnetov, reprezentujúcich tie prvky nášho prostredia, s ktorými sa stretávame počas bežného dňa a ktorým je niekedy v rámci dosahovania cieľov nutné odolať. Pozrieme sa bližšie na to, či má takáto aktivácia cieľov vplyv na inhibičnú kontrolu v prípade, že je uskutočňovaná mimo vedomého uvedomenia, teda vtedy, kedy si jej vplyv ani len nevedomujeme. To, že si ho nevedomujeme však nevyhnutne nemusí znamenať, že tento vplyv dôležitý nie je.

Teoretické východiská

Termíny *vedomé* a *nevedomé* sa využívajú v rôznych kontextoch a v rôznej šírke a hĺbke chápania. S tým súvisí to, že ich možno charakterizovať viacerými aspektami, medzi ktoré patrí predovšetkým *uvedomovanie si*, *intencionalita*, *efektívnosť* a *kontrolovateľnosť* (Baumeister & Bargh, 2014). V súčasnosti je v rámci vedeckého bádania tejto problematiky mnohými výskumníkmi za primárny považovaný práve aspekt *vedomé uvedomovania*, reflektujúci to, či si je človek vedomý daných mentálnych obsahov, či je o nich schopný referovať (Baumeister & Bargh, 2014; Daheane, Charles, King & Marti, 2014). Otázka účasti vedomého uvedomenia sa dotýka mnohých oblastí, medzi ktoré patrí aj *na cieľ orientované správanie* (Bargh, Schwader, Hailey, Dyer, & Boothby, 2012; Custers & Aarts, 2014; Hassin & Sklar, 2014).

Ciele možno charakterizovať ako mentálnu reprezentáciu želaného, konečného stavu (Custer & Aarts, 2010; Yuang & Bargh, 2014), zahŕňajú tak *emočnú hodnotu* daného cieľa, ako aj *reprezentáciu cesty*, ktorá k nemu povedie, pričom možno vo všeobecnosti vyčleniť tri základné zložky ich dosahovania. Sú nimi *voľba daného cieľa* na základe jeho predpokladanej hodnoty; *voľba vhodných vzorov správania sa*, ktoré povedú k dosiahnutiu vytýčeného cieľa; a taktiež *kontrola postupu realizácie* cieľa (Custers & Aarts, 2014). Mnohí autori v tomto procese zdôrazňovali rolu *vedomé uvedomovania* (Bargh et al., 2001), výskumy realizované v rámci posledného desaťročia však naznačujú, že je celkový obraz danej problematiky komplexnejší, než sa prvotne predpokladalo a že sa tieto procesy, aspoň v ich základných formách, môžu uskutočňovať aj bez neho (Custers & Aarts, 2014). Napr., v jednej z prvých vplyvných štúdií na túto tému využili Bargh et al. (2001) procedúru, v ktorej mali účastníci hľadať slovo v 10x10 matici písmen. Slová súviseli s kooperáciou, alebo šlo o neutrálne slová (kontrolná skupina). Týmto účastníkom bol takto, bez toho, aby si o tom boli vedomí, primingom vštepovaný cieľ kooperácie. V neskoršej časti procedúry riešili účastníci zdanlivo nesúvisiace úlohy. Výsledky poukázali na to, že v prípade aktivácie cieľa kooperácie účastníci skutočne kooperovali vo vyššej miere.

Ak však nie je kontrolórom vedome uvedomovanie, kto potom? Huang & Bargh (2014) predpokladajú, že je ním samotný *cieľ*. V svojej koncepcii *sebeckého cieľa*, vychádzajúcej z teórie sebeckého génu R. Dawkinsa, predpokladajú, že je ľudské správanie riadené cieľmi, ktoré ho môžu riadiť v smeroch, ktoré môžu, ale nemusia byť vzájomne konzistentné, pričom sa ciele realizujú tak za účasti vedomého uvedomenia, ako aj bez neho. Medzi vedomým a nevedomým uskutočňovaním cieľov predpokladajú štrukturálne podobnosti a ako ďalej uvádzajú, ciele dokážu spustiť zostupné (top-down) procesy spracovania informácií a riadiť správanie, pričom je ich základným cieľom práve realizácia.

Za „multikomponentnálny, hierarchicky orientovaný proces dosahovania krátkodobých a dlhodobých cieľov, ktoré sú zamerané na moduláciu početných jadrových psychologických komponentov“ (Karoly, 2010, str. 220) je považovaná *seba-regulácia*. Ilustráciou toho je, že priemerne tridsaťdva percent opýtaných v Spojených štátoch amerických, v rámci „Stress in America survey - Paying With Our Health“, prieskumu prebiehajúceho v roku 2014, uviedlo, že je jednou z najpodstatnejších prekážok na ceste k zmene v ich živote nedostatok sily vôle (APA, 2015). V snahe o vedecké skúmanie

sily vôle vytvorili Walter Mischel so svojimi spolupracovníkmi procedúru, zvanú *oddialenie uspokojenia*, známejšiu však pod názvom „*Marshmallow test*“. V tejto procedúre majú účastníci, ktorými sú deti, za úlohu vydržať určitú dobu odolávajúc pokušeniu (lákadlu) skonzumovať určitú sladkosť (napr., ale nie výlučne tzv. „marshmallow“). Ak sa im to podarí a vydržia, dostanú väčšiu odmenu (Mischel, 2014). Z jednorazového výskumu, ktorý sa odohrával v rokoch 1960-1970 s 4 ročnými deťmi sa však stala longitudinálna štúdia, poukazujúca na to, že takto koncipovaná seba-kontrola, sila vôle, reprezentujúca schopnosť odolávať lákadlám, má ďalekosiahle kognitívne, sociálne a zdravotné dôsledky, spájajúce sa napr. s vyššou mierou schopnosti socialno-kognitívneho a emocionálneho copingu v adolescencii, lepšou schopnosťou zvládať stres, s menšou mierou zneužívať kokaín/crack, s lepšími výsledkami pri štúdiu, a podobne (Mischel et al., 2010). Výskumy ďalej poukázali na to, že k oddialeniu okamžitého uspokojenia prispievajú rôzne stratégie, ktoré možno učiť (Mischel, 2014; Mischel & Ayduk, 2004).

Pri snahe o hľadanie toho, čo stojí v pozadí takto konceptualizovanej sily vôle zistili Eigsti et al. (2006), že je čas, počas ktorého boli účastníci výskumu, deti, schopné zamerať svoju pozornosť inde, než na pokušenie, sladkosť, vo vzťahu k efektívnosti riešenia úlohy, zvanej Go/No-Go o 10 rokov neskôr. Obohacujúc toho poznanie využili Casey et al., (2011) vo svojom výskume emočne nabité podnety, vytvoriac tak tzv. „hot“ verziu Go/No-Go testu. Výskumu sa zúčastnilo 59 účastníkov, ktorí boli v rámci klasickej procedúry, ktorú absolvovali v mladosti rozdelení do dvoch skupín, a to podľa miery schopnosti odolávať lákadlu v podobne „Marshmallow“. Výsledky poukázali na to, že si tí, ktorí boli v rámci v oddialenia okamžitého uspokojenia horší v mladosti (a následne horší v seba-regulácii), taktiež počínali štatisticky významne horšie v riešení „hot“ verzie Go/No-Go testu, pracujúcej s pozitívnymi podnetmi sociálneho charakteru, ktoré predstavovali pozitívne výrazy emócií v tvárach. Pri klasickej „cool“ verzii, charakterizovanej neutrálnymi výrazmi tváre však k tomuto zhoršeniu nedošlo. Okrem toho sa v tomto výskume ukázalo i to, že sa oblasti prefrontálneho cortexu, sprostredkujúce zostupnú kontrolu (top-down), aktivovali počas kognitívnej kontroly, podmieňujúcej oddialenie okamžitého uspokojenia (tzv. „cool systém“), zatiaľ čo limbické oblasti (ako ventrálne striatum), spájané s emóciami sa ukázali byť vo vzťahu k voľbe okamžitého uspokojenia (tzv. „hot systém“) (Casey et al., 2011). To je v súlade so štúdiu, ktorá pomocou využitia Go/No-Go procedúry poukázala na to, že schopnosť kontroly impulzov narastá lineárne s vekom pri neutrálnych podnetoch (a je vo vzťahu s aktiváciou prefrontálneho cortexu), pri emočne nabitých podnetoch je však horšia u dospievajúcich, u ktorých dochádza k vyššej aktivite ventrálneho striata. To je pravdepodobne spojené s vyššou mierou motivácie vyhľadávať v tomto veku skúsenosti, ktoré môžu byť odmeňujúce a s neskorším dozrievaním prefrontálneho cortexu (Somerville, Hare, & Casey, 2011).

Na základe týchto a podobných zistení viacerí autori predpokladajú, že tým čo stojí v pozadí schopnosti odolávať pokušeniam, v pozadí sily vôle a jej „cool“ zložky, respektíve tým, je jej kognitívnym podkladom je práve kognitívna kontrola, respektíve *exekutívne funkcie* (Casey et al., 2011; Hassin & Sklar, 2014; Eigsti et al., 2006; Mischel, 2014). Exekutívne funkcie, často označované aj ako *exekutívna kontrola*, či *kognitívna kontrola* (Diamond, 2013), predstavujú „množinu kontrolných mechanizmov, majúcich všeobecnú funkciu, ktoré sú často spájané s prefrontálnym cortexom mozgu, ktorý reguluje dynamiku ľudských kognícií a správania“ (Miyake, Friedman, 2012, str. 8). Ide o „množinu zostupných (top-down) mentálnych procesov, využívaných pri koncentracii a zameraní pozornosti, teda vtedy, kedy by boli automatickosť, či spoliehanie sa na inštinkt, alebo intuíciu neadekvátne, nedostatočné, či dokonca nemožné“ (Diamond, 2013, str. 136). Exekutívne funkcie možno ďalej charakterizovať tak jednotou, ako aj diferenciaciou (Miyake & Friedman, 2012), pričom existujú tri často postulované exekutívne funkcie: *Inhibícia*, *Updatovanie*, *Zmena mentálnych setov* (Friedman et al., 2008; Hofmann, Schmeichel & Baddeley, 2012; Miyake et al., 2000); respektíve *inhibičná kontrola*, *pracovná pamäť* a *kognitívna flexibilita* (Diamond, 2013). Tieto facety exekutívneho fungovania tvoria stavebné piliere exekutívnych funkcií vyššieho rádu, akými je plánovanie, usudzovanie a riešenie problémov (Diamond, 2013) a ukazuje sa, že sú úzko prepojené aj s abstraktnejšími konceptami, akým je *seba-regulácia*, kde predstavujú jej stavebné kamene (Hofmann et al., 2012). To však nevyhnutne neznamená že tieto jadrové exekutívne funkcie predstavujú „jedine exekutívne funkcie, alebo, základné jednotky poznania“ (Miyake et al, 2000, str. 89).

Napriek tomu, že mnoho autorov predpokladá pri využívaní exekutívnych funkcií nevyhnutnosť účasti vedomého uvedomenia, v súčasnosti sa ukazuje, že exekutívne funkcie môžu byť v svojich základných formách aktivované a využívané aj mimo neho (Hassin, Bargh, & Zimmerman, 2009; Marien, Custers, Hassin, & Aarts, 2012). Príkladom takéhoto prístupu je model autorov Hassin & Sklar (2014), ktorý predpokladá, že každá základná kognitívna funkcia vyššie rádu („high level“, teda tá, ktorá je post perцепčná a zahŕňa kognitívnu kontrolu a komplexné zvažovanie) môže operovať aj bez účasti vedomia.

Výsledky výskumu tímu van Gaal, Ridderinkhof, Fahrenfort, Scholte, & Lamme (2008) skutočne ukázali, že mala podprahová prezentácia No-Go podnetu (v rámci úlohy Go/No-Go) vplyv na nárast reakčných časov riešenia. Podprahové zobrazenie no Go podnetu tu síce nespôsobilo skutočné zastavenie akcie, Gaal et al., (2008) však uvažujú, že by mohla byť v niektorých prípadoch No-Go aktivita silná natoľko (alebo alternatívne Go aktivita natoľko slabá), aby inhibíciu spustila. Navyše, podprahovo aktivovaná inhibícia bola vo vzťahu s meranou aktivitou v prefrontálnom cortexe. Napriek tomu, že EEG, zobrazovacia metóda ktorú tu využívali, poskytuje iba obmedzené informácie, výsledky poukazujú na to, že by mohol byť využívaný hlavne pravý laterálny prefrontálny cortex. Tento predpoklad by bol v súlade so štúdiu Laua & Passingham (2007), využívajúcou pokročilejšiu zobrazovaciu metódu fMRI. Výsledky tejto štúdie poukázali na to, že podnet, prezentovaný podprahovo, ktorý inštruoval účastníkov na to, či majú následne zobrazené slová posudzovať fonologicky, alebo sémanticky spustil neuronálnu aktivitu, ktorá je s tou inštrukciou úzko spätá. Napr. pri podprahovo prezentovanom zadaní zmerať sa na slová sémanticky došlo k nárastu aktivity v vo vnútornom frontálnom cortexe, ktorý je asociovaný s sémantickým spracovaním a k poklesu v premotorickom cortexe, ktorý je asociovaný s fonologickým spracovaním. Prezentácia subliminálneho primingu bola navyše vo vzťahu s aktivitou v (strednom) dorsolaterálnom prefrontálnom cortexe (Brodmanová oblasť 46). Obdobne, výsledky ďalšej štúdie ukázali, že pri využití úlohy Stop task viedli maskované (podprahovo prezentované) signály, informujúce o tom aby účastník nereagoval skutočne občasne k inhibícii odpovede a k spomaleniu reakčných časov. To sa však objavilo iba u účastníkov, ktorí boli lepší v inhibícii (vymedzenej efektívnosťou). Podobné výsledky sa preukázali aj pri ďalšej štúdii, využívajúcej Go/No-Go (van Gaal, Ridderinkhof, Scholte, & Lamme, 2010). Na to, či je správanie, ovplyvnené primingom iba dôsledkom silných asociácií medzi podnetom a reakciou, kde tieto senzori-motorické spojenia vznikajúce pri učení podmieňujú spracovanie informácie na „nižšej“ úrovni, označovanej ako automatická, alebo vzostupná sa zamerá výskum tímu Wokke, van Gaal, Scholte, Ridderinkhof, Lamme (2011). V tomto výskume riešili účastníci Go/No-Go úlohu, v ktorej boli podprahovo prezentované podnety asociované tak s Go, ako aj s No-Go odpoveďami, a to tak, že sa táto asociácia líšila medzi jednotlivými pokusmi, čo zabráňovalo vytvoreniu stabilnej senzorio-motorickej asociácie. Výsledky preukázali nárast reakčných časov vtedy, ak Go podnetu predchádzal podprahový No-Go signál, ako aj na nárast miery inhibície o 10,8% vtedy, ak No-Go predchádzal No-Go podnet (v porovnaní s Go podnetom). Výsledky analýzy EEG ďalej poukázali na to, že neuvedomované stimuly flexibilne aktivovali neuronálnu sieť kognitívnej kontroly prefrontálneho cortexu.

Výskumné ciele

Hlavným cieľom tohto výskumu je experimentálne preveriť vplyv aktivácie dvoch, pre študentov predpokladane dôležitých cieľov, štúdia a sociálneho života na úlohu merajúcu inhibičnú kontrolu – Go/No-Go, a to v prípade, že je táto aktivácia uskutočnená mimo vedomého uvedomenia, prostredníctvom tzv. podprahového primingu a v prípade, že budú podnety emočne nabité (tzv. hot verzia Go/No-Go).

Naším predpokladom je, že medzi kvalitou riešenia Go/No-Go, pri aktivácii dvoch druhov cieľov, bude existovať štat. významný rozdiel, čo do kvality inhibície No-Go, a to tak, že miera chýb inhibície bude vyššia v prípade aktivácie cieľa sociálneho života, ako v prípade cieľa štúdia, ako aj to, že medzi kvalitou riešenia Go/No-Go pri aktivácii dvoch druhov cieľov bude štat. významný rozdiel, čo do kvality správnosti reakcií na Go.

Výskumná vzorka

Vzorku tvorilo 23 dobrovoľníkov (z toho 8 mužov), vysokoškolských študentov Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, katedry psychológie, vo veku 18-23 rokov. Priemerný vek bol 20 rokov. Vzorka bola vybraná nenáhodným spôsobom, príležitostným výberom, pomocou prihlásenia sa dobrovoľníkov. Dobrovoľníci boli oslovení po skončení seminárov z predmetu Psychologické praktiká, ktoré sa konali v danom laboratóriu. Účastníci boli vyzvaní, aby v prípade záujmu o účasť na experimente ostali aj po ukončení oficiálnej časti seminárov v laboratóriu. Ako dodatočná motivácia bola použitá možnosť získať 5€ pre dvoch najlepších riešiteľov (v zmysle rýchlosti a pritom správnosti riešenia).

Procedúra

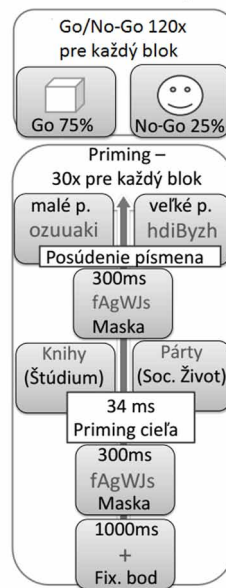
Metódu výskumu predstavoval vnútro-subjektový experimentálny design. Experiment trval približne 15 minút a uskutočnil sa v psychologickom laboratóriu Katedry psychológie na UPJŠ v Košiciach. Samotná experimentálna procedúra vyzerala nasledovne. Účastníci boli pozvaní zúčastniť sa výskumu, ktorý sa bude zameriavať predovšetkým na preskúmanie toho, do akej miery sú si podobné situácie, keď máme reagovať na rozličný podnetový materiál. Účastníci vyjadrili súhlas s účasťou na výskume. Experiment pozostával z úlohy, zloženej z dvoch častí. Prvá pracovala so zhlukmi písmen, formálne predstavenú ako úlohu posudzovania veľkosti písmena, šlo však o úlohu v ktorej bol skrytý podprahový priming. Druhá úloha predstavovala úlohu Go/No-Go.

V prvej (primingovej) úlohe bol prv účastníkom prezentovaný fixačný bod v podobe +, po dobu 1000ms. Po ňom nasledovala premaska, pozostávajúca zo zhluku malých a veľkých písmen (napr. fAgWJs) po dobu 300 ms. Tieto písmená boli vytvorené pomocou náhodného generátora písmen. Po premaske nasledovala obrazovka, ktorú reprezentoval podprahový priming. Počas doby 34 milisekúnd sa na obrazovke podprahovo zobrazilo podmetové slovo, patriace do jednej z dvoch kategórií – štúdium a sociálny život, a to podľa toho o ktorý blok práve šlo. Šlo napr. o slová, ako sú „knihy“ pre cieľ štúdium a „párty“ pre cieľ sociálny život. Tieto slová boli volené na základe malej pilotnej štúdie, predvýskumu, kde boli študenti v rámci voľného rozhovoru nenápadne dopytovaní na to, aké slová im napadnú, keď sa povie štúdium/ sociálny život. Účelom týchto slov bolo v experimentálnej procedúre aktivovať jeden z cieľov, ktoré sú pre študentov v tejto etape života, vysokoškolské štúdium, podstatné. Napriek tomu, že je pri podprahovej prezentácii plnovýznamových slov často využívané trvanie, presahujúce hodnotu 17 ms (viď napr. Merien et al. 2012 pre 20 ms; Légal, Chappé, Coiffard, & Villard-Forest, 2012; Milyavsky, Hassin, & Schul, 2012 pre 30ms. a podobne), prvotný výskumný zámer bol prezentovať podnety práve počas tejto doby - 17ms. Táto doba teda bola zadaná ako parameter trvania podprahovej prezentácie slova. Vzhľadom k tomu, že boli pri výskume použité LCD (liquid crystal display) monitory, ktorých updatovacia frekvencia bola 60 cyklov za sekundu, čo činí 16, 66 ms pre jedno prekreslenie, je veľmi pravdepodobné, že sa pri navolených 17tich milisekundách započal aj nový cyklus, a doba prezentácie teda netrvala zadaných 17ms, ale túto dobu + jeden nový cyklus (ďalších 17 ms), teda dokopy 34 ms. Po prezentácii slova nasledovala postmaska po dobu 300 ms, ktorá obsahovala podnety, využívané aj v premaske – zhluk písmen, a to za účelom prekrytia podprahovo prezentovaného slova. Nasledne nasledovala úloha, v ktorej mali účastníci pomocou tlačidiel „J“ a „F“ posúdiť, či je v zhluku písmen (napr. hdiByzh) prítomné veľké písmeno. Účastníci boli inštruovaní riešiť túto úlohu najlepšie a najrýchlejšie ako vedia, v skutočnosti však slúžila ba na to, aby bola pozornosť participantov zameraná na oblasť obrazovky, kde sa vyskytol podprahový priming. Celá táto procedúra sa odohrávala 30 krát.

Po tejto úlohe nasledovala Go/No-Go úloha, v ktorej mali účastníci reagovať tlačidlom klávesnice (F, alebo J) na jeden druh podnetu (Go), ale nereagovať na iný (No-Go). Vzhľadom k tomu, že Casey et al. (2011) zistili súvislosť medzi silou vôle (takto zisťovanou sebakontrolou) a úlohou Go/No-Go task, merajúcou inhibičnú kontrolu iba v podmienke, keď boli podnetmi kladne emočne nabitými obrázkami výrazu emócií, bol pre tento výskum vybraný podnetový materiál z databázy emočne sýtených obrázkov, nazývajúcej sa The Geneva affective picture database (GAPED) (Dan-Glauser & Scherer, 2011). Pre Go podnety, podnety na ktoré mali účastníci reagovať, boli vybrané obrázky z kategórie neutrálne. Na nich boli zobrazené neživé objekty. Pre No-Go obrázky z kategórie kladných obrázkov, na ktoré účastníci reagovať nemali, boli vybrané obrázky detí, alebo mláďat. Celkový počet Go/No-Go podnetov bol 120. Pomer výskytu Go ku No-Go bol 75% ku 25%, keďže sa ukazuje, že nárast náročnosti inhibovať podnety narastá s počtom Go pred No-Go (Casey et al., 2011). Rozmedzie, vzdialenosť, medzi Go a No-Go sa pohybovala v rozmedzí 1 až 7 podnetov, teda No-Go nasledovalo po 1, 3, 5, alebo 7 prezentovaných Go podnetoch. Poradie prezentácie týchto vzdialeností bolo vyrovnané pomocou latinského štvorca tak, aby po každej podmienke nasledovala v rovnakom počte každá podmienka.

Celá procedúra, obsahujúca úlohu, kde bol ukrytý priming a úlohu Go/No-Go sa opakovala celkom štyrikrát – 2 krát pre každú z podmienok aktivácie cieľa. Poradie prezentácie týchto blokov bolo vyrovnané pomocou metódy spätné vyvažovania, známej tiež ako ABBA. Poradie teda bolo štúdium, sociálny život, sociálny život, štúdium. Postupnosť celej procedúry pre jeden blok (jednu aktiváciu cieľa) je ilustrovaná na Obr. 1.

Obr. 1: Grafické znázornenie postupnosti časti (jedného bloku) experimentálnej procedúry

Pred samotným riešením si účastníci mali možnosť cvične vyskúšať obe druhy úloh s tým, že sa v úlohe posúdenie veľkosti slova v zácviaku nenachádzal podprahový priming.

Po samotnom experimente bol vyhodnotený najlepší účastník, ktorý získal finančnú odmenu a účastníkom bol poskytnutý debriefing, kde sa dozvedeli o čo vlastne v tejto úlohe šlo.

V polovici (jednej skupine, N=10) následne účastníci ešte pomocou daného programu odpovedali na dodatočné otázky, týkajúce sa toho, do akej miery bola táto úloha pre nich dôležitá, do akej miery vedomo mysleli na dané aktivované ciele, ako aj na to, do akej miery sú pre nich tieto ciele dôležité (Marien et al., 2012).

Okrem toho bola zostrojená špecifická procedúra, preverujúca, či bola podprahová aktivácia cieľov skutočne podprahová. Tejto malej štúdie sa zúčastnilo ďalších 8 ľudí, dobrovoľníkov, ktorí nemali skúsenosť s vyššie zmienenu úlohou. V prvej časti boli účastníci zoznámení s úlohou posúdenia veľkosti písmen. Potom ju mali riešiť v prvom bloku, neskôr v druhom. Ten sa od prvého odlišoval tým, že sa v ňom pridalo zobrazenie podprahových slov. Účastníci mali odpovedať, či si „niečo všimli“. Potom mali postupne odpovedať na to, či bol primingom obrázok, zhluk písmen bezo zmyslu, alebo zmysluplné slovo. V ďalšej časti boli oboznámení s tým, že sa vyskytuje priming zmysluplného slova a ich úlohou bolo po každom pokuse okrem určenia veľkosti písmen napísať slovo, ktoré práve „prebliklo“. V ďalšej úlohe mali robiť to isté, s tým rozdielom, že si mohli vyberať z ponúknutých odpovedových možností. Každý z týchto dvoch blokov obsahoval po 14 podnetov. Účastníkom bolo vysvetlené o čo v tejto procedúre šlo a s niektorými účastníkmi bol ešte následne vedený hlbší rozhovor o procedúre.

Na prezentáciu podnetov a zber údajov bol použitý program Superlab 4.5. Na transformáciu získaných údajov bol použitý program CedrusDataViewer 2.0 a Microsoft Excel 2013. Na štatistickú analýzu bol použitý IBM SPSS 20.

Výsledky

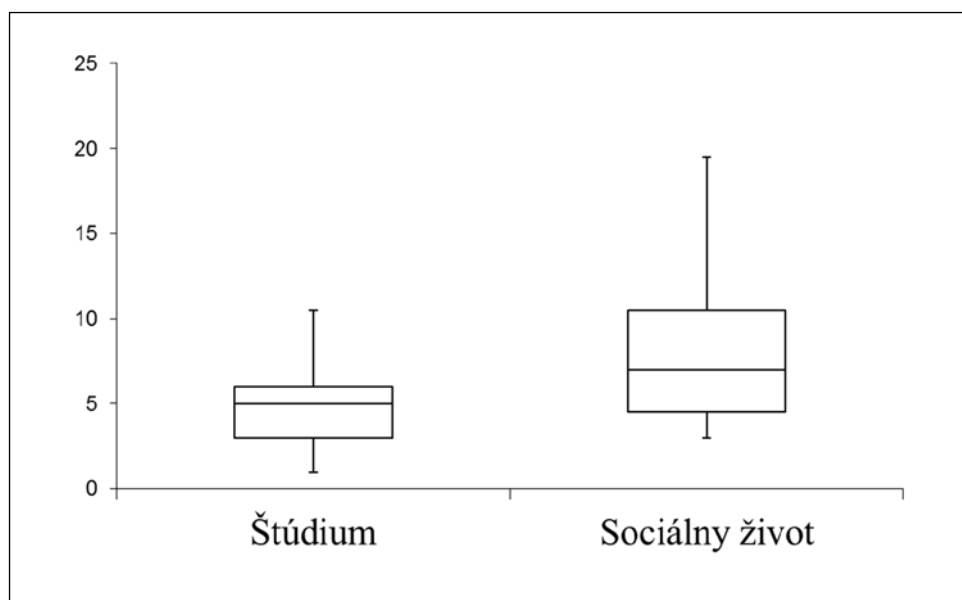
Získané dáta boli prv analyzované z hľadiska možnosti využitia parametrických štatistických metód. Analýza šikmosti (skewness) a miery fluktácie okolo strednej hodnoty (kurtosis) poukázala na narušenie podmienky normality distribúcie (keďže sa z hodnota vyrátaná ako podiel daného ukazovateľa a jeho štandardnej chyby nenachádzala medzi hodnotou -1,96 a + 1,96 pre skewness a pre kurtosis, a to takmer pre každú z podmienok. Podobne, Shapiro-Wilkov test normality distribúcie zamietol nulovú hypotézu, tvrdiacu, že sú dané údaje distribuované normálne na úrovni signifikancie 0,05. Konkrétne ukazovatele kritérií hodnotenia ilustruje tabuľka 1. Vizuálna analýza histogramov a Q-Q grafov pre každú z podmienok poukázala taktiež na narušenie normality distribúcie. Kvôli týmto výsledkom boli zvolené neparametrické spôsoby analýzy dát, špecifickejšie, Wilcoxonov test.

Tab. 1: Numerické výsledky analýzy možnosti využitia parametrických testov

Jednotlivé podmienky	Kritéria hodnotenia								
	Skewness			Kurtosis			Shapiro-Wilkov test		
	Hodnota	SE	Pomer	Hodnota	SE	Pomer	Hodnota	Sig.	
No-Go všeobecne	Štúdium	1,51	0,48	3,14	1,79	0,94	1,91	0,82	0,001
	Sociálny život	1,5	0,48	3,13	1,95	0,94	2,07	0,84	0,002
No-Go vzhľadom k poradiu prezenácie	Štúdium 1	1,40	0,48	2,92	1,96	0,94	2,09	0,85	0,003
	Sociálny ž. 1	1,09	0,48	2,27	0,94	0,94	1,00	0,88	0,011
	Sociálny ž. 2	1,66	0,48	3,46	2,62	0,94	2,79	0,81	0,001
	Štúdium 2	1,19	0,48	2,48	0,75	0,74	0,80	0,86	0,005
Go všeobecne	Štúdium	2,50	0,48	5,21	6,68	0,94	7,11	0,56	0,001
	Sociálny život	1,86	0,48	3,88	4,95	0,94	5,27	0,73	0,001

Analýza dôsledkov pôsobenia nezávislej premennej, ktorou bola podprahová aktivácia dvoch druhov cieľov – štúdi- um a sociálny život ukázala štat. významný nárast chybovosti účastníkov (absencie inhibície reakcie na No-Go podnety) v podmienke podprahovej aktivácie cieľa sociálneho života ($M=8,26$; $Me=7$; $SD=5,45$) v porovnaní s aktiváciou cieľa štúdia ($M=5,83$; $Me=5$; $SD=4,7$) (priemerne poradie 12,3 pre cieľ sociálny život a 6,7 pre cieľ štúdium), $z=-2,859$, $p=0,004$; $r=-0,42$; veľkosť efektu stredná až veľká (podľa Cohenovej miery). Veľkosť efektu, r , bola vyrátaná ako podiel z -skóre a odmocniny z počtu pozorovaní (23 účastníkov x 2 pozorovania). Výsledky poukázali na to, že z 23 účastníkov, malo 16 horšie výsledky inhibície v podmienke aktivácie cieľa sociálneho života, 5 ich malo lepšie a 2 zostali bezo zmeny. Výsledky graficky ilustruje Graf 1.

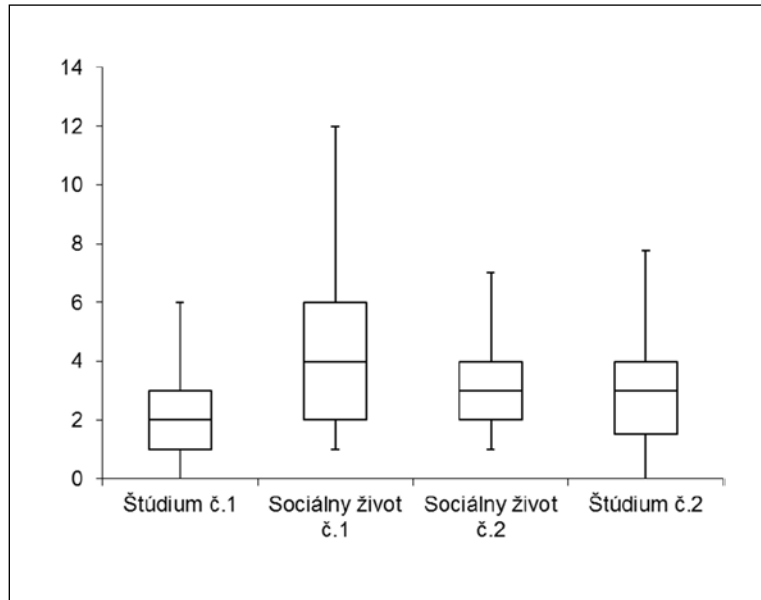
Graf 1: Krabicové diagramy, zobrazujúce počet chýb No-Go (neúspešných inhibícií sociálne a emocionálne nabitých podnetov)

Širšia analýza, berúca do úvahy vplyv poradia (keďže boli bloky – podmienky – úrovne nezávislej premennej v rámci vnútro-subjektového experimentálneho plánu prezentované pomocou metódy spätného vyvažovania, metódou ABBA) poukázala na to, že pri podmienke aktivácie cieľa štúdi- um došlo k lepšiemu riešeniu (menšiemu počtu chýb inhibície) ($M=2,09$; $Me=2$; $SD=2,07$ pri poradí prezentácie blokov Axxx a $M=3,74$; $Me=3$; $SD=3,0$ pri prezentácii blokov xxxA) oproti aktivácii cieľa sociálneho života, kde došlo k horšiemu riešeniu ($M=4,4$; $Me=4$; $SD=2,8$ pri prezentácii blokov xBxx; a $M=3,9$; $Me=3$; $SD=0,93$ pri prezentácii blokov xxBx).

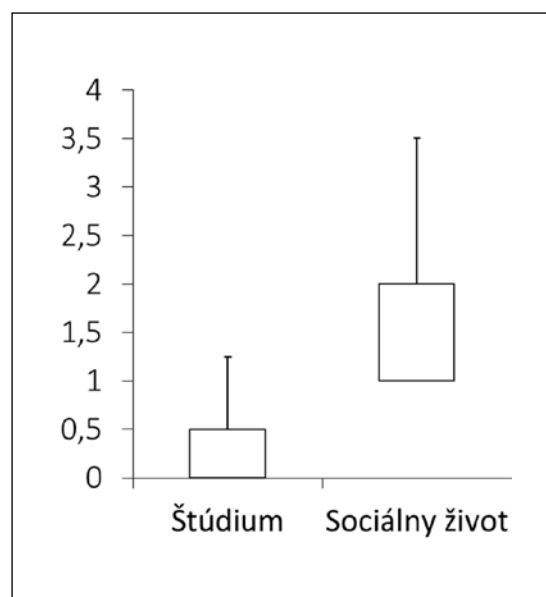
Prvá prezentácia (Axxx) pod podmienkou aktivácia cieľa štúdia sa štat. významne líšila od prvej (xBxx) ($z=-3,80$, $p=0,001$, $r=-0,39$) a druhej (xxBx) prezentácie ($z=-3,27$; $p=0,001$; $r=-0,34$) aktivácie cieľa soc. života, líšila sa však aj od prezentácie aktivácie cieľa štúdia, ktorý bol umiestnený ako posledný v poradí (xxxA) ($z=-3,12$; $p=0,002$; $r=-0,33$). Medzi podmienkami aktivácie cieľa soc. života navzájom a týmito podmienkami a aktiváciou cieľa štúdia, ktorá bola ako posledná, štvrtá, v poradí (xxxA) nebol štat. významný rozdiel. Výsledky graficky znázorňuje Graf 2.

Graf 2: Krabicové diagramy, zobrazujúce počet chýb No-Go (neúspešných inhibícií sociálne a emocionálne nabitých podnetov) v kontexte poradia prezentácie blokov metódou spätného vyvažovania (ABBA)

Analýza dôsledkov pôsobenia nezávislej premennej, ktorou bola aktivácia dvoch druhov cieľov, štúdium a sociálny život, ukázala štat. významný nárast chybovosti nielen v No-Go, ale aj v chybovosti Go (čo predstavovalo počet chýbajúcich odpovedí na Go podnety do časového limitu 1 sekundy) v podmienke podprahovej aktivácie cieľa sociálneho života ($M=1,8$; $Me=2$; $SD=0,95$) v porovnaní s aktiváciou cieľa štúdia ($M=0,5$; $Me=0$; $SD=0,99$), $z=-4,028$, $p=0,001$ a tento nárast bol stredný až veľký ($r=-0,42$). Z 23 účastníkov malo 20 horšie výsledky v podmienke aktivácie cieľa sociálneho života, 0 ich malo lepšie a traja účastníci zostali bezo zmeny. Výsledky graficky ilustruje Graf 3.

Graf 3: Krabicové diagramy, zobrazujúce počet chýb Go (absencie reakcie na neutrálne podnety)

Extenzívnejšie analýza, analýza vplyvu poradia ukázala, že medzi prvou a druhou prezentáciou cieľa štúdia ($z=-0,966$, $p=0,334$), ako aj medzi prvou a druhou prezentáciou cieľa sociálneho života ($z=-0,998$, $p=0,319$) nebol významný štatistický rozdiel.

Okrem toho bolo analyzované to, či bola podprahová prezentácia skutočne podprahovou. Opytovanie, nasledujúce po samotnom experimente poukázalo na to, že si väčšina účastníkov nebola vedomá existencie podprahového podnetu. Tí, ktorí si všimli, že „niečo prebliklo“ si následne neboli vedomý toho o čo šlo. Objektívnejšia analýza podprahovosti subliminálnej procedúry s využitím ďalšej, na tento účel špecificky skonštruovanej overovacej procedúry a novej, menšej vzorky vysokoškolských študentov poukázala na nasledovné výsledky. Z celkovej vzorky 8 účastníkov postrehlo prídanie primingu 25% v zmysle všimnutia si rozdielu medzi situáciou, kde chýbal a situáciou, kde bol prítomný. Nik však už nevedel skutočne posúdiť o čo šlo (šlo o prezentáciu obrázku, nezmyselného sledu písmen, alebo zmysluplného slova?). Analýza výsledkov ďalšej časti procedúry poukázala na to, že pri plnom zameraní pozornosti na podprahové podnety s vedomím o požiadavke určiť, aké slová sú prezentované dokázali účastníci uhádnuť priemerne 28% (2 zo 14-tich slov) vtedy, ak mali podprahovo prezentované slovo zapísať bez pomoci možností a 38% (5,3 zo 14 slov) vtedy, ak im boli poskytnuté možnosti, týkajúce sa slova, ktoré mohlo byť eventuálne zobrazené.

Diskusia

Odolávanie pokušeniam a inhibícia reakcii na určitý druh podnetov v rámci dosahovania dlhodobých cieľov predstavuje výzvu, s ktorou sa stretáva každý z nás. Stretli sa s ňou aj deti z klasickej marshmallow výskumnej paradigmy Waltera Mischela a jeho spolupracovníkov (Mischel, 2014). To, čo sa ukázalo ako elegantný experiment však prerástlo v longitudinálnu štúdiu, zisťujúci vzťah takto konceptualizovanej sily vôle s množstvom kognitívnych, emocionálnych a sociálnych kompetencií v neskoršom veku (Mischel, 2014; Mischel et al., 2010). Výskumníci, snažiaci sa o hľadanie toho, čo je v pozadí tejto schopnosti zistili, že je sila vôle vo vzťahu s kvalitou riešenia Go/No-Go, ak bola tvorená emočne nabitými, sociálne významnými podnetmi, akými sú výrazy pozitívnych emócií v tvárach (účastníci horší v oddialení pokúšenia v podobe marshmallow boli horší v inhibícii „hot“ verzie Go/No-Go) (Casey et al., 2011). Mnoho autorov, snažiacich sa o prepojenie výskumu takto konceptualizovanej sily vôle s výskumom v oblasti kognitívnej psychológie a neurovied predpokladá, že to, čo je v pozadí tejto schopnosti je práve kognitívna kontrola, respektíve, exekutívne funkcie (Casey et al., 2011; Eigsti et al., 2006; Hassin & Sklar, 2014; Mischel, 2014).

V minulosti sa všeobecne predpokladalo to, že exekutívne funkcie, ako „množina kontrolných mechanizmov, majúcich všeobecnú funkciu, ktoré sú často spájané s prefrontálnym cortexom mozgu, regulujúceho dynamiku ľudských kognícií a správania“ (Miyake & Friedman, 2012, str. 8) sú úzko späté s vedomým uvedomením. Vedomé uvedomenie predstavuje jeden z aspektov toho, ako možno skúmať to, čo je vedomé, a tento aspekt je charakterizovaný schopnosťou o danom obsahu (podnet, mentálna reprezentácia) následne referovať (Baumeister & Bargh, 2014). Súčasné výskumy poukazujú na to, že určité elementárne procesy exekutívnych funkcií môžu prebiehať aj bez účasti vedomého uvedomenia (Dehaene et al., 2014; Hassin et al., 2009; Hassin & Sklar, 2014; Marien et al. 2012). Riešenie úlohy Go/No-Go môže byť, ako na to poukazuje jedna súčasná a vplyvná línia experimentovania, ovplyvnené podnetmi pôsobiacimi mimo vedomého uvedomenia (Lau & Passingham, 2007; van Gaal et al., 2008; van Gaal et al. 2010; Wokke et al., 2011). Ba čo viac, iná línia výskumov ukazuje, že i samotný cieľ môže byť zvolený a realizovaný aj mimo účasti vedomého uvedomenia (napr. Bargh et al., 2001; Custers & Aarts, 2014; Klieman & Hassin, 2011), pričom sa ukazuje že práve cieľ by mohol predstavovať to, čo riadi správanie (Yuang & Bargh, 2014).

V snahe o integráciu týchto línií teoretizovania a výskumov bol zostrojený vnútro-subjektový experiment, ktorý mal za cieľ preveriť vplyv neuvedomovanej aktivácie cieľov sociálneho života a štúdia na inhibičnú kontrolu meranú úlohou Go/No-Go v jej emočne nabitej, „hot“ verzii.

Štatistická analýza poukázala na to, že bola kvalita inhibície emočne nabitých podnetov, majúcich sociálny charakter (teda podobných, ako sa ukázali byť vo vzťahu so silou vôle mnoho dekád po klasickej marshmallow experimente) rozličná v závislosti od toho, aký cieľ bol práve aktivovaný. Pri podprahovej aktivácii (využitím metódy subliminálneho primingu) cieľa štúdia robili účastníci menej chýb (priemerne 5,8 chýb absencie inhibície) v porovnaní s riešením úlohy v prípade podprahovej aktivácie cieľa sociálneho života (priemerne 8,3 chýb) ($Z=-2,859$, $p=0,004$, $r=-0,42$). Tieto výsledky sú v súlade so štúdiami, zisťujúcimi, že aktivácia a realizácia špecifických cieľov môže prebiehať aj mimo vedomého uvedomenia (napr. Bargh et al., 2001; Klieman & Hassin, 2011), ako aj so štúdiami, poukazujúcimi na to, že exekutívne funkcie (Hassin et al., 2009; Marien et al., 2012) a špecificky inhibičná kontrola, meraná Go/No-Go môžu do určitej miery prebiehať aj mimo vedomého uvedomenia (Lau & Passingham, 2007; van Gaal et al., 2008; van Gaal et al. 2010;

Wokke et al., 2011) (pre prehľad tejto problematiky vid' napr. Hassin & Sklar, 2014; van Gaal et al. 2012).

Vzhľadom na poradie prezentácie blokov, kde bola v rámci experimentálneho plánu využitá metóda spätného vyvažovania ABBA, bol v rámci širšie analýzy výsledkov analyzovaný aj vplyv poradia jednotlivých blokov (celkov prezentácie nezávislej premennej – aktivácie cieľov). Výsledky poukázali na to, že sa menšia chybovosť skutočne objavila v podmienke aktivácie cieľa štúdia, oproti podmienke sociálneho života, a to bez ohľadu na to, v akom poradí bol daný blok prezentovaný. Následná štat. analýza však poukázala na to, že štat. významný rozdiel bol medzi prvou podmienkou aktivácie cieľa štúdia (Axxx) v porovnaní aktiváciou cieľa sociálneho života v poradí 2 (xBxx) a 3 (xxBx), nie však medzi týmito prezentáciami a podmienkou poslednej aktivácie cieľa (xxxA). Jedným z vysvetlení môže byť existencia nevedomovaného konfliktu po viacnásobnej aktivácii cieľov, ktoré sú následne intenzívne vo vzájomnom rozpore. Klieman & Hassin (2011) napríklad zistili, že vniknutý konflikt medzi aktiváciou cieľa kooperácie (návrat rýb do rybníka), ktorý bol v rozpore s majoritným sebeckým cieľom (chytiť čo najviac rýb) viedol k nárastu reakčných časov, variability odpovedí a nárastu miery nabudenia, meranej vodivosťou kože. Ďalším z vysvetlení existencie najväčšieho rozdielu medzi kvalitou inhibície v podmienke aktivácie cieľa štúdia a cieľa sociálneho života pri prvej prezentácii (v porovnaní s následnou prezentáciou) je to, že bola úloha pre účastníkov relatívne nová a o to viac boli pri nej využívané exekutívne funkcie. Zároveň sa však naskytá vysvetlenie, ktoré hovorí, že za týmto efektom môže tkvieť postupná únava a strata pozornosti účastníkov. Výsledky však súčasne poukázali na to, že kvalita riešenia sa nelíšila v závislosti od aktivácie cieľov iba pri inhibícii No-Go, ale aj pri pozitívnej reakcii na Go (neutrálne podnety). Účastníci spravili štatisticky menej chýb, spočívajúcich v chýbaní odpovede na neutrálne podnety do jednej sekundy a to aj bez ohľadu na poradie prezentácie jednotlivých blokov, ktoré sa tu neukázalo byť významné.

Toto zistenie môže byť interpretované v súlade s teóriou sebeckého cieľa, ktorá predpokladá, že práve cieľ predstavuje to, čo riadi ľudské konanie, a to dokonca bez ohľadu na to, či sa na tom podieľa vedomé uvedomenie (Yuang, Bargh, 2014). Medzi základné premisy tejto teórie patrí to, že medzi vedomým a nevedomým uskutočňovaním cieľov sú štruktúrne podobnosti, ako aj to, že ciele ďalej dokážu spustiť zostupné (top-down) procesy spracovania informácií a riadiť správanie, pričom je základným cieľom cieľa realizácia.

Definitívne závery a vše obsiahle generalizácie však môžu byť postulované iba veľmi opatrne, a to vzhľadom k obmedzeniam tejto štúdie. Vzorku tvorili vysokoškolský študenti, prevažne ženy u ktorých sa predpokladala dôležitosť cieľov štúdia a sociálneho života. Sú však tieto ciele ozaj dôležité aj pre ostatných? Sú podnety, ktoré boli vybrané – emočné podnety sociálneho charakteru, akými sú emočne nabitú obrázky detí relevantné aj pre iných? Okrem toho, vnútro-subjektový experimentálny plán, pracujúci s metódou spätného vyvažovania metódou ABBA by bolo vhodné doplniť experimentálnou skupinou, ktorá by absolvovala bloky v opačnom poradí BAAB, čo by malo vynulovať vplyv únavy, zácviky a podobne. Ďalšou výzvou je taktiež zlepšenie samotnej procedúry, keďže sa ukázalo, že slová podprahového primingu, ktoré dokázali po plnom zameraní pozornosti (s inštrukciou, týkajúcou sa toho, aby účastníci zistili, aké slovo „prebliklo“) boli identifikované s väčšou pravdepodobnosťou, ak sa tam vyskytovali interpunkčné znamienka, ako napr. dlžeň a mäččeň, znaky, ktoré sa pri výskumoch v anglicky hovoriacich krajinách nevyskytujú. Navyše, ako ukazovala následná analýza, schopnosť všimnúť si podprahové podnety vykazovala značné inter-individuálne rozdiely. Cenné je preto doladenie celej experimentálnej procedúry, k čomu, okrem zaujímavých výsledkov tento výskum vo výraznej miere prispel.

Záver

Odolávanie pokušeniam a inhibícia reakcii na určitý druh podnetov v rámci dosahovania dlhodobých cieľov predstavuje výzvu, s ktorou sa stretáva každý z nás. Tento výskum bol zameraný na preskúmanie toho, či na kvalitu toho, ako dobre to dokážeme majú vplyv aj podnety, o ktorých pôsobení si nie sme vedomí. Hlavným cieľom tohto experimentu bolo preto preskúmanie podprahového vplyvu aktivácie špecifických a pre účastníkov dôležitých cieľov na kvalitu inhibičnej kontroly podnetov, ktoré sú emočne nabitú, teda v tomto aspekte podobné tým, s ktorými sa stretávame v bežnom živote. Na aktiváciu cieľov bola použitá metóda podprahového primingu, prezentácie slov pod prahom vedomého uvedomenia. Úloha, merajúca inhibičnú kontrolu predstavovala úlohu Go/No-Go, v jej „hot“ verzii, obsahujúcu emočne nabitú podnety sociálneho charakteru vybrané z „The Geneva affective picture database“. Experiment mal vnútro-subjektový design.

Výsledky poukázali na to, že pri aktivácii cieľa sociálneho života došlo u účastníkov k tomu, že robili viac chýb v inhibícii emočne nabitých podnetov (v schopnosti nereagovať na ne), než pri aktivácii cieľa štúdia. Nie len to, kvalita riešenia v prípade aktivácie cieľa štúdia bola lepšia nie len čo do schopnosti inhibovať reakcie na emočne nabité podnety, ale aj čo do schopnosti adekvátne rýchlo reagovať na neutrálne podnety. To je v súlade s teóriou, tvrdiacou, že práve cieľ môže predstavovať to, čo kontroluje naše myslenie a správanie, a to aj v prípade, že ide o cieľ aktivovaný mimo vedomého uvedomenia (Custers & Aarts, 2014; Hassin & Sklar, 2014; Yuang & Bargh, 2014). To však nutne neznamená, že vedomá skúsenosť, špecifickejšie aspekt vedomého uvedomenia nie je dôležitý a nemá kauzálny vplyv na naše správanie a ani to, že je vedomie iba tzv. epifenoménom. Práve naopak, spolu s Hassinom & Sklarom (2014) môžeme predpokladať, že dôležitá je a kauzálny vplyv má, a to značný. Zároveň sa však ukazuje, že určitý vplyv má i to, čo sa nachádza mimo sféry nášho vedomého uvedomovania. Ba čo viac, zdá sa, že to čo je vedomé, ako aj to, čo je nevedomé prispievajú ruka v ruke k lepšej schopnosti adaptovať sa na požiadavky prostredia (Baumeister & Bargh, 2014; Hassin & Sklar, 2014).

Literatúra

- American Psychological Association (2015). *Stress in America: Paying With Our Health*. Retrieved from <http://www.apa.org/news/press/releases/stress/2014/stress-report.pdf>
- Bargh, J. A., Gollwitzer, P. M., Lee-Chai, A., Barndollar, K. & Trötschel, R. (2001). The automated will: nonconscious activation and pursuit of behavioral goals. *Journal of personality and social psychology*, 81(6), 1014-1127.
- Bargh, J. A., Schwader, K. L., Hailey, S. E., Dyer, R. L. & Boothby, E. J. (2012). Automaticity in social-cognitive processes. *Trends in cognitive sciences*, 16(12), 593-605.
- Baumeister, R. F. & Bargh, J. A. (2014). Conscious and Unconscious Toward an Integrative Understanding of Human Mental Life and Action. In J. W. Sherman, B. Gawronski, and Y. Trope (Eds.), *Dual-Process Theories of the Social Mind* (35-49). New York: Guilford Publications.
- Casey, B., Somerville, L. H., Gotlib, I. H., Ayduk, O., Franklin, N. T., Askren, M. K., ... Shoda, Y. (2011). Behavioral and neural correlates of delay of gratification 40 years later. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(36), 14998-15003.
- Cavallo, J. V. & Fitzsimons, G. M. (2012). Goal competition, conflict, coordination, and completion: how intergoal dynamics affect self-regulation. In H. Aarts, & A. J. Elliot (Eds.), *Goal-Directed Behavior* (267-300). New York: Psychology Press.
- Custers, R. & Aarts, H. (2014). Conscious and Unconscious Goal Pursuit. In J. W. Sherman, B. Gawronski, and Y. Trope (Eds.), *Dual-Process Theories of the Social Mind* (386-399). New York: Guilford Publications.
- Dan-Glauser, E. S. & Scherer, K. R. (2011). The Geneva affective picture database (GAPED): a new 730-picture database focusing on valence and normative significance. *Behavior research methods*, 43(2), 468-477.
- Dehaene, S., Charles, L., King, J.-R. & Marti, S. (2014). Toward a computational theory of conscious processing. *Current opinion in neurobiology*, 25, 76-84.
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual review of psychology*, 64, 135-168.
- Eigsti, I. M., Zayas, V., Mischel, W., Shoda, Y., Ayduk, O., Dadlani, M. B., ... Case, B. J. (2006). Predicting cognitive control from preschool to late adolescence and young adulthood. *Psychological science*, 17(6), 478-484.
- Friedman, N. P., Miyake, A., Young, S. E., DeFries, J. C., Corley, R. P. & Hewitt, J. K. (2008). Individual differences in executive functions are almost entirely genetic in origin. *Journal of Experimental Psychology: General*, 137(2), 201-245.
- Hassin, R. R. & Sklar, A. Y. (2014). The human Unconscious: A Functional Perspective. In J. W. Sherman, B. Gawronski, and Y. Trope (Eds.), *Dual-Process Theories of the Social Mind* (299-313). New York: Guilford Publications.
- Hassin, R. R., Bargh, J. A. & Zimmerman, S. (2009). Automatic and flexible: The case of non-conscious goal pursuit. *Social cognition*, 27(1), 20.
- Hofmann, W., Schmeichel, B. J. & Baddeley, A. D. (2012). Executive functions and self-regulation. *Trends in cognitive sciences*, 16(3), 174-180.
- Huang, J. Y. & Bargh, J. A. (2014). The Selfish Goal: Autonomously operating motivational structures as the proximate cause of human judgment and behavior. *Behavioral and Brain Sciences*, 37(02), 121-135.
- Karoly, P. (2010). Goal Systems and Self-Regulation. In R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of Personality and Self-regulation*

- on (218-243). Chichester: Blackwell Publishing.
- Lau, H. C. & Passingham, R. E. (2007). Unconscious activation of the cognitive control system in the human prefrontal cortex. *The Journal of neuroscience*, 27(21), 5805–5811.
- Légal, J.-B., Chappé, J., Coiffard, V. & Villard-Forest, A. (2012). Don't you know that you want to trust me? Subliminal goal priming and persuasion. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 358–360.
- Marien, H., Custers, R., Hassin, R. R. & Aarts, H. (2012). Unconscious goal activation and the hijacking of the executive function. *Journal of personality and social psychology*, 103(3), 399–415.
- Milyavsky, M., Hassin, R. R. & Schul, Y. (2012). Guess what? Implicit motivation boosts the influence of subliminal information on choice. *Consciousness and cognition*, 21(3), 1232–1241.
- Mischel, W., & Ayduk, O. (2004). Willpower in a cognitive-affective processing system: The dynamics of delay of gratification. In R. F. Baumeister & K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, Theory, and Applications* (99-129). New York: Guilford.
- Mischel, W. (2014). *The Marshmallow Test: Mastering Self-control*. New York: Little, Brown and Company.
- Mischel, W., Ayduk, O., Berman, M. G., Casey, B., Gotlib, I. H., Jonides, J., ... Shoda, Y. (2010). "Willpower" over the life span: decomposing self-regulation. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 6, 252-256.
- Miyake, A. & Friedman, N. P. (2012). The nature and organization of individual differences in executive functions four general conclusions. *Current directions in psychological science*, 21(1), 8–14.
- Miyake, A., Friedman, N. P., Emerson, M. J., Witzki, A. H., Howerter, A. & Wager, T. D. (2000). The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex "Frontal Lobe" tasks: a latent variable analysis. *Cognitive psychology*, 41(1), 49–100.
- Somerville, L. H., Hare, T. & Casey, B. (2011). Frontostriatal maturation predicts cognitive control failure to appetitive cues in adolescents. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 23(9), 2123–2134.
- Van Gaal, S., De Lange, F. P. & Cohen, M. X. (2012). The role of consciousness in cognitive control and decision making. *Frontiers in human neuroscience*, 6, 1-15.
- Van Gaal, S., Ridderinkhof, K. R., Fahrenfort, J. J., Scholte, H. S. & Lamme, V. A. (2008). Frontal cortex mediates unconsciously triggered inhibitory control. *The Journal of Neuroscience*, 28(32), 8053–8062.
- Van Gaal, S., Ridderinkhof, K. R., Scholte, H. S. & Lamme, V. A. (2010). Unconscious activation of the prefrontal no-go network. *The Journal of Neuroscience*, 30(11), 4143–4150.
- Van Gaal, S., Ridderinkhof, K. R., van den Wildenberg, W. P. & Lamme, V. A. (2009). Dissociating consciousness from inhibitory control: evidence for unconsciously triggered response inhibition in the stop-signal task. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 35(4), 1129-1139.
- Wokke, M. E., van Gaal, S., Scholte, H. S., Ridderinkhof, K. R. & Lamme, V. A. (2011). The flexible nature of unconscious cognition. *PloS one*, 6(9), 1-7.

VÝVOJ TESTU SOCIÁLNÍHO ZRÁNÍ OSOBNOSTI DEVELOPMENT OF THE SOCIAL MATURATION TEST

**Radko OBEREIGNER¹, Veronika KRAUSOVÁ¹, David ČÁP², Kristýna VLAČUŠKOVÁ¹,
Eva REITEROVÁ¹, Irena BALABAN-ČAKIRPALOGLU³, Kristýna GÖTHOVÁ¹, Štěpánka
PAVLŮ¹, Kamila DAŇKOVÁ¹, Markéta NOVÁKOVÁ¹**

¹ Katedra psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Křížkovského 10, 779 00 Olomouc, Česká republika

² Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Nám. J. Palacha, 2, 116 38 Praha 1, Česká republika

³ Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, tř. Svobody 26, 779 00 Olomouc, Česká republika, radko.obereigneru@upol.cz

Abstrakt: Představujeme aktuální stav vývoje Testu sociálního zrání (TSZ). Cílem výzkumu je vytvořit experimentální verzi projektivní psychodiagnostické metody zaměřené na vybrané aspekty sociálního zrání jednotlivce. Základem pro tematickou tvorbu projektivního testového materiálu se stala integrace významných prvků teorií sociálního zrání osobnosti. Vybrané parametry metody byly ověřeny na vzorku zdravé populace. V testovaných souborech jsou sledovány především popisně statistické údaje získaných dat, (např. průměrná doba administrace, slovní produkce, počet tematických kategorií, tematická shoda), dále vztahy TSZ a vybraných psychodiagnostických metod (Rosenzweigův obrázkově frustrační test, Torontská škála alexithymie, Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti).

Abstract: We present the current state of development of the "Social Maturation Test". The aim of the research is to create an experimental version of a projective psychodiagnostic method focused on specific aspects of an individual's social maturation. The production of the projective testing material is based on integration of important elements of theories of social maturation of individuals. The selected parameters of the method have been validated on a sample of healthy population. In the samples tested, attention has been primarily paid to descriptive statistic results of the data obtained (e.g., the average time of test administration; verbal fluency; the number of thematic categories; thematic correspondence) as well as to correlation with other psychodiagnostic methods (Rosenzweig Picture Frustration test; Toronto Alexithymia Scale; Personality Styles and Disorder Inventory).

Klíčová slova: psychodiagnostika, osobnost, projektivní metody, Test sociálního zrání

Key words: psychodiagnosis, personality, projective methods, Social Maturation Test

Výzkum podpořen grantem SGS IGA „Sociální zrání osobnosti“ č. FF_017_2013.

Úvod

V předloženém článku se zabýváme vývojem projektivní psychodiagnostické metody na principiálním základu apercepčního testu. Domníváme se, že současný stav používaných psychodiagnostických metod se opírá o několik málo obecně rozšířených projektivních metod (Tematický apercepční test, TAT; Murray, 1943; Apercepční karty pro adolescenty, AAC; Silverton, 1993; Rorschachova metoda, ROR; Rorschach, 1921).

Rozhodli jsme se vytvořit zcela nový projektivní materiál, u něhož je vyzývací charakter podnětů úzce spojený s příslušnou teoretickou koncepcí, v našem případě s teorií sociálního zrání osobnosti (Kegan, 1982, 1994). Pokusili jsme se využít i stávající systém skórování Abigail Stewartové (1977, 1992) a na jeho základě zjistit základní popisně statistické údaje k nově vznikajícímu projektivnímu podnětovému materiálu.

Sociální zrání osobnosti – terminologické vymezení

Vzhledem k šíři problematiky vývoje a zrání osobnosti se zaměříme jen na teorie, které významně souvisí se sociálním zráním osobnosti. Pro vývoj sociálních vztahů je důležitý kognitivní vývoj jedince, neboť na základě rozvoje poznání se rozvíjí diferenciaci vlastního já a okolního světa (Kratochvíl, 2006). Kognitivním vývojem se blíže zabývá ve své teorii např. Jean Piaget (Inhelder & Piaget, 1958). U Piageta se také můžeme setkat s termínem decentrace, kterým označuje druh sociálně kognitivní zralosti. Popisuje ji jako schopnost internalizovat druhé osoby, přemýšlet o nich a pochopit, že vnímají (Inhelderová & Piaget, 1997 in Hosáková, 2013). Autorem, který se ve svém pohledu na vývoj osobnosti soustředil na důležitost sociálních vztahů při vývoji já, byl Erik H. Erikson (2002). Podle Eriksonovy teorie psychosociálního vývoje je jedincova osobnost do určité míry tvarována a spoluutvářena prostředím, ve kterém vyrůstá. Tento fakt odlišuje jeho teorii od jiných vývojových teorií osobnosti, které se zaměřují především na vnitřní vývoj já (Feist & Feist, 2009). Eriksonovu teorii nazýváme epigenetickým pojetím vývoje, jejímž ústředním tématem je utváření osobní identity. Osobní identita úzce souvisí s vývojem ega, neboť zralé ego se objevuje teprve, až když člověk získá přiměřený pocit identity. Podle epigenetického principu se jedinec vyvíjí z entity, která není na počátku života diferencovaná a diferencuje se až postupně s vývojem člověka, který tedy ve svém životě postupuje směrem k stále širší diferenciaci a vyšší kvalitě ega. Vývoj diferenciaci je závislý na kvalitách vytvořených v předcházejících stádiích vývoje, na kterých se i buduje (Blatný, 2010; Hall & Lindzey, 1997).

Keganova teorie sociálního zrání osobnosti

Jako klíčovou teorii pro námi vytvářený projektivní materiál jsme zvolili teorii sociálního zrání osobnosti (také konstruktivně-vývojová teorie). Zajímavý pohled na vývoj sociální zralosti poskytuje v současné době Harvardský psycholog Robert Kegan, který se tomuto tématu intenzivně věnuje ve svých dvou knihách „*The Evolving Self: Problem and Process in Human Development*“ (1982) a „*In Over Our Heads: The Mental Demands Of Modern Life*“ (1994). V první knize autor poprvé představuje svou teorii, ve které popisuje, jak se u člověka vyvíjí vlastní Já a jak se člověk vyvíjí po sociální stránce, přičemž se více soustřeďuje na dobu dětství. Ve své druhé knize pak svou teorii rozšiřuje a dává ji do kontextu mentálních požadavků, které moderní život klade na dospělé. Zatímco první Keganova kniha stála spíše na rovině empiricky podložených spekulací, informace podávané v druhé knize Kegan již podkládá výsledky longitudinálních výzkumů, které v souvislosti s jeho teorií byly provedeny (Love & Guthrie, 1999).

Kegan zde sociální zralost pojímá jako něco, co člověka uschopňuje fungovat jako zdravý dospělý, jako něco, bez čeho končíme s těžkým prožíváním sebe samých nebo způsobujeme těžkosti druhým lidem. Sociální nezralost je podle něj problémem jak společenským, tak i osobním. Svou roli hraje v udržování řady mentálních poruch nebo je samotnou podstatou, ze které jsou tyto poruchy definovány, což platí zejména pro poruchy osobnosti, jako je narcistická, hraniční a disociální porucha. Sociální nezralost je také spojena v mnoha případech s alkoholismem nebo s drogovými závislostmi. Kegan dále tvrdí, že vysoký stupeň sociální zralosti úzce souvisí s vysokou mírou sociálních dovedností, nicméně sociální zralost nepovažuje za totožnou s tímto konstruktem (Dombeck, 2007).

V základu veškerých svých úvah Kegan do velké míry vychází z Piagetovy teorie kognitivního vývoje (Inhelder & Piaget, 1958), kterou svým způsobem přepracoval a aplikoval do sociální oblasti a sám ji dokonce klasifikuje jako „neo-piagetovský“ přístup (Love & Guthrie, 1999). Sociální zralost se podle něj vyvíjí v jednotlivých na sebe navazujících vrstvách od jednodušších po více a více složité, tak jako je tomu u kognitivního zrání. Člověk tak ve svém vývoji postupuje od nejjednoduššího a nejvíce subjektivního náhledu ke stále komplexnějšímu a objektivnějšímu porozumění okolnímu světu s tím, jak se stává stále schopnějším vidět sám sebe ve větší a širší sociální perspektivě (Dombeck, 2007). Kegan tento vývoj rozděluje do pěti stádií nebo stupňů indikujících spíše dimenzionální kvalitu, než striktně časově oddělené fáze. Tato stádia pojímá jako principy organizace mysli, ovlivňující myšlení, citění a vztah k self a druhým (Love & Guthrie, 1999).

Období nejranějšího vývoje trvá v Keganově pojetí od doby narození přibližně do 7. - 8. roku života dítěte. V tomto období dítě nemá schopnost abstraktního myšlení, nemá rozvinuto vědomí self, jeho myšlení je egocentrické a neuvědomuje si, že druzí mají oddělené myšlení a své vlastní záměry. Jeho vědomí je v tu dobu určované pouze zkušenostmi smyslů (Love & Guthrie, 1999).

V druhém období rozvoje sociálního vnímání se podle Kegan jedinec nachází v době od pozdního dětství do dospívání, případně do časné dospělosti. V této době si uvědomuje, že fyzické objekty a lidé mají vlastní charakteristiky a jsou odděleny od něj samotného. Uvědomuje si, že je jedincem s určitými vlastnostmi, které postupně tvoří jeho sebepojetí. V mysli se mu postupně tvoří trvalé kategorie nezávislé na jeho aktuálním vnímání a déletrvající potřeby a preference, díky kterým se tak může zařazovat mezi skupiny lidí, které tyto preference a zájmy spojují. Stále se ale zaměřuje spíše jen na uspokojení svých vlastních zájmů a není tak schopen být členem širšího společenství, než jaké je definováno jeho zájmem. V tomto období také ještě není rozvinutá schopnost abstraktního myšlení a jedincovo jednání je determinováno pouze kontextem jeho vlastního pohledu a potřeb. To, jak se jedinec cítí, je však z největší míry určováno reakcemi druhých na jeho jednání (Love & Guthrie, 1999).

Přechod z druhého do třetího stádia obvykle nastává mezi 12. a 20. rokem, nejčastěji v období adolescence, ale může se objevit i později (např. v době mladší dospělosti při vstupu na univerzitu nebo nástupu do pracovního procesu) a je do velké míry určen požadavky, které na mysl dospívajícího kladou druzí lidé a společnost celkově (např. sdílení pokoje na koleji, které vede k uvědomění si potřeb druhého člověka) (Love & Guthrie, 1999).

Ve třetím stádiu sociální zralosti je jedinec již schopen abstraktního myšlení, a začíná zakoušet sám sebe ve vztazích - ve vztazích k druhým i ve vztazích k různým kategoriím. Tím se otevírá prostor pro konstruování vlastních názorů, hodnot, ideálů a víry. Zároveň se také objevuje uvědomění, že i ostatní lidé si konstruují své názory a že mají také své potřeby. Jedinec je schopen podřizovat svůj pohled ve vztahu k pohledu jiných. Způsob myšlení, jaký jedinec získává v této vývojové fázi, také umožňuje poznávání vnitřního psychického života a zakoušení emocí jako vnitřního psychologického stavu namísto dřívějšího vlastního plného identifikování se s touto emocí. Např. namísto dřívějšího pohledu na sebe sama jako: „jsem depresivní“, jedinec v tomto stádiu řekne: „zažívám deprese“ (Love & Guthrie, 1999).

Ve čtvrtém stupni vývoje je jedinec často součástí různých komunit a společenství a svou myslí spočívá více v realitě sdílení s ostatními. Dá se říci, že svou myslí spočívá jedinec stále svým způsobem mimo sebe sama a až čtvrtý vývojový stupeň znamená dosažení vlastního autorství nad životem. K této transformaci vědomí by mělo docházet v průběhu dospělosti, nicméně Kegan (1994) tvrdí, že polovině až dvěma třetinám dospělé populace se čtvrtého stádia nepodaří zcela dosáhnout. Pro toto období je charakteristické formulování hlubších vnitřních přesvědčení a vytvoření vnitřně stálé organizace - identity, která má již trvalejší a na druhých lidech méně závislý charakter. Důležitá je zde tedy také schopnost postavit se mimo vztah a uvažovat o něm (Love & Guthrie, 1999).

Páté vývojové stádium se vyskytuje poměrně vzácně a Kegan (1994) uvádí, že jej není možné dosáhnout před 40 rokem života. Jedincův individuální systém identity se posouvá od subjektivity k objektivitě a k novému interindividuálnímu způsobu organizování reality, kdy jedinec nevidí sám sebe nebo jiné lidi jako systém sám o sobě, ale spíše jako systém tvořený dalšími systémy. Self systém je pak viděn jako neúplný, je pouze částí toho, „co jsem“ (Love & Guthrie, 1999).

Sociální zralost

Jak již bylo řečeno výše, otázka sociální zralosti se úzce vztahuje k problematice vztahu jedince k sociálnímu prostředí a charakteru jeho sociální interakce (Křivohlavý, 1981). Stejně tak, jako pojem zralosti osobnosti obecně, i termín zralosti sociální s sebou nese problém s nepříliš jasným zakotvením svého obsahu. V tomto případě tomu však není v důsledku velkého množství teorií a navzájem odlišných definic, ale právě naopak; v českém prostředí byla tematika sociální zralosti dosud spíše na okraji odborného zájmu.

Jednu z mála v české literatuře odborně podložených definic sociální zralosti nalézáme práci Osladilové a kolektivu (1982). Papica (in Osladilová et al., 1982) v nich sociální zralost popisuje jako realizační výstup procesu socializace a označuje ji za komplex předpokladů jedince daného věku a pohlaví v dané situaci zvládnout požadavky společnosti na relativně očekávané úrovni. Sociální zralost podle něj zahrnuje nejen sociální responsivitu, což značí schopnost pohybovat se v interpersonálním poli, ale i personální kontrolu, tj. schopnost řídit a usměrňovat své chování (Papica in Osladilová et al., 1982). Osladilová dále uvádí Schafferova kritéria sociálně zralé osobnosti (Schaffer 1965, in Osladilová et al. 1982):

- 1) Sociálně zralá osobnost dosáhla relativního osvobození z převládající závislosti na rodičích a vrstevnících, nehledá již bezpečí v dětské závislosti na druhých, ani nepodléhá adolescentním vzpourám a výbuchům.

- 2) Pociťuje zodpovědnost ze sebe a své jednání.
- 3) Dosáhla sociální senzitivnosti (schopnosti sympatií) do takové míry, že může integrovat své potřeby a akce s potřebami a právy druhých a že může efektivně komunikovat v sociálních situacích. Rozvoj adekvátní sociální senzitivnosti přitom však vyžaduje prožitky sympatií druhých a zkušeností úspěchu a neúspěchu.
- 4) Sociálně zralá osobnost je schopna setkávat se s různými situacemi bez ztráty základních morálních hodnot.
- 5) Dosáhla sociálního přizpůsobení v tom smyslu, že je motivována při volbě partnerů druhého pohlaví spíše nebiologickými faktory.
- 6) Sociálně zralá osobnost se efektivně podílí na sociálních vztazích v soulase se svými osobnostními zvláštnostmi, potřebami, tužbami, stejně jako s potřebami sociální skupiny.

Hartl a Hartlová (2004) sociální zralost definují jako společenskými normami vyžadovanou míru socializace, která se projevuje v postoji vůči sociálnímu prostředí.

Další zmínku o sociální zralosti pak nacházíme např. na internetových stránkách Národního monitorovacího střediska pro drogy a drogové závislosti (2005), kde sociální zralost definují jako „společenskými normami vyžadovanou míru začlenění se do společnosti a schopnost adekvátně zvládat různé sociální role“. Zdůrazněno zde je, že sociální zralost není pouze pasivním přizpůsobením se určitému sociálnímu kontextu, ale aktivním jednáním v něm, a že může být charakterizována např. úspěšným naplňováním sociálních rolí, akceptováním a dodržováním sociálních norem, sdílením a předáváním hodnot dané společnosti a kultury a v neposlední řadě také přiměřeným souborem sociálních dovedností a znalostí (komunikačních, pracovních apod.). K sociální zralosti, jak dále zmiňují, patří i schopnost spolupráce, pomoci a oběti, tedy prosociální chování.

Zahraniční studie *An Approach to the Study of Psychosocial Maturity* (Inkeles & Leiderman, 1997) hovoří o sociální zralosti jako o připravenosti převzít roli typickou pro muže a ženy v moderní společnosti. V této studii je zjišťována sociální zralost adolescentů dle dotazníku zaměřeného na šest kvalit, které jsou podle jejich autorů důležité pro dosažení sociální zralosti. Posuzovanými kvalitami jsou:

- 1) Kooperace, která vyjadřuje schopnost pracovat společně s ostatními na nějakých skupinových cílech.
- 2) Účinnost, což je přesvědčení své vlastní účinnosti, tedy že daný jedinec je schopen svým chováním dosáhnout požadovaného cíle.
- 3) Individualismus, který vyjadřuje víru ve svůj osobnostní vývoj a směřování k osobnímu cíli. Základem této kvality je schopnost být autonomní bez toho, aby jedinec přestal být kooperativní.
- 4) Vytrvalost, neboli udržení směru jednání nezávisle na překážkách.
- 5) Schopnost plánovat, což vyjadřuje schopnost přemýšlet o smyslu cíle v krátkodobém i dlouhodobém časovém úseku.
- 6) Zodpovědnost, především za své jednání.

V tomto pojetí by pak za zralého jedince byl považován člověk, který má dobře vyvinuty výše uvedené kvality (Inkeles & Leiderman, 1997).

Základní a výběrový soubor

Vzhledem k předpokládané náročnosti zpracování dat byl zvolen svým rozsahem menší vzorek zdravé populace dospělých. V uvedené skupině bylo analyzováno 56 probandů, kteří se zúčastnili výzkumu v souladu s etickými principy Katedry psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Soubor byl definován vybranými kritérii pro výběr probandů, výběr byl nahodilý. Věková hranice byla stanovena na 18 let a výše.

Výběrový soubor byl zastoupen 20 muži (35,7 %) a 30 ženami (64,3 %). Věk probandů se pohyboval v rozmezí od 18 do 57 let. Průměrný věk celého souboru byl 26,1 let (medián 22; modus 21), průměrný věk mužů 28,6 let (medián 23,5; modus 23) a průměrný věk žen 24,8 let (medián a modus 21). Vzdělanostní charakteristika je následující: nejčastějším dosaženým vzděláním bylo středoškolské s maturitou (N = 36) a vysokoškolské (N = 12), středoškolské vzdělání bez maturity (N = 5), lidé s absolvovanou ZŠ (N = 2) a 1 absolvent vyšší odborné školy. V ukazateli rodinného stavu nejvíce probandů uvedlo, že jsou svobodní (N = 47), 8 probandů uvedlo, že jsou v manželském svazku a 1 proband uvedl, že je rozvedený. Další zjišťovanou proměnnou byl dlouhodobý partnerský vztah; 31 probandů uvedlo, že mají dlouhodobý partnerský vztah, 25 uvedlo, že dlouhodobý partnerský vztah nemají. 50 účastníků z našeho souboru je bezdětných, 5 probandů uvedlo, že mají dvě děti, 1 proband zmínil tři děti. Soubor zahrnoval 39 studentů, 3 nezaměstnané a 14 pracujících lidí. Poslední zjišťovanou a pro náš výzkum velmi podstatnou charakteristikou byla přítomnost/nepřítomnost závažného chronického somatického nebo psychiatrického onemocnění. Aktuální přítomnost závažného psychického nebo somatického onemocnění byla zároveň vylučovacím kritériem pro zařazení do zkoumaného souboru. V rámci souboru 45 účastníků výzkumu neuvedlo žádné onemocnění, 11 účastníků anamnesticky onemocnění zmiňovalo; u žádného z nich se však nejednalo o onemocnění v akutní fázi nebo takového charakteru, že bychom mohli předpokládat významné ovlivnění psychického fungování daného jedince. Zmiňována byla např. alergie, dále se ve vzorku vyskytlo bronchiální astma, glaukom, nižší hladina krevních destiček a epilepsie (která však je podle dané osoby dlouhodobě dobře medikována, díky čemuž je bez záchvatů po dobu více jak dvou let). Ve dvou případech bylo přítomno onemocnění štítné žlázy (s nasazenou dlouhodobou medikací), v jednom případě byla zmíněna amputovaná dolní končetina, jednou prodělaná epizoda endogenní deprese (před šesti lety, nyní již bez psychofarmakologické medikace)

Metody

K výzkumu jsme používali celkem čtyři různé psychodiagnostické nástroje. Jednalo se o Test sociálního zrání (TSZ, nově vytvořený projektivní materiál), Torontskou škálu alexithymie (TAS-20; Parker, Taylor & Bagby, 2002), Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti (PSSI; Kuhl & Kazén, 2002) a Rosenzweigův obrázkově frustrační test ve verzi Čápa a Wienerové (PFT (C-W); Čáp, 2011).

Data byla získávána v období od března 2013 až března 2014. S písemným souhlasem účastníků výzkumu byly pořízeny audionahrávky rozhovorů a administrace TSZ. Nahrávky byly nejprve přepsány do textové podoby v programu pro audiotranskripci f4. Materiál v textové podobě byl hodnocen dle systému skórování TZS. Výsledkem zpracování byly kvantitativní hodnoty pro dané kategorie (A - vztah k autoritě, V - vztah k druhým lidem, E - pocity, emoce, C - zaměřená činnost) a stádia zrání (receptivní, autonomní, asertivní a integrované), stejně tak jako body za shodu s vyzývacím charakterem podnětových tabulí, za počet popisovaných témat a případně neskórovatelné odpovědi, dále kvantita verbálního materiálu a čísla sympatických a nesympatických tabulí. Záznam probíhal do skórovacího listu. Ostatní použité metody (PSSI, TAS-20, PFT-CW) byly vyhodnoceny v souladu s příslušnými manuály pro administraci a vyhodnocení. Statistické zpracování proběhlo v programu Statistica (verze 12).

Projektivní materiál, administrace a vyhodnocení TSZ

Než přejdeme k výsledkům studie, považujeme za účelné blíže popsat projektivní materiál TSZ a principy vyhodnocení. U zbývajících metod odkazujeme na jejich manuály pro administraci a vyhodnocení.

TSZ je projektivní metodou pro dospělou populaci, ve které je probandům předkládán mnohoznačný obrazový materiál, který je v současné experimentální podobě tvořen 15 obrazovými tabulemi, navrženými a zpracovanými v souladu s různými vývojovými teoriemi sociálního zrání osobnosti a obecným pojetím sociální zralosti tak, aby zachycovaly rozličné, ale přitom poměrně běžné sociální situace, kterými jedinec může procházet v období dospělosti.

Obrazový materiál byl vytvořen výtvarnicí Mgr. Irenou Balaban Cakirpaloglu, Ph.D. technikou kresby uhlím. Technika byla vybrána na základě dobrých preliminárních výsledků projektivního charakteru podnětů v porovnání s kresbou technikou akvarelu a perokresbou. Testový materiál nakonec získal stávající podobu černobílých obrazových tabulí o velikosti A6 v provedení na tvrdém křídovém papíře. Testový materiál je zároveň ve dvou případech upraven zvlášť

pro muže a ženy. Administrována je tak vždy sada 12 tabulí. Jedna tabule navíc slouží k fakultativnímu zácviku (Obrázek 1), který může být proveden v případě, pokud experimentátor z úvodního rozhovoru s vyšetřovanou osobou zjistí, že by mohlo existovat riziko nepochopení testovému principu. Úvodní tabule nemusí být předkládána dospělým bez psychiatrických potíží a při alespoň průměrné inteligenci. Domníváme se, že tzv. „normální“ dospělý (resp. jedinec bez zjevné psychopatologie) nepotřebuje žádnou zvláštní předtestovou přípravu. Pro snadnou orientaci v testovém materiálu je každá z podnětových karet opatřena také pracovním názvem (1. Kolegyně, 2. Fronta, 3. Porada, 4. Loučení, 5. Nadřizený, 6. Večírek, 7. Eskalátor, 8F. Prostírání (tabule administrovaná pouze ženám), 8M. Plot (tabule administrovaná pouze mužům), 9. Těhotenství, 10F. Mateřství (tabule administrovaná pouze ženám), 10M. Otcovství (tabule administrovaná pouze mužům), 11. Člověk v tísní, 12. Ložnice), který dále v textu používáme.

Obrázek 1 Zácvičná tabule TSZ s pracovním názvem Dopravní prostředek, administrace fakultativní

Administrace TSZ probíhá obdobně jako u většiny tematických apercepčních testů, v našem případě s instrukcí „Tohle je test, ve kterém můžete zapojit svou fantazii. Ukážu vám postupně několik obrázků, vy se na každý podíváte a řeknete mi, co na něm je, co se na něm odehrává, co vyobrazené postavy dělají, na co myslí a co cítí.“ V druhé části administrace proband vybírá vždy po třech tabulích nejsympatičtějších a nejméně sympatických.

Skórování TSZ

Skórování TSZ je z části analogické principům, které uvádí Abigail Stewartová (1977) k hodnocení projektivních podnětů. Odpovědi probandů se skórují ve 4 kategoriích (A - vztah k autoritě, V - vztah k druhým lidem, E - pocity,

emoce, C - zaměření činnosti), v nichž je možné skórovat v rámci 4 odlišných stádií zrání (1 - receptivní, 2 - autonomní, 3 - asertivní, 4 - integrované). Názvy jednotlivých kategorií a stádií zrání jsme ponechali, došlo však k jejich obsahové úpravě a odlišné specifikaci. Obecná pravidla postupu skórování jsou přehledně formulována v deseti bodech (Krausová, 2014; Vlačušková, 2014). Verbální materiál je kódován z hlediska kategorií a stádií zrání, zaznamenáván byl také index skupinové konformity (pořadí preference a odmítnutí tabulí); tematická shoda probandem popisovaného příběhu s vyzývacím charakterem podnětové tabule, počet témat, které v rámci příběhu k jedné tabuli byly probandem zmíněny a kvantita verbálního materiálu, určená počtem slov, jimiž proband danou tabuli okomentoval.

V následující tabulce (Tabulka 1) uvádíme ve zkrácené podobě skórovací kritéria pro jednotlivé hodnocené kategorie a stádia zrání s konkrétními příklady skórovaných odpovědí, které byly získány v rámci provedené studie.

Tabulka 1 Přehled skórovaných kategorií a stádií TSZ

Kategorie	Stádium	Příklady (číslo za příkladem označuje číslo podnětové tabule)
Vztah k autoritě (A) Verbální materiál zahrnuje přítomnost autority. Za autoritu je v TSZ považována osoba, která požívá z hlediska společenské prestiže určité sociální autority, případně osoba, která má formální autoritu, vyplývající z jejího postavení či povolání, případně vztahového základu mezi zmiňovanými osobami (vedoucí, nadřízený, velitel, učitel, lékař, policista, kněz). Dále autorita může vyplývat z rodinné konstelace (nejčastěji otec, matka, prarodič, ale také starší sourozenec).	Receptivní stádium (A1) - prostá přítomnost autority druhého - pasivní přijímání autority - kladný, benevolentní vztah k autoritě (směrem od subjektu k autoritě)	Př.: „Je tam maminka a ta prostírá stůl.“ (8) Př.: „Tady vidím matku s dítětem, která ho možná kojí.“ (10) Př.: „Tady ten člověk by teda mohl být učitel, který je na dozoru.“ (6)
	Autonomní stádium (A2) - kritický postoj autority a ohled na právo - osoba, která má autoritu, někomu něco vytýká, varuje jej, napomíná nebo trestá	Př.: „Šéf vyčítá něco zaměstnanci.“ (5) Př.: „Ten nadřízený něco tomu podřízenému vytýká... mmm, že nějaký problém nastal, nebo třeba že ho chce klidně vyhodit.“ (5) Př.: Tak to je samozřejmě nějaký šéf... a ten na něho možná úplně řve.“ (5)
	Asertivní stádium (A3) - opozice proti autoritě, její ignorování - druhá osoba odmítá či ignoruje požadavky autority - proband se identifikuje s autoritou, vystupuje jako autorita na podnětové tabuli, je v roli nadřízeného, rodiče, učitele, formální autority (policista, soudce, exekutor...) - vystupování z pozice moci, bez integrace kladného pólu - autorita příkazující, poučující, omezující, zakazující	Př.: „Takže, je u ředitele a ten mu říká, ty debile, jaks to mohl zvorat.“ (5) Př.: „Ale jakože mu nedělá problém někoho kárat, že mu to není cizí...“ (5) Př.: „Ten učitel dotýčný... vytýká nějaký problém... který asi tam neměl být v tým... na což ona nějak... mmm... prostě neraguje... jako... mmm... myslí si to po svém... Myslí si jako doslova svoje.“ (5)
	Integrované stádium (A4) - uznání omezené možnosti autority a její ambivalence - v autoritě jsou obsaženy obě polarity (může či nemůže něco udělat, je dobrá i špatná, zmíněna je existence hranic, které má autorita k dispozici) - autorita pomáhá, vede, radí - autorita navrhuje či realizuje činnost vedoucí k nějakému výsledku (ten nemusí být explicitně v odpovědi zmíněn), jedná se o činnosti s pozitivním dopadem na další osobu přítomnou ve výkladu tabule - kladný vztah autority směrem k druhému. - nebudujeme, pokud autorita nechce či není schopna pomoci	Př.: „...hodně myslí na to své dítě. Chce mu udělat radost, protože ho má rád.“ (7) Př.: „... ten tatík, ten si určitě říká, že udělal správnou věc a... jako je na něho nebo na ni samozřejmě trošku naštvaný, ale prostě udělal to proto, že ho má rád...“ (4) Př.: „...ta nadřízená není zlá, ale musí hlídat, aby to co dělá, fungovalo a prostě některé věci nemůže jen tak přejít mávnutím ruky, snaží se mu to spíš vysvětlit.“ (5)

Kategorie	Stádium	Příklady (číslo za příkladem označuje číslo podnětové tabule)
<p>Vztah k druhým lidem (V) Verbální materiál zahrnuje vztah od prostého sdílení prostoru dvěma postavami po detailně definované vztahy dvou a více osob.</p>	<p>Receptivní stádium (V1) - každá z postav vystupuje sama za sebe, osoby nespolupracují, nejsou ve vztahu (prosté sdílení prostoru není vztahem) - bezprostřední uspokojení přání - osoba něco chce, požaduje a její přání je vysloveno a splněno</p>	<p>Př.: „To bude někde navrchu a bude to... všechny pozorovat... Kouká na ně, prostě... Třeba přemýšlí, kam jdou ty lidi... kouká, jak vypadají.“ (7) Př.: „Davy lidí... bezejmenné... Bezejmenná masa lidí, který si jdou za svými nákupy.“ (7)</p>
	<p>Autonomní stádium (V2) - osoby jsou ve formálním vztahu - dochází k běžné kooperaci, dělají činnosti, ke kterým je potřeba přítomnost druhé osoby (rozhovor dvou lidí, baví se) - od zaměřené činnosti (kategorie C) odlišujeme součinnosti dvou a více osob - činnosti jsou formální, bez větší emoční angažovanosti - osoby nemusí být specifikovány, jsou pojaty obecně - není zmíněna vzájemná pomoc - neuspokojené přání - některá z uvedených osob si něco přeje, ale její přání není uspokojeno nebo není jasné, zda k uspokojení přání došlo</p>	<p>Př.: „Něco tam tancují vzadu.“ (6) (Není explicitně zmíněno, zda osoby tančí spolu, např. společenský tanec, „ploužák“ apod., jak intenzivní vztah spolu při té aktivitě mají. Zde bodujeme jen prostou zmínku o taneční aktivitě, např. u skupinky více osob.) Př.: „Přemejšlí, jak jim to bude chutnat.“ (8) Př.: „Sedí u stolu nějak, hrajou nějaký karty.“ (6)</p>
	<p>Asertivní stádium (V3) - útek od druhých lidí, někdo v povídce chce uniknout z moci druhé osoby, případně se unik povedl a osoba cítí úlevu - nezájem o druhé lidi, jedná se o adresné vyjádření nezájmu o druhého - soupeření s druhými lidmi, činnost jedné osoby proti druhé - útek do denního snění - sebevražda jako unik z problematické situace</p>	<p>Př.: „Ti ostatní si nevšímají toho okolí.“ (2) Př.: „Sedí tam zraněný, ale nikdo se o něj nezajímá.“ (11) Př.: „Zastavil je nějaký člověk a na něco se jich ptá. Ale oni asi nemají radost, chtějí od něj rychle pryč. Že si ho nějak jakoby nevšímají, no... Tenhle ten jenom něco odpoví rychle... Takže je tím jakoby obtěžuje, no.“ (9)</p>
	<p>Integrované stádium (V4) - rozlišení osob a předmětů - vzájemnost, společenství, spolupráce, společné plánování něčeho - kooperace, společné úsilí zaměřené k jednotnému cíli - bodujeme konkrétní osoby, které jsou přesně pojmenovány, vymezeny, specifikovány - osoba přistupuje k druhému jako k sobě rovnému (nikoli z pozice autority) a nabízí mu pomoc - zahrnujeme i společně sdílené činnosti vyžadující emoční angažovanost</p>	<p>Př.: „Hodně myslí na to své dítě. Chce mu udělat radost, protože ho má rád... Holčička pak bude ráda, že jí koupí panenku.“ (7) Př.: „...chystají na společnou večeři, že se na ni těší, a že společně připravují nějaké jídlo... jsou rády, že spolu mohou trávit nějaký čas, a že si společně popovídají.“ (8)</p>

Kategorie	Stádium	Příklady (číslo za příkladem označuje číslo podnětové tabule)
<p>Pocity, emoce (E) Verbální materiál zahrnuje emočně zabarvené vyjádření, charakteristiku prožitku vypravěče nebo dalších osob zahrnutých do odpovědi. Emoce jsou hodnoceny z hlediska komplexity a přisuzování přítomným (i domnělým) osobám.</p>	<p>Receptivní stádium (E1) - emoce jedné osoby, egocentrické, na sebe zaměřené, nesdílené - pocity zoufalství, zmatku, obavy ze ztráty - osoba je znuděná, smutná, sklíčená, zklamaná, cítí marnost svého počínání</p>	<p>Př.: „A tenhle ten tam smutně stojí... Bude asi smutnej.“ (6) Př.: „Stojí a raduje se.“ (7) (raduje se sám, nedochází ke sdílení) Př.: „No a tady ten z toho bude asi takovej zklamanej, že si ho nevšímají.“ (9) Př.: „...přijde mně, že je hodně takový jako kdyby ustrašený... má velký strach z toho, co řekne ten stojící muž...je takový hodně zstrašený, bojí se, myslím, že má i poměrně silnou úzkost.“ (5)</p>
	<p>Autonomní stádium (E2) - emoce dvou osob - nezávislé na sobě - sdílené emoce pro osoby, které jsou spolu ve vztahu - úzkostné obavy, pocity, že osoba není něco schopna udělat - pocit neschopnosti, snaha vyhnout se volbě</p>	<p>Př.: „Jsou nervózní a zvědaví.“ (3) Př.: „Je jim to líto oběma.“ (3) Př.: „...by se i chtěl zapojit, ale prostě stydí se. Nemá odvahu jít za těma lidma.“ (6)</p>
	<p>Asertivní stádium (E3) - negativní emoce jedné nebo více osob zaměřená vně - hostilita (zminěna je hostilní emoce, nejen hostilní činnost) - pocity nenávisti, nepřátelství, hořkosti, odporu - zesměšňování jedné osoby druhou, zahanbování, ponižování, devalvace</p>	<p>Př.: „Je tam pro zstrašení nějakých kolemjdoucích.“ (6) Př.: „Asi jsou na sebe naštvaní, možná že se zlobí na sebe navzájem.“ (3) Př.: „Takže na ní přes tu kancelář kouká, tak ošklivě, závistivě.“ (1) Př.: „No, tak určitě se cítí být zrazen, zrazen a naštván.“ (6) Př.: „Nadává, co je to za člověka, že zase nějaký neschopný.“ (2)</p>
	<p>Integrované stádium (E4) - společně sdílené pozitivní emoce - citová ambivalence, odpověď zahrnuje oba póly emocí (u jednoho člověka nebo v rámci celého obrázku zmíněny dvě protikladné emoce) - osobě něco dělá radost i starost - budujeme také pozitivní emoce k osobě, která není přítomna (např. vyobrazená postava na něho myslí, chce mu udělat radost, koupit dárek, těší se, že druhá osoba bude mít z dárku radost)</p>	<p>Př.: „No, mě tak přijde, že ta holka, ta jak kdyby dcera, že je taková, že kdyby tam byla třeba sama, tak by se třeba bála, ale že jí ten její tatka tak jako vyprovází, třeba, tak jako se cítí líp, že na ni někdo čeká, že má toho svého rodiče, že má toho svého tatku. Přijde mi třeba, že to je na nějakém nádraží někde v Praze, nebo někde jinde v nějakým jiným hlavním městě, že mhm, že by se tam třeba bála, že by se tam nemusela cítit třeba bezpečně. Že je jí dobře, že je tam s ní ten její tatka.“ (4) (V ukázce je přítomna ambivalence dvou pocitů - obavy s pocity nebezpečí a zároveň dobrý pocit z přítomnosti otce.) Př.: „Možná jí ten pán trochu závidí, ale zároveň jí to přeje, protože jí má rád.“ (12)</p>

Kategorie	Stádium	Příklady (číslo za příkladem označuje číslo podnětové tabule)
Zaměření činnosti (C) Verbální materiál obsahuje aktivní případně pasivní činnost. V receptivním stádiu se jedná o základní hodnocenou kategorii, která je předpokladem pro uznání hodnotitelné odpovědi. Práce má úzký vztah ke komplexitě vnitřních prožitků, plánování, představitosti.	<p>Receptivní stádium (C1)</p> <ul style="list-style-type: none"> - pasivita, nečinnost - činnosti pasivní, vyžadující minimum aktivity „čekají, stojí, kouká“ - na činnost nenavazuje další záměr či cíl - klid, mír, ticho a pokoj - deskripce obrázku (popisovány jsou části podnětové tabule, často nejsou detaily uvedeny do vzájemného vztahu) - egocentrismy (v případě drobných egocentrismů nesignujeme, v případě rozsáhlejších, např. detailní popis krajiny hodnotíme jako deskripce) 	<p>Př.: „A tenhle tam smutně stojí.“ (6) Př.: „Čekají, až na ně vyjde řada.“ (2) Př.: „Počká, až ta nevolnost přejde.“ (12)</p>
	<p>Autonomní stádium (C2)</p> <ul style="list-style-type: none"> - snaha o konstruktivní činnost, osoba je aktivní směrem k cíli (ten nemusí být přímo zmíněn) - činnost pasivní, na kterou navazuje další předpokládaná činnost, záměr či plán - činnost konstruktivní, ale bez podrobnějšího popisu či vymezení (tím se odlišuje od C4) - činnosti, k nimž není potřeba přímá účast druhé osoby - snaha o odstranění nepořádku, intruzí, rušivých podnětů - snaha opustit situaci - chování, které je zdrojem problémů 	<p>Př.: „...dvě spolubydlící, jedna se učí a druhá se vlastně taky učí a jde si pro nějakou knížku do regálu... moc nepřemýšlí o jiných věcech, snaží se připravit na tu zkoušku.“ (1) Př.: „Vypadá to, že je na odchodu, má srovnaný stůl, ještě si bere knížku z knihovny.“ (1) Př.: „Lidi na poště nebo na nějakém úřadě a půjdou vyplňovat nějaké dokumenty, takže stojí ve frontě. Ten první něco vypisuje, takže ti ostatní to asi budou dělat taky.“ (2) Př.: „Chystá se do toho metra, aby mohl dojet do práce.“ (7)</p>
	<p>Asertivní stádium (C3)</p> <ul style="list-style-type: none"> - vyjádření snahy něčeho dosáhnout - činnost vyžadující značné až výjimečné úsilí (činnost je pouze zamýšlena, pokud je i úspěšně provedena skórujeme již jako C4) - selhání plánované či prováděné akce, osoba se snaží něco udělat, ale pak udělá chybu - zranění, násilné zásahy, krádež, vloupání, opilství, vražda - bodujeme také u hádek, ironizování a ponižování druhých - činnost či aktivita s prvky sebeprosazování, prosazování přes základy, bez ohledu na druhé 	<p>Př.: „Je takový, že se možná i tomu druhému muži jako kdyby posmívá nebo je takový uštěpačný v té dané situaci.“ (9) Př.: „Tady ty dva přišli třeba loupit, protože na to jako vypadají.“ (2) Př.: „Je zraněný, že má něco s nohou, protože se za ní drží.“ (11) Př.: „Nadává, co je to za člověka, že zase nějaký neschopný.“ (2) Př.: „...ostatní se sbíhají, že co se děje, nebo neděje...“ (11)</p>
	<p>Integrované stádium (C4)</p> <ul style="list-style-type: none"> - zabrání do tvořivé práce - činnost, která je popsána v širších souvislostech, detailně, zahrnuje podrobnou rozpravu či plánování činnosti, svědčící pro zaujetí činností - plánovaná či prováděná akce, která neselže 	<p>Př.: „Tak úplně slyším, že si říká: No, tak se podívám, jestli tady něco nenajdu, jestli tady není něco zajímavého třeba, co by se líbilo tomu mému dítěti. Je takový, že si ještě říká, co by mohl domů ještě přinést pro svoje dítě. ...Hodně myslí na to své dítě. Je takový... Chce mu udělat radost, protože ho má rád...“ (7) (Postava je výrazně zabráná do činnosti s jasným cílem.) Př.: „...obě jako jsou spokojené, že jakože se těší... Ta se asi snaží jako, ať to má pěkně... Myslí na ten stůl, ať to má pěkně, ať se to podaří... A maminka si myslí, že to tam dodělá, položí, a že ještě co musí udělat asi dál, co zbývá... a že jsou všichni spokojeni.“ (8) Př.: „To bude asi mladá rodina, která prostírá k obědu... Slečna dává slavnostnější ubrus a pán už tam rychle chystá talíř s..., mmm teda talíř, nějaký hrnec asi s nějakým jídlem. ...proto se to snaží mít tak vyšperkované a všechno nachystané, aby ukázali, jak jsou šikovní a hodně pohostinní. ... Všechno rychle dokončí... Těší se na to, těší se z toho svého společného, co tam teď dělají, jak se chystají na tu návštěvu.“ (8)</p>

Výsledky

V rámci provedené studie byly u TSZ posuzovány následující ukazatele: hrubé skóry četnosti výskytu kategorie a hrubé skóry stádií dosažené v jednotlivých kategoriích TSZ, četnost výběru jednotlivých tabulí TSZ jako sympatických resp. nesympatických, celková doba administrace metody, slovní produkce udávaná v počtu slov produkováných probandy k jednotlivým tabulím, počet témat zmiňovaných probandy k jedné tabuli a tematická shoda probandem popisovaného příběhu s vyzývacím charakterem podnětové tabule. Tyto námi zjišťované hodnoty mají své opodstatnění a zásadní význam při dalším rozvíjení a používání TSZ, např. v rámci dalšího výzkumu na populaci, u které by se dala teoreticky předpokládat snížená úroveň sociální zralosti (výzkum provedený na klinické populaci).

Hrubé skóry četností výskytu kategorií (HSk) a hrubé skóry stádií pro jednotlivé kategorie (HSs) TSZ u skupiny zdravých dospělých

Vypočítali jsme hrubé skóry četností výskytu kategorií (HSk) a hrubé skóry stádií pro jednotlivé kategorie (HSs) dosahované probandy v kategoriích (A - Vztah k autoritě, V - Vztah k druhým lidem, E - Pocity, emoce, C - Zaměření činnosti) pro všechny úrovně zrání (receptivní, autonomní, asertivní a integrované). HSs kategorie byl vždy určen vynásobením HSk dosaženého v dané kategorii na příslušné úrovni zrání číslem této úrovně zrání. Z důvodu terminologické přesnosti nepoužíváme vyhrazený výraz vážený skór. Pokud tedy proband např. získal v kategorii vztah k autoritě na integrované úrovni zrání (značeno A4) 2 body (HSk A4 = 2 body), pak zde po vynásobení čtyřmi (4. úroveň zrání) bude jeho HSs roven 8 bodům (HSs A4 = 8 bodů). Díky tomu jsme tedy získali u každého probanda pro každou kategorii 4 dílčí HSk a HSs, jejichž součet nám pak dává celkový HSk a celkový HSs dané kategorie.

Z hodnot celkových HSk a celkových HSs jednotlivých kategorií ode všech probandů byl následně vypočítán průměrný HSk a průměrný HSs dosažený v našem výzkumu v jednotlivých kategoriích; průměrné hodnoty byly vypočítány i pro dosažený celkový HSk a celkový HSs. Údaje jsou zahrnuty v tabulce (Tabulka 2), která poskytuje také informace o minimálním a maximálním počtu dosažených hodnot v jednotlivých kategoriích stejně tak, jako je uvedena i směrodatná odchylka (SD).

Tabulka 2 Údaje zjištěné pro hrubé skóry četností výskytu kategorie (HSk) a hrubé skóry stádií pro jednotlivé kategorie TSZ (HSs) a pro celkový hrubý skór četností ve všech kategoriích a hrubý skór stádií pro všechny kategorie TSZ (N=56)

Proměnná	Průměr	SD	Minimum	Maximum
<i>A HSk</i>	3,34	1,93	0	8
<i>V HSk</i>	15,27	3,72	0	22
<i>E HSk</i>	13,13	4,19	4	22
<i>C HSk</i>	14,02	6,52	2	24
Celkový HSk	45,75	9,69	22	66
<i>A HSs</i>	6,82	4,65	0	21
<i>V HSs</i>	33,86	7,69	16	55
<i>E HSs</i>	22,63	9,16	6	49
<i>C HSs</i>	25,14	13,32	3	43
Celkový HSs	88,46	24,18	42	141

Z tabulky 2 je patrné, že nejčastěji skórovanou kategorií byla kategorie Vztah k druhým lidem (V), kde skupina zdravých dospělých získala v průměru 15,27 bodů v HS a 33,86 bodů v HSs. Nejméně skórovanou kategorií pak byla kategorie Vztah k autoritě (A), kde průměrný počet získaných bodů v HSk byl 3,34, v HSs 6,82. Dalšími významnými údaji je celkový HSk a HSs. Celkový hrubý skór četností ve všech kategoriích probandů dosahoval průměrné hodnoty 45,75 bodů, přičemž nejnižším dosaženým hrubým skóre byla hodnota 22 bodů, nejvyšším hodnota 66 bodů. Celkový hrubý skór stádií pro všechny kategorie byl v průměru 88,46 bodů a pohyboval se v rozmezí 42 a 141 bodů.

Sympatické a nesympatické tabule

Sledovali jsme četnost výběru jednotlivých tabulí jako sympatických resp. nesympatických. Pomocí výpočtu četností jsme zjistili, že jako nejsympatičtější tabule byla nejčastěji volena tabule č. 10 (Mateřství, 19x), dále pak tabule č. 8 (Plot, 14x) a č. 7 (Eskalátor, 7x). Na druhé místo mezi sympatické tabule probandi nejčastěji volili tabuli č. 8 (Prostírání, 18x), na třetí tabuli č. 7 (Eskalátor, 10x). Jako nejméně sympatická tabule byla probandy vnímána tabule č. 5 (Nadřizený, 19x), dále č. 9 (Těhotenství, 10x) a č. 11 (Člověk v tísní, 9x). Jako druhou nejméně sympatickou tabuli probandi nejčastěji volili tabuli č. 5 (Nadřizený, 18x) a jako třetí nejméně sympatickou pak tabuli č. 6 (Večírek, 10x). Podrobnější přehled uvádíme v tabulce (Tabulka 3).

Tabulka 3 Četnosti výběru sympatických a nesympatických tabulí (N=56)

Číslo tabule	Tabule volené jako sympatické			Tabule volené jako nesympatické		
	na 1. místě	na 2. místě	na 3. místě	na 1. místě	na 2. místě	na 3. místě
1	2	4	4	0	0	7
2	0	3	2	4	1	4
3	1	1	0	4	6	3
4	4	10	7	2	4	4
5	0	0	0	19	18	8
6	0	0	2	4	15	10
7	7	4	10	1	1	2
8	14	18	8	0	0	0
9	2	5	5	10	4	3
10	19	6	8	1	1	2
11	0	1	4	9	5	9
12	7	4	6	2	1	4

Pozn.: Pracovní názvy podnětových tabulí: 1. Kolegyně, 2. Fronta, 3. Porada, 4. Loučení, 5. Nadřizený, 6. Večírek, 7. Eskalátor, 8F. Prostírání (tabule administrovaná pouze ženám), 8M. Plot (tabule administrovaná pouze mužům), 9. Těhotenství, 10F. Mateřství (tabule administrovaná pouze ženám), 10M. Otcovství (tabule administrovaná pouze mužům), 11. Člověk v tísní, 12. Ložnice.

Doba administrace, slovní produkce, počet témat a tematická shoda

V rámci základních ukazatelů jsme sledovali průměrnou dobu administrace TSZ, která u souboru zdravých dospělých (N=56) byla 27 minut, nejkratší rozhovor přitom trval 8 minut, nejdelší 64 minut.

Kvantifikovali jsme slovní produkci. V průběhu administrace se probandi vyjadřovali v průměru 7089 slovy, nejnižší počet slov byl 2606, maximální 10531. Největší průměrnou slovní produkci jsme zaznamenali u tabule č. 11 (Člověk v tísní), kde probandi k okomentování tabule použili v průměru 188 slov, nejnižší slovní produkce byla u tabule č. 6 (Večírek), k jejímuž popsání bylo použito v průměru 117 slov. Co do počtu témat většina probandů vyprávěla ke každé tabuli jen jeden příběh (zmiňovala jedno téma), za obvyklý můžeme považovat i výskyt dvou témat. Maximální počet témat poskytnutý probandem k jedné tabuli byl čtyři; jednalo se přitom o tabuli č. 7 (Eskalátor). Protože se všichni probandi z našeho vzorku zdravých dospělých (N=56) vyjádřili ke všem tabulím, minimální počet témat poskytnutých od jednoho probanda v rámci administrace celého TSZ byl 12, maximální počet témat pak 20.

Posuzovaným kritériem byla také tematická shoda probandem popisovaného příběhu s předpokládaným vyzývacím charakterem podnětové tabule. Největší tematické shody bylo dosaženo u tabule 2 (Fronta) a 12 (Ložnice), kde všichni probandi popisovali témata korespondující s tematickými návrhy situací, které byly zadány výtvarnici. Největší a také nejčastější odlišnosti byly zaznamenány u tabule č. 7 (Eskalátor), kde celkem 24 lidí popisovalo úplně jinou situaci, než bylo námi předpokládané téma. Minimální průměrná shoda, které bylo dosaženo v rámci celého TSZ u jednoho probanda, byla 10,61.

Vztah TSZ a TAS-20

Přítomnost/nepřítomnost alexithymie byla v našem výzkumu zjišťována dotazníkem TAS-20. Průměrná hodnota, které probandi v tomto dotazníku dosáhli, byla 43,01, což je hodnota, která spadá podle vyhodnocovacího klíče k TAS-20 do pásma svědčícího pro nepřítomnost alexithymie. Předpokládali jsme, že neexistuje statisticky významná souvislost mezi hrubými skóry četnosti výskytu v kategorii Emoce v TSZ a celkovým skóre alexithymie v dotazníku TAS-20. Vycházíme z teoretického předpokladu omezené emocionální odpovědi či emocionálně zabarveného slovníku v projektivních metodách (Lečbych, 2013, Winklerová, 2011). Námi stanovený předpoklad lze přijmout ($p > 0,05$; $r = 0,14$). Zjistili jsme, že neexistuje statisticky významná souvislost mezi hrubými skóry četnosti výskytu v kategorii Vztah k druhým lidem v TSZ a celkovým skóre alexithymie v dotazníku TAS-20 ($p > 0,05$; $r = 0,06$). Posledním zjištěním je, že existuje statisticky významná souvislost mezi hrubými skóry četnosti výskytu v kategorii Zaměření činnosti na úrovni receptivního stádia zrání v TSZ a celkovým skóre alexithymie v dotazníku TAS-20 ($p < 0,05$; $r = -0,28$).

Vztah TSZ a PSSI

Na základě teorie poruch osobnosti (Kuhl & Kazén, 2002), která uvádí, že schizoidní porucha osobnosti má tendenci vyhýbat se společenským interakcím a lidem obecně, jsme předpokládali, že lidé s vyššími skóry v dimenzi rezervovaný – schizoidní inventáře PSSI budou méně skórovat v kategorii Vztah k druhým lidem. Předpoklad jsme ověřili, ale nelze jej přijmout. Nejistili jsme statisticky významnou negativní korelaci mezi hrubými skóry stádií pro kategorii Vztah k druhým lidem a hrubými skóry dimenze rezervovaný – schizoidní inventáře PSSI ($p > 0,05$; $r = -0,161$). Dále jsme předpokládali, že závislý osobnostní styl, který se projevuje zvýšenými pocity obav, bude statisticky významně korelovat s kategorií Emocí v TSZ. Uvedený předpoklad lze přijmout ($p < 0,05$; $r = 0,268$). Na základě předpokladu, že se jedinci podléhající úzkosti, budou významně častěji zabývat prvky autority v příbězích, jsme zjistili statisticky významnou souvislost ($p < 0,05$; $r = 0,290$) mezi hrubým skórem stádií pro kategorii Vztah k autoritě v TZS a hrubými skóry dimenze sebenejistý-úzkostný inventáře PSSI.

Vztah TZS a PFT (C-W)

Porovnání s PFT (C-W) ukazuje statisticky významnou souvislost celkového skóru TSZ a extraagrese (E-A, agrese směřující do okolí; $p < 0,05$; $r = 0,27$) a souvislost E-A s kategorií Vztahů TSZ ($p < 0,05$; $r = 0,30$), negativní souvislost sledujeme pro kategorii Vztahů TSZ a ukazatel intraagrese PFT (C-W), tj. I-A agrese zaměřené na vlastní osobu subjektu. Extrapunitivita (E) a intropunitivita (I) jako obvyklé reakce PFT (C-W) negativně korelují s kategorií Autority TSZ ($p < 0,05$; $r = -0,27$). Pozitivní korelaci jako ukazatel zralé reakce sledujeme mezi extrapunitivitou (E) a kategorií Vztahů v TSZ ($p < 0,05$; $r = 0,29$).

Reliabilita

Abychom ověřili stabilitu metody v čase, provedli jsme měření na samostatném vzorku neklinické populace ($N = 36$) dvě administrace s odstupem čtyř měsíců. Korelační koeficient dosáhl hodnoty $r = 0,808$. Uvedený typ zjišťované reliability není zcela vhodný pro projektivní metody, ale přináší informaci o stabilitě kritérií pro skórování.

Závěry

Metoda TZS je vyvíjena s myšlenkou přinést do oblasti psychologické diagnostiky nový podnětový materiál, vytvořený s ohledem na předpokládané významné prvky pro hodnocení sociální zralosti jedince. Vývoj metody staví na dvou významných pilířích, které nebyly u zrodu žádné z prvotně používaných projektivních (resp. apercepčních) metod v minulém století. Prvním pilířem je existence nosné teorie sociálního zrání osobnosti (Kegan, 1982, 1994), kdy v současnosti je k dispozici jen málo metod vytvořených na obdobném principu (např. Adult Attachment Projective Picture System, AAP; George & West, 2001). Druhým pilířem je vytvoření praktického systému skórování, který jsme adaptovali z pů-

vodní práce A. Stewartové (1977, 1992), tak aby vyhovoval nárokům běžné klinické i vědecko-výzkumné praxe. Rozvoj a uplatnění metody budou záviset na výsledcích pokračujícího výzkumu.

Diskuse

Metoda TSZ je zaměřena na postihnutí oblasti sociálního vývoje jedince, aktuálně si nedělá žádné jiné diagnostické nároky, má tudíž poměrně specifické diagnostické rozpětí a může tak poskytovat výhradně výsledky související s oblastí sociálního zrání osobnosti. Pokud se kriticky zaměříme na systém skórování metody, jsme schopni již nyní nalézt vhodné úpravy a připravit je k aplikaci. V námi modifikovaném systému skórování jsme ponechali názvy stádií, ale k jednotlivým kategoriím a jejich stádiím jsme upravili kritéria pro skórování. Tyto úpravy mají usnadnit pochopitelnost skórování a napomoci jednoduššímu skórování verbálního materiálu podaného probandem. Nejproblematictější a nejsložitější postihnutelné jsme shledali třetí vývojové stádium, konkrétně asertivní stádium a to ve všech kategoriích. Stewartová (1992) dané stádium skóruje většinou při zmínce negativního postoje vůči něčemu, někomu, negativní emoce (např.: ignorování autority, nezájem o druhé, selhání plánované akce, prosazování proti druhému). Uvedené pojetí asertivního stádia je dle nás poněkud problematické, neboť se jedná o třetí vývojové stádium, který by mělo vykazovat zralejší formy vztahování se v sociálních situacích. V rámci pilotního ověření podnětového materiálu jsme daná stádia nepředělávali, snažili jsme se o jejich doplnění, tak aby byla uživatelsky snadněji pochopitelná. Především, že i přes snahu vypořádat se s otázkou exaktnosti hodnocení, nepodařilo se nám dosáhnout úplně jednoznačnosti hodnotících kritérií. Uvedený nedostatek považujeme za jeden z možných limitů pro další výzkum a aplikaci metody. Na druhou stranu můžeme vzít v úvahu použití TSZ odbornými psychology, kteří mají často velmi dobré zkušenosti s projektivními metodami (ROR, TAT). Domníváme se, že praktické zkušenosti na poli projektivních psychodiagnostických metod pomohou zkušeným uživatelům vhlédnout lépe do hodnotících principů TSZ a samostatně kvalifikovaně rozhodnout skórování v případě, že se vyskytne nejasnost v udělení skóru. Pro další vývoj navrhuje, aby se daná stádia mírně redefinovala a na základě těchto definic se upravila i kritéria hodnocení.

Při výpočtech hrubých skórů četností výskytu kategorií (HSk) a hrubých skórů stádií pro jednotlivé kategorie (HSs) jsme zjistili průměrné hodnoty skórů pro daný soubor ($N = 56$) v uvedených ukazatelích a získali jsme představu o frekvenci zastoupení podaného verbálního materiálu. Domníváme se, že jsme uvedeného cíle dosáhli.

V rámci porovnání s diagnostickými metodami TAS-20, PSSI a PFT (C-W) jsme sledovali souvislosti všech ukazatelů, které metody poskytují. Podrobné výsledky jsou k dispozici v publikaci věnované TSZ (Obereignerů et al., 2015). Zjišťované vztahy TSZ a TAS-20 jsou založeny na skutečnosti, že TAS-20 u zkoumané skupiny nepoukazuje na jedince se zásadními problémy ve schopnosti vyjadřování emocí. Neshledali jsme u zkoumané skupiny zdravých dospělých souvislost v celkovém skóru TSZ a kategorii Emocí s celkovým skórem dotazníku TAS-20. Můžeme však očekávat, že v případě klinických skupin bude situace odlišná. Provedené preliminární výsledky našeho následného výzkumu dané skutečnosti nasvědčují. Významná pozitivní korelace TAS-20 a kategorie Zaměřené činnosti interpretačně vychází z povahy skórování, neboť v případě podání hodnotitelné odpovědi je právě kategorie Zaměřené činnosti skórována vždy, byť v rámci nejnižšího (receptivního) stádia.

Zjištěné souvislosti TSZ s osobnostními dimenzemi PSSI nelze na základě současného zkoumaného vzorku generalizovat, přesto jsou některé ukazatele v souladu s teoretickými předpoklady, např. že úzkostné prožívání jako osobnostní charakteristika významně souvisí s projekcí prvků autority aj. Porovnatelnost TSZ a semiprojektivní metody PFT (C-W) je interpretačně obtížné, přesto opět shledáváme jako významnou souvislost ukazatelů přímo souvisejících s podáním vývojově a sociálně zralých odpovědí.

V rámci dalšího vývoje TSZ vnímáme také jako velmi potřebné posouzení externí validity metody. V tomto ohledu se nám nabízí hned několik možností. Jednou z nich by mohlo při dalším sběru dat zařadit do testové baterie některou z dotazníkových či škálových testových metod používaných pro zjištění úrovně sociální zralosti (viz kapitola 5.2). Další možností se nám pak jeví, využít ke skórování TSZ kromě stávajícího systému přidělování bodů vycházejícího z metodiky ABI, také některou z metod používaných při skórování TAT, pro zjišťování úrovně vytrvalosti probanda v rámci jiných konceptů, např. Kramerové škála, Scors, případně Interpersonální decentrace.

Literatura

- Blatný, M. (2010). *Psychologie osobnosti. Hlavní témata a současné přístupy*. Praha: Grada.
- Čáp, D. (2011). *Tvorba uživatelské příručky k testu PFT (C-W)*. Rigorózní práce. Praha: FF UK.
- Dombeck, M. (20. ledna 2007). Robert Kegan's Awesome Theory of Social Maturity [Zpráva z blogu].
Získáno z http://www.mentalhelp.net/poc/view_doc.php?type=doc&id=11433
- Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- Feist, J., & Feist, J. G. (2009). *Theories of personality*. Boston: McGraw-Hill.
- George, C., & West, M. (2001). The development and preliminary validation of a new measure of adult attachment: The Adult Attachment Projective. *Attachment and Human Development*, 3, 30–61.
- Hall, S.; & Lindzey, G. (1999) *Psychológia osobnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľství.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2004) *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hosáková, K. (2013). *Interpersonální decentrace u pacientů se schizofrenií*. (Nepublikovaná disertační práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Inhelder, B.; & Piaget, J (1958). *The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adolescence*. New York: Basic Books.
- Inkeles, A., & Leiderman, H. (December, 1997). An Approach to the Study of Psychosocial Maturity. *International Journal of Comparative Sociology*. 39 (1). Získáno 2. února 2014 z <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=1ab96ae3-1b43-45ef-ba54-1020f08fdc3c%40sessionmgr4002&hid=4109>
- Kegan, R. (1982). *The evolving self: problem and process in human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kegan, R. (1994). *In over our heads: the mental demands of modern life*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Kratochvíl, M. (2006). *Jean Piaget – filozof, psycholog*. Praha: Triton.
- Krausová, V. (2014). *Vybrané aspekty sociálního zrání osobnosti v rámci projektivních psychodiagnostických metod*. (Bakalářská diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Křivohlavý, J. (1981). *Diagnostika sociálního zrání osobnosti*. [Nepublikovaný manuál, studijní materiál k semináři J. Křivohlavého]. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Kuhl, J., & Kazén, M. (2002). *PSSI - Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti*. Praha: Testcentrum.
- Lečbych, M. (2013) *Rorschachova metoda: integrativní přístup k interpretaci*. Praha: Grada
- Love, P. G., & Guthrie, V. L. (1999). Kegan's Orders of Consciousness. *New Directions for Student Services*, 88, 12.
- Murray, H., A. (1943). *Thematic Apperception Test: Manual*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti. (2005). *Sociální zralost*. Získáno 5. února 2014 z http://txt.www.drogy-info.cz/index.php/info/glosar_pojmu/s/socialni_zralost_social_maturity
- Obereignerů, R., Čáp, D., Krausová, V., Reiterová, E., Cakirpaloglu, P., Cakirpaloglu, I., Procházka, R., Lečbych, M., Vlačušková, K., Pavlů, Š., Göthová, K., Nováková, M. (v tisku). *Vybrané ukazatele sociální zralosti osobnosti v projektivních psychodiagnostických metodách*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci.
- Osladilová, D., Homola, M., Jochmanová, A., & Papica, J. (1982). *Základy psychologie pro učitelé studium na FF*. Olomouc: rektorát Univerzity Palackého v Olomouci.
- Parker, J. D. A., Taylor, G. J., & Bagby, M. R. (2003). The 20-Item Toronto Alexithymia Scale III. Reliability and factorial validity in a community population. *Journal of Psychosomatic Research*, 55, 269– 275. doi:10.1016/S0022-3999(02)00578-0
- Rorschach, H. (1921). *Psychodiagnostik*. Bern: HG.
- Silverton, L. (1993). *Adolescent Apperception Cards: Manual*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Stewart, A. (1977). *Scoring manual for stages of psychological adaptation to the environment*. [Unpublished manuscript]. Boston: Boston University.
- Stewart, A., J. (1992). *Scoring manual for psychological stances toward the environment*. In Ch. P. Smith (Ed.), *Motivation and personality: Handbook of thematic content analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vlačušková, K. (2014). *Základní výzkum nově vznikající projektivní metody zaměřené na vybrané aspekty sociálního zrání osobnosti*. (Bakalářská diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Winklerová, L. (2011). *Projevy alexithymie v příbězích TAT*. (Diplomová práce). Brno: Masarykova univerzita. Získáno 5. března 2014 z: http://is.muni.cz/th/217544/fss_m/

ZHODNOCENÍ INTERPERSONÁLNÍCH CHARAKTERISTIK PISATELE POMOCÍ GRAFOMETRICKÉ METODY

THE ASSESSMENT OF INTERPERSONAL CHARACTERISTICS OF A WRITER USING GRAPHOMETRIC METHODS

Dalibor KUČERA, Jana Marie HAVIGEROVÁ

Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,
Česká republika, dkucera@pf.jcu.cz

Ústav primární a preprimární edukace, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, Česká republika,
jana.havigerova@uhk.cz

Abstrakt: Příspěvek se věnuje experimentální aplikaci počítačové grafometrie, tj. výpočetní optometrické analýzy rukopisu, za účelem zjištění základních osobnostních charakteristik jeho pisatele, konkrétně jeho interpersonálních charakteristik. Text představuje výzkum EH-IPCH (2009–2013), který byl realizován v rámci disertační práce autora na Psychologickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Výzkumný vzorek tvořilo 42 studentů pedagogiky na ZČU v Plzni získaných kvótovým výběrem s ohledem na pohlaví a charakter vzdělávání. Mimo stručného představení designu výzkumného šetření a jeho cílů, jsou uvedeny a okomentovány jeho klíčové výsledky, a to zejména souvztažnost konkrétních rysů rukopisu se specifickými interpersonálními charakteristikami jeho pisatele, zjištěnými pomocí standardizovaných testů (konkr. škál dotazníků ICL, SSI a TCI-R). Součástí příspěvku je evaluace šetření a uvedení jeho výsledků do kontextu moderních výzkumných psychodiagnostických metod.

Abstract: The paper deals with experimental application of computer graphometrics, i.e. computerised optometric analysis of handwriting, aiming to investigate a writer's personal characteristics, interpersonal ones in particular. The article presents the EH-IPCH (2009-2013) research conducted within the dissertation project of the author of the paper at the Department of Psychology, Faculty of Arts, Masaryk University in Brno. The research sample constituted of 42 students of education science (teaching) at the University of West Bohemia in Plzeň. The sample was put together using quota sampling with regard to gender and education type. The first section of the article introduces the research design and its aims, followed by a detailed analysis of key findings, with a special focus on correlations between handwriting and interpersonal characteristics of a writer; standardised questionnaires (ICL, SSI and TCI-R) were used for the investigation of interpersonal characteristics. The final section deals with the evaluation of research findings in context of modern psychodiagnostic methods.

Klíčová slova: rukopis, analýza, grafometrie, diagnostika, interpersonální

Keywords: handwriting, analysis, graphometry, diagnostics, interpersonal

Úvod

Zhodnocení osobnosti pisatele formou rozboru rukopisného materiálu je jednou z nejstarších diagnostických technik vůbec. První zprávy o jejím využití sahají až do období antiky. Možnost zjistit informace o osobnosti člověka, implicitně obsažené v jeho textu, lákala za uplynulá staletí již bezpočet filozofů, lékařů, právníků i amatérských nadšenců (Kučera, 1991, p. 27). V následujícím textu se však budeme, po stručném úvodu, této oblasti věnovat z poněkud jiné perspektivy; z pohledu aplikace moderních grafometrických a psychodiagnostických nástrojů, které by mohly pomoci lépe nahlédnout do vztahů mezi psychikou člověka a jeho písmem.

Ústředním pojmem a objektem představené studie je samozřejmě stále rukopis. Za rukopis bychom mohli označit jakoukoliv „grafickou objektivizaci volní pohybové aktivity, jejímž účelem je zachycení psychických obsahů pomocí alfabetského systému“ (Kulka, 1991, pp. 18-19). Zjevnou, manifestní funkcí rukopisu je zejména přenos určité sumy

informací, např. předávání a uchovávání vědomostí, upozornění, výzvy apod. Velmi důležitým aspektem tohoto procesu jsou však také formální prostředky, kterými je tohoto přenosu dosahováno. Jedná se zejména o použitou variantu zmíněného písmového systému, jeho čitelnost či provedení symbolů. Vzhledem k ohromné variabilitě těchto prostředků a možnostem, které realizace rukopisu nabízí, je často možné hovořit o zcela samostatné rovině sdělení, která nemusí mít se zjevným sémantickým (významovým, věcným) obsahem rukopisu žádnou souvislost. Přistoupíme-li na tuto rovinu interpretace rukopisu, můžeme na něj pohlížet např. jako na estetický, projektivní či identifikační materiál, reflektující ohromné množství proměnných (od těch fyziologických, až po vysoce abstraktní, např. výtvarné citění). Rukopisem, jako zdrojem takovýchto nesémantických informací, se tak v současné době zabývá celá řada oborů; ať už z oblasti společenských a humanitních věd, či z okruhu věd technických a aplikovaných. Pomineme-li poněkud okrajové a méně známé disciplíny, např. grammatologii a sémiotiku písma, či převážně technicky zaměřené obory, např. písmoznalectví, vyprofilovala se jako nejvýraznější obor nepochybně psychologie písma. Ta zahrnuje všechny přístupy a metody práce s rukopisem, které jsou charakterizovatelné východisky příbuznými psychologii a umožňují aplikaci či interpretaci výsledků v rovině psychologického diskursu (Kučera, 2014, p. 5).

Jako nejvýraznější směr psychologie písma se od počátku profilovala grafologie (alespoň co do počtu publikací a polemik), zabývající se psychologickým významem rukopisu, především v rámci jeho rozboru a tvorby osobnostního profilu jeho autora (Kučera, 1991). V užší definici, která se pokouší o konkrétnější vymezení grafologie, je pak grafologie chápána jako specifická psychodiagnostická metoda z repertoáru motoricky-expressivních projektivních metod (resp. refraktivních projektivních metod nebo také grafických projektivních metod) (Hartl & Hartlová, 2004, p. 315). Budeme-li nicméně pokračovat s původní definicí (např. také podle Petříkové, 1998, pp. 123–129), se kterou se také nejčastěji setkáme v české literatuře, zabývá se grafologie psychologickým významem rukopisu, především v rámci jeho rozboru a tvorby osobnostního profilu jeho autora, a je tedy projektivní metodou psychodiagnostickou (Kučera, 1991). Konkrétní práce s rukopisným materiálem a následná interpretace výsledků se pak opírá především o vybraná psychologická východiska. Dle tzv. obecného pojetí grafologie se samotný proces analýzy a interpretace definuje jako postup, při kterém grafolog při určování psychologického profilu pisatele využívá svůj subjektivní dojem (např. intuici a empatii), osvojené zkušenosti a předem stanovený souhrn více, či méně rozsáhlých predikantů (Správcová & Jeřábek, 2005). Pokud je metodologické zázemí takovéto analýzy rozsáhlejší a operuje také s teoretickými východisky a (alespoň omezenou) metrickouází, hovoříme o tzv. vědecké grafologii. Na tomto místě je však třeba doplnit drobnou vsuvku; totiž, že vědecká grafologie není vědou v pravém slova smyslu – nelze totiž zcela vycházet z obecného popperovského paradigmatu vědy (tj. ověřitelnosti, resp. falzifikovatelnosti, poznání). Přesto s vědeckou grafologií, jako s vědou, do značné míry pracujeme. Charakterizujeme ji tedy širší definicí vědy, podle které je věda systematicky organizovaným souhrnem vědění v určité oblasti (Oxford Dictionaries, 2013).

Uvážíme-li dlouhý vývoj grafologie a očekávání, která stále vzbuzuje, řadí se dnes přesto tento směr k velmi okrajovým diagnostickým postupům a pro řadu psychologů představuje zcela pseudovědecký obor, pohybující se daleko v oblasti sympatetické magie (Beyerstein, 1996). K tomu také přispívá fakt, že se specializaci nepodařilo zařadit ani mezi obecně přijímané psychodiagnostické techniky (viz např. publikace Svobody, 2005), ani mezi úředně uznávané, resp. forenzní, znalecké disciplíny. Důvodů je celá řada; nejenom, že neexistuje žádný obecně přijímaný testový materiál či reprezentativní manuál k její seriózní aplikaci, ale také spontánní výsledky metody jsou často poměrně diskutabilní a obtížně prokazatelné. Otázka zda „opravdu funguje“ totiž nebyla, navzdory trvalé snaze a mnoha výzkumům, zatím uspokojivě zodpovězena. Většina výstupů je navíc publikována pouze v komerčních tiskovinách či populárních (a nerecenzovaných) publikacích, což znesnadňuje možnost na ně navázat či je podrobit konstruktivní kritice (např. Goldberg, 1986). Podrobný komentář k této problematice a dokumentaci několika grafologických studií je možné nalézt např. v textu Kučery (2014).

Přes problémy prokázat funkčnost grafologické metody i přes značnou skepsi odborné veřejnosti, je však nutné zároveň konstatovat, že samotný objekt studia grafologie je stále více než relevantní. Faktická podoba rukopisu je vysoce informačně bohatá a rozmanitá a její popis obecně vysoce průkazný (grafické prvky jsou viditelné, měřitelné a trvalé). Navíc může být téměř jakýkoliv konkrétní znak bez problémů porovnáván s původní školní písemnou předlohou a je tak možné zachytit přesný charakter odlišnosti v projevu pisatele od výchozí normy. Například také tím se metoda odlišuje od jiných projektivních technik; má jednoznačně stanovený a kodifikovaný vzor standardního projevu, víceméně zvládnutý každým gramotným člověkem (alespoň v období školního věku). Podobných výlučných charakteristik bychom při pohledu na rukopis našli nepochybně mnohem více. Cestou k věcnému uchopení problematiky psychologie písma by

tedy mohlo být především využití nové metodologie, která by již nespolehala na subjektivní pohled a zkušenosti vyhodnocovatele a na spekulativní interpretační východiska, ale byla by transparentní a vědecky korektní.

Metoda grafometrie

Jako grafometrii označujeme metodu (někdy spíše soubor metod), která se pokouší zachytit podstatu grafického materiálu (v tomto případě textu) pomocí měření morfologických markant jednotlivých grafických znaků či skupin znaků (Kučera & Havigerová, 2011; Kulka, 1991). Oproti grafologii o ní nemluvíme jako o disciplíně (resp. toto označení není etablované), ale spíše jako o přístupu, technice či o specifické metodě, která může, ale nemusí být součástí konkrétních disciplín (např. právě grafologie či jiných projektivních technik).

Jak je podrobněji uvedeno v předchozích textech autorů textu (viz např. Kučera, 2014), tzv. obecná grafometrie není v psychologii nikterak novým přístupem. V podstatě od první poloviny 20. století byla pevně zařazená do rámce grafologie (tedy do komplexních disciplín psychologie písma), kdy se někteří odborníci, poněkud znejistění diskutabilními výsledky tradičního grafologického přístupu, začali zajímat o „hmatatelnější“ podklady k psychologické analýze rukopisu. Myšlenka byla jednoduchá: „Projevují se v rukopisu nějaké konkrétní, měřitelné a obecně platné rysy, které by souvisely s psychologickými charakteristikami pisatele?“ Jedna z prvních seriózních studií o grafometrii byla publikována roku 1957 Gerhardem Grünwaldem (1957) a prakticky popsána např. Erichem Wittem (Witte & Horstmann, 1976) či Ulrichem Timmem (1966). V této době se jednalo zejména o mechanické přeměřování konkrétních a viditelných rysů obrazového materiálu, většinou pomocí pravítka a úhloměru.

Tento původní přístup byl samozřejmě od počátku konfrontován s řadou procedurálních i metodologických problémů. Prvním problémem byla zejména náročnost celého měřicího procesu. Přeměřit všechny parametry rukopisu je takřka nemožné; jedná se o příliš strukturovaný a komplexní materiál. A i když si grafometrik zvolí jen několik vybraných rysů písma, musí nad jedním listem strávit celé hodiny velmi náročného měření a následného zápisu. Pokud by pak mělo rukopis (pře)hodnotit více grafometrů, byl by potřebný čas ještě znásoben. Druhým problémem je pak výběr měřených parametrů rukopisu. Je jisté, že komplexní charakteristiky rukopisu (např. upravenost, čitelnost apod.) do měření zapojit nelze. I přesto je počet dalších, měřitelných, znaků stále velmi vysoký. Například v českém výzkumu PORP (Kučera & Stuchlíková, 2007) bylo pracováno s počtem 146 parametrů. Třetím problémem jsou změny rukopisu pod vlivem situace či psychického či fyzického stavu pisatele. Jaký rukopis tedy přeměřovat a jak dosáhnout konzistence měření v rámci jedné posuzované osoby, případně celé skupiny? Dalším, čtvrtým, problematickým bodem je také rozhodnutí, s čím získané hodnoty vlastně porovnávat, tedy na čem je „ověřit“. Tato otázka sice přímo nesouvisí pouze s grafometrií (týká se všech podobných metod), přesto je pro celý proces do značné míry klíčová. Grafometrická data jsou svým charakterem operantní, jsou výsledkem konkrétního výkonu. Pokud bychom tedy měli např. teorii, že horní délka písmene souvisí s nějakou osobnostní charakteristikou, jakým způsobem to prokážeme? Můžeme samozřejmě využít výkonové testy (např. inteligenční testy nebo testy schopností). Ty však nepokrývají další (možná významné) osobnostní charakteristiky a jsou relativně náročné při administraci většímu vzorku lidí. Použijeme-li naopak dotazníky, objeví se problém různých typů porovnávaných dat (operantní a dotazníková Q-data). Projektivní metody nám také zcela nepomohou (navíc mají často samy značně problematickou validitu) a psychologický rozhovor příliš nesplňuje potřebná validizační kritéria.

Podle uvedeného se zdá být výčet komplikací spojených s grafometrií poměrně obsáhlý. Přesto, některé zmíněné problémy (zejm. procedurální) lze v současné době do určité míry překonat. Řešením může být aplikace moderních technologií, zejm. výpočetní techniky a vhodných statistických postupů. Jako relativně vyhovující cestou se může zdát využití počítačové komparační grafometrie (CCG, Computer-based Comparative Graphometry). Jedná se o moderní metodu, založenou na získávání klíčových dat pomocí optickometrické počítačové analýzy grafického materiálu. Uvedený postup se samozřejmě obsahově příliš neodlišuje od svého „mechanického“ předchůdce, obecné grafometrie. Výhodou moderního přístupu je však jednoznačně vyšší přesnost měření (nesrovnatelná s užitím pravítka a úhloměru) a maximální transparentnost procesu (měření je možné libovolně prohlížet a upravovat, jsou ukládána v datovém souboru). Samozřejmě si metoda i v této podobě zachovala maximální nezávislost procesu na osobě grafometra (na jeho hodnocení, zkušenostech apod.) a navíc, vzhledem k obecným parametrům grafometrického modelu, i nezávislost na tom, jaký materiál budeme hodnotit (jestli tedy budeme přeměřovat latinku nebo např. arabské písmo).

Přestože metoda CCG pochopitelně není schopna odstranit všechny komplikace spojené s využitím grafometrie, pomáhá odstranit ten nejvýznamnější; tj. náročnost procesu získávání metrických dat a jejich následné zpracování.

Výzkum EH-IPCH

Doposud jediným výzkumem zaměřeným na aplikaci CCG, který byl v českém prostředí zdokumentován a uveřejněn, je výzkum EH-IPCH (Emotionality in Handwriting, Interpersonal Characteristics in Handwriting), který autoři tohoto textu realizovali mezi lety 2009–2013 (přičemž sběr dat probíhal v letech 2010–2011). Jednalo se o součást stejnojmenné disertační práce na Psychologickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (Kučera, 2014), ze které čerpá i tento text. Výzkum pracoval s několika výzkumnými otázkami, přičemž tou nejvýznamnější, alespoň v kontextu této studie, je bezpochyby otázka, zda souvisí podoba rukopisného projevu s osobnostními charakteristikami pisatele (zejm. těmi interpersonálními). Toto téma bylo také součástí výzkumného modulu IPCH (Interpersonální charakteristiky rukopisu). Komentář ke zbývajícím oblastem výzkumu je možné nalézt např. v textech Kučery a Havigera (2012) nebo podrobněji v práci Kučery (2014).

Modul IPCH se tedy zaměřil na víceméně konvenční a mnohokrát zmiňované téma psychologie písma – na vztah mezi osobnostními charakteristikami pisatele a grafickými charakteristikami jím produkovaného rukopisného textu (resp. morfologií daného rukopisu). V jeho rámci byl představen a aplikován postup sestávající z vývoje funkční metodiky CCG a následného popsání vztahů mezi výsledky psychodiagnostických testů (dotazníků) a výsledky grafometrického měření.

Výzkumný design a použité metody

Výzkumu se zúčastnilo celkem 42 studentů pedagogiky na Západočeské univerzitě v Plzni, konkrétně 20 studentů humanitního směru (Bc. psychologie) a 22 studentů technického směru (Bc. informatika), 22 žen a 20 mužů. Průměrný věk probandů byl 21 let (19–35 let). U vzorku se tedy uplatnil kvóťový výběr s ohledem na pohlaví a charakter vzdělávání.

Ke grafometrickému zpracování byl využit grafometrický software Lucia Forensic s aplikací Signature, který vyvíjela česká firma Laboratory Imaging, s. r. o. Je nutné zmínit, že program nebyl uzpůsoben potřebám tohoto typu výzkumu – je totiž primárně využíván v kriminalistické a forenzní praxi, nejčastěji v oblasti písmoznalectví či v rovině obecné optické analýzy (např. podrobné analýzy balistické stopy).

Jako zdroj rukopisných informací byl zvolen text o 197 znacích (45 slovech), který je uveden v obr. 1. Jednalo se o syntakticky i lexikálně jednoduchý, obecně známý text, který měli probandi opsat. Text, pro zvýšení přehlednosti, nepracoval s interpunkcí v podobě čárek, ani s žádnými netypickými symboly. Díky tomu, že text byl stanoven „pevně“, bylo možné v každém získaném vzorku rukopisu (pro každého probanda) získat zcela souměřitelné informace. Formální charakteristiky textu tak splňovaly zejména tři následující parametry: Dostatečná délka (v textu je možné najít dostatečný počet grafických markant); dostatečná variabilita písmen (v textu se např. objevují velká i malá písmena, všechny tři písmové zóny, ale také různé délky slov) a dostatečná srozumitelnost (text většinou znali probandi nazpaměť, nepřinášel tedy komplikace v podobě zadržování se při psaní či rozmyšlení se nad smyslem textu). Je ovšem zřejmé, že poslední zmíněný parametr, tj. volba pevného textu, nepřináší pouze pozitiva; v mnohých grafologických publikacích je doporučováno, aby hodnocený materiál vznikl spontánně, tj. v situaci, ve které si může pisatel vybrat vlastní slova a obsah textu, který má pak, dle těchto úvah, vyšší výpovědní hodnotu (např. Kučera, 1991, p. 82). Pro grafometrický rozbor by však podobné nastavení bylo komplikací (v průřezu vzorků by se nemusely najít shodné znaky, např. stejné množství textu či stejná písmena). Navíc je možné tento grafologický předpoklad považovat víceméně za spekulaci, která není podpořena žádnou relevantní studií.

Obr. 1 – Zadání výchozího textu (zde zároveň vyplněno písmem školní písemné předlohy)

ZADÁNÍ K VYPLNĚNÍ

EH IPCH

❶ Opište prosím celý níže uvedený text ("Skákal pes přes oves...").

Skákal pes přes oves přes zelenou louku. Šel za ním myslivec péro na klobouku.
 Pejsku náš co děláš žes tak vesel stále? Řek bych vám nevím sám hop a skákal dále.
 Prší prší jen se leje kam koničky pojedeme. Pojedeme na luka až kukačka zakuká.

*Skákal pes přes oves přes zelenou louku.
 Šel za ním myslivec péro na klobouku.
 Pejsku náš co děláš žes tak vesel stále.
 Řek bych vám nevím sám hop a skákal dále.
 Prší prší jen se leje kam koničky pojedeme.
 Pojedeme na luka až kukačka zakuká.*

K volbě a testování sběru cílových metrických charakteristik rukopisu, tzv. grafometrických parametrů (GP), sloužila práce se školní písemnou předlohou, podle které se pravděpodobně pisatelé učili vytvářet písmo (je povinně vyučována na 1. st. ZŠ). Tento materiál podává jednak informaci o očekávané podobě provedení textu (tj. jak by měl vypadat), jednak umožňuje metrické porovnání se získaným rukopisem, při kterém můžeme hodnotit míru individuálních projevů v písmu a utvářet tak závěry o podobnosti či rozdílnosti obou materiálů. V rámci českého prostředí byla platná školní písemná předloha kodifikována v roce 1954 (Kučera & Stuchlíková, 2007, p. 36). Podle této normy byl vypracován i výchozí text (viz obr. 1). Na něm se pak zároveň ustanovila finální podoba metrických proměnných. Konečný počet měření byl, postupným vývojem, obohacováním a zpřesňováním, stanoven na 225 GP pro každý rukopisný vzorek. Všechna měření byla zároveň seskupena do tzv. GP-kategorií, tj. do 16 skupin kopírujících společné elementární zacílení, např. vzdálenost mezi řádky, mezislovní mezery, mezery mezi písmeny apod. Samotné grafometrické měření bylo prováděno s relativně vysokou přesností. Samozřejmě u některých vzorků se ojediněle vyskytly i GP, které byly jen problematicky čitelné. V tom případě však bylo provedeno měření na souměřitelném znaku (např. na stejném písmenu v jiné lokaci). Vzhledem k tomu, že přeměřování GP probíhalo ručně, je zřejmé, že mohlo docházet, a docházelo, k drobným nepřesnostem. Při průběžném ověřování přesnosti měření, kdy byl dvakrát samostatně přeměřen stejný dokument, se nicméně míra odchylky mezi měřeními nepohybovala v hodnotě vyšší než průměrných 5 % na jeden GP (většinou se tak reálná hodnota přeměření odchýlila jen o desetiny či setiny milimetru; viz Kučera, 2014).

Jako zdroj informací o osobnostních charakteristikách probandů byly využity tři psychodiagnostické testy, konkrétně dotazníky TCI-R (Temperament and Character Inventory revised) (autor: C. R. Cloninger) (Cloninger, 1994), SSI (Social Skills Index) (autoři: R. E. Riggio & D. R. Carney) (Riggio, 2005) a poněkud archaický ICL (Interpersonal Check List) (autoři: T. Leary, R. L. LaForge & R. F. Sucek) (Leary et al., 1954), který byl však zvolen pro svou přímou vazbu na zacílení výzkumu, tj. zjišťování interpersonálních charakteristik respondentů, a který byl také administrován ve verzi O, kdy byl sledovaný proband popsán také jiným, však jemu blízkým člověkem. Celkově tak testová baterie poskytla odpovědi na 714 dotazníkových položek (otázek), popisujících probandy jak v oblasti intrapersonálních charakteristik, tak i charakteristik interpersonálních.

Data byla od probandů získána v rámci šesti skupinových sezení, v prostředí vysokoškolských seminářů, trvajících 1–2 vyučovací hodiny. Čtyři sezení byla věnována části EH, tj. druhému výzkumnému modulu, dvě sezení pak sběru dat pro modul zde popisovaný (IPCH). Probandi zároveň dobrovolně poskytli základní osobní informace a podepsali informovaný souhlas s účastí na výzkumu.

Výsledky výzkumu

Pomocí výše zmíněných metod bylo získáno velké množství dat, zahrnující také 47 250 samostatných grafometrických položek. Tyto údaje byly následně porovnány s výsledky, kterých probandi dosáhli v rámci psychodiagnostických testů. Ke zpracování dat bylo užito statistického software IBM SPSS, ve kterém byly prováděny zejména deskriptivní statistiky a další varianty výpočtů. Při hledání souvztažností byla užita metoda výpočtu korelací, kdy byly na jedné straně uvedeny konkrétní grafometrické údaje (v pixelech, samozřejmě konvertovatelných na milimetry) a na straně druhé hrubý skór psychodiagnostických dotazníků. Za významnou korelaci byly v tomto případě považovány hodnoty překračující +/- 0,35. Podrobný přehled výsledků je uveden v plném textu Kučery (2014, p. 82–93), níže jsou pak uvedena a okomentována ta nejvýznamnější zjištění.

Nejsilnější korelace byly zjištěny u těchto položek ($n = 37$):

- Negativní korelace ($r = -0,463$, $p = 0,004$) položky testu TCI-R HA1 (Obavy z nadcházejícího a pesimismus) s šířkou levého okraje textu. Probandi, kteří se tedy popisovali jako nepotlačovaní optimisté (překlad opozitní hodnoty dané škály; viz Cloninger, 1994), psali text ve větší vzdálenosti od levého okraje.
- Negativní korelace ($r = -0,462$, $p = 0,004$) položky testu TCI-R PS4 (Perfekcionismus) s velikostí mezer mezi písmeny a opět negativní korelace ($r = -0,458$, $p = 0,004$) položky PS3 (Ambicióznost) s týmž grafometrickým znakem. Probandi, kteří psali slova, ve kterých byla od sebe písmena více vzdálena, se tedy popisovali jako pragmatičtí a málo ambiciózní.
- Pozitivní korelace ($r = 0,514$, $p = 0,001$) položky testu TCI-R CO4 (Soucit) s šířkou vybraných písmen. Větší šířku (horizontální rozměr) písmen bylo tedy možné častěji naměřit u probandů, kteří se popisovali jako soucitní.
- Pozitivní korelace ($r = 0,453$, $p = 0,005$) položky testu TCI-R CO (Spolupráce) opět s šířkou vybraných písmen. Široká písmena bylo tedy možné častěji naměřit i u probandů, kteří se popisovali jako kooperativní.
- Pozitivní korelace ($r = 0,485$, $p = 0,002$) položky testu ICL D (Agresivita) s šířkou levého okraje textu. Probandi, kteří se tedy popisovali jako agresivní, psali ve větší vzdálenosti od levého okraje.
- Negativní korelace ($r = -0,464$, $p = 0,003$) položky testu ICL E (Ráznost) s šířkou vybraných písmen. Pozitivní korelace se stejným grafometrickým parametrem pak byla zjištěna u škál ICL N (Hyperprotektivní; $r = 0,563$, $p = 0,001$). Větší šířku (horizontální rozměr) písmen bylo tedy možné častěji naměřit u probandů, kteří se popisovali jako málo rázní a vůči druhým osobám velmi ochrannější.
- Negativní korelace ($r = -0,463$, $p = 0,004$) položky testu SSI TE (celkový emoční projev) s výškou písmen. Vyšší písmena (vertikální rozměr) tedy psali probandi popisující se jako méně emočně založení.

Celkově z výsledků vyplynulo, že je zde několik kategorií GP, které jsou zřejmě nadstandardně informačně, resp. diagnosticky, bohaté. Jedná se především o grafometrickou kategorii „šířka písmen“, u které byly zjištěny signifikantní souvztažnosti v rámci všech tří dotazníků (konkrétně u 13 škál), kategorii „levý okraj“, která signifikantně korelovala v 10 případech a kategorii „mezery mezi písmeny“ a dále kategorii „výška dvouzónových písmen“ (např. písmena „k“ či „d“), které korelovaly shodně se 7 škálami (viz Kučera, 2014, p. 93).

Závěr a diskuse

V rámci výzkumu bylo nalezeno velké množství poměrně zajímavých informací vztahujících se k souvztažnosti grafometrických dat s výsledky psychodiagnostických dotazníků. Přestože byly výsledky získány na relativně malém vzorku probandů (viz výše), prokazují dostatečnou signifikanci a naměřené korelace lze tak považovat za přinejmenším cenný zdroj podkladů k dalším výzkumům na větších vzorcích populace. Je vidět, že některé grafometrické parametry jsou v tomto směru velmi zajímavé (viz předchozí odstavec) a zasluhují zvýšenou pozornost.

Samozřejmě se i tato část výzkumu potýkala s řadou metodologických obtíží. Pomineme-li možné zkreslení výsledků vzniklé nesprávným vyplněním dotazníku (chybou na straně probanda) či nesprávným měřením (chybou na straně grafometra), je při interpretaci výsledků nezbytné uvážit i to, že bylo pracováno s dvěma skupinami velmi rozdílných dat.

Tedy s respondentními daty, pořízenými v rámci sebeposouzení probandů (resp. vyjma testu ICL, administrovaného blízké osobě), a daty operantními, které byly získány pomocí grafometrických postupů. Vzhledem k tomu, že ani jeden test nedisponoval např. škálu sociální desirability, je možné, že naměřené souvztažnosti nejsou vázané na skutečné vlastnosti probanda (např. na osobnostní rysy), ale pouze na jeho vnímání a hodnocení sebe sama. Tento problém se však dotýká celé oblasti psychologického výzkumu, která je vázaná na interpretaci tohoto typu dat. Dalším, už také zmíněným problémem, je velikost vzorku, která neumožňuje výsledky dostatečně zobecnit.

Právě naposledy zmíněná zobecnitelnost výsledků je zřejmě problémem poměrně zásadním. Je totiž nutné uvést, že v rámci výzkumu EH-IPCH byla autory realizována i doplňující studie, která zde není dokumentována a která se zaměřila na jinou skupinu probandů (konkrétně na účastníky longitudinální Brněnské studie celoživotního vývoje člověka; viz Blatný, 2006) a na využití jiného způsobu získávání a vyhodnocování rukopisných materiálů (např. nebylo zde pracováno se stejným typem zadání a souměřitelným typem textu, resp. probandi text vytvářeli libovolně, v rámci jiné testové situace, konkrétně při vyplňování Logotestu; Lukas, 1986). Výsledky této doplňující studie bohužel neposkytnuly žádný relevantní výsledek, tj. výše zmíněné závěry nepotvrdily (viz Kučera, 2014, pp. 94–101).

Přes uvedené výhrady je však možné na v začátku výzkumnou otázku „Souvisí podoba rukopisného projevu s osobnostními charakteristikami pisatele (zejm. interpersonální mi)?“ odpovědět, že tato souvztažnost je pravděpodobná. Alespoň v určité skupině osob a za daných podmínek.

Pokud bychom pak měli celou problematiku nějakým způsobem shrnout, můžeme konstatovat, že studium rukopisu jako zdroje psychologicky relevantních informací, by mohlo být velkou výzvou pro další výzkum. I přesto, že dnes většina lidí používá jinou podobu přenosu informací (např. řeč nebo počítačový text), je rukopisný zápis stále integrální součástí základního vzdělání, je ovládaný drtivou většinou populace (přínejméně v českých podmínkách) a je tedy stále aktuální. Mimo toho je zde neuvěřitelné množství starších textů napříč časovými obdobími, které by bylo možné podrobit studiu a jejichž analýza by jistě přinesla mnoho cenných informací i v širším společenském kontextu. Bylo by proto nepochybně nešťastné, kdyby tak velký potenciál, který je v rukopisu nepochybně skryt, psychologie do budoucna přehlížela.

Literatura

- BEYERSTEIN, B. (1996). *How Graphology Fools People*. The Encyclopedia of the Paranormal. NY: Prometheus Books.
- BLATNÝ, M. (2006). Předběžná zpráva z Brněnské výzkumu celoživotního vývoje člověka. In M. Blatný (Ed.), *Metodologie psychologického výzkumu: konsilience v rozmanitosti* (pp. 110–132). Praha: Academia.
- CLONINGER, C. R. (1994). *The temperament and character inventory (TCI): A guide to its development and use*. St. Louis, MO: Center for Psychobiology of Personality, Washington University.
- GOLDBERG, L. (1986). Some Informal Explorations and Ruminations About Graphology. In Nevo, B. (Ed.). *Scientific Aspects of Graphology*, Springfield, Ill.: Charles Thomas, pp. 281-293.
- GRÜNEWALD, G. (1957). Handwriting size changes over a period of 25 years. *Zeitschrift für Diagnostische Psychologie und Persönlichkeitsforschung*, 5, pp. 81-100.
- HARTL, P., & HARTLOVÁ, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- KUČERA, D. & HAVIGER, J. (2012). Using Mood Induction Procedures in Psychological Research. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. Elsevier Ltd., 69, pp. 31-41.
- KUČERA, D. (2014). *Emocionalita v rukopisu, interpersonální charakteristiky v rukopisu*. (Dizertační práce, Masarykova univerzita, Brno). Dostupné z http://is.muni.cz/th/365346/ff_d
- KUČERA, D., & HAVIGEROVÁ, J. (2011). Handwriting in diagnostic perspective. *E-psychologie [online]*. Českomoravská psychologická společnost, 5(2-3), pp. 1-8.
- KUČERA, D., & STUHLÍKOVÁ, I. (2007). *Projekce osobnostních rysů v písmu*. (Diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice). Dostupné z <http://theses.cz/id/uirgrb>
- KUČERA, M. (1991). *Mluví písmo: Proč, kdy, jak a ke komu*. Praha: Avicenum.
- KULKA, J. (1991). *Grafologie*. Brno: Svatá Mahatma.
- LEARY, T., LAFORGE R. L., & SUCZEK, R. F. (1954). *Dotazník interpersonální diagnózy ICL*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

- LUKAS, E. S. (1986). Logo-Test. Test zur Messung von „innerer Sinnerfüllung“ und „existenzieller Frustration“. Handanweisung. Wien: Deuticke.
- Oxford Dictionaries (2013). Definition of „science“ [online]. Oxford University Press. Dostupné z <http://oxforddictionaries.com>
- PETŘÍKOVÁ, J. (1998). Grafologie - mýtus a realita. In Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity *Studia minorum facultatis philosophicae universitatis brunensis*. Brno: FF MU, pp. 123-129.
- RIGGIO, R. E. (2005). The Social Skills Inventory (SSI): Measuring Nonverbal and Social Skills. In V. Manusov (Ed.), *The sourcebook of nonverbal measures: Going beyond words*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publisher, 2005. pp. 25-33.
- SPRÁVCOVÁ, B., & JEŘÁBEK, J. (2005). *Sítě vnitřního umění*. Praha: Lubor Kasal, 2005, pp. 26-29.
- SVOBODA, M. (2005). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- TIMM, U. (1966). Graphometrie als psychologischer Test? *Psychologische Forschung*, 30(4), pp. 307-356.
- WITTE, E. H., & HORSTMANN, H. (1976). Canonical correlation analysis: Similarities to other methods and examples for possible application taken from research on graphometry and personality. *Psychologische Beiträge*, 18(4), pp. 553-570.

ŽIVOTNÍ SPOKOJENOST, SEBEHODNOCENÍ A VÝSKYT RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ U KLIENTŮ NÍZKOPRAHOVÝCH ZAŘÍZENÍ PRO DĚTI A MLÁDEŽ ANEB JAK SE LIŠÍ OD „NORMÁLNÍCH“ ADOLESCENTŮ?

WELL-BEING, SELF-ESTEEM AND PREVALENCE OF RISK BEHAVIOR AMONG KLIENTS OF YOUTH DROP-IN CENTRES AND THEIR DIFFERENCES FROM „NORMAL“ ADOLESCENTS

Vanda ZEMANOVÁ, Martin DOLEJŠ

Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Vodární 6, 771 80 Olomouc, Česká republika, vanda.zemanova@gmail.com, martin.dolejs@upol.cz

Abstrakt: Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM) jsou jedinou sociální službou pro dospívající. Pracovníci těchto zařízení usilují o osobnostní rozvoj svých klientů, aby úspěšně a bezpečně prošli cestou z dětství do dospělosti, poskytují jim podporu a pomoc v obtížných životních situacích. Aby NZDM dosáhla svých cílů, musejí dobře znát ty, se kterými pracují. Základní otázkou našeho výzkumu proto bylo: „Kdo je typickým adresátem těchto služeb?“ Článek informuje o výsledcích celorepublikového šetření se zaměřením na prevalenci rizikového chování u klientů NZDM ve vztahu k jejich životní spokojenosti a sebehodnocení. Testová baterie obsahovala Rosenbergovu škálu sebehodnocení (RŠS), Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA) a Škálu životní spokojenosti dětí (SWLS-C). Testování proběhlo na reprezentativním vzorku adolescentů využívajících služby NZDM ve věku 11 – 15 let. Data z nástrojů VRCHA a RŠS jsme porovnávali s populačními normami stanovenými Dolejšem a kol. (2014).

Abstract: Youth drop-in centres (NZDM) are the only social service for adolescents. Workers of these centres strive for personal development of their clients to successfully and safely passed through the journey from childhood to adulthood. They provide them with support and assistance in difficult life situations. To achieve these goals, they must know those with whom they work. Therefore the basic question of our research was: „Who is a typical client of these services?“ The article informs about results of the nationwide survey focusing on the prevalence of risk behaviors among clients of NZDM in relation with their well-being and self-esteem. The test battery included Rosenberg self-esteem scale (RŠS), Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA) and Satisfaction with life scale-Child (SWLS-C). In research participated a representative sample of adolescents utilizing NZDM aged 11 – 15 years. Data from VRCHA and RŠS was comparison with population norms established by Dolejš et al. (2014).

Klíčová slova: adolescenti, psychodiagnostické nástroje, rizikové chování, životní spokojenost, sebehodnocení

Keywords: adolescents, psychodiagnostic method, risk behaviour, well-being, self-esteem

Úvod

Adolescence je obdobím, které znamená obrovský emocionální a intelektuální růst srovnatelný pouze s dobou od narození do dvou let věku (Stephenson, 2012). Během dospívání tedy dochází ke komplexní fyzické, morální a psychické proměně (Dolejš et al., 2014a). Mění se jak kvalita, tak výkonnost duševní činnosti, dále se mění postoje, sebeuvědomění, zájmy, aspirace a hodnoty (Čačka, 2000). Není proto divu, že David Oldfield (1996) popisuje dospívání jako „nezbytnou krizi“, již je nutno projít. Dospívání je tak etapou života, která je doprovázená různými rizikovými faktory, které mohou vést k dílčímu (někdy i fatálnímu) narušení vývoje jedince.

Společnost se snaží různými aktivitami a intervencemi poskytovat adolescentům oporu a také ochranu před různými rizikovými faktory. Jedním z nástrojů ochrany a rozvoje jedince jsou nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM), která poskytují odbornou podporu a pomoc neorganizovaným a sociálně ohroženým dětem a mládeži, jejichž

život je provázen množstvím obtížných životních událostí (např. rozpad rodiny), konfliktních sociálních situací a negativní zkušeností (např. zanedbávání, závislost rodičů).

Pro zkvalitňování a zvyšování profesionality (ale i efektivity) nízkoprahově organizovaných služeb je klíčové dobře znát ty, kterým své služby poskytujeme. Je důležité nepřestávat si klást otázky a realizovat výzkumy. Protože právě ty jsou nástrojem, jak účinně propojit praxi s teorií, jak přispět k rozšíření jasných představ o naší práci (Baláž, 2011). Jen tak se můžeme odborně rozhodovat pro přiměřené a přílehavé metody, intervence a další prostředky práce. Jen tak se můžeme vymanit z častého pohledu, že jsou NZDM místem, kde si s dětmi jen tak „hrajeme stolní fotbal“ a posílit postavení NZDM jako odborné sociální služby v české společnosti.

Absence výsledků, které by poskytovaly informace propojující „fenomény pozitivní psychologie“ – životní spokojenost a sebehodnocení, které současně vnímáme jako důležité faktory ovlivňující efektivitu služby NZDM a dosahování jejich stanovených cílů, a „fenoménu“ dospívání“, tj. rizikového chování, byly hlavním podnětem pro vznik realizaci tohoto výzkumu.

Teoretické zakotvení výzkumu

Rizikové chování

Rizikové chování je většinou společností vnímané jako nevhodné, ohrožující a nebezpečné jak pro aktéry tohoto jednání, tak pro okolí (Dolejš, 2010). Dospívající mohou určitými rizikovými formami chování dokonce ohrozit svou budoucnost (Wolff & Crockett, 2011). Rizikové chování v adolescenci může navíc narušit cestu k odpovědnosti (Zimmerman, 2010), která je jedním ze znaků úspěšně zvládnuté cesty z dospívání do dospělosti.

V literatuře nalezneme mnoho definic rizikového chování. Dolejš (2010, 9), který se tomuto fenoménu dlouhodobě věnuje, ho vymezuje „jako chování jedince nebo skupiny, které zapříčiňuje prokazatelný nárůst sociálních, psychologických, zdravotních, vývojových, fyziologických a dalších rizik pro jedince, pro jeho okolí a/nebo pro společnost“. Macek (2003) považuje za rizikové chování takové, které je přímou či nepřímou příčinou zdravotního poškození jedince, jiných osob nebo prostředí. Sobotková (2014, 40) vnímá „rizikové chování jako nadřazený pojem k pojmům ‚problémové, asociální, delikventní, antisociální a disociální chování“.

Rizikový styl chování u dospívajících má často původ v aktuálních problémech daného jedince. Užíváním návykových látek, agresivním chováním či jinými formami rizikového chování se dospívající mnohdy snaží (nevědomě) řešit jejich aktuální problémy, kterými mohou být nedostatečné sebevědomí, neúspěchy ve škole apod. (Machová & Kubátová, 2009). Různé projevy rizikového chování tak mohou zastírat socializační deficity a sociální handicapy, resp. obtíže a starosti, které jsou každodenní součástí života dospívajícího a společnost je může chápat jako ignorování a porušování společenských norem (Klíma, 2004). Porozumění rizikovým faktorům a procesům je velmi důležité z hlediska identifikace „rizikové mládeže“, která potřebuje nejčastěji včasné intervence. Nesmíme však zapomínat na význam protektivních faktorů a procesů resilience, které mohou být vhodnými nástroji intervencí u těch, kteří to nejvíce potřebují (Machová & Kubátová, 2009).

Abychom mohli důsledkům rizikového chování účinně předcházet či je zmírňovat, je důležité pochopit psychologické mechanismy, které jsou základem pro vztah mezi osobnostmi a rizikovým chováním (Maslowsky et al., 2011).

Rizikové chování můžeme klasifikovat do určitých forem či aktivit (např. Miovský, 2010). Jejich výčet však nebývá mezi autory ucelený. Např. Kann et al. (2014, 1), resp. YRBSS (The Youth Risk Behavior Surveillance System) vnímá jako hlavní formy rizikového chování následujících šest kategorií: 1) chování, které přispívá k neúmyslným zraněním a násilí; 2) užívání tabákových výrobků; 3) užívání alkoholu a dalších návykových látek; 4) sexuální chování, které vede k nechtěnému těhotenství a sexuálně přenosným chorobám (včetně HIV); 5) nezdravé dietní chování; 6) fyzickou neaktivitu.

Dolejš (2010) rozděluje fenomén rizikového chování do následujících skupin (zne)užívání legálních a nelegálních látek; kriminalita; šikana, hostilita a agresivní chování; rizikové sexuální aktivity; školní problémy a přestupky; extremistické, hazardní a sektářské aktivity; ostatní formy rizikového chování. Z tohoto konceptu vychází i náš výzkum.

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež – často označovaná jako „*nízkoprahové kluby*“, „*nízkopraháče*“ či „*nízkopraháky*“ – jsou poměrně mladou sociální službou, jejíž kořeny sahají do 90. let 20. století (Čechlovský, 2005). Legislativně byla tato služba ukotvena až v roce 2006 zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, a to jako služba patřící do skupiny služeb sociální prevence. Jsou poskytovány pouze v ambulantní nebo i v ambulantní a terénní formě. Jedná se o jedinou sociální službu, která je určena přímo pro dospívající. NZDM jsou určena pro děti a mládež ve věku od 6 do 26 let, kteří jsou ohroženi nepříznivou sociální situací nebo důsledky svého chování. Tím přitom neohrožují jenom sami sebe, ale i svoje okolí (Zákon č. 108/2006 Sb., § 62). V praxi se tak v nízkoprahových službách setkáváme se sociálními skupinami a jedinci, kteří vykazují epizodický výskyt sociálně deviantního chování (např. mladí nezaměstnaní, záškoláci apod.), ale i s dospívajícími, kteří často užívají alkohol, experimentují s návykovými látkami (tabák, marihuana) nebo jsou na nich závislí (Klíma, 2004).

Obecným cílem služby je zlepšit kvalitu života dětí a mládeže předcházením nebo snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících se způsobem jejich života. Usiluje o vytváření podmínek k řešení jejich nepříznivé sociální situace a pomáhá jim lépe se orientovat v sociálním prostředí. Službu lze poskytovat anonymně (Zákon č. 108/2006 Sb., § 62). Posláním NZDM je provázet děti a mládež obdobím dospívání, poskytovat jim informace, nabízet jim odbornou podporu a pomoc v nepříznivých životních situacích, a předcházet tak jejich selhání a sociálnímu vyloučení. NZDM usilují o pozitivní změnu v jejich životním stylu a vytváří podmínky pro jejich začlenění se do společnosti (Pojmosloví NZDM, 2008).

Až do roku 2010 neexistoval v ČR žádný komplexní a mapující výzkum, který by poskytl souhrnná data o NZDM či o klientech, kteří do nich docházejí. Změnu přineslo až navázání spolupráce mezi profesním sdružením odborníků a poskytovatelů nízkoprahových služeb Českou asociací streetwork a výzkumnou agenturou Millward Brown, která v uvedeném roce spustila realizaci pětiletého výzkumu, jehož cílem je zmapovat způsob poskytování služeb prostřednictvím NZDM a odhalit účinné faktory, které zaručují úspěšné poskytování služeb klientům a fungování klubů (Dohányosová & Krajhanzl, 2011). K dispozici jsou zatím výsledky z prvních čtyř let výzkumu, ze kterých prozatím vyplynulo, že nejčastějším klientem NZDM bývá chlapec ve věku 15 let (dívký tvoří v průměru 40% klientely), který dochází na ZŠ, a který nejčastěji tráví volný čas povídáním s kamarády. (Dohányosová & Krajhanzl, 2011). Mezi nejčastější formy rizikového chování u dospívajících z NZDM patří užívání návykových látek (cigarety – 49 %, marihuana – 9 %), agresivní chování a sexuální rizikové chování. Více než čtvrtina klientů má zkušenost s kurátorem pro mládež, s propadnutím ve škole a se šikanou mimo klub. Přibližně 10 % dospívajících z NZDM má zkušenost s azylovým domem, sexuálním zneužitím a týráním, necelých 30 % z nich se potýká s konflikty s rodiči a s učiteli (Millward Brown ČR, 2014).

Formování prvotní podoby NZDM v ČR bylo ovlivněno zkušenostmi z Německa (Čechlovský, 2005). Zdá se, že je trend vývoje těchto služeb v obou zemích i nadále podobný – postupně zde dochází ke zvyšování profesionality poskytovaných služeb. Zároveň platí, že NZDM jsou místem, kde klienti dostávají příležitost převzít odpovědnost za sebe i druhé v bezpečném prostředí. Děti a mládež zde mají možnost, vypořádat se s důsledky svého jednání (Rauschenbach et al., 2010), rozvíjí zde své osobní a klíčové sociální dovednosti, jako jsou samostatnost, iniciativa, schopnost sebevzdělávání, spolupráce, ale také komunikační dovednosti (Jugendministerkonferenz: Weimar, 2001). V dalších zemích sice nenalezneme přesný ekvivalent NZDM, avšak nacházíme zde často centra pro prevenci agresivity a mládežnická drop-in centra pro děti bez domova či „*děti ulice*“ fungující na podobných principech práce jako naše NZDM. Z výzkumů vyplynulo, že se tato centra zasazují o snížení výskytu předčasně ukončené školní docházky mezi dospívajícími, mezigeneračních a internetních konfliktů, o snížení užívání návykových látek a o zmírnění rozšiřování pohlavně přenosných chorob. Mladí lidé si zde osvojují dovednosti, jak účinně a samostatně řešit své problémy (Morrel-Samuels et al., 2013).

Životní spokojenost

Diener et al. (1998) považují životní spokojenost za kognitivní zhodnocení života (spokojenost se životem) daného jedince, jež pramení z emoční reakce na události (tj. z přítomnosti pozitivních emocí a nálad a absence nepříjemných emocí). Subjektivní well-being je dle nich výsledkem několika proměnných, jako je např. vědomí zvládnutí stanovených cílů a pokroků k nim vedoucích, temperament daného jedince, ponoření se do zajímavých a příjemných aktivit a pozitivní

sociální vztahy. Z perspektivy období dospívání vymezuje osobní pohodu Macek (2003, 75), který ji popisuje jako „konstrukt, který má pomoci objasnit psychologickou kvalitu pocitů z běžné životní spokojenosti adolescentů, jako je štěstí, radost, dobrá nálada či životní spokojenost“.

V období dospívání se musí adolescenti vypořádávat s rozmanitým spektrem starostí a problémů, které se nejčastěji dotýkají školy, rodiny, vztahů, ale také vlastní identity (Macek, 2003). Prožívání těchto starostí má negativní vliv na duševní pohodu, což může vést až ke vzniku depresivních stavů. Pokud má dospívající obtížné vztahy s rodiči, může to vést k rozvoji rizikového chování (Sim, 2000). Osobní pohoda a prožívané štěstí tak mají pozitivní vliv na naše efektivnější fungování, povzbuzují nás k další aktivitě (Slezáčková, 2012). Výhody spokojenosti se životem neplynou pouze pro daného jedince, ale i společnost jako takovou (Diener & Ryan, 2009).

Posouzení životní spokojenosti v dospívání je rozhodující z řady důvodů. Jak zdůrazňují např. Ben-Arieh a Frones (2007, in Oberle et al., 2011), může být užitečné při sledování osobní pohody v průběhu času a pomoci tak při vyhodnocování preventivních intervencí zaměřených na podporu a prosazování pozitivních psychických nastavení u dětí a mládeže. Macek (2003) a Gaderman et al. (2010) uvádějí i další důvody, proč je důležité zkoumat pocit osobní pohody u adolescentů. Prvním z nich je významná souvislost mezi sebepojetím a osobní pohodou. Jinými slovy, to jak jsou dospívající v životě spokojeni, má vliv na jejich globální vztah k sobě a na jejich identitu. Well-being je také důležitým indikátorem psychického zdraví a osobní spokojenosti. Diener (1984) dodává, že je životní spokojenost motivační komponentou běžné životní aktivity. Pokud se cítíme v životě spokojeni, snažíme se tento stav co nejdéle udržet a stabilizovat ho. Pokud se necítíme dobře, snažíme se obvykle tento stav změnit k lepšímu.

Sebehodnocení

Životní spokojenost a pocíťované štěstí jsou jednou z nejdůležitějších oblastí lidského života (Diener, 2000). Podobně je tomu u sebehodnocení (self-esteem), které Harper (1970, in Alam, 2013) řadí mezi základní potřeby všech lidských bytostí. Aby se jednotlivec mohl pohodlně pohybovat směrem k uspokojení potřeby realizace běžného, jedinečného potenciálu k učení a růstu, musí si vážit sám sebe. Z výzkumů dále vyplývá, že sebehodnocení má vliv na chování, cíle a copingové strategie, které podporují úspěchy v práci, ve škole a ve vztazích a redukuje rizika ohrožující mentální a psychické zdraví, užívání návykových látek a antisociální chování (např. Swann et al., 2007; Trzesniewski et al., 2006).

Rosenberg vnímá sebehodnocení globálně, jako relativně stálý pozitivní nebo negativní vztah k sobě samému (Rosenberg et al., 1995). Stejný autor došel v rámci své výzkumné činnosti k několika zjištěním. Například došel k závěru, že je globální sebehodnocení silně afektivní povahy a má tendenci být spojováno s osobní pohodou. Specifické sebehodnocení (jako je např. školní sebehodnocení, sebehodnocení inteligence apod.) je naopak spojeno spíše s kognitivním hodnocením a s chováním a má větší vliv na globální sebehodnocení. Globální hodnocení naopak nemá takový vliv na specifické sebehodnocení (Rosenberg et al., 1995). Reciproční vztah byl objeven také mezi nízkým sebehodnocením a kriminalitou mládeže. Pokud adolescent vykazuje nízkou míru sebehodnocení, je pravděpodobné, že se u něj objeví delikventní chování, které pak sebehodnocení následně zvyšuje. Tyto vzájemné účinky jsou však ještě závislé na socioekonomickém statusu daného jedince. Na míru sebehodnocení mají také vliv školní úspěchy či neúspěchy, byla objevena také vzájemná příčinná souvislost mezi sebehodnocením a depresivitou dospívajících (Rosenberg et al., 1989).

Jak je již patrné z výsledků studií Rosenberga, můžeme sebehodnocení zahrnout mezi ostatní oblasti, které se v období dospívání proměňují. Především u dívek dochází k poklesu jeho úrovně (Robins & Trzesniewski, 2005). Sowislo et al. (2014) potvrdili tvrzení, že nízké sebehodnocení souvisí s depresí a s úzkostí (Sowislo & Orth, 2013). Lidé s vysokým sebehodnocením se naopak cítí lépe, efektivněji se vyrovnávají se změnami a s negativní zpětnou vazbou a věří, že si jich druzí cení a respektují je (Heatheron & Wyland, 2003b). Zároveň však o sobě mohou dělat nadhodnocené závěry a předpokládat, že podají lepší výkon, než odpovídá jejich schopnostem, což může vést k selhání (Blatný & Plhánková, 2003).

Cíle výzkumu

Stěžejním cílem výzkumu byla analýza vztahu mezi „fenomémem dospívání“ – rizikovým chováním – a fenomény

pozitivní psychologie – životní spokojeností a sebehodnocením u dospívajících klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež a jejich srovnání s dospívajícími z běžné populace. Naším dalším stanoveným cílem bylo získat přehled prevalenčních hodnot jednotlivých forem rizikového chování u klientů NZDM, a to prostřednictvím nástroje VRCHA (Výskyt rizikového chování u adolescentů) a jejich porovnání s populačními normami. Dále analýzy dalších použitých metod (Rosenbergova škála sebehodnocení - RŠS, Škála životní spokojenosti dětí - SWLS-C).

Popis základního a výběrového souboru

V našem výzkumu jsme se zaměřili na dospívající jedince, kteří využívají služeb NZDM, a na žáky a studenty 8. a 9. ročníků základních škol (ZŠ) a 1. a 2. ročníků středních škol (SŠ). Dané ročníky jsme zvolili z toho důvodu, aby se celkový výzkumný vzorek skládal z podobně starých respondentů, abychom mohli následně porovnávat obě skupiny, tj. klienty NZDM a zástupce běžné populace.

Základní soubor reprezentující běžnou populaci se skládal z žáků a studentů, kteří dochází do 8. a 9. tříd základních škol a tercie a kvarty víceletých gymnázií (tj. 199 092 adolescentů, z toho 100 322 dívek) a studentů 1. a 2. ročníků středních odborných škol a středních odborných učilišť a ze studentů 1. a 2. ročníku čtyřletých gymnázií či kvinty a sexty víceletých gymnázií (tj. 255 205 adolescentů, z toho 122 536 dívek).

Výběr výzkumného vzorku žáků a studentů se skládal z několika kroků. Nejprve jsme oslovili prostřednictvím emailu s žádostí o spolupráci náhodně vybrané základní školy z Prahy. Protože jsme od všech – až na jednu – obdrželi odmítavou reakci, rozhodli jsme se oslovit pro spolupráci školy z Karlovarského kraje z okresu Sokolov, kde až do srpna tohoto roku chyběla – dle našeho názoru velmi potřebná – služba NZDM. Celkem jsme oslovili 14 zdejších škol. Do našeho výzkumu se zapojilo 6 z nich. V rámci Karlovarského kraje tak činil základní soubor 4384 žáků 8. a 9. tříd ZŠ, 1114 žáků z tercie a kvarty víceletých gymnázií, 6119 studentů 1. a 2. ročníků SŠ a 614 studentů 1. a 2. ročníku čtyřletých gymnázií. Jejich celkový počet tedy činí 12231 jedinců (zdroj: Statistická ročenka školství 2013/2014). Abychom docílili vyrovnanosti celého výzkumného vzorku z hlediska věku, oslovili jsme ještě střední školy. Pro spolupráci se rozhodla jedna střední odborná škola a jedno střední odborné učiliště.

Protože není veřejně dostupná databáze klientů NZDM, vypočítali jsme základní soubor této cílové skupiny pomocí vzorce, který popíšeme dále v textu - v České republice bylo v době, kdy jsme začali realizovat náš výzkum (přesněji k 17. 3. 2014), registrováno u Ministerstva práce a sociálních věcí ČR 271 nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Obvykle je každé zařízení personálně zajištěno v rozsahu 2,5 úvazku (Dohányosová & Krajhanzl, 2011; Štefková & Tučková, 2011, Millward Brown, 2014), přičemž na jeden pracovní úvazek připadá průměrně 40 klientů. Odhadem tedy využívá služby NZDM přibližně 27 000 – 30 000 dospívajících.

Při sestavování výběrového souboru NZDM jsme si nejprve určili jako základní výběrové kritérium členství v České asociaci streetwork (ČAS) jako garanci kvality poskytované služby. Následně jsme si však stanovili za cíl zahrnout do výzkumu NZDM ze všech krajů České republiky. V dalším kroku jsme si proto vyjádřili procentuální rozdělení všech registrovaných NZDM v jednotlivých krajích. Na základě jednotlivých poměrů byl v každém kraji vypočítán potřebný počet NZDM a následně jsme vzhledem k tomuto požadavku oslovili i další zařízení, která nejsou členy ČAS. Na základě dat získaných z Registru sociálních služeb jsme sestavili kompletní seznam NZDM, která jsme rozdělili do skupin podle krajů. Následně jsme náhodně vybrali z každého chybějícího kraje 3 zařízení, jež jsme kontaktovali. Celkem jsme tedy oslovili 103 zařízení, pro spolupráci se rozhodlo 41 z nich. Do každého NZDM jsme poté poslali 15 ks vytištěných dotazníků k administraci. Data jsme získali od všech zařízení, do některých z nich jsme však po vzájemné dohodě zasílali nižší počet dotazníků, z důvodu nižší návštěvnosti v daném období (do dvou pražských zařízení 5 dotazníků, do dalších dvou pražských zařízení 10 dotazníků). Celkem jsme rozeslali 570 dotazníků, návratnost činila 88 % (tj. 499 dotazníků).

Celkový výběrový soubor tvořilo 949 respondentů, který se skládal z 519 chlapců (55 %) a 399 dívek (42 %), přičemž 31 respondentů (3 %) nevedlo v hlavičce testové baterie své pohlaví.

Z NZDM jsme získali data od 499 klientů, což odpovídá 1,8 % celkové populace adolescentů využívající služby NZDM. Dohromady bylo otestováno 257 chlapců (52 %) a 213 dívek (43 %) z těchto zařízení (29 respondentů, resp. 6 % pohlaví nevedlo). Již jsme zmínili, že se do výzkumu zapojilo 41 klubů, tzn. 9 % ze základního souboru.

Ze základních a středních škol jsme získali data od 450 probandů (tj. 0,1 % ze základního souboru v rámci ČR). Z toho bylo 262 chlapců (58 %), 186 dívek (41%), 2 respondenti (1%) položku týkající se pohlaví nevyplnili. Z Karlovarského kraje činil počet respondentů 332, což odpovídá 2,7 % celkové populace.

Průměrný věk všech respondentů činil 14,42 let ($SD \pm 2,26$), průměrný věk dospívajících zastupujících běžnou populaci 14,02 let ($SD \pm 1,71$) a klientů NZDM 14,8 let ($SD \pm 2,63$). Do konečné podoby výzkumného vzorku jsme nezařadili ty respondenty, jejichž věk se z hlediska četnosti vyskytoval sporadicky. Do analýz tak byli zařazeni klienti NZDM ve věku 11 – 19 let a dospívající z běžné populace ve věku 11 – 17 let.

Je obvyklé, že se pro některý objekt nepodaří získat všechny požadované údaje (Hendl, 2006), proto jsme museli z celkového počtu respondentů z NZDM vyřadit celkem 15 dospívajících (3 %), u nichž nebylo možné testovou baterii vyhodnotit. Jelikož se testová baterie skládala ze tří dotazníků, nevyřazovali jsme ty respondenty, kteří vyplnili „nedůvěryhodně“ jen některý z dotazníků.

Metodologie

Na základě dosavadních profesních zkušeností se domníváme, že je pro klienty NZDM často náročné udržet delší dobu pozornost. Při sestavování testové baterie jsme se proto zaměřili na takové diagnostické nástroje, které jsou obsahově co nejstručnější a nejsrozumitelnější. Jinými slovy jsme vybrali takové nástroje, u kterých byl předpoklad, že je dospívající klienti budou schopni vyplnit v co nejkratším čase. Významným faktorem výběru byla však také kvalita použitých metod (tzn. jejich reliabilita, vnitřní konzistence položek, vhodnost použití pro danou cílovou skupinu apod.). Celou dotazníkovou baterii tvoří Škála životní spokojenosti dětí – SWLS-C (Gadermann et al., 2010; Zemanová & Dolejš, 2013), Výskyt rizikového chování u adolescentů – VRCHA (Dolejš & Skopal, 2013) a Rosenbergova škála sebehodnocení – RŠS (Rosenberg, 1965; Blatný & Osecká, 1994).

Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C)

Jak uvádějí Bracey, Quested a Duda (2011) vnímání položek diagnostických metod je z hlediska porozumění a slovní zásoby závislé na věku. Proto doporučují vytvářet a používat takové metody, které jsou určené pro děti či dospívající. Z tohoto východiska jsme vycházeli při finálním výběru metody pro zjišťování spokojenosti se životem. Pro náš výzkum jsme proto zvolili metodu Satisfaction With Life Scale – Child (SWLS-C) sestavenou výzkumným týmem Gadermann, Schonert-Reichl a Zumbo (2010). Metoda je adaptací Dienerovy Škály životní spokojenosti (Satisfaction With Life Scale – SWLS; Dienerem et al., 1985) a je určena pro děti od 9 let věku. Větná skladba položek byla proto změněna tak, aby byla dětem více srozumitelná. Respondenti zde vyjadřují míru souhlasu či nesouhlasu s pěti výroky na pětibodové škále (1 = rozhodně nesouhlasím, 5 = rozhodně souhlasím) (Gadermann et al., 2010). Metoda se zaměřuje na měření životní spokojenosti z globální perspektivy. Výsledkem je tedy jediný skór, který udává celkovou/globální míru životní spokojenosti.

Validita SWLS-C byla ověřována na stratifikovaném náhodném vzorku 1233 žáků ze 4 – 7 tříd (průměrný věk respondentů byl 11 let a 7 měsíců). U všech respondentů byl dalšími metodami zároveň měřen optimismus, sebepojetí (self-concept), vnímaná osobní zdatnost (self-efficacy), depresivita, empatický zájem (emphatic concern) a přebírání perspektivy (perspective taking). U metody byla prokázána jednodimenzionální faktorová struktura a vysoká vnitřní konzistence. Dále bylo prokázáno, že je vhodná pro různé skupiny dětí (např. s ohledem na pohlaví, rodný jazyk a věk). Metoda je validní jak konvergentně, tak diskriminačně (Gadermann et al., 2010).

Protože neexistuje česká varianta SWLS-C předcházeli použití metody odborný překlad jednotlivých položek. Nejprve jsme oslovili 13 různých překladatelů různých profesí. Překlad jsme získali i od rodilé mluvčí (původem z Kanady), která nyní již několik let žije v Čechách. Následně jsme provedli analýzu všech překladů a sestavili finální podobu znění jednotlivých tvrzení dotazníku. Ilustraci tohoto procesu uvádíme v Příloze 7. Vznikla tak metoda „tužka-papír“, jejíž čas administrace činí 1 – 2 minuty. Položky jsme skórovali následujícím způsobem: rozhodně nesouhlasím = 1, nesouhlasím = 2, nemůžu se rozhodnout = 3, souhlasím = 4, rozhodně souhlasím = 5. Hrubý skór se tak pohyboval mezi 5 – 25 body.

Metodu SWLS-C, resp. Škálu životní spokojenosti dětí jsme zvolili především z toho důvodu, že vychází z jedné z nejužívanějších metod pro zjišťování míry subjektivní osobní pohody. Je adaptovaná na dětskou populaci a splňuje náš požadavek na jednoduchou administraci. Dále dle našeho názoru tato metoda dobře postihuje kognitivní složku osobní pohody, tj. vědomé hodnocení vlastního života, životní spokojenost.

Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)

Metoda **Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)** byla vytvořena Dolejšem a Skopalem v roce 2013 při hledání souvislostí mezi rizikovým chováním (užívání marihuany, krádeže či šikana) a mezi určitými osobnostními rysy adolescentů (sebehodnocení, impulzivita či extravertze). Prvotní experimentální verze poskytovala informace o prevalenci různých forem rizik, což autorům umožnilo provést následné matematicko-statistické analýzy. Odrazovým můstkem pro vznik samotné metody VRCHA bylo 40 položek, jejichž následná korelační a faktorová analýza zúžila jejich počet na konečných 18. Dolejš a Skopal v tomto souboru položek zároveň identifikovali tři základní faktory, které nazvali abúzus, delikvence a šikana (Dolejš, et al., 2014b).

Škála „Abúzus“ je sycena sedmi položkami, které se zaměřují na (zne)užívání návykových látek (alkohol, cigarety, marihuana). Faktor je doplněn o otázku ohledně pohlavního styku, u níž faktorová analýza prokázala významně souvislosti mezi jednotlivými položkami (Dolejš et al., 2014b). Dalším faktorem je „Delikvence“, který je rovněž sycen sedmi položkami. Respondenti jsou zde dotazováni na téma krádeží peněz nebo věcí, poškozování cizího majetku a falšování (Dolejš et al., 2014b). Posledním identifikovaným faktorem je faktor nazvaný „Šikana“, který je tvořen čtyřmi položkami. Jsou zaměřené na fyzické a verbální ubližování a na kyberšikanu. Pokud dospívající odpovídá kladně na otázky z této škály, znamená to, že je obětí spolužáků (Dolejš et al., 2014b).

Administrace této metody trvá přibližně 10 minut. Jedná se o metodu „tužka-papír“. Odpovědi na položky respondenti volí z možnosti Ano/Ne. Přičemž za každou odpověď „Ano“ je přičten 1 bod, za každou odpověď „Ne“ není přičten bod žádný. Celkový skóre se tak může pohybovat v rozsahu 0 – 18 bodů. Reliabilita této metody je na hladině .81 (Cronbach alfa). Pro metodu byly v roce 2014 získány populační normy pro adolescenty ve věku 11 – 15 let žijící v České republice. Normy byly získány z reprezentativního vzorku adolescentů, kteří dochází na území České republiky do vybraných typů škol. Celkem se jednalo o 4134 žáků, z toho 1964 chlapců a 2170 dívek (Dolejš et al., 2014b).

Rosenbergova škála sebehodnocení (RŠS)

Existuje mnoho nástrojů, jak měřit sebehodnocení. Pro náš výzkum jsme však použili nejrozšířenější metodu The Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES), resp. Rosenbergovu škálu sebehodnocení (RŠS), kterou vytvořil v roce 1965 Morris Rosenberg. Do češtiny převedli metodu Blatný a Osecká (1994), kteří v témže roce provedli i její analýzu, replikace analýzy proběhla v roce 1997 stejnými autory (Skopal et al., 2014).

Škála byla koncipována jako jednodimenzionální metoda pro zjišťování globálního sebehodnocení (Jelínek et al., 2011), přesto byly na základě faktorové analýzy rozpoznány faktory sebeúcta a sebesnižování, které pozitivně nebo negativně souvisí s formulovanými výroky (Stolin, 1987, in Blatný & Osecká, 1994).

Metoda obsahuje 10 položek, přičemž 5 jich je formulovaných pozitivně a 5 negativně. Dotazník respondenti vyplňují metodou „tužka-papír“, administrace je možná jak skupinově, tak individuálně. Úkolem respondentů je na čtyřbodové škále Likertova typu vyjádřit míru souhlasu nebo nesouhlasu s jednotlivými položkami. Metoda se dá vyhodnocovat různými způsoby. Položky mohou být hodnoceny buď od 0 do 3 bodů, nebo od 1 do 4 bodů. Negativně formulované výroky jsou skórovány reverzně (Rosenberg, 1989). Reliabilita škály je uspokojivá ($\alpha=0,79$) (Jelínek et al., 2011).

V našem výzkumu jsme přiřadili pozitivně formulovaným položkám (1, 3, 4, 6, 8) následující body: rozhodně souhlasím = 4, souhlasím = 3, nesouhlasím = 2, rozhodně nesouhlasím = 1. U negativních položek (2, 5, 7, 9, 10) jsme skórovali reverzně, tzn.: rozhodně souhlasím = 1, souhlasím = 2, nesouhlasím = 3, rozhodně nesouhlasím = 4. Celkové skóre mohlo nabývat 10 – 40 bodů. Vysoké skóre znamená vysokou úroveň sebehodnocení (Blatný & Osecká, 1998).

Před analýzou jsme data nejprve digitalizovali, sestavili jsme tedy tabulkovou sestavu v programu Excel 2013 ze sady Microsoft Office 2013. Datovou matici jsme sestavili dle Hendla (2006) tak, že jsme měli v každém jejím řádku popis jednoho objektu a v každém sloupci data pro jednu proměnnou. Elektronická data jsme následně vyčistili, zkontrolovali a převedli statistického programu STATISTICA 12, který jsme využili ke konečným analýzám. Nejprve jsme zjišťovali rozložení hrubých skóre u stanovených proměnných. Míru spolehlivosti jednotlivých metod i samotných faktorů jsme zjišťovali pomocí koeficientu Crobbachova alfa.

V rámci čištění dat jsme vyřadili takové dotazníky, které nebylo možné z různých důvodů zahrnout do vyhodnocování (např. nezodpovězení podstatné části dotazníků, zjevně nepravdivě vyplněné dotazníky nebo celkově odbytě vyplněné dotazníky apod.). Jelikož jsme při zpracování dat vycházeli z Hendlovy premisy (2006, 78), že jsou „výsledky statistické analýzy tak dobré, jak jsou dobrá data“, přistupovali jsme k čištění a kontrole dat poměrně striktně, abychom dosáhli co nejvyšší validity výzkumu (i za cenu redukce počtu respondentů ve sledovaném vzorku).

Před uvedením výsledků výzkumu je nutné podotknout, že jsme při realizaci výzkumu dbali na dodržování následujících etických pravidel (dle Miovský, 2006): souhlas s účastí na výzkumu – participace na výzkumném projektu byla zcela dobrovolná, každý respondent měl právo kdykoliv ukončit či přerušit svou účast; nikdo nebyl k účasti nucen ani nebyl na žádného z respondentů vyvíjen nátlak; u žáků základních škol mladších 15 let jsme vyžadovali podepsaný informovaný souhlas zákonných zástupců s účastí na výzkumu; ochrana soukromí a osobních údajů účastníků výzkumu – účast na výzkumu byla přísně anonymní, tzn., že jsme po respondentech nepožadovali žádné informace, které by mohly vést k jejich identifikaci; všichni respondenti byli zároveň seznámeni s účelem výzkumu a s tím, kdo bude mít k získaným datům přístup. Výzkumný tým dbal také po celou dobu realizace výzkumu na to, aby k získaným datům neměly přístup neoprávněné osoby, a aby byla data použita pouze k účelům, ke kterým byla získána.

Výsledky

Životní spokojenost

Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C) prokázala vysokou reliabilitu. Výsledky prokázaly vnitřní konzistentnost celé metody na hladině .80. V dotazníku mohli respondenti dosáhnout hrubých skóre v rozmezí 0 až 25 bodů. Přičemž čím více bodů dosáhli, tím lépe hodnotí spokojenost se svým životem. Nejprve jsme provedli deskriptivní statistiku. Následně jsme zkoumali, zda se bude lišit statisticky významně celkový skóre u jedinců z NZDM v určených věkových kohortách a u dospívajících z běžné populace, rozdílly jsme porovnávali rovněž z hlediska pohlaví. Přehled všech zjištěných hodnot uvádíme v tabulce 1.

Tabulka 1: Deskriptivní statistika proměnné Škála životní spokojenosti dětí (SWLS-C).

Metoda SWLS-C	N	M	SD	N		M	SD	p
	celkem			dle pohlaví				
Celý výzkumný vzorek	866	16,40	4,23	chlapci	471	17,08	4,10	0,001
				dívky	379	15,62	4,28	
Klienti NZDM	429	15,89	4,34	chlapci	221	16,78	4,31	0,001
				dívky	195	14,95	4,31	
Běžná populace (11 – 15 let)	365	16,90	4,09	chlapci	182	17,47	3,93	0,01
				dívky	181	16,38	4,17	
Klienti NZDM (11 – 15 let)	277	16,04	4,45	chlapci	126	17,11	4,41	0,001
				dívky	151	15,14	4,29	
Běžná populace (16 – 17 let)	71	16,86	3,81	chlapci	68	17,01	3,81	0,101
				dívky	3	13,33	1,15	
Klienti NZDM (16 – 19 let)	139	15,68	4,30	chlapci	95	16,32	4,15	0,01
				dívky	44	14,27	4,33	

Klienti NZDM skórovali průměrně 15,89 bodu ($SD \pm 4,23$), běžná populace 16,90 bodu ($SD \pm 4,04$). Statisticky významná rozdílnost byla shledána na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Při porovnání dospívajících ve věku 11 – 15 let z běžné populace a z NZDM byla shledána statistická významnost $\alpha = 0,01$, u dospívajících ve věku 16 a více let $\alpha = 0,05$. Při zkoumání rozložení četností hrubých skóre získaných v metodě SWLS-C jsme zjistili, že dosahují jak klienti NZDM ve věku 11 – 15 let, tak respondenti ze vzorku běžné populace nejčastěji 17 – 19 bodů.

K významným zjištěním jsme došli také při porovnávání průměrných skóre Škály životní spokojenosti u dívek a chlapců. Dívky skórovaly průměrně 15,62 bodu ($SD \pm 4,28$) a chlapci 17,08 bodu. Zjistili jsme, že **dívky jsou dle průměrného celkového skóre SWLS-C v životě méně spokojené než chlapci**, a to na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Stejná hladina významnosti byla dosažena i při porovnání dívek a chlapců z NZDM ve věku 11 – 15 let. Statisticky významný rozdíl na hladině $\alpha = 0,01$ jsme zjistili při porovnávání dívek a chlapců z běžné populace ve věku 11 – 15 let a dívek a chlapců ve věku 16 – 19 let z NZDM. I když dosahovali starší chlapci z běžné populace poměrně výrazně vyššího průměrného skóre než dívky ve stejné věkové kohortě, nebyl shledán statisticky významný rozdíl (díky nízkému zastoupení dívek v této skupině). Z výsledků je dále patrné, že průměrný skóre u dívek s věkem klesá a to jak v běžné populaci, tak u klientek z NZDM.

Další oblastí, které jsme se věnovali při analýze metody SWLS-C, je vztah mezi jednotlivými položkami a celkovým skóre tohoto nástroje. Vzájemné korelace jsou prováděny na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Vztahy jsme posuzovali pomocí Pearsonovy korelace, výsledné koeficienty uvádíme v tabulce 2.

Tabulka 2: Korelace mezi jednotlivými položkami metody SWLS-C a celkovým skórem.

Metoda SWLS-C	1.	2.	3.	4.	5.
1. Ve většině ohledů je můj život takový, jaký chci, aby byl.					
2. Věci v mém životě jsou skvělé.	.54***				
3. Jsem spokojený/á se svým životem.	.58***	.58***			
4. Zatím jsem získal/a vše důležité, co jsem chtěl/a ve svém životě získat.	.40***	.39***	.43***		
5. Kdybych mohl/a žít svůj život znovu, tak bych ho žil/a stejně.	.42***	.42***	.48***	.35***	
Celkový skóre SWLS-C	.77***	.76***	.80***	.70***	.73***

Pozn.: „***“ – signifikantní na 0,001

Všechny položky prokázaly vysokou míru korelace s celkovým skóre, přičemž v nejužším vztahu je položka č. 3 („Jsem spokojený/á se svým životem.“), která dosahuje korelace hodnoty $r = .80$. Nejnižší míru korelace s celkovým skóre prokázala položka č. 4 („Zatím jsem získal/a vše důležité, co jsem chtěl/a ve svém životě získat.“), avšak její hodnota je i tak vysoká $r = .70$. Korelace všech položek dotazníku odpovídají vždy minimálně středně silné korelaci ($r = .35$ až $r = .58$).

Rizikové chování

Prostřednictvím metody Výskyt rizikového chování VRCHA jsme analyzovali prevalenční hodnoty specifikovaných rizikových aktivit u zkoumaného vzorku. Ten jsme si k tomuto účelu rozdělili na 4 skupiny: 1) klienti NZDM ve věku 11 – 15 let; 2) žáci z běžné populace ze zkoumaného vzorku ve věku 11 – 15 let; 3) klienti NZDM ve věku 16 – 19 let; 4) žáci z běžné populace ze zkoumaného vzorku ve věku 16 – 17 let. Zjištěná data u respondentů ve věku 11 – 15 let jsme porovnávali s populačními normami vytvořenými Dolejšem et al. (2014b) pro žáky a žákyně ve stejné věkové kohortě navštěvující sekundární stupeň vzdělávání. Konkrétní procentuální rozložení jednotlivých rizikových aktivit lze shledat v tabulce 3.

Z výsledků vyplývá, že **klienti NZDM ve věku 11 – 15 let převyšují běžnou populaci ve všech sledovaných položkách**. Rozdíly u většiny z nich činí desítky procent. Nejvyšší rozdíl jsme objevili u položek týkajících se kouření, a to v rozsahu 36,60 % (kouření cigaret za posledních 30 dnů), 34,73 % (kouření více než 5 cigaret denně), ale také 27,63 % u položky týkající se zkušeností s užitím marihuany.

Tabulka 3: Prevalence rizikových aktivit dle norem (Dolejš et al., 2014b)
u klientů NZDM ve věkových kohortách 11 – 15 let a 16 – 19 let a u žáků a studentů ze zkoumaného vzorku.

Faktor	Položky metody VRCHA	Populace	NZDM	ŠKOLY	NZDM 16-	ŠKOLY
		11-15 let	11-15 let	11-15 let	19 let	16-17 let
		N = 4198	N = 278	N = 369	N = 139	N = 73
		Ano	Ano	Ano	Ano	Ano
Abúzus	Pití alkoholického nápoje (posledních 30 dnů)	31,19 %	44,60 %	37,40 %	72,66 %	79,45 %
	Kouření, užití marihuany, hašiše (život)	10,86 %	38,49 %	22,49 %	63,31 %	50,68 %
	Kouření cigaret (posledních 30 dnů)	10,88 %	47,48 %	24,66 %	74,10 %	52,05 %
	Pohlavní styk (život)	5,55 %	27,34 %	11,65 %	81,29 %	63,01 %
	Kouření více než 5 cigaret (den)	3,04 %	37,77 %	11,11 %	59,71 %	31,51 %
	Opilost spojená s problémy s chůzí, mluvením, zvracením, amnézií (posledních 30 dnů)	3,93 %	16,18 %	11,11 %	29,50 %	26,03 %
	Zneužití léků (život)	8,95 %	16,19 %	11,92 %	20,14 %	15,07 %
Delikvence	Falšování podpisu rodičů? (život)	29,87 %	48,56 %	27,91 %	71,22 %	42,47 %
	Krádež peněz rodiče/jiné osoby	11,89 %	26,62 %	12,73 %	37,41 %	10,96 %
	Záškoláctví (život)	8,30 %	26,98 %	14,09 %	68,35 %	35,62 %
	Krádež nějaké věci (život)	23,31 %	34,89 %	29,00 %	51,80 %	32,88 %
	Poškození cizího majetku ze zábavy (život)	14,96 %	30,94 %	20,87 %	39,57 %	42,47 %
	Problémy s policií, kvůli nějaké činnosti (život)	7,36 %	34,53 %	20,05 %	53,24 %	27,40 %
	Krádež v obchodě (život)	10,71 %	33,45 %	23,58 %	53,96 %	38,36 %
Šikana	Záměrné fyzické ubližování (život)	25,16 %	38,49 %	27,10 %	51,08 %	30,14 %
	Oběť hrubých a vulgárních urážek od spolužáků (posledních 30 dnů)	17,61 %	32,01 %	22,49 %	24,46 %	20,55 %
	Ubližování nebo zesměšňování na internetu (posledních 30 dnů)	7,12 %	15,83 %	6,05 %	10,80 %	8,22 %
	Ubližení ze strany spolužáků (posledních 30 dnů)	11,68 %	16,90 %	12,74 %	5,76 %	4,11 %

Největší zkušenost vykazují klienti NZDM v této věkové skupině s **falšováním podpisu rodičů**, a to v 48,56 % z celkového počtu. V těsném závěsu je **kouření cigaret** v posledních 30 dnech s 47,48 %. Pomyslnou třetí příčku obsadila prevalence **užívání alkoholu** v posledních 30 dnech s hodnotou 44,60 %. Hodnota více jak 30 % byla „pokořena“ u 8 položek, přičemž nejvyšších hodnot bylo dosaženo u položek zaměřujících se na zkušenosti s marihuanou a na autoagresivní aktivity (u obou shodně 38,49 %). Více než 5 cigaret denně vykouří 37,77 % klientů NZDM ve věku 11 – 15 let. Zjištěná hodnota je více než alarmující, zvláště když si uvědomíme, že se jedná dle některých autorů o velmi rizikové chování co do možných problémů či fyzické závislosti (např. Dolejš, 2010). Existují dokonce důkazy, „že kouření u dospívajících v jakékoliv podobě (cigarety, vodní dýmka) i přes kratší dobu expozice hraje důležitou roli při vzniku nádoru plic u mladé generace“ (Bajčiová et al., 2011, 283). Verbální agresivitu za posledních 30 dní, ve formě vulgárních urážek zažilo 32,01 % klientů, fyzické ubližování 16,90 %. Třetina klientů NZDM má zkušenosti s různými krádežemi, problémy s policií a s poškozováním cizího majetku.

Dalšími hojně vyskytovanými formami rizikového chování mezi klienty NZDM bylo záškoláctví (26,98 %), ale také zkušenost s pohlavním stykem, kterou prokázalo 27,34 % respondentů. Navíc 50 % z tohoto počtu činili respondenti, kteří ještě nedovršili zákonem povolenou hranici 15 let! Dalším zážejícím zjištěním je prevalence opilosti v posledních 30 dnech (zahrnující problémy s chůzí, mluvením, zvracením nebo výpadek paměti), která se týká 16,19 %. Když si uvědomíme, že se jedná o skupinu dospívajících ve věku 11 – 15 let, je toto zjištění o to více zážející.

Pokud se zaměříme na věkovou kohortu 16 – 19 let u klientů NZDM a 16 – 17 let z běžné populace, je patrné, že prevalence rizikového chování s věkem roste u většiny rizikových aktivit. Běžná populace dokonce „předstihla“ klienty z NZDM v oblasti užívání alkoholu (za posledních 30 dnů). Snížení jsme zaznamenali pouze při porovnání klientů NZDM v obou věkových kohortách, kdy starší jedinci skórovali méně bodů u položek, které jsou zahrnuty do faktoru šikana.

Z výsledků je dále patrné, že jsme zjistili vyšší prevalenční hodnoty u žáků základních škol ve věku 11 – 15 let ze zkoumaného vzorku v porovnání s populačními normami Dolejše et al. (2014b). Můžeme tedy říci, že i žáci – převážně z okresu Sokolov – převyšují v prevalenci rizikového chování běžnou populaci v 16 z 18 případů, přičemž nejčastější podobou rizikového chování je užívání alkoholu v posledních 30 dnech (37,40 %). Hodnota 20 % je překročena v položkách, které se zaměřují např. na falšování parafy rodičů (27,91 %) a záměrné fyzické ubližování vlastní osobě (27,10 %). V rámci faktoru šikana je dále možné vysledovat, že se z celkového počtu dotazovaných stalo 22,49 % žáků obětí hrubých a vulgárních urážek spolužáků. Při zkoumání oblasti delikvence je možné vidět, že krádeže se někdy dopustilo 29,00 % dospívajících z této skupiny a 23,58 % jedinců kradlo někdy v obchodě. 24,66 % respondentů uvádí, že kouřilo v posledních 30 dnech cigarety, zkušenosti s marihuanou prokazuje 22,49 % žáků.

Při hodnocení skupin klientů NZDM s hodnotami populačních norem zjišťujeme, že klienti NZDM dosahují ve všech faktorech a v celkovém skóre rizikového chování statisticky významně vyšších hodnot (viz tabulka 4). Rozdíl v hrubém skóre činí 2,99 bodu. Klienti NZDM ve věku 11 – 15 let se chovají mnohem více rizikově, než jejich vrstevníci z běžné populace. Statisticky významné rozdíly byly zjištěny i mezi jednotlivými faktory na hladině $\alpha = 0,001$. Žáci škol z našeho zkoumaného vzorku se však také chovají rizikověji oproti normě, a to ve faktorech abúzus a delikvence na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Stejná hladina byla zjištěna i při porovnání průměrného skóre. Pouze ve škále šikana rozdíl zjištěn nebyl, hodnoty jsme naměřili téměř stejné, jako jsou u populačních norem.

Tabulka 4: Průměrné hodnoty klientů NZDM a žáků ve věku 11 – 15 let dle normy (Dolejš et al., 2014b) a ze zkoumaného vzorku ve faktoru dotazníku VRCHA a hladina významnosti.

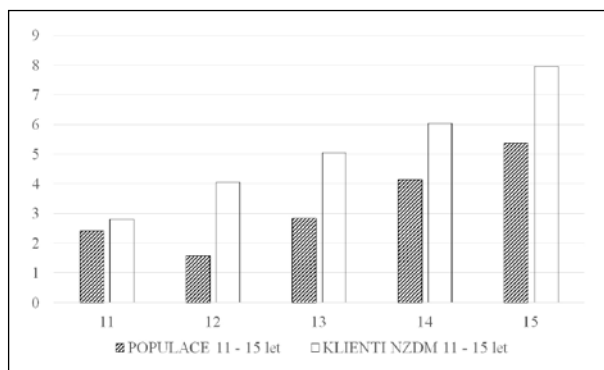
Metoda VRCHA	Běžná pop.	NZDM 11-15 let		Běžná pop.	Školy 11-15 let		NZDM 11-15 let	Školy 11-15 let	
	M	M	p	M	M	p	M	M	p
<i>Abúzus</i>	0,85	2,28	0,001	0,85	1,30	0,001	2,28	1,30	0,001
<i>Delikvence</i>	1,14	2,36	0,001	1,14	1,48	0,001	2,36	1,48	0,001
<i>Šikana</i>	0,69	1,03	0,001	0,69	0,69	1,000	1,03	0,69	0,001
<i>Celkový skór VR-CHA</i>	2,68	5,67	0,001	2,68	3,47	0,001	5,67	3,47	0,001

Z našich dalších zjištění vyplynulo, že 44 % adolescentů ve věku 11 – 15 let, kteří využívají služeb NZDM, dosahuje více bodů ve faktoru abúzus, než je průměrná hodnota plus jedna směrodatná odchylka u běžné populace ve stejném věku. Při porovnání dalších faktorů jsme došli k hodnotám 41 % u delikvence a 28 % u škály šikana. Z hlediska celkového skóre se jedná o 47 % adolescentů z NZDM. Je tedy patrné, že klienti nízkoprahových zařízení pro děti a mládež jsou vysoce riziková jedinci.

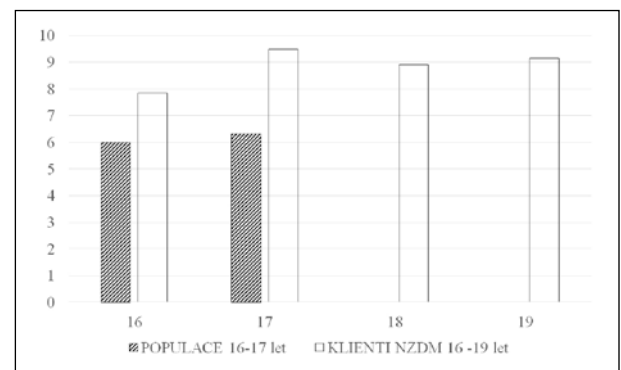
Dále jsme porovnávali dívky a chlapce (klienti NZDM ve věku 11 – 15 let, žáci škol ve věku 11 – 15 let) ve výskytu jednotlivých rizikových forem chování spolu s daty populačních norem. Chlapci v obou porovnávaných skupinách dosahují vyšších hodnot ve faktoru delikvence, vyšších hodnot dosahují i u celkového skóre, avšak bez statistické významnosti. Dále můžeme konstatovat, že jsou chlapci náchylnější ke krádežím či k agresivitě. Ve všech zkoumaných skupinách mají také chlapci častěji problémy s policií. Chlapci z NZDM chodí navíc častěji za školu. Oproti normě z našich výsledků nevyplývá statistická významnost u položky týkající se falšování podpisu rodičů, a to ani u jedné z porovnávaných skupin. Dívky ve všech porovnávaných skupinách častěji užívají léky, aniž by k tomu měly zdravotní důvody. V našem výzkumu se oproti normě nepotvrdilo, že by dívky více zneužívaly tabákové výrobky, ani to, že dívky dosahují vyšších hodnot ve skóre abúzu.

Dále jsme sledovali, zda výskyt rizikového chování roste s věkem prostřednictvím celkového rizika vyplývající z metody VRCHA. Výsledky našich zjištění uvádíme názorně v grafech 1 a 2. Zjistili jsme, že v běžné populaci jedinců ve věku 11 – 15 let ze zkoumaného vzorku dochází ve 12 letech ke snížení rizikového chování oproti 11 letům. Následně však dochází k postupnému růstu až do věku 15 let. V letech následujících je zdá se míra výskytu rizikového chování podobná (klienti dosahují průměrně 6 bodů). I když je patrné, že je mládež z NZDM o poznání rizikovější, vývoj prevalence rizikového chování s věkem v podstatě koresponduje s běžnou populací. Od 11 do 15 let se dospívající z NZDM chovají postupně stále rizikověji. V 15 a 16 letech dosahují průměrně 8 bodů celkového skóru RŠS a od 17 do 19 let činí průměrný celkový skóre VRCHA 9 bodů. Zde však v rámci našeho výzkumu nemáme srovnání s adolescenty z běžné populace.

Graf 1: Celkový skóre VRCHA z hlediska věku (11 - 15 let).

Graf 2: Celkový skóre VRCHA z hlediska věku (16 - 19 let).

Sebehodnocení

Nástroj Rosenbergova škála sebehodnocení se v našem výzkumu prokázal vysokou reliabilitou. Výsledky analýzy dokládají konzistentnost této metody na hladině .84 (Cronbach alfa). Zjištěná hodnota spolehlivosti koresponduje s výsledky předchozích studií, realizovaných na vzorku adolescentů, například Suchá (2014) uvádí reliabilitu metody .90. Cronbach alfa u položek, které sytí faktor „Sebeúcta“, je na hladině .75, u faktoru „Sebesnižování“ je .69. Vysoký korelační vztah jsme našli mezi celkovým skórem RŠS a oběma sledovanými faktory – u sebesnižování negativní korelace $r = -.77$ a u sebeúcty pozitivní korelační vztah $r = .70$.

Respondenti mohli v Rosenbergově škále sebehodnocení dosahovat 10 až 40 bodů. Pokud se podíváme na klienty NZDM ve věku 11 – 15 let, dosahovali průměrného celkového skóru 27,00 bodu ($SD \pm 4,59$), téměř stejný průměrný skóre se objevil i u respondentů z běžné populace zkoumaného vzorku (27,17 bodu, $SD \pm 4,40$). Minimální dosažený skóre činil u klientů z NZDM 11 bodů (maximum 37 bodů) a v běžné populaci 14 bodů (maximum 40 bodů). Nejvyšší četnost jedinců se nachází v rozmezí 25 – 30 bodů u klientů NZDM a v rozmezí 23 – 27 bodů u respondentů z běžné populace. U starších respondentů činil průměrný skóre u klientů NZDM 28,48 bodu ($SD \pm 4,58$) a u dospívajících z běžné populace 28,58 bodu ($SD \pm 4,62$). U starších respondentů byla nalezena nejvyšší četnost v bodových kohortách 27 – 31 bodů (běžná populace) a 28 – 32 bodů (klienti NZDM).

Při zkoumání rozdílu celkového skóru jednotlivých faktorů RŠS jsme neshledali žádnou statisticky významnou rozdílnost mezi běžnou populací ze zkoumaného vzorku ve věku 11 – 15 let a klienty NZDM ve stejné věkové kohortě. Rozdíly jsme nenalezli ani u klientů a žáků ve starší věkové kohortě.

K významným zjištěním jsme došli při porovnávání průměrných skóru u jednotlivých faktorů i u celkové hodnoty metody RŠS mezi dívkami a chlapci ve věku 11 – 15 let z NZDM a běžné populace (viz tabulka 5). Genderové rozdíly jsme objevili v obou porovnávaných skupinách. Zjistili jsme, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, se dívky (z NZDM i z běžné populace) ve srovnání s chlapci ve faktoru sebeúcta podstatně níže hodnotí. Ve faktoru sebesnižování dosahují dívky jak z běžné populace tak z NZDM rovněž prokazatelně vyšších hodnot než chlapci. Ke shodnému zjištění došli např. i Skopal et al. (2014). V celkovém skóru RŠS opět chlapci převyšují dívky, lépe se globálně hodnotí. (srovnej Skopal et al., 2014).

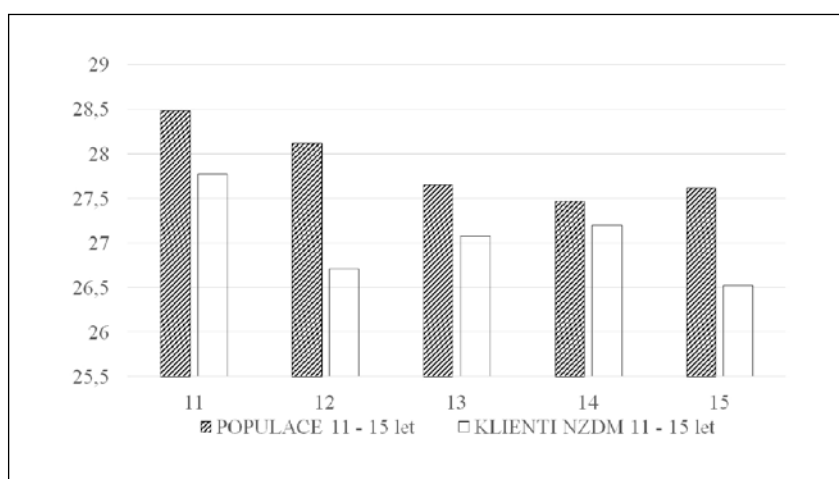
Při porovnávání dívek a chlapců z NZDM ve věku 16 – 19 let a ve věku 16 – 17 let z běžné populace jsme zjistili statisticky významný rozdíl pouze ve faktoru sebeúcta ve skupině klientů NZDM. Chlapci docházející do těchto zařízení dosahovali průměrného skóru 15,39 bodu ($SD \pm 2,78$) a dívky 14,60 bodu ($SD \pm 2,86$). Statistická významnost byla zjišťována na hladině $\alpha = 0,05$. Zdá se tedy, že mají dívky využívající služby NZDM tendenci dosahovat nižší sebeúcty jak v pubescenci, tak v adolescenci (dle Langmeier & Krejčířová, 2006).

Dále jsme se zaměřili na porovnání celkových skóre z hlediska věkových kohort. V grafu 3 srovnáváme názorně naše zjištění s výsledky celorepublikového šetření Dolejše et al. (2014b), ve kterém vyplnilo dotazník RŠS 4074 respondentů. Nejvyšších hodnot dosahují jak klienti, tak respondenti z běžné populace ve věku 11 let. Následující vývoj je však v obou porovnávaných skupinách rozdílný. Zatímco v běžné populaci míra sebehodnocení postupně klesá, u klientů NZDM ve 12 letech sice prudce klesá, ale ve 13 a 14 letech opět postupně roste. Opětovný propad nastává ve věku 15 let. Propad oproti 11 letům věku se drží na podobné úrovni ve 12, 13 a 14 letech. Výraznější pokles nastává v 15 letech.

Tabulka 5: Rozdílnost mezi pohlavími v dosažených bodových kohortách v metodě RŠS.

Metoda RŠS	N	N		M	SD	p
	celkem	dle pohlaví				
Sebeúcta	271	dívky NZDM	147	14,22	2,56	0,012
		chlapci NZDM	124	15,05	3,13	
	365	dívky BP	182	14,41	2,43	0,010
		chlapci BP	183	15,08	2,49	
Sebesnižování*	271	dívky NZDM	147	11,74	2,85	0,001
		chlapci NZDM	124	13,17	3,11	
	365	dívky BP	182	11,97	2,70	0,001
		chlapci BP	183	12,91	2,75	
Celkový skór RŠS	271	dívky NZDM	147	25,97	4,04	0,001
		chlapci NZDM	124	28,22	4,92	
	365	dívky BP	182	26,38	4,44	0,001
		chlapci BP	183	27,98	4,21	

Graf 5: Porovnání výsledků celkových skóre RŠS (sebehodnocení) – dle věku.

Klienty NZDM ve věku 11 – 15 let jsme porovnávali s výsledky výše zmíněného výzkumu Dolejše et al. (2014b) také z hlediska základních statistických indexů. Z výsledků je patrné, že se obě sledované skupiny neliší v maximálních a minimálních dosažených skórech jednotlivých proměnných. Statisticky významné rozdíly jsme však objevili u celkového skóru RŠS a u faktoru sebesnižování. Lze konstatovat, že klienti NZDM ve věku 11 – 15 let se více sebesnižují, tj. slovy častěji negativně hodnotí sami sebe. Rovněž mají tendenci mít nižší úctu k sobě samým.

Vztah mezi životní spokojeností a rizikovým chováním

U všech pozorovaných proměnných byly zjištěny záporné asociační korelace, téměř u všech statisticky významné. Nejsilnější korelaci prokázaly hrubé skóry obou pozorovaných škál u mladších klientů NZDM, kde dosáhla hodnoty $r = -.24$. Z hlediska sledovaných škál byl nalezen záporný vztah mezi faktorem delikvence a celkovým skóre SWLS-C u mladších klientů a u faktoru šikana ($r = -.19$) a celkovým skóre SWLS-C u starších klientů ($r = -.22$).

Z výsledků je patrné, že **klienti NZDM, kteří vykazují různé formy rizikového chování, nejsou v životě spokojeni**. Dále můžeme pozorovat, že starší klienti, kteří jsou obětí šikany, mají častěji sklon k vykazování nespokojenosti se svým životem. Další statisticky významný vztah jsme objevili mezi celkovým skóre SWLS-C a faktorem abúzu u klientů NZDM. Při podrobnější analýze jsme zjistili, že nejsilnější negativní korelaci s celkovým skóre SWLS-C prokazuje ta položka z faktoru abúzus metody VRCHA, která se týká užívání alkoholu v posledních 30 dnech ($r = -.21$; na hladině významnosti $\alpha = 0,001$). Zdá se tedy, že pokud mladší klienti NZDM pijí alkohol, nejsou ve svém životě spokojeni. Negativní korelaci mezi užíváním alkoholu a životní spokojeností potvrdil také výzkum Zullig et al. (2001, in Mason & Spoth, 2011). Je tedy možné, že někteří klienti užívají alkohol, jako určité anestetikum.

Vztah rizikového chování a sebehodnocení

Zkoumali jsme jak vztahy mezi jednotlivými faktory, tak i mezi celkovými hrubými skóre metod RŠS a VRCHA. Statistickou úroveň významnosti pro korelace jednotlivých proměnných jsme zvolili na hladině $\alpha = 0,01$. Všechny zmíněné vztahy jsme posuzovali pomocí Pearsonovy korelace. **Statisticky významnou souvislost jsme u klientů NZDM objevili mezi faktorem šikana a faktorem sebesnižování**. U obou sledovaných skupin byla zjištěna pozitivní korelace. Pozorujeme tedy, že jedinci, kteří jsou obětí šikany, mají tendenci popírat negativní výpovědi o sobě (př.: „Občas jasně pociťuji svoji neužitečnost.“), tzn., že se negativně hodnotí. Nejsilnější negativní korelační vztah ($r = -.26$) byl nalezen u starších klientů NZDM mezi faktorem šikana a celkovým skóre RŠS.

Negativní korelaci jsme shledali u starších klientů mezi faktorem abúzus a sebesnižování a celkovým skóre RŠS. Klienti NZDM ve věku 16 – 19 let nemají tendenci se sebesnižovat, pokud skórují ve faktoru abúzu.

U žáků z běžných škol jsme shledali negativní korelaci mezi abúzem a sebeúctou ($r = -.14$) a mezi abúzem a celkovým skóre RŠS ($r = -.12$), což je opět ve shodě s výzkumem Skopala et al. (2014). Mezi delikvencí a celkovým skóre RŠS či faktory této metody nebyla na úrovni $\alpha = 0,01$ nalezena žádná signifikantní souvislost. Na hladině statistické významnosti $\alpha = 0,05$ jsme našli slabý negativní korelační vztah mezi delikvencí a sebeúctou ($r = -.15$) a mezi delikvencí a celkovým skóre RŠS ($r = -.13$). Můžeme tak interpretovat, že jedincovo sebehodnocení bude mít vliv na celkové sebehodnocení i sebeúctu. Faktor šikana statisticky významně koreluje jak se sledovanými faktory škály RŠS, tak s celkovým skóre tohoto nástroje. Výsledky ukazují, že ti jedinci, kteří jsou obětí šikany, mají tendenci se sebesnižovat. A naopak ti dospívající, kteří nejsou obětí takového chování od spolužáků, se pokládají za hodnotného člověka.

Vzhledem ke zjištěným mírám korelací se zdá, že vlastní sebehodnocení možná nemá přílišný vliv na rizikové aktivity, ať už je nízké či vysoké. Dalším vysvětlením by mohla být odlišná koncepce obou sledovaných metod. Nebo zde mohou intervenovat další proměnné, o jejichž existenci zatím nevíme.

Vztah životní spokojenosti a sebehodnocení

Další významnou oblastí, které se věnujeme, je vztah mezi životní spokojeností, kterou jsme měřili metodou SWLS-C, a mezi faktory sebeúcta a sebesnižování nástroje RŠS. Porovnááme však i celkové hrubé skóry obou metod. Vzájemné korelace jsme posuzovali pomocí Pearsonovy korelace na hladině významnosti $\alpha = 0,001$.

Významným zjištěním je vysoká prokázaná souvislost mezi celkovým skóre RŠS a SWLS-C, a to u všech porovnávaných skupin. Nejvyšší korelace byla dosažena u klientů NZDM ve věku 16 – 19 let, kde má hodnotu $r = .56$. Na základě těchto zjištění můžeme konstatovat, že jedinci, kteří se pokládají za hodnotného člověka, jsou zároveň ve svém životě spokojeni. Na základě dalších zjištění můžeme konstatovat, že životní spokojenost má významný vliv na pozitivní sebehodnocení jedinců, a to opět ve všech pozorovaných skupinách. Soudíme tak na základě objeveného

silného pozitivního korelačního vztahu mezi faktorem sebeúcta nástroje RŠS a celkovým dosaženým skóre Škály životní spokojenosti dětí. Na základě uvedených výsledků přijímáme hypotézu H 25. Zdá se, že metody RŠS a Škála životní spokojenosti dětí vycházejí z podobných teoretických konceptů.

Negativní korelační vztah jsme našli mezi celkovým skóre SWLS-C a faktorem sebesnižování nástroje RŠS, což znamená, že ti jedinci, kteří k sobě mají negativní vztah, jsou v životě nespokojení. Zajímavé však je, že u klientů NZDM ve věku 11 – 15 let nebyla shledána v tomto ohledu statistická významnost.

Závěry

Výzkum prokázal, že služeb NZDM využívá vysoce riziková mládež, která ve všech sledovaných aktivitách rizikového chování převyšuje běžnou populaci dospívajících ve věku 11 – 15 let mnohdy o více než 30 %. Vysoká míra rizikového chování má často vliv na životní spokojenost klientů těchto zařízení, čímž se dostávají do spirály zahrnující nižší míru sebehodnocení oproti normě. Potvrdilo se, že to jak jsou dospívající klienti v životě spokojeni má vliv na jejich globální vztah k sobě samým. Spokojení jedinci se vyznačují vysokou mírou sebeúcty a mají pozitivní vztah k sobě samým.

Diskuse

Výsledky, které jsme v rámci našeho výzkumu získali, nám poskytly odpověď na otázku, jací jsou adresáři služeb poskytovaných nízkoprahovými zařízení pro děti a mládež. Všechna uvedená zjištění vnímáme jako přínosná pro rozvoj práce s mládeží v praxi NZDM. Vzhledem k opravdu vysokému (až alarmujícímu) výskytu rizikového chování v této cílové skupině se domníváme, že by bylo vhodné sestavit cílené (sekundární a v některých případech i terciární) preventivní programy pro klienty NZDM. Jako vhodné východisko pro jejich sestavení v rámci daného zařízení (aby byly „ušité na míru“) vnímáme použití dostupných a administrativně nenáročných psychodiagnostických metod, které jsme použili v rámci našeho výzkumu. Rádi bychom proto do budoucna sestavili metodickou příručku pro sociální pracovníky zde působící, jak s těmito metodami v praxi NZDM pracovat.

Aby však byla odpověď na otázku „Jací jsou klienti NZDM?“ úplná, doporučili bychom do budoucna realizaci výzkumu, který by se zaměřil na zjišťování dalších osobnostních charakteristik. Především pak impulzivitu, u které bylo prokázáno, že má úzkou souvislost s výskytem rizikového chování u dospívajících (Skopal et al., 2014).

Výstupy ze všech metod jsme porovnávali s běžnou populací. Nejvalidnější srovnání se nám dostalo u dospívajících ve věku 11 – 15 let díky existenci populačních norem vytvořených Dolejšem et al. (2014b). Určitým limitem našich srovnání byl nízký počet respondentů z běžné populace ve věku 16 – 19 let. Pro přesnější charakteristiku starších klientů tedy vnímáme důležitost dalších výzkumů, které se podrobněji zaměří na starší klienty NZDM.

Podařilo se nám jasně prokázat opodstatněnost existence nízkoprahově organizovaných služeb pro děti a mládež. Rizikové chování může narušit cestu k odpovědnosti, k dospělosti. Pracovníci NZDM proto usilují o minimalizaci těchto rizik a o minimalizaci dalších socializačních deficitů a sociálních handicapů svých klientů. Usilují o jejich osobnostní rozvoj, chtějí, aby uspěli na „cestě hrdiny“ z dětství do dospělosti. Domníváme se však, že je v současné době důležitý rozvoj metod používaných při práci s klienty a rozvíjení profesionality pracovníků tak, aby bylo takto stanovených cílů dosaženo. Na základě zkušeností s použitými nástroji našeho výzkumu se domníváme, že se nám podařilo sestavit účinnou screeningovou baterii nástrojů, které by mohly být využitelné v praxi NZDM. Jsme si však vědomi toho, že je velmi důležité důkladně propracovat případnou metodiku takového způsobu práce s klienty. Jak uvádí Dolejš (2010, 14): „Hodnocení adolescenta na základě odchylek od jakýchsi ‚populačních průměrů‘ může být zavádějící a vysoce rizikové z hlediska jeho možného poškození. Nepřesná, špatná a nekvalitní diagnostika může vést k neadekvátním krokům.“ Při práci s takto vysoce rizikovou mládeží je důležité zaujmout nekonfrontační a neodsuzující postoj, protože to je slibný přístup, který je zvláště užitečný pro terénní práci s mládeží (Baer & Peterson, 2002 in Zimmerman, 2010).

Přehled použité literatury

- Alam, M. M. (2013). A Study of Test Anxiety, Self-Esteem and Academic Performance Among Adolescents. *IUP Journal Of Organizational Behavior*, 12(4), 33-43. Získáno 3. června 2014 z EBSCOhost databáze.
- Bajčiová, V., Tomášek, J., & Štěrba, J. (2011). *Nádory adolescentů a mladých dospělých*. Praha: Grada.
- Baláž, R. (2011). Využití výzkumu v praxi velkých organizací. *Časopis Sociální práce / Sociálna práca*, 1 (11), 17.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38 (6), 481-488.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1998). Zdroje sebehodnocení a životní spokojenosti: osobnost a strategie zvládnání. *Československá psychologie*, 42, 5, 385-394.
- Blatný, M., & Plhánková, A. (2003). Temperament, inteligence, sebepojetí: nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu. (Vyd. 1., 150 s.) Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR.
- Čechlovský, J. (2005). *Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (volnočasová aktivita nebo sociální služba?)* (Nepublikovaná diplomová práce). Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43. doi:10.1037/0003-066X.55.1.34.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), 71-75. http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13.
- Diener, E., Sapyta, J. J., & Suh, E. (1998). Subjective Well-Being Is Essential to Well-Being. *Psychological Inquiry*, 9(1), 33. http://dx.doi.org/10.1207/s15327965pli0901_3.
- Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: a general overview. *South African Journal of Psychology*, 39(4), 391-406. doi:10.1177/008124630903900402.
- Dohányosová, D., & Krajhanzl, J. (červen, 2011). *Nízkoprahy pod lupou 2010*. Praha: Česká asociace streetwork. Získáno z: http://www.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=3181.
- Dolejš, M. (2010). *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., & Skopal, O. (2014). *Tvorba a standardizace dotazníku Výskyt rizikového chování u adolescentů (VR-CHA)*. Prezentováno na konferenci PhD existence 2014.
- Dolejš, M., Skopal, O., Suchá, J., & kol. (2014a). *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., Skopal, O., Vavrysová, L., Suchá, J., & Velková, I. (2014b). *Převod, tvorba a standardizace psychodiagnostického nástroje Výskyt rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Gadermann, A., Schonert-Reichl, K., & Zumbo, B. (2010). Investigating Validity Evidence of the Satisfaction with Life Scale Adapted for Children. *Social Indicators Research*, 96(2), 229-247. doi:10.1007/s11205-009-9474-1.
- Heatherston, T. F., & Wyland, C. L. (2003a). Assessing self-esteem. In Heatherston, T. F., Wyland, C. L., & Lopez, S. J. (2003). *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures*, 219-233. Získáno z: http://www.dartmouth.edu/~thlab/pubs/03_Heatherston_Wyland_APP_ch.pdf.
- Hendl, J. (2006). *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Jelínek, M., Květon, P., & Vobořil, D. (2011). *Testování v psychologii: teorie odpovědi na položku a počítačové adaptivní testování*. Praha: Grada.
- Jugendministerkonferenz: Jugendhilfe in der Wissensgesellschaft. (2001) TOP 7 Jugendhilfe in der Wissensgesellschaft In: FORUM Jugendhilfe 3/2001, 18-27. Získáno z: <http://www.mbjs.brandenburg.de/media/lbm1.c.319019.de>.
- Kann, L., Kinchen, S., Shanklin, S. L., Flint, K. H., Kawkins, J., Harris, W. A., & ... Zaza, S. (2014). Youth risk behavior surveillance--United States, 2013. *Morbidity And Mortality Weekly Report. Surveillance Summaries* (Washington, D.C.: 2002), 63 Suppl 41-168. Získáno z: <http://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/ss6304a1.htm>.
- Klíma, P. (2004). *Pedagogika mimo zdi institucí*. In Jedlička, R. (Ed.) (2004). *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí* (355 – 401). Praha: Themis.

- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Machová, J., & Kubátová, D. (2009). *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada.
- Maslowsky, J., Buvinger, E., Keating, D.P., Steinberg, L., & Cauffman, E. (2011). Cost-benefit analysis mediation of the relationship between sensation seeking and risk behavior among adolescents. *Personality and Individual Differences*, Volume 51, Issue 7, November 2011, Pages 802-806, ISSN 0191-8869, <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2011.06.028>.
- Mason, A. W., & Spoth, R. (2011). Longitudinal Associations of Alcohol Involvement with Subjective Well-Being in Adolescence and Prediction to Alcohol Problems in Early Adulthood. *Journal Of Youth & Adolescence*, 40(9), 1215-1224. doi:10.1007/s10964-011-9632-z.
- Millward Brown ČR. (2014). *Výzkum v NZDM 2014 aneb Nízkopraha pod lupou*. Česká asociace streetwork. Praha: Millward Brown Czech Republic, s.r.o.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., & Novák, P. (Eds.) (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.
- Morrel-Samuels, S., Zimmerman, M. A., & Reischl, T. M. (2013). *Creating Safe and Healthy Futures: Michigan Youth Violence Prevention Center*. *Reclaiming Children & Youth*, 22(3), 31-36. Získáno 4. listopadu 2014 z EBSCOhost databáze.
- Oberle, E., Schonert-Reichl, K. A., & Zumbo, B. D. (2011). Life satisfaction in early adolescence: personal, neighborhood, school, family, and peer influences. *Journal Of Youth And Adolescence*, 40(7), 889-901. doi:10.1007/s10964-010-959-1.
- Oldfield, D. (1996). *The Journey: An Experimental Rite of Passage for Modern Adolescents*. In Mahdi, L. C., Christopher, N. G., & Meade, M. (Eds.). (1996). *Crossroads: The quest for contemporary rites of passage*. Open Court Publishing.
- Pracovní skupina pro dodefinování NZDM - pracovní orgán České asociace streetwork, o. s. (2008). *Pojmosloví nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*. Praha: Česká asociace streetwork.
- Rauschenbach, T., Borrmann, S., Wiebken, D., Liebig, R., Pothman, J., & Züchner, I. (2010). *Lage und Zukunft der Kinder- und Jugendarbeit in Baden-Württemberg Eine Expertise*. Dortmund, Frankfurt, Landshut, München. Získáno z: <http://www.lsvbw.de/cms/docs/doc9403.pdf>.
- Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. (2005). Self-Esteem Development Across the Lifespan. *Current Directions In Psychological Science*, 14(3), 158-162. doi:10.1111/j.0963-7214.2005.00353.x.
- Rosenberg, M., Schoenbach, C., Schooler, C., & Rosenberg, F. (1995). Global Self-esteem and Specific Self-esteem: Different Concepts, Different Outcomes. *American Sociological Review*, 60(1), 141-156. <http://dx.doi.org/10.2307/2096350>.
- Rosenberg, M., Schooler, C., & Schoenbach, C. (1989). Self-esteem and Adolescent Problems: Modeling Reciprocal Effects. *American Sociological Review*, 54(6), 1004-1018. <http://dx.doi.org/10.2307/2095720>.
- Sim, H. (2000). Relationship of daily hassles and social support to depression and antisocial behavior among early adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 647-659 <http://dx.doi.org/10.1023/A:1026451805604>.
- Skopal, O., Dolejš, M. & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Slezáčková, A. (2012). *Průvodce pozitivní psychologií: nové přístupy, aktuální poznatky, praktické aplikace*. Praha: Grada.
- Sobotková, V. (2009). *Antisociální chování u adolescentů v kontextech vývoje*. Brno: Masarykova univerzita.
- Sowislo, J. F., & Orth, U. (2013). Does low self-esteem predict depression and anxiety? A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 139(1), 213-240. doi:10.1037/a0028931.
- Sowislo, J. F., Orth, U., & Meier, L. L. (2014). What Constitutes Vulnerable Self-Esteem? Comparing the Prospective Effects of Low, Unstable, and Contingent Self-Esteem on Depressive Symptoms. *Journal Of Abnormal Psychology*, doi:10.1037/a0037770.
- Statistická ročenka školství 2013/2014 - výkonové ukazatele (<http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>).

- Stephenson, B. (2012). *Co dělá z chlapců muže: duchovní přechodové rituály ve věku nevšímavosti*. Praha: DharmaGaia.
- Swann, W. J., Chang-Schneider, C., & Larsen McClarty, K. (2007). Do people's self-views matter? Self-concept and self-esteem in everyday life. *The American Psychologist*, 62(2), 84-94. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.62.2.84>.
- Štefková, I., Tučková, K. (2011). Pracovníci v nízkoprahových sociálních službách – dokážeme lidi zaujmout, zaškolit a udržet si je? Prezentováno na konferenci České asociace streetwork Nízkoprahové programy 2011.
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., Moffitt, T. E., Robins, R. W., Poulton, R., & Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology*, 42(2), 381-390. doi:10.1037/0012-1649.42.2.381.
- Wolff, J. M., & Crockett, L. J. (2011). The role of deliberative decision making, parenting, and friends in adolescent risk behaviors. *Journal Of Youth And Adolescence*, 40(12), 1607-1622. doi:10.1007/s10964-011-9644-8.
- Zákon o sociálních službách 108/2006 sb. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/7372/108_2006_Sb.pdf.
- Zimmermann, G. (2010). Risk perception, emotion regulation and impulsivity as predictors of risk behaviours among adolescents in Switzerland. *Journal Of Youth Studies*, 13(1), 83-99. doi:10.1080/13676260903173488.

Jmenný rejstřík

- Balaban-Cakirpaloglu, I. 257
Baňasová, K. 117, 129
Baník, G. 86
Barátová, M. 25
Běhalová, I. 97
Cakirpaloglu, P. 156
Čáp, D. 97, 257
Čerešník, M. 203
Čerešníková, M. 179
Čopková, R. 65
Daňková, K. 257
Dolejš, M. 203, 229, 236, 280
Dostál, D. 48, 163, 197
Drozdová, K. 11
Fryšťacká, K. 190
Fülepová, M. 190
Gładyszová, E. 163
Göthová, K. 257
Havigerová, J.M. 272
Hosáková, K. 173
Hrabovecká, M. 86
Charvát, M. 38, 75
Jokl, J. 220
Kačmár, P. 245
Kasášová, K. 129
Krausová, V. 257
Kučera, D. 272
Lečbych, M. 173
Machů, K. 197
Mošťková, Š. 103
Nováková, M. 257
Obereignerů, R. 257
Pavlů, Š. 257
Pechová, O. 163, 197
Popelková, M. 25
Reiterová, E. 257
Říhová, A. 55
Skopal, O. 229, 236
Sobotková, I. 103
Sollár, T. 117, 129
Suchá, J. 229, 236
Šebková, L. 55
Šmahaj, J. 220
Šrámková, L. 156
Uholýeva, X. 139
Vacková, K. 220
Vavrysová, L. 229
Veselá, M. 97
Viktorová, L. 38, 75
Vításková, K. 55
Vlačušková, K. 257
Zemanová, V. 280

Věcný rejstřík

Agrese 156, 237, 269

Analýza 29, 51, 71, 85, 124, 198, 218

Ekologie 11, 199

Emoce 56, 109, 154, 174, 190, 262

Dítě 26, 58, 76, 98, 140, 200, 258, 260

Doktorand 38, 47, 138

Desirabilita 163

Hodnoty 18, 30, 36, 78, 91, 120, 190, 211, 230, 267, 290

Jazyk 25, 30, 55, 98, 120, 180, 203, 209

Kariéra 117, 129

Kognice 140, 173, 198

Kreativita 48, 198

Motivace 13, 152, 166, 170, 203

Neslyšící 97

Osobnost 49, 65, 70, 105, 117, 130, 165

Oči 103, 139

Postoj 110, 153, 180, 197

Projekt 57, 62, 102, 127, 156, 203, 230, 245, 257, 269, 287

Psychometrie 85, 196, 285

Regulace 57, 153, 190

Reliabilita 13, 32, 97, 103, 210, 229, 269, 286

Rodina 28, 60, 105, 140, 153

Rozhodování 66, 130, 192

Sebehodnocení 165, 195, 219, 229, 280

Sex 116, 207, 220, 281

Schizofrenie 11, 57, 173, 285

Spokojenost 108, 193, 280

Test 11, 25, 38, 75, 173, 257

Validita 11, 12, 30, 31, 37, 120, 129, 195, 237, 285

Vazba 25, 230

Vývoj 15, 52, 105, 140, 198, 230, 257, 270, 291

Výběr 22, 48, 70, 103, 126, 158, 163, 192, 208, 260

Zralost 57, 103, 232, 257, 271

Život 11, 26, 52, 75, 86, 93, 103, 139, 154, 180, 190, 220, 280

PhD existence 2015

Česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech

Sborník odborných příspěvků

Editoři

PhDr. Eva Maierová, Ph.D.

PhDr. Lenka Šrámková

PhDr. Kristýna Hosáková

PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Mgr. Ondřej Skopal

Výkonný redaktor doc. Mgr. Jiří Špička, Ph.D.

Odpovědný redaktor Bc. Otakar Loutocký

Technická redakce Kateřina Manková

Návrh obálky Mgr. Ondřej Skopal

Grafické zpracování obálky Kateřina Manková

Publikace je určena pro konferenční a projektové účely

Publikace neprošla technickou a jazykovou redakční úpravou ve VUP

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.vydavatelstvi.upol.cz

www.e-shop.upol.cz

vup@upol.cz

1. vydání

Olomouc 2015

Ediční řada – Sborníky

ISBN 978-80-244-4694-3

Neprodejná publikace

VUP 2015/0358

Katedra psychologie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci

Editoři:

Eva Maierová
Lenka Šrámková
Kristýna Hosáková
Martin Dolejš
Ondřej Skopal

9 788024 446943

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

CZ.1.07/2.2.00/28.0143

Iniciace mezioborového potenciálu psychologie – inovace odborné přípravy
studentů UP pro praxi